

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1941. évi folyam * I. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1941

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZABÓ BÉLA, min. tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, a Képviselőházi Könyvtár igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

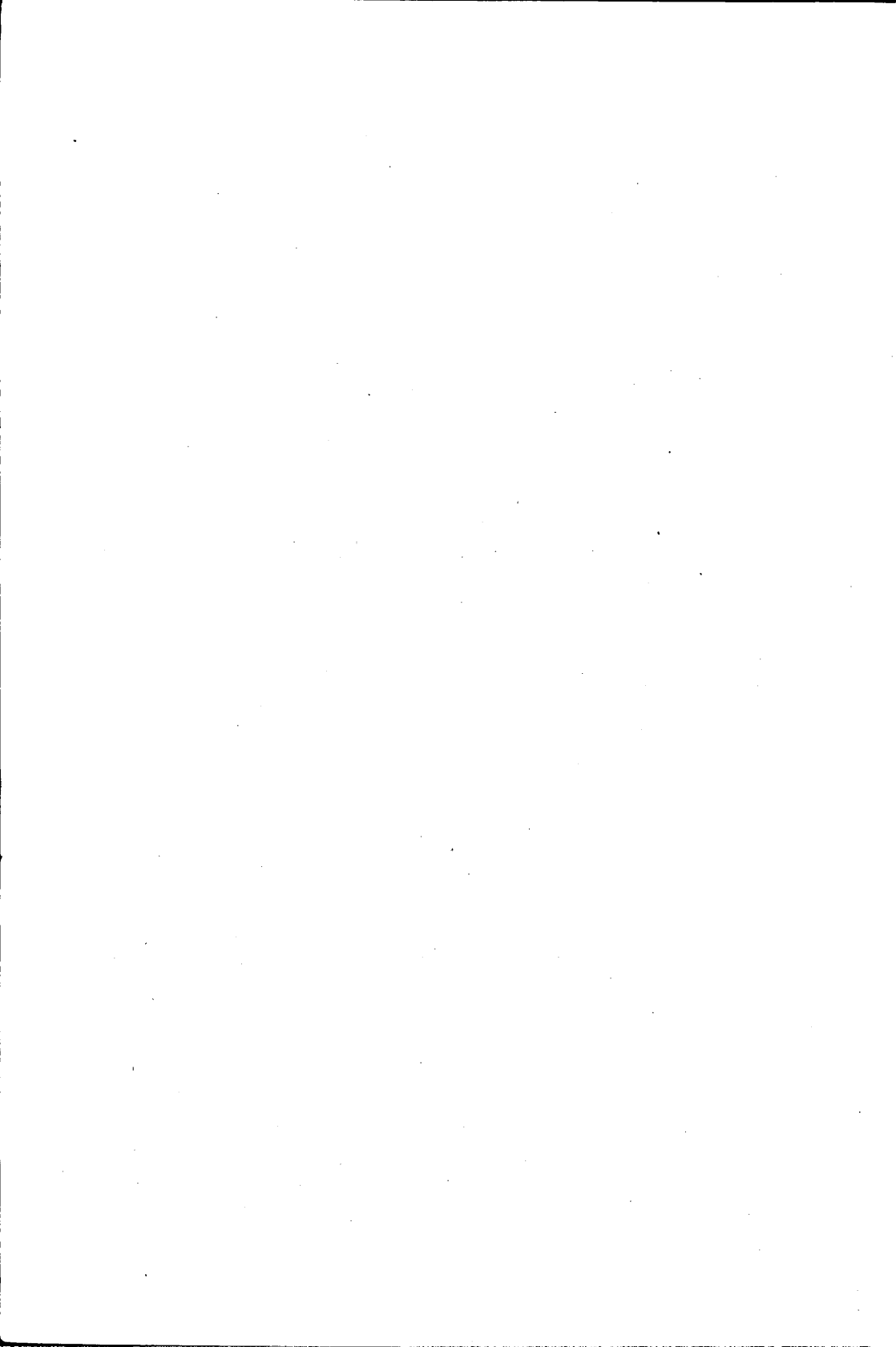
~~13792~~

HA 1459

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXV. ÉV.

1941.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK
EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZASABÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

HARMADIK FOLYAM. * LXV. ÉV.

1941. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZECHÉNYI KÖNYVTÁRA

1941.

T A R T A L O M.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BERKOVITS ILONA: Az esztergomi Ulászló-graduale	342
GÁRDONYI ALBERT: Karai László és Hess András Budán	332
GÁRDONYI ALBERT: A Pressburger Zeitung megindítása	121
GÁRDONYI ALBERT: A XVIII. század legkeresettebb könyve	232
HARASZTHY GYULA: Az erdélyi könyvakció	313
HARSÁNYI ANDRÁS: A beregi ref. egyházmegye könyvtára	245
KNIEWALD KÁROLY: Esztergomi Benedictionale	213
KNIEWALD KÁROLY: Hartwick győri püspök Agenda pontificalis-a	1
KÓSA JÁNOS: A Neuer Kurier története	150
LUKÁCS JÓZSEF: Katonai hírlapok a magyar honvédség felállításáig	381
MOKCSAY JÚLIA: A hírlapok és folyóiratok homlokírásának megőrzésztő adatai	69
RADÓ POLIKÁRP: Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége	132
SASHEGYI OSZKÁR: A Felső Magyarországi Minerva történetéhez	374
SZEMZŐ PIROSKA: A Pester Zeitung története	50
SZIMONIDESZ LAJOS: Három protestáns parókhialis egyházi könyvtár a XVII. században	38
SZIMONIDESZ LAJOS: A pozsonyi evangélikus lelkészek könyvtárai az 1670-es években	167
SZIMONIDESZ LAJOS: A protestáns gályarabok könyvei	354
TOLNAI GÁBOR: Két erdélyi könyvkötő a XVIII. század első felében. (Szent Györgyi Mihály és Compactor Farkas.)	363
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközön- sége és példányszáma	22

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BUCSAY MIHÁLY: A jénai magyar könyvtár	278
BUCSAY MIHÁLY: Magyar vonatkozású történeti könyvtár Jénában	283
CLAUSER MIHÁLY: Két ismeretlen RMK. könyv említése	190
DANCI VILLEBALD: Cseh-német-latin nyelvű imádságos könyv	178
DEZSÉNYI BÉLA: Hírlapjaink példányszáma száz évvel ezelőtt	392
DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapok példányszáma és közönsége 1805-ig	190
DEZSÉNYI BÉLA: Magyar hivatalos közlöny százéves terve	289
GÁSPÁR MARGIT: Az Országos Széchényi-Könyvtár felvidéki és kár- pátaljai könyvgyűjtése	179
GÁSPÁR MARGIT: A Széchényi-Könyvtár és a nyomdavidág pereskedése	85
GORIUPP ALISZ: Statisztikai adatok az Országos Széchényi-Könyvtár ötévi címfelvétel-sokszorosításáról	176
HAJNÓCZY IVÁN: Bocatius János műve, Hornus Cometa	186
HAJNÓCZY IVÁN: A Cantus Catholici (1651) nyomdahelye és szerkesz- tője	84
HAJNÓCZY IVÁN: Az 1685. évi lőcsei Orbis Pictus képei	186

	Lap
HARSÁNYI ANDRÁS: A békés-bánati református egyházmegye Baráti Könyvtára	398
KÓSA JÁNOS: Ungarische Oekonomische Zeitung — a legrégebb magyar gazdasági szaklap	390
KULCSÁR ADORJÁN: Könyi Democritusának ismeretlen kiadása	189
SÁNTAY MÁRIA: Ariosti, Giuseppe. Inscrizioni antiche... Transilvania	185
SÁRKÁNY OSZKÁR: Könyvkötések árai a múlt század elején	398
SÁRKÁNY OSZKÁR: A nagykállói gimnázium könyvtáráról	284
SÁRKÁNY OSZKÁR: A vidéki kutató és a könyvtár	285
SASVÁRI DEZSŐ: Kódexek és régi könyvek restaurálása az Országos Széchényi-Könyvtárban	180
SASVÁRI DEZSŐ: Régi papirosok és kötések restaurálása	395
SZIMONDEZS LAJOS: Gutgesell Dávid iskolakönyv-kiadványai Bártfán 1579-ig	389
(t.): A betű, ír, könyv — szavak eredete	403
TR. Z.: Lappangó könyvek	400
TR. Z.: Magyar lap Szentpétervárott 1880-ban	292
TR. Z.: Pintér Jenő	81
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A fordítások történetéhez	270
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Kormeghatározó-e az ő, ű, ö, ü, ő, ű, ő, ű	182
ZOVÁNYI JENŐ: Ki írta a Bártfai Lénárt egyháztörténetét?	184
ZOVÁNYI JENŐ: Melyik Tolnai Jánosnak műve a Novissima Tuba?	82

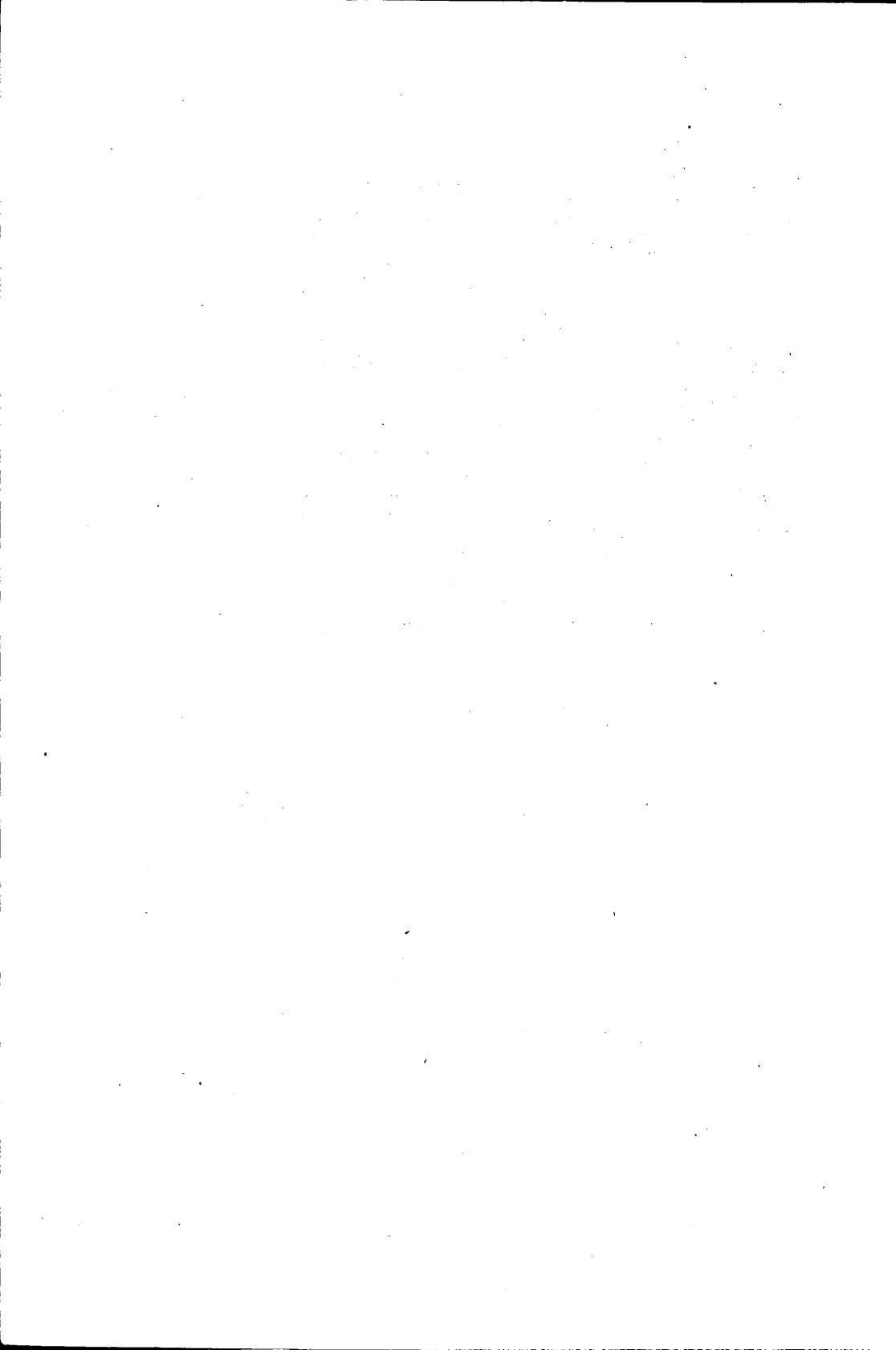
3. ISMERTETÉSEK.

AESCHLIMANN, ERARDO: Dictionnaires des miniaturistes du moyen-âge. Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK	94
BARANYAY JÓZSEF DR.: A főlsszabadult Komárom Szabad Királyi Város Nyilvános Közkönyvtárának VIII. Címjegyzéke. Ism.: SUPKA ERVIN	108
BARTONIEK EMMA: Codices Latini Medii Aevi. Ism.: IVÁNKA ENDRE ..	99
BERKOVITS ILONA: 1. Miniatori ungheresi nel „Dictionnaire des miniaturistes“; 2. Felice Petanzio Ragusino capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino; 3. La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ism.: RADÓ POLIKÁRP	405
BUCSAY MIHÁLY: Jelentés a Hallei Egyetemi Magyar és Délkelet-európai Egyházi Kutatóállomás működésének első szakaszáról. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	414
BUCSAY MIHÁLY: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. Ism.: VARJAS BÉLA	298
CSOMÁR ZOLTÁN: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	193
DERCSÉNYI DEZSŐ: Korszerű műemlékvédelem Olaszországban. Ism.: BERKOVITS ILONA	197
Deutsches Wissenschaftliches Institut. Budapest. Katalog der wissenschaftlichen Bibliothek. Ism.: VARJAS BÉLA	413
DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. Ism.: SZEMZŐ P. ROSKA	300
Erdélyi Művészeti Kiállítás. Ism.: TOLNAI GÁBOR	418
A Fővárosi Könyvtár évkönyve IX. 1939. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	105
GOMBOCZ ENDRE: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. Ism.: NOSZKY JENŐ	296
Gutenberg-Jahrbuch 1939. Ism.: GRONOVSZKY IVÁN	96
Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES ..	89
HARSÁNYI ANDRÁS—VARGA SÁNDOR FRIGYES: Tájékoztató a kötelese példányszolgáltatásról. Ism.: GRONOVSZKY IVÁN	304

	Lap
JOÓ TIBOR: Magyarnyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi-Könyvtárban. Ism.: TOLNAI GÁBOR	303
KNIEWALD, DRAGUTIN: Zagrebački sakramentarij sv. Margarete. Ism.: DANCZI VILLEBALD	104
KOZOCSA SÁNDOR: A Hűség diadalmának első kidolgozása. Ism.: KARDOS TIBOR	199
KOZOCSA SÁNDOR összeállítása. Ism.: X.	307
A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve III. Ism.: GRONOVSKY IVÁN	305
Nyelvőrkalauz. III. Ism.: TR. Z.	422
OLCFSSON PLACID: Gróf Széchenyi Ferenc irodalom pártolása. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	109
SCHRIEWER, FRANZ Büchereistatistik. Ism.: GRONOVSKY IVÁN	101
SIKABONYI ANTAL: Az 1940. évi külpolitikai érdekű irodalom. Ism.: GRONOVSKY IVÁN	304
SZABÓ GÉZA: Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	195
A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása. Ism.: BERKOVITS ILONA	293
SZOLLÁS ELLA—DROSZT OLGA—MOKCSAY JÚLIA: Magyar Könyvészet 1937. Ism.: NIKLAY PÉTER	407
Az ungvári művészeti hetek könyvkiállítása. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS ..	202
VARGA NÁNDOR LAJOS: A fametszet. Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES ..	111
Zentralblatt für Bibliothekswesen: Ism.: GRONOVSKY IVÁN	200
ZUBOR ISTVÁN: Az újság technikája. Ism.: SZEMZŐ PIROSKA	421

*

LEVÉLSZEKRÉNY	113, 205, 423
RÉSUMÉ — INHALTSANGABE	116, 208, 308, 427
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	433

AZ ORSZAGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVANYAI.

(Veröffentlichungen der Széchényi-Nationalbibliothek.)

- I. Hoffmann Edith: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai. (Die illuminierten Handschriften der Széchényi Bibliothek des Nationalmuseums.) 1928. 8°, 135 l., 15 t. P 8.—
- II. Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. (Die ältesten Buchhändler der Stadt Pest.) 1930. 8°, 115 l. P 5.—
- III. Goriupp Alisz: A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában. 1884—1834. (Geschichte der Zeitschriften-Abteilung der Ung. Nationalbibliothek.) 1934. 8°, 25 l. P 2.—
- IV. Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 1931—1600. (Bücher, Bibliotheken und Buchdruckereien in Ungarn. 1931—1600.) 1937. 8°, 4, 135 l. P 5.—
- V. Hubay Ilona: Missalia Hungarica. 1938. 8°, 105 l., 54 ill. P 16.—
- VI. Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása. (Druckheimatbestimmung ungarischer Drucke des XVIII. Jahrhunderts.) 1938. 8°, 88 l. P 8.—
- VII. Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Die Privatbibliotheken Ungarns im XVIII. Jahrhundert.) 1939. 8°, 4. 131 l. P 5.—
- VIII. Kniezsa István: Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása. (Zur internationalen wissenschaftlichen Transkription der cyrillischen Texte.) 1939. 8°, 14 l. P 1.—
- IX. Makkai László — M. Horváth Magda: A magyar könyvgyűjtő kézikönyve. Magyar könyvritkaságok 1888—1938 közt elért árainak jegyzéke. (Handbuch des ungarischen Büchersammlers. Die Preisentwicklung am Ungarischen Büchermarkt von 1888 bis 1938.) 1939. 8°, 2. 231 l. P 10.—
- X. Zolnai Klara: Bibliographia Bibliothecae Corvinae. (Előkészületben. In Vorbereitung.)
- XI. Varjas Béla: Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása. (Die Erstausgabe der religiösen Gesänge Valentins v. Balassa.) 1940. 8°, 26 l., 3 mell. P 2.—

A MAGYAR NEMZETI MUZEUM KÖNYVTÁRÁNAK CIMJEGYZÉKE.

(Kataloge der Széchényi Nationalbibliothek.)

- II. Aldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címerlevelei. (Adelsbriefe im Ung. Nationalmuseum.) 8°.
I. 1904. XVIII. 494 l.	P 8.—
II. 1925. 305 l.	P 12.—
III. 1937. XII. 502 l. 1 t.	P 12.—
IV. 1938. X. 510 l.	P 12.—
V. 1939. X. 505 l.	P 12.—
VI. 1940. X. 605 l.	P 12.—
- III. Gulyás Pál: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában lévő Aldinák. (Katalog der Aldinen in der Bibliothek des Nationalmuseums). 1908. 8°. 4. 107 l. 1 t. P 2.—
- IV. Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. (Ungarische Schöne-Literatur in nicht ungarischer Sprache.) 1915. 8°. 546 l.
I. Függelék. 1920. 4. 44 l.	P 10.—
	P 1.—
- V. Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. 1705—1867. (Chronologische Übersicht der ungarischen und ungarländischen Zeitungs- u. Zeitschriftenproduktion.) 1916. 8°. 98 l. P 3.—
- VI. 1. Isoz Kálmán: Zenei kéziratok Zenei levelek (Musikhandschriften. 1. Briefe.) 1924. 8°. XVI. 391 l. P 10.—
2. Lavotta Rezső: Kéziratok hangjegyek. (Musikhandschriften. 2. Noten.) 1940. 8°. VI. 257 l. P 10.—
- VII. Akantisz Victor: Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. (Katalog der Todoreszku-Horváth-Bibliothek im Ung. Nationalmuseum.) 1922. 8°. 117 l. 10 mell. P 6.—
- VIII. Bártfai Szabó László: Gróf Széchényi István könyvtára. (Die Bibliothek des Grafen Stefan Széchényi.) 1923. 8°. 102. 2 l.
- IX. Váczy János — Rédeyné Hoffmann Mária: Irodalmi levelestár I. (Schriftsteller-briefe.) 1925. 8°. 208 l. P 5.—
- X. Végh Gyula: Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. (Rariora und Curiosa der Bibliothek des Grafen Alexander Apponyi.) 1925. 8°. 4. 99 l. P 3.—
- XI. Végh Gyula: Régi magyar könyvkötések színes rajzai. (Altungarische Einbände in Aquarellen.) 1936. 8°. 40 l. 8 mell. P 4.—
- XII. Bartoniek Emma: Codices manuscripti latini. I.: Codices latini medii aevi 1940. 4°. XVIII. 527 l. P 50.—

MUSICOLOGIA HUNGARICA.

- I. Bartha Dénes: Szalkai érsek zenei jegyzetei monostoriskolai diák korából. (1490). Das Musiklehrbuch einer ungarischen Klosterschule in der Handschrift des Fürstprimas Szalkai. (1490). Magyar, német és latin szöveg. 1954. 8°, 128, 8 l., 9 mell. P 16.—
- II. Gombosi Ottó: Bakfark Bálint élete és művei. (1507—1576) Der Lautenist Valentin Bakfark. Leben und Werke. (1507—1576.) (Magyar és német szöveg.) 1935. 8°, 8, 166 l., 52 mell. P 16.—
- III. Gardonyi Zoltán: Liszt Ferenc magyar stílusa. Le style hongrois de Franz Liszt. (Magyar és francia szöveg.) 1936. 8°, 127 l., 12 mell. P 16.—

ÖNÁLLÓ SOROZATOK.

(Selbständige Serien.)

- Magyar Könyvészet*: A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok kötelezpéldány szolgáltatása és nyomtatványaik (könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke. (Verzeichnis der in Ungarn erschienenen Bücher, Zeitschriften und Zeitungen nebst dem Produktionsausweis der Ungarischen Druckereien. Redigiert von dr. Olga Droszt, unter Mitwirkung von Dr. Ella Szollás und Dr. Julie v. Mokesay). 8°.
1936. évf. XX, 512 l. P 20.—
1937. évf. 656 l. P 20.—
1935. és 1939. előkészületben. (In Vorbereitung.)
- Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította idősb Szinyeyi József. Új sorozat. (Biobibliographie der ungarischen Schriftsteller.) 8°.
I. 1939. Aachs-Balint, XVI l., 1248 h. P 50.—
II. 1940. Balint-Berényi, 4 l., 1272 h. P 50.—
- Magyar Könyvszemle*. Ungarische Bücherschau.
1876—1954. Évfolyamonként P 10.—
1956—1940. P 40.—
- A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. Szerk. Bisztray Gyula (Jahrbuch des Vereins der Ungarischen Bibliothekare und Archivare.)
I. 1935—1937. 1937. 8°, 91 l. P 5.—
II. 1937—1938. 1938. 8°, 96 l. P 5.—

SOROZATONKIVÜLI KIADVÁNYOK.

(Einzelveröffentlichungen.)

- Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. (Der Buchdruck in Ungarn im XV. u. XVI. Jahrhundert) 1951. 2°. 8. 272 l., 34 mell. P 25.—
- Kniewald Károly: A Pray-kódex tartalma, kora és jelentősége. (Inhalt, Datierung und Bedeutung des Pray-Kodex) 1940. 8°. 48 l. P 5.—
- Vass Klára: A szellemtudományok magyar bibliográfiája. 1935. (Ungarische Bibliographie der Geisteswissenschaften im Jahre 1935.) 1938. 8°. XIII. 225 l. P 12.50

A feltüntetett árak előfizetési árak, melyekért a kiadvány közvetlenül az Orsz. Széchényi Könyvtárban (nem pedig könyvkereskedésben) vehető át. — Die angegebenen Preise sind Subskriptionspreise bei unmittelbarer Beziehung durch die Széchényi Nationalbibliothek.

Alleinvertrieb ausserhalb Ungarns: Otto Harrassowitz, Leipzig.

KIADÁSÉRT FELEL: DR. FITZ JÓZSEF FŐIGAZGATÓ.

DUNANTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSÉTT
A nyomdáért felelős: Mészáros József.

HARTWICK GYŐRI PÜSPÖK AGENDA PONTIFICALIS-A.

A zágrábi érseki könyvtár örzi MR 165. jelzéssel a zágrábi székesegyház ú. n. *Missale antiquissimum*-át. Ez a *Missale Antiquissimum* előfordul már a zágrábi székesegyház legrégebbi leltárában, amely a XIV. századból származik: „Item unum Missale antiquissimum deletum in prima pagina et in fine prime pagine secundi folii finit: in viam gencium, et in fine libri: sit semper tecum“.¹ Mivel ezek az adatok teljesen egybevágnek a MR 165. kézirattal, azért a legrégebbi zágrábi leltár itt jelzett kéziratában a székesegyház *Missale antiquissimum*-át ismerhetjük fel. Ezekből az adatokból az is kiviláglik, hogy MR 165. kéziratunk már a XIV. században is ugyanolyan állapotban volt, mint amilyenben most látjuk. A kézirat tartalma:

1. fol. Ordo qualiter... ab episcopis synodus agatur.²

8 v. fol. Incipit... dogmatum... de trinitate quia non est confusa in una persona.

12. fol. Ordo qualiter in clero constituti... ab uno quoque gradu priuari debeant uel reconciliari.

17 v. fol. Qualiter episcopus excommunicare debet infideles.

18 v. fol. Qualiter episcopus reconciliat uel recipit excommunicatum.

20. fol. Ordo qualiter agatur in adventu Domini.

20 v. fol. In natali Domini.

21. fol. In festiuitate sancti Stefani sancti Johannis et ss. innocencium.

21 v. fol. In uigilia epiphanie benedicatur aqua ut mos est grecorum ante uesperas siue in octauis.³

¹ I. K. TKALCIC: Povjestni spomenici grada Zagreba 1905. XI. 133.

² V. ö. DE RUBEIS: De sacris Foro Julensium ritibus. Venetiis 1754. 245.

³ V. ö. a párizsi nemzeti könyvtár V. ms. lat. 820 pontificale-t. Ezt a normandiai Séez egyházmegyéje számára alakították át (Rev. Bén. 29. 1912. 32/4; LEROQUAIS, Les pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France 1934. I. 304.). Ezt a vízszentelést a zágrábi és a magyar egyházmegyéek sokáig megtartották. V. ö. Zágráb számára VRHOVAC püspök 1796-ban kiadott Rituale Romano — Zagradiense 236—249. 1890. V. 17-én (DA. 3730) a Ritus-kongregáció rendelete megtiltotta a latin ritusú egyházakban

- 28 v. fol. Ad matutinum post nonum responsorium fiat tractus stelle⁴
 30. fol. Ordo in purificatione sancte marie.
 34. fol. Benedictio cineris in capite quadragesime.
 35 v. fol. Tunc uocandi sunt omnes penitentes qui eiiciendi sunt de ecclesia . . .
 36. v. fol. Ad processionem (in quadragesima).
 37. fol. Ordo in die ramis palmarum.
 42. fol. Ordo de cena domini.
 74. fol. Ordo in die parasceuen.⁵
 79. fol. Ordo in uigilia sabbati.
 84. fol. Ordo baptisterii.⁶
 95. fol. Incipit ordo ad su(ccu)rrendum infirmum uel baptizandum qui proximus est morti.
 100 v. fol. Resurrectio (et officia in die Paschatis).⁵
 106 v. fol. Ordo in inuentione sancte crucis.
 107. v. fol. Ordo in letaniis II. feria; 108. fol. III. feria.
 108. v. fol. feria IV.
 109. fol. Ordo ad pluuiam postulandam.
 110. fol. Ordo ad poscendam serenitatem.
 111. fol. Ordo in tempore mortalitatis.
 111. v. fol. Ordo in tempore belli.
 112. fol. Ordo in ascensione domini.
 112. v. fol. Ordo in uigilia (pentecostes). (A 112. v.-nál hiányzik ma egy quaternio.)

ezt a görög szertartású vízszentelést és ugyanazon év december 6-án egy rövidebb és a latin ritushoz alkalmazott vízszentelési szertartást rendelt el Vízkereszt vigiliájára. Ezt a szertartást a *Rituale Romanum* végén találjuk és benne sem Vízkeresztről, sem Krisztus megkereszteléséről nem történik említés.

⁴ V. ö. JOHANNES DE BAYEAUX, avranches-i püspök, később roueni érsek († 1079): *Liber de Officiis ecclesiasticis*. MIGNE PL 747, 43.: „Deinde stellae officium incipiat“. A *Tractus stellae*-t dr. FRANJO FANCEV közölte a *Narodna Starina*, Zagreb, 1925. I.

⁵ MR 165. nagypénteki szertartásai szorosan összefüggnek húsvétvasárnap szertartásaival és mindezek rokonságban vannak szertartásrendjükkel és az officium sepulchri-val, melyet Avranches-i JÁNOS püspök, később roueni érsek közöl *Liber de officiis ecclesiasticis*, MIGNE PL 147. 51/4. V. ö. még BELETH: *Explicatio diuinorum officiorum* 98, ed. Venetiis, 1589. 351. v. fol. Az officium sepulchri szövegét MR 165-ből dr. FRANJO FANCEV közölte a *Narodna Starina*, Zagreb, 1925. I., ugyancsak közölte dr. KNIEWALD KÁROLY a *MKSzemle* 1940. I. számában.

⁶ Közölve dr. KNIEWALD KÁROLY liturgikájában, Zagreb, 1937, 337/8.

113. fol. Ordo penitencie (hiányzik a bekezdés).⁷

118. v. fol. Ordo ad unguendum infirmum de oleo sanctificato.⁸

Mint ebből a tartalomjegyzékből kiviláglik, kéziratunkat nem tekinthetjük *Missale*-nak, hanem *Ordo*-nak vagy főpapi *Agenda*-nak. Mivel azonban bizonyos szertartásokat a napi miseliturgiából is felvesz, a zágrábi székesegyház legrégebb leltárának készítője *Missale*-nak jelölte, minthogy *Missale antiquissimum* néven sorolta fel. Az *antiquissimum* szó nyilván azt jelenti, hogy MR 165. a zágrábi dóm egyik legrégebb szerkönyvét tartalmazza.

Majdnem egyidőben és egymástól majdnem függetlenül vették MR 165.-t vizsgálat alá DOM GERMAIN MORIN és a zágrábi egyetemi könyvtár akkori igazgatója, dr. FRÁNJO FANCEV, aki azóta egyetemi tanár lett. GERMAIN MORIN véleménye az, hogy MR 165.-t Győr számára írták, mégpedig ARDUIN vagy HARTWICK győri püspöksége alatt, tehát 1100 körül.⁹ Dr. FANCEV vele szemben azt a tételt képviseli, hogy MR 165. Zágráb számára készült a püspökség alapítása idején, úgy 1094 táján.¹⁰ Dr. FANCEV nem ismerte GERMAIN MORIN nézetét, mert idevágó értekezése később jelent meg, bár a kézirat megvizsgálásában FANCEVET megelőzte. FANCEV véleménye arra a tényre épít, hogy azok a helyek és templomok, melyekről említés történik, némi hasonlóságot mutatnak Zágráb központi városrészével (Kaptol), de figyelmét elkerülte, hogy a 84. fol.-ón a nagyszombati *Exsultet-*

⁷ A szép Admonitio ad confessorium-ot közölte dr. KNIEWALD KAROLY, Svecenicka sluzba, Zagreb, 1938, 86/7, az egész szertartás u. a.: Liturgik, Zagreb, 1937. 362/3.

⁸ Közölve KNIEWALD, Liturgika, Zagreb, 1937, 372/3.

⁹ DOM GERMAIN MORIN O. S. B.: Manuscris liturgiques hongrois des XI et XII siècles, Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, Münster, 1926, VI. 54—60.

¹⁰ Dr. FRANJO FANCEV: O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj. Zbornik kralja Tomislava, Zagreb, 1925, 521—533. Néhány megbocsátható pontatlanság ellenére (FANCEV nem szakember a liturgikában, ezt maga is beismeri és ezért néha nagyon óvatosan fejezi ki magát) ezt a tanulmányt nagyon érdekesnek találjuk és komolyan kell vennünk. Ugyanezt nem mondhatjuk SAKAC S. J. tanulmányáról a Zivot 1940. III. IV. 145/6-án. Nézetei ugyanis nem romantikusak, hanem fantasztikusak és MR 165. rendeltetési helyére vonatkozólag egészen hasznavehetetlenek, amennyiben azt akarják bizonyítani, hogy ez a kézirat Zágráb számára készült eredetileg.

ben a MR 165. használati helyének püspöke CHARTUIRGUS néven nyer említést. Ugyanis az *Exsultet* végén ez áll:

„... una cum famulo tuo papa nostro ill. et antistite nostro *chart uirgo* et gloriosissimo rege nostro ill.“

Úgy látszik, mintha valaki később ezt a nevet: *chart uirgo* el akarta volna tüntetni, ez azonban nem sikerült neki.

Mivel MR 165.-t a XIV. században Zágrábban a legrégibb zágrábi szerkönyvek közé sorolták, azt kell gondolnunk, hogy emberemlékezet óta, sőt bizonyára a zágrábi egyházmegye alapítása, azaz 1094 óta a zágrábi székesegyház tulajdona volt. Mivel pedig Zágráb püspökét nem HARTWICKnak nevezték, megpróbálták, hogy az eredeti használati hely püspökének nevét eltüntessék, ami szerencsére nem sikerült. Így biztosak vagyunk benne, hogy MR 165. eredetileg egy olyan templom számára készült, melynek püspöke CHARTUIRGUS volt. CHARTUIRGUS egy jelentésű HARTWICK-kal és úgy látszik, hogy Hartwick latin fordítása ARDUINUS. Semmi kétség tehát, hogy MR 165.-t eredetileg nem Zágráb számára írták, hiszen ezidőben nem ismerünk egyetlen zágrábi püspököt sem, akinek HARTWICK vagy ARDUIN lett volna a neve. Az a körülmény, hogy az MR 165.-ben említett Mária és Szent István-templomok Zágrábban is megtalálhatók, abban leli magyarázatát, hogy a magyar püspöki városok hasonló hagyományát utánozták. MR 165.-ben a 84. folióban az *Exsultet* után mindjárt ez áll:

„Hoc expleto, per uniuersas domos monasticarum extinguantur ignes et incendantur de nouo et benedicto igne...“

Ez a rubrika azt bizonyítja, hogy MR 165.-t olyan hely számára írták, ahol CHARTUIRGUS volt a püspök és ahol a Mária-templom és Szent István-temploma mellett apácák kolostora volt. Zágrábban azonban a XI. század végén nyomát sem találjuk bencés apáca-kolostornak. De könnyen lehetséges, hogy ilyen kolostor volt Győrött, Pannonhalma közvetlen szomszédságában, ahol a magyar bencések ősi apátsága áll. El kell ejtenünk tehát azt a tételt, hogy MR 165. Zágráb számára készült. Viszont el kell ismerni, hogy MR 165. a XIV. században a legrégibb zágrábi szerkönyvek közé tartozott. Bizonyára a zágrábi püspök-

ség alapításakor került Győrből Zágrábba, DUH, Zágráb első püspöke útján.

DOM MORIN nézetét, mely szerint MR 165. eredetileg Győr számára készült, VARJU ELEMÉR élesen megtámadta. MORIN ugyanis egyrészt PAULER GYULA fejtegetéseire támaszkodik, aki a *Magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, (Budapest, 1893.) című művében annak a gondolatnak ad kifejezést, hogy Szent István legendájának írója, HARTWICK, HARTWICK győri püspökkel azonos, másrészt arra a föltevésre, hogy a MR 165.-ben kétszer is említett Szent István első vértanu-templom a székesegyház Szent Istvánról nevezett oldalkápolnájával függ össze. VARJU ELEMÉR *Legendae Sancti Stephani regis*, Budapest, 1928. című munkája 95. lapján azt mondja, hogy a HARTWICK szerzette Szent István-életrajz írójának kiléte a magyar történelemnek megoldatlan rejtélye és hogy a HARTWICK—ARDUIN győri püspökkel való azonosításra kár a szót vesztegetni.¹¹ VARJU szerint 1001—18. közt GYÖRGY volt Győr püspöke, ezért úgy gondolja VARJU, hogy az MR 165.-ben említett HARTWICK nem Győrött, hanem másutt, talán Magdeburgban, Meissenában, vagy Ortenburgban volt püspök.

Ezek a megjegyzések arra ösztönöztek, hogy pontosabban elvégezzem MR 165. helyrajzi adatainak azonosítását. Ezért 1939. júliusában Győrbe utaztam, hogy ott megkeressem a Szűzanya és Szent István egyházainak helyét és hogy az esetleg még megtalálható szerkönyvek és szokások adatait egybevegyem MR 165. adataival. Az első fényesen sikerült, amiért SZABADY BÉLA tanár úrnak vagyok lekötelve. A liturgikus cselekmények összehasonlí-

¹¹ A. F. GOMBOS: *Catalogus Fontium Historiae Hungariae*, Budapestini, 1938, III. 2581. röviden ezt mondja a *Vita sancti Stephani* HARTWICK szerzőjéről: „Floruit, ut videtur, tempore Colomanni, regis Hungariae“ (1095—1116). Ez a kormegállapítás bizonyára a *Vita sancti Stephani* első soraira támaszkodik: „Domino suo Colomanno regi praecellentissimo Hartuicus episcopus officium spirituale per misericordiam Dei consecutus, post istius vitae terminum, felix illud euge sempiternum“. Minél tovább gondolkozom ennek a Vita-nak egyes vonásairól, annál erősebb lesz az a meggyőződés, hogy szerzője csak Magyarországon élő ember lehetett. Hogyan lehetne különben megérteni azokat a részletes közléseket, mint pl. Kálmán király egyik parancsára hivatkozást, melyet a szerzőnek, ki magát HARTWICK püspöknek mondja, kellett végrehajtani: „Incepturus opus, domine mi, rex inclite, quod in vestro regali praecepto de Vita sancti Stephani potencialiter iniunxistis. . .“

tása, sajnos, lehetetlen volt számomra, mert bár dr. WRENKH EDE tanár, a püspöki könyvtár igazgatója, a legnagyobb készséggel állt segítségemre, a győri régi szerkönyvek közül csak egy *Rituale Jauriense... ad-instar Ritualis Strigoniensis*, Viennae, Austriae 1702-t találtunk. Ebben azonban a győri régi szertartások már majdnem teljesen elvesztek, mert helyüket a római szertartásrend foglalta el.

Hogy biztos eredményeket érhessünk el, először vegyük szemügyre MR 165. helyrajzi adatait.

MR 165. 101 v. folióján húsvét vasárnapján a következő rubrikát találjuk:

„indutis clericis sollempnibus vestimentis hora tertia processioneque parata“ végezzék el a vízszentelést. A 103. folión aztán ez következik: „Post hec episcopus accipiens de ipsa aqua spargat super altare quod proprium est episcopo quando potestas altaris data est illi presbiteris autem in circuitu cantando istam antiphonam: Alleluja, Alleluja. Vidi aquam... Sequitur oratio ante altare: Deus qui ad aeternam uitam... Finita oratione incipiat cantor antiphonam: Cum rex glorie Christus... Et sic ueniant usque ad *sanctum stephanum* et intrantes ecclesiam dicatur hec oratio: Deus qui paschale nobis remedium contulisti, intercedente beato stephano protomartyre tuo, populum tuum celesti dono prosequere... In redeundo autem incipiat cantor antiphonam: Sedit angelus et sic perueniant usque ad ecclesiam *sancte marie* ibique duo clerici pulpitem ascendentes cantent hos uersus: Crucifixum dominum laudate et sepultum propter nos glorificate resurgentemque a morte adorate. Respondet chorus: Nolite metuere. Et alii duo prosequantur istum uersum pulpitem alium ascendentes: Recordamini quomodo preduxit quia oportet filium hominis crucifigi et tertia die a morte suscitari.“

A könyörgés után, mely vonatkozásban van azzal a templommal, ahol a könyörgést mondják, ez áll:

„Suscipe domine preces nostras... et intercedente beata maria semper uirgine muro custodie tue hoc sacrum ouile circunda...“

tandem... dubietatem anxiae mentis devicit obedientia“. Ezt megerősíti a magyar szentkorona országaiban használatos breviariumok olvasmányainak összehasonlítása. Magától felmerül tehát a gondolat, vajjon CHARTUIRGUS győri püspök, kit MR 165. főpapi agenda-ja megemlít, nem azonos-e HARTUICUS episcopus-sal, a Vita sancti Stephani szerzőjével? Elég legyen arra utalnom, hogy a legrégebb zágrábi Breviariumban (MR 67. az 1290. évből) Szent István király ünnepén a CHARTVICH püspök Vita S. Stephani-jából valók az ünnep olvasmányai. Közölve Pannonhalmi Szemle, 1938, II. szám A Vita is, MR 165. is 1100 előtt készültek.

Ezután következik az ünnepi nagymise:

„Missa uero agatur ordine suo. Dominus igitur pontifex pronunciante gloria patri cantore...“

Itt tehát két templomról van szó: a Szűz Máriáról nevezett főtemplomról és Szent István első vértanu kisebb templomáról, ahova a körmenet megy. Szent István templomáról a 112. fol.-ón áldozócsütörtök ünnepével kapcsolatban is szó esik. Ekkor ugyanis először vizet szentelnek, majd körmenetet tartanak, mint húsvét vasárnapján:

„ad processionem dicatur Responsorium aeundo (!) ad *sanctum stephanum*: Ite in orbem uniuersum... (112. v. fol.) In redeundo cantatur uersus a duobus clericis: Salue festa dies. Postea missa agatur ordine suo.“

Mind a két körmenet a Szűzanya-templomából indul ki, betér Szent István első vértanu-templomába és a Szűzanya-templomba érkezik vissza, ahol ünnepi főpapi misét mondanak.

A virágvasárnapi szertartás rendje 37—42. folián van. Ebben szintén szó van néhány helyről, sajnos, nem oly határozott formában, mint húsvétvasárnap, vagy áldozócsütörtökön. A virágvasárnapi körmenet MR 165.-ben a következő:

„Et ita exeuntes de choro (post aspersionem aquae benedictae ut mos est omnibus dominicis diebus), pergant ordinatim ad locum destinatum cantando antiphonam: Surgite sancti de mansionibus. Hac decantata sequantur responsoria ad ipsum diem pertinentia... Et sic cantando ueniendum est ad certum locum et intrantes cantant responsum: Circumdederunt me. Postea dicantur haec orationes ad crucem...“ Következik a benedictio palmarum és azután (41. fol.): „populo cleroque de loco predicto descendentes incipiat cantor antiphonam: Cum adpropinquaret... Postea pueris exeuntibus de ciuitate, et portantibus ramos palmarum in manibus... incipiat cantor antiphonam: Pueri hebreorum... Tunc dominus episcopus prosternat se ante crucem et dicat hanc antiphonam: Scriptum est enim... Surgente episcopo incipiat: „Osanna filio dauid... Intransibus autem ciuitatem incipiat responsum: Ingrediente domino. Et sic cantantes perueniant ad portam ecclesiae et dicatur haec oratio ab episcopo ante ianuam ecclesie: Via sanctorum omnium domine... Intrans clero ecclesiam incipiat cantor: Turba multa... Deinde celebranda est missa cum omni diligentia“.

SZABADY BÉLA tanár közlései szerint Győrött az a hagyomány, hogy húsvétvasárnap a székeskáptalan Szent István egykori plébánia-templomából a székesegyházba, mely az Assunta pártfogása alatt áll, ünnepélyes körmenetet tartott. A székesegyházban azután ünnepi nagymise volt. Sajnos, azt már nem tud-

tam megállapítani, vajjon a hagyomány azt is magában foglalja-e, hogy a körmenet magából a székesegyházból indult-e ki és onnét vonult Szent István-templomához, hogy aztán megint a székesegyházba térjen vissza, mint ahogy ez természetesnek látszik és MR 165. leírásából kiviláglik. Bár a virágvasárnapi körmenet leírása nem említ helyneveket, mégis tudjuk belőle, hogy a gyermekek, akik szentelt pálmaágakat vittek kezükben, a körmenettel a város falán kívül jutottak, mert MR 165. 41. v. folióján ez áll: „Postea pueris exeuntibus de ciuitate et portantibus ramos palmarum in manibus“. Annak a templomnak a közelében, amelyben a pálmát szentelték, volt nyilván a város széle is. A körmenet a pálmaszentelés helyéről valamelyest extra civitatem haladt, azután hamarosan visszatért a civitas-ba: „Intrantes autem ciuitatem incipiatur responsorium: Ingrediente Domino.“ Csak azután tért vissza a körmenet a székesegyházba: „Et sic cantantes perueniant portam ecclesie“, ahol ünnepélyes nagymisést mondtak. Miként megállapíthattuk, ezek az adatok mind megegyeznek, mégpedig teljesen, Győr város helyi adataival, bár némiképp határozatlanok és bár bizonyára a mintapéldányokra is támaszkodnak, melyeket MR 165. szerkesztője felhasznált.

A győri székesegyház halmon épült. A püspökvár és a kánonok házai veszik körül. A halomnak, melyen a székesegyház áll, ma „Káptalandomb“ a neve. Valamikor ez volt a vár — arx —, melyet falak vettek körül. A várfalak körül terült el a civitas, másként oppidum, melyet ugyancsak erős védőfalak öveztek. A külső falakon belül volt a fórum (a mai Széchenyi-tér). A fórumtól kissé balra a mai Megyeház előtt (Nefelejcs-út 7 és Megyeház-út 11) állt hajdan Szent István első vértanu-temploma. A középkor végén a szentségi körmenetek ebből a templomból vonultak a székesegyházhoz. De még most is, bár Szent István-temploma régóta megszűnt, az Úrnap utáni vasárnap körmenete Szent László híres ereklyéjével ugyanezen az úton halad a székesegyházba, csak hogy nem balra megy abban az irányban, ahol Szent István-temploma volt, hanem jobbra, a mai Karmelita-templom felé és azután tér vissza a székesegyházba.¹²

¹² Szent István első vértanú győri templomára vonatkozólag néhány adatot találunk dr. BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története, Győr, 1939. 20/2, 26. lapokon.

natum monstrat. quem uenturum olim ppheta figurat. et un.
 De altari aut accipiant uascula misce munita
 et tincta. Aurum Gaspar. Thus M. deus. Mirra
 Ba. lithasar. Et sic cantan. res. descendant ad he
 rode. C. amus ergo et inquiramus eum. offeram. amunt
 ra aurum thus et mirram. herodes aut residens in so
 lio suo in media caelea coronat. inquit magos
 hoc modo. Regem quem queratis natum esse quosigno
 didicistis. At eoni magi. Ipsum natum esse didicimus in
 oriente stella monstrante. Et herodes. Sullum regnare
 credidit dicit nobis. Et magi hunc regnare fatentes cum
 misceis muneribus deora longinqua adorare uerunt. Scribe
 u. subtilibus indui. et mirras habentes in capibus
 secliam cura herode. librisq. teneant in manibus
 seculantur eos hoc in. O uos scribe interrogat dicit
 siquid de hoc puero scriptum uiderent in libris. Respon
 dent scribe. Vidimus dñe in pphetarum libris nasci xpm
 in bethleem ciuitate dauid ppheta sic uocante. Et sic
 imponat testimoniu choris. Be bethleem nonne in uima
 te herodes dimittens magos. se dicit. Itaque de
 puero diligenter inuestigat et ueniente redeuntes mihi re
 nunciant. Redeuntes g. magi ab herode. et inspicies

Hoc est de rege sic reges sui de arabibus quorum hic regem regnantur imperantur que natu munita
 lactar. iudaea uirgo

feris: hinc. ano generi seren' illuati. Precamur
g' te dñe. ut nos famulos tuos. omni. & leru.
& deuotissimum pplm. una cum papa nro. ill.
& amicitie nro. char' uirgo. & gloriosissimo
rege nro. ill. temporu. quiete concessa. ubi
paschalis festis conseruare digneris. Eui.
hoc expleto. p' uniuersas domos monas
ueru. conuincunt ignis. & incendunt
de nouo & benedictio ignis. Deinde sacer
dos incappa dicit. or. m. flectunt genua
indica. s. collecta tantum. Dñs q' diuicia
Lecior non parauit. t' t' uo lib' q' uisit.
s. In principio creauit dñs celū & trā. Dñs q'
mirabili. Lecio. s. acum ē iungitā.
Tract. Cantem dño. or. Dñs cuius antiqua
miracula. l' t' no. A d' p' hendent septē mil.
s. r' a. v. l' t' a. facta ē. or. Dñs q' in omib; cele
stis filius. s. et. Scripsit moyses eum. Tract.
Arrendit. l' t' u. leui. Nec ē. hereditas ser. Tract.
Sicut ceras. or. Omne temp' dñs respice ad
deuotionē. p' p' mus. l' u. m. a. d. u. n. l' e. o. p' u.
legimus. p' b' r' e. a. t. u. r. i. s. i. n. f. r. a. t. e. s. o. r. d. o.

Valamennyi MR 165.-ben említett hely tehát összevág a Győrben tapasztaltakkal. Nem állt ugyan módozban mindez azoknál a helyeknél is megállapítani, melyeket mint Regensburgot stb., VARJU ELEMÉR felsorol. De erre nincs is szükség, mert hiszen ha összevetjük a zágrábi dómnak azokat a szokásait, melyeket MR 133. jelzésű *Missale* a XIV. század első feléből és az 1511-ik évi zágrábi nyomtatott *Missale* magában foglal, mindjárt teljes biztonsággal előtűnik, hogy a zágrábi székesegyháznak XIV. és XVI. századi szertartásai feltűnően sok egyezést mutatnak a *Missale antiquissimum* (MR 165.) szertartásaival. Ezt azonban csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogyha feltesszük, hogy MR 165. a zágrábi székesegyház alapvető szerkönyve volt sok liturgikus ténykedés számára. Hiszen erre mutat a *Missale antiquissimum*-nak elnevezése is a zágrábi székesegyház legrégebb leltárában. A zágrábi 1511-ben nyomtatott *Missale* 243—5. v. között ordo baptisimi ugyanaz, mint MR 133. zágrábi kézirat *Missale*-é.^{13, 14} Mind a kettőben az abrenuntiatio megelőzi ezt a kérdést: „Quid petis ab ecclesia dei“, minden bizonnyal MR 165. előírása szerint. A szövegeket lásd Liturgika című munkámban, Zagreb, 1937. 337/8.

A betegek keneténél MR 165. a szemek megkenésénél a következő szöveget adja:

„In nomine patris. Vngvo oculos tuos de oleo sanctificato ut quicquid illicito uisu deliquisti, per huius olei unctionem expietur.“ Az 1511-ben nyomtatott zágrábi *Missale* szerint: „Ungo oculos tuos de oleo sanctificato in nomine Patris et Filii et Sp. S. ut quicquid illicito visu deliquisti per huius olei unctionem expietur.“

Ugyanezt az egybevágást megtaláljuk a többi érzékszerv megkenésénél, bár az egész szertartás a *Missale antiquissimum*-ban részletesebb, mint az 1511-es zágrábi *Missale*-ban.

Általában is áll az a megfigyelésünk, hogy azok a szertartások, amelyek MR 165., MR 133., valamint a későbbi zágrábi

¹³ A zágrábi 1511-es *Missale*-ra vonatkozólag v. ö. HUBAY ILONA, *Missalia hungarica*, Budapest, 1938. 53/5, és dr. KARL KNIEWALD: *Obred i obredne knjige zagrebacka stolne crkve*, Zagreb, 1940. 28—33.

¹⁴ M 133. zágrábi missaléra vonatkozólag v. ö.: Dr. KARL KNIEWALD, *Zagrebacki liturgijski kodeksi XI—XV. stoljeca*, Croatia Sacra 1940/XIX. 36—40.

Ritus-ban közösek, MR 165.-ben részletesebbek, a későbbiekben pedig rövidítettebbek. Szándékosan beszélünk rövidítettebb és nem csupán rövidebb fogalmazásról, mert a MR 165. főpapi Agendájában világos nyomait látjuk szándékos rövidítéseknek, melyek irányt szabtak a zágrábi ritus későbbi fejlődése számára. Ezek a rövidítések MR 165.-ben lapszéli glosszák által történtek. Innét gyakran szóról-szóra átvette őket MR 133. jelzésű zágrábi *Missale* a XIV. század első feléből. Ezt látjuk MR 165. első lapszéli glosszájánál a 30. folión in purificatione sancte marie. Ezzel össze kell hasonlítani MR 133. *Missale* 140. v. foliójának bevezető rubrikáját. MR 165.-ben Gyertyaszentelő ünnepén összesen három ilyen lapszéli jegyzetet találunk, melyek célja, hogy a szertartást egyszerűsítsék, vagy változtassák. Ezek majdnem szószerint megtalálhatók MR 133. *Missale* 140. v. 1. v. lapjain és csekély változtatással ugyancsak visszatérnek az 1511-ben nyomtatott zágrábi *Missale* CL—CLVIII. lapjain, valamint a: „*Cantuale Processionum pro Ecclesia Zagrabiensi 1751*“. 148—56. lapjain. Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az átalakításban a „*Letetur omne seculum*“ himnusz (MR 165. 32 v. —3. v.) kimaradt. Míg a lapszéli jegyzet a 32. v. folion a: „*Quod chorus vatum*“ himnuszt, melyet MR 165. 33. v. folió szerint négy fiúnak kell énekelnie, kifejezetten említi. Éppen ezért ez a himnusz benn is maradt a MR 133., 1511. nyomtatott zágrábi *Missale*kben és az 1751-es *Cantuale*ban. Nagycsütörtökön MR 165. 73—3. v. folióján áll neumákkal a: „*Tellus ac ethera jubilent*“ himnusz, amelyet az 1511-i zágrábi *Missale* 75. folióján is megtalálunk. Nagypénteken a következőket írja elő MR 165. 78. folión:

„episcopus... osculato altari corpus domini et calicem sine sacramento uino et aqua mixto de manu archidiaconi accipiens canente ipso...: Hoc corpus... Et hoc dicto super altare sacerdos ponens calicem ordinansque oblatas humilime dicat hanc orationem: Suscipe sancta trinitas...“

Mind a két könyörgést megtaláljuk MR 133. 92. folióján is, csak hogy ez még az: „in spiritu humilitatis“-t is hozzáveszi, míg az 1511-es nyomtatott *Missale* és már korábban a 354. jelzésű díszes misekönyv (a zágrábi székesegyház kincstárában) csak a: „*Hoc corpus*“ könyörgést írja elő. A másik két könyörgést pedig kifejezetten eltiltja: „*Quia non uidetur rationi consonum*“. Nagypénteken az Oltáriszentséget ünnepélyes körmenetben viszik az

oltárra, ezalatt a „*laudes omnipotens ferimus*“ himnuszt éneklik az MR 165. 77. v. folió, MR 133. 92. fol., 1511-es *Missale* 82. fol., és a zágrábi *Cantuale* (1751.) 60. lapja szerint. Nagyszombaton a tűzszentelés után az: „*Inventor rutili*“ himnuszt éneklik MR 165. 81. fol. rubrikája szerint. Ezt a szokást megtartja egész a XVIII. századig a zágrábi székesegyház, miként ez MR 133. 93. fol. az 1511-es *Missale* 84. v. fol. és az 1751-es *Cantuale* 62. lapjáról kiviláglik. Nagyszombatra MR 165. 84. fol. csak öt lectiót közöl. Ugyanezeket szöveg szerint ugyanolyan sorrendben megtaláljuk MR 133.-ban és az 1511-es *Missale*-ban, még a Tractus-ok is ugyanazok, valamint a könyörgések, egyet kivéve: „*Deus qui in omnibus filiis*“, amely MR 165.-ben az: „*Adprehendent septem mulieres*“ olvasmány után következik, míg MR 133. és az 1511-es misekönyvek itt a: „*Deus qui nos ad celebrandum*“ könyörgést hozzák, bár a római misekönyvben e helyen az előbbemlített „*Deus qui in omnibus filiis*“ könyörgés van. Az olvasmányok után MR 165. 89. v. foliója szerint az ünnepélyes körmenet a keresztkúthoz indul: „*Ad fontem cantando hos uersus: rex sanctorum angelorum*“. Ezt a szokást megtaláljuk az MR 133. Misekönyv 96. folióján, az 1511-es *Missale* 111. folióján és a zágrábi *Cantuale* (1751.) 65. oldalán. Több példát is említhetnénk, de ennyi teljesen elégnék látszik arra, hogy bebizonyítsuk az *Agenda Pontificalis* (MR 165.) alapvető jelentőségét a zágrábi liturgia fejlődésében.¹⁵ A zágrábi ritus kiindulópontja azonban nem lehet más, mint az a szertartásrend, amely a XI. század végének magyar székesegyházaiban használatban volt. Hiszen abban az időben az újonnan alapított püspökségek liturgiájukat és szerkönyveiket érseki egyházuktól vették át. Ez pedig Zágráb számára Esztergom volt. Az MR 165. főpapi agendája tehát csak magyar területen keletkezhetett. A részletekbe menő vizsgálat, mely csak a Magyarországon még fellelhető szerkönyvek alapos tanulmányozásával válik lehetővé, mindezt végérvényesen igazolni fogja. Itt csak azt említem még meg, hogy a bérmálás rendje (*Ordo confirmationis*, MR 165. 93. fol.) teljesen egybe-

¹⁵ A zágrábi székesegyház szertartásrendjére vonatkozólag v. ö.: Dr. KARL KNIEWALD, *Obred i obredne knige zagrebacke stolne crkve*, Zagreb, 1940.

vág MR 89.¹⁶ *Benedictionale* 81. v.—2. v. bérmálás rendjével, csakhogy ebben a *Benedictionale*-ban egy későbbi kéz a bérmálási forma szövegéhez még ezt írta hozzá: „Ut replearis eodem spiritu sancto et habeas vitam eternam“. MR 89. jelzésű *Benedictionale* azonban az esztergomi székesegyház részére készült a XI. század végén. DANKÓ: *Vetus Hymnarium*-ából látjuk (Bpestini, 1893, 579/37.), hogy az 1341. évi *Missale Posoniense*-ben nagypénteken ugyanazok a rubrikák és szertartások mint MR 165.-ben. Az egyezés fennáll a Nemzeti Múzeum Széchényi-Könyvtárában őrzött XV. századi *Missale Posoniense*-nél is (M mae 216, 122. fol.), mint erre dr. RADÓ POLIKÁRP figyelemztetett, aki behatóan foglalkozott a magyar liturgikus kéziratokkal. Ezeknek részletesebb összevetését MR 165.-tel magyar tudósok számára kell hagynom. Most csak azt hangsúlyozom, hogy a *Pray-kódex* nagypénteki és húsvéti szertartásai is függnek MR 165.-től, mint ezt a *Magyar Könyvszemlében* (1939.) már igazoltam. Valószínűleg a zágrábi püspökség alapításakor, 1094-ben került az első zágrábi püspök, DUH révén Zágrábba ez a *Benedictionale*, miként a *Hahóti-kódex* (MR 126.) és a *Missale antiquissimum* (MR 165.) is. Feltehetjük, hogy az első zágrábi püspök bencés szerzetes volt. Kolostora adta neki a *Sacramentariumot* (MR 126.), érseke a *Benedictionalet* (MR 89.), a győri püspök pedig a főpapi agendát (MR 165.). Így tehát biztosra vehetjük, hogy ez az agenda Magyarországon keletkezett. A benne említett templomok győri templomok, a benne említett civitas Győr városa és CHARTUIRGUS püspök *Győr püspöke*.

MR 165.-ben három helyen esik oltárokról említés, még pedig mint az összefüggésből kitetszik, a Mária-templom oltáraitól. A 20. folión részletes előírások vannak: „*Qualiter agatur in adventu domini*“. Itt a következő oltárokról esik szó: „Primum responsorium ante altare sancti saluatoris incipiatur et primus uersus ibidem cantetur. Secundus uersus ante altare sancte crucis. In dextro autem altari tertius“. Azután a: „Sancti salvatoris“, majd: „Sancte crucis“ és egy: „Altare dextrum“-ról van szó.

¹⁶ MR 89. benedictionale-ra vonatkozólag v. ö.: Dr. KARL KNIEWALD, Zagrebacki Liturgijski kodeksi XI—XV. stoljeca, Croatia Sacra, 1940/XIX. 12/6.

Majd a 28. v. folió a Mária-oltárt említi és megint egy: „Altare dextrum“-ot és egy: „Altare sinistrum“-ot.

A 28. főlíon a Vízkereszt-ünnep *háromkirály-játéka* kezdődik:

„Ad matutinum post nonum responsorium fiat tractus stelle in hunc modum, ita ut tres magi sint parati, uno stante ante altare sancte marie, et incipiente alta uoce: Stella fulgore nimio rutilat. Et alio in dextro altari repententi: Stella fulgore nimio. Tertioque in sinistro prosequente inipsum: Stella fulgore nimio rutilat. Et simul cantantes ueniant simul ante altare sancte marie: Que regem natum monstrat.“

Ugyanezen játék folyamán a 29. folíon szó esik egy képről, mely a Szűzanyát ábrázolja az isteni gyermekkel:

„...et duo cleris (c)appis induti stantesque iuxta imaginem sancte marie tenentis dominum parvulum in manibus imponant hunc uersum: Qui sunt hi quos stella... Iuxta stantes imaginemque domini digito monstrantes, dicant ad magos: Ecce puer adest... Tunc salutantes tres magi dominum dicant: Salue princeps populorum...“

A jelek szerint ez a kép a középső oltáron volt, mely a Szűzanyának volt szentelve, mert ezt a középső oltárt „altare sancte Marie“ néven is említik és a két oldaloltárt egyszerűen altare dextrum- és altare sinistrumnak mondják. A három szent király a főoltártól megy Heródeshez, akinek a szentély közepén volt a helye és azután per aliam viam vonulnak el: ad chorum cantando: o regem celi cui talia famulantur. Mivel nem ismerem eléggé a győri székesegyház régi oltárainak számát és nevét, e kérdés megoldását szívesen hagyom a magyar tudósokra, akik ezt a területet jobban ismerik, mint én. (Harmadízben is szó van a 106v. főlíon a keresztfeltalálás — ordo in invencione sancte crucis — szertartásában az altare sancte crucis-ról). Arra is kell gondolnunk, hogy az MR 165. írója mennyire vette tekintetbe munkája közben saját mintáit. Biztosra kell vennünk azt, hogy ez a függés az oltárok megnevezésében csak a véletlen műve nem lehet, még ha egyáltalán van is függés a munkáktól. Vagy talán a 25. főlíon említett altare sancti salvatoris azonos a 28v. folíon említett altare sancte marie-vel?

A főpapi agenda (MR 165.) eddig ismeretlen szertartásokat és szövegeket őriz. Az Agenda szerkesztője alkalomszerűen említést tesz azokról a forrásokról is, amelyekből egyes szokásait és szövegeit átvette, vagy melyeket felhasznált. A 67. főlíon például

említi a libellus romani ordinis-t.¹⁷ Az 51v. folión hivatkozik egy sacramentariumra, mely csak egy római eredetű sacramentarium másolata lehet, mint ez a római pápára vonatkozó adatból kiviláglik. Ott ugyanis az olajok szentelését a római pápa végzi papjaival. Ugyanez következik az 52v. folión levő megjegyzésből: „Mos est romane ecclesie“. Ugyancsak római szertartási szokásokra hivatkozik a 21—1v. folión: „In nocte epiphanie in romana ecclesia invitorium non canitur . . .“ Néhány sorral később HARTWICK püspök főpapi agendája a 21v. folión a keleti jellegű vízszentelést írja le Vízkereszt vigiliáján: „In vigilia epiphanie benedicatur aqua ut mos est grecorum“. A vízkereszt napi liturgikus játékok (28. v.—30. fol.) valamint a húsvétiék (101. fol.) és több más vonás Franciaország ÉK-i tájai felé utalnak, ahol talán Avranches és Rouen vidékét tekinthetjük szerkönyvünk forrásai számára, éppen a főforrás számára is, kiinduló pontnak.

MR 165. 20. folióján találjuk az Advent rubrikáit: „*Qualiter agatur in adventu domini*“. Itt többek közt ezt olvassuk: „Diaconus vero sive subdiaconus non dalmatica sed casula utatur“. A *Micrologus* 30. fejezetében (pl. 151, 1003) ezt mondja: „Quidam infra adventum domini casulis pro dalmaticis utuntur“. MR 165. ezen a ponton nyilván céltudatosan tér el a római szokástól, mert hiszen így folytatja: „non dicatur gloria in excelsis deo“, míg a 11. ordo romanus (pl. 78, 1028) Advent-vasárnapokra is elrendeli a glóriát a szentmise alatt. JÁNOS, Avranches püspökének — később Rouen érseke lett — Liber de offi-

¹⁷ „Dicit libellus romani ordinis, de consecratione chrismatis: Continuo duo accoliti inuolutas anpullas cum sindone munda de albo serico teneant in brachio sinistro, ita ut uideri possit a medio . . .“ Ez megegyezik a X. századi Sacramentarium Gregorianum-mal, mely a Corbie-i apátságé volt (MIGNE PL 78, 84). Az az Ordo Romanus, melyre MR 165. szerkesztője hivatkozik, bizonyára MABILLON-nak 10. Ordo Romanus-a a XI. századból (MIGNE PL 78, 1010/1.). A szerkesztő azonban ezeket az adatait a jelek szerint nem közvetlenül az Ordo Romanusból vette, nem is a Sacramentarium Gregorianum-ból, hanem abból a mintájából, mely a roueni székesegyház pontificale-jával volt rokon. Hogyha ugyanis könyvünk MR 165—59. v. 61. folióján található előírását összevetjük az előbb említett roueni pontificale nagycsütörtöki szertartásrendjének (nem egészen kritikai) szövegével (MIGNE PL 78, 327—31), meglepődve látjuk, hogy a két szöveg majdnem teljesen azonos és csak írásváltozatokban — ez pontatlan olvasásnak is lehet következménye — különbözik. Szükséges lesz MR 165-t összehasonlítani az Ordi-

ciis ecclesiasticis (Pl. 147. 38.) c. művében ezt olvassuk: „In Adventu vero et Septuagesima usque ad diem Coenae, et quatuor temporum sabbatis et agendis mortuorum festivis diaconus et subdiaconus induantur casulis, si autem in eiusdem temporibus festivitas evenerit, dalmaticis et tunicis...” MR 165. szerint tehát Adventben casulát és nem dalmaticát használnak, mint azt JÁNOS, Avranches püspöke előírja. MR 165. 21. folióján még ezt is találjuk: „In festivitate sancti stephani ministrent diaconi dalmaticis ornati“. Ugyanezt rendeli Avranches-i JÁNOS (Pl. 147. 42.) Szent István napjára: „Epistolam vel evangelium legent, utantur dalmaticis“.

Szent János ünnepére MR 165. 21. folión a következőket parancsolja:

„In festiuitate sancti Iohannis ministrent presbyteri casulis decorati. Post uesperum uero sancti Iohannis sint parati omnes paruuli. Duo autem ex his ascendentis pulpitem, incipiant alta uoce antiphonam Sinite paruulos uenire. Et sic ceteri accedant ad chorum respondendo: Centum quadraginta quatuor millia decantantes, in eodem responso Gloria patri non cantatur.“

Sajnos, hogy a másoló nem írta le az *Officium infantum* egész szövegét, de az a kevés, amit említ, elég ahhoz, hogy mintájának Avranches-i JÁNOS könyvétől való függését felismerjük, mert Avranches-i JÁNOSnál Szent János ünnepén ezeket találjuk: „Sacerdotes utantur casulis. Incipiente officio infantum...” Az *Officium infantum* a gyermekek ünnepélyes körmenete, melynek végén a gyermekek megáldása következik. Ennek a kör-

naire et Coutumier de l'église cathédrale de Bayeux — XIII. század, közzétéve Paris, 1902, Chevalier ULYSSE által — munkával, valamint a *Liber caeremoniarum ecclesiae Sanctae Mariae Traiectensis* munkával, melyet RIEDJES adott ki Utrechtban, 1912-ben (Archief voor der geschiedenis van het aartbisdom XXXVIII. 153/88.). Külön figyelmet érdemel a *Micrologussal* való összehasonlítás, mert hiszen ezt 1100-tól kezdve Magyarországon kötelezőnek tekintették az istentisztelet rendjére vonatkozólag. A *Pray-kódex* konstanzi BERTHOLD ezen írását *Libellus in romano ordine*-nak nevezi. Mint láttuk, MR 165. 67. folióján szintén egy *Libellus romani ordinis*-ra hivatkozik. Megállapíthattuk, hogy itt a X. ordo Romanus-ra történik utalás. A *Micrologusban* (52. fej.) nagycsütörtökről csak röviden esik szó és nem történik említés a *consecratio chramatis*-ről. A jelek szerint a főpapi agenda szerkesztője a *Micrologust* még nem ismerte; semmikép sem érezte magát kötelezve szabályainak követésére. HARTWICK főpapi agenda-ja tehát a *Micrologus*-ra vonatkozó zsinati határozat előtt keletkezett.

menetnek pontos leírását megtaláljuk MIGNE Pl. 147. 135. Avranches-i JÁNOS: *Liber de officiis ecclesiasticis*-ével kapcsolatban.

A 28v. fólión közölt vízszentelés (ut mos est grecorum) után Vízkereszt napjával kapcsolatban Avranches-i JÁNOS *de Officiis ecclesiasticis* könyvében (Pl. 147. 43.) először Krisztus nemzetségfájának ünnepélyes éneklése következik, azután pedig ez áll: „Deinde stelle officium fiat“. Ehhez kapcsolva találjuk meg MIGNE Pl. 147. 135—40-ben az: *Officium stellae seu trium regum secundum usum ecclesie rothomagensis*-t. Talán felesleges hangsúlyozni, hogy a *Micrologus* nem ismeri az: *Officium stellae*-t. A MIGNE Pl. 147. 135—40-nél közölt *Officium stellae* lényeges vonásaiban, különösképp pedig énekszövegeiben megegyezik azzal, amit MR 165.-ben látunk. A rubrikák egyes pontokban mások, lehet, hogy ez a különböző helyi körülményeknek erődője. A fő különbség abban áll, hogy az: *Officium trium magorum secundum usum ecclesie rothomagensis*nek csak két felvonása és epilógusa van, míg MR 165. *Officium stellae*ében három felvonást találunk, a harmadik a Heródezzel történő jelenet. Hálás munkát végezhetne az, aki az itt közölt szövegek és neumák alapján ennek az *Officium stellae*-nek közvetlen forrását felfedezné. Ugyanez áll az *Officium sepulchri*-ra is MR 165. 78. és 79v. fólióján. (Közölte dr. FANCEV a' *Narodna starina Zagreb*, 1925. I. — KNIEWALD: *MKSzemle*, 1940). Még csak azt kell mondanom, hogy Avranches-i JÁNOS *Liber de officiis ecclesiasticis* című könyvében (Pl. 147. 51) a nagypénteki szertartásokat ugyanúgy írja le, mint MR 165. és nagyszombat—húsvétvasárnap közti éjtszakára így rendelkezik: „Post tertium responsorium officium sepulchri celebratur“.

A királyról nagyszombat napján a rendes módon történik megemlékezés MR 165.-ben. A 84. fólión ez áll:

„Precamur ergo te domine, ut nos famulos tuos, omnem clerum, et deuotissimum populum, una cum papa nostro ill., antistite nostro chartuirgo, et gloriosissimo rege nostro ill. (jellegzetesen magyar formula), temporum quiete concessa, in his paschalibus festis conseruare digneris.“ A püspök nagy-
csütörtökön ajánlja hangsúlyozottan a híveknek a királyért való könyörgést (fol. 63v.—64.): „Mementote prius cum uestra oratione domini pape ill., qui est caput sancte et uniuersalis ecclesie, et qui sedem sancti petri possidet, et simul omnium episcoporum, atque omnium cosecratorum hominum, ut deus omnipotens ita illorum corda dignetur spiritu sancto illuminare, ut possint et sanctam ecclesiam defendere spiritualibus armis ab omnibus inimicis inuisi-

említi az *otheos*-t az Isten nevei közt. Az arianizmus elleni hitvallási formulák közt a 9. folión találjuk a következőt is, mely nemcsak a görög nyelvnek, hanem a homoousios értelmének teljes nemtudására mutat:

„... qui totum ex uno et unum. De homine usion. Homo usion ergo in diuinitate patris filius, Homo usyon patri et filio et spiritus sanctus. Homo et usios deo et homini, unus filius, manens deus in homine suo in gloria patris. Non homo propter deum uel xps cum deo, sicut nestorius blasphematus, Sed homo in deo, et in homine deus.“

Sok felderíteni való marad még HARTWICK püspök főpapi agendájában forrásaira és mintáira vonatkozólag. Különösképp arra kell a kutatásnak irányulnia, hogy vajjon a keleti hatások, melyeket kétségtelenül megállapíthatunk, bár a szerkesztő a görög nyelvet nem ismerte, közvetlenül keletről — Bizáncból vagy Jeruzsálemből — jöttek-e, vagy pedig talán közvetve azon források útján, melyeket a szerkesztő felhasznált. Azt hisszük, hogy a közvetlen mintákat Franciaország északkeleti részein kell keresnünk, azon a területen, melyen germánok, normannok, gallok, belgák századokon és évezredekken át harcoltak egymással és mégis nagy művelődési és hitterjesztési tevékenységet fejtettek ki. Erre a területre utal bennünket Magyarország legrégebbi szerkesztője, a *Szelepcsényi-kódex*.¹⁸ Ugyanide mutat a *Hahóti-kódex* is (zágrábi Szent Margit-szakramentárium, MR 126.),¹⁹ sőt a *Pray-kódex* is.²⁰ Minden bizonnyal erről a területről (melynek nyugati szélé Avranches) származik HARTWICK püspök főpapi agendájának fő mintája. Befejezésül azt a kívánságomat fejezem

¹⁸ V. ö. RADÓ POLIKÁRP Ö. S. B.: Hazánk legrégebbi liturgikus könyve: A Szelepcsényi-kódex, MKSzemle, 1939/IV.

¹⁹ V. ö.: Dr. KARL KNIEWALD: A Hahóti-kódex (Zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából, MKSzemle, 1938. és: Dr. KARL KNIEWALD: Das Sanctonale des ältesten ungarischen Sakramentars, Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, Münster, XV. 1940. 1—21.

²⁰ V. ö. a Pray-kódexre vonatkozó tanulmányaimat a Magyar Könyvszemle és a Theologia 1939. évfolyamában. A Pray-kódex tartalmáról, keletkezése idejéről és jelentőségéről a MKSzemle 1939. évfolyamában irt tanulmányom FRITZ VALJAVEC (Der Deutsche Kultureinfluss im nahen Südsten, München, 1940, 444.) számára „im übrigen sehr sachkundig“nak látszott, de azt fogja rám, hogy a Pray-kódex francia elemeit a németek kárára túlságosan kisarkítom és épp ezért idevonatkozó eredményeim elfogadhatatlanok.

bilibus, et ad eterna gaudia perducere. Deinde mementote domini nostri regis, et cum eo omnium laicorum, qui cum seculari gladio sanctam ecclesiam defendere debent a paganis, et ab omnibus uisibilibus inimicis, ut deus omnipotens det illis uictoriam contra omnes hostes...“

Bár MR 165.-nek főpapi agenda-jellege van, még sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a szerkesztő néha oly templomra gondol, melyben szerzetesek végzik az istentiszteletet. Behatóbb tanulmány meggyőzhetne arról, hogy ez a felhasznált mintának a hatása. De az is lehet, hogy a XI. század végén a győri székesegyház szoros kapcsolatban volt a bencésekkel. Szerzetesi liturgikus szokásokat említ a főpapi agenda (MR 165. 20. fol.) szerkesztője, amikor hangsúlyozza, hogy Adventben „ut mos est monachorum“ a laudes-ben a miserere zsoltár helyett a dominus regnavit zsoltárt kell mondani. A 42v. folián a nagyszüdtörtök, a 74. folián a nagypéntek és a 79v. folián a nagyszombat matutinum-ánál ezeket találjuk: „... et facto signo a priore omnes surgant...“ A betegek keneténél is (MR 165. 118. fol.) szerzetesi közösséget tart szem előtt: „Interim dum ungitur infirmus cantentur a fratribus VII psalmi penitentiales oremus fratres karissimi... pro fratre nostro...“. A 118v. folián megismétli szabályát: „interim enim cantentur VII psalmi penitentiales (a) fratribus dum ungitur infirmus“.

Különböző jelek mutatnak a keresztény Keletről jövő hatásokra. Már említettük a Vízkereszt vigiliáján történő vízszenteletést a 21v. folián, amely ezzel a megjegyzéssel kezdődik: „ut mos est grecorum“. A 84v. folián hangsúlyozza, hogy a keresztségnél az abrenuntiatio megelőzi a hitvallást. Ez a szabály itt NICETAS püspök tanúságára hivatkozik: „Primo omnium abrenuntiatio facienda est secundum niceti episcopi testimonium in libro quinto ad competentes. Non enim ante ad confessionem uenitur nisi prius diabolo fuerit renuntiatum“. A 68. folián az olajon végzett exorcizmus előtt így magyaráz a rubrika: „exorcismus igitur grece, latine coniuratio sive sermo increpationis aduersum diabolum ut discedat...“. Különbben a szerkesztő és némelyik forrása nem volt nagyon járatos a görög nyelvben. Mert nagypénteken a 75. folián a másoló az: *otheos*-t következetesen összeírja, mint egy szót. Lehet, hogy e miatt kerül az *otheos* (egy szóba összeírva) a későbbi zágrábi szerkönyvekbe is. Még az 1511-ben Velencében nyomtatott zágrábi *Missale* is összeírva

ki, mely megisméltése GERMAIN MORIN óhajának, hogy HARTWICK püspök *Agenda Pontificalis*-át minél előbb teljes szövegével adja ki valamilyen tudományos intézmény. Hogy a kéziratnak magyar tudósok által való tanulmányozását megkönnyítsem, MR 165.-ről teljes film-másolatot készítettem és azt a Nemzeti Múzeumnak adományoztam. Hiszem, hogy MR 165. (HARTWICK *Agenda Pontificalisa*) is hozzájárul a magyar liturgia ősforrásainak és későbbi formáival való összefüggéseinek föl kutatásához.

Fejtegetéseinket a következő pontokban foglalhatjuk röviden össze:

1. HARTWICK püspök főpapi agenda-ja Magyarország harmadik legrégebb szerkönyve. Az első ezek közt bizonyára a *Szelepchényi-kódex*, utána jön a *Hahóti-kódex* (a zágrábi székesegyház Szent Margit-szakramentárium — MR 126.) és harmadiknak következik a zágrábi székesegyház ú. n.: *Missale antiquissimum*-a, melyet HARTWICK győri püspök számára írtak. Bár tehát nem ez a legrégebb magyar szerkönyv, mégis tartalmának fontosságával felülmúlja két korábbi társát.

2. MR 165. főpapi agendát pergamenhártyára írták Carolina-írással a XI. század végén. A zágrábi székesegyház XIV. századi leltárában *Missale antiquissimum*-nak nevezték, igazában azonban nem misekönyv, hanem főpapi és papi szertartások foglalata, miket mise közben és misén kívül végeztek.

3. Ezt a főpapi agenda-t Győr számára írták, azalatt, míg a 84. fólión az exsultet-ben említett CHARTUIRGUS volt Győr püspöke. Az agenda különböző helyein történik említés a székesegyházról, mint ecclesia sancte Marie-ről és egy másik templomról, melynek ecclesia sancti Stephani a neve. Mind a két temp-

A magam részéről büszke vagyok rá, hogy ereimben német vér folyik, mit atyai ágon örököltem, de ez nem csábít odáig, hogy letagadjam azokat a tényeket, melyek azt bizonyítják, hogy a Pray-kódexben a francia hatás az erősebb, a német gyöngébb és ez is inkább szerzetesi, mint nemzeti. Meg kell jegyeznünk és ez jellemző VALJAVEC módszerére, hogy bár ismeri a zágrábi Szent Margit-szakramentárium-ról (Hahóti-kódex) a MKSzemle 1938. II. számában közölt, továbbá a Pray-kódex Sanctorale-járól a MKSzemle 1939. évfolyamában és a Pray-kódex miserendjéről a Theologia-ban közölt tanulmányaimat és kell ismernie őket, mert hiszen hivatkozom rájuk abban a tanulmányban, amelyre ő utal, mégis ezeket hallgatással mellőzi, mert egyoldalú és szakszerűség híján való gondolatkörébe nem illenek bele.

lom, valamint a körmenetek egyes mozzanatai, ahogy az agenda-ban említést nyernek, Győr felé utalnak. Erre vonatkozólag minden kétségünk eloszlik, hogyha összehasonlítjuk az agenda szabályait és szövegeit a zágrábi székesegyház későbbi szertartásaival. HARTWICK agendája ugyanis nem sokkal azután, hogy megírták, valószínűleg már a zágrábi püspökség alapításakor, 1094-ben, Zágrábba került. Összevetésük kimutatta, hogy a zágrábi ritus HARTWICK agenda-jának előírásaitól függ. Mivel a zágrábi ritus csak valamely magyarországi egyházmegye szertartásrendjéhez igazodhatott, azért már csak ez az egy körülmény is arra a feltevésre késztet, hogy MR 165. főpapi agendája Magyarországon keletkezett. MR 165. bérmálási szertartása valóban pontosan megegyezik MR 89. benedictionale azonos szertartásával (MR 89. most a zágrábi érseki könyvtárban van). Ezt a benedictionale-t azonban biztosan Esztergom számára készítették és valószínűleg együtt került MR 165.-tel Zágrábba. Bizonyítékunkat a középkori magyar Pontificale-k, Missale-k és Breviarium-ok összehasonlítása még inkább megerősítheti.

4. A 84. folián említett CHARTUIRGUS tehát győri püspök volt. Valószínűleg ugyanaz, mint HARTWICK Szent István róla nevezett legendájának szerzője.

5. HARTWICK győri püspök főpapi agendájában megvan Vízkereszt vigiliáján a vízszentelés „ut mos est grecorum“; ezt a szertartást úgy a magyar, mint a zágrábi egyházmegyék egész a XIX. századig megtartották. Ebben a formában Róma 1890-ben tiltotta el. Egyébként a szerkesztőnek görög tudása meglehetősen gyenge volt, aminek jele, hogy a 9. folián egy rosszul értett formulát jegyez fel az arianizmus ellen: „de homine usion“.

6. HARTWICK püspök főpapi agendájában két, illetőleg három liturgikus játékot találunk. A háromkirályok-játékot Vízkereszt ünnepén, az officium sepulchri-t nagypénteken és húsvét vasárnapján, végül az officium puerorum-ot Szent János apostol ünnepén. Ezek a játékok és különféle egyéb jelek nagyon szoros rokonságra mutatnak Északkelet-Franciaország (Avranches—Rouen) liturgikus szokásaival.

7. A főpapi agenda szerkesztője néha római liturgikus szokásokra hivatkozik (52. v. fol.). továbbá egy *libellus romanus ordinis*-ra (67. fol.). Ez az *Ordo* bizonyára a X. *Ordo Romanus* MABILLON számozása szerint.

8. Az agenda szerkesztője említést tesz *consuetudines monasticae*-ről is. Fel kell tételeznünk, hogy a főpapi agenda több forrás alapján készült. A főforrás azonban közvetve vagy közvetlenül bizonyára Franciaország északkeleti részéből származik.

9. A *Pray-kódex* szerint 1100. körül valamennyi magyar egyház számára kötelezően elrendelték a *Micrologus* követését. Abból, hogy HARTWICK főpapi *Agendaja* egyetlen egyszer sem idézi a *Micrologust*, szabályait figyelembe nem veszi, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy HARTWICK püspök főpapi agenda-ja a *Pray-kódex*ben említett *Micrologus*-ra vonatkozó zsinati határozat előtt keletkezett, minden bizonnyal 1100. előtt.

Ford. KÜHÁR FLÓRIS OSB.

KNIEWALD KÁROLY.

A XVIII. SZÁZAD MAGYAR KÖNYVEINEK OLVASÓKÖZÖNSÉGE ÉS PÉLDÁNYSZÁMA.*

DÉVAY ANDRÁS jezsuita 1764-ben DREXELIUS JERÉMIÁS „*Nap után forgó Virág*“ című művének magyar fordításához írt bevezetésében keserű szavakkal korholja azokat a magyarokat, akik előtt „nem csak únalmas . . . a' magyar szó, de ha tudgyák-is a' nyelvet szégyenlik, és maid útállyák folytatni“ — és felszólítja olvasóit, hogy „ne szégyenlyed azért, ha egyébbel nem, az Istennel Magyarúl Szóllani“.¹

A *Magyar Újság* 1796. évfolyamában névtelen szerző kel ki a földesurak ellen, akik alattvalóikkal magyarul nem tudnak beszélni:

„Sok érdemes Atyákat meg-nevezhetnénk itten, kik az ő fiaikat, mindeneknek előtte a' közönséges nemzeti, 's mezei Nyelvnek meg-tanulásában foglalatoskodtattják, hogy ilyenképpen valahára már egyszer, az a' motskos szemrevalóhányás le-nyomattassék, és lassan-lassan el törültsessék, mely mind eddig sok gazdag Uradalmak' Birtokosainak tétetődött: *hogy tudniillik, a' Földes Úr, a' maga Alattvalóival tulajdon nyelveken, még tsak beszélteni sem tud.* — De valójában méltán is! mert mely nagy roszz dolog vala ez, nyilván mutatják, 's tanítják, az innen származott, és mind a' két részre hárám-lott, számtalan, még mindeddig is meg orvosolhatatlan, kárhoztató roszz következesek.“ (*Magyar Újság* 1796. jan. 1. 2 lap.)

A XVIII. század efféle feddő nyilatkozatok miatt, amelyek 1789 óta sűrűn jelentek meg, különösen a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (1789—1791) című újság lapjain, az irodalomtörténetben téves megvilágításba került.

Még *Pintér Jenő* is így ír *A Magyar Irodalom Története* (Budapest 1909.) című műve II. kötetében:

„Az 1711. évben megkötött szatmári békétől az 1772. évig, azaz Besse-nyei György felléptéig terjedő időszakot nemzetietlen kornak, vagy a hanyat-

* Felolvasás a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének 1940. december 7-én tartott évi közgyűlésén.

¹ V. ö. bővebben A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása című művem, 3. l.

lás korának nevezi irodalomtörténetírásunk. Nemzetietlennek azért, mert a Habsburg-ház uralma alatt teljesen meghonosul az eldeákosodás szelleme s ezzel szemben a magyarnyelvű írói törekvések elhanyagoltak, erejüket veszítik. A tizennyolcadik századig a latin csak az egyház, s részben a tudomány és a diplomácia nyelve volt; a tizennyolcadik században már a társadalom egyes rétegei közé is kényelmesen behúzódott. A nyelvi hanyatlás kora *méltán* viseli szomorú nevét. Mintha eltompult volna a század magyarjainak érzéke aziránt, hogy milyen nagy a jelentősége a nemzeti nyelv használatának az állami lét és a társadalmi élet fennmaradása körül. A magyarajkúak közül a műveletlenek nagy tömege magabazárkózva elenyészni látszott a nemzetiségek előretörékvő áradatában; a műveltek kisebb osztálya, nyelvben, érzésben idegenné változott.“

Ez a felfogás egész a legújabb időkig megmaradt és tankönyvekben, sőt egyetemi előadásokban is olvasunk és hallunk még a magyar irodalom és nyelv hanyatlásának koráról. Pedig a magyar nyelv elhanyagolása és elfelejtése, amint a *Magyar Ujság* névtelen szerzőjének a nyilatkozatából is látjuk, nem volt általános s amint az alábbi adatokból is kiderül, ennek a századnak volt sok nyomdája, rengeteg könyve és nagy olvasóközönsége, noha íróink még nem fejthették és nyomtathatták ki szabadon gondolataikat.

A magyar szellemnek a XVIII. században nem volt meg az a szabadsága, ami a XIX. században. A cenzúra sok írói szándékot fojtott meg csírájában, a kormányhatalom azonban csak politikai, egyházi, vagy társadalmi szempontból veszélyesnek tartott művekkel szemben gyakorolta az ellenőrzést; felőle veszélytelen román, széphistória, históriás ének, szerelemről költött történet bármennyi megjelenhetett volna. Hogy szépirodalmi művek 1772-ig, BESSENYEI GYÖRGY *Agis tragédiájáig* mégis alig jelentek meg, annak nem a kormányhatalom volt az oka, hanem az egyházak. A katolikus és a protestáns egyházak egyaránt. E században ugyanis, különösen első felében, a nyomdákat jórészt az egyházak tartották fenn, s ezek álláspontja a szépirodalommal, a virágénekekkel, a gáláns költészettel szemben a régebbi SYLVESTER-, PÁZMÁNY-féle állásponthoz képest („undok virágénekek“) még egyáltalán nem változott. S a magánnyomdák is igyekeztek elkerülni minden összeütközést, ellentétet a nagy társadalmi hatalmat jelentő, híveiket szigorúan ellenőrző egyházi hatóságokkal.

Több közleményemben¹ rámutattam már arra, hogyan üldözte a szépirodalmat az egyház, mi volt álláspontja a szépirodalommal szemben. Ez alkalommal csak röviden utalok rá:

Amikor ILLYÉS ANDRÁS erdélyi püspök lefordítja RODERICUS ALFONSIUS spanyol jezsuitának a *keresztyeni Jossagos-Cselekedeteknek... gyakorlatossága* című hatalmas művét, a III. kötet végén, mely 1708-ban jelent meg, latinul és magyar fordításban is közöl egy verset, melynek címe: *Boni libri sunt legendi*. Ebben figyelmeztet, hogy a könyvek olvasása — lélek táplálása: olyannak kell lenni, ne legyen ártása. Minden gonoszt távoztasd minden időben: *Jó könyvek legyenek a te kezeidben.* — 1745-ben megjelent Debrecenben OSTERWALD FRIEDRICH JÁNOS franciayelvű munkájának magyar nyelvű fordítása „*A keresztyének között ez idő szerint uralkodo Romlottságnak Kutfjeiről valo elmélkedés*“. Ebben a romlottságnak hetedik kútfeje a könyv. Nyolcvanhét oldalon át elmélkedik a puritán szerző azokról a veszedelmekről, amelyeket a könyvek „a rosz Könyvek“ okozhatnak. Tizenhét oldalon keresztül foglalkozik a „tisztátalan“ könyvekkel. És felsorolja, mik az ilyen tisztátalan könyvek: fajtalan versek, és fertelmes könyvek, amelyek például francia nyelven ebben a Seculumban jöttek világgosságra. De deák és görög nyelven is vannak effélék. A sok szerelemről (galanteriáról) írott könyvek, az olvasókat megvesztegető, akár költött, akár valóságos históriák és szerelemről csinált énekek. Amit e világi emberek csak csupa csintalan társalkodásnak (galanteriának) mondanak, az gyakorta a paráznságra vezető út. OSTERWALDnak e művét, melyet DOMOKOS MÁRTON debreceni főbíró fordított magyarra, a kálvinista Debrecen könyvnyomdája, amely nyilván puritán tanárok, papok ellenőrzése alatt állott, 3000 példányban (*Szent história* című művének a fordítását pedig 22 kiadásban 73.000 példányban) nyomta és adta ki.

Állást foglal a szépirodalom ellen FALUDI FERENC is *Nemes Asszony* (1748) című átdolgozásában, amelyben óva int, hogy „Meg ne ízelítse a fiatal Dáma a romancia-írásokat; mert oda lesz miattuk. Hosszas fejtegetését azzal végzi „hogyha azért Nagyságod nem akarja, hogy históriákat mondjon, írjon a Világ egyetlen leányáról: a Fabulás könyveket oly magos polcra tegye, hogy el ne érhesse a Kis-Asszony.“

Még a század vége felé is, sőt a XIX. század elején is találunk nyilatkozatokat a szépirodalom ellen. A *Magyar Musa* 1789. ápr. 2-i számában egy névtelen szerző sajnálkozva állapítja meg, hogy hazánkban már a könyvtárosok sem akarnak a költeményes románokon, német komédiákon, sőt a fenséges császárt sértegető könyveken kívül más tudós és szent munkákat árulni. Mert megvallják, hogy amazokban több hasznuk vagyon. A *Magyar Kurír* 1806. 6. számában pedig azt írja egy másik név-

¹ MKSzemle 1938. 375., 1939. 308 l.

telen szerző, hogy — a mindennapi tapasztalás szerint a bujaság tüze anélkül is lánggal ég, ha a vesztegető románok olaja rá nem töltetik is; — mennyivel szentebb szándék és igyekezet azt oltani, mint gereszteni.

Ily felfogás mellett érthető, hogy a szépirodalom nálunk nyiltan nem fejlődhetett, fejlődését nem segítette elő a nyomtatott könyvek nyilvánossága s abban a korban, amikor a franciáknak már megvolt Corneille-juk és Racine-juk, a spanyoloknak Moreto-juk és Calderon-juk, az angoloknak Shakespeare-jük és Swift-jük, nálunk az egyházak, egyházi hatóságok szemérme, puritánsága és szigorúsága miatt a szépirodalom hallgatásra vagy lappangásra kényszerült.

Milyen könyvek lehettek tehát azok a „románszok“, amelyekről báró ORCZY LŐRINC 1764-ben így ír:

*„Románsz kell a mostani asszonyi rendeknek,
Mely sokrét leírja módját szerelemnek.“*

Ilyen magyar „románsz“-ok 1764 előtt nem jelentek meg, kéziratban sem maradtak ránk. Nyilvánvaló, hogy e „románsz“-ok idegennyelvű, külföldi *románszok* voltak, amelyeket a németül, franciául és angolul tudó főrangú hölgyek olvashattak. ORCZY megjegyzése rájuk vonatkozik. — A XVIII. századi főúri könyvtárakban e kor külföldi szépirodalma valóban gazdagon van képviselve. Magyar románsz nem volt közöttük.

Ezért üres század, a hanyatlás százada az irodalomtörténész szemében a magyar XVIII. század.

Pedig nem volt az.

Dr. ZOLTAI LAJOS *Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. századbeli működése, termékei* című tanulmányában a következő kérdésekre próbált felelni: 1. miféle nyomtatványok és hány példányban kerültek ki a debreceni nyomdából 1701—1800 között? 2. Jövedelmeztek-e valamit és mennyit a fenntartó város pénztárának. E kérdésekre a nyomda provizorainak, azaz üzembetartóinak és a házipénztár perceptorainak számadásai alapján keresett választ. Sajnos, a számadások hiányosan, hézagosan maradtak fenn s így ZOLTAI a nyomda XVIII. századbeli működéséről nem tudott teljes statisztikai áttekintést adni, de amit felkutatott és közzétett, elegendő ahhoz, hogy a XVIII. század

irodalomtörténeti értékéről hirdetett eddigi nézetek helyességében való hitünket megingassa.

ZOLTAI 147 debreceni nyomtatvány címét kutatta föl és közölte a XVIII. századból, figyelmen kívül hagyva „az irodalmi értékkel nem bíró különféle apró hivatalos és magánjellegű nyomtatványokat“ (i. m. 12. l.). E 147 nyomtatvány közül 108-nak a példányszámát ismeri, amelyeknek végösszege 1,188.619. Egy műre átlagosan 11 ezer példány esik. Minthogy e művek közül kerekén ötven mű egynél több kiadásban terjedt el, összesen 464 kiadásról beszélhetünk. Ez a könyvtermelés voltaképen 92 vagy 94 esztendő között oszlik meg, mert hat vagy nyolc évig teljesen szünetelt a nyomda működése. Volt eset rá, hogy ugyanazon műből egy esztendő alatt két kiadást is rendeztek. Ilyen kivételes szerencsében csak egy pár tankönyv és népies, vallásos tartalmú könyv részesült. Néhány közkedvelt kapós munka tíz, húsz, sőt harminc kiadást is megért száz esztendő alatt. Két kiadás esik 17, három 10, négy 5, öt 1 könyvre. Ötnél több kiadásban terjedtek el a következő művek: Molnár Latin Grammaticája, Nagy Cellarius és Keskeny út 6—6, Lelkifegyver 7, Colloquia Langii, Lampe: Kegyelem-szövetsége 8—8, Ágenda, Ráday Lelkihódolása 9—9, Bethlen Kata: Bujdosás emlékezetköve, Halottas énekek, Öreg Katechesis, Mennyei tárház kulcsa, Siderius: Kiskátéja 10—10, Rudimenta 11, Egész Énekeskönyv 18, Osterwald Szenthistoriája 22, Egyes és Kettős ABC leányok számára 24, Fiú vagy Latin ABC 29, Szent Dávid Soltárai kótásan és kóta nélkül 31 kiadásban.

Magyar nyelvű volt 80, latin 63, német 2, tót is 2. Utóbbi, a Fundamentum Catechesis egy krajcáros kiadása 1000 példányban, meg egy imádságos könyv, melyet 1758-ban Kállay Gergely nyomott ki Jessenius György mácai tót predikátor számára 400 példányban, 12-ed rét formában, 5 és fél íven, 40 forintért. Tartalmára nézve: vallásos tárgyú éneket, imádságot, elmélkedést, prédikációt tartalmazó 41 magyar, 5 latin; tankönyv, alsó-, közép-, felsőiskolák számára 7 magyar, 40 latin, — jogi tárgyú 10 latin —, ponyvára szánt népies história, verszetet és efféle 19 magyar, egyéb tudományos vagy más tartalmú 9 magyar, 9 latin.

A valóságban azonban a példányszámok nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a könyvek és füzetek között. Így a debreceni nyomdában megjelent könyvek katalógusát, amelyből egyetlenegy példány sem maradt reánk 300, a Jus tavernicalet és Rádai Pál Halotti pompáját 200, a Lisboniai földindulást 500 példányban nyomták. Sok más könyv egy-egy kiadásából azonban 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, sőt 10—12 ezer példány is készült egyszerre s a több kiadásra érdemesített magyar nyelvű könyvek közül például a Lelkifegyver összesen 20.000, Lampe Kegyelem-szövetsége 20.890, Rádai Pál Lelki hódolása 21.052, a Mennyei tárház kulcsa 21.526, Bethlen Kata Bujdosás emlékezetköve 26.052, az egész Énekeskönyv 38.040, Osterwald Szent Historiája 73.000, a Leány ABC 111.000 és a kis Káté 133.530 példányban terjedt el a magyar nép között.

E könyvtörténeti szempontból rendkívül becses tanulmány megjelenése után levélben fordultam az azóta elhunyt ZOLTAI

Lajoshoz s felkértem őt arra, nézzen utána a nyomdai számadás könyvekben, mekkorák voltak a példányszámok a század első felében, mert a fent ismertetett számadatok a század folyamán több kiadásban megjelent könyvek példányszámait csak végösszegükben tüntetik föl. ZOLTAI LAJOS előrehaladott korára és fáradságára hivatkozva, kitért kérésem teljesítése elől s azt ajánlotta, hívjam föl nálánál fiatalabb kollégáinkat ez adatok felkutatására.

Előadásom tárgyául főként ezért választottam a XVIII. század magyar könyveinek példányszámait, mert föl akarom hívni könyvtáros és levéltáros kollégáink figyelmét a példányszámok ismeretének — mint alább látni fogjuk — rendkívüli fontosságára, nemcsak könyvtörténeti, hanem irodalom-, művelődéstörténeti és magyar népesség-statisztikátörténeti szempontból is.

E kérdés megoldásával sem először kísérletezem. Röviden több tanulmányomban érintettem már, de most részletesebben óhajtanék foglalkozni vele.

ACSÁDY IGNÁC *Magyarország a Pragmatica Sanctio korában* című nagy művében azt olvasom, hogy Magyarország és Erdély lakosságának száma az adóösszeírások szerint 1720-ban 2,552.598 lélek volt. A háztartások száma 1721-ben 408.475. A nemesek száma 134.265, pap és tanító 5377, polgár és jobbágy 2,401.582, zsidó 11.374. A magyarság százalékszámát 48.47 volt. Tehát Magyarország és Erdély lakosságából kevesebb volt a magyar, mint a fele. Alig volt 1 és negyed millió magyar. És ennek az 1 milliós magyar lakosságnak, illetőleg e lakosság református részének ekkora lett volna a könyvszükséglete? Persze tudjuk, hogy 1787-ben a lakosság lélekszáma már 8,002.917 volt, e magasabb szám jelentékeny részét azonban külföldről bevándorolt, nem magyar nyelvű népek tették. De szaporodott a magyar lakosság is, s már a század második felében nem annyira meglepő a magyar könyvek nagyobb példányszámát; annál érthetlenebb a század első felében, amikor a török kitakarodása után, amint tudjuk, falvak maradtak néptelenül, amikor a kuruc-labanc háborúskodás, a török ellen folytatott délvidéki fölszabadító hadjáratok és a pestisjárványok is pusztították a lakosságot; a népesség szaporodására a körülmények egyáltalán nem voltak kedvezők. Ki olvasta ekkor a magyar könyveket? A főúr, akiről az

a tanítás, hogy a bécsi udvarban élt, ahol németül, franciául beszélt, magyarul el is felejtett? A nemesség, mely eldeákosodott, a tudósok, kik deákul írtak? A jobbgátság, amely — az eddigi fel fogás szerint — akkoriban nyomorba süllyedve, rezignáltan élte robotos napjait? Vagy azok a kozákok módjára élő, nádasokban pákászkodó, erdőben bujkáló kurucok és uraiktól megszökött jobbgáty-szegénylegények, akik miatt nem volt bátorságos az utazás egyik vidékről a másikra? A papok, tanítók, tanárok?

Ha a magyar lakosság száma a század első negyedében egy és negyed millió, a magyar háztartások száma kétszázezer volt, a megjelent könyvek példányszáma alapján azt kell következtetnünk, hogy ekkor a magyarság lelkében hatalmas tanulási, művelődési vágy élt, a könyveket, magyar- és latinnyelvűeket egyaránt szomjazták és olvasták, vagy ami szintén nem lehetetlen, a XVIII. század népszerű statisztikája hibás és revízióra szorul.

A XVIII. században, 1710-ben Magyarországon és Erdélyben összesen hét nyomda működött: Kolozsvár (TELEGDI PAP SÁMUEL), Szeben (HETZDORFER MIHÁLY), Brassó (SEULER), Kassa (a jezsuiták), Lőcse (BREWER), Komárom (TÖLTÉSI ISTVÁN), Nagyszombat (a jezsuiták); a század folyamán 40-re szaporodik azoknak a városoknak a száma, amelyekben nyomda működik: Nagyszombat, Kassa (katolikus), Kolozsvár (katolikus és református egyházi nyomda), Eger (püspöki-katolikus nyomda), Debrecen (református), továbbá Pozsony, Sopron, Pécs, Komárom, Zsolna, Zólyom, Szokolca, Puchó, Besztercebánya, Selmecebánya, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Esztergom, Vác, Buda, Pest, Kalocsa, Temesvár Újvidék, Nagykaroly, Nagyvárad, Nagyenyed, Nagyszeben, Brassó, Marosvásárhely, Beszterce, Gyulafehérvár, Balázsfalva, Meggyes, Csíksomlyó, Diószeg és Horvátországban Eszék és Zágráb. (Sárospataknak, amely a XVII. század egyik legjelentékenyebb művelődési központja volt, e században nem volt nyomdája.)

Kinek nyomtatták e negyven nyomdavárosban a könyveket, hogyan magyarázható meg az, hogy vállalkozó szellemű német nyomdászok a már meglévő nagy nyomdák mellett is beköltöztek Magyarországra, érdemesnek tartották, hogy vállalkozásukat hazánkra is kiterjesszék? LANDERER JÁNOS SEBESTYÉN 1724-ben alapított nyomdát Budán, 1715-ben a Salzburgból bevándorolt ROYER JÁNOS PÁL Pozsonyban, 1725-ben az ausztriai

Wildebergből bevándorolt STREIBIG ANTAL JÓZSEF stb., stb., kik itt maradtak, több nyomdavállalkozásban részt vettek és vállalkozásaikból nyilván megéltek, sőt olykor meg is gazdagodtak.

E nyomdák közül többnek nem voltak magyarnyelvű kiadványai, vagy nem ismerjük őket: ezek: a balázsfalvai, besztercei, besztercebányai, puchói, selmecbányai, szakolcai, zsolnai, továbbá az eszéki és zágrábi; a többiek általában latin- és magyarnyelvű könyveket nyomtattak.

Külföldön is számos magyarnyelvű könyv jelent meg: Amsterdamban, Augsburgban, Bázelen, Bécsben, Boroszlóban, Casselban, Frankfurtban, Halleban, Jénában, Laubanban, Leydenben, Lipcsében és Utrechtben. A nyomdahely azonban nincs minden XVIII. századbeli nyomtatványon feltüntetve, vagy nyomtatási helyül költött nyomdahelyet, városnevet tüntettek föl, hogy a cenzúra és a hatóságok esetleges üldözését elkerüljék, sőt jelentek meg oly könyvek is, amelyeknek címlapján minden adat hamis: a szerző, a nyomdahely, a nyomdász neve, talán az évszám is. Pl. MELIANUS GNATERETH: *Igazság Paissa* című protestáns könyv az impresszum szerint Miaburgban—Utrechtben jelent meg 1741-ben. A nyomdász neve a címlap szerint URANIUS NATHANAEL; itt nyilván hamis a szerző neve is, a nyomdász neve is.* S vannak olyan nyomtatványok is, amelyekben a címlap a könyv címén kívül semmi egyéb adatot nem árul el, sem a szerzőt, sem a megjelenési évet, sem a nyomdahelyet. S vannak hamis impresszummal megjelent könyvek is e korból: protestáns bibliák és énekeskönyvek. S vannak titokban nyomtatott és terjesztett könyvek. Nagyon valószínű, hogy magyar nyomdák a XVIII. században titokban nyomtattak könyveket külföldi nyomdajelzéssel és talán jóval korábbi évszámmal. PAYR SÁNDOR egyháztörténész egy a *Magyar Könyvszemlében* is közölt levélben azt a gyanúját fejezi ki, hogy a *Zengedező mennyei kar* 1735. és 1747. évi kiadásait, melyek „Augustában“ nyomdahelyjelzéssel jelentek meg s amelyek címlapján fel volt tüntetve, hogy „Találtatik Kőszegen Ludvig Jánosnál“, nem Augustában, azaz Augsburgban jelentek meg, nem itt nyomták, hanem vagy Kőszegen vagy Pozsonyban. — Az *Arany lánc* kiadásán pedig ez az impresszum olvasható: „Augustában, 1760. Ludvig János kü-

* MKSzemle 1937. 179 l. (Tr. Z.) 250 l. (*Révész Imre*).

szögi compactor maradéki költségével“. — A nevezett énekeskönyvet... PERLAKY JÓZSEF győri lelkész a győri püspöki nyomdász által adatta ki titokban ily jelzéssel: „Frankofurtum, 1743. találtatik Győrött Müller Jakabnál“. — „Biztos adataink vannak“, — írja tovább PAYR: — „Pozsonyban a róm. kat. Speiser nyomtatott 1730 körül bibliákat titokban Amsterdam és Utrecht jelzéssel.“ (MKSzemle, 1939, 190. l.)

Titokban készített nyomtatványra érdekes példát említ GÁRDONYI ALBERT: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században* című jeles művében. A helytartótanács 1762. június 17-én kelt leirata szerint Sopronban vándorénekesnőt fogtak el, aki a budai nyomdában készült botrányos dalokkal kereskedett. A budai könyvnyomtató tagadta a terhére rótt cselekményt. Az énekesnő vallomása alapján aztán a könyvnyomtató segédeire irányult a gyanú. S kiderült, hogy a kifogásolt dalokat HIEBL JÓZSEF könyvnyomtatóságát készítette akkor, amikor a nyomdatulajdonos súlyos betegen feküdt. A nyomdában talált példányokat elkobozták s a könyvnyomtatósegédeket megbüntették. — Ha ezt az esetet nem tekintjük is egyedülállónak, az efféle titokban készült szemérmetlen nyomtatványok számát kevésre becsülhetjük. De ez is bizonyítja, hogy itthoni nyomdáinkban készültek titokban nyomtatott és terjesztett, impresszum nélküli nyomtatványok.

Amikor a legrégebb pesti könyvkereskedő-cég, a WEINGAND és KÖPFF-cég tagjai különváltak, KÖPFF özvegye átvett 13.000 forint tartozást és ugyanannyi értékű üzleti követelést, melyet ő nyilván jónak, behajthatónak talált. GÁRDONYI ALBERT (i. m., 47—48. ll.) közli 1786-ból a hitelezők és az adósok névsorát, követelései, illetve tartozásuk összegének feltüntetésével. A hitelezők külföldi cégek, az adósok magyar könyvvásárolók, főurak, papok, tanárok, orvosok, hivatalnokok, katonatisztek és könyvkötők; ez utóbbiak egyúttal könyvterjesztők is voltak. Nem lesz érdektelen e névsor néhány adatát megemlítenünk: Pirker pesti tanár tartozott 309 frt 51 krajcárral, a Pesti egyetemi könyvtár 201 frt 36 krajcárral, Méhes kolozsvári tanár 192 frt 32 krajcárral, Vörös Ferenc joghallgató 19 frt 21 krajcárral, Laczkovics huszárfőhadnagy 24 frt 30 krajcárral, Lentz hadnagy Debrecenben 14 frt-tal stb., stb. — A künnlevőség, nyilván behajthatónak tartott követelés 13.000 forintot tett ki. Ez az összeg, mint köve-

telés jelentékeny összeg volt, s azt bizonyítja, hogy Magyarországon, a XVIII. század utolsó negyedében volt olvasó, könyvvásároló közönség. Azok száma, akik készpénzért vásároltak, bizonyára nagyobb volt, mint a hitelbe vásárolóké.

Az egyetemi nyomda 1773. december 18-án befejezett leltára szerint a raktárban 149-féle kötött könyvet találtak 7929 példányban és 624-féle krudát, azaz kötetlen, fűzetlen művet 331.057 példányban. — Az Egyetemi Nyomda történetének szerzői részletesebben is ismertetik a könyvraktár levéltárát.

Eszerint egy Corpus juris-kiadásból volt 1 kötött és 350 fűzött példány, Schmitt Miklós Imperatores Ottomanici-ből krudában 200 példány, Faludi Ferenc Bölcs és figyelmetes udvari emberéből 9 kötött s „ugyanennek a munkának mind a három századából krudában 1200—1200 példány“. A Bölcs és figyelmetes udvari ember először 1750-ben, másodszor 1772-ben jelent meg; 1773-ban még 1200 példány volt raktáron. Szegedy Tyrocinium-a harmadszor 1767-ben jelent meg, 1773-ban 1110 fűzött példánya van raktáron; Sajnovics: Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse című művének II. nagyszombati kiadásából 550 példány, Schmitt: Series episcoporum-ból 1300 példány, Schwandtner: Scriptorum veterum Hungaricarum I. kötetéből 800, a II.-ből 900, a III.-ből 1300 volt raktáron, Pázmány Péter Imádságos könyvéből 1700 fűzött példány.

Az 1773-i leltárból az nem derül ki, hogy a felsorolt munkákat hány példányban nyomtatták, az azonban nyilvánvaló, hogy egyik-másikból többeszes kiadások készülhettek.

De nem derül ki azokból a jegyzékekből sem, amelyeket a nagyszombati nyomda az általa előállított nyomtatványokról a helytartótanácsához küldött be. Sőt még az előállított nyomtatványok számát sem ismerjük. A *Kir. M. Egyetemi Nyomda* történetének írói (IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ) szerint 1701—1711 között Nagyszombatban 49 magyar, 174 latin, 3 szláv, 12 német nyomtatvány jelent meg, az 1711—1773. közötti időből csak huszonegy (és nem huszonkettő, mint ők írják a 101. számú jegyzetben) év termelését ismerik, mégpedig az 1745—1773. közti időből. E huszonegy évben 382 latin, 62 magyar, 36 német, 46 tót, 5 francia és 1 horvátnyelvű, összesen 532 munka került ki a nagyszombati sajtó alól. E számban azonban az *aprónyomtatványok nem foglaltak benn*.

1773—1777. között, az apróbb nyomtatványokat (directoriumok, katalógusok, tézisek s az újra kiadott tankönyvek) nem számítva, 52 latin, 2 magyar, 4 német és 2 tót munkát ad ki.

Tehát — az *aprónyomtatványokat nem számítva*, a nagyszombati nyomdában 1701—1777. között, — az eddig ismeretes számadatok szerint 608 latin, 113 magyar, 52 német, 5 francia, 51 szláv könyv jelent meg, tehát összesen 829 könyv.

A debreceni 147 nyomtatvány közül 108-nak ismerjük a példányszámát: 1,188.619. Ebben benn foglaltatnak a tankönyvek is, a század végéig. — A nagyszombati nyomda termékeiből, az 1701—1777. közötti időből — az apróbb nyomtatványokat, tankönyvek újabb kiadásait nem számítva —, 829-féle kiadványt ismerünk. Mekkora lehetett ezek példányszáma? S mekkora lehetett a tankönyvekkel együtt? Nyilván többszöröse a debreceninek.

Hogy hányszorosa, annak megállapítása a további kutatások feladata.

A XVIII. században a következő protestáns bibliafordítások jelentek meg:

1704-ben: Casselben (a valóságban Nürnbergben) a Károlyi-biblia. 1714-ben: Lőcsén a Károlyi-biblia. 1717-ben: Lipcsében a Károlyi-biblia. 1718-ban: Leydenben a Komáromi Csipkés György bibliafordítása, amely nem került forgalomba. Mint ismeretes, az egi püspök néhány példány kivételével összes példányait elégettette. 1725-ben: Boroszlóban a Károlyi-biblia, amely — úgy látszik — Amstelodám megjelenési hellyel került forgalomba. 1727: Lipcsében a Károlyi-biblia, Bél Mátyás gondozásában. 1730: Utrechtben a Tótfalusi-biblia. 1734: Pozsonyban, Amstelodám kiadási hellyel. 1737: Utrechtben (8000 vagy 11.000 példányban). 1745: Utrechtben. 1747: Utrecht. 1754: Laubanban (Szászország) Bárány György, Bárány János és Sartorius (Szabó) János bibliafordítása. 1749: Debrecenben. Új Testamentom, iskolai használatra. 1751: Bázelen (5000 példány). 1757: Utrechtben. 1764. Bázelen. 1765: Utrechtben. 1767: Debrecenben, iskolai használatra. 1770: Bázelen. 1782: Budán. 1789: Debrecen, iskolai használatra. 1790: Pozsony (csak az új Testamentom). 1793: Pozsonyban. 1794: Utrechtben.

Ezek az adatok, melyeket PETRIK *Bibliográfiája* és HARSÁNYI ISTVÁNNAK a *Magyar Biblia* című műve alapján állítottunk össze, azt mutatják, hogy tetemes és költséges kiadványok számára is volt pénz a „hanyatlás“ századában. A protestáns biblia-fordítás HARSÁNYI megállapítása szerint 1704-től 1793-ig huszonnégyszer jelent meg, de ZOLTAI LAJOS szerint dr. CSIKESZ SÁNDOR debreceni egyetemi tanár könyvtárában 1780. és 1799-i debreceni kiadások is találhatóak, tehát a protestáns bibliafordítás 1704-től a század végéig legalább huszonhatszor jelent meg (a XVII. században tizenegyszer). Sajnos, a példányszámokat csak kettő-

nél ismerjük: az 1737-i utrechtinél, melyeknél a példányszám egyes adatok szerint 8000, mások szerint 11.000 és az 1751-i bázelinél: 5000 példány. Kétségtelen, hogy a többi kiadások sem jelentek meg kisebb példányszámban, hiszen e nagy és költséges kiadványok nem fizették volna ki magukat, ha nem több-ezres példányszámban jelentek meg; — ha pedig azt tételezzük fel, hogy ezek nem üzleti vállalkozások voltak, hanem mecénás költségén jelentek meg, akkor is nagy példányszámokat kell föltételeznünk: a mecénás mindenesetre általánosabb hatásra, nagyobb közönség számára szánta jótékony kiadványait. — Ezeket a bibliafordításokat katolikusok nem használták. A katolikus bibliafordítás, a KÁLDI-féle, a XVIII. században mindössze kétszer jelent meg.

Ha tehát a protestáns biblia huszonhatszor jelent meg és átlagban csak ötezerre tesszük a példányszámát, akkor is a forgalomba került bibliapéldányok száma 130 ezer. A katolikus biblia példányszámait hozzávetőlegesen sem tudjuk megállapítani, de lehetséges, hogy ennek két kiadásából többször is jelentek meg új meg új lenyomatok.

Hogy kalendárium mennyi jelent meg ebben a században, nem tudjuk, mert a kalendáriumok, mint általában a sokat forgatott népkönyvek, szórványosan maradtak fön­n korunkra. A XVIII. század elejéről való kalendáriumok általában ritkák. PETRIK *Bibliográfiája* is csak szórványosan közöl naptárakra vonatkozó adatokat e századból, mert az általa átvizsgált könyvtárak anyagában is hiányosan találta meg. Az ő felsorolásából is kitűnik azonban, hogy e században Győrben, Kassán, Kolozsvárt, Pesten, Pesten és Pozsonyban, Szebenben, Szebenben és Kolozsvárott, Vácott, — (továbbá Lőcsén és Komáromban) jelentek meg naptárak. Hogy ezek is nagy példányszám­ban jelentek meg, azt GÁRDONYI ALBERTnek legközelebb meg­jelenendő cikke fogja igazolni, de a XIX. század első évtizedéből máris tudjuk, hogy a naptárak példányszáma akkoriban rend­kívül magas volt.

A *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1809-i évfolyamában olvassuk ugyanis a következő könyvtörténeti szempontból becses adatokat:

„Nevezetes tünemény a' Magyar Literatúrában, hogy szörnyű nagy számú Kalendáriumok jelennek meg és szerentsésen el is kelnek. Ugyan is

Landerernél Pesten és Pozsonyban a' Nemzeti. Kalendárium 15.000, — Győrött Streibignénél 30.000, Komáromban Veimüllernénél 20.000, Vácon Gottliebénél 20.000, Budán Landerernél 30.000, Pesten Trattnernél 30—40.000, Szegeden 20.000. Ezekon kívül Kisnél Pesten a' Kis Kalendárium. Rövid szóval Magyar Országban el kel több 150.000 Kalendáriumnál. Ennek bizony-sága a' Pesti Augustisi [!] Vásár, melyet a Könyvnyomtatók és kötők méltán Kalendáriom Vásárnak nevezhetnek. — De épen ezen tapasztalás méltán azon Kérdésre adhat alkalmatosságot: hogyan lehet, hogy az a' Nemzet, melly Magyar Országban és Erdélyben 5 milliombra számlálhatja magát, tsu-pán Kalendáriomot 150.000-nél többet vásárol esztendőnként: mégis min-denestől a' két Magyar Ujságból meg nem veszen 2.000 Exemplárt; más fontos könyvekből pedig alig vésszen meg 500-at??—" (Hazai és Külf. Tud. 1809. II. 198. l.)

*

A *Magyar Hírmondó*nak 1780-ban történt „megindulásakor“ — amint FERENCZY JÓZSEF írja, — háromszáztizennyolc előfize-tője volt. Ebből Franciaországba járt öt példány, Spanyolországba három, a többi Ausztriába és Magyarországra. Az előbbieket alap-ján azt kell hinnünk, hogy ez a példányszám csak a megindu-láskor volt ilyen alacsony, később emelkedett, mert 318 pél-dányból egy újságot előállítani és fönntartani abban a korban is aligha lehetett. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában megvan a *Magyar Hírmondó* első előfizetőinek címszalag-gyűjteménye, kötetbe kötve, — címe: *Collectio Titulorum non tamen omnium, ad quos Noua Posoniensia Hungarica Auctore Cl. Dno. Matthia Ráth Hung. Jaur. ex Typographia Patzkoiana Anno 1780 expediabantur.*

Ez a címszalaggyűjtemény 320 lapot, azaz címet tartalmaz és még a végéhez van illesztve két, a 320 címszalaggal azonos alakú, nyomású és beosztású címszalag. Tehát 322 előfizetője volt egy bizonyos időpontban a *Magyar Hírmondó*nak. Hogy később mennyi volt a példányszám, azt nem tudjuk.

Az 1787. január 3-án indult *Magyar Kurir*nak ugyanez év júliusában, tehát indulása után félévvel, — amint azt a szer-kesztő SZACSVAY SÁNDOR jelentéséből tudjuk, — 370 előfizetője volt tíz forintjával.

Ezek az újságok azonban nyilván nem annyi példányban jelentek meg, mint amennyi az előfizetők száma volt, hanem sokkal többen. Valószínűnek tartjuk, hogy az újságot terjesz-tették, árusították, ugyanúgy, mint a könyveket, — bizományo-sok is: a compactorok, papok, tanárok, kereskedők, általában

az akkor szokásos vidéki terjesztők, akik az előfizetők számában nem foglaltattak benn. A példányszámnak sokkal magasabbnak kellett lennie: ily kevés előfizetőből nem élt volna meg a lap, sőt, ha szubvenciót élvezett is a bécsi kancelláriától, akkor is nagyobb példányszámot kell feltételeznünk, mert ily csekély példányszámú újságnak nem lehetett meg az a hatása, melyet nyilván vártak tőle. Ezt bizonyítja a következő adat is.

Amikor PÉTZELY JÓZSEF 1789-ben megindítja a *Mindenes Gyűlyteményt* [!], „Első levelében“ azt írja: „Ha ezen Gyűlyteményünknek [!] annyi Olvasóji lesznek, a' mennyin vagynak a' Magyar Kurírnak t. i. kilentzszáz vagy ezer; tehát a' haszonból minden Eszendőben [!] leg-alább ezer Tallért fogunk a' Magyar *Literatura'* virágoztatására fordítani... Ha pedig az Olvasók ezeren feljül is szamosodnak, akkor két ezer 's több Tallérokat is fordítunk ezen nemes végre.“ (4—5. l.)

Hogy sokkal nagyobb példányszámban jelent meg, azt bizonyítja egy másik későbbi adat is, amely a *Magyar Kurir* akkoriban hatalmas jövedelmét, vagy legalább is bevételét, pénzforgalmát elárulja nekünk. Amikor ugyanis a *Magyar Kurirt* (1793) betiltják, SZACSVAY a királyhoz intézett folyamodványában „hangsúlyozta, hogy mióta a lap fennáll, a kincstárnak 30.000 forintnál többet jövedelmezett, hogy a siketnémak nyomdai intézetének már 14 ezer forintot fizetett, hogy általában előfizetési díjakban Magyarországból és Erdélyből 70.000 forintnál több került forgalomba Bécsben“. (FERENCZY.) — Hat év alatt 70.000 forint „forgalmat“ jelentett Bécsnek, tehát egy év alatt majdnem 12.000 forintot!

A kassai *Magyar Museum* kiadására TRATTNER MÁTYÁS pesti könyvtáros a következő feltételek mellett vállalkozott: 1. Két füzetet kiad, s ha kevés példány fogy el, a vállalatot megszünteti; 2. A társaságnak 200 példány után 25 ingyen példányt ad, 250—300 után 40-et, ha 300 példánynál több fogy el, 50 ingyen-példányt ad. 3. A kiadás joga nála hagyatik mindaddig, amíg ő a vállalatot fenn akarja tartani. (BACSÁNYI levelei RÁDAYHOZ. Id. FERENCZY: *A m. hírlapir. tört.*, 73. l.)

1791-ben BACSÁNYI maga maradt intézője a lapnak: 327 előfizetője volt. (FERENCZY: *A m. hírlapir. tört.*, 99. l.)

„Mikor a lelkes Péczely ismételt kísérletek után megindítja 1789-ben a *Mindenes Gyűlyteményt*, azt írja, — hogy „a mi czélunk ezen munkábat az, hogy az asszonyokat és még eddig az olvasásban kevésbé gyönyörködő nemeseinket szoktassuk az olvasásra.“ (BERKESZI ISTVÁN: *A temesvári könyv-*

nyomdászat stb. 49. l.) A fent idézett adat helyességét ellenőrizni nem volt módomban, mert a Mindenés Gyűlteménynek csak oly sorozatát ismerem, amely 1789. Szent Jakab havától kezdve van meg s ebben már azt írja Pétzely: „Újra megindítjuk e' Gyűlteményünket“ (4. l.) s hogy „az Új Esztendőben ki-botsátott Első Szakasz olly kedvességet talált minden jó Hazafijak előtt, hogy tsak Bétsben más M. Olvasókon kívül kilentz fő Grófok fizettek előre ezen Gyűlteményért“ (5. l.). — Majd így folytatja: „Ezen Gyűlteménynek már két ízben való el-kezdése igen sok költségekbe került“.

*

Nem tartozik szorosan ide, de mégis megemlíthetjük, hogy e században számtalan eredeti kéziratos verses és prózai könyv készült, továbbá olyanok, melyekbe tulajdonosaik régebbi vagy egykorú, nekik tetsző verseket vagy prózai szövegrészeket, gondolatokat jegyeztek fel. E kéziratos könyveket, melyek igen nagy példányszámban maradtak fönkülönböző könyvtárakban, magángyűjteményekben, antiquáriumokban, (csak a mult évtizedben elhúnyt EDVI-ILLÉS ALADÁR könyvtárából több, mint 50 ilyen kéziratos kötet került a könyvpiacra), még senki sem tekintette át s míg ezt az anyagot fel nem dolgozza az irodalomtörténet, nem tudunk képet alkotni magunknak az 1772 előtti XVIII. századbeli magyar irodalmi alkotásokról.

Az apró nyomtatványok sehol, sem könyvtárban, sem bibliográfiákban, nincsenek külön katalógizálva, nyilvántartva; — pedig a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának aprónyomtatvány-gyűjteményéből is látjuk, hogy ezek száma sokszorososa volt a nagy nyomtatványoknak, példányszámuk még többszöröse lehetett, mert a vásári ponyván, olcsósága miatt is, ez volt a kelendő, tömegcikk. Ennek s a hivatalos úrlapoknak a nyomtatásából, eladásából tartotta fönkülönböző magát a negyven nyomda közül nem egy. Évszám, hely, nyomda ezeken nem mindig volt, későbbi könyvtáros, gyűjtő nem ismerte föl őket, s az antikváriumokban hanyódva, elsalátásodtak, s a makulatúrába kerültek, vagy mint meghatározatlan XIX. századbeli ponyvák lapanganak különböző könyvtárakban és magángyűjteményekben. Ezek felismerése és meghatározása is szép és hálás könyvtörténeti feladat volna, bár nem egyszerű feladat, mert az aprónyomtatványok, ponyvafüzetek képeinek dúcai évtizedeken át voltak használatban s csak a papiros, betűtípus és helyesírás szakszerű vizsgálata alapján lehetne eredményre jutni.

*

Ha az egykorú adatok helyesek s Magyarország lakossága e korban valóban két és félmillió s az általunk ma ismert XVIII. századbéli magyar könyvek száma ily valószínűtlenül nagy volt, azt kell megállapítanunk e korról, hogy az lelkében még a közép-kor vallásos szellemét követve, a pogány szépirodalmat üldözve, a felvilágosodás szellemét alig-alig fogadva el (mindössze néhány prédikátor műveiben), az egyházi és tudományos irodalom terén tekintélyes mennyiségű könyvet termelt.

És ezt a kort, az 1711—1772. közötti kort, amelyben világi tartalmú könyv kevés jelent meg ugyan nyomtatásban, de amelyben BETHLEN MIKLÓS, CSEREI MIHÁLY, BÁRÓ APOR PÉTER, GRÓF SZÉKELY LÁSZLÓ, HALMÁGYI ISTVÁN, BOD PÉTER történelmi munkái, MIKES KELEMEN levelei és fordításai, a bibliafordítások, énekes könyvek, imádságos könyvek, könyörgések, tankönyvek, népkönyvek és naptárak rendkívül nagy tömegei készültek magyar nyelven, BÉL MÁTYÁS, TIMON SÁMUEL, KAZY FERENC, THURÓCZY LÁSZLÓ, KAPRINAI ISTVÁN, PRAY GYÖRGY, KATONA ISTVÁN, CZVITTINGER DÁVID, SAJNOVICS JÁNOS művei jelentek meg latin nyelven, a jezsuita, pálos, piarista, minorita és a protestáns iskoladrámák százai latin és magyar nyelven, — ezt a kort nevezte az irodalomtörténetírás nemzetietlen kornak, a hanyatlás századának.

Nem a kor volt nemzetietlen, hanem — mint a bevezető sorokban láttuk, gazdag földesuraink nagy része, — s amint köz-tudomású, városaink egy része, főként a Felvidéken és Dunántúl. Nagy iskola-városainkban azonban (Nagyszombat, Debrecen, Eger, Pécs, Marosvásárhely, Kolozsvár stb.) s a protestánsoknál a kisebb városi és falusi partikuláris iskolákban, magyarul nevelték az olvasóközönséget és az írókat, akik — a lehetőségekhez alkalmazkodva, — vallásos művekben, főként magyarnyelvű prédikációkban a legtisztább, szinte „purista“ magyar nyelven (TSÉRI VERESTÓI GYÖRGY, BOROSNYAI LUKÁCS ZSIGMOND, HERPEPI ÁDÁM, SÁRKÁNY DÁVID, ILLYÉS ISTVÁN, ILLYÉS ANDRÁS stb.), olykor allegórikusan, de gyakrabban nyíltan juttatták kifejezésre hazafias, izzóan magyar nemzeti érzésüket.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

HÁROM PROTESTÁNS PARÓKHIÁLIS EGYHÁZI KÖNYVTÁR A XVII. SZÁZADBAN.

A magyar könyvtártörténetben az evangélikus és református parókhialis egyházi könyvtárak nem játszanak jelentősebb szerepet. Az természetes, hogy a külföldön járó diákok — főként antikváriumokban — utolsó nélkülözhető garasikat is könyvek vásárlására fordítják s láda- vagy hordószámra hozzák haza az öreg könyveket s az is magától értetődő, hogy a protestáns főiskolák könyvtárai közvetlenül is lépést igyekeznek tartani az irodalommal, hogy tanáraik és tanulóik számára biztosítsák a megfelelő tudományos apparátust s hogy közvetve is sok könyvhöz jutnak a papok hagyatékából, amelyekkel a szegény papözvegyek nem igen tudnak mit kezdeni. Ezzel szemben az, hogy a protestáns egyházközségeknek is vannak könyvtáraik, nincs annyira a köztudatban s megfelelő adatok híjján a történetben sem domborodik ki eléggé. Pedig az itt következő adatokból az látszik, hogy a XVII. században egész jelentéktelen falusi evangélikus egyházaknak is voltak és lehettek jelentős könyvtáraik, amelyek törzsanyagát két ízben egy-egy úri könyvtár teológiai vonatkozású könyvei alkották, a harmadik esetben pedig valószínűleg az illető egyház áldozatkészsége szolgáltatva lelkészei számára, hogy az ugyanott levő érseki káptalan minden anyagi és szellemi kincsével rendelkező papjaival és igehirdetésével szemben felvehessék a versenyt és mindig versenyképesek is maradhassanak.

I.

Az első szóbanforgó falusi evangélikus egyház könyvtára a msennaié. *Msenna* falunak is olyan jelentéktelen, hogy KLANICZA MÁRTON „*Fata aug. conf. ecclesiarum a tempore reformationis ad synodum Pestiensem in comitatibus Hungariae*“ c. munkája¹ is

¹ Kiadta FABÓ ANDRÁS: *Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria historica* III. kötetében, Pest, 1865. A „*Msenna*“-ra vonatkozó megjegyzés a 130. lapon olvasható.

azt jegyzi meg róla, hogy a trencsényi esperesség alsó részében „tenuis ecclesia“. Ez azonban egyáltalán nem zárta ki azt, hogy elég tisztes parókhíális könyvtárral ne rendelkezzenek. Pedig a könyvtár származása se valami különösen előkelő. BARACZAKAY (BARACSKAY) ISTVÁN úr, aki az egyházra hagyta, nem tartozott sem a legelőkelőbb nemesi családok tagjai, sem pedig kora ismeretebb könyvgyűjtői közé. Mégis az 1630-as években kilenc ívrét, hat negyedrért és hatvanhárom nyolcadrért nagyságú könyvet hagyott a msennai egyházra, az evangélikus lelkész használatára. A 78 mű tisztán teológiai vonatkozású, ami azt mutatja, hogy nem egész könyvtára került a msennai egyházba, mert ennyi teológiai mű mellett kellett lennie más könyveinek is; másrésztől viszont jelentheti azt is, hogy a msennai evangélikus parókhíális könyvtárban BARACZAKAY ISTVÁN teológiai művein kívül is lehettek könyvek, aminthogy egyet a jegyzék csakugyan ORLICHUS ISRAELTŐL származónak jelez.

Ugyanakkor a msennai parókhíális könyvtárra vonatkozó forrás mindjárt kulcsát is szolgáltatja annak, hogy az ilyen könyvtárak miért nem gyarapodhattak, illetve miért nem maradhattak fenn. Azért, mert a könyvek egy része nem is került soha a könyvtárba, ami meg benn volt, szétkölcsonöztek.

Mikor a vizitátorok 1635. május 12-én felveszik a könyvtár jegyzékét, kiderül, hogy az egyik könyv BOSSÁNYI MIHÁLY úrnál van, a másikat BOSSÁNYI MIKLÓS kölcsönözte ki olvasás végett, nem egy pedig egyszerűen nem volt meg.

Ha néhány forint hiányról lett volna szó, a vizitátorok nem mulasztották volna el, hogy valakit felelőssé ne tegyenek érte s a felelős gondviselőt bizonyára kártérítésre is kötelezték volna. De mert csak könyvek voltak — bár az áruk szintén elérhette a néhány forintot — egyszerűen megelégedtek annak a megállapításával, hogy az egyik könyv „deest“, a másik „periit“, a harmadik pedig nem került a szemük elé: „non vidi“. A könyvtár teológiai értékének és korszerűségének a meghatározása inkább egyháztörténeti, mint közérdekű könyvészeti feladat, tehát annak itt helye nincs, a könyvjegyzék azonban megérdemli a közzétételt. Ki állította össze — nem tudjuk. Az azonban valószínű, hogy egy egyházlátogatás eredménye, tehát vagy az esperes — tehát LYCIUS JÁNOS — vagy pedig a püspök, vagyis HODIK

JÁNOS, a bicsei egyházkerület püspöke rendeletére és jelenlétében készült² és a megfelelő egyházlátogatási jegyzőkönyv nevezetes részleteként került CRUDY DÁNIEL egyháztörténeti szöveggyűjteményébe.³ Ez a jegyzék a következő műveket foglalja magában:

Catalogus librorum per Generosum quondam D. Stephanum Baraczakay ecclesiae Msschenensis legatorum factus. Anno 1635. die 12. Maii.

In Folio.

1. Calepinus Octilingvis.
2. Lucae Osiandri Codicis biblici pars prima.
3. Ejusdem Osiandri Codicis biblici pars secunda.
4. Ejusdem Codicis biblici pars tertia, quam accepit a D. Gen. Emerico Uyfalussi Dominus Gen. Michael Bossani, sed ecclesiae non tradidit.
5. Biblia Veteris editionis Venetiis impressa.
6. Concordia concors Leonhardi Hutteri.
7. Panoplia Renectii.
8. Homiliae in acta Apostolorum Joannis Brentii.
9. Platina de vitis Romanorum Pontificorum, quam accepit Gen. Dominus Joannes Bossani.

In Quarto.

10. Actiones et Monumenta Martyrum a Wikleffio ad nostra tempora.
11. Dispositiones Catecheticae Christophori Barbarossae cum disputationibus aliquot Maysneri et Horn-Samsonis Anti-Jesuita prima deest.
12. Harmonia confessionum fidei.
13. Institutiones Religionis Christianae Nicolai Selneckeri, partes tres.
14. Disputatio theologica de fine verae fidei Meisneri — periiit.
15. Oratio funebris Petri de Rewa.

In Octavo.

16. Homiliae super Evangelia dominicalia Baldwini.
17. Epistolarum dominicalium Homiliae ejusdem.
19. Catalogi haeticorum Conrad. Müsselburgii lib. 12. septem voluminibus comprehensi.
20. Disputationum Giessen. Tom. 4. et 5.
21. Disputationum Giessen. Tom. 1.
22. Sobriae Philosophiae Meisneri. P. I.
23. Sobriae ejusdem pars 2.
24. Politices Christianae lib. 7. et Ethices lib. 3. Danti.
25. Loci theologici Haffenreferi.

² ZOVÁNYI JENŐ cikkei a „Theologiai Lexikon“ részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Budapest, 1940, 9. és 53. l.

³ M. Országos Levéltár. JESZENÁK-levéltár. A. 25. II. köt., 11—13. l.

26. Psalmi poenitentiales Baldvin. Cum concionibus poenentialibus Pridemb.
27. Dissertatio de legibus Balthazaris Meisneri — non inveni.
28. Theatrum scholasticum Asstendii, item Libanii de dialectica scholastica.
29. Systema Logicae Kekermannii.
30. Pars altera ejusdem auctoris.
31. Systema rhetoricae ejusdem.
32. Methodica explicatio d. nae coelestis Timothaei Kirchneri.
33. Dialectica et Rhetorica Conradi.
34. Comment. Disputationum Logicarum Joannis Regi.
35. Christianismi integritas Ottonis Casman.
36. Schola tentationum ejusdem.
37. Lucta peccatoris ejusdem.
38. Signa scientifica electionis ejusdem.
39. Fasciculus controversiarum Theologicarum Henrici Eckhard cum opusculo Theologico de ordine Ecclesiastico et politico.
40. Enchiridion controversiarum Luc. Osiandris.
41. Institutiones Logicae Jacobi Martini.
42. Órationum Melchioris Junnii Tom. 3.
43. Assertio de coena domini Pauli Eberi.
44. Catechismus Brentii.
45. Exegesis ejusdem Brentii in Evang. Joannis.
46. Pericopae epistolarum dominicalium ejusdem.
47. Analysis logica epistolae ad Romanos Joannis Piscatoris.
48. Enarratio evangeliorum dominicalium pars altera. Aven.
49. Commentarii Hunnii in Matthaeum.
50. De persona Christi ejusdem.
51. Theophil. in IV. Evangelistas.
52. Pericopae evangeliorum dominicalium Brentii — deest. Epistolarum — est.
53. Methodi Locorum doctrinae Simonis Pauli.
54. Joannis Rivii de tit(ulo) sanctae crucis etc.
55. Articulus de sacramentis V. et N. Test. Hun.
56. Confessio exhibita Car. V.
57. Loci Communes Philippi Melanthonis.
58. Commentarii de A(pologi)a ejusdem.
59. Examen publicae ordinationis ministrorum ejusdem.
60. Reputatio obiectionum Calvinist. Kylii.
61. Catechismus Catholicus [E(jus)dem?]
62. De veritate corporis eucharistiae Alligeni — non vidi.
63. Euchiridion controversiarum Francisci Costeri.
64. De Idolatria tractatio Gulielmi Prokuisii.
65. De fuga in profecione Fabiani Nati.
66. Opusculum Theologicum Johannis Spanniberg.
67. Scripta quaedam academica Vitebergensis.
68. Confutatio accusationum Nicolai Selneceri.
69. Confessio de Eucharistia Erhardi Schneppii.
70. Homiliae aliquot de Christi praesentia.

71. Confessio fratrum Bohemorum.
72. Schola coeli Gabrielis Inchi. — Hanc accepit Joannes Sztupavius pastor Gradnensis vindicans pro sua, ut nominis inscriptio ostendebat.
73. Memoriale biblicum Matth. Mart. — non est.
74. Methodus Christianiae Theologiae Ludovici Lucii.
75. Dominicae praecationis explanatio Savanerolae.
76. Dux peccatorum Ludovici Granatensis. Hic fuit Israelis Orlichii.
77. Solida refutatio Catechismi Raccoviani Baldvini — hanc accepit G. Dominus Nicolaus Bossani ad relegendum.
78. Libellus scriptus de difficultate sacrarum literarum — deest.

A könyvtár további sorsáról egyelőre nem tudunk. De mivel a msennai ev. egyházat a Rákóczi-kor végével elnyomták, valószínű, hogy ekkor a könyvtára is elkallódott. Az egyház vagyona ugyanis szokás szerint „cum omnibus appertinentiis“ került az új birtokos kezébe, akinek nemhogy a könyvek megőrzése állott volna érdekében, hanem azok megsemmisítésére kellett törekednie, lévén ezek mint eretnek-könyvek.

2.

A másik parókiális könyvtárra vonatkozó adatokat ugyanaz a CRUDY DÁNIEL őrizte meg számunkra ugyanabban a gyűjteményben.⁴

Ez a könyvtár a vára révén valamivel nagyobb jelentőségű *Kasza* (*Kassza*) trencsénmegyei község evangélikus egyháza tulajdona s a származása is előkelőbb, nagyság tekintetében azonban jóval jelentéktelenebb a msennainál. Ennek a létezése is egy egyházlátogatás során derül ki. Erről az egyházlátogatásról azonban már határozottan tudjuk a forrás alapján, hogy KALINKA JOAKIM ev. püspök végezte 1654. december 8-án s abban a tekintetben is szerencsésebbek vagyunk, hogy a jegyzéken kívül a származásáról is pontosan értesülünk. A vizitáló ev. püspök ugyanis jegyzőkönyvbe vétette a jegyzéken kívül a hagyományozó okiratot is. Ebből megtudjuk, hogy a jegyzékbe foglalt s az egyház könyvtárában levő könyveket ghyletinczi OZTROZITH JUDITH, petróczi PETRÓCZI PÁL özvegye adományozta boldogult férje utolsó akaratából a kaszai egyháznak. Hangsúlyozza az 1640. november 6-án kelt adományozó okirat ezenkívül azt, hogy néhai PETRÓCZI PÁL ezeket a könyveket nem a birtokaival vagy a várával együtt

⁴ M. Országos Levéltár. JESZENÁK-levéltár. A. 25. II. köt., 9—11. l.

kapta, szerezte vagy örökölte, hanem a saját pénzén vásárolta s hogy a boldogult úr ezeket a szent könyveket egyházának szánta, özvegye pedig ezt az akaratát pontosan teljesíteni akarja „*nolens ulterius res semel sacras, pro rebus sacris, pie et religiose delegatas apud me retinere*“. Ezért elhivatta magához KALINKA JOAKIM illavai lelkészt, aki akkor a trencsényi esperesség jegyzője, HADIK JÓNÁS kaszai lelkészt, aki akkor a trencsényi esperesség dékánja és PAULINI SÁMUEL bellusi lelkészt, aki akkor ugyanannak az esperességnek az asszesszora volt s ILCZO FERENC és HOLLÓSI ANDRÁS urak, a család familiárisai jelenlétében adta át a kaszai egyház részére boldogult ura könyveit a következő jellegzetes kikötések mellett:

a) az átadott könyvek szolgáljanak a kaszai evangélikus egyház mindenkori törvényes lelkésze mindennapos használatára — *ad utilitatem et necessitatem quotidianam* —

b) ha azonban a sors úgy fordulna, hogy a rendes lelkésznek valamikor Kaszáról más hitűek kényszerítésére ki kellene vándorolnia, akkor ne hagyja ezeket a könyveket Kaszán, hanem „*absque omni difficultate, impedimento aut obstaculo*“ vegye saját használatába és birtokába — „*ab hac ecclesia Cassense tanquam ab ingrata et naufragium fidei patiente omnes infra scriptos libellos libere abaliendo*“.

Egyébként

c) hogy a könyvekből semmi el ne vesszen s hogy a hagyomány állandóan megfelelő ellenőrzés alatt maradjon, az átadó úrnő pecsétjével ellátott jegyzékek közül egy vagy a kerület püspökénél vagy az esperesség esperesénél legyen s vezettségük be az esperesség jegyzőkönyvébe is s azok tartoznak ellenőrizni minden lelkészváltás alatt, hogy a könyvek meglegyenek,

d) változások idejére a könyvek őrzésére és elzárására látát is ad az adományozó,

e) az új törvényesen meghívandó lelkész használatára azzal a figyelmeztetéssel — *cum admonitione dexterrima* — adandók át a könyvek, hogy „*de dextra asservatione et possessione assignaret*“. Az adományozás feltételei több tekintetben jellemzőek. Az adományozóra nézve azért, mert állandóan és feltűnően hangsúlyozza a törvényes meghívást, alkalmazást és a hagyaték feltétlen oltalmát minden elkallódás ellen, a korra nézve pedig

azért, hogy hamarabb kell számolni az egész egyház elpusztulásával és átállásával, mint a lelkész megtántorodásával s mert a könyvtárat a végrendelkező és átadó is jobb helyen tudja egy hitéért elüldözött lelkész birtokában, mint egy elfoglalt lelkészlakás falai között.

Ez a könyvtár jóval kisebb s kevesebb értékű könyvet is tartalmaz, mint a különben meglehetősen ismeretlen BARACZAKAY (BARACSKAY) ISTVÁN msennai hagyománya, azonban főúri gazdája nyilván igen becsesnek, özvegye pedig kegyeleti érték szempontjából szintén igen értékesnek tartotta.

Jegyzéke itt következik:

Registrum librorum pro usus pastorum ovilis Cassensis, istud est:

In Folio.

1. 2. Lectionum memorabilium et reconditorum Joannis Wolphii Tom duo.

In Quarto.

3. Collegium Anti-Photinianum Joannis Himmeli.

4. De colloquio cum pontificiis ineundo Disputatione. Praeside Aegidio Hunnio.

5. Araneorum (!) operae (!) Jacobi Rechiniis.

6. Phosphorus D. Friderici Baldvini.

7. Pudenda Pontificiorum Idololatria. Praeside Wilhelmo Laisero.

8. Antithesis veteris et novae ecclesiae Christiano-Lutheranae ac novae Romanae incerti authoris.

9. Statera dissertationis Johannis Hodikii.

In Octavo.

10. Joannis Tarnovii libri quator exercitationum Biblicarum.

11. Meditationes in Evangelia Dominicalia Balthazaris Meisneri.

12. Meditationes sacrae in evangelia festivitatum annuarum Balthazaris Meisneri.

13. Balthazaris Meisneri de Ecclesia.

14. Solida ac modesta responsio bello ubiquistico Laurentii Foreri opposita auctore Andreae Keslero.

15. Pandectae contraversiarum religionis Henrici Elhaardi.

16. Commentariorum de regno Christi Vaticiniis propheticis et apostolicis accommodatorum libri duo Philippi Nicolai.

17. Secunda pars Postillae in evangelia dominicalia et Festivalia Simonis Pauli.

18. Ludovici Carbonis Vir iustus.

19. De indulgentiis et jubileo Romani Pontificis Aegidii Hunnii.

20. Magistri Johannis Crameri Ecclesiastes Christianus, sive de vanitatibus humanae et christianae vitae.

In Duodecimo.

21. R. P. Fulvii Androcii è Societate Jesu Theologi opuscula spiritualia.
22. Bellarminus enervatus a Guielhelmo Amesio.
23. Apostasia Romanae ecclesiae Nicolai Hunnii.

A kaszai PETRÓCZI-könyvtártöredék minden körülbástyá-zottsága dacára ugyanarra a sorsra jutott, mint a msennai s a jegyzék után már CRUDY DÁNIEL is odateszi ezt a megjegyzést, hogy „Isti libri durante persecutione tricennali omnes ad unum interierunt“.

3.

Egész más jellegű parókhialis könyvtár a *nagyszombati református egyházé*, amely az 1674-i kirendelt törvényszék tárgyalásai során bukkan fel egy pillanatra s amely azután mindjárt el is vész a nagyszombati református egyházzal együtt. Ez nem adomány és nem hagyaték, ez nem főúri könyvtártöredék, hanem egy erős, tudatos egyház által mindenkori lelkészei számára nyújtott tudományos „apparatus“ és „instrumentum“, hogy lelkészei mindig megállhassák a helyüket, ha előképzettségük nem volt is olyan és anyagi viszonyaik nem is engedték meg, hogy kifogástalan tudományos felszereléssel végezzék lelkészi munkájukat.

A nagyszombati református egyház parókhialis könyvtára annak köszönheti szükségességét, létét, gyarapodását, hogy Nagyszombat az esztergomi érsek és prímás székhelye, a jezsuita kollégium és főiskola otthona, ahol a református lelkésznek a XVII. században egész különleges képzettséggel kellett rendelkeznie, hogy megállhassa a helyét. Más református központokban a református egyház képviselője sehol sem nyugodott annyira épp a református lelkész vállán, mint Nagyszombatban, mert Debrecenben, Kassán, Sárospatakon, Pápán a reformátusoknak főiskoláik, tanáraik, egész vezérkaruk volt. Nagyszombatban, a katolikus egyetemi városban, a prímási székhely „in partibus infidelium“ területére való szorultával a prímás székhelyén a református lelkészi hivatal őrzi és óvja az egyház becsületét és oltalmazza az egyház tudományos színvonalát is. Ehhez kell neki a parókhialis könyvtár és ezt a gazdag és tudatos egyház nyilván készséggel bocsátja rendelkezésére.

Ennek a nagyjelentőségű könyvtárnak a létezése akkor jut köztudatra, amikor a pozsonyi kiküldött törvényszék eljárásával egyidőben Nagyszombat városa lefoglalja a nagyszombati református egyház ingóságait és készpénzvagyonát. Ezt a hivatalos felvételt 1674. április 16-án végezte NAGY ISTVÁN és RASZT MIKLÓS nagyszombati szenátor, RECHÉY ISTVÁN városi jegyzővel együtt, a református egyház részéről pedig SZELLESY MIKLÓS, VÁRADI JÁNOS és KEWI (KEVY) ISTVÁN adták elő eskü alatt az egyház vagyonát. Felvételük⁵ három csoportra osztja az egyház vagyonát. Az elsőbe tartoznak a templomi felszerelések.⁶ A harmadik csoportba tartoznak az egyház kikölcsonzött pénzeiről szóló kötelezvények: „Item Adossaghrol valo obligatoriák“ cím alatt, amelyek vagy 2633 forintról szólnak, továbbá szőlők és más jövedelmek felsorolása, ami azt mutatja, hogy a nagyszombati református egyház a XVII. század közepén az igen módos egyházak közé tartozhatott.

A parókhialis könyvtár könyvei az összeírás második csoportjába kerültek. Sorozatuk azt tanúsítja, hogy ez a könyvtár sokkal jobban megközelítette egy parókhialis könyvtár eszményét, mint a két előbb ismertetett hagyatékból származó könyvtár. Több alapvető munka volt benne s a teológiai teljessége is megközelítőbb volt, mint a másik kettőé, amely létét úri műkedvelésnek és erős evangélikus hitnek köszönhette. A nagyszombati ref. parókhialis könyvtár a szó szoros értelmében „apparatus“ és „instrumentum“ s rendeltetése is magasrendű: egy egyetemi nívón álló környezetben becsülettel megállni kényszerülő református pap kézikönyvtára, amit az egyház alapít, tart fenn és bővít papjainak, hogy a nagyszombati különleges viszonyok között se vallhasson szégyent egyikük se. Maga a lefoglaló jegyzék csak száz

⁵ M. Országos Levéltár. Urb. et conscr. 100. 44. Eredeti pl. aláírás nélkül.

⁶ Leghelsőbbben Egy két kolczu vasass Lada. Itten ab(ban) vagy egy kelyh patinával edgyütt ezüst aranyos nyom latot No. 39. Ittem egy asztalra valo veres kamuka szönyegh veres karmasin seliem rojt raita... és hasonlók, melyek felsorolása a következő tárgyakkal végződik:

Item egy öregh feier olom medencze kereszteleshez valo.

Item más sarga Réz medencze kisseb.

Item ket sarga Réz labos gyertya tarto.

Item egy öregh sargha Rez függő gyertya tarto. Tizenkét gyertyát tarto

és egynéhány könyvet tartalmaz. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy a nagyszombati református lelkészeknek is mindig meg volt a szokásos könyvtáruk, s hogy ez a könyvtár a lefoglalás idején már talán nem is teljes, akkor látjuk, hogy a nagyszombati református lelkészek a XVII. században hivatalból milyen tekintélyes lelki fegyverzettel rendelkeztek, melynek értékét emelte az, hogy a parókhális könyvtár könyvei között a XVI. és XVII. század református irodalmának a legértékesebb termékei is megtalálhatók.

A jegyzék a következő könyveket sorolja fel:

- Vagion Varadon nyomtatot Magyar Biblia.
- Item Basiliaban nyomtatot Deák Biblia.
- Item Oregh Magyar Graduale.
- Item más Kisseb magyar Graduale.
- Item Commentarius Apocalipsis Könv.
- Item Clavis scripturae sacrae Könv.
- Item commentarium Lamperti. Genevae.
- Item in Omnes S. Pauli Epistolas.
- Item Cornelii Taciti Opera. Francofurti.
- Item Thesaurus concionum Sacr(arum) Basiliae.
- Item de Sacra Eucharistiae Hannoviae.
- Item Deuteronomium in Moysis. Lib. 5. Tygurii.
- Item opera Georgii Sony. Sigena Nassovior(um).
- Item Davidis Parei Commentarium. Haidelbergae.
- Item Biblia Latina. Basiliae.
- Item D. Danielis Tossani volumen 2. Hannoviae.
- Item Idea Concionum in Psalmos. Francofurti.
- Item Cathalogus Testium Veritatis. Lugduni.
- Item controversia Generalis de membris Eccl(es)iae.
- Item commentarii Thes (?), Tomi Digesti. Basiliae.
- Item Theodori Bezae volumen. Genevae.
- Item Antony Sadeli opera Theologica in Officina S. Andriana.
- Item de origine formulae concordiae Bergiensis Tigurii.
- Item Abrahami Sculteti Concionum — — Hannoviae.
- Item Vita seu Regesta Sanctorum. Coloniae.
- Item Andreae Riveti Pictaniae 4 partes tractatus Lugduni.
- Item Paraphrases Latinae Chroni. Rudingerii.
- Item Propheticae et Apostolicae. Bernae Helvetior(um).
- Item Matthaei Sutlinii... Hannoviae.
- Item Defensio Fidei Orthodoxae Calvi.
- Item Doctrina Hilarii Lucubrations. Basiliae.
- Item Teatrum historicu(m). Frankofurti.
- Item Nicefori Calisti Sanctopoli Historiae. Basiliae.
- Item Sistema S. Theologiae. Hannoviae.
- Item Appendix sed Regulas Historicas. Corlici.

- Item Harmonia Confessionum Fidei. Genevae.
 Item Irenicum de unione et synodo Evangelicorum. Haidelbergae.
 Item Apocalipsis Dominicae Epylisis. Hannoveriae.
 Item in Genesim Moysis commentarius. Frankofurti.
 Item Axioma Politica.
 Item Speculum Trinitatis. Debrecenii.
 Item editio Nova Anxiomatu(m) (!) Genevae.
 Item Synopsis Theologiae.
 Item Institutio Christianae Religionis Joannis Calvinii. Genevae.
 Item brevis Notatio praecipuarum causarum. Haidelbergae.
 Item Roberti Bellarmini opera. Haidelbergae.
 Item Theologia de unica persona Christi. Bremae.
 Item Joan(nes) Rainoldi Angli. Hannoveriae.
 Item Theologia universalis popularis. Bremae.
 Item Thesaurus cronologiae.
 Item de sacramento poenitentiae.
 Item Anatomiae Arminia(ni)zmi. Lugduni.
 Item Argument(orum) Theologicorum pars 6-ta. Neapoli.
 Item Triumphus Papalis. Frankofurti.
 Item Fides Jesu et Jesuitarum.
 Item summula Verbi Dei. Bremae.
 Item Quinta Pars responsionum theologicorum (!). Neapoli.
 Item in Librum Psalmor(um) Commentarius. Herbornae.
 Item de sacramento et Eucharistia.
 Item promptuarium connubiale. Francofurti.
 Item conciones funebres. Basiliae.
 Item S. Evangelistar(um) Demonstrationes. Basiliae.
 Item de sacramentis Eustachii.
 Item Argume(ntum) et responsum Theologicorum Neostadii.
 Item Joannis Fezleri Skapusiani. Tiguri.
 Item Argumen(torum) et objectionu(m). Neapoli.
 Item Antichristi Demonstratio. Lugduni.
 Item Commentarii Collegii Coninbricensis Moguntiae.
 Item Examen libri Dilemani Husi. Basiliae.
 Item Systi Ruffi Epitoniae. Basiliae.
 Item S. Theologiae Problemata. Genevae.
 Item Joannis Slaidanae de statu religionis.
 Item Danielis Parei Exercitationum Philo: Heidelbergae.
 Item Annaliticae Epistolaru(m) Dominicaliu(m) Vittenbergae.
 Item Conciones in omnia Evangelia. Hannoveriae.
 Item De veritate Religionis Christianae Herbornae.
 Item Confessio Catholica de praecipuis. Debrecinii.
 Item Enchiridion controversiarum augusta(nae) confession(is). Tubun-
 gae (!)
 Item Erottemata Dialectices. Vittenbergae.
 Item apologiae Catholicae. Londini.

- Item analisis Logica. Vittenbergae.
- Item confessio Christianae Fidei. Genevae.
- Item Doctrina de poenitentia. Francofurti.
- Item Theorematu(m) de puri Dei Verbo. Genevae.
- Item Disputatio Bellarnini. Ingolstadii.
- Item Index Joan(nis) Brenchy. Hagenovae.
- Item Enchiridion controversiarum Coloniae.
- Item Joannis Berenchy. Exe (!?)
- Item Fidei et Religionis Christianae Confessio. Herbornaec.
- Item commentarii Collegii. Coloniae.
- Item De gravissimis duabus quaestion(ibus). Tiguri.
- Item Julii Caesaris Comment. Lib(ri) 8.
- Item De poenis criminalibus. Islebiae.
- Item Descriptio S. Coronae Hungariae.
- Item Arnoldi Corvini Jus Canonicum. Ansterodamae (!)
- Item 11 darab aplekos könyv.

4.

A három közel egykorú és nyilván egyidőben elveszett parókhialis könyvtár egy negyedikkel, a jóval nagyobb és eddig megfelelő figyelemre szintén alig méltatott pozsonyi SCHMIDT—REISER-féle könyvtárral együtt a közismert és tisztán egyes lelkesek könyvgyűjtő készsége alapján kialakult könyvtárak mellett külön fejezetet igényel a magyar könyvtártörténetben.

Ez a fejezet annak bizonyosságát szolgáltatja, hogy a katolikus egyházak, intézmények és szervezetek könyvgyűjteményei mellett a XVII. században a protestáns egyházakban is kialakul szervesen — mint a nagyszombati református egyházban — vagy szerencsés véletlenek folytán — mint a msennai és kaszai evangélikus egyházakban — párhuzamosan kialakulni készül egy jelentős kultúrtényezőnek mutakozó protestáns parókhialis könyvtártípus is. Sajnos, ennek a több oldalról megindult kezdeményezésnek rövid maradt az élete, mert az 1670-es évek üldözései teljesen elsöpörték.

SZIMONIDESZ LAJOS.

A PESTER ZEITUNG TÖRTÉNETE.

A XIX. század harmincas éveitől kezdődően a bécsi kormányzat fokozott erővel igyekezett gátatvetni az állam felfogásával és gyakorlati politikájával ellenkező eszmék terjedése, terjesztése elé és ezért erős korlátok közé szorította ügyvivőiket: az írókat, szerkesztőket, kiadókat, nyomdászokat egyaránt. HECKENAST GUSZTÁV, LANDERER LAJOS kiadó-nyomdászok és JÁRY GYÖRGY pesti városbíró évekig harcoltak egy tervbevett politikai napilap engedélyéért. Végül is az akadályokat a makacs kérelmezők csak úgy hárihathatták el, hogy maguk is beállottak „kormánypártiaknak” és megígérték Bécsnek, hogy lapjukkal az új, a „negyedik” rendet, a városi polgárságot aulikus szellemben fogják befolyásolni. Így indul meg 1856. március 30-án annyira óhajtott lapjuk, a félhivatalos *Pester Zeitung* „kormánytámogatással”.¹

A negyedréta alakú, négy sűrűn megírt oldalra terjedő előfizetési felhívásnak bevezető soraival GLATZ EDUARD felelős szerkesztő minél nagyobb számú olvasóközönséget akart toborozni a *Pester Zeitung*nak.² Egész megszövegezése Bécs szellemét tükrözi. A hangsúly mindenütt kiemeli, hogy az új orgánus Pest városa, sőt az egész ország negyedik rendjének, a trón leghűségesebb támaszának, a németül beszélő polgárságnak óhaj politikai tájékoztatója, elintézetlen ügyeinek szószólója lenni. A polgárságnak nemcsak joga, de egyenesen kötelessége a politikai életben való részvétel, a korszerű és mérsékelt haladás szellemében alkotott reformok megteremtése és ebben legnagyobb pártfogója saját sajtóorgánusa, a *Pester Zeitung* lesz. Ehhez csatolja GLATZ a bőségesen részletező laptervezetet és a jó munkatársak szerződteséről szóló bejelentését. A zárósorokban azt is kiemeli, hogy

¹ V. ö. SZEMZŐ PIROSKA: A *Pester Zeitung* engedély-okirata. MKSzemle 1940. III. füzet. 251—266. l.

² V. ö. A *Pester Zeitung* előfizetési felhívása. Körlevél, 1845. márc. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Hírlaptárában, 4240. sz. alatt.

németnyelvű lapját a németül beszélők nagy száma teszi szükségessé, de mindenkor a közös haza érdekeit szolgálja majd, ez fel-emelő kötelessége:

„Ungarn dem Auslande gegenüber würdig zu vertreten, eine genauere Kenntnis seiner Zustände zu vermitteln und ihm neue Sympathien zu gewinnen, besonders in jenen Ländergebiethen, deren Kronen mit der ungarischen auf einem glorreichen Herrscherhaupte vereinigt sind, und die in diesem Verbande einer Grösse und Machtfülle entgegengehen, wie sie kein einzelner Theil für sich erreicht hatte, noch sie hätte erreichen können. Und dieser Gewinn, deucht uns, wäre nicht gering anzuschlagen.“

A német kormánylap szerkesztősége ezekkel a hízelt és egyben megnyugtató sorokkal akarta a magyar radikális párt szemét bekötni. KOSSUTHÉK azonban felismerték a veszedelmet: a kormányzat titkos kezét, amely a sajtó útján akarta megszerezni és biztosítani a polgárság feltétlen ragaszkodását. Megérezték azt is, hogy a hatalmas ellenfél ezzel az újabb eszközzel keresztezi majd pártérdekeiket; a német lap előtt megnyílnak majd az ország határai és így olvasóközönsége hatalmas táborra nőhet a külföldön is. A magyar radikális pártnak akkor nem volt német lapja, megpróbált tehát röpiratokkal védekezni és küzdeni a *Pester Zeitung* propagandaízü hirdetése ellen. A METTERNICHHEZ futó titkos jelentések már 1845. március 28-án — alig néhány nappal az előfizetési felhívás szélnek eresztése után — örömmel tudatják a magyar radikális párt megütközését, ellentétben a konzervatívok és a pesti polgárság érdeklődő várakozásával.³ A szerkesztőség külföldre is eljuttatta az előfizetési hirdetést; 1845. március 30-án a bécsi kancellária már szorgalmazza a bécsi lapoknál közlését és az esetleg fennforgó akadályoztatásról jelentést kér.⁴ A felhíváson a kiadók és nyomdászok, LANDERER és HECKENAST, szabták meg az előfizetési feltételeket: a hetenként négyszer, vasárnapon, kedden, csütörtökön és pénteken, háromhasábos nagy ívrét alakban megjelenő újságért a pesti és a budai polgár egy negyedévre (március 30—június végéig) 3 forintot, háromnegyedévre (márc. 30—december végéig) 8 forint és 15 krajcárt fizet, ha maga gondoskodik újságának a kiadóhivatalból, a Hatvani-utcában lévő Horváth-féle házból történő el-

³ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten a. 342/1845., a. 396/1845.

⁴ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten s. 140/1845.

szállításáról. Az előfizetési ár egész Magyarország és Erdély területére postai szállítással az említett időtartamokra 3 forint 30 krajcár, illetőleg 9 forint. Ausztriába és a külföldre való szétküldésnél még a bélyegzési illetéket is meg kell az előfizetőnek térítenie. A *Pester Zeitung* eladási ára számonként 4 és 5 krajcár körül mozgott 1845—1852-ig. A négyhasábos petittel szedett „*Intelligenzblatt*“-ba beiktatott hivatalos és magánhirdetésekért soronként 5 krajcárt kellett fizetni.⁵

A lap megindulásakor, 1845. március 30-án, a mai újság minden követelményével rendelkezik.⁶ Ha egybevetjük például a napjainkban élő *Pesti Hirlappal*, lapfeje, beosztása szinte ugyanaz, csak formátuma nagyobb 2-rét. Bibliográfiai adatait is pontosan feltünteti, melyik lapból fejlődött, milyen lapot egyesített magában, egyszóval a *Pesther Tageblatt* minden jellemző változását. Pályafutásában három korszakot különböztethetünk meg: a „március“ előtti (1845—1848 márciusig), alatti (1848—1849) és utáni időket (1850—1852). Az első és utolsó szakaszban a lap életének eseményei, szelleme nem sok eltérést mutatnak: a kormányhű politikai, hivatalos és szórakoztató újság típusát tükrözik vissza. Legmozgalmasabb évei természetesen a márciusi időszak, a nagy történelmi események kora.

1845—1848-ig a felelős szerkesztő, GLATZ, illetőleg a háttérben az aulikus JÁRY GYÖRGY, vagyis a kormány, gondoskodik arról, hogy a lapnak minden rovatát az előírt terv és szellem szerint szerkesszék. Ha az egyes számok tartalmát és beosztását tekintjük, nem fogjuk túlságosan változatosnak találni — különösen — a tendenciájukat. Minden szám rögtön a lapfej alatt „Inhalt“ címen tartalmi összefoglalást hozott. Például az első szám: „Ungarn und Siebenbürgen. Ernennungen. Rückblick auf die Gesetz-Artikel von 1843—44. Pest (Budget der Stadt). Comitats-Berichte (Liptau-Bács). Städtische-Berichte (Oedenburg-Komorn. Oesterreich. Deutschland (München—Dresden), Frankreich, Schweiz, Italien, Russland. — Feuilleton: Das Feuilleton. Die An-

⁵ Mindamellet, hogy az egyes számok és a beiktatott hirdetések árát csak a később meginduló számok (és nem az előfizetési felhívás) jelölik meg, mi itt tartottuk szükségesnek közlését.

⁶ V. ö. LEHMANN, ERNST HERBERT: Einführung in die Zeitschriftenkunde. Leipzig, 1936.

tiken von Adalbert Stifter. Literarisches. Pester und Ofner Neuigkeiten. Amtliche Anzeigen. Privat-Anzeigen“.⁷ Majdnem minden számnak a maga nemében igen jó vezércikke volt. Ezt követték az országgal kapcsolatos események és időszerű kérdések, természetesen konzervatív szemmel nézve a dolgok állását. A fővárosi újdonságok rovata mindig szellemesen, szakavatottan szerkesztett rovat volt, mely a megyei tudósításokkal együtt részletesen, a jellemző történések kiemelésével igyekezett a fontosabb politikai, közgazdasági, vagy egyéb a közzel kapcsolatos eseményeket napfényre hozni. Ezekben a hasábocon kísérelték meg GLATZék a „negyedik rendet“, a városi polgárságot a kormány szolgálatába állítani (természetesen, a vezércikk is erős fegyverük volt!). Itt tüntették fel és ostromozták erős gúnyjal azokat a „fonákságokat“, melyeket a radikális párt részéről tapasztaltak, vagy dicsérték a saját táborukba tömörülőket. A külföld szemléje szintén igen terjedelmes része volt a lapnak; az Allgemeine Zeitung, Moniteur, Times stb. nyomán állították ugyan össze, de nem nélkülözötte az önállóságot. A külföld nevezetes eseményeinek a számbavételénél szigorúan őrködtek a tájékoztatás szelleme fölött, hogy be ne hatoljon az autokratikus módon kormányzott birodalomba ellentétes eszme. Fontos laprészé fejlesztették Erdélyt és az erdélyieket tárgyaló (rendszerint) különrovatot is: „... um so mehr, da auf dem Sachsenboden ein lebenskräftiges bürgerliches Element unsre volle Aufmerksamkeit in Anspruch nimmt“ — írja GLATZ az előfizetési felhívásban. — Tisztában voltak a tárcarovat nagy jelentőségével is. „Das Feuilleton, die geistige Illustration, sei der poetische Widerschein des politischen Blattes, die in Musik gesetzte Prosa...“⁸ — olvashatjuk GLATZ meghatározását a tárcarovatban külön a „tárcáról“ írott dolgozatában. A *Pester Zeitung* ezt is politikai céljai szolgálatába állította; természetesen, észrevétlenül. Szórakoztatva hintette el eszméit a feuilletonra talán legkevésbé gyanakodó olvasó lelkében. „A széleskörű, tanulmányó olvasóközönséget“ nem csak szépirodalmi cikkekkkel, hanem népszerű tudományos dolgozatokkal (földrajz, népmeseret stb.) akarta kielégíteni. Jelszava: „das Nützliche! desshalb wird ihr Feuilleton ein beherrschendes sein.“

⁷ Pester Zeitung, 1845. márc. 30. 1. sz.

⁸ U. o. Das Feuilleton.

Veredelnder Kunstgenuss!“⁹ Olvashatunk itt ismeretterjesztő fejtegetéseket a tudományos, politikai, társadalmi élet minden egykorú problémájával kapcsolatban; természetesen sohasem a szakfolyóiratok stílusában. A tárcarovatban bonyolítja le a lap az irodalmi és művészeti szemlét is. Foglalkozik az új könyvekkel, színjátszással, zenével stb. Az ember eszményi életét a művészetekben éli ki, melyek csak a rend, nyugalom és béke országában találhatnak igazi otthonra és továbbfejlődésre. „A birodalom bölcs uralkodója és kormányzata ennek az eszményi életnek az érdekében mindenkor őrködni fognak az ország rendje, nyugalma és békéje felett“, ezt a gondolatot mindenesetre magába szívhatta a tárcarovat buzgó olvasója. 1846. december 6-án a szerkesztőség felhívja a figyelmet a bővülő lapra: „... Die Pester Zeitung wird ... um eine ganze Folioseite mehr bringen, als bei ihrem Erscheinen bedungen war ... theils für die Rubrik des Auslandes, theils aber und vorzugsweise dazu benützt ... um dem Feuilleton, als dem nichtpolitischen Theile des Blattes eine grössere Ausdehnung und Mannigfaltigkeit sowohl in belletristischer als gemeinnütziger Richtung zu geben...“¹⁰ A lap terjedelme bővült és mégsem emelték fel az árát; tudták, hogy miért: ez éppen azokat az előfizetőket sokszorozta meg, akiknek írányítói akartak lenni.

A *Pester Zeitung* munkatársait — kivételt képeznek a tárcáírók — nagyobb részükben nem ismerjük. A vezércikkek egy szellemnek, a kormánysszellemnek, de nem egy főnek a munkásságáról tanuskodnak. GLATZ EDE stílusát aláírt tárcáiból ismerjük és ezért állíthatjuk, hogy sok vezércikknek ő a szerzője. Jó egynehány származhatik JÁRY GYÖRGYTŐL is, mert írói készségéről nyomtatásban megjelent önálló művei is tanuskodnak. Érdekes, hogy JÁRY kifejezetten sohasem szerepel az újság hasábjain. A megyei tudósításokat megbízott vidéki levelezők végezték. Igen sok a kormánytól kijelölt bécsi levelező. Sok a cikkátvétel is. Kérdezhetnénk, miért névtelenek a *Pester Zeitung* cikkei? „Az írók, újságírók, álnév alá rejtőznek, vagy névtelenül írtak, hogy elkerüljék a zaklatást. Az előleges cenzúra törölt a cikkekben mindent, ami neki nem tetszett, de azért még ez az elő-

• U. o.

¹⁰ Pester Zeitung, 1846. dec. 6. 353. sz.

leges cenzúra sem mentette fel az írókat az utólagos felelősségtől¹¹ — olvashatjuk az egykorú könyv- és lapkiadásról szóló művekben. Vajjon fenntartható-e ez az álláspont egy ízig-vérig kormánytól szerkesztett lapnál? Igen; t. i. a kényszer hatása alatt az ellenzéki lapok valóban így leplezték mnukatársaikat. A kormány lapja sem tehetett másképen, ha el akarta magáról terelni az ellenzék figyelmét. És még valamit: a *Pester Zeitung*ban centralizáltan indult meg a közvéleményirányítás. Először egy megszerzendő közönségnek írt és mikor már közel férközött eszéhez, szívéhez, szolidárisan akart gondolkodni olvasóival. Ehhez pedig — társadalomlélektanilag nézve a dolgokat — névtelenül kellett írnia. — Előrebocsátottuk, hogy a tárcaírók aláírták dolgozataikat. CSAPLOVICS JÁNOS, LUDWIG FOGLÁR, GUSTAV AUGUST FRANKL, HEINRICH RITTER VON LEWITSCHNIGG, LEVIN SCHÜCKING, ADALBERT STIFTER, TSCHABUSCHNIGG neveit jegyeztük fel az újság életének első szakaszából. Legnagyobb részük osztrák író, akik szétfeszítve a Metternich-politika elszigetelő kínai falát, a 30-as évektől kezdődően bekerülnek a hazai német szépirodalmi lapokba. — STIFTER egyébként is díszje a XIX. század pesti könyvkiadásának.¹² Egy nevet, BIRNBAUM GUSZTÁVÉ, még külön ki kell emelnünk, mert ő a *Pester Zeitung* állandó színházi kritikusa.¹³

Mielőtt figyelmünket az 1848—49-es évek *Pester Zeitung*ja felé fordítanánk, felvetődhetik a kérdés: jól jövedelmező vállalkozásnak bizonyult-e mindaddig? Megérdemelte-e azt a nagy fáradságot, az évekbe kerülő utánjárást? — A lapkiadók két forrásból remélték a hasznothajtó bevételt: a hirdetések közreadótól és az előfizetőktől.

A hivatalos hirdetések a kormány intézkedésével automatikusan kerültek a lapba. Ezzel nem is volt semmi bajuk. Annál

¹¹ KECSKEMÉTHY AURÉL naplója 1851—1878. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta RÓZSA MIKLÓS. Budapest, 1909. I—LIX. 1. — V. ö. még SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Budapest, 1931. 5—14. l.

¹² SZEMZŐ, i. m.

¹³ BIRNBAUM G. budapesti születésű hírlapíró. Színkritikák és színdarabok szerzője. Maga is igen képzett lapszerkesztő. Ő alapította és szerkesztette 1850. szept. 1-től 1864. ápr. 30-ig a Pest-Ofner Localblattot. Képzettségét a pesti és a bécsi egyetem bölcsészkarán nyerte. Lásd SZINNYEI, i. m. II. köt.

nehezebb volt a magánhirdetéseket biztosítani. Tudva azt, hogy a kormány mögöttük áll, éberem őrködtek a fölött, milyen hirdetéseket közölnek a pesti német lapkortársak. Már 1845. november 13-án panasszal élnek a *Der Ungar* hirdetései miatt és a kancellárián keresztül kérik az orvoslást: korlátozzák a *Der Ungar* című lap hirdetési engedélyét.¹⁴ Természetének megfelelően, csak irodalmi és művészeti tartalmú hirdetéseket hozhasson; holott igen gyakoriak az ipari és kereskedelmi hirdetések benne. Ezenkívül van egy külön hirdető melléklapja, a „*Wegweiser und Anzeigeblatt*“, mindezekkel pedig igen megkárosítja a *Pester Zeitung*ot. *Der Ungar* szerkesztősége, valamint a hazai hatóságok azt állítják, hogy ilyen hirdetések közzétételére megvan az *Ungar* privilégiuma. Az ügyet még bonyolítja az *Ungar* szerkesztőségének a kancelláriához benyújtott vádoló jelentése, mely szerint LANDERER elvakultságában felbontotta az *Ungar* címére érkezett csomagokat a postán és így kutatta a közlésre beküldött hirdetéseket. A kancellária 1846. március 25-én csak a kereskedelmi hirdetések engedélyét vonja meg az *Ungartól*, az ipariakra nem hozhat határozatot, mert ehhez tényleg joga van.¹⁵ Ezzel az ügy azonban még mindig nem nyert befejezést. 1847. február 20-án a *Pester Zeitung* más módszert választ az *Ungar* elgáncsolására: panaszt emel túlságosan liberális tartalma miatt és ezt a cenzúra is elnézi, viszont a kormány lapjával a cenzúra feltűnő rosszindulattal viselkedik. A jelentés SEDLNITZKYN keresztül APPONYI-hoz kerül, ekkor azonban már támogató érvekkel is megtűzdeltek: tekintse APPONYI a *Pester Zeitung*ért kormányrésről hozott nagy anyagi áldozatokat, korlátozza az *Ungar* működését és biztosítsa ugyanakkor a *Pester Zeitung*ét.¹⁶ APPONYI sorompóba állításának meg is volt a várt eredménye: az *Ungar* 1848. szeptember 29-én közölt utoljára hirdetést, mert megszűnt.

Az előző sorokban érintettük, hogy „a kormány a *Pester Zeitung*ért milyen nagy anyagi áldozatokat hozott“. Milyen jogon? A kis létszámú előfizetők miatt a kiadók nem bírták fenntartani a vállalkozást? A *Pester Zeitung* előfizetőinek száma a megindulást követő első öt hétben 1100, ugyanezen év júniusá-

¹⁴ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, s. 456/1845.

¹⁵ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, a. 57/1846.

¹⁶ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, a. 143/1847.

nak második felétől erős emelkedést mutat 2000 felé, 1846—47. években a 3000-hez közeledik és 1848. áprilisában eléri a 3000-et. Ha ehhez hozzáadjuk a hirdetésekbe befolyó összeget és meggondoljuk, hogy a lapot a kiadók saját nyomdájukkal állítják elő, tehát „házi kezelésben“, nem értjük, milyen célra kellett az állami nagyösszegű hozzájárulás. A dolog mögöttjét megintcsak a bécsi és a budapesti állami levéltári iratok világítják meg.¹⁷ A kiadóknak, valamint a kormánynak a *Pester Zeitung* megindulásakor csak egyetlen számbajöhető vetélytárstól kellett tartaniuk: RÖSSLERNÉ lapjától, a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*tól. Ezt azonban nem vették komolyan. Mindannyian arra gondoltak, hogy a hirdetésekbe tengődő lap (rossz szerkesztése miatt igen nivótlan volt már abban az időben!) úgysem bírja majd az új orgánummal felvenni a versenyt és automatikusan megszűnik. Valamit azonban elgondolásaikon kívüli hagytak: a radikális pártot. KOSSUTHÉK már az előfizetési felhívás kibocsátásakor röplapokkal próbáltak — német lap hiányában — az előállott helyzeten javítani. A „gyors cselekvések pártjának“ figyelme most hirtelen RÖSSLERNÉ lapjára terelődött: belekapcsolódní ebbe a német orgánumba és ellensúlyozni, ha kell, megverekedni az új lappal. KOSSUTH, BEZERÉDY, DEÁK, KLAUZÁL, LUKÁCS, TREFORT, HENSZELMANN nagy erővel igyekeznek megszervezni az ügyet és felveszik RÖSSLERNÉVEL a tárgyalásokat. METTERNICH titkos szervezete azonban résen van: egész haditervet dolgoznak ki RÖSSLERNÉ lapjának elkaparintására. Helyzete nehéz, erőszakot nem alkalmazhat, a szólás- és közlésszabadságot a „bölc és kegyelmes“ kormányzat, mely mindenkor az alattvalók előnyét nézi nyíltan nem gátolhatja meg, pénzáldozatra van tehát szükség. Most már értjük. APPONYI 1845. május 10-én sokoldalra terjedő feliratban terjeszti az ügyet a király elé: a radikális pártot sajtója elnémításával ártalmatlanná tették. A *Pester Zeitung*nak a városi polgárság megnyerésével már-már sikerült a kormányzat számára hatalmas támaszt szerezni, ezt az első hetek 1100 előfizetője is bizonyítja. Most ezt az „erődítményt“ veszély fenyegeti az ellenzék részéről. Kezüket Röss-

¹⁷ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, s. 220/1845., s. 185/1847., s. 29/1848., s. 43/1848., s. 118/1848. — Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 10.829/1845.

LERNÉ lapja felé nyújtogatják, pedig a radikálisok német sajtója tíz magyarnál is veszedelmesebb: „... es gibt eine fast negative Art des Opponirens, die sich trotz allen Verbotes in einem Blatte festsetzen kann“.¹⁸ JÁRY GYÖRGY idejekorán felismerte a bajt és eredményes megbeszélést folytatott RÖSSLERNÉVEL; az hajlandó a *Pester Zeitung* javára évi 4000 forint életjáradék, halála esetén, a *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*nál működő fiának évi 1000 forint életjáradék, vagy állás ellenében, újságát megszüntetni. Ezzel kapcsolatban a kiadóknak következő a tervük: 3000 előfizető esetén évi 1000 forint, 4000 előfizető esetén évi 2000 forint, 5000 előfizető esetén évi 3000 forinttal járulnának RÖSSLERNÉ életjáradékához és 6000 előfizető esetén maguk vállalnék az egész életjáradék kifizetését. A jelentés pillanatában a *Pester Zeitung*nak 1100 előfizetője van, ez azonban RÖSSLERNÉ lapjának megszűnésekor, természetszerűleg, hamarosan emelkedni fog. Addig is, míg a kiadók szert tesznek a megfelelő számú előfizetőre, az államkincstárnak kellene fizetnie RÖSSLERNÉ életjáradékát. RÖSSLERNÉ fiát illetőleg, APPONYI inkább az állást javasolja életjáradék helyett: vagy a postánál, vagy a *Pester Zeitung* szerkesztőségében kellene elhelyezni. A kormánybeavatkozás a legnagyobb titoktartás mellett történik — igéri APPONYI — a szerződő felek JÁRY, HECKENAST és LANDERER lesznek és „ők“ folyósítják majd magánbank útján az összeget. Az uralkodó minden pontjában elfogadja APPONYI javaslatát. METTERNICH még arra is gondol, hogy RÖSSLERNÉ lapjának megszűnését elfogadható indokkal tárják a *Pester Zeitung*ban a közönség elé; írják meg, hogy a kiadók között létrejött megállapodás értelmében egyesült a *Pester Zeitung*gal. A *Pester Zeitung*nak 1845. június 13-án megjelent számából láthatjuk, hogy a szerkesztőség eleget tett az aggályoskodó kormány kívánságának: „... Im Folge einer mit den Unternehmern der Vereinigten Ofner Pester Zeitung getroffenen Uebereinkunft letztgenanntes Blatt mit Beginn des nächsten Monats zu erscheinen aufgehört und in die Pester Zeitung übergeht... und (wir) bemerken zugleich, dass zur nicht geringen Bequemlichkeit des lesenden Publicums mit dem Aufhören der Ofner Zeitung von nun an alle amtlichen — wechselgerechlichen, Civil- und Militär-Anzeigen — sich in der Pester Zeitung con-

¹⁸ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, s. 220/1845.

centriren werden.“ A bécsi kincstár pedig egészen 1848. április elsejéig fizethette RÖSSLERNÉnek a teljes életjáradékot, mert a *Pester Zeitung* előfizetőinek száma csak akkor emelkedett 3000-re.

Az 1848- és 1849-es évek *Pester Zeitung*ja korának hű tükré és jellegzetes megnyilvánulása. Ebben az időben az egész sajtót a publicisztikai pártharcok megvívása uralja és az események tengerében az újságok az éppen uralmon lévők akaratának megfelelően húzzák fel a „schwarz-gelb“, vagy a nemzetiszínű zászlót.¹⁹ Az 1848-ban bezáruló utolsó rendi országgyűlésen a liberális nemesurak kényszerítik az uralkodóházat a nyugateurópai alkotmányos rendszer befogadására. A pesti ifjúság 1848. március 15-én kivívja a sajtószabadságot. A kiváltságos osztályok uralmát megszünteti a jogegyenlőség. KOSSUTH irányítása mellett a pozsonyi diéta a kormányzathoz folyamodik kívánságaiknak kielégítésére. A forradalmi mozgalmak következtében V. FERDINÁND 1848. április 7-én kinevezi az első felelős magyar miniszteriumot; a rendi országgyűlés helyébe a népképviselői lép. Magyarország egyesül Erdéllyel. A bécsi udvar kényszer hatása alatt cselekszik és így teljes erejével az események megállítására törekszik. V. FERDINÁND 1848 őszén lemond. Utóda, I. FERENC JÓZSEF METTERNICH politikáján nevelődött; kormánya megszerzezi az ellenállást. És elkövetkezik 1849. augusztus 13-án Világos, hazánk történelmének legmegrendítőbb dátuma.²⁰ Röviden összefoglaljuk azokat az eseményeket, melyek a *Pester Zeitung* referáló és elméleti cikkeinek állandóan visszatérő tárgyát képezték fennállásának legváltozatosabb korszakában.

Az 1848. március 12-iki számnak „Ungarn und die deutschen Weltereignisse“ című cikke már megérezte az eddig szigorúan konzervatív szellem pálfordulását. Március 17-én az újság pályatársaival együtt hatalmas betűkkel hirdeti: „Die Presse ist frei!“ 28-án már ünnepli a jogainak birtokába jutott nemzetet. Az 1848-as évfolyamból két nevet kell kiemelnünk: MARLIN JÓZSEF munkatársét és HUGO ALBERTÉT, aki június 1-től október 6-ig GLATZ EDUARD társszerkesztője volt.

¹⁹ *Pester Zeitung*, 1845. jún. 13. 44. sz.

²⁰ V. Ö. PINTÉR JENŐ: Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés. VI. köt. 1930—1934. 7—26., 901—920. l.

MARLIN,²¹ az erdélyi születésű hirlap- és regényíró munkásságát tulajdonképpen már 1847-ben kezdi „Skizze einer Reise von Hermannstadt über Klausenburg und Debrecin nach Pest“ című cikksorozattal a *Pester Zeitung* hasábjain. Ekkor még nem igen írja alá közleményeit. 1848-ban lelkes híve a magyar ügynek, nemzetörparancsnok, KOSSUTHOT dicsőítő cikkeket ír a *Pester Zeitung*ba és az erdélyi szászokat is a magyar ügühöz való csatlakozásra szólítja fel: „Union mit den Ungarn, Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit!“ Atyja azonban nem ért egyet fia és a magyar párt elgondolásaival, hazaszólítja Erdélybe. HECKENAST, regényeinek kiadója, felveszi vele az érintkezést és visszahívja a *Pester Zeitung*hoz, de mikor újból találkozunk vele az újság hasábjain, mintha nem is MARLIN szólna hozzánk: „... der Magyarismus in seiner Selbstüberschätzung vergessen hatte, wie weit inniger die Bande zwischen den österreichischen und siebenbürgischen Deutschen waren, als zwischen dem historischen ausschliesslichen Sachsenthum und den Nachfolgern Tökölys und Rákóczis.“²² MARLIN 1849 áprilisáig valóságos segédszerkesztői minőségben dolgozik a *Pester Zeitung*nál; ekkor azonban a magyar hadsereg elfoglalta a fővárost és MARLIN Bécsbe költözött.

HUGO ALBERTTEL²³ először mint vezércikkíróval ismerkedik meg a *Pester Zeitung* olvasóközönsége. A morvaországi német-születésű hirlapíró hazánkban főúri, előkelő nemesi, tudományos és irodalmi körök szívesen látott vendége volt. Magyarországot szívből megszerette és második hazájának tekintette. Tanulmányozta Magyarország történetét és éles szemmel látta a hazai politikai, kulturális és társadalmi viszonyokat. Ha meg is írta a hibákat, mindig segítő és javító célzattal ostromozta őket cikkeiben. A liberális ellenzékkel élénken rokonszenvezett: „... Wäre der König in unserer Mitte gewesen, nie wäre unser schönes Vaterland das Spielzeug eines Metternichs, Kolowrat oder eines geistesbeschränkten Erzherzog Ludwigs geworden, nie hätten

²¹ HAJEK EGON: *Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén.* Budapest, 1913. 25—26. l. — PUKÁNSZKY BÉLA: *A magyarországi német irodalom története. (A legrégibb időkől 1848-ig.)* Budapest, 1926. 494—495. l. — SZINNYEI, i. m. VIII. köt.

²² 43 *Pester Zeitung*, 1848. ápr. 14. 644. sz. és 1849. febr. 7. 898. sz.

²³ ANGYAL DÁVID: *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Budapest, 1926. 71—72. l. — Szinnyei, i. m. IV. köt.

die Wähler par excellence es dahin gebracht, dass Croaten und Ungarn, die durch Jahrhunderte lang Freuden und Leiden zusammengenossen, heute als Feinde gegenüber stehen!... Ungarn über alles-alles es lebe der König!“ — fejezi be a lelkes vezércikket.²⁴ „Unsere Lage“ című másik vezércikkében a magyar és német barátságot dicsőíti, melyet a két nemzet évszázados sorsközössége alapozott meg. Jövőbelátó szemmel hívja fel a német-ség figyelmét arra a Magyarországra, mely hivatva lesz a pánszlávizmus útját állni.²⁵ GLATZ EDUARD az 1848. jún. 1-i számban mutatja be az olvasóknak szerkesztőtársát; előrebocsátja, a márciusi események következtében a *Pester Zeitung* is magyar színeket képvisel. Ennek a márciusnak köszönheti az újságírás emancipációját és ezt minden szerkesztőnek kötelessége anyagi és szellemi javakkal meghálálni. A *Pester Zeitung* is érzi feladatát, a jövőben sokkal terjedelmesebb lesz, napilappá alakul (hat-szor jelenik meg egy héten, hétfő kivételével minden nap), hogy jobban és részletezőbben képviselhesse a nemzeti eszmét. Az új hasábokhoz azonban új munkatársakra van szükség. A szerkesztői teendők ellátására még egy erőt kell szerződtetni. A *Pester Zeitung* olvasói jól ismerik az új szerkesztőtársat, HUGO ALBERTET: „Hugos eminentes Talent ist den Lesern unseres Journals, welches in letzter Zeit eine Reihe leitender Artikel aus seiner Feder brachte, nicht unbekannt. Der Verfasser der „Croquis“, der „Tabletten“, der „Gedichtlichen Fragmente“ und der „Ungarischen Zustände“ bedarf unsererseits keiner Empfehlung.“ GLATZ egyúttal megjelöli a *Pester Zeitung* programváltozását: „Die heimische deutsche Journalistik hat ausser jenen Aufgaben, welche ihr mit der vaterländischen Gesamtpresse gemeinsam, auch noch die besondere, die natürliche Vermittlung zu sein der internationalen Verständigung zwischen Ungarn und dem Auslande.“ Érezzük, hogy GLATZ tollát megint egy erős irányító kéz vezeti, de ezúttal nem a bécsi kormányzaté, az annyira rettegett Kossuthszellem tört magának utat a *Pester Zeitung* szerkesztőségébe. HUGO társszerkesztése idején a kiadók megpróbálkoztak egy melléklappal is; *Volks-Tribune*, *Beilage zum Anzeigebblatt der Pester Zeitung* címen, kis 2-rét formában jelent meg és „Recht-fertigung“, „Warnung“, „Erklärung“ stb. című apró közlemé-

²⁴, ²⁵ *Pester Zeitung*, 1848. máj. 20. 675. sz., jún. 4. 688. sz.

nyeket és hirdetésekét hozott. Megjelenését hetenként kétszerre (vasárnap és csütörtök) tervezték; a *Volks-Tribune* cikkeiért szerzőik voltak felelősek. Az 1848. júl. 13-án meginduló hirdetőújság nem lehetett túlságosan életképes vállalkozás, mert már 1849-ben megszűnt. 1848. okt. 6-tól GLATZ megint egyedül szerkeszti a lapot: „Da Herr Albert Hugo, bisheriger Mitredacteur der Pester Zeitung, sich am 29. September, angeblich nur für einige Tage, von Pest entfernt hat, so wird hiermit, um Missverständnissen vorzubeugen... zur Kenntnis eines g. Publikums gebracht, dass die Redaction der Pester Zeitung von jetzt an allein durch den Endesgefertigten fortgeführt wird. Pest, am 5. Okt. 1848. Eduard Glatz.“²⁶ HUGÓT valóban Bécsbe szólították érdekei, ahonnan már csak saját lapjának, a *Pester Morgenblatt*nak (1850) a szerkesztéséért tért vissza.

A bécsi kormányt ebben az időben nem nagyon elégíthette ki pártfogolt lapja. Bár helyzetismeretük tudatában nem okolták a történetekért GLATZOT, 1849. jan. 16-án mégis leváltották SEIZ JÁNOS KERESZTÉLLEL.²⁷ Ez a szerkesztő valóban megint az ő emberük: „... Der Wendepunkt, in den Ungarns Geschieke mit dem 5. Januar 1849 getreten, eröffnet auch der von terroristischen Einflüssen befreiten Tagespresse die Möglichkeit, ihre früher gehemmte Thätigkeit in einer dem wahren Interesse Ungarns und der Gesamtmonarchie entsprechenden Richtung entwickeln zu können.“²⁸ A „hű csatlós“ többet is ígér, lapja segítségével visszavezeti a megtevéstett olvasót az egyedüli helyes politikai eszmékhez és ez az út merőben különbözni fog attól a másiktól, melyre a meggondolatlan, vágyálmokat kergető ellenzék csalta őket. Meg is tartja szavát, cikkei és választott munkatársai nem hazudtolják meg Bécs követelményét. Az 1849-es év megváltozott szellemű MARLINJÁRÓL már az előzőkben szóltunk. Az osztrák JANOTYCKH RITTER VON ADLERSTEINNEK elég dolgozat-címeit idézni: „Rebellen. — Feinde.“ (1849. márc. 29. 941. sz.), *Daguerreotypen der Lüge und Wahrheit... zur Geschichte der*

²⁶ Pester Zeitung, 1848. okt. 6. (7) 93. sz.

²⁷ Pesti gyakorlóorvos volt. Irodalmi, történelmi és földrajzi tárgyú műveket írt, hirlapirodalommal is foglalkozott. Életének közelebbi adatai ismeretlenek. — V. ö. Szinnyei, i. m. XII. köt.

²⁸ Pester Zeitung, 1849. jan. 16. 879. sz.

ungarischen Rebellion“ (1849. ápr. 1. 944. sz.) stb. SEIZ azonban nem ért rá belemelegedni munkájába, mert 1849. ápr. 25-én ismét őrségváltás van a *Pester Zeitung*nál, SCHWARZ EDE, a kitüntetett, lelkes honvéd (később híres orvos) lesz a felelős szerkesztő.²⁹

A nagy Kossuth-barát szerkesztő a *Pester Zeitung*nál elkövetkező munkásságának szellemét három mondatban foglalja össze: mindenkor hirdetni fogja a győztes magyar hadsereg dicsőségét. A magyarságnak a Habsburg-házzal való szakítása felejthetetlen örömei közé tartozik. Boldog büszkeséggel tölti meg lelkét az a tudat, hogy Magyarország ezentúl a független országok családjába tartozik. (1849. ápr. 25. 961. sz.) Ilyen irányban vezeti a lapot buzgó és eszméit osztó munkatársával, MAUKSCH BERNÁTTAL egészen 1849. jún. 14-ig. A következő számban rövid búcsút vesz olvasóközönségtől, újságtól. Távozását gyakorlati hivatásából eredő akadályoztatásával indokolja. A *Pester Zeitung* szerkesztését csak ideiglenesen vállalta, hogy a haza örömteljes politikai eseményeinek minél szélesebb visszhangot adhasson világszerte. Utódját és munkatársát, a kiadók, LANDERER és HECKENAST mutatják be az olvasóknak: „Nachdem Herr Edmund Schwarz in Folge seines amtlichen Berufes von der Redaction unseres Blattes zurückzutreten sich veranlasst gefunden, haben wir die Redaction der Pester Zeitung dem bisherigen, unserm Leserkreise schon vortheilhaft bekannten Mitarbeiter, Herrn B. Mauksch übertragen.“³⁰ MAUKSCH „Die leitenden Gedanken der neuen Redaction“ című cikkében még fanatikusabb Kossuth-imádónak bizonyul, mint elődje. Meghatározza politikai állásfoglalását — republikánus Kossuth-párti — hogy olvasó és munkatárs egyformán tisztában legyen azzal, mit várhat a laptól, illetőleg mit vár ő a cikkírótól. Az általa szerkesztett *Pester Zeitung*ba a monarchia kabinetjének intrikái soha be nem hatolhatnak, sem a Kossuth személyét még a bántalom leghalványabb árnyékával megkörményező vélemények. Kossuthhoz ne merjen senki hozzáérni, a magyar nemzet szent tulajdonához, a honvédek honvédjéhez! Célkitűzésének fő elve: a nemzetnek Kossuth iránt érzett bizalmát a legmagasabb fokra emelni.³¹ MAUKSCH szerkesztése idején arra is gondot fordított, hogy a

²⁹ Szinnyei, i. m. XII. köt.

hirdetések rovatában helyet foglaljanak a magyar nyelv tanításához és tanulásához szükséges segédkönyvek ajánlásai.³² Az osztrák kormány még évek múlva sem felejtí el HECKENASTnak, hogy a magyar usurpáció idején a MAUKSCHTÓL szerkesztett *Pester Zeitung*gal és a LANDERERREL közös nyomdájukban készült Kossuth-bankókkal a forradalom céljait lényegesen előmozdította.³³ MAUKSCHNAK a *Pester Zeitung*nál vállalt szerkesztősége sem egyéb pünkösdi királlyságnál. Az idő kereke fordul és egyre közelebb viszi a magyar pártot Világoshoz. 1849. július 8-án a Kossuth-szellem egyik leglelkesebb harcosa utoljára lépi át a *Pester Zeitung* szerkesztőségének küszöbét, hogy átadja helyét az újra kísértő lidércnek.

A *Pester Zeitung*nak legközelebb, 1849. júl. 22-én megjelenő számában már GLATZ régi hangjai fogadják az olvasót. Ismerős szavak ütí meg a szemet: „Umsturzpartei“, „Revolutionsschrecknisse“, „Verführung“, „Factionsherrschaft“, „constitutionelle Monarchie auf die Grundlage der Nationalitätengleichberechtigung“, igen ezek még a JÁRY, HECKENAST, LANDERER-együttes részére engedélyezett lapnak politikai megfogalmazásai. De mintha Bécsben már nem fordulnának el egészen a korszerű kérdések, a „reformok“ elől. A magyar forradalmat és azok vezetőit, a rebelliseket, azonban pellengérré kell állítani és ezt a feladatot a cikkírók névtelen formában szorgalmasan el is végzik. GLATZNAK ebben nagy segítőtársa SCHRÖER KÁROLY GYULA,³⁴ pozsonyi főreáliskolai tanár, aki buzgón küldi osztrák érzelemtől áthatott verseit a lapnak a márciusi idők alatt erősen elhanyagolt tárcarovatába. A kormánynak megint működésbe kell lépnie, ha a csaknem meghódított — s a forradalom alatt talán elhódított — polgárság rokonszenvét vissza akarja szerezni; a *Pester Zeitung* engedélyt kap rendkívüli mellékletek (Ausserordentliche Beilage zur . . . Pester Zeitung, Ergänzungsblätter der Pester Zeitung) kiadására, melyek részben haditudósítások, másrészt a lezajlott márciusi események „bűneit és hibáit“ mutatják be az

³⁰, ³¹, ³² Pester Zeitung, 1849. jún. 15. 1004. sz., jún. 29. 1016. sz. — Itt jegyezzük meg, hogy MAUKSCH BERNÁT életének közelebbi adatait nem sikerült felkutatnunk.

³³ ANGYAL, i. m. 161. l.

³⁴ SZINNYEI, i. m. XII. köt.

olvasónak. Többször jelenik meg a főlapnak is rendkívüli kiadása, mely szintén ugyanezt a célt szolgálta. Természetesen nem marad el a magyar pártnak a kormánytól irányított sajtóra szórt gúnyolódása, melyet a *Pester Zeitung* szerkesztősége sem hagy válasz nélkül. „Ein Wort über Abhängigkeit und Unabhängigkeit der Journale“ címen a névtelen cikkíró (valószínűleg GLATZ) megvédi a kormánytól irányított lapokat. Ha valamiért a kormányt meg kellene róni, az inkább gondatlansága volna, mert nem alapított elég nagy számmal ú. n. kormánylapot, ahol az ellenzék tevékenységét megfelelő figyelemmel és kritikával lehetett volna kísérni. Ha ezt megcselekedte volna, talán a márciusi események sem fejlődtek volna a végletekig. Egyáltalán nem szégyen irányított lapot szerkeszteni, legfeljebb akkor, ha az nem meggyőződésből történik. Sokkal alávalóbb dolog az előfizetők baksisától irányíttatni, mint egy bölcsen vezérlő kormánytól. (1849. nov. 25. 1134. sz.) — Ilyen meggondolásokkal zárul az 1849-ik esztendő s az 50-es évekkel a nagy idők hányatott tanúja, a *Pester Zeitung* is nyugalmasabb korszak elé néz.

Az abszolutizmus korában a *Pester Zeitung* feladata a kormány és a nemzet kiengesztelődésének az előkészítése, a bizalomgerjesztés, a függetlenség „déliábos“ álmainak ügyes elűzése; egyszóval, közvetítő szerep a kormány és a nemzet között. A szerkesztőség vállalta és teljesítette kötelességét. „A lap következetesen támogatja a kormány magyar politikáját. A közönséget felvilágosítja arról, hogy a kormány jó igyekezettel kívánja fejleszteni az ország anyagi és szellemi érdekét. Mindezt pedig nem cselekszi a másutt annyira kedvelt népszerűséget hajhászó fogásokkal“ — jelentik a titkos szálakon Bécsnek. Nem is volt túlságosan népszerű; sok kaszinóból kitiltották, de ez csak fokozta a kormány szemében az újság értékét. Minden akadályt el akart hárítani működésének útjából és ezért megszüntette versenytársát, a *Pester Zeitung* egykori szerkesztőjének, HUGO ALBERTnek *Pester Morgenblatt*-ját (1850).³⁵ A kiadók is igyekeztek a lap alakjának nagy 2-rétben való megjelenésével az olvasók figyelmét és érdeklődését felkelteni. Szerkesztő és állandó munkatársak nagy buzgalommal akarták minél vegyesebb tartalommal megtölteni az új hasábokat. A régi laptervezetet nem vetik el, de új

³⁵ ANGYAL, i. m. 70—72. l.

állandó rovatokat állítanak fel; „Kümmel“, „Reisebriefe“, „Briefe an eine Dame“, „Briefe einer Frau“, „Briefe aus der Residenz“, „Plauderstübchen“, „Bücherschau“ stb., stb. nyolcnál is több folytatásban megjelent cikkek, melyek a közgazdaság, társadalmi élet, családi élet, nevelés, házasság, szerelem problémáin keresztül minden érdeklődésre számíthatót megvitattak. Igen kevés aláírt cikk szerepel a hasábokon; most már a tárcaírók is visszavonulnak a háttérbe. Csak a régiek, STIFTER, LEVITSCHNIGG, SCHRÖER, BIRNBAUM nem térnek el szokásuktól. Sokan aláírás helyett a cikk kezdősora elé siglákat, vagy geometriai jelet tesznek, melyeket visszatérően használnak. W?W?W? jelzéssel igen csípős hangú politikai cikkeket közölt például egy bécsi levelező;³⁶ rendszerint a magyar pártot támadta és a kormányt magasztalta. Már az olvasók közül is sokan szorgalmazták, fedje fel kiletét. Cikkeit meg nem hazudtoló modorában nem is késik válasza: „Wer? Weiss? Warum? — dass sie da sind; die Prüfungen der Schwachen Menschen verlangt sind; — wo her er komme; — wann die Lösungen alle gelöst werden; — und damit hätten Sie die Deutung meiner Devise unter welcher die Pester Zeitung zuweilen Artikel bringt, die vielen so argen Anstoss geben: wer weiss warum?“ (Pester Zeitung, 1851. máj. 23. 121. sz.) A cikkeknek fentemlített jelzése egyébként a kor igen elterjedt írói divata volt. — A *Pester Zeitung* igen fontos megbízatásai közé tartozott a fontos és a közvélemény által sokat vitatott problémákat nyugvópontra vinni. Ilyenek voltak a katolikus és a protestáns társadalom ellentétei, az iskolák hivatalos tanítási nyelve, tehát a lap ezekkel is sokat foglalkozik.³⁷ 1851-től kezdve a szerkesztőség még jobban érdeklődik a közhasznú problémákat tárgyaló cikkek iránt, mert a kormány általánosságban megtiltja a lapoknak, hogy bármit is közöljenek a forradalomról, emigrációról, ennek reményeiről, terveiről és vállalatairól. A tilalomról szóló jegyzőkönyvet pedig az összes pesti lapszerkesztőknek alá kellett írniuk.³⁸

³⁶ Pester Zeitung, 1850. máj. 16—máj. 30., nov. 20., dec. 7., stb.

³⁷ Pester Zeitung, 1850. máj. 9. 110. sz., máj. 10. 111. sz., jún. 1. 129. sz., jún. 16. 142. sz., dec. 20. 301. sz. stb.

³⁸ ANGYAL, i. m. 50—51. l.

Már említettük, hogy lapunk kiadótulajdonosai, szerkesztői a kormánnyal együtt minden eszközt megragadtak a vállalat virágzóbbátételére. Ezzel a céllal indították 1850. június 24-én útnak a *Pester Zeitung* hetenként megjelenő szórakoztató mellék-lapját, a *Pester Wochenblattot*.³⁹ Szerkesztését SCHRÖERRE bízták. A főlap előfizetői ingyen kapták; előfizetését a főlaptól függetlenül is eszközölhették az érdeklődők. Ára egy félévre helyben 1 forint 30 krajcár, az egész ország területén, postai szállítással 2 forint volt. A főlap 1850. jún. 19. számában a kiadók kijelöl-ték a *Pester Wochenblatt* olvasóközönségét, célját és tartalmát: „Das Pester Wochenblatt wird sich bestreben dem Publikum... sowohl durch Besprechung aller derjenigen Dinge, welche in den Spalten eines politischen Journals keinen Raum finden und doch zur Unterhaltung und angenehmen Belehrung willkommen sind... in volksthümlicher Weise... zu bieten... Es wird hauptsächlich das Wohl und die Bedürfnisse des Bürgers und Landmanns in's Auge fassen, auch dieses der Frauenwelt...“ Elbeszélések, iro-dalmi tudósítások, a művészet eseményei, közhasznú ismeretek, adomák, tréfák tárháza lesz az új lap. Nem hiányzik rovataiból a napi politika sem, mely a hazai és külföldi történéseknek egy-formán tájékoztatója. Közgazdaság, ipar, kereskedelem, háztar-tás is kapnak egy-egy rovatot. Hirdetések közlését is vállalja a hetilap. SCHRÖER egyívnyi terjedelemben, 4-rét alakban szerkesz-tette a lapot; az egyes számokat hétfőn bocsátotta a közönség rendelkezésére és így hézagpótlója volt a hétfő kivételével napon-ként megjelenő főlapnak. A *Pester Wochenblatt* cikkeinek leg-nagyobb részét SCHRÖER írta, mert a cikkek itt is aláíratlanok. Néhány közleménynél szerepel ugyan név, de ez inkább cikk-átvétel. A *Pester Wochenblatt* élete igen rövid: még a keletkezés évében, 28 szám után, december 30-án megszűnt.

A főlap megkedveltetését, felvirágoztatását technikai előállít-ásában eszközölt módosításokkal is megkísérelték: reggeli ki-adását estivé változtatták; ez sem tette kelendőbbé, ezért újra visszatért az eredeti reggeli megjelenéshez.⁴⁰ GLATZ a régi, tapasztalt szerkesztő, még idejekorán átlátta, hogy a vállalat további

³⁹ Lapbibliográfiáinknak nincsen tudomásuk arról, hogy a *Pester Wochenblatt* a *Pester Zeitung*nak a melléklapja.

⁴⁰ *Pester Zeitung*, 1852. aug. 31. 201., szept. 30. 226.

fenntartásához valami nagyobb szabású újításra van szükség, a lap felfrissítésére. Bevált módszerhez folyamodik: megváltoztatja lapja címét. A kiadók a *Pester Zeitung* 1852. december 31-én megjelent számában közlik az új hivatalos lap megindulását, előfizetési feltételeit: „Indem die gefertigten Eigenthümer der Pester Zeitung vorläufig zur Kenntnis eines verehrlichen P. T. Publikums bringen, dass ihr Blatt vom 1. Jänner künftigen Jahres an, als Offizielles Organ in deutscher Sprache für das Königreich Ungarn unter dem Titel: Pest-Ofner Zeitung erscheinen wird, laden sie... zur Pränumeration... ein.“ Ezzel a vállalkozók — a kormánnyal karöltve — még évekre meghosszabbítják a lap életét; váltakozó szerencsével és címváltozással — 1862. április 1-től *Ungarische Nachrichten* — ugyan, majdnem a kiegyezést is megéri 1865. aug. 31-én megjelent számával. Ekkor már azonban a hazai német hirlapirodalom is csak halódik. A szabadságharc után a hazafias érzésből fakadó ellenállás megérlelte az új, a magyar hirlapirodalom felvirágzását és a kormánynak is be kellett látnia, hogy ez a tényállás gyökerükben vágja el a *Pester Zeitung*-típusú hirlapokat. A nagy erővel meginduló magyar hirlapok mégis átvettek tőlük valamit: a szerkesztés és a technikai előállításnak világviszonylatban is bevált módszereit.

Korok politikai és kulturális törekvéseikkel, társadalmi rendszereikkel máról-holnapra átalakulhatnak, akár a napsugártól ért hó. Az egykoru lapok, e „történelmi kortársak“, azonban hű tükrei a letűnt világnak. A hirlapirodalom történetét ezeknek a lapoknak egymásbakapcsolódó monográfiái alkotják. Tanulmányunknak szerény célja észrevétetni, hogy a *Pester Zeitung* életrajza a magyar hirlaptörténetnek szerves kiegészítő része.

SZEMZŐ PIROSKA.

A HÍRLAPOK ÉS FOLYÓÍRATOK HOMLOKÍRÁ- SÁNAK MEGTÉVESZTŐ ADATAI.

Számtalanszor előfordul hírlapoknál és folyóiratoknál, hogy téves adatok (dátumok, számok stb.) kerülnek a címlapokra és impresszumokba, amelyek megnehezítik a könyvtáros és bibliográfus munkáját. Ezeket a téves adatokat két csoportba oszthatjuk. Egyik csoportba tartoznak azok, melyek véletlenül kerültek a lapokra, másik csoportba pedig a szándékosan elkövetett tévedések. Különösen ezekkel az utóbbiakkal szemben kell nagyon körültekintőnek lennünk, mert ezeknek sokkal nehezebb a felismerése. Itt nem elég a homlokírásokat, borítéklapokat és az impresszumokat megnézni, hanem a lapok tartalmába is bele kell mélyednünk, ha a tévedéseket fel akarjuk ismerni, mert aki szándékosan közöl téves adatokat, annak arra is gondja van, hogy a valódi adatokat elleplezze. Végül szorosán idetartozik még a változatok, a variánsok csoportja is, melyek nem tévedések ugyan, s bizonyos célzattal jönnek létre, de éppen úgy megtéveszthetik a könyvtárost és bibliográfust, mint a téves adatok.

Leggyakrabban előforduló tévedések az *oldal- és lapszám-tévedések*.¹

Oldalszámtévedésre példa a *Pest-Ofner Kundschafts- und Auctionsblatt* 1855. évfolyama. Itt a számozás kezdődik az 507. számmal s folytatódik 512-ig. Ekkor új oldalszámozást kezd, de az 5. számmal. Aztán folytatólagosan megy a számozás többkevesebb hibával, mint pl. a 22. szám helyett 26-osat, a 128. szám helyett 118-asat stb. írnak, de legérdekesebb, amikor a 180. szám után összetévesztik a páros és páratlan számokat és a 182. szám helyett 181-et írnak, s ezt a számozást egészen a 201. [202.] számig folytatják, amikor is rájönnek a hibára és

¹ Tévedések elkerülése végett a rendes gyakorlattól eltérőleg *lapszám* helyett *oldalszámot*, a *hírlapszámok számozása* helyett pedig röviden *lapszámot* írtunk.

ismét a páros számokra térnek át, de nem a 204.-re, ami következne, hanem a 202.-re, miáltal két oldal számozatlan marad. — *Lapszámtévedésre* is rengeteg példát lehetne felhozni a vidéki napi- és hetilapok köréből, de néha a fővárosi napilapoknál és folyóiratoknál is előfordul. A véletlenül elkövetett lapszámtévedésre mindössze két példát hozunk fel. Egyik legjellegzetesebb a Szegeden megjelenő *Délmagyarország* 1936. évi folyama. Ekkor a *Délmagyarországból* 306 szám jelent meg, vagyis az évi utolsó számon ezt az adatot olvashatjuk, a valóságban azonban mindössze 297 szám látott napvilágot. Számozása a következő volt: 1—22, 25 [23]—72 [70], 79 [71]—235 [227], 237 [228]—306 [297].²

Másik példa a budapesti *Magyarország* című lap 1940. évfolyama. A *Magyarországnak* két kiadása jelenik meg, egy reggeli és egy esti. A két kiadás külön-külön van megszámozva, úgyhogy amikor a két kiadást egymásmellé rendeztük kötéskor, a sorrend a számokon belül egészen az 1940. évi 129. számig esti-reggeli kiadás sorrendje volt. Ekkor azonban tévedésből a reggeli kiadásból kimaradt a 130. szám, úgyhogy ettől kezdve kénytelenek vagyunk a lapokat a kötetben fordítva, vagyis reggeli-esti kiadás sorrendjébe rendezni, ami bizonyos mértékben a kutatók munkáját is megnehezíti.

Ovatosaknak kell lennünk a *mutatványszámok* megítélésénél is. Ezeket azért adják ki a lapok, hogy előfizetőket, mecénásokat szerezzenek általuk és hogy a pénzintézetek hírlapjegyzékére is rákerüljenek, mert addig senki sem áldoz a lapra, amíg egy számot sem lát belőle. Ha aztán sikerült az anyagi előfeltételeket megteremtteni, megindul a lap, mégpedig rendszeren újra kezdve az évfolyam- és lapszámozást, úgyhogy a mutatványszámot nem veszik tekintetbe. Ez rendben is van olyankor, ha a mutatványszámra rá is nyomják, hogy mutatványszám, de a lapok ebben sem következetesek. Így például az *EPOL*, az Egészség Politikai Társaság orvosrendi folyóirata I. évfolyama 1. számának két kiadása jelent meg. Egyik 1936-ban 25 centiméter nagyságban, másik 1937 májusában 30 centiméter nagyságban. Ha valaki nem nézné meg figyelmesen, könnyen azt lehetné, hogy két különböző lappal van dolga, mert felelős szerkesztőjük és nyom-

² Szögletes zárójelben a tényleges számokat közöljük.

tatójuk is különböző. Ha azonban belemélyedünk a tartalmába, látjuk, hogy az egyik első szám egy új folyóirat programját adja, míg a másik bejelenti a már kész folyóiratot. Ebből látjuk, hogy az első szám mutatóványszám, amit az is bizonyít, hogy rányomták, hogy *Tiszteletpéldány*. Ugyanígy áll a dolog a *Magyar Kultúrfront* című lappal. Ennek egyik első száma 1936. március 1-én jelent meg és *Propagandaszám* felírást visel, másik első száma meg 1937. szeptemberében. Az elsőben bejelentik, hogy megalakult az Aranytoll Gárda s megindította a *Magyar Kultúrfront* című lapot, s kifejti ennek programját, a másik első számban már csak röviden utalnak erre s az írók műveit közlik. Van azonban olyan mutatóványszám is, amely nem I. évfolyam 1. számú. Ilyen például a Szombathelyen megjelent *Küzdés* című lap III. évfolyam 1. száma. Ebből is két kiadás jelent meg s itt az egyikén rajta is van, hogy *Mutatóványszám*, csak az a különös, hogy a két 1. szám közül az a mutatóványszám, amelyik időrendben később jelent meg. Ennek magyarázata, hogy a lap hosszabb ideig szünetelt, mert hetilappá akart átalakulni s várta az engedélyt, amit azonban nem kapott meg. Ezen szünet alatt jelent meg az egyik 1. szám, két március 15-én elhangzott beszédet közölve, valószínűleg, hogy a hézagot kitöltse. Mikor aztán megjött a hír, hogy nem kapták meg az engedélyt, kiadtak a régi keretek között újrainduló, de évfolyam-számozását megtartó lapból egy mutatóványszámot. Ezek a rejtett mutatóványszámok azért hátrányosak a könyvtárosok és bibliográfusok szempontjából, mert ha véletlenül a nyomdák csak az egyik számot szolgáltatják be, a könyvtáros nem reklamálja meg a másikat, amelynek létezéséről nem tudhat.

A harmadik legérdekesebb faja a *lapszámtévedés*nek, mikor több lap úgy jelenik meg, hogy kiegészítse egymást. Legtipikusabb példa erre a *Sárvár Vidéke*, *Sárvár Vidéke* és *Sárvár és Vidéke* című lapcsoport. 1937-ben például a *Sárvár Vidékből* az 1—7. és a 9. szám jelent meg, a *Sárvár Vidéke* című lapból az 1—4. és a 6—8. szám, míg a *Sárvár és Vidéke* címűből az 1—10. szám, de a 9—10. szám összevont szám volt. A három lap alcíme, szerkesztője, kiadója, nyomtatója, megjelenésének ideje, szóval minden adata azonos volt, csak annyiban különböztek egymástól, hogy más-más időpontban jelentek meg. A sorrend a következő volt: [1.] jan. 1. *Sárvár Vidék* 1. sz., [2.] jan. 17.

Sárvár Vidéke 1. sz. [3.] febr. 2. *Sárvár és Vidéke* 1. sz., [4.] febr. 19. *S. V.* 2. sz., [5.] márc. 7. *S. és V.-e* 2. sz., [6.] márc. 25. *S. V.-e* 2. sz. [7.] ápr. 11. *S. és V.-e* 3. sz., [8.] ápr. 25. *S. V.* 3. sz., [9.] máj. 9. *S. V.-e* 3. sz. [10.] máj. 23. *S. és V.-e* 4. sz., [11.] jún. 6. *S. V.* 4. sz., [12.] jún. 20. *S. V.-e* 4. sz., [13.] júl. 4. *S. és V.-e* 5. sz., [14.] júl. 18. *S. V.* 5. sz. [15.] aug. 8. *S. és V.-e* 6. sz., [16.] aug. 22. *S. V.* 6. sz. [17.] szept. 5. *S. V.-e* 6. sz., [18.] szept. 19. *S. és V.-e* [7.] sz., [19.] okt. 3. *S. V.* 7. sz., [20.] okt. 17. *S. V.-e* 7. sz. [21.] nov. 7. *S. és V.-e* 8. sz. [22.] nov. 21. *S. V.-e* 8. sz. [23.] dec. 5. *S. V.* 9. sz., [24.] dec. 19. *S. és V.-e* 9—10. sz.

Hogy ezek tényleg egymás kiegészítői, azt bizonyítja egyrészt egy felhívás, mely a *Sárvár Vidék* 1937. évi első és a *Sárvár és Vidéke* szintén 1937. évi első számában jelent meg s a következőképen hangzik: „Fizessen elő a *Sárvár és Vidéke* kiadásában megjelenő lapokra és házhoz szállítva kapja az újságot.“ Másik bizonyíték, hogy HUSZÁR MIHÁLY: *Iskolán kívüli népművelés* című cikke első része a *Sárvár Vidéke* január 17-én megjelent 1. számában, második része pedig a *Sárvár és Vidéke* című lap 1937. évi 1. számában jelent meg. De ugyanilyen váltakozást találunk a *Sárvár Orszeme — Sárvári Orszem*, a *Sárvári Ujság* és *Sárvári Mi Ujság*, továbbá a Szentgotthárdon megjelent *Szentgotthárd Élete* és *Szentgotthárdi Élet* című lapoknál is. Az utóbbi számozása a következő: 1937. évi [1.] nov. 6. *Szentgotthárdi Élet* 1. sz., [2.] nov. 27. *Szentgotthárd Élete* 1. sz., [3.] dec. 15. *Szentgotthárdi Élet* 2. sz. stb.

Felmerül most már a kérdés, hogy miért kellett e lapoknak ehhez a komplikált lapszámjelöléshez folyamodniok. Az Országos Széchényi Könyvtár felvilágosítást kérő levelére a *Sárvár és Vidéke* szerkesztősége mindössze annyit válaszolt, hogy a lapoknak azonos kiadójuk és szerkesztőjük van. A valóság azonban az lehetett, hogy mivel nem kaptak engedélyt egy havonként kétszer megjelenő lapra, három, évenként tízszer megjelenő lapot indítottak, s ezeket jelentették meg felváltva.

De nemcsak lapszámokban, hanem az *évfolyamjelzésben* is lehetnek megtévesztő adatok. Legegyszerűbb példája, mikor a lap eltéveszti az évfolyamot. Ilyen például a Budapesten megjelent *A Nagy Világ Magyar Szemmel* című lap, mely 1938-ban

és 1939-ben is IV. évfolyam jelzéssel jelent meg, holott nem volt átmenő évfolyamú.

Mikor valamelyik lapnak másnyelvű társlapja indul, az új lap rendszeren átveszi a régi évfolyamszámozását. Ilyenek például a *Magyar Fürdőkalauz* idegennyelvű lapjai. Az *Ungarischer Bäderführer* és a *Guide des Bains Hongroises* 1937 májusában indultak és rögtön XIII. évfolyamjelzést kaptak. Vagy ilyen a *Földrajzi Közlemények* idegennyelvű kiadása, a *Bulletin International de la Société Hongroise de Géographie* is, mely 1937-ben indult és LXV. évfolyamjelzésű lett. Vagy a *Magyar Orvosok Havi Közlönye*, mely a *Monatsschrift Ungarischer Mediziner* magyarnyelvű kiadása, bár szintén 1937-ben indult, átvette a másik lap évfolyamszámozását és XI. évfolyammal indult. Hogy aztán a melléklapok, bármikor indultak is, átveszik gyakran főlapjuk évfolyamjelzését, azt már majdnem természetesnek mondhatjuk.

Megtörténik azonban, hogy egy lap valamely régebben megszűnt lapnak, amelyhez bizonyos kapcsolatok fűzték, az évfolyamszámozását veszi át. Például a *Rozsnyói Híradó* 1922-ben címét *Rozsnyói Hírlapra* változtatta és új évfolyamszámozást kezdett. 1939-ben azonban a visszacsatolás után ismét a *Rozsnyói Híradó* nevet vette fel, de nem kezdett új évfolyamszámozást, nem is folytatta a *Rozsnyói Hírlap* évfolyamszámozását, hanem a megszűnt *Rozsnyói Híradó*-ét vette át s így XLVII. évfolyamjelzéssel indult. Vagy a *Képes Családi Lapok*, mely a *Kis Ujság* mellékleteként jelent meg, 1937-ben önálló lappá lett és átvette az 1879-ben indult *Képes Családi Lapok* évfolyamjelzését és címlapját.

Mint kuriózumot említjük meg, hogy a *Pesti Ujság* és rokonlapja, a *Nemzet Szava* 1936-ban kicserélik egymás évfolyamszámozását. A *Pesti Ujság*, mely 1927-ben indult, ötödik s a *Nemzet Szava*, mely csak 1932-ben indult, a tizedik évfolyamjelzést tünteti fel. Lehetséges, hogy nem tisztán tévedés, hanem inkább az vezette a kiadókat erre a változtatásra, hogy eredetileg a *Pesti Ujság* indult hetilapnak s a *Nemzet Szava* napilapnak, míg 1936-ban szerepet cseréltek.

Meg kell még említenünk azt a mindinkább elharapódzó szokást is, hogy a lapok évközben újraindulnak, ezzel akarván kifejezni, hogy a lapot új vezetőség vette át és új szellemben

fogják tovább szerkeszteni. Például a *Sporthorgász* (Budapest) 1939 márciusában, a *Szerelőipar* (Budapest) 1939 májusában, s a *Szabolcsi Órszem* (Nyiregyháza) 1939 március 15.-én kezd új évfolyam- és lapszámozást vagy úgy, hogy csak az új számozást közlik, vagy úgy, hogy mellette zárójelben egy ideig még a régit is feltüntetik, mint például a *Sporthorgász*. Ezek az évközben történő újraindulások, mivel sokkal nehezebb így a lapok összetartozását megállapítani, nagyon megnehezítik a könyvtárosok és bibliográfusok munkáját.

A lapszámtévedéseken kívül legtöbb tévedés a lapok megjelenése körül szokott felmerülni. Itt ugyanis még az elvek sincsenek teljesen tisztázva. Már például az is tévedés, amikor egy úgynevezett napilap úgy tünteti fel megjelenését, hogy naponként jelenik meg, holott csak a vasárnap és ünnep utáni napok kivételével jelenik meg naponként. Mert van olyan lap is, amely tényleg naponként jelenik meg, sőt naponként többször, mint például a *Magyar Távirati Iroda* könyvmegosztó tudósítója.

Másik elvi hiba, hogy nincsen tisztázva, hogy a megjelenés azt jelenti-e, hogy a lap hány alkalommal lát napvilágot, vagy azt, hogy hány számban. Természetesen az első volna a logikus, de ezt a lapok számtalanszor eltevesztik. A Budapesten megjelent *Pergő Képek* például évi tízszeri megjelenés mellett 1936-ban tíz számot adott ki hat füzetben, míg 1937-ben éppen ellenkezőleg, tíz számot és két számozatlan füzetet, vagyis [tizenkét] számot adott ki tíz füzetben. A *Hevesmegyei Gazda* (Gyöngyös) havonkénti megjelenés mellett 1934-ben mindössze kilenc füzetet bocsátott közre (ápr.-máj., jún.-júl., aug.-szept. összevont számok voltak), míg a *Soproni Szemle* évi négyyszeri megjelenés mellett 1938 és 1939-ben hat számot adott ki négy füzetben.

Szintén az elvek félreértéséből származik, mikor a nyáron szünetelő, de különben havonként vagy kéthetenként megjelenő lapok megjelenéseként azt tüntetik fel, hogy havonként vagy kéthetenként jelennek meg, holott csak tíz, illetve húsz szám lát belőlük napvilágot. Így például a *Református Egyházi Értesítő* (Miskolc), mely havonkénti megjelenést ígér, évenként csak tíz, s a *Jó Pajtás*, mely kéthetenkénti megjelenést ígér, évenként csak húsz számot bocsát közre. Ilyenkor fel kellene tüntetniük, hogy

július és augusztus hónapok kivételével jelennek meg havonként vagy kéthetenként.

Hasonló az idénylapok esete is. Ilyenek a sport-, lóverseny-, fürdő- és a vidéki színházi lapok, melyek csak az év bizonyos időszakában jelennek meg. Például *A Jég* (Budapest) című lap havonként kétszer jelenne meg, de 1934/35-ben csak kilenc, 1935/36-ban tíz, 1936/37-ben kilenc, 1937/38-ban nyolc szám látott belőle napvilágot. Tehát lemaradt a megjelenés megjelölésekor az a pár szó, hogy „a korcsolyázó idény alatt”. Ugyanilyen a *Tapolcai Fürdőújság* esete is, amelyből évenként tíz szám szokott megjelenni (1934—1937) s megjelenésként azt tüntették fel rajta, hogy minden szombaton. Vagy a Kassán megjelent *Színházi Újság*, mely szintén hetenként jelent volna meg, de 1912/13-ban összesen 32 és egy számozatlan füzetet adtak ki. Természetesen itt is lemaradt a megjelenés megjelölésekor, hogy a „színiidény alatt”.

Végül az is gyakran megtörténik, hogy a rendes lapok is kevesebb számot adnak ki évenként, mint ahányat ígértek. Például a *Váci Élet* hetenként jelenne meg, de például 1939-ben csak 45 számot bocsátott közre, a *Magyar Bridzsélet*, mely évenként tizennégszer jelenne meg, következetesen tizenhárom számot ad ki évenként (1935—1936) s a *Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Kereskedők Közgazdasági Lapja*, mely havonként kétszeri, meg havonkénti megjelenést ígér, 1937-ben csupán tíz számot bocsátott közre. Ezekben az esetekben valószínűleg az anyagiak játszottak szerepet.

És most térjünk át a variánsok, vagy helyesebben a lapváltozatok csoportjára. Hírlapváltozatnak nevezzük, mikor két szám részben, de sohasem teljesen azonos, vagy helyesebben kifejezve, mikor két azonos tartalmú szám részben eltér egymástól. A lapvariánsok kérdésével azonban most nem akarunk bővebben foglalkozni, mert ezt már részletesen kifejtette TRÓCSÁNYI ZOLTÁN „Hírlapváltozatok” című cikkében.³ Ő, mint könyvtáros és gyakorlati újságíró, több szemszögből is megvilágította a kérdést, úgyhogy mi már csak néhány példát szeretnénk hozzáfűzni fejtegetéséhez. Különösen az egyházi, politikai és a melléklapoknál találunk sok változatot. Egyházi lapoknál olyankor készítenek változatokat, ha a lap körzetében több egyházközség van. Így például a *Budapesti R. K. Egyházközségek Tudósítója* éven-

kint négy számban jelenik meg, de 1936-ban például minden számhoz negyvenkétféle fedőlapot nyomtak. Vagyis csupán négy számot készítettek, de ezeket a negyvenkét egyházközség számára külön-külön nyomott fedőlapban küldték széjjel, s a fedőlapok belső oldalán közölték a csupán azon egyházközséget érdeklő híreket. Politikai lapoknak, melyeknek a fővárosban és vidéken is vannak olvasóik, különösen választások idején, annyi változatát láthatjuk, ahány jelölt van a körzetükben.⁴

S végül melléklapoknál is tapasztalhatjuk, ha több lap mellékleteként jelennek meg, hogy változataik vannak. Így például a Budapesten megjelenő *Képes Híradója*, mely 1934-ben indult s megindulásakor tizenöt lap melléklete volt,⁵ később állandóan váltakozva több-kevesebb lap mellékleteként jelent meg egészen 1939. szeptember 3-áig, amikor a papiros használatát korlátozó rendelet miatt minden melléklapot be kellett szüntetni. Ennek különböző változatai voltak. Volt úgy, hogy csak beletették minden változtatás nélkül a *Képes Híradóját* a főlapba (például a *Törökszentmiklósi Friss Ujság* melléklete 1939-ben), vagy rányomtatták a *Képes Híradója* elé a főlap címét (például a *Tanyavilág Képes Híradója* 1939-ben), vagy a főlap szerkesztőjét is feltüntették rajta (például a *Hatvan és Járása Képes Híradója* 1939-ben). A budapesti *Vitézek Lapja* és a kolozsvári *Keleti Ujság* mellékleteként pedig maga a vállalat készített variált példányokat. Mint kuriózumot említjük meg, hogy 1936-ban megjelent egy lap *Heti Híradó* címen, mely néhány könyvmatos lapból állott s egy *Képes Híradója* mellékletből. Erről később kiderült, hogy visszaélés a *Képes Híradója* lappal. — Vagy többször előfordul az is, hogy valamelyik lap önállóan és egy másik lap mellékleteként is megjelenik. Például 1936-ban a *Kis Hajnal* önállóan is megjelent s a *Hajnal* című lap mellékleteként is, vagy a *Vár* című lap, mely 1938-ban önállóan és a *Fejérmegyei Napló* (Székesfehérvár) mellékleteként is megjelent. Ezek a lapok teljesen azonosak, csak annyi a különbség közöttük, hogy egyik kiadásra rányomatták, hogy melyik lap mellékleteként jelenik meg.

³ és ⁴ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: „Hírlapváltozatok“. Magyar Könyvszemle, 1937, 323—324. l.

⁵ A kiadó közlése.

Vannak aztán nem ilyen állandó jellegű változatok is. Ezekből nagyon sokat lehetne felsorolni, de mi csak azért említünk meg párat, hogy lássuk, milyen különböző okokból jönnek ezek létre. Így a *Tangóharmonika* 1939. évi 2. száma kétféle kiadásban jelent meg, az egyik azonban csak fedőlap volt, melynek belső oldalán egy hangverseny programját olvashattuk. Ezt valószínűleg műsorként használták a hangversenyen. Vagy a kalocsai *Utikalandók* című lap 1936. évi 1. számából is két kiadás jelent meg, melyek azonban teljesen azonosak voltak, csupán egy felhívással az olvasókhoz és a szerkesztő postájával volt az egyik kiadás bővebb. Az „Olvasóinkhoz!” című felhívásban bocsánatot kértek, hogy a lap csak egy hónap mulva fog ismét megjelenni s megokolták, hogy erre az időre a terjesztés elvégzése céljából van szükségük. Bár az első kiadáson is rajta volt, hogy a lap csak egy hónap mulva fog ismét megjelenni, úgy látszik szükségét érezték a késedelem megokolásának is s ezért nyomtattak egy másik kiadást is. A Budapesten megjelent *Szabad Szó* 1938. évfolyama 4—5., 15., 43., 51. és 52. száma, továbbá az 1939. évi 9. számából is két kiadás jelent meg. A kétféle kiadás azonos, csak egyik belső oldaluk, a 4. sz.-nál az 5. o., az 5. sz.-nál a [3—5.] o., a 15. sz.-nál a [3.] o., a 43. sz.-ban egy melléklet, az 51. sz.-nál az 5—6. o., az 52. sz.-nál a 7—8. o. és az 1939. 9. sz.-nál a 9—10. o. más. Ezek a variált példányok előfizetési felhívást tartalmaznak. A *Balatonfüred* 1939. évi 48. számából viszont az egyik kiadás RADOCSAY LÁSZLÓ választására készült.

Végül vannak olyan variánsok is, melyek szándékosan téves adatokat közölnek. Ilyen például a *Sporthorgász* 1939. évi folyama, ahol januártól november végéig a borítéklapok szerint 48 szám jelent meg, holott valóságban csak 11 szám látott napvilágot. Vagyis a borítéklapok szerint a lap hetenkint jelent meg, pedig valóságban csak havonként egy szám hagyta el a sajtót. Igaz, hogy az impresszumban alig látható betűkkel fel volt tüntetve, hogy „Megjelenik hetenként, átmenetileg minden hó 1-én“, de ezt csak az előfizetők kedvéért nyomhatták oda. Vagy ilyen a *Túrista és Utazási Könyvtár* című lap 1939. évi február 15-i és augusztus 20-i száma, ahol is a tartalom teljesen azonos, csak a borítólappal és a borítólapot követő s hirdetések tartalmazó lapok mások. Vagy például az *Útravaló* című lap februári

és márciusi száma variánsai egymásnak, vagyis a harmadik szám tartalma, képei és borítólapja is mind megvannak a második számban, csakhogy más sorrendben, s a februári szám sokkal bővebb. Így a márciusi szám 1. oldala megtalálható a februári 24. oldalán, a 2. a 25.-ken, a 3. a 38.-kal, a 4. a 26.-kal, az 5. a 37.-kel azonos, a 6. a 27. és 28. oldal felső felét, a „Kromatika“ című novella folytatását és befejezését foglalja magába, de itt lemaradt az említett oldalak alján lévő két kép, a 7. oldal azonos a februári szám 9. oldalával, míg a 8. a 40. oldallal. A borítólap kívül és belül teljesen azonos, csak a februári színes nyomású, míg a márciusi fekete és természetesen eltérő a hónapok feltüntetése is. S végül ilyennek látszik a *Pesti Ujság* és *Nemzet Szava* variációja is. 1932 októberében a *Nemzet Szava* napilap volt, de csak egy lapnyi terjedelemben jelent meg, s annak az egy lapnak hátsó oldala is mindig ismétlődött, vagyis a Nemzeti Szocialista Pártba való belépésre hívta fel az olvasókat. Az első oldal pedig az akkor hetenkint megjelenő *Pesti Ujság* október 23-i számának volt a variánsa, mégpedig a következőképen. A *Nemzet Szava* 70. számának első oldala megtalálható a *Pesti Ujság* 43. száma I. oldalán. A 71. sz. a *P. U.* 43. sz. 2. o. 1—2. hasábjában és a 6. o. 3—4. h.-ban, a 73. sz. a *P. U.* 43. sz. 2. o. 3—4. h.-ban, csupán egy felhívással toldották meg, a 74. sz. a *P. U.* 43. sz. 5. o. 1—4. h.-ban és a 3. o. 2—4. h.-ban, a 75. sz. a *P. U.* 43. sz. 5. o. 2—3. h.-ban és a 4. o. 1. és 3—4. h.-ban, megtoldva egy rövid hírrel, míg a 76. sz. a *P. U.* 43. sz. 4. o. 1—4. h.-ban és a 6. o. 3—4. h.-ban található meg.⁶

De magában a *Pesti Ujság*ban is találunk ily változatokat. 1936-ban például, mikor a *Pesti Ujság* jelent meg naponként egylapos terjedelemben, a lapok hátlapja körülbelül hat számonként mindig azonos volt. Az ismétlődés a következő számokra terjed ki:⁷ 199—204, 205—209, 210—215, 216—221, 222—227, 228—233, 234—239, 240—245, 246—251, 252—257, 258—263, 264—269, 270—275, 276—281, 282—286, 287—292, 293—296, 297—299-ig. A 298. szám azonban egészen más. — Míg 1937-ben a teljes számot megismételték időnkint, s csupán a lap számát és dátumát nyomták át. Az ismétlődés a következő volt.

⁶ A „*Nemzet Szava*“ 72. számához nem tudunk hozzáférni.

⁷ Az előző számokhoz nem tudunk hozzáférni.

Azonos 1-től 2-ig, 3-tól 7-ig, 8—13, 14—19, 20—25, 26—30, 31—36, 37—42, 43—48 (de a 46. szám más volt), 49—54, 55—60, 61—65, 66—76, 77—82, 83—88, 89—94, 95—100, 101—105, 106—111, 112—116, 117—121, 122—127, 128—133, 134—141, 142—146, 147—151, 152—155, 156—161, 162, 163—169, 170—175 (a 172. sz. hátlapja üres), 176—181, 182—187, 188—192, 193—199, 200—205, 206—211, 212—217, 218—223, 224—229 (de a 227. sz. más), 230—234, 235—240, 241—246, 247—252, 253—258, 259—264, 265—270, 271—274, 275—276, 277—286, 287, 288—290, 291, 292—299. — A 46. szám pedig azonos a 227. és 291.-kel.

Felmerül mármost az a kérdés, hogy miért ad ki egy lap azonos cikkszövegeket ismételtén. A *Sporthorgász* 1939. évi IV. évfolyama 3. számában, illetve, mivel újraindult I. évfolyama 1. számában vezércikk jelent meg „Igen tisztelt Olvasóinkhoz!” címmel, amelyben az újraindulás körülményeiről számolnak be. Ennek egyik szakaszában a következőket olvashatjuk: „... az eddigi *Sporthorgász* c. lap alapítója és fenntartója ezt az áldozatos, önzetlen munkát ... nem vállalta tovább. Nehéz elhatározás kellett hozzá, hogy — a miniszterelnök úr Önagyméltósága által megújított engedély megszerzése után — megszüntesse a lapot, ... amelynek fenntartása nemcsak szellemileg, hanem anyagilag is az ő vállára nehezedett... Megindítjuk tehát újból a lapot, mert nem akarjuk hinni, hogy a magyar horgászspport még mindig olyan gyenge lábbon áll, hogy legalább egyetlen, az érdekeit képviselni hivatott horgászújságot fenntartani ne tudjon; ...” Ezekből láthatjuk, hogy az a lap, mely a fentemlített módszerrel élt, nehéz anyagi körülmények között volt, s mivel tizenegy szám előállítására olcsóbb, mint negyvennyolc számé, folyamodott ehhez az eszközhöz, mert valószínűleg attól tartott, hogyha az előírt számmennyiséget nem tudja az ügyészségen bemutatni, elvesztheti engedélyét. A másik három esetben is az anyagiak játszhattak közre, mert a *Pesti Újság* és *Nemzet Szava* az említett esetekben, mint napilapok, a kezdet nehézségeivel küzdöttek, a másik két lap pedig, a megjelent néhány szám után, megszűnt. Ezek valószínűleg a jobb jövőbe vetett reménnyel fordultak ehhez az utolsó kísérlethez.

Ezekben mutattunk rá azokra a megtévesztő adatokra, melyek megnehezítik a könyvtáros és bibliográfus munkáját.

Nem törekedhettünk teljességre, csak néhány típust ragadtunk ki s ezeknek okait próbáltuk megmagyarázni. De végeredményében a könyvtárost és bibliográfust nem is érdekli, hogy miért kerülnek ezek a megtévesztő adatok a lapokra, ez már nem a mi hatáskörünkbe tartozik, mi csak arra akartuk felhívni a figyelmet, hogy a katalógusok és bibliográfiák elkészítésénél, mint a bevezetésben is említettük, nagyon körültekintőknek kell lennünk. Nem elegendő csak a borítéklapok és homlokírások átnézése, hanem a lapok tartalmába is bele kell mélyednünk, ha nem akarjuk, hogy téves adatok kerüljenek katalógusainkba és bibliográfiánkba.

MOKCSAY JÚLIA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

PINTÉR JENŐ
(1881—1940.)

Irodalomtörténetíró volt, de *A magyar irodalom története Kazinczy Ferenc haláláig* (1914) című négykötetes kiváló művének megjelenése óta magáénak tekintette őt a könyvésztudomány is és irodalomtörténetei humanista könyvtáraink kézi könyvtáraiban az állandóan forgatott bibliográfiák, lexikonok és repertóriumok közé kerültek. Magyar irodalomtörténész egy-egy irodalomtörténeti kérdés tanulmányozásakor mindenekelőtt az ő műveit veszi elő, hogy irodalmáról tájékozódjék, mert ezek amellet, hogy pontos bibliográfiákat tartalmaznak minden magyar irodalomtörténeti személyről, kérdésről és korról, a vonatkozó könyvek, értekezések és cikkek lényegét, eredményeit röviden és tárgyilagosan ismertetik, összefoglalják s ezzel bibliographie raisonnée-t nyújtanak, eligazítva a kutatót a szempontjainak megfelelő könyvekhez és cikkekhez. Első, említett nagy műve, valamint hétkötetes, rendszerező irodalomtörténete *Grundrisse* a magyar irodalomtörténetnek, amelyeket könyvtári referens-szolgálatosok, magyar irodalomtörténészek és könyvészek hivatalos útbaigazításaik vagy kutatásaik alkalmával nem nélkülözhetnek és a magyar irodalomtörténet művelőinek kalauzai hosszú, beláthatatlan időn keresztül az ő, megjelenésükig minden adatot és eredményt magukba foglaló, kitűnő irodalomtörténeti munkái lesznek.

Nem volt vívódó lélek, nem volt részletkérdéseknél vesztegelő, kis problémákba elmélyedő, aggodalmas gonddal vergődő kutató. Nem volt összehasonlító, idegen hatásokat kereső forráskutató, sem esztetizáló, sem filologizáló, sem a koreszméket vizsgáló bölcsező, sem dialektusi, táji (regionalis) sajtáságokat, megnyilatkozásokat, sem a fejlődés mozzanatait elemző irodalomtörténész, vagy könyvész. Őt minden szempont, minden részletkérdés érdekelte, de nem mint megoldandó probléma, hanem mint az eddigi kutatások és feldolgozások leltározására méltó eredménye; ő ezeket gyűjtötte, rostálta és rendszerezte páratlan szorgalommal, az adatok megbízhatóságával és pon-

tosságával, tudományos fegyelmezettséggel, hűvösen, ami általában visszatartotta őt attól, hogy a részletkutatások eredményeivel szemben szubjektíve állást foglaljon és szigorú tudományos álláspontja szabta meg soha el nem évülő műveiben az eredmények felhasználásának, terjedelmének mértékét.

Hogy dilettáns olvasók, irodalmi széplelkek elismerését nem mindig sikerült elérnie, az művei tudományos értékéből semmit sem von le. Azok a könyvtárnokok és kutatók, szakemberek, tudósok, akik műveit polcaikon kéznél tartják és forgatják, annál többre értékelik és mindenkor a legnagyobb elismeréssel és megbecsüléssel fognak megemlékezni nagyszerű gyűjtő és rendszerező munkásságáról, mellyel a magyar irodalomtörténetírás és könyvészet történetében soha el nem múlt érdemeket szerzett.

PINTÉR JENŐ emlékét a magyar könyvtárosok is örökre hálás kegyelettel és megbecsülő tisztelettel fogják megőrizni. TR. Z.

Melyik Tolnai Jánosnak műve a „*Novissima tuba*“? Némi változatosság kedvéért ezúttal nem a mások régebbi vagy újabb téves állításainak helyreigazítására szentelek külön cikket, hanem egy saját hibás következtetésem megmásítására, mellyel a látszó körülmények után indulva, tévútra jutottam és helytelen eredményt állapítottam meg. Ez pedig abban állott, hogy egy könyv szerzőjéül az egynéhány TOLNAI JÁNOS közül nem az igazit választottam ki. FINTAI DARHOLC KRISTÓF ugyanis 1639-ben egy könyvet bocsátott közre, melynek címe: „*Novissima tuba, azaz: ítéletre serkentő utolsó trombitaszó, mely ez kis könyvben keresztényi hat kiváltképen való beszélgetésekben osztatott el...*“¹ Ezt ő „TOLNAI JÁNOSnak“ latin munkájából fordította magyarra. Minthogy a Fintával szomszédos Kapiban egykor lelkészkedő TOLNAI BALOG JÁNOS, akkor sárosvármegyei, később ungi esperes annyira szoros összeköttetésben állott az előkelő DARHOLC-családdal, hogy egy korábbi DARHOLC KRISTÓFNak az emlékét megőrkítő füzetet² ő állított egybe és rendezett sajtó alá: ebből folyólag bizonyosnak mertem tekinteni, hogy a „*Novissima tuba*“ pusztán TOLNAI JÁNOSnak mondott szerzője egyenesen ez volt,³ nem pedig a többi TOLNAI JÁNOSOK valamelyike, közelebről nem a puritánus mozgalmak kiváló megindítója, akire annál kevésbbé gondolhattam, mivel saját nyilatkozata szerint „egy ujjnyi írást“ sem

¹ RMK. I. k. 692. sz. a.

² U. o. II. k. 317 sz. a.

³ Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. 1910. 119. l.

„bocsátott ki közhelyre“⁴ és még nyilvános szemrehányást is kapott azért, hogy nem dolgozott irodalmi téren.⁵

Magát a könyvet, minthogy egyetlen megmaradt példányát a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi s ennél fogva akkor nem esett kezem ügyébe, sokáig nem tekinthettem volt meg. Am újabban alkalmam levén hozzáférni, meglepetéssel láttam, hogy határozott cáfolatát foglalja magában következtetésemnek. Az 1639. jan. 12-én Fintán kelt előszó folyamán az A. 2. jelzésű levelen t. i. a következőket adja elő a fordítást végző földesúr: „Ez elmúlt 1638. esztendőben egy becsületes tudós ember, Tolnai János uram egynehány esztendeig való sok bujdosási, tengeren és földön való járási után nagy dícséretes tudományyal, Isten segítségével közinkben aláérkezvén Angliából, tudós társaival együtt látogatott vala meg engemet is fintai házamnál. Kivel az felső országokban lett néminemű dolgokról, azoknak állapotjokról, az lakosok magok viseléséről és egyéb hasznos sok idvességes dolgokról beszélgetve, az beszélgetés közben ada egy kis deák könyvecskét, melyet ő kegyelme „Novissima tubá“-nak, azaz „Ítéletre serkentő utolsó trombitaszó“-nak nevez. Melyet midőn nekem ajánlott volna, kére azon (hogy ha az deáki tudományban és az magyar szó ékes folyásában annyi erőmet ítélem, hogy azt magyarra fordíthassam), ne nehezteljem munkáját felvennem.“

Nyilvánvaló ebből az egész elbeszélésből, hogy itt végképen nem az ekkor már régóta halott TOLNAI BALOG JÁNOSnak, sem pedig valamelyik másik, egyidejűleg szereplő TOLNAI JÁNOSnak, p. o. a már 1623-tól Varannón lelkészkedőnek az elmetermékéről van szó, hanem igenis a külföldről pontosan 1638-ben hazakerült és Angliát is megjárt TOLNAI DALI JÁNOSnak egy kéziratoss latin művéről, mely eredetiben sohasem látott napvilágot és így csupán ebben a nem maga által végzett magyar fordításban maradt az utókorra. És érdekes, hogy ilyen módon való megjelenésével még az is összeférőnek mondható, amit irodalmi munkássága hiányáról akár ő maga, akár más előadott.

Ki kell terjeszkednem e megállapítással kapcsolatban TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEFnek arra az állítására, hogy nem is a TOLNAI JÁNOSÉ — bármelyiké — ez a munka, mert nincs róla határozottan kimondva, hogy TOLNAI írta.⁶ Igenám, de ha ez másnak a tollából származott volna, akár nyomtatásban volt, akár kéziratban, csak volt volna talán valami címe, amit még a szerzője adott neki. Márpedig ennek

⁴ „Daneus Ráczai“ Előszó.

⁵ VÁCZI ANDRÁS: Replica. 120. l.

⁶ Irodört. Közl. 1936. 220. l.

TOLNAI adott címet, tehát múlhatatlanul az ő szellemi termékének kellett is annak lennie, pláne mikor az sem képzelhető el, hogy ha az valaki másnak a munkája s ebben az esetben már az írója okvetlen „nevezte“ volna valaminek, a fordító DARHOLC KRISTÓF ne az igazi címet fogadja el és fordítsa le, hanem a TOLNAI által arra az eredeti címmel szemben ez esetben önkényesen ráruházottat. Vagy ha ezt teszi, ne hivatkozzék rá és ne indokolja eljárását.

Mindig örömmel tölt el, ha rájövök egy-egy eddig homályban levő igazságra, de mint a TOLNAI DALI JÁNOS küzdelmeinek megírója, kétszeres örömet érzek azon, hogy munkásságának erről az eredményéről is számot adhatok, még ha kivételesen elsősorban a saját állításo-mat voltam is kénytelen megcáfolni.

ZOVÁNYI JENŐ.

A Cantus Catholici (1651) nyomdahelye és szerkesztője.
A *Cantus Catholici* című egyházi énekeskönyv 1651-ben jelent meg, nyomdahely nélkül. SZABÓ KÁROLY: RMK I. 856. tételében hely-nélkülinek írja; de a II. kötet 753. tételében nyomdahelyéül Nagy-szombatot mondja, indokolás nélkül, — nyilván tartalma és ké-sőbbi kiadásainak (1675 és 1703) nyomdahelye alapján. — Azon-ban a könyv magyar előszavának keltezése („Költ Szepesi Káp-talanban“) és a könyv nyomdadíszei mást mutatnak. Így a 2. lapon levő díszes A betű azonos az *Ali basáról* szóló ének 2-ik kiadásán levővel, amely löcsei nyomtatvány (l. *Irodört. Közl.* 1893. évi 79. l.); a latin előszó végén (és még 3 helyt) levő záródísz és az énekek kezdetén álló fejléc pedig pontosan egyezik KOLOSI TÖRÖK ISTVÁN: *Az Edgyes Életnek kedvetlen és káros voltáról...* című Lőcsén 1647-ben megjelent nyomtatványával. Ezek szerint a *Cantus Catholici* 1651. évi kiadása Lőcsén készült, a jeles BREWER-nyomdában.

A könyv szerkesztőjéül TOLDY FERENC: *A magyar nemzeti iro-dalom története* (2. kiadás, Pest 1868. I. kötet 59. l.) „egy névtelen egri kanonok (RAGYÓCI PÉTER, ha jól sejdíték)“ -et írja, indokolás nél-kül, — a könyv címlapján levő sok kezdőbetűs rövidítés közül A. P. R.-t névjelzőnek véelve. A nevet a Schematismus cleri archi-dioecesis Agriensis (Agriae 1861.) 30. lapján találta, ahol ez áll: „Petrus Ragyóczy, Canonicus anno 1657.“ Viszont a *Cantus Catholici* új, részben hasonmás-kiadása (*Magyar Irodalmi Ritkaságok* 35. és 38. száma) címlapján és előszavában KISDI BENEDEK egri püspököt, 3. része 165. (349.) lapján pedig SZÖLLŐSY BENEDEK jezsuitát mondja szerkesztőjének. A három közül legvalószínűbb a legutóbbi.

HAJNÓCZY IVÁN.

A Széchényi-Könyvtár és a nyomdavidág pereskedése. A kötelespéldányszolgáltatással kapcsolatban kétségkívül bizonyos ellentét észlelhető az Országos Széchényi-Könyvtár és a magyar nyomdavállalatok közt. Ez az ellentét újabban kissé kieleződött és feszültséget vont maga után. Ugyanis a nyomtatók úgy érzik, mintha az Országos Széchényi-Könyvtár velük netalán nem volna elég méltányos és drákói szigorral alkalmazná a megtorló törvényes rendelkezéseket. Ezért a nyomdaipart szinte egyetemlegesen érintő sérelemről kezdtek beszélni. Értekezletet tartottak ez ügyben, a rendőri büntetőbírói tárgyalásokon megjelentek, végül képviselőjüket is elmenesztették az Országos Széchényi-Könyvtár főigazgatójához.

Jóllehet a nyomdaipari körök méltánytalan elbánásról panaszkodnak és súlyos sérelemként fogják fel az Országos Széchényi-Könyvtár magatartását; a valóságban az a helyzet, hogy a könyvtárt és a könyvtár által képviselt nemzeti közművelődési érdekeket érte és éri a magyar nyomtatók törvényellenes magatartása folytán sérelem és károsodás. Az egész, lényegében egyoldalú ellentét ugyanis abból a sajnálatos tényből fakad, hogy a nyomda és más többszörösítő vállalatok nagyrésze elmulasztja a törvényben meghatározott kötelességének teljesítését.

Az Országos Széchényi-Könyvtár törekvéseit a magyar nyomtatók irányában a jóindulat szelleme jellemzi. Mindennél jobban bizonyítja ezt az a tapintatos, inkább felvilágosító és a törvény szellemét meggyökereztetni óhajtó mód, ahogy a kötelespéldányszolgáltatást meghatározó rendelkezéseket a gyakorlati életbe bevezetni törekedett.

A múzeum, könyvtár és levéltár kérdéseinek (köztük a nyomdatermékek tudományos célokra szóló kötelespéldányainak) rendezéséről szóló 1929. évi XI. t.-c. a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 9300/1935. III. számú rendeletével 1935. január 19-én lépett hatályba. A kötelespéldányszolgáltatás új rendjéről az Országos Széchényi-Könyvtár főigazgatója 95/1935. sz. körlevelében az ország valamennyi nyomtatóját, sokszorosítóját és kiadóját tüzetesen tájékoztatta. Az új rendről azonban a magyar nyomtatók oroszlánrésze jóformán tudomást sem vett. Negyedévről-negyedévre követték el a törvénybe, illetőleg az ezt végrehajtó rendeletbe ütköző mulasztásaikat.

A nyomtatók általában háromféle mulasztást követtek és követnek el: 1. Egyes nyomdák nem megfelelő formában készítik el, vagy hiányosan töltik ki a kötelespéldánykimutatást; 2. más nyomdák a kötelespéldányokat vagy jelentéseket a törvényben meghatározott határidő után késedelmesen terjesztik be az Országos Széchényi-

Könyvtárhoz; 3. végül pedig számos nyomdavállalat kötelezpéldány-szolgáltatási kötelezettségének egyáltalán nem tesz eleget.

A legsúlyosabb természetű mulasztás kétségtelenül a harmadik és mégis a Könyvtár több éven át csak reklamálás útján törekedett a hiányok pótlására. De midőn 362 felszólításra csak 28 nyomda felelt; szükségképen bevezette a nyomdavállalatok ellenőrzését. 1938 óta a Széchényi-Könyvtár a fővárosban 239, negyvenöt vidéki városban és községben pedig 138 váratlan nyomdavizsgálatot tartott. E vizsgálatok során kiderült, hogy számos könyvnyomda kötelezpéldány-szolgáltatási kötelezettségének egyáltalán nem, vagy csak igen hiányosan tesz eleget. Sok nyomda nem ismeri, vagy pedig helytelenül értelmezi a törvényt; voltak, amelyek azt sem tudták, mit kell beküldeniök; mások pedig csak az Orsz. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárhoz terjesztettek be nyomdatermékeket. Egyes nagyobb fővárosi nyomdák a változatlan új kiadásokból nem küldöttek kötelezpéldányt. Egyes nyomdák nyomdakönyvet sem vezettek. Olyan nyomda is akadt, ahol a nyomdakönyvbe való betekintést megtagadták. A vizsgálatok alkalmával megállapított hiány nagyrészt nem pótolták, úgyhogy a Könyvtárnak 98 kártérítési pert kellett indítania. Ilyen módon 2500 pengő értékű nyomtatvány térült meg.

Igen sok olyan nyomda is volt, amely, ha üzemében beszolgáltatás alá eső nyomdatermék nem készült: az erről szóló nemleges jelentést egyáltalán nem küldötte be. Így pl. 1937-ben a nyilvántartott nyomdavállalatok közül 207 életjelt sem adott magáról.

Ezután az Országos Széchényi-Könyvtár a veszélyeztetett nemzeti és kulturális érdek biztosítása végett a törvény büntető rendelkezéseinek alkalmazására kényszerült. Évnegyedenként feljeleníti azokat a nyomdákat, amelyek a törvényben meghatározott határnapon belül a kötelezpéldányokról szóló jelentésüket és a kötelezpéldányokat nem küldik be az Országos Széchényi-Könyvtárhoz. 1938 óta ez okból több mint ezer kihágási eljárás indult. A Könyvtár szigorú, de igazságos fellépésének tudható be, hogy 1938-ban 33, 1939-ben pedig már csak 11 olyan nyomda volt, amely egyáltalán nem tett jelentést.

A kihágási ügyeket az illetékes rendőri bíróság folytatja le s a mulasztó nyomdatókkal szemben pénzbüntetést alkalmaz. A büntetés megállapítása ugyanazon természetű kihágásoknál rendőrkapitányságonként és járásonként változó. Tapasztalat szerint attól függ, hogyan minősítik a rendőri büntetőbírók a terhelt nyomdatók mulasztását. A büntetés kiszabásánál általában tekintetbe veszik: vajon hányadszor követte el a mulasztást, a vagyoni helyzetet is mérleget. Egyes helyeken büntetőparancsokat bocsátanak ki a kihágások ellen; másutt pedig tárgyalás lefolytatására kerül sor, amelyen a

Könyvtár szakképviselője megjelenik. (1940-ben 157 kihágási tárgyalás volt, 80 ügyben pedig írásban nyilvánított véleményt az Országos Széchényi-Könyvtár főigazgatója.) A Könyvtár megértő és szociális szempontokra is tekintő magatartását bizonyítja, hogy elfogadható igazolások esetén az eljárás megszüntetését; enyhítő körülmények fennforgása esetén pedig a büntetés próbaidőre való felfüggesztését vagy enyhítő büntetés kiszabását javasolja a rendőri büntetőbíróságoknak. A jogerősen megítélt pénzbüntetések címén eddig 6511·24 pengő folyt be a Közgyűjtemények Országos Alapjába az Országos Széchényi-Könyvtár javára.

Az elmúlt év végén, midőn a nyomtatók a kötelespéldányok be-terjesztését és a határidő betartását komolyabban vették, arra is sor került, hogy a kötelespéldányokról szóló jelentések a törvény által előírt formában küldessenek be. Mielőtt azonban a Könyvtár az idevágó rendelkezéseket érvényesítette volna, valamennyi nyomdának és kiadó-vállalatnak újból megküldötte az űrlapmintával ellátott 95/1935. sz. tájékoztató hivatalos körlevelét. Ez alkalommal nyomtatékosan figyelmeztette a nyomtatókat, hogy „az 1929. évi XI. t.-c. 47. §-ának 2. pontja szerint kihágást követ el és pénzbüntetéssel büntetendő az, aki a kötelespéldányokról a kimutatásokat a törvényben megszabott időben be nem szolgáltatja, vagy a kimutatásokat a törvény rendelkezéseinek meg nem felelően készíti“.

Az eredmény igen kicsi. A nyomdák fele sem terjesztett be az előírásnak megfelelő és helyesen kitöltött kimutatást. Ezért a Könyvtár ismét törvényes intézkedések megtételére kényszerült és a mulasztást elkövető nyomdákat kivétel nélkül feljelentette. E lépés nagy visszhangot keltett. A büntetőparancsok szétküldése után a nyomtatók méltatlankodásának moraja eljutott a Könyvtárba is. Számos nyomdatulajdonos tiltakozva fordult a Szerzeményosztályhoz és kérte, hogy a Könyvtár vonja vissza a feljelentését. A sokszorosító ipartestület ekkor már napirendben foglalkozott az ügygel és elhatározta, hogy a további kellemetlenségektől tagjait megóvja és részükre a Széchényi-Könyvtárhoz beküldendő kimutatások űrlapjait elkészítteti. Az Ipartestület értékes és figyelemreméltó akciója remélhetőleg kedvező hatást gyakorol s a nyomtatók kötelességtudásának megerősödését, törvényismeretének kimélyülését eredményezi.

Az elmúlt három év tapasztalatai alapján állítani merem, hogy a törvény még egy- vagy kétévi szigorú és következetes alkalmazása után a nyomtatók tudni fogják kötelességüket s hanyagságuk és törvénytudásuk nem okoz majd — mint eddig — oly sok, számos esetben jóvátehetetlen kárt a magyar könyvkultúrának és tudományosságának. Az Országos Széchényi-Könyvtár törekvéseit a törvény

szelleme és a nagy nemzeti közgyűjtemény alapvető érdekeinek szolgálata határozza meg. E törekvések minden irányban kedvező hatást sugároznak; eredményükben pedig a kötelességpéldányszolgáltatás kialakuló rendje által az Orsz. Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Országgyűlési Könyvtár is részesedik.

GÁSPÁR MARGIT.

ISMERTETÉSEK.

Handbuch der Bibliothekswissenschaft.* Herausgegeben von FRITZ MILKAU † und GEORG LEYH. Dritter Band. Geschichte der Bibliotheken. Leipzig, 1940. OTTO HARRASSOWITZ. 8r, XVIII + 1059. I.

FR. MILKAU a könyvtártudomány kézikönyvét, ezt az óriási anyagot felölelő összefoglalást a könyvtárak történetével mintegy megkoronázva szerette volna lezárni. Tudományos törekvései élete alkonyán mind e szép terv megvalósítására irányultak; hiszen szellemi habitusát alapján véve történeti beállítottság határozta meg s legteljesebb odaadással a mult tanulmányozásával foglalkozott. Ezért nagy és elkötelező örökségként hagyta hátra a csonka kézikönyvet, melynek az ő szellemében való kidolgozására tanítványai és barátai vállalkoztak. Hat év odaadó munkájának gyümölcseként végre most elkészült, s a mester emlékezetének ajánlva megjelent a befejező, harmadik kötet, a várvavárt *könyvtárak története*.

Az előző köteteket sok tekintetben túlszárnyaló, monumentális mű szerkesztését GEORG LEYH, a tübingai Egyetemi Könyvtár igazgatója avatottan, odaadó tárgyszeretettel és sokoldalúan végezte. Valóban nagy feladatot oldott meg, mert nemcsak a betetőzés munkájáról, hanem az előző kötetek anyagához való kiegészítő illeszkedésről, az egység szerves és összhangzatos kialakításáról s az átfogó szintézis eredményes véghezviteléről kellett gondoskodnia.

A kézikönyv előző: az írásról és a könyvről, továbbá a könyvtár-igazgatásról szóló fejtegetéseit *A könyvtárak története* továbbbszövi, széles felületen kimélyítve lezárja. A velük való bensőséges összefüggés mellett erősen önálló és zárt egységű. Ez természetes is, hiszen nem élesen elkülönült kérdések tárgyalását öleli fel, hanem mindvégig egységes tárgy vizsgálatával foglalkozik.

A könyvtártörténet kutatás jelentőségét különösen két vonatkozásban hangsúlyozza. Az egyik a gyakorlati-ethikus, a másik pedig az elméleti, kultúrfilozófiai szempont.

A könyvtártörténet gyakorlati jelentősége a könyvtáros személyiségén és hivatásbetöltésén át nyilatkozhat meg. Mint MILKAU oly

* A kézikönyv első és második kötetéről szóló ismertetést l. a *MKSzemle* 1937. évi folyama II. füzetében (167—170. l.).

találón mondja: nincs még egy *tudós hivatás*, amelynek betöltéséhez a sajátos történeti ismeretek és hagyományok annyira nélkülözhetetlenek volnának, mint a könyvtárosé. Ugyanis a könyvtár mivoltát és funkcióját aktuális valóságából teljesen nem érthetjük meg. Általában ismernünk kell a könyvtárak keletkezését, fejlődését, sajátos szerveződését, valamint működését, de a különböző korok és művelődési körök javait és szellemét is, hogy értékszolgálatuk mivolta előttünk feltáruljon. A könyvtáros szellemét a hagyományokhoz való kapcsolódás és a történeti irányozódás kell, hogy meghatározza. Hivatástudatának is, s az előző nemzedékek erőfeszítéséhez szükségképpen kapcsolódó értékszolgálatának is ez az alapja.

*

A kézikönyv harmadik kötetének magas színvonalát és értékét mindenekelőtt a gyakorlati nevelő és az eszmei szempont honorálása biztosítja. Kimutatja, mennyire szellemi természetű a könyvtár mind értékhordozó, mind értékkisugárzó kultúraszolgálatában. Csak az egész ismerete, tehát a könyvtárak egyetemes története vall a lényegről. Csak az egész tükrében bontakozik ki a nagyszerű kép a könyvtárak igazi valójáról, mint az emberi szellem alkotó műhelyéről és kincseshányájáról. Nemcsak létüket, alkatukat, hanem a szellemi étellel való bensőséges összefüggésüket is vizsgálja. Történetükbe esszenciálisan beletartoznak a kulturális javak biztosítására és fokozására, egyáltalán az emberiség szellemi hatalmának kifejlesztésére irányuló törekvések és erőfeszítések is. Mélyrehatóan mutatja ki, mit jelentenek a könyvtárak a művelődésre nézve. Valóban, a könyvtárak jelentik a modern művelődés alapzatának zárókövét.

Lássuk most a művet megjelenítő részleteiben, közelebbről első megállapításunk az lehet, hogy valósággal túlnőtt a kézikönyviség keretein. Roppant anyagot ölel fel, rengeteg színes részlet zsúfolódik benne; szoros egysége és biztos vonalvezetése folytán az emberi szellem hőskölteménye bontakozik ki előttünk. Közelebbről tekintve azonban az egész nagyszerűsége által keltett ígézet csökken. Mentől jobban megközelítjük: részletei annál inkább mozaikszerű benyomást keltenek; amelyeket éles törésvonalak barázdálnak. Számos vonatkozásban kevesebb bizonyára többet mondott volna s jobban kifejezné a lényegét. Ez, és sok más apró hiány és fogyatékoság napfoltszerű természetű; a mű ragyogása mellett alig észlelhető. Szerény véleményünk szerint e nehézségek a könyvtárak történetének szövevényes problematikájában gyökereznek, amely a kézikönyvi összefoglalást szinte kizárja. Ugyanis a kézikönyv az alapvető ismeretek feldolgozásából, a pro-

blémacsomópontok felfejtéséből, egyáltalán az anyag sokvetületű bemutatásából áll. De egy inkább részekre bontó, elemző rendszerezésnek itt éppen úgy meglennének a maga Scyllái, mint a történeti folyamatosság medréhez igazodó tárgyalásnak Charybdisei vannak. Történetről lévén szó, a kézikönyv nem adhat mást, mint kétségtelenül óriási nagy, de nem egyenletesen kidolgozott felületű keresztmetszetet. A roppant ismeretanyag prezentálása során kikerülhetetlenül adódik, hogy hol csak az erdőt, hol pedig a fákat látjuk. Általában nagyvonalú, világos képet kapunk; de sok az elmosódott körvonalú, homályba vesző részlet is.

A *bevezetésben* GEORG LEYH méltatja MILKAU munkásságának jelentőségét. Figyelemreméltó a könyvtártörténeti kutatás célkitűzéseiről szóló magvas fejtegetése is.

Az első fejezetben CARL WENDEL, a hallei Egyetemi Könyvtár igazgatója, a *görög-római ókort* tárgyalja (1—63. l.). Különösen a görög felvilágosodás és a nagy bölcséleti iskolák könyvtártörténeti jelentőségének jellemzését; a hellénisztikus kor nagyszerű, csak a modern korban utolért gyűjteményei alapításának, céljának, állományának, igazgatásának, személyzetének, sorsának és a szaktudományi vizsgálatra gyakorolt hatásának; végül pedig a római nyilvános könyvtárak és az ókeresztény templomi, kolostori könyvtárak mivoltának bemutatását emeljük ki. E tömör és jól áttekinthető, igazán mintaszerű tanulmányt az ókori könyvtárigazgatás tárgyalása zárja le.

A *bizánci és arab* könyvtárak történetét VIKTOR BURR, a tübingi Egyetemi Könyvtár könyvtárnoka foglalja össze (II. fejezet, 64—89. l.). Szűk keretei miatt tanulmánya vázaltszerű. A konstantinápolyi császári könyvtár. és egyházi gyűjtemények mellett a tartományiakról is megemlékezik s fővonalaiban foglalkozik az arab könyvtárakkal. Ezt a két kultúrákört tüzetesebben kellett volna tárgyalni. A középkorban ugyanis éppen a bizánci és az arab könyvtárügy volt a legfejlettebb; a nyugati kultúra kibontakozására is jelentősen hatottak. A merev és tradicionális szellemű Bizánc főszerepe a klasszikus örökség őrzése, majd átmentése. A rendkívül dinamikus természetű arab kultúra Nyugatra gyakorolt hatása a szellemi élet kimélyülésében: a skolasztikában, az egyetemek kialakulásában, az új nemzetközi tudományosságban, valamint a könyvtárügy fellendülésében nyilatkozik meg.

A harmadik fejezetben KARL CHRIST, a berlini Állami Könyvtár kéziratosztályának igazgatója, részletesen és alaposan a *középkort* ismerteti (90—285. l.). Terjedelmes és színes tanulmányában a különböző szálatokat sikeresen szövi össze. A korai és középső középkor szellemi életének távlatába illesztve időrendben, országoként nyomonza,

hogyan ment végbe az irodalmi maradványok megmentése, mit jelent az ír és angol könyvkultúra; miként virágzott ki a Karoling- és Ottókor kolostori könyvtáraiban egyesült antik és keresztény hagyomány talajából az új művelődés. A késői középkorban a könyvtárügy differenciálódását a tudományos és irodalmi élet fellendülése okozza. A szellemi élet új feltételeinek megfelelő könyvtárakat típusaik szerint tanulmányozza. Adatai nyomán nemcsak a középkori könyvtárak fejlődését, hanem a kor szellemének érdekes metszetét ismerjük meg.

A *reneszansztól a felvilágosodás kezdetéig* terjedő kor történetét ALOYS BÖMER, a münsteri Egyetemi Könyvtár igazgatója dolgozta ki (VI. fejezet, 286—462. l.). Tanulmánya a három nagy szellemi forradalom: a reneszansz, a reformáció és az ellenreformáció gyújtópontjai körül alakul; ezek alapvetően kihatottak a könyvtárak fejlődésére. Az Itáliából kisugárzó, új életérzéstől és esztétizmustól áthatott humanista törekvések jelentőségét különösen német földön méltatja. A reformáció a célokat megváltoztatja. Az új közösségi szellem ébredését az egyház, az iskolák, egyetemek, fejedelmek és városok könyvtári törekvéseiben nyomon követi. Végül tanulmánya nagyobbik felét kitevő harmadik részében az ellenreformáció korát részletesebben tárgyalja. Hogy a tudomány nagyfokú kibontakozása nem vonta maga után a könyvtárügy megfelelő fejlődését, azt a barokk szelleméből magyarázza. Szerző sajnálatosan nem kielégítő részletességgel vizsgálja a reneszanszt és a reformációt; nem is hatol be elég mélyen könyvtártörténetükbe. Mind a Corvin-könyvtárral, mind a németalföldi és francia törekvésekkel feltétlenül részletesebben kellett volna foglalkoznia.

Kiemelkedő jelentőségű GEORG LEYH nagy tanulmánya a *német könyvtárakról a felvilágosodástól a jelenkorig* (V. fejezet, 463—854. l.). Jól átgondolt és kimerült tanulmányában a politikai, művelődési és társadalmi faktorkok kellő tekintetbe vételével, szellemtörténeti távlatokba illesztve négy perióduson át rajzolja meg a német könyvtárak történetét. Az 1730-tól 1790-ig terjedő első szakasz öleli fel a modern könyvtárügy kezdeteit. Miután mély bepillantást enged a magán-, olvasó-egyleti, fejedelmi, országos, egyházi, iskolai, végül pedig az alaposan fejtegetett egyetemi könyvtárak immár modernebb veretének kialakulásába és sokszínűen megjelenített életébe: a napoleoni kor (1790—1815) megrázkódtatásait, a francia hadjáratok zsákmányolásait, a könyvtárak reorganizálását, majd a nagy szekularizálás hatását ismerteti. A német tudományosság klasszikus korában (1815—1870) a könyvtár egyre jobban a tudományos munka szervezetének nélkülözhetetlen tagjává fejlődik; előtérbe kerül a nagy nyilvános gyűjtemények jelentősége is. Az 1870-től napjainkig terjedő periódust

a sokirányú, növekvő és differenciálódó szükségletek kielégítésére szolgáló reformtörekvések betöltése határozza meg. A tudomány kívánalmi, a könyvtermelés óriási megnövekedése és a közművelés szükségletei kristályosítják ki a modern típusokat. A fejlődésmenetet a nemzet étoszához, értékszolgáltatáshoz igazodó kultúrpolitika ma már minden vonatkozásban megszabja. Kívánatos volna, hogy ez a mesteri felépítésű, rendkívül tanulságos monográfia mielőbb magyar fordításban is megjelenjék.

A hatodik fejezetben ALBERT PREDEEK, a berlini Technikai Főiskola könyvtárának igazgatója *Nagybritannia és az Északamerikai Egyesült Államok* könyvtárainak történetét tárgyalja. Érdekesen mutatja be, mily jellegzetesen fejeződik ki az angolszászok individualizmusa és inzularizmusa a könyvtárügy terén. Könyvtáraik az újkortól kezdve szinte minden kontinentális hatás befogadásától elzárkózva, sajátosan hagyományos szellemben fejlődtek. Különösen a British Múzeum gyűjteményéről, az egyetemi könyvtárakról, a Public Library-típus kialakulásáról s a nemzeti könyvtárügyet erősen átható regionalizmusról szóló fejtegetései figyelemreméltóak. Az amerikai könyvtárak hagyomány nélkül indultak fejlődésnek; azonban kezdettől fogva erős közösségszolgáló tendencia nyilatkozik meg bennük. A német hatást magába fogadó és szinte példátlan gyorsasággal és roppant arányokban kiépült, utilitarizmustól átitatott, demokratizált amerikai könyvtárügy számos vonatkozásban megtermékenyítette az európai könyvtári törekvéseket.

A *többi kultúrország* könyvtárainak történetéről a hetedik fejezetben JORIS VORSTIUS berlini könyvtári tanácsos ad tájékoztatót (1976—1051. l.). A germán, román, kelet- és délkeleteurópai, majd az Európán kívüli országok jelentősebb könyvtáraitól szóló, sokszor dióhéjba szorított összefoglalásait kaleidoszkópszerűen pergeti le. Sajnáljuk, hogy a Bibliothèque Nationale-lal, a francia, olasz és orosz könyvtárüggyel is csak vázlatosan foglalkozhatott. Hazánkat mintegy három oldalon tárgyalja. Egy-két közép- és újkori adat említése után a főúri könyvtáralapításokról szól, s a trianoni szerződés kihatásairól is megemlékezik. Könyvtárügyünk rövid jellemzése után nagyobb közgyűjteményeinket állományuk tükrében ismerteti. Egy megjegyzése ellen, amely népességi viszonyainkról való tájékoztatásáról tanúskodik, tiltakoznunk kell: „Minthogy az ország lakosságának több mint a fele a fővárosban él, a vidéki könyvtárak kevésbé jelentősek.“ Ez az állítás nyilván téves.

A könyvtártudomány kézikönyvének befejező kötetéről összefoglalóan megállapítjuk, hogy a könyvtárak életét, működését, fejlődé-

sét alaposan tárgyalja; értelmüket megragadja, a szellemi életben betöltött szerepüket szépen méltatja s nemcsak keresztmetszetet, hanem értékes szintézist, valamint bőséges irodalmi tájékoztatást is ad. Azonban néhány feltűnőbb hiánya is van. Az ókori keleti népekről, az indekről, s amit leginkább fájjalunk: a kínaiakról nem készült tanulmány. Bizonyos kultúrák könyvtártörténetéről (pl. a bizánciról, arabról, olaszról és franciáról) csak igen vázlatos képet kapunk. A hangsúly mintha kelleténél is nyomatékosabban a német könyvtárak tárgyalására esnék; ezért számos, egyetemes fejlődéstörténeti szempontból fontos kor, intézmény és jelenség háttérbe szorul. Egy-két fontos kérdésről, mint pl. a könyvtárak ügyviteléről, használatáról tanulságos lett volna összefoglaló képet nyújtani. Mindenekelőtt foglalkozni kellett volna a könyvtártörténeti kutatás irányelveivel, módszerével, fejlődésével; a szociológiához és neveléstörténethez való viszonyával.

Mindezek a szerkesztési nehézségekből, részben pedig az idevonatkozó ismeretek szétszórtságából és roppant terjedelméből folyó kisebb hézagok és fogyatékoságok a mű jelentőségét alig érintik, érdemét sem csökkentik. Aránylag kis hiányaiért, szórványos tévedéseiért sokszorosan kárpótól eléggé nem hangsúlyozható értéke. Nemes összhang kapcsolja testvérköteteihez s velük együtt a könyvtártudomány jól átszűrt eredményeit tanulságosan rendszerezi. Használatát teljessé teszi a rövidesen megjelenő név- és tárgymutató.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Aeschlimann, Erardo: *Dictionnaires des miniaturistes du moyen-âge et de la renaissance dans les différentes contrées de l'Europe.* Milan, Éd. Ulrico Hoepli, 1940. 189. l. CXXXII. illusztráció (6 színes).

Az illuminált kéziratok terén végzett jelentős kutatások szükségessé tették a *miniátorok* bibliográfiai feldolgozását. A jelen munka e feladat elvégzésére vállalkozott. A szerző bibliográfiai segédeszköznek szánta könyvét. Az egyes illuminátorokat névszerint, és pedig alfabétumban, lexikonszerűen sorolja fel. Életrajzuk után mindegyikről közli a rávonatkozó fontosabb irodalmat.

Elsősorban az olasz miniátorok életével foglalkozik. Életrajzi adatai között megtalálhatjuk egy-egy értékesebb *explicit*nek a miniatürfestészet fejlődésére jellemzőbb részletét is. Kár, hogy érdeklődési körét annyira megsűkítette. Csak a miniátorok életével foglalkozik, a másolókat, kalligrafusokat, mecénásokat stb. figyelmen kívül hagyja.

Magyar vonatkozásban V. THIEME und F. BECKER: *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, Leipzig, 1907, XIX. 45. nyomán JOHANNES, JANUSCH, JÁNOS dominikánus miniátort említi, ki egy 1476-os kassai kéziratban jegyezte fel nevét. Ugyanezt a JANUSCH

DYACKOT kell értenünk a szerző szerint Konhau-i (helyesen kassai!) kézirat miniátora alatt is.

Feldolgozásában megszűkíti J. BRADLEY: *Dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copists*, 3 vols, London, 1887—89. hasonló jellegű munkáját. Ezért maradt ki a kötetből MAGYARORSZÁGI JÁNOS (UNGARUS) monte-cassinói szerzetes († 1466. ápr. 23.), kinek nevét a híres monostor mortualéja őrizte meg. JOHANNES DE UNGARIA egy *Vitae Sanctorum*ot másolt.

Érdemes kiemelni CARTHEUSER MARGITOT, a nürnbergi Szent Katalin-kolostor miniátorát, ki 1458—1470-ig dolgozott a monostorban, nővérével, IMHOFF MARGITTAL egyetemben. CARTHEUSER MARGITnak valószínűleg köze lesz a hazai könyvtárainkban őrzött kéziratok egy csoportjához. A nürnbergi Szent Katalin-kolostorban készült a Debreceni Református Könyvtárban lévő kódexek összetartozó liturgikus anyaga. Pl. R. 456. (68.), dominikánus breviárium, amelyben a következő németnyelvű bejegyzést találtuk: *Disz buch gehort in dz Closter S. Katherin in Nuremberg*. Ezek a kéziratok mind szép díszítésű, gondos kiállítású kódexek. R. 520. sz. kéziratban a nürnbergi Szent Katalin-kolostor *Ex libris*-e is benn van. Gyönyörű tollrajz, félholdon álló Boldogságos Szűz, karján a kis Jézussal.

Német forrás után említi AESCHLIMANN: a *Kriza-kódex* másolóját, GARAY PÁLT, GOBIL BÁLINTOT. A HEVESY alapján a madocsi apátot, „ki 1494-ben MÁTYÁS király számára dolgozott“. Magyar vonatkozású adatait kétségkívül jobban kidomboríthatta volna HOFFMANN EDIT értékes dolgozatai és a hazai folyóirat-anyag tüzetesebb áttekintése után.

A külföldi bibliográfiát is hiányosan ismeri. Abbé LEROQUAISnek a liturgikus kéziratok kutatása terén kifejtett leírásait mindenképen alaposabban át kellett volna néznie. A folyóiratanyag feldolgozása sok kívánnivalót hagy maga után. Egy példa. A Marseille-i Saint Victor-apátság breviáriumát ISNARD RICA VI másolta és díszítette. (*Mémoires de l'Institut historique de Provence*. T. VIII. 1931. 1—34.) Ennek semmi nyoma, semmi említése.

A szerző állítása szerint inkább újabb munkák alapján állította össze bibliográfiáját. Sajnos, nem említi WEGENER HANS munkáját a természettudományi kéziratok díszítéséről: *Die wichtigsten naturwissenschaftlichen Bilderhandschriften nach 1500 in der Preussischen Staatsbibliothek*. Berlin. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. Leipzig, LV. 1938. 3. 109—120. Továbbá HARRISON F. munkáját a XIV. századi angol kéziratokról: *Treasures of illumination, English mss. of the XIVth century*. (c. 1250—10—1400) New York, Studio Publications, 1937. In 4°, 144. l.

A kiadványnak határozott értéke a szép fac-simile-k. Gazdag anyagban, 132 reprodukcióban szemléletes áttekintését adja a miniatűr festészet fejlődésének.

GÁBRIEL ASZTRIK.

Gutenberg-Jahrbuch 1939. Herausgegeben von A. RUPPEL. Verlag der Gutenberg-Gesellschaft in Mainz. Gedruckt in der Stuttgarter Vereinsbuchdruckerei A.-G. 346 l. 4°.

Az 1939. évi *Gutenberg-évkönyv*, az 1926-ban megindult sorozat tizennegyedik kötete, ezúttal az előző évi kötetnél valamivel nagyobb terjedelemben és gazdagabb tartalommal jelent meg. A benne közölt 38 tanulmány szerzői közül 16 a Németbirodalom területéről való, közülük kettő a cseh-morva védnökségből, a többi külföldi: négy olasz, három francia, három magyar, három amerikai, két belga, két angol és egy-egy bolgár, lengyel, monacói, schweizi és svéd. A külföldiek közül heten német, heten francia, öten angol és hárman olasz nyelven közlik tanulmányukat.

Minthogy a mainzi Gutenberg-múzeummal kapcsolatosan 1938-ban papírtörténeti és vízjegykutató intézet is alakult, az évkönyv ezúttal az eddiginél nagyobb számban közöl papírtörténeti tanulmányokat. Ezek közül első helyen találjuk HENRI ALIBAUX *L'invention du papier* című dolgozatát, amely alapos kutatások eredményeképpen új adatokat közöl a kínai papírkészítés történetéről és hasznos összefoglalást nyújt a kérdés mai állásáról. ALOIS MITTERWIESER tanulmánya a régi landshuti és braunauai papírmalmok történetét adja elő és vízjegyeikkel is megismertet. A következő dolgozatban ARMIN RENKER, az ismertnevű papírtörténetkutató a mülheimi eredetű WILHELM RITTINGHAUSEN papírkészítő munkásságáról szól, aki 1690-ben az északamerikai Germantownban, Philadelphia közelében megalapította Amerika első és sokáig egyetlen papírmalmát. Két kisebb tanulmány után, amelyeknek egyikében ALMA LANGENBACH a weszfáliai papírkészítésnek Hollandiával való kapcsolatairól értekezik, másikában pedig ALFRED SCHULTE a papírprésnek a könyvsajtóhoz és a szőlőpréshez való viszonyát vizsgálja, a könyvnyomtatás történetére vonatkozó értekezések következnek.

Ezek közül első CYRUS H. PEAKE rövid dolgozata, amelyben a távolkeleti nyomtatás történetéhez közöl újabb adatokat és egy kis bibliográfiát. RUDOLF THIEL *Kritische Gutenbergstudien* című értekezése az egész kötetnek egyik legtanulságosabb fejezete. A szerző ebben sorra veszi a Gutenberg-problémakomplexum sokszor tárgyalt, de ki elégtő bizonyossággal nyugvópontra nem jutott főbb kérdéseit és éles kritikával igyekszik a sokféle feltevés közül a valószínű igazságot kihámozni. Először a DRITZEHN-perrel, majd a FUST-perrel s ezzel kap-

csolatban GUTENBERG pénzügyi viszonyaival foglalkozik részletesen, azután pedig a 42-soros bibliára vonatkozó különféle megállapításokat és feltevéseket veszi sorra és összefoglalja mindazt, amit ebben a kérdésben több-kevesebb bizonyossággal helyesnek fogadhatunk el. Többek között meglehetősen bizonyossággal kikövetkezteti a biblia egyes részeinek nyomtatási idejét és az egész mű példányszámát is. A következőkben OTTO HUPP hosszabb cikket szentel GOTTFRIED ZEDLER állításainak megcáfolására és a betűalakok vizsgálata alapján bebizonyítja, hogy az úgynevezett *Missale speciale* GUTENBERGnek mintegy kísérleti nyomtatványa volt, amelynek nyomásakor szerzett tapasztalatait később, a 42-soros bibliával kapcsolatban hasznosította. Ugyancsak szembeszáll ZEDLERnek azzal az állításával is, hogy a könyvnyomtatást tulajdonképpen COSTER találta fel és GUTENBERG csak tökéletesítette.

Néhány kisebb dolgozat után, amelyekben egy újonnan felfedezett DONATUS-törredékről, az 1459-i *Psalterium* egy lapjáról, két ősnomomtatványról, valamint az ősnomomtatványok iniciáléiról olvashatunk beszámolót, FITZ JÓZSEF tanulmánya következik *König Mathias Corvinus und der Buchdruck* címen. FITZ JÓZSEF bebizonyítja, hogy az a közkeletű felfogás, mintha MÁTYÁS király a nyomtatott könyveket nem kedvelte volna, JANKOVICH MIKLÓSNak egy odavetett megjegyzésére vezethető vissza, amelyet az összes későbbi kutatók kritika nélkül átvettek. Ezután részletesen közli mindazokat az adatokat, amelyek ennek az állításnak cáfolatául szolgálhatnak. Így elsősorban MÁTYÁS királynak POMPONIUS LAETUSHoz írott levelét idézi, amelyben a király SILIUS ITALICUS *Punicájának* nyomtatott példányát köszöni meg és szép, gondos nyomásáért dicséri. Majd foglalkozik HESS ANDRÁS budai nyomdájának megalapításával és munkásságával, továbbá ismerteti azokat a magyarvonatkozású nyomtatványokat, amelyeket a budai nyomda megszűnte után, részben MÁTYÁS király rendeletére, külföldön nyomtattak, mint például az esztergomi misekönyveket, MÁTYÁS király törvénykönyvét, a THURÓCZY-krónikát stb. valamint azokat is, amelyeket MÁTYÁS király maga vásárolt részben Corvinája számára, részben pedig ajándékozás céljára is. Ezzel kapcsolatban szól a budai könyvkereskedő-kiadók szerepéről is. Mindezek alapján kétséget kizáróan kiderül JANKOVICH állításának tarthatatlansága.

Ezután KONRAD HAEBLER nagyobb tanulmányát olvashatjuk AENEAS SILVIUS leveleinek kiadásairól, majd néhány kisebb tanulmány következik. Ezek közül említésreméltók a következők: PAUL DE KEYSER a régi Reineke Fuchs-illusztrációkról, DOMENICO FAVA a XV. századi bolognai könyvillusztrációról, HUBERT ELIE — ETIENNE

GUILLERY nyomdászról, A. J. JOHNSON XVI. századi kölni és bázeli betűtípusokról, valamint JOSEF BENZING a hallei könyvnyomtatás kezdeteiről.

A következő nagyobb tanulmányban PUKÁNSZKY BÉLA ismerteti *Deutsche Offizinen im Dienste des ungarischen Buches* címmel a német nyomdák szerepét az egészben vagy részben magyar nyelvű nyomtatványok előállítására terén 1484-től 1711-ig. Kifejti, hogy az ország nagy része a török megszállás alatt lévén, nem volt annyi nyomdánk, hogy azok a teljes könyvszükségletet fedezni tudták volna, másrészt pedig az ellenreformáció korában a protestánsok nem is nyomathatták műveiket itthon. Tanulmányából kitűnik, hogy az ellenreformáció irodalma főképpen a bécsi nyomdáknak és még egy-két osztrák nyomdának adott munkát, viszont a protestáns irodalom a németországi nyomdákhoz folyamodott. Ezzel kapcsolatban részletesebben szól SZENCZI MOLNÁR ALBERTRŐL is. Végül megemlíti azokat az eseteket, amikor német írók műveit nyomtatták Magyarországon.

CLAUDE DALBANNENAK ROBERT GRANJONRÓL SZÓLÓ KISEBB DOLGOK UTÁN KARL SCHOTTENLOHER HOSSZABB TANULMÁNYA KÖVETKEZIK HANS GEGLER augsburgi zugnyomdászról, akinek hányatott életét és a törvénnyel való számos összeütközését részletesen ismerteti egykorú okmányok alapján. (GEGLER munkássága azért fontos, mert KASPAR SCHWENCKFELD állam- és egyházellenes munkáit csaknem mind ő nyomtatta s így nyomtatványainak összeállítása egyúttal SCHWENCKFELD-bibliográfia is.) A. DÖRRER alapos tanulmánya után, amelyben száz barokk-kori innsbrucki hangjegy-nyomtatványt ismertet és az akkori zenei életről is jól megrajzolt képet ad, L.-H. HABANDE ír az Aix-en-Provence-i könyvnyomtatás kezdeteiről, MAX JOSEPH HUSUNG pedig a helmstedti GEORG CALIXTUS XVII. századi nyomdász munkásságát ismerteti. Ezután GEORGE PARKER WINSHIP érdekes rövid tanulmányát olvassuk az első angol-amerikai könyvnyomdáról, amelyet DAY állított fel 1638-ban a Massachusetts-állambeli Cambridge-ben.

Néhány kisebb, többnyire újkori kérdéseket tárgyaló értekezés után TÓTH ERVIN *Die neue ungarische Holzschneidekunst* című tanulmánya következik, amelyben a rövidmultú újabb magyar grafika hirtelen előretörését és mai jónévű művelőinek munkásságát ismerteti. Előadja, hogy a mai magyar grafika iránya tulajdonképpen 1900 körül kezdett csak kialakulni OLGYAI VIKTOR kezdeményezésére, aki mint a Képzőművészeti Főiskola tanára megszervezte a magyar grafikusokat. Majd ismerteti a régebbi és az újabb fametszők munkásságát. Részletesebben szól MOLNÁR C. PÁLRÓL, G. SZABÓ KÁLMÁN RÓL, MENYHÁRT JÓZSEFRŐL, BORDÁS FERENC RÓL és BUDAY GYÖRGY RÓL; e négy utóbbinak

egy-egy jólsikerült munkáját is bemutatja. Tanulmányát VARGA NÁNDOR LAJOS jellemzésével fejezi be.

A kötet utolsó tanulmányát EDMUND MAJKOWSKI írta a középkori zacskós kötés (*Buchbentel*) újabban felfedezett képzőművészeti ábrázolásairól és huszonöt ilyen képet, illetve szoborművet ismertet, közülük többet Lengyelországból. A kötetet a Gutenberg-társaság évi jelentése és összes kiadványainak jegyzéke zárja le.

Az évkönyv külső kiállítása, ami papírját és kötését illeti, teljesen kifogástalan és nagyon kedvező benyomást is kelt. Nyomása is szépnek tűnik első rátekintésre, de olvasása ennek ellenére meglehetősen kellemetlen; helyenként ugyanis — nem tudni, takarékoságból-e, vagy milyen más okból — annyi szöveget szorítottak össze egy-egy sorba, hogy egyes szavak között csak hajszálpáciumot, verzális előtt pedig még ilyet sem alkalmaztak.

GRONOVSZKY IVÁN.

Bartoniék Emma: *Codices Latini Medii Aevi.* (Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici XII Codices Manuscripti Latini I.) Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum 1940 XVII+528.

Valóban „opus multi laboris ac grave“ — amint a könyv előszava mondja — az a hatalmas kötet, mely a Nemzeti Múzeum középkori latin kódexeinek címjegyzékét tartalmazza. Hogy tudományos szempontból mennyire volt szükségünk erre a műre, azt csak most látjuk igazán, amikor kezünkben tartjuk a munkát, mely példaadó tudományos módszerrel és pontossággal ismerteti azokat a kincseket, melyeket a Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteménye őriz. Hogy milyen nagy munkát jelent egy ilyen középkori kódexjegyzék elkészítése, azt csak az tudja igazán, aki hasonló természetű munkával már foglalkozott; hiszen itt — egészen eltérően az ősnymtatványkutatástól — minden egyes kódex, minden egyes példány vet fel új problémákat és igényel különböző szempontokból való feldolgozást. A jelen mű a módszer tekintetében a legmodernebb kutatástól ilyen katalógusokkal szemben támasztott tudományos igényeket is kielégíti. A kódexek részletes, a külsejükre és a bennük található bejegyzésekre is kiterjedő leírására, és a tartalomnak (azaz a címeknek és a szöveg kezdetének és végének) közlésén kívül az egyes munkák azonosítására is kiterjed (hol a szövegek nyomtatásban megjelent kiadásaira, hol más címjegyzékek hasonló címekre utalva), azonkívül a téves vagy hiányzó szerzőnevek pótlására, sőt az egyes kódexekhez az ezekről szóló irodalmat is közli. A kódex leírása végén — a bejegyzések vagy más adatok alapján — a kódex eredetére, történetére, régebbi tulajdonosaira vonatkozó adatok külön fel vannak tüntetve. A középkori kódexekben gyakori, bizonytalan és ingadozó attribúciókra való tekintettel, a modern tudományos szokások-

nak megfelelően, a név- és helynévmutató után egy Incipit-jegyzéket is találunk. Egyes kisebb hibák a szerző- és helynevek azonosításában talán elkerülhetők lettek volna, ha a szerző nem mellőzött volna egy pár olyan segédművet, melyet hasonló természetű munkáknál használni szoktak. HURTER *Nomenclatorjára* például sehol sem történik hivatkozás, ami pedig különösen ajánlatos olyan esetekben, ahol a művet vagy a szerzőt mással lehet összetéveszteni, vagy ahol a név írása, a mű elnevezése körül kétség támadhat. (Feltűnő, hogy helyette a szerző egy sokkal régebbi, részint elavult művet idéz, FABRICIUS 1754-ből származó *Bibliothecáját.*) Így például elkerülhető lett volna az, hogy az ismert spanyol RODERICUS DE ZAMORABÓL, téves olvasás alapján (Zamorensis Zamorensis helyett), lengyel embert csinált. [69.]. Ha OESTERLEY „*Historisch-geographisches Wörterbuch des deutschen Mittelalters*“ című munkáját (a *Monumenta Germaniae* helynévindexét) használta volna, a „monasterium Gerstense“-ben (109.) ráismert volna a híres garsten-i kolostorra (Steier mellett). Magyar szempontból feltűnő, hogy a híres Lechnitz-i kartauzi kolostort (lásd az illető, 186. számú kódex 2. folióját) Alsó-Ausztriába, vagy az új elnevezéssel, „Niederdonau“-ba teszi (149.), ahol ilyen nevű kartauzi kolostor soha nem létezett (a szerzőt talán Gaming régi neve, Gemnitz, vezette félre), míg a felvidéki lechnici kolostor sok érdekes kódexét őrizi a budapesti Egyetemi Könyvtár. A 308. lapon a szerző egy furcsa quid pro quo-nak lett az áldozata. Az a latin fordítás, melyet a MIGNE-féle *Johannes Damascenus*-kiadás közöl, nem BURGUNDIO fordítása, és ezért egészen természetes, hogy „versio latina codicis nostri differt ab editione“. BURGUNDIO fordítása ugyanis mind a mai napig még kiadatlan (lásd erről: SZIGETI L. R. *Translatio latina Joannis Damasceni... in Hungaria confecta*. Budapest, 1940.).

Ha a címjegyzék tartalmára vetünk egy pillantást, akkor meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy milyen érdekes munkák rejtettek eddig a Nemzeti Múzeum gyűjteményében, melyeket a jelen katalógus a külföldi tudomány számára is hozzáférhetővé fog tenni. Hangoztatnunk kell: azokon a műveken kívül, melyekről a tudományos irodalom már eddig is tudomást vett, és melyekkel már eddig is foglalkozott — mint például a Corvinák és a többi magyarvonatkozású, történelmi és művelődéstörténelmi szempontból fontos kódexek —, sok olyan mű van a Nemzeti Múzeum kéziratárában, mely a középkorkutatásban még nagy szerepet van hivatva játszani. Ezen a téren is megindult már a Nemzeti Múzeum gyűjteményének feldolgozása; GRABMANN, LEHMANN és KÄPPELI munkáira mutathatunk rá, melyekről a jelen mű az illető helyeken beszámol, vagy a 365. számú kódexről szóló irodalomra; de ezeken kívül még vannak más kódexek, melyekről az illető tárgy-

körök külföldi feldolgozói csak ennek a katalógusnak révén fognak értesülni, és így ezek a kódexek is a középkorkutatás látókörébe kerülnek; egészen bizonyos például, hogy a 387. számú kódex a XV. század szellemi életének kutatásában fontos helyet tölt majd be, és a 276. és 277. számú kódexek, ha tartalmuk szempontjából nem is olyan fontosak, mégis összeállításukban és érdeklődésük irányában nagyon tanulságos képviselői ennek a korszaknak. Felesleges volna felsorolni azokat a kódexeket, melyek már régen büszkeségei a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének, a Pray-kódexet, a Hartvik-féle Szent István-legendának kódexét, a különböző Corvina-kódexeket. Nagy örömmel állapíthatjuk meg azt, amit már a jelen katalógus sorszámozása is szemléltet, hogy az utolsó évtizedben milyen gyors ütemben és milyen értékes kódexekkel gyarapodott meg a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye. A velencei egyezmény folytán megint magyar tulajdonba került bécsi könyvek, köztük a történetírásunk gyöngyei, és sok Corvina-kódex, azonkívül a magyar történelmi vonatkozású kódexek, melyek Hohenfurttól, Admontból, Göttweigből, Lambachból kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba, az ANDREAS PANNONIUS munkáját tartalmazó kódex, mely mint MUSSOLINI ajándéka tért vissza a szerző hazájába, mindezek a kódexek az utolsó évtized szerzeményei.

IVÁNKA ENDRE.

Schriewer, Franz: *Büchereistatistik. Methoden, Beispiele, Ergebnisse.* Leipzig, 1940, Harrassowitz, VIII + 164 l. 8°. (Beiträge zur Volksbüchereikunde, herausgegeben von der Reichsstelle für das Volksbüchereiwesen, Bd. 2.)

A szerző művét elsősorban a modern népkönyvtári statisztika elméleti alapvetésének szánta. Bevezetésében mindenekelött körvonalazza a tudományos könyvtárstatisztika fogalmát. Ez szerinte nem abból áll, hogy a könyvtár különféle számadatait elvonatkoztatjuk a könyvtártól s így űzzük velük a joggal kifogásolható statisztikai játékokat és bűvészkedéseket, hanem ellenkezőleg, azon alapszik, hogy minden számadatot a könyvtár életével való szerves összefüggésében vizsgálunk s a jelen és a jövő gyakorlati kérdéseire igyekszünk felelni különféle csoportosításukkal: milyen színvonalon áll a könyvtár teljesítménye, mit várhatunk még tőle, vagy ellenkezőleg, milyen segítségben kell részesítenünk, hogy megfelelhessen a vele szemben támasztott követelményeknek; hogyan függ össze az egyik könyvtár a másikkal, hogyan áll egy egész vidék, sőt az egész ország könyvtárügye, mi volna a továbbfejlesztés legcélszerűbb módja stb. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a tudományos könyvtárstatisztikának nem kell, sőt nem is szabad nehézkes, elvont nyelvezet és mesterségesen alkotott, de sem-

mitmondó fogalmak mögé rejtőznie, hanem nyugodtan kifejezheti mondanivalóit egyszerű, közérthető nyelven is; ettől tudományos színvonalra nem fog semmiféle csorbát szenvedni. Csak az ilyen könyvtárstatisztikának van létjogosultsága és jövője.

A könyv első részében a szerző tulajdonképpen csak LOUIS R. WILSON amerikai könyvtárosiskolai igazgató *Geography of reading* című munkáját ismerteti, majdnem két teljes ívnyi terjedelemben. Ez ugyanis az első alapos amerikai munka, mely az Egyesült Államok egész területének könyvtárügyét — megjegyzendő, hogy kizárólag a *Public library*-kre vonatkozólag — részletesen ismerteti és statisztikailag is teljesen feldolgozza. WILSON műve a könyvtárügy fejlettségét az egyes államokban elsősorban aszerint vizsgálja, hogy az egész lakosságnak hány százaléka esik könyvtárral rendelkező városokra és ilyen alapon állapítja meg az egyes államok egymásközötti rangsorát. Statisztikai táblázatában külön rovatban közli az államok úgynevezett indexszámát is, amelyet az említett százalékarányokból nyer, eléggé bonyolult számítások útján. Erre az elvont és mit sem jelentő index-számmra azért van szükség, mert a továbbiakban az egyes államok könyvtárainak többi adatait, mint például a kölcsönzés darabszámát, a népesség egy-egy tagjára eső könyvtári költséget, a könyvtár állományának nagyságát, stb. vizsgálja; ha ezeket is ugyanilyen módon, indexszámokkal fejezi ki, akkor mindezek a heterogén adatok számszerűleg összefoglalhatók az indexképzés eljárásának egyszerű megismétlésével egy újabb index-szám alakjában, amely egy-egy állam könyvtárügyének teljes jellemzője s így az egyes államok könyvtárügye egymással jól összehasonlítható.

SCHRIEWER műve második részében összehasonlítja a német népkönyvtárügyet az amerikaival és megállapítja, hogy a német viszonyok statisztikai jellemzésére az ismertetett és Amerikában nagyon kedvelt index-módszer nem alkalmas. A szerző inkább saját elgondolását, az úgynevezett érték- és struktúrastatisztikát tartja célszerűnek. Ez abban áll, hogy a statisztikai számadatok segítségével az egyes könyvtárak teljesítményét, „értékét“ határozzuk meg és az értéket kifejező, szerinte az index-számnál sokkal kifejezőbb számok segítségével egy-egy vidék egész könyvtárügyének állapotát is kifejezhetjük, újabb értékszámok alakjában. (Az egyes könyvtárak értékszámát úgy nyerjük, hogy a könyvtár évi kiadásainak egy lakosra eső részét megszorozzuk az egy lakosra eső kölcsönzési darabszámmal.)

A struktúra vizsgálatánál, amelyet SCHRIEWER könyve harmadik részében, az oderafrankfurti kerület gyakorlati példáján be is mutat, ismét az egyes könyvtárakból indul ki és három főadatukat veszi alapul. Ezek a *Reichweite*, *Durchdringung* és *Erfassung*, a szerző által

alkotott, magyarra helyesen alig fordítható fogalmakkal kifejezett viszonzyszámok. Az első azt fejezi ki, hogy a kerület egész lakosságának hány százaléka használhatja a könyvtárakat minden nehézség nélkül, vagyis hány százaléka lakik könyvtárral rendelkező helységben. A második adat azt jelzi, hogy a kerület lakosságának hány százaléka tényleges könyvtárlátogató. A harmadik végül azt fejezi ki, hogy a könyvtár látogatói a könyvtárral rendelkező helység saját lakosságának hány százalékát teszik ki. Ezekből és más hasonló adatokból lehet azután esetenként megállapítani, hogy egy-egy kisebb, vagy nagyobb terület kellőképpen el van-e látva könyvtárakkal, vagy sem, továbbá, hogy azok jelenlegi erőforrásaikkal meg tudnak-e felelni a velük szemben támasztott követelményeknek.

Könyve negyedik és utolsó részét a kölcsönzési statisztikának szenteli a szerző. Abból indul ki, hogy a könyvtárak teljesítményének összehasonlításához általában alapulvett statisztikai adat, hogy egy-egy olvasóra hány kötet kölcsönzése esik évente, nem sokat fejez ki a könyvtár igazi életéből. Az oderamenti Frankfurt és Görlitz városi könyvtárainak összehasonlító statisztikájával kimutatja, hogy két egyforma nagyságú város meglehetősen egyforma könyvtárai között, amelyeknek még hozzá ez a „kölcsönzési évi fejadagja“ is eléggé hasonló, mégis nagy különbségek találhatók a részletek tekintetében. Példáiból kitűnik, hogy bár a kölcsönzés fejenkénti évi átlaga gyakorlati érték nélkül való, elvont számnak tekinthető, mégis a kölcsönzési statisztika nyújtja a legjobb áttekintést egy könyvtár működéséről, de csak akkor, ha azt a való élettel kapcsolatban vizsgáljuk: figyelembe kell vennünk a közönség foglalkozás szerinti, szociális összetételét, az olvasók életkorát, a kölcsönzés havi átlagát, a könyvtár közlekedés szempontjából való hozzáférhetőségét, a nyitási időt, a szedett díjakat, stb., stb. — Ilyen részletes statisztikai vizsgálódások alapján azután módunk van rá, hogy észrevegyük és ki is küszöböljük a hibákat, még akkor is, ha csak kisebb, lényegtelennek tűnő részletkérdésekben mutatkoznak meg.

SCHRIEWER elvont, meglehetősen száraz tárgyát világosan, közérthető stílusban írta meg és számadatai, táblázatai nagy tömegének ellenére sem fárasztja az olvasót feleslegesen. Fejtegetései lépten-nyomon elárulják a vérbeli statisztikust, aki azonban nem az önmagáért való statisztikát, hanem inkább vizsgálatai eleven tárgyát, a német népkönyvtárügyet tartja szemelőtt és egész munkájával annak fellendítésében igyekszik közreműködni. — Kérdés azonban, hogy ennek érdekében szükség van-e ilyen óriási statisztikai apparátusra, még akkor is, ha a könyvtárstatisztika mai rendszere — amiben különben teljesen igaza van — nem minden tekintetben kielégítő? GRONOVSKY IVÁN.

Kniewald Dragutin: *Zagrebački sakramentarij sv. Margarete* MR 126. Zagreb, 1940. 453—464 + [8]. 8 facsimile. 4°. *Serta Hoffil-leriana*.

A zágrábi érseki könyvtárban van egy MR 126 jelzetű bencés sacramentarium.* E sacramentariumnak a következő részei vannak: 1—32 fólió: imádságok vasárnapokra; 32—69 fólió orationes de sanctis; 70—74 commune sanctorum; a 75. fóliótól votivmisék, majd a 79. fólió után minket közelebről érdeklő miseformák vannak: Szent György, Szt. Adalbert, Szt. Gellért, Szt. Benedek, Szt. István király, Szt. Imre herceg, Szent Margit stb.

A pergamenfóliók mérete 180 × 255 mm. A kódexszel foglalkozott GERMAIN MORIN és dr. FANCEV horvát professzor. Mind a ketten megegyeznek abban, hogy az MR 126-ot Szent Margit-kolostor számára írták, de mindegyikük máshol keresi ezt a kolostort. FANCEV szerint az MR 126-ot a Prága melletti Břevnovban (Břevnov) levő Szent Margit-apátságban írták, ahonnan magyar közvetítéssel, a somogyvári Szent Egyed-kolostoron keresztül került Zágrábba.

GERMAIN MORIN szerint MR 126 *XII/XIII. századi magyar sacramentarium* és keletkezési helyéül a bélai (Esztergom megye) Szent Margit-apátságra gondol, de KÜHÁR FLÓRIS O. S. B. véleményét fogadjuk el KNIEWALDDal együtt, aki szerint az MR 126 Hahóton készült és a magyarországi liturgia szempontjából nagy jelentősége van. A hahóti Szent Margit-kolostor kódexe 1094 körüli években került Zágrábba.

A brewnowi kolostor nemcsak azért kerülhetett szóba az MR 126-tal kapcsolatban, mivel a brewnowi apátság Szent Margitról van elnevezve, hanem azért is, mivel az MR 126-ban szereplő Szent Adalbert ott élt. Így a két szent szereplése vitássá tehetta a kódex eredetére vonatkozó feltevéseket. De a cseh vonatkozás lehetőségét háttérbe szorítják, sőt csak a magyart engedik meg, a már említett magyar szenteken kívül Szent András és Benedek vértanúk, a zobori apátságban élő bencések.

Így biztos, hogy a kódex — a szerző szerint több más kódexszel együtt — Magyarországról, Hahótról került Zágrábba 1094 körül. Több hasonlóságot mutat a *Pray-kódexszel*, jóllehet körülbelül száz évvel korábban keletkezett. Mind a kettő francia eredetire megy vissza, a *Pray-kódex* arrasi vagy amiensi kódexre, a hahóti fontenelleire. — A Hahóti-kódex kiváló szemléltetője a középkori kultúra terjedésének.

DANCI VILLEBALD.

* V. ö. KNIEWALD KÁROLY: A „Hahóti-kódex“ (Zágrábi MR 126. kézirát). MKSzemle, 1938, 97—112 ll.

A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. IX. 1939. Budapest Székesfőváros Házinyomdája [Budapest, 1940]. n. 8°, 349 l., 2 t.

A Fővárosi Könyvtár legújabb (1939) Évkönyve az előző esztendő Évkönyveivel megegyező formában és beosztással jelent meg. ENYVVÁRI JENŐnek évi jelentése arról tanúskodik, hogy a Fővárosi Könyvtárban a súlyos világhelyzet ellenére is 1939-ben komoly és eredményes munka folyt. A Könyvtár bibliográfiai munkásságának gyümölcsei egyrészt *Aquincum könyvészete* (KELÉNYI B. OTTÓ és SZÁSZ BÉLA összeállítása), másrészt pedig azok a munkálatok voltak, amelyeket külföldi bibliográfiai vállalkozásokban való részvétel során készítettek el. Ez utóbbiak közé tartoznak ENYVVÁRI jelentésének felsorolása szerint 1938 magyarországi szellemtudományi irodalma (SEREGÉLY EMMA), 1938 magyar zeneirodalmi bibliográfiája (KOCH LAJOS) és a nemzetközi jogi irodalom magyarországi vonatkozású anyaga 1938-ban (HOMA GYULA). Nem találjuk nyomát annak, hogy ezek a könyvészeti összeállítások — melyek eredetileg a külföld számára készültek — itthon is megjelenének. Ha valóban nem lesz mód rá, hogy valahol közzétéssenek, akkor úgy érezhetjük magunkat ezekkel kapcsolatban is, mint a *Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn*nál, amely a magyar protestáns teológiai irodalomnak a magyar tudományosság által oly régen nélkülözött bibliográfiája lesz — csakhogy német nyelven, németföldi kiadásban.¹

Az évijelentés szerint a Fővárosi Könyvtár 1939. évi gyarapodása 19.890 kötet (ebből a központra 7445, a fiókokra 12.445 esik). A fiókok egész gyarapodása és a központ növedékéből 5254 darab vétel útján került a Könyvtár birtokába. Könyveszerzésre a Könyvtár 14 pengő híján 700.000 pengőnyi összes kiadásából 116.613 pengőt fordítottak.

Nagyjelentőségű a Könyvtár, de az egész magyar könyvkultúra számára is az olasz kultuskormány könyvajándéka. A Fővárosi Könyvtár ennek az ajándéknak a keretében 40.000 líra értéket képviselő könyvanyaghoz fog jutni, mégpedig úgy, hogy az ajándék-könyvek jegyzékét maga a Könyvtár állította össze. Említésre méltó, hogy a Könyvtár még külön 5000 pengőt vett fel költségvetésébe olasznyelvű könyvanyagának gyarapítására.

A Könyvtár 1939. évi új szerzeményei közül legértékesebb kétségkívül a *Budai Jogkönyv (Ofner Stadtrecht)* egy eddig ismeretlen példánya. A hazai városi jog e legjelentősebb jogszabálygyűjteményének eddig ismert két példányához, az ú. n. Lyceumi-kódexhez és Cromerkódexhez most harmadiknak járul ez a XVI. század elején másolt

¹ V. ö. MKSzemle 1940. III. füzet.

negyedrért papírkódex. Az új kódex szövegének az eddig ismert kettővel való összehasonlítását a következő Évkönyvben várhatjuk.

Az értékes szerzemények közé tartozik két velencei ősnymtatvány mellett (GERGELY PÁPA *Liber Pastoralis* és IX. GERGELY *Decretalisai*) HIERONYMUS BALBUS *Opusculum epigrammatonjának* 1494-i bécsi kiadása, amely VITÉZ JÁNOSHOZ írott epigrammái miatt nevezetes magyar szempontból. Két másik új szerzemény MÁTYÁS KIRÁLY könyvtárára vonatkozó adatokat tartalmaz: LUCIANUS SAMOSATENSIS *Aliquot exquisitae lucubrations* című munkája (BRASSICANUS fordítása, Bécs, 1527) és CUREUS *Gentis Silesiae Annalese* (1571). Megemlítenő gyarapodás az időszaki nyomtatványok között a XVII. századi *Relationes Historicae* 2 száma, a XVIII. századi *Wienerisches Diarium* 36 évfolyama és az *Ofner Zeitung* 48 száma. Régi magyar külön tételként nem szerepel a felsorolásban.

A központi állomány és a budapesti gyűjtemény új szerzeményeinek válogatott jegyzékét a tizedes szakrendszer, illetve betűrend szerint csoportosítva két külön fejezetben adja az Évkönyv, közel nyolc ívnyi terjedelemben. Az egész gyarapodás szakok szerinti megoszlásában a központnál a 3-as szaké (társadalmi tudományok) a túlsúly 39·2%-kal, utána a 9-es szak (történelem) következik 14·3%-kal. A fiókoknál ezzel szemben 76·8%-ot tesz ki a szépirodalom. (A jelenítés táblázatos kimutatásának adatai.) Az előző esztendővel összehasonlítva az arány lényegesen nem változott. Az 1939-es gyarapodást beleszámítva a Fővárosi Könyvtár állománya kerek számban 517.000, melyből 269.000 a központra és 248.000 a fiókokra esik.

A Könyvtár forgalmát tekintve az 1939. év összes forgalma 1.375.121 kötet volt; a központ kölcsönzőinek száma 2011, a fiókoké 20.421; ezek 41.993, illetőleg 1.057.055 kötetet kölcsönöztek; a központ olvasói 167.608 kötetet használtak. Mindezt a központ 321 és a fiókok 3860 munkanapján teljesítették. Az utolsó 13 év adatait összehasonlítva, az 1939. év a legnagyobb forgalmat mutatta, a forgalomemelkedést azonban a fiókok fokozott használata eredményezte, a központé csökkenő irányzatú.

Külön fejezetben találjuk a Könyvtár *kurrens folyóiratainak és napilapjainak jegyzékét*. Ez a felsorolás 491 folyóiratot és 38 napilapot tartalmaz, hazaiakat és külföldieket egyformán. Ezzel kapcsolatban hadd vessük fel ismét egy olyan jegyzék megjelentetésének szükségességét, amely az összes jelentősebb és hozzáférhető hazai könyvtárakba járó folyóiratokat és napilapokat tartalmazza. Ennek a jegyzéknek a háború után, amikor a külföldi folyóiratok és napilapok érkezése zavartalan és rendszeres lesz, *minden esztendőben* meg kell jelennie. Mégpedig szigorúan és pontosan az év legelején, amint a

jegyzék összeállítása a megrendelések megtörténte után technikailag kivihető. Előre és mindenekelőtt hangsúlyozni kívánjuk ennél a minden tudományos kutatáshoz fontos bibliográfiai segédeszköznél az *évenkénti* megjelenés szükségességét. Az előállítás költségeinek ki *kell* kerülni az összes hazai könyvtárak és tudományos intézetek megrendeléséből (a hiánynak hivatalos segélyforrásból), az összeállítás pedig kizárólag adminisztráció kérdése, tehát nem *szabad*, hogy probléma legyen. Annál is inkább megvalósítható ennek a címjegyzéknek évenkénti megjelentetése, mert az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ* már esztendőök óta rendszeresen vezeti a kurrens folyóiratok jegyzékét, sőt ilyen 1920-ban, s később, 1935-ben nyomtatásban is közzétett (*A budapesti könyvtárakba 1935. évben járó folyóiratok címjegyzéke. Budapest, 1935.*). Ha pedig annak kérdése vetődne fel, hogy mi szükség van egy ilyen címjegyzékre, a kérdezőt hosszabb fejtegetés mellőzésével az OKBK előbb említett 1935. évi kiadványának PASTEINER IVÁN által írott bevezető soraihoz utaljuk.

A Könyvtár életéről való beszámolás mellett a Fővárosi Könyvtár minden Évkönyve helyet ad a *Könyvtár anyagát érintő tanulmányoknak* is. Ennek a gyakorlatnak megfelelően az 1939-es Évkönyv három dolgozatot hoz. A két rövidebb egyike KOCH LAJOS munkája: *Seyler József Antal ismeretlen D-moll miséje a Fővárosi Könyvtárban*. Az I. FERENC nevenapjára készült eddig ismeretlen misének valamely bécsi kiadó cég által árusításra lemásolt partitúráját a Könyvtár nemrég szerezte meg. KOCH LAJOS ezt a kéziratot ismerteti s vele kapcsolatban SEYLER életét és működését; előadása érdekes adalékokkal szolgál Buda és Pest multszázadelejei zenei életének történetéhez. SÁRVÁRY DEZSŐ tanulmányában (*Francia útleírások Budáról és Pestről. [1838—1884.]*) hat francia és svájci utazónak Budáról és Pestről tett megfigyeléseit állította össze. Az összeállítás alapjául a hat utazónak a Fővárosi Könyvtárban található munkái szolgáltak. Tekintve, hogy az a közel félszázad, amit a dolgozat felölel, Buda és Pest fejlődésének igen jelentős korszaka, SÁRVÁRY munkája különösen fontos adatokkal járul hozzá a várostörténeti kutatáshoz.

Az Évkönyv vezető tanulmányának szerzője KELÉNYI B. OTTÓ. Dolgozatában (*Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához.*) PELEI TAMÁS gyulafehérvári kanonoknak egy 1588-i, velencei (ALDUS) kiadású *Adagia*-példányba bejegyzett glosszáit tárgyalja. Célja az, hogy a könyvbejegyzésből merített adatokat a „Mohács előtti és utáni magyar humanizmus egy szembetűnő csoportjának, ERASMUS magyar követőinek szellemi síkjába helyezze“. Ezzel a célkitűzésével magyarázható, hogy a dolgozatban szinte erősebb és élesebb a szellemi hát-

tér megrajzolása, mint a glosszák elemzése. Az olvasó bőséges ismeretést kap magáról ERASMUSRÓL, az *Adagiáról*, ERASMUS magyar követőről s általában arról a környezetről, amelyben PELEI TAMÁS Gyulafehérvárott éltetett s amelybe budai tartózkodása folyamán (ahol az *Adagia*-példányt vásárolta) kerülhetett. E nagyméretű és pontosan kidolgozott szellemi háttér előtt PELEI személye és glosszáinak jelentősége akaratlanul is kisebbsé válik a szükségesnél. A glosszák értéke ugyanis igen nagy, akár ERASMUS magyarországi hatásának szempontjából nézzük őket, akár a középkorvégi Magyarország szellemi életére vagy egy erdélyi kanonok műveltségére és életkörülményeire vonatkozólag keresünk adatokat. Emeli PELEI könyvbejegyzéseinek jelentőségét még az is, hogy írójuk *kétségtelenül magyar* volt. Ez a tény a glosszák több bejegyzéséből bizonyossággal megállapítható, azonkívül, hogy PELEI „Pannonius“-nak mondja magát.

KELÉNYI szerint PELEI típusnak lehet tekinteni: MÁTYÁS KIRÁLY idejében született, fiatal évei a hanyatlás idejére esnek, férfi- és öregkorát pedig erasmista szellemben tölti el. Ebben a típust jelentő PELEI TAMÁS kanonokban KELÉNYI egy, a kor visszasságait tisztán felismerő, de csalódott lelket ismer meg, aki a megnyugvás boldogságához azért nem érkezik el, mert nem él benne a keresztyéni alázat és szeretet törvénye.

A Glosszák teljes szövegét nem adja KELÉNYI, csak a belőlük kiolvasható adatokat csoportosítja; magukból a bejegyzésekből szemelvényeket talál az olvasó. KELÉNYI nagy apparátussal készült előadása folyamán maga mutat rá arra, hogy PELEI glosszáit milyen sokféle szempontból lehetne vizsgálni. Így az ő megállapításával s talán tervével egyezik meg, ha azt mondjuk, hogy várjuk PELEI TAMÁS glosszáinak további elemzését a teljes bejegyzés-anyag hozzáférhetővé tételével együtt.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Dr. Baranyay József: *A fölszabadult Komárom Szabad Királyi Város Nyilvános Közkönyvtárának VIII. Címjegyzéke.* (Az 1938. április 1. és 1939. június 15. közötti idő könyvtári gyarapodása.) Szerkesztette: —. A Könyvtár kiadása. Komárom, METLESICH KÁLMÁN könyvnyomdája. 1939. 56 l. 8°. (Nyomtatásban mellékelve: A komáromi közkönyvtár tanácsa vezetőségének jelentése a komáromi polgármesteri hivatalnak a könyvtár 1939. évi működéséről.)

Komárom város közkönyvtárának értékéről fogalmat adhat állományának, forgalmának és gyarapodásának néhány fontosabb adata. Állománya az 1940. év végére túlhaladta a 14.000 kötetet. Olvasóinak száma az 1939. évben 1266, a használatba vett köteteké ugyanebben az évben nem kevesebb, mint 43.227. A könyvtár két fiókkönyvtár-

ral is rendelkezik, ezeknek állománya egyenként 100—100 kötet. A könyvtár gyűjtőköre a szépirodalom, ismeretterjesztő könyvek és ifjúsági irodalom területére terjed ki. A három gyűjtőterületen megoszló egyévi (1939) könyvszaporulat 882. Az előttünk fekvő VIII. Címjegyzék a három gyűjtőterület szerint tagolva, haladó számsorban adja a szaporulat felsorolását a szerzők nevének betűrendjében 10.449-től 11.961-ig. E jó másfélezer tételt kitevő könyvszaporulat áttekintéséből is levonható az a tanulság, hogy abban *a három gyűjtőterületet érintő nemzeti könyvtermelés fontosabb termékei képviselve vannak.*

A könyvtár értékét végre a megfelelő világitásban látjuk, ha ezeket az adatokat a könyvtár működésének keretében szemléljük. Ma természetesen a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége az adminisztratív keret, melyben működését a könyvtár kifejti; a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőjének, PASTEINER IVÁNNAK a könyvtárral szemben tanúsított gondoskodását ezenfelül különösen nagy hálával is emeli ki a *Címjegyzék* szerkesztője. A közületek, élén az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, nemkülönben a Magyar Tudományos Akadémia, az 1939. évben is értékes tudományos könyvek ajándékozásával gyarapították a könyvtár állományát és értékét.

Különösen jelentős a könyvtár által elért eredmény, ha tekintetbe vesszük, hogy működését húsz esztendőn keresztül a kisebbségi sors súlyos körülményei között kellett folytatnia. Ezekben az években is elsőrendűen fontos kultúrmunkát végzett BARANYAY JÓZSEF városi könyvtáros, a könyvtárnak régi tisztviselője, a jelen *Címjegyzék* szerkesztője. Sok áldozatot kívánó munkájában bizonyára erősítésére volt a tudat, hogy ügye mögött ott állottak támogatólag elszakított véreink is.* Küzdelmüket méltó formában örökíti meg BARANYAYNAK a *Címjegyzéket* bevezető tanulmánya a magyar könyvtári életről a csehszlovák megszállás alatt.

SUPKA ERVIN.

Olofsson Placid: *Gróf Széchenyi Ferenc irodalompartolása.* Pannonhalma, 1940, 159[1] l. (Pannonhalmi füzetek 26.)

FRANKÓI VILMOS, BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ és GRÓF SZÉCHENYI VIKTOR életrajzi munkái nem merítik ki teljesen a Magyar Nemzeti Múzeum alapítójának sokoldalú egyéniségét. Az e munkák megjelenése óta napvilágot látott számos részlettanulmány új összefoglalásra ösztönöz. OLOFSSON PLACID terjedelmes értekezése SZÉCHENYI FERENC-ről mint irodalompartolóról nyújt ilyen összefoglaló képet. Felhasz-

* V. ö. ehhez JÓCSIK LAJOS könyvét: *Iskola a magyarságra.* Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben. (Budapest, 1939.) Különösen a 38. l.

nálta az ismert forrásokon kívül a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött SZÉCHÉNYI-családi levéltárnak közel háromezer, SZÉCHÉNYI FERENchez címzett levelét s más kiadatlan forrásokat is.

A XVIII. század végének irodalmi életére élénk világot vet SZÉCHÉNYI FERENC grófnak majd minden nevesebb íróval fennállott személyes összeköttetése; pártfogása, buzdítása számos mű létrejöttében játszott döntő szerepet. Annak, aki a könyv sorsát vizsgálja a magyar mult folyamán, különösen becses adatokat szolgáltat az akkori kiadási viszonyokról. SZÉCHÉNYI FERENCben a magyar könyvkiadás legfőbb támaszát állítja élénk; hiszen ebben az időben a könyvek megjelenése még nagyrészt mecénások bőkezűségétől függött. Sorra veszi OLOFSSON SZÉCHÉNYI szerepét KÓNYI JÁNOS, RÉVAI MIKLÓS, PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, KAZINCZY FERENC, KIS JÁNOS, CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY műveinek megjelenésében, majd összefoglalóan tárgyalja SZÉCHÉNYI összeköttetését a kisebb jelentőségű írókkal. Különösen kiemeli CSOKONAIVAL, a korszak legjelentékenyebb költőjével fenntartott viszonyát, amely 1796-ban kezdődik; ekkor indítja meg CSOKONAI Pozsonyban a Diétai Magyar Múzsát. A verses alkalmi folyóirat megszűnése is azzal állott összefüggésben, hogy SZÉCHÉNYI elutazott Pozsonyból s így az utolsó szám kiadását már nem támogathatta. Később CSOKONAI állást kér az újonnan alapított Széchényi-könyvtárnál, mert tervezett *Árpád-eposz*ának megírásához „egy bibliothékánál való lakás” szükséges. Kérése nem teljesült, de megkapta a könyvtár katalógusát, melyet gondosan áttanulmányozott s maga figyelmeztette SZÉCHÉNYIT arra, hogy néhány Debrecenben megjelent könyv kimaradt. SZÉCHÉNYI meg is bízta a költőt ezeknek beszerzésével.

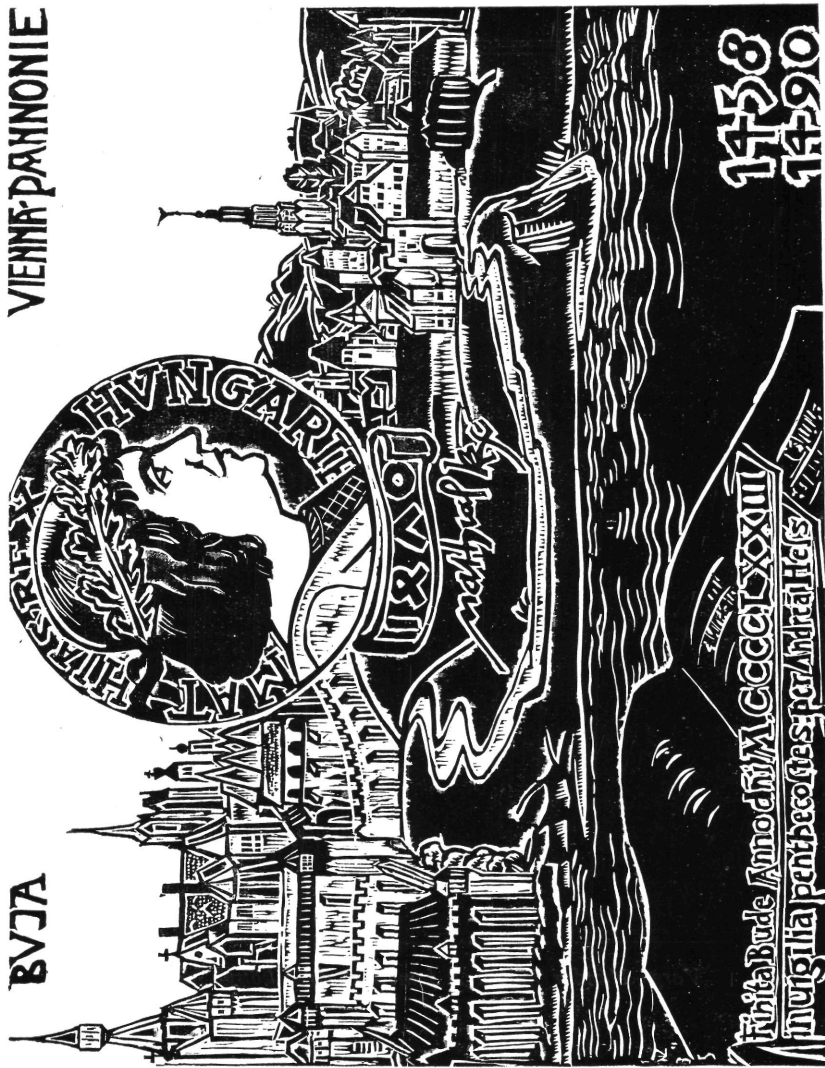
Könyvtárának katalógusát minden jelentékenyebb írónak elküldte az alapító; az írók sajátkezü köszönőleveleit bibliográfiai adattár céljára összegyűjti. Igaz, egyesek nem tudják megbocsátani a grófnak a MARTINOVICS összeesküvése utáni politikai alkalmazkodását; legjellemzőbb KAZINCZY magatartása, aki még a legnagyobb magyar mecénás-család első és örökre halhatatlan, nemes példaadójának könyvtáralapításában is önzést lát s csak 1810 után engesztelődik meg.

Élete végén a bécsi katolikus romantika nagy költőinek szenteli pártfogását SZÉCHÉNYI. A maga idejében egyedülálló intézményt: valóságos kölcsönkönyvtárt alapít, melynek előfizetői között sok volt a magyar arisztokrata, de magyar falusi plébánosok is igénybevették. Mecénássága azonban itt is főleg a könyvkiadás terén nyilvánul.

OLOFSSON PLACID könnyed, áttekinthető formában megírt tanulmánya a Széchényi-könyvtár alapítására részletesen nem tér ki. De a fentebbiekből is megállapítható, hogy munkája e szempontból is

BVJJA

VIENNA-PANNONIE

Varga Nándor Lajos: A fajtásvet című könyvéből.

Varga Nándor Lajos : A fametszet című könyvéből.

fontos körülményekre hívja fel a figyelmet. Remélhetőleg ebben az irányban folytatja kutatásait; a jelen tanulmányt ismerve, bizalommal tekinthetünk munkássága elé.

DEZSÉNYI BÉLA.

Varga Nándor Lajos: *A fametszet.* Könyv a fametszet mesterségéről és történetéről, közel 200 képpel (színes fametszetekkel), színes kezdőbetűkkel. Budapest, 1940. Szerző kiadása, 4r, 523 l.

Mind művészeti irodalmunkat, mind grafikai és könyvművészeti törekvéseinket komoly értékkel gyarapítja VARGA NÁNDOR LAJOS új könyve. A fametszetről szóló könyv szervesen csatlakozik *A rézkarc-ról* és *A rézmetszetről* írt munkáihoz. Bizonyára a művészi ízlés finomításához és a fametszet iránti szeretet kimélyítéséhez is eredményesen hozzájárul. Jelentőségét különösen az adja meg, hogy egy kiváló alkotó művész és hivatott nevelő tapasztalatai és lényegismeretei szűrődnek le benne.

Részletező előadásban ismerteti a fametszetre, a grafika legnemesebb ágára vonatkozó szakismereteket. Először természetesen a művészi ág mesterségi oldalával, kifejező formái kialakulásával és mivoltával foglalkozik. Tárgyalja az anyag természetével összefüggő kérdéseket, majd az inkább fekete vonalra jogosító lapdúc metszőkésekkel és a fehérvonalúságra hajló száldúc metszővésőkkel történő kialakításának munkamenetét. Ezután az anyag, a megmunkálási mód és a kifejező elemek (vonal és folt) jellegzetességeiből folyó stílusmeghatározó mozzanatok szerepét igen szemléletesen világítja meg. A dúcra való nyomtatás vizsgálata után kitűnően tárja fel az ősi, fekete-fehér alapalakban gyökerező színes fametszet formáit, technikáját és történetét.

A továbbiak során részletes összefoglalás keretében mutatja be a fametszet történetét. Egyrészt a fejlődésmenet bemutatása, másrészt pedig az értékek megismerése a célja. Az ősvoltú fametszet tárgyalása után a magasmetszet helyét állapítja meg a fametszet életében, majd a dúckönyveket és a betűkönyvre való áttérés jelentőségét méltatja. Hangsúlyozza, hogy „a fametszet legszebb és legtermékenyebb területe a könyv”. DÜRER, HOLBEIN és a japán fametszet tárgyalása után még az alkalmazott fametszetről, a linómetszetről és a magyar törekvésekről szól.

Az elmélyedő szeretettel megírt munka egészében is, részleteiben is VARGA NÁNDOR LAJOS művészi hitvallása az egyszerűsége törekvés, az őszinte lényegkifejezés: egyszerűen a fametszet és a könyvművészet mellett.

A szöveget díszítő szép képek és színes kezdőbetűk mellett külön emlékezünk meg a mai magyar fametsző-gárda eredeti dúcokról készült metszeteiről. VARGA NÁNDOR LAJOS finom szépségű metszetei mellett

különösen BUDAY GYÖRGY, KOFFÁN KÁROLY, MOLNÁR C. PÁL, POHÁRNOK ZOLTÁN, GY. SZABÓ GYÖRGY és SINKÓ KÁROLY bemutatott alkotásait emeljük ki.

Méltatnunk kell a könyv finomízlésű kiállítását is. Művészi szellemről tanúskodik tipográfiája, kitűnő szerkezeti felépítettsége mellett díszítéseinek összhangzatos alkalmazása is. A könyv szövegét a szerző szedte, tördelte és sajátkezűleg nyomtatta a Képzőművészeti Főiskola Grafikai Osztályának házi nyomdájában. 100 számozott és 200 számozatlan példányban készült.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A könyvtár és a napi politika. Bármily különös szakfolyóiratban e kérdés felvetése, foglalkoznunk kell vele, mert a politikai élet a nemzeti könyvtárt, főként hírlaptára anyagát gyakran használja föl a maga céljaira. A nyomtatott betű forrásanyag a régmúlt és közelmúlt története számára, igazoló, vagy megsemmisítő, felemelő, vagy ártó bizonyítékokat rejteget, de korok politikai felfogásának s a hozzá igazodó történet-szemléletnek megfelelően változik egy-egy nyomtatvány hasznos, vagy káros volta. — A nemzeti könyvtár felette áll minden politikának, számára anyaga nem jelent napi, politikai, világnézeti értéket. Hogy az őrzése alatt álló könyv- és hírlapanyagnak mi a politikai értéke, jelentősége, nem vizsgálhatja, — az ő feladata az anyag örök rendbentartása, őrzése és kiszolgáltatása a kutató számára. Hogy aztán a kutató a rendelkezésére bocsátott forrásanyag alapján bizonyít-e, vagy cáfol világnézeti vagy tudományos tételeket, rágalmaz-e, vagy tisztázza halott, vagy még élő emberek politikai szereplését — azt a könyvtárnok nem ellenőrizheti, minthogy nincs joga megtekinteni a kutató jegyzeteit sem. Azt sincs joga kérdezni, hogy a fényképi, vagy gépi sokszorosítás útján készített és a könyvtárral hitelesített másolatra mi célból van szükség. A könyvtár ártatlan abban, hogy anyaga egyénekre romlásra hozhat, mint ahogy azt sem könyvelői érdeméül, ha magánéletükre, vagy közszereplésükre kedvező adatokat bányásznak ki belőle. A könyvtár nyomtatott lapok millióit őrzi, tartalmával szemben közönyösen, de gondosan és rendezve, hogy az érdeklődő könnyen hozzáférjen, mégis a maga lehetőségei szerint ügyelve arra, hogy az állam és társadalom érdekei ellen ne szolgáltatson fegyvereket. Megőrzi az állami és társadalmi rend szempontjából nyilvánvalóan veszélyes nyomtatványokat is, de zár alatt, „remótá“-ban, hogy mint dokumentumok bármikor elővehetőek legyenek, nyilvánvalóan megbízhatatlan kutatóknak azonban, akik visszaélnének vele, nem adja kezébe. — Persze, nagy politikai és társadalmi fordulatok után megváltozik a források értékelése s olvasótermi kézikönyvtárba kerülhet az, ami remótában volt s a kézikönyvtári anyagba kerülhet remótába.

A nemzeti könyvtárak hírlaptára fontos dokumentációs anyagot tartalmaz a rendőrség, ügyészség, büntető törvényszékek számára is, — a hírlapok bűnügyi krónikáiban, törvényszéki tárgyalásokról, ítéletekről szóló tudósításaiban. Ez az anyag különösen becses akkor, ha a törvénykezési irattár háború, vagy forradalom alkalmával megsemmisült.

De a hírlapgyűjteménynek főjelentősége általában történeti forrásértéke.

Laikus látogató a hírlaptárak anyagában nagy értéknek a régi, XVIII. századbeli újságokat tekinti, — amelyek közül néhány valóban nagy ritkaság, néhány csak egyetlen példányban, legnagyobb részük azonban (*Magyar Hírmondó, Magyar Kurír, Bétsi Magyar Merkurius, Hadi és Más Nevezetes Tör-*

ténetek stb.) számos példányban maradt fenn, egykorú bőrkötésben, s ezek az antikvárcipiacnak elő-elbukkanó forgalmi cikkei. Főúri, nemesi könyvtárakban általában megvannak. Az újságokat ekkoriban mindenki eltette még. Az utolsó félszázadban azonban az újságokat mindenki eldobja, elhasználja. Még a nagy fővárosi újságokat csak el-elteszti néhány könyvtár és kaszinó, a vidéki újságokat azonban nálunk a háború előtt egyedül a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának Hírlaptára gyűjtötte s ami ide nem került be közülük, örökre elveszetteknek tekinthető. Pedig ez is történelmi forrásértékű anyag, az országos, megyei, városi, községi, politikai, hivatalos, társadalmi, gazdasági, családi stb. élet szempontjából. A jövő történetírásnak a levéltárak mellett a hírlapanyag lesz a leggazdagabb forrásanyaga. — Ezért a hírlapok kötése, konzerválása, s a jövő számára való gondos megőrzése elsőrendű nemzeti és tudományos feladat.

TR. Z.

A folyóiratok és napilapok címének egységes rövidítéséről esett szó a *Magyar Könyvszemle* mult évi 3. számában, a 300. oldalon, a *Magyar Könyvészet* 1936. ismertetése kapcsán. A referens óhaja a magyar folyóiratok címének általánosan elfogadott, közhasználatba átvendő rövidítéseinek jegyzéke iránt mindazoknak az óhaja, akik a magyar bibliográfia terén dolgoznak. A magyar irodalomban — ez nem szorul külön fejtegetésre — még nem alakult ki semmiféle egységes rövidítési rendszer, amilyen a külföldi tudományos irodalomban, főleg a folyóiratok teljesen észszerű helykímélési törekvései nyomán, általában minden szakban kialakult. A nagy, világszerte ismert referáló folyóiratok azután ezeket a rövidítéseket mintegy szankcionálták, s ezeken azután már más folyóiratok sem igen változtatnak. Ez nem jelenti azt, hogy az összes folyóiratok az utolsó betűig egyező rövidítéseket használnának, de az alapelvek ugyanazok és a leggyakoribb rövidítések is azonosak, úgyhogy az olvasónak semmi nehézséget nem okoznak.

A magyar rövidítések jegyzékének összeállítása és — akár a tekintély elve alapján — közhasználatba átvitele rendkívül fontos és hasznos lenne. Egyes folyóiratok, továbbá egyes intézetek — pl. ahol a különlenyomatok katalógizálására súlyt fektetnek — házi használatra már eddig is kidolgozták a maguk rendszerét. De ezeknek is és az olvasóknak is megkönnyítené munkáját, s így a könyvtárosi munka mindenképen csak hasznát látná az egységes jelölési rendszernek. És ebben talán valahogy meg kellene keresni a középutat a helygazdálkodás és azon szempont között, hogy a még nem gyakorlott olvasó is nagyjából megértse a rövidítésből a címet, vagy legalább is következtetni tudjon rá. Az egészen csak a kezdőbetűkig lerövidített rendszer természetesen a legmegfelelőbb helykímélés szempontjából, és meg is felel akkor, ha szakemberek olvassák, akik számára a betűk egymásutánja tényleg csak valamilyen szimbólumszámba megy. De az egységes jegyzékben talán nem kellene ilyen messzire menni. Pl. nem igen volna ajánlatos a Belügyi Közlönyt csak BK betűkkel jelezni, annál kevésbbé, mert ezt sokan Budapesti Közlöny-nek fognák fel. A két folyóiraatra pl. a Bel. Közl. és Bp. Közl. rövidítés lenne ajánlatos. Hasonló rövidítésekkel még mindig tetemes helymegtakarítást lehetne elérni. A rövidítések kidolgozása erre hivattak munkája lenne.

ZNAKOVSZKY EMMA.

A Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete a múlt év decemberében tartotta tízéves fennállása alkalmából ünnepi közgyűlését a M. Kir. Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet nagy könyvtártermében, amelyen a M. Kir. Iparügyi Minisztérium, továbbá számos közhatalóság és közintézmény, gazdasági és mérnöki érdekképviselő és testület képviselőin kívül a könyvtár olvasóközönségének köréből is sokan jelentek meg.

Az ünnepi közgyűlést KELEMEN MÓRIC, a Magyar Racionalizációs Bizottság igazgatója, az Egyesület elnöke hosszabb beszéddel nyitotta meg. Kiemelte többek között a természettudományi irányú tudományos kutatás nagy jelentőségét, valamint azt a körülményt is, hogy ennek a kutatásnak megkönnyítésében igen jelentékeny szerepe van a Technológiai Könyvtárnak és az ezt támogató Egyesületnek.

Majd KÁPLÁNY GÉZA főkönyvtáros tartott részletes beszámolót az Egyesület tízéves munkásságáról, amely ez alatt az idő alatt több mint 30.000 pengőt juttatott a Könyvtárnak folyóiratok és könyvek beszerzésére, továbbá rendszeresen kiadja a Műszaki Bibliográfiai Közleményeket, amelyek az olvasóközönséget a könyvtár legújabb szerzeményeiről tájékoztatják. Ennek a kétirányú működésnek tulajdonítható, hogy a könyvtár olvasóközönsége a közelmúltban már a 60.000-es létszámot is elérte.

Ezután az Iparügyi Minisztérium és a többi hatóságok és testületek képviselői üdvözölték a jubiláló egyesületet, majd pedig a közgyűlés védnökökké és tiszteleti tagokká választotta több közhatalóság, közintézmény és testület vezető tisztviselőit. A tiszteleti tagok sorában két nagy közkönyvtárunk első tisztviselője is szerepel: FITZ JÓZSEF, az Orsz. Széchényi-Könyvtár és FASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója.

A közgyűlés tárgysorozatának utolsó pontja gyanánt megejtett tisztújítás során az Egyesület elnökségét és választmányát, amely tíz év óta vezeti az Egyesületet, nagy lelkesedéssel újraválasztották. GR.

A Magyar Könyvszemle Szerkesztőbizottsága 1941. január elsejétől kezdődő érvénnyel módosította a Magyar Könyvszemle előfizetési feltételeit. Közvetlen előfizetőink részére az egész évi előfizetés díja továbbra is 40 pengő marad; könyvkereskedés, vagy hírlapelőfizetési iroda útján történő előfizetésnél azonban az ár 44 pengő, amelyből a közvetítőnek — mint más folyóiratoknál is szokásos — 10% engedményt adunk.

Felkérjük t. Előfizetőinket, hogy a Magyar Könyvszemle 1941. évi előfizetési díját a mellékelt postai befizetési lapon szíveskedjenek pénztárunkhoz, az Egyetemi Nyomdához beküldeni.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Dr. Karl Kniewald (Zagreb): *Agenda Pontificalis des Bischofs Chartwick von Győr.*

1. Die *Agenda Pontificalis* des Bischofs Chartwick von Győr ist das dritt älteste liturgische Buch Ungarns. Das älteste wird wohl der Szelepchényi-Kodex sein. Dann kommt das Margareten-Sakramentar der Domkirche von Zagreb MR 126. (Hahóti-Kodex) und danach das s. g. *Missale antiquissimum* des Zagreber Domes, geschrieben für Chartwick, Bischof von Győr. Obwohl es also nicht das älteste liturgische Buch Ungarns ist, so überragt es doch an Wichtigkeit seines Inhaltes wegen seine beiden älteren Brüder.

2. *Agenda Pontificalis* MR 165. ist mit der *Carolina* auf Pergamene im ausgehenden 11. Jh. geschrieben. Im Inventar des Zagreber Domes aus dem 14. Jh. wird diese *Agenda Pontificalis* „*Missale antiquissimum*“ genannt, sie ist jedoch kein Missale, sondern eine Sammlung pontificaler und priesterlicher Funktionen in und ausserhalb der Messe.

3. *Agenda Pontificalis* MR 165. ist für Győr geschrieben worden, während *Chartuirgus*, der Fol. 84. im *Exultet* genannt wird, Bischof von Győr war. An verschiedenen Stellen wird in dieser *Agenda Pontificalis ecclesia sancte marie* als die Hauptkirche und *ecclesia sancti stephani* als eine Nebenkirche genannt. Diese beiden Kirchen, sowie die näheren Umstände der Prozessionen, die in der *Agenda* erwähnt werden, führen nach Győr. Jeder Zweifel in dieser Hinsicht wird behoben wenn man die Rubriken und Texte dieser *Agenda* mit der Entwicklung des Ritus in der Domkirche von Zagreb vergleicht, wohin diese *Agenda Pontificalis* bald nach ihrer Fertigstellung, wahrscheinlich schon anlässlich der Gründung der Dioezese von Zagreb, um 1094. gebracht wurde. Dieser Vergleich zeigt eine offenbare Abhängigkeit des Zagreber Ritus von den Vorschriften der *Agenda Pontificalis* MR 165. Da nun der Zagreber Ritus nur nach einer ungarischen Vorlage eingerichtet werden konnte, so muss man schon deshalb voraussetzen, dass die *Agenda Pontificalis* MR 165. in Ungarn entstanden ist. Tatsächlich stimmt der Ritus der Firmung in MR 165. genau mit demjenigen im *Benedictionale* MR 89. in der Metropolitanbibliothek von Zagreb, das sicher für Esztergom geschrieben worden ist und das wahrscheinlich zusammen mit MR 165. nach Zagreb gebracht wurde. Ein Vergleich mit mittelalterlichen ungarischen Pontificalien, Missalien und Breviarien wird diesen Beweis vertiefen.

4. Der Fol. 84. erwähnte Bischof *Chartuirgus* ist also Bischof von Győr, wahrscheinlich identisch mit dem Verfasser der Legende über den hl. Stephan *Chartuicus*.

5. Die *Agenda Pontificalis* des Bischofs *Chartuirgus* von Győr enthält u. a. die Wasserweihe an der Vigil des Epiphaniestestes „ut mos est greco-

rum“, die sich in ungarischen Diözesen und in Zagreb bis ins 19. Jh. hinein erhalten hat, bis sie von Rom 1890. in dieser Form verboten wurde. Im Übrigen lässt die Kenntnis der griechischen Sprache seitens des Schriftleiters dieser *Agenda Pontificalis* zu wünschen übrig, da er z. B. Fol. 9. eine nicht recht verstandene rechtgläubige Formel „de homine usion“ gegen den Arianismus niederschreibt.

6. Die *Agenda Pontificalis* des Bischofs *Chartuurgus* bringt zwei, bzw. drei rituelle Spiele: das Dreikönigsspiel am Epiphaniestage, das *officium sepulchri* am Karfreitag und Ostersonntag, sowie das *officium puerorum* am Feste des hl. Apostels Johannes. Alle diese Spiele und verschiedene andere Einzelheiten weisen eine auffallende Verwandtschaft mit liturgischen Gebräuchen in Nordostfrankreich (Avranches—Rouen) auf.

7. Der Schriftleiter dieser *Agenda Pontificalis* beruft sich gelegentlich auch auf römische liturgische Gebräuche (Fol. 52.) und auf den libellus *romani ordinis* (Fol. 67.), der wohl mit dem *Ordo Romanus X.* nach der Zählung Mabillons identisch ist.

8. Da der Schriftleiter auch die *consuetudines monasticæ* kennt und sich auf sie beruft, so ist anzunehmen, dass diese *Agenda Pontificalis* nach verschiedenen Vorlagen redigiert wurde. Die Hauptvorlage wird jedoch unmittelbar oder mittelbar aus Nordfrankreich stammen.

9. Wenn man berücksichtigt, dass nach Angabe des Pray-Kodex der s. g. *Micrologus* um 1100. für alle ungarischen Kirchen als obligatorisch eingeführt wurde, so wird man aus der Tatsache, dass diese *Agenda Pontificalis* kein einziges Mal den *Micrologus* zitiert oder seine Vorschriften anwendet, den Schluss ziehen müssen, dass die Entstehungszeit dieser *Agenda Pontificalis* *Chartwicks*, Bischofs von Győr, vor dem Synodalbeschluss den *Micrologus* betreffend zu setzen ist, also jedenfalls vor 1100.

Zoltán Trócsányi: *Die Auflagehöhe und das Leserpublikum der ung. Bücher im 18. Jh.* Verfasser gibt einen Überblick der Auflagehöhe der im 18. Jh. erschienenen ung. Bücher und stellt fest, dass dieses Zeitalter theologische Werke in grosser Anzahl produzierte. Vierzig Städte besaßen Druckereien, von denen allein die Debrecener über eine Million Exemplare verlegte. Verfasser betont die Wichtigkeit der Kenntnis der Auflagehöhen dieser Zeit und fordert die Bibliothekare und Archivare auf, die in Archiven erhaltenen alten Rechnungsbücher der Druckereien aus dieser Hinsicht durchzuforschen.

Lajos Szimonidesz: *Drei ungarische protestantische Parochial-Bibliotheken im 17. Jahrhundert.* — Für die evangelische Gemeinde in Msenna hat Stephan von Baraczakay (Baracskey) in den Jahren um 1630. neun Stück Folianten und 63 andere Bücher testamentarisch vermacht, die alle theologischen Inhalts und für den Gebrauch des evangelischen Pfarrers bestimmt waren. Der Bestand dieser Bibliothek wurde am 12. Mai 1635 inventarisiert und als ein Teil des Visitationsprotokolls in der Daniel Crudyschen Sammlung erhalten. — Eine andere theologische Abteilung einer herrschaftlichen Bibliothek kam am 6. November 1640. in den Besitz der cassai-

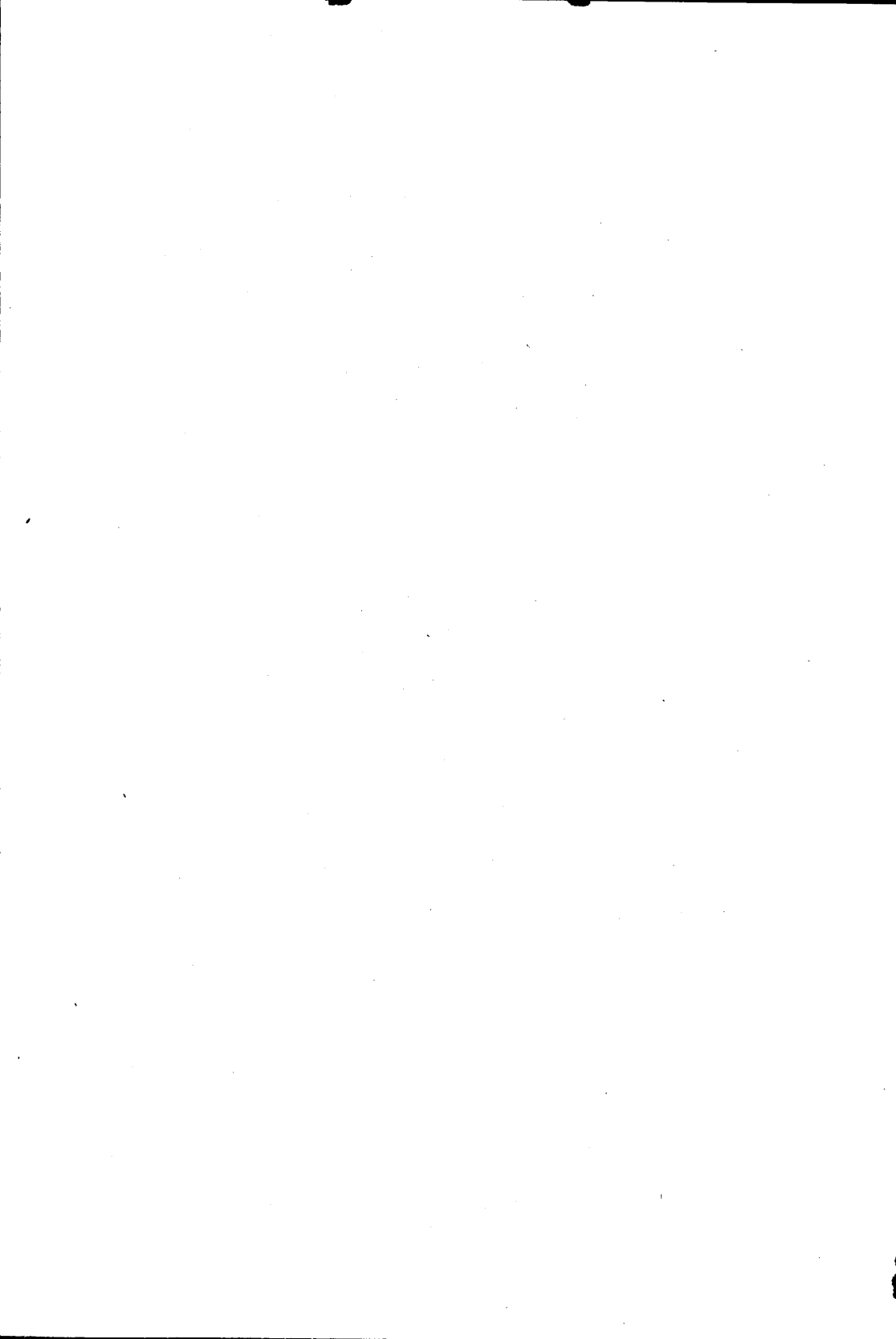
schen evang. Gemeinde (Kom. Trencsén). Diese waren Bücher des Paulus von Petróczi, die durch seine Witwe der Gemeinde übergeben wurden mit der merkwürdigen Bestimmung, dass wenn die Gemeinde einmal von dem evang. Glauben abfallen würde, die Bücher dem letzten Pfarrer zufallen sollen. — Die dritte Bibliothek ist die der reformierten Gemeinde zu Nagyszombat (Tyrnau), welche diese Bücher als Handapparat ihrer Pfarrer gestiftet hatte um diese in dieser erzbischöflichen und mit einer katholischen Universität versorgten Stadt unbedingt auf der Höhe der protestantischen Bildung halten zu können um in strittigen Fällen sich augenblicklich orientieren und in theologischen Auseinandersetzungen gewichtig mitsprechen zu können. Deren Katalog ist bei der Beschlagnahme am 16. April 1674. aufgenommen. — Alle drei Bibliotheken sind in den Verfolgungen der 1660-er resp. der 1670-er Jahre der betreffenden Gemeinden abhanden gekommen.

Piroska Szemző: *Die Pester Zeitung. (1845—1852)* Nach sieben bemühungsvollen Jahren erhielten endlich der Pester Grossverleger und Buchdrucker Landerer und Heckenast und der Pester Stadtrichter Georg Járý den 13. Feber 1845 die Konzession eines neuen politischen Blattes, der Pester Zeitung. Um diese zu gewinnen, mussten die Inhaber mit ihrem — von nun an — „offiziellen Organ“ in allen die Regierungspolitik, die feste Erhaltung der ständischen Verfassung, das Führen des Bürgertums durch entsprechende Belehrung, unterstützen.

Die Pester Zeitung arbeitete und wirkte während seiner ganzen Lebensdauer in dieser „unverfälschten politischen Richtung“, im Sinne und Geiste der Wiener Regierung. Bloss die Märzzeit bildet eine Ausnahme, in welcher ihre Schriftleiter und Mitarbeiter Mitglieder der radikalen Partei waren. Nur derzeitig war dieses Organ eine, auf die Regierung „gefährliche Zeitung“ gewesen.

Sie war auch keine schlechte Unternehmung und lebte mit dem Titel Ungarische Nachrichten bis auf das Jahr 1865 fort; erst mit dem Aufblühen der in ungarischer Sprache verfassten Zeitungen ging sie, das eminente technische Vorbild für das ungarische Zeitungswesen, ein.

Julia von Mokcsay: *Irreführende Daten im Kopfe der Zeitungen und Zeitschriften.* Es kommt oft vor, dass auf die Titelblätter, in die Köpfe und in die Impressa der Zeitungen und Zeitschriften irrtümliche Daten gelangen. — Diese können zufällige, sie können jedoch auch absichtliche Irrtümer sein. Besonders diesen Letzteren gegenüber muss der Bibliothekar sehr vorsichtig sein, denn jener, der absichtlich unwahre Daten mitteilt, der sorgt auch für ihre Verhüllung. Endlich können auch die Variationen den Bibliothekar irreführen, d. h. jene Fälle, wenn zwei identische Zeitungsnummern in einer Kleinigkeit von einander abweichen. Aus alldiesem folgt, dass der Bibliothekar und der Bibliograph sehr vorsichtig sein muss. Es genügt nicht, dass er nur den Umschlag, Kopf und das Impressum liest, sondern er muss sich auch in den Inhalt der Zeitungen vertiefen, wenn er vermeiden will, dass irrtümliche Daten in die Kataloge und Bibliographien kommen.

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronovszky Iván* felel.

36.185. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

TARTALOM

	Lap
Kniewald Károly: Hartwick győri püspök Agenda pontificalis-a	1
Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközön- sége és példányszáma	22
Szimonidesz Lajos: Három protestáns parókhíális egyházi könyvtár a XVII. században	38
Szemző Piroska: A Pester Zeitung története	50
Mokcsay Júlia: A hírlapok és folyóiratok homlokírásának megtévesztő adatai	69
Kisebb közlemények: TR. Z.: Pintér Jenő. — ZOVÁNYI JENŐ: Melyik Tolnai Jánosnak műve a Novissima Tuba? — HAJNÓCZY IVÁN: A Cantus Catholici (1651) nyomdahelye és szerkesztője. — GÁSPÁR MARGIT: A Széchényi-Könyvtár és a nyomdavidág pereskedése	81
Ismertetések: <i>Handbuch der Bibliothekswissenschaft.</i> (Ism.: VARGA SÁN- DOR FRIGYES.) — AESCHLIMANN, ERARDO: Dictionnaires des minia- turistes du moyen-âge... (Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK.) — <i>Gutenberg- Jahrbuch 1939.</i> (Ism.: GRONOVSKY IVÁN.) — BARTONIEK EMMA: Codices Latini Medii Aevi. (Ism.: IVÁNKA ENDRE.) — SCHRIEWER, FRANZ: Büchereistatistik. (Ism.: GRONOVSKY IVÁN.) — KNIEWALD, DRAGUTIN: Zagrebački sakramentarij sv. Margarete. (Ism.: DANCZI VILLEBALD.) — <i>A Fővárosi Könyvtár évkönyve IX. 1939.</i> (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS.) — DR. BARANYAY JÓZSEF: A főlzabadult Komárom Szabad Királyi Város Nyilvános Közkönyvtárának VIII. Címjegyzéke. — (Ism.: SUPKA ERVIN.) — OLOFSSON PLACID: Gróf Széchényi Ferenc irodalompártolása. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA.) — VARGA NÁNDOR LAJOS: A fametszet. (Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES.)	89
Levélszekrény: TR. Z.: A könyvtár és a napi politika. — ZNAKOVSKY EMMA: A folyóiratok és napilapok címének egységes rövidítéséről. — GR.: A Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete. — A Magyar Könyvszemle Szerkesztőbizottsága. — Kérés előfizetőinkhez	113
Résumé — Inhaltsangabe	116

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

II. kötet. Bálint Sándor — Berényi János.

Budapest, 1940. 8° 1272 hasáb.

Ára 50 pengő.

Varjas Béla:

**Balassa Bálint Istenes énekeinek
első kiadása**

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XI.)

Budapest, 1940. 8° 26 lap, 3 melléklet.

Ára 2 pengő.

Szentkúty Pál:

**Régi hazai nyomdák
mintakönyvei**

A Magyar Bibliophil Társaság kiadása, 1940. 2° 114 lap,
27 melléklet.

Ára 20 pengő.

Bartoniék Emma:

Codices Latini medii aevi

(Catalogus Bibl. Mus. Nat. Hung. XII.)

Budapest, 1940. 4° XVII., 527 lap.

Ára 50 pengő.

Lavotta Rezső:

Kéziratos zeneművek

(A Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának Címjegyzéke VI.)

Budapest, 1940. 8° VII., 237 lap.

Ára 10 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1941. évi folyam * II. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1941

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZABÓ BÉLA, min. tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

A PRESSBURGER ZEITUNG MEGINDÍTÁSA.

1764. július 14-én indult meg a *Pressburger Zeitung* LANDERER MIHÁLY kiadásában s az első számhoz csatolt előfizetési felhívás részletesen tájékoztatta az olvasóközönséget a lap céljairól. Eszerint elsősorban a napi eseményekről beszámoló hírek közlésére kívánt súlyt helyezni (Vorfällenheiten in Europa sowohl als besonders in dem Königreiche Hungarn unter dem Titel „Pressburger Zeitungen“ drucken), melyek részben külföldi lapok, részben pedig levelezés útján jutottak el a kiadóhoz (er hat sich um geschickte Correspondenten an verschiedenen Oertern erworben). Az utóbbi hírforrást a hazai napi eseményekkel kell kapcsolatba hozni, mert ezekről hazai hírlapok hiányában más módon nem lehetett értesüléseket szerezni. A hírszolgáltatáson kívül hirdetésekkel is foglalkozni kívánt (auch alles einverleiben, was man sonst in anderen Städten in den sogenannten Intelligenzblättern findet, als da sind öffentliche Publicationen, Auctionen) s e téren igazán nagy változatosságot tudott felmutatni a lap, mert Firmus Lauterer Bräumeister kitűnő sörét hirdeti e lapban, egy juris studiosus az acta diaetalia másolására vállalkozik, állandó rovatként találjuk benne a Pozsonyban elhaltak névsorát, a fontosabb termények piaci árait, könyvhirdetéseket stb. Tudományos természetű cikkek közlésére is vállalkozott, e téren azonban nem tudott nagyobb eredményeket felmutatni, mert a „Beweis, dass die heutigen Ungarn aus dem alten Reiche der Hunnen herkommen“ című nyolc folytatásban megjelent tanulmányhoz hasonló más cikksorozatot nem találunk benne. A szépirodalom sokáig teljesen hiányzott belőle, e helyett olyan olvasmányokkal törekedett lekötteni az érdeklődést, mint p. o. a százévesnél idősebb emberek névsorának összeállítása, új találmányok leírása stb.

Hetenként kétszer jelent meg a lap, ami az akkori viszonyoknak teljesen megfelelt, hiszen a jóval későbbi Pesti Hírlap is így indult. Előfizetési ára évi nyolc forintban, helybelieknek

6 forintban volt megállapítva, ami félvényként előre volt fizetendő. Számonként négy krajcárért is meg lehetett azonban kapni a négy negyedrést oldalon megjelenő lapot, de akkor szerdán és szombaton este a kiadóhoz kellett küldeni érte, mert a lapszéthordás a lap megindulásakor nem volt szokásos. Külső elgondolásban az egész lap erősen emlékeztetett a *Wiener Diarium*ra s anyagát is jórészt innen vette át, ami Bécsnek a szomszédos Pozsonyra gyakorolt szellemi hatása alapján teljesen érthető. Helyi érdekű közlemények is voltak azonban benne, amelyek a lap iránti érdeklődés ébrentartására voltak hivatva, s éppen ezek a helyi érdekű közlemények biztosították a lap fennmaradását.

A helytartótanácsnak 1765. március hó 28-án a pozsonyi városi tanácshoz intézett leiratából tudjuk, hogy LANDERER MIHÁLY előzetes engedély nélkül indította meg lapját (sic dicta Novalia isthic imprimere coeperit) és ezért a helytartótanács utasította a városi tanácsot, hogy állapítsa meg a lap íróját és cenzorát. A városi tanács felhívására LANDERER MIHÁLY a következőkben adott számot lapja megindításáról:

Kein Eigennutz noch andere anstössige Absichten haben mich zu dem Entschlusse dieses Unternehmens gebracht. Ohne den mindesten Vorschub und ohne alle Vortheile habe ich auf ein blosses Geradewohl angefangen wöchentlich zweymal Neuigkeiten drucken zu lassen. Ich habe einige Abnehmer und Leser gefunden und diese würden sich um ein nahmhaftes vermehren, wenn ich in den Stand gesetzt würde mit öfteren Nachrichten aus unserem *in ganz Europa so berühmten und weiten Vaterlande* das Publikum zu unterhalten. Dazu würde ich am sichersten gelangen, wenn eine höchstpreisliche Statthalterei die hohe Gnade hätte mir die merkwürdigsten und in die Naturgeschichte gehörigen Seltenheiten, welche in dem Königreiche vorkommen und hieher berichtet werden, mittheilen zu lassen, um welches ich hiemit hochgedachte Statthalterei unterthänigst bitte und einen hochedlen und hochweisen Stadtmagistrat gehorsamst ersuche diese meine Bitte gütigst zu unterstützen. Dieses würde *unserer Nation gewiss zur Ehre* gereichen und den Ruhm, den sie sich durch ihre *unsterbliche Thaten* bei der Welt schon erworben, auch auf diese Seite mercklich erweitern. Wie unsträflich übrigens der Schritt sei, den ich bereits in dieser Sache gethan habe, ist einem hochedlen und hochweisen Stadtmagistrat, ohne dessen Censur auch nicht eine Sylbe gedruckt worden, schon so bekannt, dass ich mir schmeichle deswegen nicht den mindesten Vorwürfen ausgesetzt zu werden. Und was die Verfassung der Zeitungen selbst anbelangt, so sind sie theils aus anderen gedruckten Blättern, theils aber aus schriftlichen Nachrichten gezogen. Zuweilen sind auch einige gelehrte Sachen mit eingerückt worden, dadurch man einen zwar geringen, aber doch untadelhaften Anfang gemacht hat unsere

Litteratur den Ausländern etwas bekannter zu machen. Es haben sich auch deswegen die ehrwürdigen *Patres aus der Gesellschaft Jesu* ein Vergnügen gemacht in mein Ansuchen zu willigen dasjenige, was bei ihnen und besonders auf der Universität zu Tyrnau gelehrtes vorgehen wird, zu berichten.

Und da endlich nicht nur alle europäische Königreiche und Fürstenthümer, sondern selbst die meisten Städte fremder Länder ihre eigene Zeitungen drucken, das *berühmte und weitläufige Königreich Ungarn* aber noch gar keine aufzuweisen gehabt, sondern bisher ihr Geld für dieselben ausserhalb Landes geschickt: so habe ich dadurch nicht nur diesen Mangel ersetzen, sondern auch etwas zur Ehre und zum Nutzen des Landes beizutragen geglaubt, da ich besonders den jährlichen Preis meiner Zeitungen auf mehr nicht als sechs Gulden gesetzt, die ausländischen aber auch mit zwanzig und mehr Gulden bezahlt werden müssen.

LANDERER beadványából megállapítható, hogy a lapot egyelőre kísérletképen indította meg azzal az elgondolással, hogy kellő számú előfizető jelentkezése esetén állandósítani fogja azt. A lapban közölt anyagot részben külföldi lapokból, részben kézíratos közlésekből vette s kinyomatás előtt a városi tanács ellenőrzése alá bocsátotta. Híreken és hirdetésekén kívül a hazai tudományos irodalom ismertetésére is súlyt helyezett s e célra sikerült a pozsonyi jezsuitákat munkatársakul megnyerni. Minthogy hazai hírlapirodalmunk egyáltalán nem volt s az olvasóközönség a külföldi lapokra volt utalva: lapjának megindításával azt a célt is szolgálni kívánta, hogy a lapelőfizetés címén az országból kimenő pénz itthon maradjon. Lapjának évi előfizetési díját éppen ezért csupán 6 forintban állapította meg, míg a külföldi lapok 20 forintnál is többet kerültek évenként. Feltűnő LANDERER beadványában az a melegség, mellyel hazájáról és nemzetéről megemlékezik. Bár németül ír, magyarul érez, büszke hazájának hírnevére s nemzetének halhatatlan tetteire. Tette pedig ezt olyan időpontban, mikor a hazafiság még nem magaslott ki a polgári erények sorából. Ezzel a mellett tett tanúságot, hogy a LANDERER-család német neve és német anyanyelve mellett a magyarság javát szolgálta, amint ezt a budai LANDERER-nyomda működésének ismertetése kapcsán már alkalmam volt előadni. (*Gutenberg-Jahrbuch* 1936. évfolyam 173. l.). Magyarnyelvű újság kiadására ebben az időpontban még alig lehetett gondolni, mert az olvasóközönség túlnyomóan a városi polgárság köréből került ki, ez pedig még német anyanyelvű volt. Hazafias szellemtől áthatott német újság is jó szolgálatokat tett azonban, mert meg-

erősítette a városi polgárság és a nemzet egyeteme közötti kapcsolatokat, s az emberi kultúra kincseit sugározta ki.

A pozsonyi városi tanács 1765. április 29-én kelt jelentésében megismételte mindazt, amit LANDERER beadványában előadott. Elsősorban azt emelte ki, hogy LANDERER egyelőre kísérletképen (experientiae dumtaxat causa) indította meg lapját s engedélyt csupán az esetben szándékozott kérni, ha a vállalkozás jövedelmezőségéről meggyőződött (si suas abinde expensas rehabere aut aliquam subsistentiam consequi posset). Hangoztatta továbbá a jezsuiták közreműködését a szerkesztésben és a kiadásra kerülő újságszövegek előzetes hatósági ellenőrzését, amiből arra következtetett, hogy a lap fennmaradása az ország javára és dízére fog szolgálni (pro utili et decore incltyi huius regni futura). Minthogy a helytartótanács is azonos értelemben terjesztette fel az ügyet a kancelláriához, az 1765. augusztus 3-án kelt legfelsőbb elhatározás a lap további kiadását nem ellenezte, szükségesnek tartotta azonban, hogy a kinyomandó újságszövegeket a városi tanácson kívül a helytartótanács is ellenőrizze s az állandó ellenőrzéssel egyik tanácsosát bízza meg. (Helytartótanácsi levéltár. Miscellanea fasc. 58. nr. 302.) WALLASZKY nyomán (*Conspectus reipublicae litterariae* 263 l.) úgy tudjuk, hogy a *Pressburger Zeitung* megindítása WINDISCH KÁROLY érdeme (Germanicus suscepit Carolus Theophilus Windisch circa annum 1765 typis Landererianis), amire maga a lap semminemű támpontot nem nyújt, de nem is látszik valószínűnek, hogy a barokk gondolkozás korában az evangélikus WINDISCH KÁROLY-lyal a pozsonyi jezsuiták együttműködtek volna, már pedig a jezsuiták közreműködése a lap szerkesztésében minden kétséget kizáróan meg van állapítva. De nem is volt szüksége a kiadónak külön újságíróra, mert híreit túlnyomóan a *Wiener Diarium*ból merítette s a hírekhez ritkán fűzött külön megjegyzéseket, mint p. o. az 1764. július 25-i számban, ahol GOTTSCHED német nyelvtanának megjelenéséről adott számot a lap, a következő szerkesztői megjegyzést olvashatjuk: „Es wäre zu wünschen, dass auch bei uns ein Gottsched aufstünde, der diese schöne und zierliche ungarische Sprache den Ausländern etwas bekannt machte“. Ha WINDISCH KÁROLYnak valósággal része lett volna a pozsonyi újság megindításában vagy szerkesztésében, ezt LANDERER alig hallgatta volna el akkor, mikor a helytartótanács az újságíró

megnevezésére határozottan felszólította. Ha LANDERER még sem nevezte meg az újságíró, akkor ezt csupán úgy tudjuk megmagyarázni, hogy vagy maga végezte az újságírás akkor még jelentéktelen munkáját, vagy olyan embert alkalmazott e célra, akit nem volt érdemes megnevezni. Az a széleskörű forrástanulmányon felépült monográfia (PICHLER ALOYS: *Entstehung der Pressburger Zeitung*, 1913. — Monographien zur Stadtgeschichte I.), mely a *Pressburger Zeitung* megindításának van szentelve, szintén azon álláspontot képviseli, hogy WINDISCH közreműködése forrásszerűen nem igazolható (dessen Name wird weder in den geschäftlichen Veröffentlichungen, noch in den amtlichen Akten erwähnt). Ezzel szemben WINDISCH életrajzírója (VALJAVEC: *Karl Gottlieb Windisch*, 1936. — Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums in Süden II.) még mindig a WINDISCH közreműködése mellett tör lándzsát és ezt szinte feltűnő elfogultsággal teszi. Érvelése azonban egyáltalán nem meggyőző s igazán érthetetlen, hogy miért kellett ennek az alárendelt jelentőségű újságírói tevékenységnek ekkora figyelmet szentelni, mikor a WINDISCH tudományos érdemei jóval magasabbrendűek. VALJAVEC egyik fontosnak látszó érve a *Pressburger Zeitung* tudományos tárgyú hírszolgálat, ezek a hírek azonban a többiekhez hasonlóan külföldi lapokból vannak átvéve, a belföldieket pedig LANDERER saját vallomása szerint a pozsonyi jezsuiták szolgáltatták. VALJAVEC másik érve az idegen helynevek, pénzek és szokatlan kifejezések magyarázata, amiben nem nagyon bővelkedett a pozsonyi újság s végeredményben LANDERER tollából is származhatott. A harmadik érv végül a pozsonyi újság 1773. évfolyamában feltűnő tartalmi változás (verrät in seinem inhaltlichen Aufbau Schwankungen), amiből VALJAVEC szerkesztőváltásra következtet (27. l.). Ez a tartalmi változás kétségtelen, egészen más azonban az oka, mint amit VALJAVEC vél, aki ebből WINDISCH közreműködésének a megszűnésére következtet. A kritikus 1773. április 21-i számban ugyanis, ahonnan kezdve VALJAVEC szerint a WINDISCH közreműködése megszűnt, LANDERER hirdetését tett közzé, melyben lapjának belföldi hírekkel való jobb ellátását helyezi kilátásba (vorzüglich wird auf inländische Begebenheiten und Nachrichten gesehen). Ugyanezen számtól kezdve a lapot kisebb betűtípussal kezdte nyomtatni, aminek az volt az eredménye, hogy befogadóképessége jelentősen bővült. A *Ge-*

lehrte Sachen című rovat is innen kezdve lép jobban előtérbe, addig elég ritkán találkozunk vele. Ugyanazon hirdetést az 1773. június 26-i számban is megismételte LANDERER, az ujság címe július elején *Pressburger Zeitungen*-ra változott, rovatai állandósultak (*Ausländische Begebenheiten, Inländische Vorfälle, Gelehrte Anzeigen, Todtenliste von Pressburg*), ami a címváltozást is indokolta. Egyszóval a lap tartalmasabbá lett, ami határozott szegénységi bizonyítványt jelentene a WINDISCH számára, ha ez a változás akkor és azért következett volna be, amikor és amiért WINDISCH a lap szerkesztésétől vagy a közreműködéstől megvált, amint ezt VALJAVEC véli.

Szerencsére a *Pressburger Zeitung* újjáalakulásának az indító oka nem a WINDISCH kiválása, hanem az a vállalkozás volt, amelyet ebben az időpontban FÜSSLI RUDOLF készült megindítani s ami LANDERERT arra kényszerítette, hogy a nagyhangú versenytárssal szemben lapját megvédelmezze. 1773. június 8-án iktatták LANDERERnek a helytartótanácsához intézett beadványát (Htan. levéltár. Miscellanea fasc. 58. nr. 302.), melyben bejelentette lapja újjáalakítását (*meliori ordine atque modo pro majori publicitate atque oblectamento nova hujatia imprimere meditor*) s egyszersmind ezt a nyilvánossággal közlő felhívás kibocsátására is engedélyt kért. A kiadandó felhívás szövege egész terjedelmében mellékelve van s ebben mindenekelőtt a lap fejlődéséről számolt be, nevezetesen hogy 1767-től 1769-ig *Freund der Tugend*, 1770-ben *Zeitvertreiber*, 1771-től kezdve pedig *Wochenblatt* cím alatt hetenként egy-egy mellékletet csatolt lapjához, hogy ennek szellemi színvonalát emelje (*In diesem Absicht geschah es auch, dass den gewöhnlichen Aufsätzen alle Mittwoch auch noch ein besonderes Wochenstück beigelegt wurde: Der Freund der Tugend kam schon in den Jahren 67, 68 und 69 heraus, diesem folgte 1770 der Zeitvertreiber und seit 71 wird das Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste gedruckt*). A lapjában közölt hirdetés szövegével azonos módon mondja el aztán, hogy innen kezdve a belföldi hírekre nagy súlyt fog helyezni anélkül, hogy a külföldi hírszolgáltatást elhanyagolná. Részletesen is felsorolja mindazt, amiről lapjában be fog számolni, nevezetesen a legmagasabb körökben előforduló változásokról, a hivatali előléptetésekről, az egyházi és világi téren bekövetkező szervezeti újításokról, az igazságszolgáltatást és köz-

gazdaságot illető rendelkezésekről. (Anzeigen von unseren höchsten Landesherrschaften, von hohen Geburten, Vermählungen und Todesfällen, von hohen Beförderungen im Zivil-, Militär- und Geistlichem Stande, von merkwürdigen Veränderungen in Ungarn, Siebenbürgen und den übrigen Reichen der Welt in Absicht auf die Kirchen und den Staat, von öffentlichen Verordnungen, Anstalten und Nachrichten, die da betreffen das Justizwesen, das Polizeiwesen, das Wirtschafts-, Finanz- und Handlungswesen.) Hirdetések kivül be akart számolni a rendkívüli természeti jelenségekről, ritka eseményekről és ünnepségekről, a helyi hírek keretén belül pedig a házaladásokról, kiadó lakásokról, piaci árakról, halálesetekről stb. A lap újjáalakítására vonatkozó terve végrehajtását már április folyamán megkezdte és ennek eredményei szemmelláthatóan megnyilvánultak az olvasók számára emelkedésében. (Der Anfang dazu ist schon im April gemacht worden und zwar mit einem Erfolge, den der Zuwachs an Lesern zu unserer Freude sehr wohl entschieden hat.) Végérvényesen azonban júliustól kezdve ígéri a lap újjáalakítását (der Anfang wird in Julio gemacht), amint valósággal ekkor nyert új alakot és változatosabb tartalmat a *Pressburger Zeitung*, amennyiben ezt a lapot ellenőrző hatóságok felfogása megengedte, mert példának okáért a hatósági rendeletek közlését rövidesen megtiltották.

Már most, hogy ennek a hirdetménynek s a lapszerkesztésben történt változásnak nem a WINDISCH kiválása volt az oka, ez minden kétséget kizáróan megállapítható abból a beadványból, amelyet LANDERER versenytársa intézett 1773. június 7-én a helytartótanácshoz. (Miscellanea fasc. 58. nr. 302). Ebben a beadványban előadta, hogy lapot készül indítani s vállalkozását ALBRECHT herceg királyi helytartó is helyesli, a királynő pedig gróf BALASSA FERENC előtt úgy nyilatkozott, hogy kizárólagos szabadalommal kell azt felruházni. Ilyen előzmények után értesült arról, hogy LANDERER, aki minden szabadalom nélkül néhány év óta a *Wiener Diarium*ból hetenként kivonatokat ad ki Pozsonyban (ohne einiges Privilegium seit etlichen Jahren hier einen wöchentlichen Auszug aus dem Wiener Diarium unter dem Titel *Pressburger Zeitung* herausgegeben), lapindítási terveiről értesülve terjedelmes hirdetményt készül kevés számú olvasóhoz eljuttatni, melyben mindazt kilátásba helyezi, ami a FÜSSLI RUDOLF

tervében foglaltatik. Minthogy e hirdetmény kibocsátása terve megvalósítását veszélyeztetné, arra kérte a helytartótanácsot, hogy ne engedje meg a hirdetmény kinyomatását. A hirdetmény nem is jelent meg, a pozsonyi ujság azonban megváltozott, határozottan jobbá lett s ezért FÜSSLI most már említett pártfogójához, gróf BALASSA FERENchez fordult s terjedelmes emlékiratban adta elő lapalapítási terveit. E szerint 12 esztendei magyarországi tartózkodása alatt alkalmá nyílt meggyőződni arról, hogy nagy-jelentőségű lenne a magyar nemzet számára megismerni mindazt, ami a mezőgazdaság és ipar, továbbá a tudományok és művészetek terén előfordult (was in Absicht auf die Landwirtschaft, die Mechanik und die nützlichen sowohl als schönen Wissenschaften und Künste unternommen wird), továbbá ha a politikai, történeti és természeti eseményekről is beszámolót kapna (mit einer Anzeige politischer, historischer und natürlicher Begebenheiten begleitet würden). Mindezeket a legcélszerűbben ujságkiadás útján lehet elérni, lapalapítás céljából már tárgyalt is tanult, tudománykedvelő férfiakkal, ALBRECHT herceg királyi helytartóval közölte tervét és vállalkozásához kizárólagos szabadalmat kért. Minthogy azonban jól tudja, hogy a bécsi lapvállalatok balsikerei kedvezőtlenül hangolták ezirányban a királynőt s a saját vállalkozása iránti jóindulatában sem bízhatik (haben Ihrer Majestät keine Neigung für derlei Art Schriften beigebracht und scheinen allerhöchst dieselben daher auch meinem diesfälligen Unternehmen nicht allerdings geneigt zu sein), gróf BALASSA FERENC pártfogását kérte, hogy a királynő jóindulatát eszközölje ki számára. Ezzel kapcsolatosan LANDERER ujságjáról megállapította, hogy mindeddig a *Wiener Diarium* kivonata volt s csupán onnan fogva kezdett jelentéktelen pozsonyi híreket közölni, hogy neszét vette a FÜSSLI újság alapítási terveinek. (Nur seit dem mein Vorhaben in Pressburg bekannt worden, am Ende einen oder zwei, meistens auf Kleinigkeiten oder nach dem Hörensagen aufgefangene Articulu von Pressburg in sich haltet.) A kancellária ezt az emlékiratot 1773. július 5-én véleményadás céljából leküldötte a helytartótanácsnak, és ez alkalommal a FÜSSLI részletesen kidolgozott ujságtervét is mellékelte. Ez a tervezet lényegét tekintve valósággal azonos volt a LANDERER hirdetményében foglaltakkal, nevezetesen elsősorban a belföldi dolgokra kívánt figyelemmel lenni, ismertette volna a kiadott vagy sajtókész munkákat,

közölte volna az egyházi, polgári és katonai előléptetéseket, a tudományos, művészeti és gazdasági élet terén előfordult eseményeket, beszámolt volna a rendkívüli természeti jelenségekről s cikkeket közölt volna az ország régebbi és újabb történetéből (welche sowohl die alte als neue Historie dieses Landes in ein helleres Licht setzen können), amely utóbbi a LANDERER tervezetében nem fordult elő.

A régi kiadó és új vállalkozó között nyilvánvalóan éles ellentétek voltak, amelyek kiegyenlítésére a felsőbb hatóságok alig tudtak volna módot találni s végre is az érdekelt feleknek kellett a kiegyenlítés útját megtalálni. Ez meg is történt, mert FÜSSLI RUDOLF és LANDERER 1773. július 21-én egyességet kötöttek, mely szerint LANDERER a lapját teljesen átengedte az új vállalkozónak (seine bisherige Zeitung vollkommen abgetreten und übergeben hat), FÜSSLI viszont kötelezte magát, hogy lapját LANDERERNél fogja nyomtatni, vállalatának megszűnése esetén pedig a lap visszazáll LANDERERre. A szerződés szerint a lapot kezdetben 300 példányban nyomták volna, s a nyomásért LANDERER ívenként 6 forint 40 krajcárt kapott volna; ezenfelül kötelezte magát a kiadó, hogy LANDERERnek 12 ingyen példányt ad és hirdetésményeit díjtalanul közli. Ezt a megoldást a helytartótanács kielégítőnek találta s véleménye alapján az 1773. szeptember 3-i királyi leirat hozzájárult a kért 10 esztendei kizárólagos szabadalom engedélyezéséhez. Mindamellett a tervezett lapkiadás nem valósult meg s a *Pressburger Zeitung* tovább is a LANDERER kiadásában jelent meg. WALLASZKY nyomán (*Conspectus reipublicae litterariae* 263. l.) csupán annyit tudunk róla, hogy 1773-ban Pozsonyban előfizetési felhívás jelent meg a „*Hungarische vermischte Nachrichten von Staats und Gelehrten Neuigkeiten*“ című lapra, ami nyilvánvalóan a FÜSSLI RUDOLF vállalkozására vonatkozik. A terv WALLASZKY tudomása szerint nem valósult meg, okát azonban nem tudta megjelölni (propositum utilissimum — causae nos latent — eventu caruit).

Mintthogy a vita során WINDISCH neve seholsem fordul elő, bizonyítottnak vehető, hogy nem is volt érdekelve ez ügyben. WALLASZKY tanúsága nyomán azonban gondolni lehet arra, hogy a melléklapok, nevezetesen a *Wochenblatt* szerkesztését tarthatta a kezében. Ennek a tartalma ugyanis kizárólag ismeretterjesztő jellegű s német, francia, angol és olasz folyóiratokból (Universal

Magazin, Journal encyclopédique, Magazino Toscano, London Magazin stb.) van merítve, ilyen folyóirat szerkesztésére pedig csupán olyan nagyműveltségű ember volt alkalmas, amelyet WINDISCH KÁROLYban tisztelhetünk. WINDISCH adhatta az eszmét LANDERERnek a melléklap megindítására is, amire abból következtethetünk, hogy 1767-ben indult meg a *Freund der Tugend* s ugyancsak 1767-ben adta ki a LANDERER nyomdában a nyomda üzletvezetője WINDISCH KÁROLY névnapjára írt ünnepi ódáját (PICHLER id. m. 31. l.). Minthogy pedig a *Pressburger Wochenblatt* 1773 végéig változatlanul fennállott, kizártnak kell tekintenünk VALJAVEC azon feltevését, hogy LANDERER és WINDISCH között már 1773 elején szakadásra vezető ellentétek voltak. A *Pressburger Wochenblatt* megszűnése 1773 végén minden esetre amellet bizonyít, hogy LANDERER és WINDISCH kapcsolatai ekkor megszakadtak, ennek okát azonban nem kell feltétlenül személyi ellentétekben keresni.

Ámbár tartalma szerint a *Pressburger Zeitung* főforrásául a *Wiener Diarium* vehető, még sem mondhatjuk azt, hogy a *Wiener Diarium* példája készítette LANDERERT lapja megindítására, sőt éppen ez a bécsi lap volt a *Pressburger Zeitung* legveszedelmesebb versenytársa. Sokkal valószínűbb, hogy LANDERERT a budai nyomda 25 esztendő előtt megszűnt „*Wochentlich zweimal neu ankommender Mercurius*“ című ujságja, mely szintén a *Wiener Diarium*ból táplálkozott, készítette lapja megindítására. A budai ujságot ugyanis a szülői háznál bőséges alkalma nyílt megismerni s mint élelmes üzletember azonnal belátta, hogy Pozsony minden tekintetben alkalmasabb hely Budánál az ujságkiadásra. A *Pressburger Zeitung* kétségtelenül tartalmasabb a budai ujságnál, de számba kell venni azt is, hogy a *Pressburger Zeitung* megindításakor a forrásul felhasznált *Wiener Diarium* is tartalmasabbá lett. A *Pressburger Zeitung* külalakja szerint is jóval felette állott a budai ujságnak amint LANDERER pozsonyi nyomdája is jobban fel volt szerelve 1764-ben, mint a budai nyomda 1730-ban, mikor a *Mercurius* kiadását megkezdte. Mindezek alapján azt hisszük, hogy a *Pressburger Zeitung* megindítását joggal írhatjuk LANDERER MIHÁLY javára, s a LANDERER-család körében is tovább élt ez a tudat, amint ezt LANDERER MIHÁLY fiának 1800. július 25-én a helytartótanácsához intézett beadványából is láthatjuk (PICHLER id. m. XXXII. l.), ahol ez külön

ki van emelve. (Der Vater der Familie war Erfinder und Urheber der Pressburger Zeitung.) FÜSSLI nagy hangon hirdetett ujság-alapítása pedig végleg meghiúsult s LANDERER 1779. augusztus 25-én kelt beadványában büszkén hirdethette, hogy az egyetlen magyarországi németnyelvű ujság évek óta az ő költségén jelenik meg (qui unicus in hocce Hungariae regno novellas Germanico quidem stilo concinnatas pro decore gentis a tantis jam annis propriis sumptibus impressi).

GÁRDONYI ALBERT.

BATTHYÁNY BOLDIZSÁR MISEKÖNYVÉNEK HITELESSÉGE.

1. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára egy 1489-ben írt, jelentéktelen külsejű kis misekönyvet őriz, „*Nyelvemlékek 17.*“ jelzet alatt. A könyvnek az eleje magyar nyelven írott kalendárium, az egyes miséknek *magyar neve* pedig az illető levél alján piros tintával írottan olvasható.¹ Kolofonja szerint BATTHYÁNY BOLDIZSÁR várkapitánysága alatt 1489-ben írta a könyvet FÁNCSI ANTAL nemes ember, íródeák, még pedig Kőszegen, ahol ebben az időben BATTHYÁNY BOLDIZSÁR várkapitány volt.² *Éppen száz éve, hogy a jelentéktelen külsejű kódex hazánkban elég nagy feltűnést keltett.* A kódex elején ugyanis *magyar nyelvű* kalendárium olvasható (f. 2—7’); a kódexben előforduló egyes miséknél a folió alján mindenütt olvasható rubrummal írva az illető mise *magyar neve*. Ez a tény kódexünket a jelentősebb szórvány-nyelvemlékek sorába emelte.

Teljesen indokolt volt tehát, hogy TOLDY FERENC, a nemzeti irodalomtörténet egyik megalapozója 1841-ben nagy örömmel, szinte lelkendezéssel közölte először³ a kódexnek létezését:

¹ EMMA BARTONIEK, *Codices latini medii aevi*, Budapest, 1940, p. 6.; a papírból készült kódex 91 folióból áll, nagysága 21 × 14,5 cm; kolofonja f. 72. olvasható.

² F. 72. „Et sic est finis in Kwzegh in feria sexta ante festum B. lucie virginis: Anno Domini Millesimo Quadringentesimo octuagesimo Nono sub egregio domino Baltisar de Batyan Capitanei eiusdem Ciuitatis et Castri Kwzegh per me Anthonium literatum nobilem de ffranch existens penes Albam regalem.“

³ Literáti Nemes Sámuel s a közel legrégebb magyar naptár, Athenaeum, 1841, II, 333—335. (aug. 17. szám). — Magyar nemzeti irodalomtörténetében 3. kiad. II, Pest, 1862, 101. a kisebb írott maradványok közé sorolja kódexünket.

„E derék hazánkfia (LITERATI NEMES SÁMUEL) csak ez idén is két régiségkutató utat tett; a másodikról, melyen több dunántúli vármegyét s a szomszéd Stájerországot is bejárta, kevés napok előtt tért vissza, meg-
rakodva több ezer darab régi levéllel... több szépnél szebb codexekkel,
...mellyeknek legnagyobb részét hazai archaeológiánk nagy érdemű bajnoka
JANKOWICH MIKLÓS, fogja magához váltani... Főfő érdekű e második
utazásbeli hozományok közt egy hártýára (?) 4-rét írt missale, 1489-ből,
mellynek valamennyi címei a lap alján egykorúlag veres tintával magyarul
beírva találtatnak... előtte pedig az írás mineműsége után ítélve egy még
régibb, tisztán magyar kalendáriom... régisége, egyetlensége, szépsége s
írásí nevezetességével nyelvünk becsebb régiségei közé tartozik.“

Mindezek ellenére tizenkét évig tartott, amíg a nyelvemlék ismertetőre talált. MÁTRAY GÁBOR, az Országos Széchényi Könyv-
tár akkori igazgatója az Akadémia 1853. március 7-i ülésén ismer-
tette először behatóbban a nyelvemléket. Ezen előadásában töb-
bek között a következőket mondotta:⁴

„A Magyar Nemzeti Múzeum szerzé meg Széchényi Országos Könyv-
tára részére 72 aranyon mult 1852. jan. 20-án néhai JANKOWICH MIKLÓS
újabb gyűjteményéből... régi kötése, mellynek tábláji a fenmaradt csekély
romok után ítélve, kék bársonnal voltak bevonva, s nagy részben elveszett
sárga rézkapcsokkal ellátva, már olly rossz állapotban volt, hogy további
fenntartásra érdemesnek nem találtathatott; ez okból a nevezett évben újólag
fekete félbőrbe kötettet... A naptárban mutatkozó írásmód s betűk alakjai
nem hasonlítván a misekönyvéhez, sőt emezéinél régibbeknek látszván, nem-
csak azoknak ítélete szerint, kik e könyvet, mielőtt én láttam volna, for-
gatták, hanem saját véleményemnél fogva is, a naptár alkalmasint a XV.
század elején íratott.“

Közli a szenteket, „mellyek mai napig nincsenek divatban“,
f. 3. 1494-i bejegyzést, f. 3°, 6. bejegyzéseit és kimondja:
„Ezen iratokból látszik, hogy a könyv BATTHYÁNY BOLDIZSÁRÉ
volt.“ Közli a könyv kolofonját, a latin miseszövegek alá írt
magyar nyelvű rubrumokat csupán említi. A kódex végén LITE-
RATI NEMES SAMUEL kézzel írt bejegyzését⁵ szóvátéve, némi író-
niával a következőket jegyzi meg: „Véleményem szerint az író
FÁNCSY ANTAL volt, miként ő magát nevezi. Fánecs-pusztai mai

⁴ A magyar naptárakról a közelebb lefolyt négy század alatt, Magyar
academiai értesítő 1853-ról, Pest, 1853, 27—29.

⁵ „Ezenn Missálét 1489. írta és festette Litteraty Nemes Antal Kőszeg-
genn. Háromszázötvenkét évök után rá akadván megszerzette Litteraty
Nemes Sámuel Stiria szélibe egy pár arany pecsétnyomókkal együtt.“

napig is létezik Székes-Fejér megye délnyugati csúcsán a Sárvíz mellett s így közel Székesfejérvárhoz. Ha egyébiránt LITTERATI NEMES SÁMUEL mind azokat rokonainak tartá, kik magukat litterátusoknak írták, úgy az ő családja legterjedtebb lehetett a magyar birodalomban.“

Liturgiátörténeti szempontból először KNAUZ NÁNDOR, a mult század érdemes kutatója foglalkozott vele.⁶ KNAUZ közölte az összes misék latin címeit és hozzáadta a magyar, rubrummal írt elnevezéseket is. Érdemileg azonban ő sem foglalkozott többet a kódexszel. DANKÓ JÓZSEF éppen csak megemlíti a kódex létezését, őt közelebbről nem érdekelte, mert a nagyheti szertartások hiányzanak könyvünkben.⁷

CSONTOSI JÁNOS a kódex íróját fölvetette a magyarországi könyvmásolók és betűfestők közé. „A latin szöveg közé egykorú magyar felírások és magyarázatok vegyülnek, melyek a codex becsét nagyon emelik. Kiváló becsű a 3—14 leveleken magyarul szerkesztett naptár, mely a legrégibb magyar naptárak egyike.“ Minden megokolás nélkül hozzáfűzi: „A miséskönyv *valószínűleg* BATTHYÁNY BOLDIZSÁR részére készült.“⁸

A szakemberek közül kódexünkkel, mint magyar nyelvemlékkel először ZOLNAI GYULA foglalkozott.⁹ Joggal állapította meg, hogy a nyelvemlék kiadatlan és feldolgozatlan. Ezen a hiányon egy év múlva segített, amikor teljes filológiai feldolgozásban kiadta a miséskönyv magyar naptárát és lapszéli jegyzeteit.¹⁰ Ítéletét a következőkben foglalja össze: „A kódex magyar naptára és lapszéli jegyzetei, nyelvemlék voltukat tekintve, a szóalakok régisége, s főkép a keresztnemek régi magyar formái miatt érdemelnek figyelmet. Ez utóbbiak annyival fontosabbak, minthogy ezen idegen eredetű s hangtörténeti szempontból igen tanulságos neveknek legrégibb alakjai mindedig nincsenek össze-

⁶ A magyar egyház régi szokásai, Magyar Sion, 1868, 810—812; 881—883.

⁷ Magyar szertartási régiségek, Új Magyar Sion, 1871, 89.

⁸ Adalék a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez, MKSZle, 1879, 56 k.

⁹ Régi magyar nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, Budapest, 1894, 27. l., 20. sz.

¹⁰ A Batthyány-miséskönyv magyar naptára és lapszéli jegyzetei, MKSZle, 1895, 106—116.

gyűjtve.“ Ugyanebben az időben SZINNYEI JÓZSEF is hasonlóképpen nyilatkozott.¹¹

2. A mult század értékeléséről *korunkra áttérve azt tapasztaljuk, hogy kódexünket semmire sem értékelik.* JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ nem említi;¹² HORVÁTH JÁNOS sem veszi be a naptárak közé, holott újabbakat említi: a Winkler-kódexet (1506), a Peer-kódexet (1526).¹³ Egészen elutasító a magyar irodalom újabbkori rendszerezőjének, PINTÉR JENŐNEK állásfoglalása, aki a XV. századi nyelvemlékek sorozatából kódexünket kihagyva, a kétes hitelességű szövegmaradványok közé sorolja azt, melyekről általánosságban ezeket mondja: „Régebben gyakran szerepeltek a középkori magyar nyelvemlékek közt későbbi feijegyzésű s így az 1530-as éveket megelőző korból kivetni való darabok.“¹⁴

Ha most megkérdezzük, *mi ennek a jövőre nézve kétségtelesenül irányt szabó állásfoglalásnak az alapja*, PINTÉRNÉL mást nem találunk, mint hivatkozást SEBESTYÉN GYULÁRA.¹⁵ SEBESTYÉN azonban egyáltalában nem akarta akár az egész könyvnek, akár a nyelvemléknek hitelességét kétségbevonni: ő mindössze a könyvnek egy történeti bejegyzését¹⁶ vonta kétségbe, melyről ezeket mondja: „Elejétől végig hamisítvány. LITERÁTI NEMES SÁMUEL gyártotta, hogy a BATTHYÁNYAKRA való nyílt utalással JANKOVICH MIKLÓSTÓL minél nagyobb vételárat tudjon kicsikarni.“ Megokolást azonban nem ad. A naptárban még két másik rövidebb bejegyzés¹⁷ is olvasható, ezekről azt tartja, hogy teljesen hite-

¹¹ Magyar írók élete és munkái III. Budapest, 1894, 116 k.

¹² Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

¹³ A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Budapest, 1931, 109. és 163. k. l.

¹⁴ Magyar irodalomtörténet, I. A magyar irodalom a középkorban, Budapest, 1930, 413—417. (a nyelvemlékek sorozata), 719. k. l.

¹⁵ Batthyány Boldizsár misekönyve, Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik évfordulójára, Budapest, 1908, 199—205.

¹⁶ F. 3.: „Sig(num) Thaurus 2. — Anno d. M. 494. Nos Baltasar de Bathian stetimus ad seruicium Wladislai Vngarie bohemie regis etc. feria secunda ante festum benedicti abbatis in quadragesima et anno illo erat bissextilis annus“.

¹⁷ F. 3': „Anno 1508... Natus est Georgius filius Egregij francisci Both de Bayna“. — F. 6: „Anno 1509... Nata est domina Katherina filia domini francisci Both“.

lesek és belőlük „megállapítható, hogy az 1489-ben írt magyar naptáros és magyar bejegyzés latin miscskönyv húsz év múlva bajnai BOTH FERENC birtokában volt. Mivel kis időközről van szó, az nagyon is valószínű, hogy a miscskönyv eredetileg szintén BOTH FERENC, vagy ennek családja számára készült.“ Úgy gondolom, kétséget kizáróan bebizonyíthatom, hogy a miscskönyv BATHYÁNY BOLDIZSÁR részére készült és így SEBESTYÉN konjektúrájára semmi szükség nincs. Éppen ezért semmi szükség sincs ajánlatának elfogadására: „Legméltányosabb volna az értékes nyelvemlék kódexét ezentúl FÁNCSI ANTAL deák miscskönyvének nevezni.“ Lehet, hogy négy évvel később 1912-ben VELLEDETS LAJOS LITERÁTI NEMES SÁMUELLEL való kapcsolata miatt hagyta ki kódexünket, mikor az ünnepnapok magyar neveit feldolgozta.¹⁸

Általános kételkedést fejez ki JAKUBOVICH EMIL, mikor rosta alá vette ZOLNAI GYULA nyelvemlék-sorozatát: „Z. 23. Magyar naptár és lapszéli jegyzetek BATHYÁNY BOLDIZSÁR miscskönyvében 1489-ből. Saját bejegyzése szerint a híres hamisító LITERÁTI NEMES SÁMUEL kezén ment keresztül. Az ő ismert ragasztgatásai és számos más gyanús jel követeli, hogy a codex magyar nyelvű részeit szigorú felülvizsgálat alá vegyük.“¹⁹

3. A *Batthyány*-miscskönyv nem érdemli meg mostoha sorát, hiszen, mint láttuk, a kételkedés kizárólag a kódex megszerzőjének, LITERÁTI NEMES SÁMUELNEK megbízhatatlanságán alapszik. Közismert dolog, hogy némely hamisítványával, különösen az I. ANDRÁS király korabeli magyar imádságaival hogyan félrevezette éppen TOLDY FERENCET, valamint JERNEY JÁNOS akadémiai tagot, éppen 1854-ben. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy minden kódex, és a sok száz oklevél, mely az ő kezén fordult meg, mind hamisítvány volna. JAKUBOVICH EMIL semmi egyebet nem mondott, mint hogy a nyelvemléknek magyar nyelvű részeit szigorú felülvizsgálat alá kell venni. Én ehhez a munkához nem értek. Nem elég azonban, mint a múlt század sokszor megtette, egy latin kódexnek csupán szórvány-nyelv-

¹⁸ Az ünnepnapok magyar nevei, Magyar Nyelv, 1912, 204—209, 249—255, 344—346.

¹⁹ Adalékok nyelvemlékeink sorozatához, Magyar Nyelv, 1919, 123. HOFFMANN EDITH, A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái, Budapest, 1928, 94. megemlíti ezt a véleményyt.

emlékeivel foglalkozni, hanem az egész könyvet kell a szellem-történeti vizsgálódás és az irodalomtörténeti kritika tárgyává tenni. Kétségtelennek tartom, hogy a *Batthyány-kódex* nem hamisítvány, hanem BATTHYÁNY BOLDIZSÁR kőszegi várkapitány részére készült.

Pozitív vád eddig csak SEBESTYÉN azon állítása, hogy f. 3 bejegyzése hamisítvány. Még ha ez igaz is volna, nem következnék belőle, hogy a könyv nem készült BATTHYÁNY BOLDIZSÁR részére. BARTONIEK EMMA a bejegyzést azonban nagy katalógusában közli és nem fűzi hozzá, hogy hamisítvány.²⁰ Kérésemre újra tüzetesen megvizsgálta a szóbanforgó bejegyzést és kizárt-nak tartja, hogy hamisítvány volna. A kalendáriumot és a mise-könyv törzsében a lap aljára rubrummal írt magyarnyelvű bejegyzésekhez ezt a megjegyzést teszi: „A manu forsan alia, sed coaeva“. Végignézve LITERÁTI NEMES SÁMUELnek a Magyar Nemzeti Múzeumban összegyűjtött hamisítványait,²¹ látjuk, hogy meglehetősen primitívek. Az egész kalendáriumot és a rubrumos magyar bejegyzéseket, különösen pedig az egész kódexet semmi körülmények között nem hamisította.

A papír, melyen a kódexet írták, *középkori papiros*. Vízjegye a XV. század végén és a XVI. század elején gyakorta használt papirost árul el; az olasz gyártmányú papiros a XVI. század elején Stájerországban használatos volt, de már 1485-ben Erdélyben is használták.²²

A könyv kétségtelenül *magyar használatra iratott*. Ezt onnan is látjuk, hogy Szent KÁLMÁN, ISTVÁN, IMRE és LÁSZLÓ részére közös mise olvasható a könyvben.²³ Szent KÁLMÁN első tisztelője hazánkban Szent ISTVÁN király volt, aki a melki bencés apátságban

²⁰ Codices latini medii aevi p. 6.

²¹ A Tudománytár, 1840, 120. l. megjelent hamisítvány (Fol. Hung. 1897, 31.); I. András-korabeli imádság (Fol. Hung. 1365, I—II.); Magyar képes krónika felírási miniatűr kis kódex (Duodec. Hung. 29.), stb.

²² A kérdéses vízjegy megtalálható C. M. BRIQUET, Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leurs apparition vers 1282 jusqu'en 1600, tome I. Paris, 1907, nr. 2471. alatt. Előfordulási helyei BRIQUET szerint (p. 184.): Lucca, 1482; Velence 1486—1489, 1518; Palermó, 1490; Laibach, 1507, 1537; Graz, 1517; Nagyszeben, 1485.

²³ F. 22: „De sanctis Colomanno, Stephano, Emerico atque Ladislao“.

nyugvó vértanúnak testét állítólag el is hozatta Magyarországra.²⁴ Mindenesetre tény Szent KÁLMÁN tisztelete a magyar közép-korban. A négy szent közös votív miséje is szokás volt a XV. században: egy Pozsonyban írt XV. századi kódex, LISZT MIKLÓS özvegyének misekönyve szintén tartalmazza.²⁵

A könyv kicsi volta azt a gondolatot sugallja, hogy talán nem is a miséző pap részére készült a könyv. Ám e felől maradhat fenn kétség, mert akárhány olyan misekönyv, mely utazásra készült, akkora, mint kódexünk. A könyv azonban maga elárulja, hogy nem pap részére készült, *hanem laikus ember használatára*. Egy helyen ugyanis elárulta az író, ki lebegett a szeme előtt, mikor a könyvét írta. A Szent Zsófiához mondott misében, mi alatt a papnak hét áldozás utáni imádságot (postcommunio) kellett mondani, a rubrica szerint a misét-mondatónak kell a gyertyákat kioltani és közben Miatyánkot és más imákat mondani. Ez a rubrica második személyben a misét-mondatónak szól.²⁶ Ez a tény világosan megérteti velünk, miért írták minden egyes misénél a folió aljára magyarul, rubrummal az egyes miseknek nevét (pl. f. 34' „hwzon neg ffeyedelmek miseye“ XXIV. seniores miséje). Teljesen érthető ez, ha egy világi úr részére készült a könyv. A papnak ellenben semmi szüksége sem volt erre. Ugyancsak ez teszi érthetővé miért kötötték a FÁNCSI ANTALTÓL írt eredeti kódexhez (azaz a jelenlegi folió 8—78') hozzá a más kéztől magyarul írt kalendáriumot. A pap részére, azaz liturgikus használatra szánt könyvnél ez sohasem található. Érthető azonban világi úrnál, aki nem tudja oly jól a naptár latin terminológiáját.

Az eddigiekből világos, hogy magyar ember részére készült a Batthyány-misekönyv. A misekönyv azonban *huszonegyszer árulja el, hogyan hívták ezt az urat!* Szent Zsófia miséjében a hét imádság (collecta) szövegében, valamint a hét csendes imád-

²⁴ LILIENFELDI ORTILO szerzetes krónikája, ad annum 1016, A. F. GOMBOS, Catalogus fontium historiae hungaricae III, Budapest, 1938, 1755.

²⁵ Pozsonyi káptalan kéziratára, nr. 18. (régén Rubricist. 9.) f. 115': „Oratio de sancto Colomanno, Stephano, Emerico atque Ladislao“, KNAUZ NÁNDOR, A pozsonyi káptalan kéziratai, Magyar Sion, 1866, 215.

²⁶ F. 41. „Prius incendisti ad quamlibet collectam unam candelam, ita et nunc ad quamlibet postcommunione *extingue* unam et *dic* unum pater noster et similiter istos versus: *Judica Domine... Exaudi...*“

ság (secreta) szövegében, végül a hét áldozás utáni imádság (post-communio) szövegében, azaz összesen huszonegyszer kiírva találjuk a kódexíró kezétől a „BALTISAR“ nevet. Nagyon jellemző, hogy a magyaros „BOLDIZSÁR“ névhez közelálló formában használja itt a nevet, holott ugyanaz a kódexíró a három királyról szóló misében a latinban szokásos „BALTHASAR“ nevet használja (f. 23—24'). A „BALTISAR“ név huszonegyszeres használata, melyet LITERÁTI NEMES SÁMUEL említett bejegyzésében (l. 5. jegyzet) is észrevett, biztosítja, hogy a misekönyvet valóban egy BOLDIZSÁR nevű magyar úr részére írta a kódex írója. Ha ez is LITERÁTI hamisítványa volna, akkor az egész kódex elejétől végig hamisítvány lenne, ami olyan liturgiátörténeti jártasságot tételezne fel, hogy e gondolatot emiatt már előre el kell vetnünk; egészen eltekintve az írástól, a nagytömegű középkori papiros megszerzésének lehetetlenségétől, végül a nagy munkától, mely 72 arannyal igazán nem lenne megfizetve. Tekintve, hogy a kolofón szerint BATTHYÁNY BOLDIZSÁR várkapitánysága alatt készült a kódex, magától értetődő, hogy a magyar úr, akinek részére a kódexet kompilátora összeállította, BATTHYÁNY BOLDIZSÁR, aki 1489-ben még csakugyan kőszegi várkapitány volt, ebben az évben lett Vas vármegye főispánja.

BATTHYÁNY BOLDIZSÁR az 1398-ban alapított BATTHYÁNY-családban először viselte a Boldizsár nevet.²⁷ Szülei BATTHYÁNY ANDRÁS és ZERDAHELYI VERONKA egymás után született három gyermeküket ugyanis a GÁSPÁR, MENYHÉRT és BOLDIZSÁR névre keresztelték. Mily érthető ezek után, ha kódexünkben a három királyról szóló mise (f. 23—24') annyira ki van emelve. Külön új levélen kezdődik, előtte egy fél levél (f. 22') üresen marad és díszes iniciáléval kezdődik. A három testvér közül azonban csupán a legifjabb, BOLDIZSÁR maradt életben és ő alapított családot. 1484-ben lett kőszegi várnagy, 1489-ben Vas vármegye főispánja, 1490-ben II. Ulászló király Jajcza végvár védelmére küldötte, mint jajczai és boszniai bánt. 1520-ban, szlavóniai birtokán halt meg. A misekönyv két bejegyzése szerint (l. 17. jegyzet) BATTHYÁNY BOLDIZSÁR veje bajnai BOTH FERENC

²⁷ A következőkre nézve l. NAGY IVÁN, Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal, I. Pest, 1857, 239. — TARNOK ALAJOS, A Batthyány hercegi és grófi nemzetség leszármazása, Nagykanizsa, 1875, 7. l. — KEMPELEN BÉLA, Magyar nemesi családok, I. Budapest, 1911, 486.

volt, akinek György és Katalin nevű gyermekeit feljegyezve találjuk naptárában. A két gyermek születését a BOTH-család családfájába bevette NAGY IVÁN is.²⁸

Bajnai BOTH FERENC-ről is, mint BATTHYÁNY vejéről is némi kételkedést fejezett ki SEBESTYÉN (l. 15. jegyzet): „Hiszen a régi genealógiák készítői még azt is tudni vélik, hogy BOTH FERENC BATTHYÁNY BOLDIZSÁR egyik leányát bírta feleségül (LEHOTZKY, Stemmographia, II. 66.). Ha ennek hiteles forrása napfényre kerül...“. NAGY IVÁN is LEHOTZKY-ra hivatkozik ezen adat közlésében.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, *hogy ezt a „hiteles forrást“ Zala vármegye levéltárából produkálhatom*²⁹ és teljes egészében közlöm a következőkben:

„Magnificus Balthasar senior Batthyany Banus Jaiczae ac regni Bosniae vir bello clarus inter reliqua castellanus etiam Castri regii Ginziensis, et ab Vladislao II. Hungariae Bohemiae etc. rege ad tutandam contra machinationes Turcarum imprimis Jaiczam anno 1490 specialiter delectus ac missus. Et cum honore tandem resignato banatu redux in Sclavoniam, ubi ampliora fere, quam in Hungaria bona possidebat, fato functus anno 1520. Consors Margaretha de Batthyany.

1.	2.	3.	4.	5.
Franciscus	Balthasar jun.	Bartholomaeus	Perpetua	Agnes

1. Magnificus Dominus Franciscus de Batthyany comes Comitatus Castriferrei regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Banus sacratissimique principis Ferdinandi I. Romanorum Imperatoris ac Hungariae, Bohemiae etc. Regis Consiliarius conthorales habuit duas videlicet Magnificam Catharinam Banfi de Alsólendva et Magnificam Elisabetham de Svetkovich.

²⁸ II. (1857), 215, 4. jegyzet: „Naplói jegyzet latin nyelven, mely — ha jól emlékszem — az Új Magyar Múzeum 1852—3. folyamában közöltetett. Jegyzékemről lemaradt a forrás megnevezése.“ Ezzel megállapít-hatjuk, hogy a Batthyány-misekönyv naptárát kell ezen értenünk.

²⁹ DR. FÁRA JÓZSEF, Pest vm. főlevéltárosa volt szíves megszerezni a Zala vm. levéltárában levő Batthyány-genealógiából az I. Boldizsárra vonatkozó rész másolatát; dr. FÁRA azelőtt zalai levéltáros volt. — Sajnos, BOTH FERENC gyermekeire nézve KÖSZEGHI SÁNDOR, Nemes családok Pest vm.-ben, Bpest, 1899, 53, azt állítja, hogy a család leszármazási táblái B. 74. jelzet alatt megtalálhatók Pest vm. levéltárában, de e jelzet alatt eddig csu-pán a siklósi családi birtokra vonatkozó akták registáját találhattuk.

2. Magnificus Balthasar junior de Batthyany Cubicularius Ludovici II. Hungariae, Bohemiae etc. Regis Vicebanus regni Sclavoniae sequaciter etiam Zagrabiensis et Crisiensis Comitatum Supremus Comes obiit anno 1528. Consorts Catharina Erhardi neptis Lucae episcopi Zagrabiensis ex sorore Sophia.

3. Magnificus Bartholomaeus de Batthyany.

4. Magnifica Perpetua de Batthyany Magnifici Nicolai Dersffi de Szerdahely conthoralis. Ex qua omnes comites Palffi.

5. Magnifica Agnes de Batthyany Magnifici Francisci Both de Baina Bani coniux.“

Ezzel véglegesen kiküszöbölhetünk minden eddigi — egyébként megalapozatlan — skrupulust a genealógia-készítők jól-értelmségére vonatkozóan.

4. Miután az első magyar laikus-missale hitelességét kimutattuk, *ismerkedjünk meg vele liturgiátörténeti szempontból* kissé részletesebben. A könyv semmi egyéb, mint a középkorvégi votív misék gyűjteménye. A votív misék, azaz fogadalmi misék a legkülönbözőbb szükségletekre szolgáltak. Ezeket gyűjtötték össze a könyvben, hogy valahányszor a kőszegi várkapitány ilyen misét mondatott, azon résztvevén, maga is követhesse őket. Az egyházi év rendes menetére a könyvet nem használták, mert néhány főbb ünnepnek miséje megvan ugyan benne, de csak a két fogadalmi mise-sorozatba beosztva. Hasonlóképen van a szentek ünnepeivel is: csak azoknak a szenteknek miséit találjuk meg benne, amelyek votív miséül használtak.

A votív misék a következők. F. 8'—20' a miserendet tartalmazza. F. 20'—21': „Sequitur missa de B. Virg. M. per estatem“, Ez Mária szokásos votív miséje pünkösdtől adventig. Hozzáfűzi:

F. 21'—22: „De assumptione marie“, ez csak a három mise-imádságot hozza.

F. 22—22': „De scis Colomanno Stephano, Emerico atque Ladislao“.³⁰

F. 23—24': „Hic incipitur missa de tribus regibus“. A misének gallikán stílusú,³¹ hosszú imádságai vannak. A három nap-

³⁰ L. fent, 23., 24., 25. jegyzetet.

³¹ RADÓ POLIKÁR, A liturgia stílusa, Pannonhalmi Szemle, 1926, 63—68.

keleti bölcs a XV. században az utasok védőszentje volt, a misét akkor mondatták, ha hosszabb útra keltek.³²

F. 24'—28: „Sequitur missa de lancea domini“. Az Úr lándzsájáról szóló mise Jézus szenvedésének kultuszával függ össze. A XIV. század óta mindinkább használatosak voltak Krisztus szenvedéséről szóló misék mellett a szenvedés részletezésével foglalkozó misék: így mindinkább elterjedtek Jézus töviskoronájáról, lándzsájáról, szegeiről, továbbá Krisztus szenvedő arcáról szóló misék (missae de passione Domini, de spinea corona, de lancea, de clavis, de facie Domini).³³ Különösen érdekes, hogy ennek a misének külön Glóriája van: azaz a Glória rendes szövegét az Úr lándzsájára vonatkozó részletekkel bővítették. Ezek a trópusok. A következőkben közöljük az Úr lándzsájáról szóló Glóriát.

(I.) „Gloria in excelsis Deo... Laudamus te creatorem. Benedicimus te redemptorem. Adoramus te saluatorem. Glorificamus te premiatozem. Gratias agimus tibi... pater omps mediator hominum coram altissimo maiestate. Domine filij unigenite altissime... patris ymmolatus in cruce agnus inocens a peccatis... deprecationem nostram scelera nostra tollens tolle et orationem nostram. Qui sedes ad dexteram patris Ex Maria incarnatus miserere nobis diro cuspide laceratus... Tu solus dominus ffontem aque et sanguinis tribuens. Tu solus altissimus misericordie (!) tribuens veniam Jesu triste cum sancto spu nobis celeste donum tribuens in gloria dei patris, amen.“

F. 28—30: „Sequitur missa de spinea corona domini“. Az Úr töviskoronájáról szóló mise akkor lett divatos, amikor az állítólagos töviskoronát Konstantinápolyból 1239-ben Párizsba vitték. A XIV. században Németországban is elterjedt a mise, sőt mindenfelé utat talált magának, még a skandináv északra is eljutott.³⁴

³² AD. FRANZ, Die Messe im deutschen Mittelalter, Freiburg i. B., 1902, 216. — Az itten közölt miseimádság azonos misekönyvünk imádságával (f. 23), a mise egyébként nem azonos.

³³ AD. FRANZ, i. m. 157.

³⁴ P. LINDBERG, Die schwedischen Missalien des Mittelalters, I. Upsala, 1923, 187. f.

F. 30—32: „Sequitur missa de quinque vlnerebus“. Az öt szent sebről szóló mise ugyancsak a XIV. század óta használatos. A középkor történeti kritikátlanságával úgy tudta, hogy a mise szövegét Szent János evangélista írta, és II. Bonifác pápa (530—532.) kinyilatkoztatásban újra megtudta.³⁵

F. 32—34: Szent Rafael arkangyal miséjét hozza. Ez a mise is szokásos volt a XV. században. A középkor hívő embere a legkülönbözőbb közbenjárásokra használta fel a bibliai Tóbiás történetében szereplő angyalt. A Batthyány-misekönyvben érdekes, hosszú rubrummal írt ajánlás vezeti be ezt a misét, mely eddig tudomásom szerint ismeretlen:

(II.) „Nota quod si quis de sancto Raphaele legit hanc missam, vel in honore eius de suis laboribus bona accommodaverit vel pauperibus elemosinam dederit vel ipsum in patronum receperit et semper in suis orationibus ipsum habuerit, tunc per intercessionem eiusdem Sancti Raphaelis liberabitur ab omnibus necessitatibus suis, videlicet de egritudine, de paupertate, de omni angustia et tribulatione, de potestate inimicorum suorum, de ira dominorum suorum, sew dominarum quantumque pecierit, adeo statim impetrabit, et lucrabitur in extremis suis, dyabolus non dominabitur ei, sed s. Raphael erit ei in refugium.“³⁶

F. 34'—36: „Missa de XXIV. senioribus“. A huszonnégymennyei vén, vagy ahogy misekönyvünk nevezi, „a huszonnégymennyei fejedelem“, Szent János evangélista látomásában fordul elő: „És a királyi szék körül huszonnégyszék, és a székeken huszonnégymennyei vén ült, fehér ruhákba öltözve, és fejükön arany korona... A huszonnégymennyei vén leborula a trónon ülő előtt, és imádá az örökön-örökké élő, és letevé koronáját a trón előtt, mondván: Méltó vagy, ó Urunk, Istenünk, hogy tied legyen a dicsőség és a tisztelet és a hatalom, mert te teremtettél mindent, és a te akaratod által jöttek létre és teremttettek!“ (Jelenések 4, 4. 10 k.)

³⁵ AD. FRANZ, i. m. 157—161. A mise szövegét FRANZ egy heidelbergi kódex szerint közli (Cod. Salem, VII, 13, fol. 13—16.). Ezzel a szöveggel azonos a Batthyány-misekönyvé is.

³⁶ V. LEROQUAIS, Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France, Paris, 1924. III, 260. Egy Párizsban levő 1509-es misekönyvben van Szent Rafael-mise, ezen ajánlás nélkül. AD. FRANZ i. m. 217. szerint egy trieri misekönyvben (C. Trev. 361.) van ugyan ajánlás, de az mindössze kétsoros.

A jelképes látomás huszonnégy véne természetesen jelképes: az Ó- és Újszövetségben üdvözültek elitjét jelentik, a tizenkét törzs megkettőzésével, jelezve ezzel, hogy az Újszövetség Izrael tizenkét törzsének örökébe lépett. A nép naív hite Keleten konkrét személyeket csinált belőlük: az egyiptomi kopt keresztényeknél rendes ünnepük volt, akárcsak az Apocalypsis négy állatának is.³⁷ Hogyan került Nyugatra a huszonnégy vénnek kultusza, azt biztosan nem tudjuk. Tény az, hogy a XIV—XV. században mindenfelé elterjedt. A néphit azt tartotta, hogy a huszonnégy vénnel tanácskozik Isten a kántorböjtök csütörtökein: ekkor határozták el a mennyországban, mi történjék a földön a következő negyedévben. A babonás hívők siettek a huszonnégy vént misével kedvező döntésre hangolni. A bécsi teológiai fakultás éppen ezért 1419. október 17-én élesen állást foglalt ezen kultusz ellen; a misék azonban mégis megmaradtak és csak a trienti zsinattól kiadott reformált misekönyv hagyta el ezeket a miséket (1570).³⁸ A huszonnégy vén tisztelete különösen Stájerországban és Karintiában dívott, amint azt XYSTUS SCHIER, a XVIII. század korán elhalt érdemes kutatója állítja.³⁹

Mindenesetre tény, hogy a *Batthyány-misekönyv* miséjének szövege azonos stájer Misszálék szövegeivel; az AD. FRANZTÓL közölt szövegekkel kevésbé egyezik.⁴⁰ Scholsem találtam közölve a *Batthyány-misekönyvben* olvasható, vörössel írt ajánlás szövegét:

(III.) „Nota, quod ista sequens missa legitur de 24 senioribus si quis eam fecerit celebrare per quatuor XX dominicas, liberabitur a pena et culpa et ista constitutio facta est a summo pontifice Benedicto anno domini MCCCXXXVIII.“

³⁷ N. NILLES, *Kalendarium manuale utriusque ecclesiae orientalis et occidentalis* II. Innsbruck 1897, 697 k. 711.

³⁸ AD. FRANZ i. m. 172—177.

³⁹ X. SCHIER, *De erroneo cultu XXIV seniorum in superiori Styria et Carinthia sub a. 1420 una cum eorum liturgia: kéziratban maradt mű, mely a bécsi ágostonrendi kolostorban van: C. WURZBACH, Biogr. Lex. d. Kaiserthums Oesterreich*, 29, Wien 1875, 282 p.

⁴⁰ J. KÖCK, *Handschriftliche Missalien in Steiermark, Graz-Wien 1916*, 28 k. a grazi egyetemi könyvtár 281. sz. XIV. századi misszáléjának imája teljesen azonos a Batthyány-félével. AD. FRANZ 176 k. szövegei egy aldersbachi XIV. századi missaléból valók (München Clm 2873).

F. 36'—42: „Missa de s. Sophia“. Szent Zsófiát már elég korán tisztelték a középkorban, mint segítőt nagy szükségben, a X. század óta.⁴¹ A Batthyány-misekönyv szent Zsófia votív miséje stájer misszálékban olvasható Zsófia-mise szövegével azonos.⁴² A votív misében hét miseimádságot (Collecta) kellett mondani: a misét mondató minden egyes collectánál egy gyertyát gyújtott meg. A felajánlaskor hét kenyeret és ugyanannyi dénárt ajánlott fel az oltárnál, és helyére visszatérve versiculosokat kellett imádkoznia. A Sanctuskor földreborult és kiterjesztett karokkal el kellett mondania a Miserere-zsoltárt. Az áldozás utáni imádságok, melyek a collectáknak megfelelően ugyancsak hét Postcommunióból állottak, a hét gyertyát egyenkint oltotta el a misét szolgáltató. (L. IV., VI., VII. szövegeket.) A következőkben közöljük azokat a rubrikákat, melyek az idézett kiadásokban nincsenek közölve és a mise praefatióját:

(IV.) „Hic offerentur septem panes et tot denary et auctor iterum redeat ad locum suum et stans ualde deuote dicat predictos uersus.“

(V.) „Prefacio de S. Sophia vidua domini: Qui in sanctorum tuorum numero beatam sociasti Sophiam viduam nec non tibi ydoneam in adiutorium supplicantis populi concessisti, cuius ergo nunc merita propterea prout poscimus, interea precibus veneramur, ut eam in celo pro nobis intercedere sentiamus, per quem maiestatem...“

(VI.) „Hic ad sanctus prosternat se ad modum crucis humiliter et deuote, quantum humilis potest et pro angustia et tribulacione sua dicat hunc ps. Miserere.“

(VII.) „Prius incendisti ad quamlibet collectam unam candelam, ita et nunc ad quamlibet postcommunionem extingue unam et dic unum pater noster et similiter istos versus: Judica Dne... Exaudi...“

F. 42'—61' tizenhárom miséből álló misesorozat. Egymás után tizenhárom misét kellett mondani:

1. Missa de Epiphania Domini (f. 43).
2. Sequitur missa secunda (nativitatis Domini, f. 45).
3. Sequitur missa tertia de nativitate Domini (f. 47).

⁴¹ AD. FRANZ i. m. 279—282, szövegeket közöl egy X. századi mainzi kódexből (CVP 1888), egy XIV. századi schlägli kéziratból (CPlg 161). C. SCHULTING, *Bibl. ecclesiastica seu commentariorum sacrorum de expositione Missalis et Breviarii*, Köln III, 1601, 103, egy rajnavidéki kéziratból szintén közöl egy misét. LEROQUAIS-nál nem találtam.

⁴² J. KÖCK i. m. 142—146: a grazi Egyetemi könyvtár 1534. sz. XV. századi cisztercita misszáléjának szövege.

4. De annunciacione Rorate (f. 59').
5. De angelis missa sicut de s. Raphaelae per totum (f. 51).
6. Sequitur Missa de Apostolis (f. 51').
7. De s. trinitate sequitur missa (f. 53).
8. De corpore christi (f. 54).
9. Sequitur Missa de sancto spiritu (f. 55').
10. Missa decima de s. Johanne (f. 57').
11. Pro defunctis missa (f. 58').
12. Sequitur iam missa duodecima de passione domini Humiliauit, supra require in loco suo (f. 60).
13. Missa XIII. de martiribus (f. 60).

A középkor vége felé szokásba jött a misesorozatok mondása. A legkülönbözőbb sorozatok járták. A tizenhárom szám elég gyakran szerepel. Egy párizsi misekönyvben ilyen tizenhárom misesorozatnak a neve „missae de gratia”.⁴⁸ A *Batthyány-misekönyv* szerint igen sokat vártak e misék elmondásától: általában bármilyen szorongatásban mondották, magtalanság ellen, szomorúságban, várták, hogy megment minden veszedelemtől szárazföldön és tengeren, sőt a mise ajánlása azt ígéri, hogy meg fogja halálát tudni a misesorozatot szolgáltató tizenhárom nappal előre és Isten országát testi szemeivel fogja látni; továbbá, hogy nem hal meg hirtelenül, hanem a szentségekkel ellátva. Érthető, hogy a trienti zsinat minden ilyen misesorozatot eltiltott, kivéve a halottakért mondandó harminc gyászmisét, az ú. n. Gergely-féle misesort. Mindezeket a misesorozat ajánlásában olvassuk a *Batthyány-misekönyv*ben:

(VIII.) „Ego Silvester Romanorum pontifex notifico omnibus xpianis et xpifidelibus reuellacionem (!) dom. nostri Ihu xpi Reuellatum (!) est mihi quicumque infrascriptas missas celebrauerit vel celebrare fecerit inter alias obtinebit a deo virtutes magnas, primo si fuerit in aliqua tribulacione, positus liberabitur procul dubio. Secundo si fuerit sterilis vir aut mulier proles habebunt. Tercio si fuerit in aliqua tristicia, liberabitur. Quarto quod a multis falsis et etiam aduersitatibus liberabitur. Quinto si fuerit in periculo mundi aut maris exaudietur clamor eius. Sexto obitum suum ante tridecim (!) diebus resciet (praesciet) et regnum dei oculis corporalibus videbit. Septimo, quod subitanea morte non moritur. Octauo quod sine vnccione et confessione extrema et corpore cristi porreptione (! porrectione) non decedet, nec, moritur. Nota, quod celebrans seu celebrator debet esse sine peccato mortale (!).“

⁴⁸ AD. FRANZ i. m. 277—279 idézi: THIERS, *Traité des superstitions qui regardent les sacrements*, Paris 1697—1704, II, 409.

F. 61'—64' egy három miséből álló sorozat. „Item contra febrres et alias infirmitates. Item contra caducum morbum.“ A három mise nem különböző miseszövegekből áll, hanem háromszor kellett egymásután elmondani a Szentháromságról szóló misét. A misék végén a lázas beteg, vagy az eskóros fölött öt evangéliumot, azaz evangéliumi szakaszt kellett felolvasni. Hét gyertyát gyújtottak meg, ezekre ráírták a hétköznapi nevet; egy táblára felírták a Jézus börténéről szóló evangéliumot („Ductus est Jesus“ Mt. 4, 1—11). A harmadik mise után lemosták a táblát szenteltvízzel és ezt a betegnek meg kellett innia. A hét gyertyából találmra egyet ki kellett húznia: és ha meggyógyult, az illető hétköznapon hálája jeléül élete végéig böjtölnie kellett. Így mondja el ezt a misekönyvben olvasható bevezető ajánlás:

(IX.) „Item contra febrres et alias infirmitates. Item contra caducum morbum celebrantur tres misse de sancta trinitate, continuis diebus et infirmus audiat et in fine missarum legantur ewangelia scilicet In principio. Maria Magdalene. Recumbentibus. Siquis diligit me. Erat Ihus eiiciens daemonium. Item debent esse septem candelae parve, in quibus scribantur septem nomina dierum et scribatur ewangelium ductus est ihus super tabulam et post terciam missam de tabula lauatur ewangelium cum aqua benedicta et infirmus bibat ipsam locionem et recipiat unam candelam de VII candelis et qualiter super ipsam candelam scriptus euenerit, illum diem usque ad finem vite sue ieiunet. Si dies dominicus euenerit pro ipsa feriam sextam ieiunabit.“

A következő misék minden misekönyvben megtalálható votív misék:

F. 64'—66: „missa pro peccatis“.

F. 66—66': „Sequitur pro pace oratio“.

F. 66': „Pro pluuiam“.

F. 66'—67: „Sequitur de s. Joseph“. Ez a József nem Mária jegyese, hanem Jákob pátriárka fia: az egyiptomi József, akit a collecta „prófétának“ mond, mert megfejtette a fáraó álmat. Miséjével már több magyar liturgikus kódexben találkoztam.⁴⁴ Ezt a misét nem találtam sem német, sem francia forrásokban; Keleten ellenben megvan. A görög egyház Triodion-ja a nagyhét hétfőjén üli meg „a boldog és szépséges Józsefnek, ki a szenvedő Krisztus előképévé lett“ emlékéit, az örmény egyház más pátriárkákkal együtt Vartavár (Urunk színéváltozása) utáni első vasárnapot követő szombaton, az egyip-

⁴⁴ Egy XIV. századi pozsonyi misekönyvben (Nemzeti Múzeum C. l. m. ae. 215) f. 290' olvasható collectája. Egy másikban megvan az egész mise. (Nemz. Múzeum C. l. m. ae. 214., melyet 1341 előtt írtak, f. 170: „Sancti Joseph prophete Officium“). L. még C. l. m. ae. 94. f. 218' is.

tomí koptok Phamenoth (március) 12-én emlékeznek meg Józsefről, Jákob fiáról.⁴⁵

Három közönséges votív mise következik most:

F. 67—67': „pro serenitate“.

F. 67—68: „Sequitur suffragia (!) pro iter agentibus“.

F. 68: „Sequitur oratio communis pro defunctis“.

F. 68'—70: Missa contra mortalitatem.

(X.) „Nota Missa contra mortalitatem et pestilenciam, quam sanctissimus pater Dominus clemens sextus instituit in consistorio et collegio sancto cum cardinalibus et magistrantibus suis, concessit omnibus dictam missam legentibus, sew studentibus sew audientibus CCLXX dies indulgenciarum.“

F. 69'—72: „In honore sancti Sigismundi Regis pro febricitantibus legantur hec ewangelia super caput eius.“

Szent Zsigmond burgundi király (517—523.) egyszer lázas betegségéből meggyógyult, a nép a középkorban a lázas betegségekben hozzája fordult, hogy meggyógyuljon. Nagyon sok német misekönyvben meg lehet miséjét találni.⁴⁶ A *Batthyány-misekönyv* szerint azonban nincsen külön miséje, hanem a Szentháromságról szóló misét kell mondani és a mise után hét evangéliumi szakaszt kell olvasni.

Ezzel a tulajdonképeni misekönyv f. 72 lezárul FÁNCSI ANTAL kolofónjával. A misekönyvhöz azonban *különböző pótlékokat* függesztettek: ezekből megtudjuk a könyv további sorát. Először is megtudjuk, hogy FÁNCSI ANTAL továbbra is BATTHYÁNY BOLDIZSÁR szolgálatában maradt: az első pótlék ugyanis még az ő kezétől való. Ő maga folytatta a misekönyvet, pótlólag beírva azokat a Máriáról szóló miséket, melyek hiányoztak:

F. 72': de conceptione B. M. V.

F. 75: de nativitate B. M. V.

F. 75': de purificatione B. M. V.

F. 77': de assumptione B. M. V.

Ezt a misét FÁNCSI ANTAL nem fejezhette már be, a mise az offertóriumban megszakad. *Nyolc különböző kéztől beírt pótlékokat* találunk ezután:

⁴⁵ N. NILLES, i. m. II, 215. 591. és 716. — A misét nem találhatjuk sem FRANZ-nál, sem KÖCK-nél, sem LEROQUAIS-nál.

⁴⁶ AD. FRANZ i. m. 192—203; KÖCK i. m. 49.

F. 79—80: Missa des S. Catharina tempore belli. — De s. Michael archangelo.

F. 80': generalis s. Augustini pro vineis.

F. 81—81': De B. Virgine „Oracio de quatuordecim auxiliatoribus“.

F. 81'—83: Orationes de communi sanctorum.

F. 83—84: Missa pro infirmis „M. de angelis specialibus“.

F. 84'—85: Psalmus L.

F. 85'—88: „Sequitur Benedictio Thuris, Auri et mirre. In festo Epiphaniarum domini“.

F. 88'—89': „Missa s. Nicolai de Tolentino glorioso ordinis heremitarum scti Augustini“.

Az utolsó bejegyzés elárulja, hogy a BATTHYÁNY-család használatából a könyv valamilyen ágostonrendi kolostor birtokába jutott. Ilyen volt Kőszegtől nem messze, Lékán; a régi magyar határtól szintén nem nagy távolságban Pöllau. Nagyon sok könyv került ki ezekből a határmenti ágostonrendi kolostorokból. A szombathelyi püspöki szeminárium könyvtárának vizsgálata meggyőzött arról, hogy a XVIII. század végén mennyi könyvet vett SZILY JÁNOS, az első szombathelyi püspök, a lelkes bibliofil, székesegyháza könyvtára részére a pöllai ágostonrendi zárdától. PÁLINKÁS GÉZA, ki 1895-ig a könyvtárt gondozta, meg is jegyzi azt, mennyi könyvet vett ebből a kolostorból SZILY püspök, hozzáfűzve, hogy a határmenti plébániákon kéziratok és régi könyvek találhatók Pöllauból és más felosztott kolostorokból.⁴⁷ Semmi lehetetlen nincs tehát abban, hogy kódexünket száz évvel ezelőtt LITTERATI NEMES SÁMUEL „Stiria szélibe“ megszerezte.⁴⁸

RADÓ POLIKÁRP.

⁴⁷ PÁLINKÁS GÉZA, A szombathelyi székesegyházi könyvtár kódexeinek, ősnymtatványainak, régi magyar könyveinek jegyzéke 1892-ből (kézirat a szombathelyi szeminárium könyvtárában) 6. lap.

⁴⁸ L. 5. jegyzet.

A NEUER KURIER TÖRTÉNETE.

II. JÓZSEF társadalompolitikája arra törekedett, hogy az ellenzéki szellemű nemességgel szemben a kormányhoz mindig hű polgárságot támogassa. Nem csupán politikai és gazdasági téren igyekezett a polgári osztályt megerősíteni, hanem kulturális szempontból is gondját viselte, hiszen a német nyelvű polgárság gondozása igen jól összeillett a kalapos király összbirodalmi és németesítő elgondolásával. A józsefi évtized alatt pezsgő élet indult meg a színházak és folyóiratok körül, amit a sajtószabadság, illetve a cenzura enyhítése is elősegített.

Rögtön az új uralkodó első évében, 1781-ben megindult az első pesti hírlap, a *Pester Intelligenzblatt* s a város kezdődő, gyors fejlődésének lett egyik első, kulturális jele. Azonban nem állhatott fenn sokáig: 1786 március végén beszüntette megjelenését és tulajdonosa végkép feladta vállalkozását.¹ Úgy látszik, hogy ezután egy darabig sem Pesten, sem Budán nem jelent meg hírlap² és e hallgatás után a két városban majdnem egyszerre történtek lépések újabb lap alapítására. 1787 elején indította meg SCHICKMAYER JAKAB budai hírlapját *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* címmel és ugyanezen évben tűnt fel Pesten MOLL JEROMOS, korának érdekes alakja, hogy egy ottani hírlap alapításával foglalkozzék.

MOLL életéről keveset tudunk.³ Jómódú bécsi családból származott, apja udvari haditanácsi ágens (Hofkriegsagent) volt.

¹ Int. a. m. 23, 116 a Székesfővárosi levéltárban és Helyt. tan. Rev. libr. 1786, f. 5, p. 12 az Országos Levéltárban.

² Egy helytartótanácsi irat (Rev. libr. 1786, f. 12, p. 12) határozottan ezt állítja, ezzel szemben KERESZTY ISTVÁN (A magyar és a magyarországi sajtó időrendi áttekintése, Bpest, 1916) egy 1786—88 között megjelenő Ofner Stadtzeitungról tesz említést, de példány nem ismeretes belőle. Bizonyára az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten-nel lesz azonos.

³ SZINNYEI nagy lexikona nem ismeri. Nevét GÁRDONYI ALBERT (A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten, Könyvtári Szemle, 1917) említi először.

Mint olyan sok osztrák abban az időben, az ifjú MOLL is a Lajtán inneni országban kereste boldogulását és előbb Zágrábban alapított könyvkereskedést. De kevés siker kísérte üzleti vállalkozását, 1786-ban adósságainak hátrahagyásával eltűnt Zágrából és a város az elhagyott üzlet ellen megindította a csődöt.⁴ Bukása után nemsokára Pestre került és itt már nagyobb tervet forgatott fejében. 1787. október 12-én kérvénnyel fordult a helytartótanácshoz és egy kereskedelmi iroda — amint ő nevezte: *Frag- und Kundschaftsamts* — felállításához, valamint egy ezzel kapcsolatos hírlap — *Intelligenzblatt* — kiadásához kért engedélyt. Rövid kérvényében nem fejtette ki részletesen lapjának a tervét, de hivatkozott arra, hogy Pozsonyban már 1781-ben megnyílt egy hasonló kereskedelmi ügynökség.⁵ A helytartótanács már amúgyis kedvezően intézte volna el kérését, amikor MOLL megismerkedett TRATTNER MÁTYÁSSAL, a nemrég Pesten megtelepedett nyomdással és az ismeretség során hírlap-tervét is megváltoztatta. Ismeretségük történetét maga TRATTNER beszélte el egy hosszúra nyúló pörösködésük során. Eszerint MOLL 1787 végén ismeretlen emberként tűnt fel a nyomdájában, különböző ürügyekkel az ismeretségét kereste és terveket adott elő, amik TRATTNER tetszését nem nyerték meg. Végül is MOLL azzal hozakodott elő, hogy olyan szűkös viszonyok között él, hogy sem ruhája, sem élelme nincs és néhány forintot kért, amivel fogadásának tartozott. Három hónap folyamán 29 forintot kapott TRATTNERTŐL és ezalatt pendítette meg azt a tervet, hogy

⁴ Int. a. m. 489.

⁵ RÉZ HENRIK (*Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn, München, 1935, 11—2 l.*) nyilvánvalóan tévesen olvasta az iratot, amikor azt írja, hogy Pozsonyban 1780-ban (!) egy *Kundschaftsblatt* jelent volna meg. Ezzel szemben a helytartótanács 1787 dec. 26-án azt írta Pest megyéhez: „In der Anlage hat Kristian Jeronimus Moll wegen Errichtung eines *Frag und Kundschafts Comtoir* in Ofen und Pest und Herausgab eines *Frag und Kundschaftsblattes* den Vorschlag eingereicht. — Da nur der von dem Supplicanten über dieses Comtoir eingereichte Plan im Wesentlichen durchaus mit jenem so im Pressburg untern 1-ten März 1781 genehmiget auch wirklich eingeführet worden ist übereinstimmt“ csupán az árai olcsóbbak, tehát nincs akadálya az engedély megadásának. (Int. a. m. 2448) Ebből a szövegből nyilvánvaló, hogy Pozsonyban csupán iroda — Comtoir — lehetett, s az is 1781-ben nyílt meg, de nem hírlap. Tehát RÉZ következtetése az 1780-ban megindult pozsonyi *Kundschaftsblatt*-ról alaptalan.

indítsanak közösen egy politikai hírlapot, ami a háborús időkben nagy sikert arathat. TRATTNERnek — amint utóbb a per során vallotta — ez a terv sem tetszett, mert hiszen ilyen vállalkozáshoz nem lett volna társra szüksége. Csupán azért fogadta el a javaslatot, hogy ezáltal MOLL szerencsáját megalapíthassa.⁶

TRATTNER és MOLL 1787. december 15-én szerződést kötöttek, amelyben három esztendőre kimondták, hogy egyenlően viselik a kiadásokat és egyenlően részesednek a jövedelmekben. MOLL kötelezte magát, hogy elintézi a szerkesztést és gondoskodik a kézbesítésről; ezért tiszteletdíjat kap, ami az előfizetők száma szerint 150—200 forint között ingadozik. TRATTNER viszont kötelezte magát, hogy meghatározott áron nyomja a lapot s végül megegyeztek arra nézve is, hogy a befolyt pénzeket közösen kezelik. A megegyezés alapján 1788 januárjában, most már közösen megismételték a lap engedélyezése iránti kérelmüket. „Az általános sajtószabadságról szóló legkegyelmesebben közzétett alapelvek értelmében — érveltek itt — semmiféle késleltetheti az ilyen hasznos írások kiadását, mivel egy kiadó vagy nyomdász sem rendelkezik hetilapra vagy hírlapra vonatkozó kizárólagos privilégiummal, tehát senkit meg nem károsítunk a jogaiban.“ Közös kérvényükre már március hónapban megérkezett a kedvező válasz: a hetilapot engedélyezték, de ugyanazokat a cenzurális szabályokat alkalmazták reá, ami a budai újságot is illette, tehát előzetes és utólagos cenzurára kellett minden egyes számot benyújtani. Nem teljesítették azonban azt a kérésüket, hogy Pesten jelöljenek ki cenzort a lap részére; tehát minden egyes számot Budára kellett átküldeni cenzuráltatás végett, ami télidőben, jégzajláskor sok nehézséget és késedelmet okozott a lap megjelenésében.⁷

Az engedély birtokában 1788. március 24-én előzetes tudósítást adtak közre a *Neuer Kurir aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen* címmel meginduló hírlapról.⁸ Ebben már pontosan

⁶ Int. a. m. 2448 és 5092.

⁷ Rev. libr. 1798, f. 14, p. 4.

⁸ A lap címe fennállásának 12 évfolyama alatt többször változott, amint azt DEZSÉNYI BÉLA (Legrégibb hírlapjaink életrajzához, MKSzele, 1940, 357—59 l.) tisztázta. Mi a szövegben következetesen *Neuer Kurier*-nak nevezzük.

megjelölték lapjuk programját. Ígérték, hogy mindenekelőtt a hadieseményekkel fognak foglalkozni. „A kiadók arra törekedtek — írták —, hogy minden helyen barátokat szerezzenek, akik a nevezetesebb események alkalmából bizonyonnyal nem fogják tolulukat pihentetni.“ Másodsorban külföldi államügyekkel fognak foglalkozni: „Ez a rovat összefoglalva, röviden csupán olyan külföldi híreket fog tartalmazni, amelyek általában fontosak lehetnek a világpolgár számára.“ A belföldi államügyeken kívül különböző híreket hoznak, amelyekhez a hirdetmények, hivatalos értesítések, tehát mindaz, „ami az általános Intelligenzfach-ba tartozik“ fog kapcsolódni.

1788. április 2-án jelent meg a *Neuer Kurier* első száma fél ív terjedelemben. Megindulásakor 1000 példányban nyomták, 1790-ben 650-re esett vissza, de utóbb ismét 1000-re emelkedett. Minden szerdán és szombaton jött ki, a nevezetesebb események alkalmából pedig külön fél íves mellékletekkel bővült. Az akkor megindult európai háború akkora érdeklődést keltett, hogy 1788 októberétől kezdve már hetente háromszor, kedden, csütörtökön és szombaton kellett megjelennie.

MOLL, a szerkesztő művelt ember volt. Anyanyelvén kívül latinul, franciául és olaszul értett; magyarul csak pesti tartózkodása alatt kezdett tanulni, de ebben sosem vitte valamilyen tökélyre. Könyvei között, mint abban az időben oly gyakori volt, egyképen fel lehetett találni a latin teológiai műveket, valamint a francia felvilágosodás iratait. Politikai felfogása nagyjából megegyezett azzal, ami akkoriban a magyarországi németnyelvű polgárság körében uralkodott. A felvilágosodás szellemét tette magáévá, lelkesedett a haladásért. Őszintén csatlakozott II. JÓZSEF politikájához és az osztrák államról azt írta, hogy „immár elérte a belső tökéletesség legmagasabb fokát“.⁹ De a jozefinus szellem sosem jelentett magyarellenességet; sőt inkább minden alkalmat felhasznált, hogy a „nemes magyar nemzetet“ és különösen annak hadi vitézségét dicséretekkel elhalmozza. Az újév alkalmából egyszerre kívánt jót a kalapos királynak és a magyaroknak: „Hallgassa meg az ég könyörgéseinket és vezesse győzelemre ez évben nagy királyunk bátor, hősi harcosait... A nemes magyarnak a neve hangozzék bor-

⁹ *Neuer Kurier*, 1788, 48 l.

zalmasan az ozmán fül előtt.¹⁰ 1790-ben pedig, a rendi visszahatás évében, éppoly lelkesedéssel figyelte az országgyűlés tárgyalásait, mint előbb JÓZSEF reformtevékenységét: igazi patrióta volt, aki az uralkodóért és a rendekért egyképen tudott lelkesedni. De ugyanakkor volt bizonyos újságírói önérzete is, amiben a felvilágosodás világpolgári gondolata észrevétlenül összeolvadt patriotizmusával: „Az újságíró első kötelessége — elmelkedik egy alkalommal —, hogy pártatlan maradjon. Ők a mindennapos kortörténet felgyűjtői, az eljövendő történetíró előmunkásai. Amilyen büntetendő számukra valótlanságokat a lapjukba felvenni, éppoly megvetendő, ha pártosak. Mint világpolgároknak, írás közben, nincs hazájuk, ne is legyen“ és a következőkben mégis megrója azokat a porosz újságokat, amelyek a háború során osztrák-ellenes hangokat hallattak.¹¹

Lapját eredeti és átvett hírekkel töltötte meg. Már társulások alkalmából megígérte TRATTNERnek, hogy alkalmas vidéki levelezőkről fog gondoskodni. A vidéki levelezők körét az évek folyamán ügyesen kifejlesztette s az országnak majd minden nevezetesebb helységében volt híradója. Dicsekedve említette, hogy még Laudon hadseregénél is tart levelezőt,¹² más alkalommal párizsi levelezőről is említést tett. A levelezők kilétét ma már nem lehet megállapítani; de ha egy szarvasi levélben a Körös-hajózásról olvasunk,¹³ úgy ebben a híradásban joggal ismerhetünk Szarvas híres lelkészére, TESSEDIK SÁMUELRE, aki a későbbi évfolyamokban is gyakorta szerepelt híreivel. A pesti és budai postahivatalban, valamint a kereskedelmi irodájában maga MOLL is gyakran érintkezett utazókkal, hallott friss híreket és hogy MOLL is ügyes újságíró volt, azt éppen pesti hírei bizonyítják, amelyek mindenkor a lap jelentős részét tették. A közéletnek jóformán minden részére kiterjeszkedett bennük és minden tárgyról érdekes, fontos hírekkel szolgálhatott.

Az eredeti tudósításokon kívül — amint az a kor hírlapirodalmában általános szokás volt — a laptársak híreit is átvette. Leggyakrabban, legfontosabb forrásként bizonynyal a hivatalos *Wiener Zeitungot* és a hivatalos hadi jelentéseket használta,

¹⁰ Neuer Kurier, 1789, 6 l.

¹¹ Neuer Kurier, 1788, 657—8 l.

¹² Kundschaftsblatt, a Neuer Kurier melléklapja, 1789, 214—5 l.

¹³ Neuer Kurier, 1791, 369 l.

ezenfelül az osztrák lapok közül a brünni és prágai újságot, valamint a grazi *Bauernzeitung*ot forgatta. Ez utóbbival heves, személyeskedő vitába is keveredett és a *Neuer Kurier* rövid gúnyverset is közölt grazi laptársa ellen. A hazai lapok közül mindegyiket ismerte, a *Pressburger Zeitung*ot, SCHICKMAYER budai lapját, a nagyszombeni *Kriegsbote*-t és a bécsi magyar újságot egyképen olvasta. Amikor a francia forradalom kezdte magára vonni az érdeklődést, már a francia lapokat is idézhette, így a *Journal de Paris*-t, a *Courier du Bas Rhin*-t. A német lapok közül a *Baireuther Zeitung*ot, a *Newwieder Zeitung*ot, a *Berner Zeitung*ot használta forrásul és a könyvei között két olasz lapot is meg lehetett találni (*Gazetta Universale di Firenze* és *Notizie del Mondo*). Említette egy alkalommal a *London Chronicle*-t is, de ezt már minden bizonnyal, csak közvetve ismerhette. Ennyi forrás felhasználásával bizonyára sokoldalú és érdekes hírközlést nyújthatott MOLL lapja.¹⁴

Bármilyen ügyestollú és élénk érdeklődésű újságíró volt is MOLL, elsősorban mégis üzletember maradt, akit lapjában is főként az üzleti rész érdekelt. Irodalommal és a szellemi élettel nem foglalkozott. Irodalmi híreket, a könyvhirdetéseken kívül, hiába keresünk a *Neuer Kurier*-ban. Ritkán közölt ugyan alkalmi verseket, de ezeknek inkább politikai, mint irodalmi értéke van, így a török háborúban hősködő VUKASSICH FÜLÖP őrnagyhoz latin, a császárhoz német panegirikust intézett és egy német polgár a királyi táblának Pestre való helyezését is megverselte.¹⁵ Viszont mindig nagy gondot fordított a hirdetésekre és a hivatalos értesítésekre, mert ezeknek a beiktatásáért megfelelő díjazás járt. Csakhamar elégtelennek bizonyult a *Kundschaftsblatt* a hirdetések számára és már a főlapban, a *Neuer Kurier*-ban is kellett néhány számára helyet szorítani.

Kétségtelen, hogy a mozgalmas idők közepette MOLL érdekesen állította össze újságját és ennek következtében megérdemelt sikert ért el. Megindulásakor, 1788 áprilisában még csak

¹⁴ RÉZ HENRIK (i. m. 20 l.) felsorolván, igen hiányosan, a *Neuer Kurier* forrásait, sem magyar-, sem franciaországi lapokról nem emlékezik meg. E megtévesztő kihagyás révén azt a hamis hitet látszik kelteni, mintha a lap az egykorú német hírlapok kompilációja lenne; a fentebbiekből kiderül, mennyire hamis ez a beállítás.

¹⁵ *Neuer Kurier*, 1788, 676 l.; 1789, 31 l. és 1791, 103 l.

145 lappéldányt küldött vidékre, de az év végén 274-re emelkedett a vidéki előfizetők száma, a számos pest-budai olvasót nem tekintve.¹⁶ A fokozódó érdeklődést a lap növelésére, újabb mellékletek kiadására használta fel a szerkesztő. Valószínűleg kezdettől, de 1788 júliusától kezdve bizonyosan mellékelte a hirdetéseket tartalmazó *Kundschaftsblatt*-ot, teljes címén: *Ofner und Pester Frag- und Kundschaftsblatt oder Sammlung von nützlichen Dingen und Nachrichten-t*. Minden csütörtökön jelent meg fél ív terjedelemben, de, úgy látszik, 1789 végével megszűnt a melléklet, illetve egyesült a főlappal. 1789 közepén MOLL karöltve SZACSVAY SÁNDORRAL, a *Magyar Kurir* szerkesztőjével, egy *Ungarische Oekonomische Zeitung*-ot készült kiadni és, amint a *Neuer Kurier* írja, annak július 18-i számához valóban mellékelte az *Oekonomische Zeitung* első, mutatvány-számát. Több hír nem esett erről a lapról, manapság nem ismerünk belőle egy számot sem.¹⁷ Ugyancsak 1789 végén ajánlotta fel olvasóinak a *Neuwieder Zeitung* utánnyomatát, amelynek az előfizetése olcsóbb, mint az eredetié. Ekkor azonban még nem maga MOLL készítette az utánnyomatot, talán a Bécsben készült vagy a Pressburger Zeitung által mellékelte utánnyomatot terjesztette.¹⁸ Amikor az 1790-es budai országgyűlés általános érdeklődés mellett megnyílt, MOLL nyomban németre fordíttatta az országgyűlési naplókat, amelyek magyar-latin szövegű hivatalos kiadványban jelentek meg. A fordítást *Journal der Verhandlungen der dermaligen in Ofen versammelten hohen Stände des Königreichs Hungarn* címmel külön ívekben ingyen mellékelte és a mellékletnek, amint maga is büszkén említette, saját lapszámozást adott, hogy külön is be lehessen köttetni.¹⁹ Még folytatta ennek a *Landtagsjournal*-nak a melléklését, amikor az 1791.

¹⁶ Int. a. m. 2758.

¹⁷ *Neuer Kurier*, 1789, 648. és 708. l. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Ki látta az Ungarische Oekonomische Zeitungot? MKSZle, 1939, 312. l.

¹⁸ *Neuer Kurier*, 1789, 655—6. l. D'ESTER KARL: Egy német újság magyarországi pályafutása, MKSZle, 1926.

¹⁹ *Neuer Kurier*, 1790, 1110—12 l. A Fővárosi Könyvtárban megtalálható a *Journal der Verhandlungen der versammelten hohen Stände von Ungarn auf dem Landtage zu Ofen, im Jahre 1790* egy példánya, ez azonban Bécsben a *Wiener Journal* kiadásában jelent meg. Mindamellett valószínűnek látszik, hogy ezt mellékelte MOLL is és ez esetben hihető, hogy 1789-ben a *Neuwieder Zeitung*nak is a bécsi utánnyomatát terjesztette.

január 12-i számmal egy irodalmi mellékletet kezdett meg *Beilage von Litteratur und Wissenschaften und Kunstsachen* címmel, amely hetente egyszer egy ív terjedelemben jelent meg. Maga írta róla, hogy kiváló tudósok, így teológusok működtek közre benne.²⁰ Nem tudjuk, hogy meddig jelent meg a *Beilage von Litteratur*, de feltehető, hogy 1791 decemberében már megszűnt, amikor is MOLL az országban már igen népszerű *Neu-wieder Zeitung* utánnomatát kezdte mellékelni és ez a melléklet egészen 1798 végéig fennmaradt. A lapokon kívül még a szereplő hadvezérek rézmetszetű arcképét és térképeket is mellékelte MOLL előfizetői számára, amiket POLENZIG JÓZSEF pesti rézmetsző készített; így LAUDON, HADIK és a szász-kóburgi herceg arcképével kedveskedett olvasóinak.

A vállalkozás tehát kétségtelen sikerrel biztatott, ha MOLL állhatatlan egyénisége és kétes üzletei meg nem akasztják a fejlődést. MOLL ugyanis 1788 elején engedélyt nyert egy kereskedelmi iroda (Kundschaftsamt) felállítására és annak irodáit előbb Pesten, a Szervita-téren, majd később Budán is, a várbeli Elnök-téren megnyitotta. Ilyen iroda az akkori világban gyakori volt és Németországban számos hasonló intézmény működött. A kereskedelmi élet minden ágával foglalkozott s főként mint afféle magán-zálogház működött. Ingóságokat vett át a felektől, némi kölcsönt adott rájuk és árveréseken értékesítette az átvett ingóságokat. 1789-től kezdve a négy nagy pesti vásár alkalmából rendezte több napig tartó nyilvános árveréseit. Lottószerű árveréseket rendezett, de ezeket eltiltotta a hatóság, mivel a kincstári lottójövedék érdekeit sérthette. Könyvárverést is tartott egy ízben, de ez, vevők hiányában, rossz eredménnyel végződött és így könyveket többé nem fogadott el zálogtárgyul. Könyveket, főként politikai röpiratokat, valamint az időszerű hadszínteret ábrázoló térképeket továbbra is árusított; úgyszintén árult tintát, papírt, írószközöket, de még ménesi bort, lóhere-magot, dohányt, szelencéket, orosz teát, bécsi csokoládét, igazi angol fénymázt és KUNY DOMOKOS híres budai gyárában készült majolikaárukat is. Foglalkozott állasközvetítéssel, másolással; ez volt a *Neuer Kurier* kiadóhivatala, amely még más kisebb nyomtatványokat is adott ki, így naptárt (*Ojner Historisches*

²⁰ *Neuer Kurier*, 1791, 24, 64. l.

Haus- und Wirtschafts-kalender auf das Jahr 1790) és a pesti János-napi vásár térképes ismertetőjét. Tehát igen sokféle ténykedést töltött be.²¹

E sokirányú, buzgó tevékenység ellenére MOLL mégsem állt anyagilag biztos lábon. A pesti rendőrigazgató, GOTTHARDI FERENC már 1789 áprilisában felhívta Pest város figyelmét, hogy MOLL az árverésre átvett tárgyak után több esetben nem fizette ki a feleknek járó összeget.²² Ebből az ügyből nem támadt kellemetlensége, annál több bajjal járt TRATTNERREL való, sokáig elhúzódó pereskedése.

TRATTNER és MOLL között 1787. december 15-én jött létre egy szerződés, de ezt MOLL hamarosan megszegte. TRATTNER 1000 példány fél íves lapot 6 forintért nyomtatott, pedig közben a papír megdrágult és így többet kérhetett volna. Ezzel szemben MOLL nem tartotta meg a szerződést: az előfizetési díjakat, amelyek a budai és pesti postahivatalokba érkeztek, felvette s ahelyett, hogy a negyedévenként esedékes nyomdaköltség törlesztésére fordította volna, elköltötte. Ennek következtében hamarosan több száz forintra nőtt az adóssága TRATTNERNÉL. A nyomdász már ekkor is a bírósághoz akart fordulni, de MOLL megismertette SPIRR HIRSCHEL SÁMUELLEL, a Pesten tartózkodó bécsi zsidóval és SPIRR kezességét vállalt MOLLÉRT. SPIRR 1789 szeptember—1790 szeptember között összesen 300 forintot fizetett TRATTNERNEK, de utóbb beszüntette a fizetést és megírta, hogy MOLL még arra is képes, hogy egy olyan öreg zsidót, mint ő, becsapjon.²³

1791 elején MOLL adóssága TRATTNERNÉL már 862 forintra növekedett és mivel a nyomdász ennek kiegyenlítését követelte, MOLL elhagyta TRATTNERT és más nyomdához, talán az Egyetemi Nyomdához, vitte lapját. TRATTNER most beperelte a városi bíróságok előtt és a per a két fél egységével végződött. TRATTNER elengedett a követeléséből 62 forintot, viszont MOLL kötelezte magát, hogy a 800 forintnyi adósságát három részlet-

²¹ Int. a. m. 2448, 2565 és a Neuer Kurier hírei.

²² Int. a. m. 3063.

²³ MOLL u. i. SPIRRE engedményezte bécsi követeléseit, de csakhamar kiderült, hogy ezek az állítólagos követelések mind hamisak. Ugyanakkor MOLL Bécsben lakó özvegy anyja is kijelentette, hogy fia adósságaiért felelősséget nem vállal.

ben kifizeti; mégpedig: 1. az egyesség aláírásakor fizet 300 forintot, amennyiben TRATTNERra engedményezi a Pest városi kamarai hivatalnál és a pesti kamarai adminisztrációnál a hivatalos hirdetések közlése fejében őt illető díjakat, továbbá a budai és pesti postahivatalnál fekvő előfizetési díjakat, összesen 300 forint értékben; 2. 1791. július 31-ig fizet vagy engedményez 250 forintot és 3. 1792. január 31-ig hasonlóképen juttat 250 forintot. Kikötötték azonban, hogy mindaddig, amíg az adósság fennáll, MOLL nem veheti fel az előfizetési díjakat a postahivatalnál.²⁴

MOLL ez alkalommal sem tartotta be az előírt határidőket, de adósságának egy jelentős részét mégis kifizette. 1791 december havában váratlanul visszatért TRATTNERhez; valószínűleg ekkor kapta meg a *Newwieder Zeitung* utánnyomási jogát és az új melléklet, saját bevallása szerint, jelentősen emelte a lap példányszámát. MOLL most már azt ígérte a bizalmatlan TRATTNERnek, hogy megjelenés után azonnal kifizet minden számot. December havában valóban állotta a szavát, de 1792 januárjában már nehezen ment a fizetés, februárban semmit sem fizetett, márciusban egy nagyobb összeget, amit részben a régi tartozás törlesztésére fordítottak. Végül is 1792. március 17-én újabb szerződés jött létre MOLL és TRATTNER között, amelyben MOLL, bizonyára az adósságok súlya alatt, fontos engedményeket volt kénytelen tenni TRATTNER javára. Megígérte ismét, hogy adósságát az év végéig kiegyenlíti s amennyiben ez nem történne meg, a lap tulajdonjogát átadja TRATTNERnek. TRATTNER viszont olcsó nyomdai árra kötelezte magát: a *Neuer Kuriert*, amely 1791 elejétől kezdve már negyedréttben jelent meg, 1000 példányban fél íven 4 forint 30 krajcárért, a *Newwieder Zeitungot*, ami nyolcadréttben jelent meg, 5 forintért számította.

De az új szerződés sem tudta hosszú időre rendezni kettejük viszonyát. 1792 októberére MOLL adóssága ismét megközelítette a 750 forintot és TRATTNER most már elvesztette a türelmét. Kérvénnyel fordult a helytartótanácsához, hogy a március 17-i szerződés értelmében ruházzák rá a *Neuer Kurier* és a *Neu-*

²⁴ Rel. a. m. 1294 a Székesfővárosi Levéltárban. Érdemes felemlíteni, hogy TRATTNER ügyvédje SPILENBERG PÁL, a budai latin hírlap, az *Ephemerides Budenses* szerkesztője volt, akinek a lapjával MOLL hírlapi vitát is folytatott. *Neuer Kurier*, 1791, 139—40. l.

wieder Zeitung tulajdonjogát, nyerjen mindkét lapra tízéves privilégiumot és bontsák fel az 1787. decemberi szerződést, azaz a MOLLal való társas viszonyt, hogy ő legyen a lapok kizárólagos tulajdonosa. MOLL felháborodottan tiltakozott TRATTNER kívánsága ellen. Azzal vádolta az érdemes nyomdászt, hogy őt tönkre akarja tenni és az 1792. március 17-i szerződést is fondorlattal zsarolta ki tőle, amennyiben az újságnak már kész, kinyomott példányait addig nem adta ki, amíg ő a szerződést alá nem írta. Egyébként is az adósságát, egy 44 forintos maradéktól eltekintve már kifizette, tehát TRATTNER nem követelheti magának a tulajdonjogot. Végezetül nemcsak TRATTNER elutasítását kérte, hanem arra is engedélyt kért, hogy Pesten nyomdát állíthasson fel. A helytartótanácsi döntés úgy vélekedett, hogy MOLLtól nem lehet a privilégiumot elvenni, mert tartozásának nagyrésztét megfizette; tehát TRATTNERT követelésével bírói útra utasította.²⁵

Ez a pereskedés még nem ért véget, amikor TRATTNER PRIESTERSPERGER JÓZSEF társaságában egy pesti magyarnyelvű újság érdekében folyamodott a helytartótanácsához. PRIESTERSPERGER pesti postatiszt volt, aki a *Neuer Kurir* előfizetési díjai révén került összeköttetésbe MOLLal és TRATTNERrel. 1792 október 16-án TRATTNERrel együtt egy magyar nyelvű kérvénnyel — ami azidőben nagy ritkaságnak számított — a nádorhoz fordult. Előadták, hogy mivel a magyar hazát a hazafiak is csak kevésbé ismerik, „a magunk költségén s magunk hiteles nevesége mellett akarunk egy nemzeti magyar újságokat kiadni s azokban főképp a hazabeli történeteket, újabb találmányokat, hasznosabb tapasztalásokat a házi s mezői gazdaságokat, kézi mesterségeket s kertészkedést illető utassításokat“ kívántak közölni. A helytartótanács programjuk bővebb kifejtésére hívta fel a kérvényezőket, de a terv további sorsa ismeretlen. PRIESTERSPERGER még hosszú ideig élt szorgalmas hivatalnokként Pesten, de irodalmi szereplésének nincs semmi nyoma.

Közben MOLL feje fölött is összecsaptak a hullámok és jóllehet TRATTNERrel szemben megnyerte a pörét, anyagi gondjai inkább nőttek, mint fogytak. Pesten özv. SKOPEKNÉNÁL bérelt egy kétszobás lakást, amelynek egyik helyiségében kereskedelmi

²⁵ Int. a. m. 5092. és GÁRDONYI i. m.

irodáját helyezte el, a másikkban együtt lakott GAILLARD JÓZSEF nevű barátjával, akinek a budai Várban volt cukorka- és likőr-kereskedése s azonfelül francia nyelvleckéket adott. Azonban MOLL hosszú időn át adós maradt a lakbérrel s végül is lakás-adónője végrehajtást indított ellene. 1792 szeptemberében MOLL bútorait és könyveit elárverezték. A könyvek árverezése itt is, mint a Kundschaftsamt-ban, teljes részvétlenség mellett folyt le. A lefoglalt könyveknek csak kis része kelt el, legfőbb vásárlóként JANKOVICH MIKLÓS, a híres gyűjtő jelentkezett, BELNAY DR., az ismert felvilágosodott szellem, Voltaire-t és néhány más francia könyvet vett. Az árverésből összesen mintegy 190 forint folyt be és SKÖPEKNÉ még mindig 50 forintot követelhetett volt lakóján. MOLL ezek után átköltözött Budára s ott élt a következő évek folyamán, bár pesti üzletét nem adta fel.²⁶

Budai tartózkodása alatt máris újabb vitája támadt az ottani hírlappal. SCHICKMAYER JAKAB társasága ugyanis engedélyt nyert, hogy 1796 elejétől kezdve ismét kiadja az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* című lapját, amit időközben másfél éven át szüneteltetett. A hírlapírásnak abban a kezdőkorában a két testvérváros, Buda és Pest nem tudott egyszerre két hírlapot fenntartani, tehát az egyidőben megjelenő újságok között mindig éles verseny folyt. MOLL akképen akarta felvenni a harcot a konkurrencia ellen, hogy lapjának a címét megváltoztatta s ezentúl *Ofner und Pester Ober Post Amts Zeitung des neuen Kuriers aus Ungarn* cím alatt folytatta.²⁷ SCHICKMAYERÉK ter-

²⁶ Int. a. m. 5092.

²⁷ Így tehát ez időtől fogva a címben is előfordult a Pester Zeitung elnevezés, ahogy MOLL lapját az egykorúak gyakran nevezték. Abban az időben általános szokás volt, hogy az ország kevés számú hírlapját a megjelenés helye szerint különböztették meg, pl. a Hermannstädter Zeitung elnevezés alatt a nagyszabasi Kriegsbote-t kell értenünk. Mindamelllett újabb tudományos irodalmunkba — KERESZTY ISTVÁN nyomán — bekerült a tévedés, hogy egy Pester Zeitung létezett volna. Már ZUBER MARIANNE kimutatta (A hazai német nyelvű folyóiratok, Bpest, 1915, 69—70. l.), hogy Pester Zeitung nem egyéb, mint a Neuer Kurier, mégis utóbb is előfordult néhány téves hivatkozás. Így PUKÁNSZKY BÉLA szerint (A magyarországi német irodalom története, Bpest, 1926, 389. l.) 1798—99-ben jelent volna meg a Pester Zeitung, ami nem egyéb, mint a Neuer Kurier két utolsó évfolyama. Hasonló értelemben írt ezen sorok írója is (KÓSA JÁNOS: Pest és Buda elmagyarosodása, Bpest, 1937, 184—5. l.)

mészetesen panaszt emeltek a helytartótanácsnál az önkéntes címváltozás ellen és elmondták azt is, hogy MOLL lapjának a kiadóhivatalát *K. k. privilegierte Ofner und Pester Zeitungs-Expedition, Kundschafts-Amt und allgemeine Schreibstube* névvel illeti, ami már önmagában is félreértésekre adhat okot. Ehhez járul még az, hogy MOLL a budai postánál magának követeli az „*An das Ofner Zeitungs-Comptoir*” címzett leveleket és így az ő kezébe kerül az is, ami jog szerint SCHICKMAYERÉK lapját illetné. Ez utóbbiak tehát azt kérték, hogy a hatóság törölje MOLL lapjának a címéből az *Ofner Zeitung* szavakat, hiszen a privilégium úgyis *Pester Kurier* címet adta neki, ezt használja ezentúl is és a kiadóhivatalát helyeztesse át Budáról Pestre, ahová az engedély szól.²⁸ A helytartótanács hosszas tárgyalás után nagyjából igazat adott SCHICKMAYERÉKNAK: MOLLT eltiltotta az „*Ofner Zeitung*” kifejezés használatától, de a budai kiadóhivatalt be nem záratta, hiszen ehhez MOLL még annak idején megszerezte a szükséges engedélyt. Így tehát a *Neuer Kurir* ismét címet változtatott s ezentúl *Neuer Courier aus Ungarn, oder die Pester Post Amts Zeitung* cím alatt jelent meg.

Az újabb lap még csak növelte MOLL amúgyis sosem szűnő anyagi gondjait. Erre mutat az is, hogy 1796 folyamán nagy utánjárással igyekezett a hivatalos hirdetésekért járó összeget megszerezni. 4—7 forintos kis tételekről volt itt szó, amelyeket a helytartótanács csak nehezen, sok lőtás-futás után fizetett ki. TRATTNER nyomdáját ismét elhagyta és az Egyetemi Nyomda műhelyében állíttatta elő lapját. De itt sem tudta számláit fizetni és 1797 augusztusában már 1131 forintot tett ki az adóssága. Bajait még csak növelte betegeskedése, ami a szerkesztői munkában is egyre inkább gátolta. Ezért elhatározta, hogy megváltik a lapjától és HANNAUER LŐRINCNEK, az Egyetemi Nyomda szedőjének a személyében vevő is jelentkezett rá. MOLL és HANNAUER 1797. augusztus 13-án kötötték meg a szerződést. Ennek értelmében HANNAUER magára vállalta a nyomdánál fennálló adósságot és kötelezte magát évi 100 forint életjáradék fizetésére, MOLL viszont átadta neki a *Neuer Kurier* teljes tulajdonjogát. Így tehát MOLL a tizedik évfolyamban megvált a lapjától, amit, a szellemi részt tekintve, nem minden ügyesség nélkül vezetett

²⁸ Loc. 1796: 48 a Székesfővárosi Levéltárban.

és ha a pénzügyi dolgokban nem mutatkozik oly megbízhatatlannak, bizonyára nagyobb sikert ér el vele. A lap eladása után már csak két alkalommal hallunk valamit róla. Egy ízben a régi követeléseit igyekezett behajtani és a hivatalos hirdetések díját követelte ismét a hatóságokon. De egyik követelésével elutasították, mivel annak jogosságát nem tudta bizonyítani; egy másik, 3 forintos tételét elismerték, egy harmadikkal az Egyetemi Nyomdához utasították. Második ízben pedig, 1800 októberében FABRAI LIPÓT hitelező kérésére MOLL két (pesti és budai) irodájára elrendelték a szekvesztrumot. Ez az utolsó hír, ami MOLLról fennmaradt s utána eltűnik szemünk elől. Csőddel kezdte meg működését Zágrábban és csőddel fejezte be Budapesten is, mint ama kor több más kalandora is.²⁹

A lap most már HANNAUER tulajdona volt és az új tulajdonos komoly munkával hozzálátott, hogy a lap jövőjét biztosítsa. Ő maga sem a szerkesztéshez szükséges hozzáértéssel, sem a kiadáshoz kívánatos tőkével nem rendelkezett. Társak után nézett s TRATTNER MÁTYÁSSAL, valamint egy harmadik, meg nem nevezett egyénnel együtt teremtette elő a szükséges tőkét, a nyomást pedig ismét a TRATTNER-nyomda intézte. A szerkesztést a pesti egyetem két tanárára bízta: SCHEDIUS LAJOSRA, a minden iránt lelkesedő esztétika-professzorra és HALITZKY ANDRÁSRA, a német nyelv tanárára, aki már az *Ephemerides Budenses* munkatársa is volt.³⁰ Az 1797. évfolyam hátralevő második felét közösen szerkesztették, de csakhamar felmerült a terv, hogy a laphoz egy irodalmi mellékletet adjanak s ez esetre meg akarták osztani a szerkesztést: HALITZKY írja a politikai lapot és SCHEDIUS az irodalmi.

A két szerkesztő 1797. november 23-án egy előzetes jelentésben megígérte a közönségnek, hogy a következő év kezdetétől fogva a *Neuer Kurier* egy *Literarischer Anzeiger* nevű melléklettel fog gyarapodni, ami tudományos és a magyar irodalomra vonatkozó cikkeket fog hozni. Ezt a jelentést a cenzúra minden megjegyzés nélkül átengedte és a szerkesztők munkához fogtak. A *Neuer Kurier* 1798. január 2-i számához elkészült az első

²⁹ Int. a. m. 6880; Rev. libr. 1798, f. 14, p. 4.; Loc. 1799: 82 és Corr. mag. 1800: 184 a Székesfővárosi Levéltárban.

³⁰ WALDAPFEL JÓZSEF: A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez, MKSzle, 1930, 84. l.

Literarischer Anzeiger, de ezt a cenzúra csak azzal a feltétellel volt hajlandó átengedni, ha a helytartótanács külön engedélyt megszerzik hozzá. A szerkesztők még aznap kérvénnyel fordultak a helytartótanácshoz és az engedélyen kívül még azt is kérték, hogy az irodalmi lapot is ugyanaz a cenzor nézze át, mint a politikait. A hivatal, a szerkesztők kérésére, kivételesen gyorsan intézte el ügyüket és a *Literarischer Anzeiger* első száma kétnapi késéssel megjelenhetett.³¹

Az új szerkesztők most már megosztották a munkát: HALITZKY állította össze a politikai lapot, SCHEDIUS az irodalmi.³² Vezetésük alatt a lap sokban különbözött MOLL irányától. Politikai irányváltásról a Martinovics-összeesküvést követő elnyomás és szigorú cenzúra idején szó sem lehetett: a lap minden sorát áthatotta az állampatriotizmus, az uralkodóház iránti nagy lojalizmus és a magyarság iránti őszinte megbecsülés, amit különösen SCHEDIUS irodalmi lapja fejezett ki. MOLL egyszerű, de kifejező irányát HALITZKY körmönfont, fellengzős és körmondatos tudói stílusa váltotta fel és a lap beosztása is változott. A hadi hírek, amiket egykor MOLL a lap legvonzóbb részének tartott, erősen háttérbeszorultak és HALITZKY megelégedett a hivatalos hadijelentéseknek külön mellékletként való közlésével, azt is gyakran elkésve tette. Annál nagyobb gondot fordított a külpolitikai hírekre és ezt a rovatot MOLLnál jobban szervezte meg. Európa majd mindegyik államáról tudósított a lap és még az Északamerikai Egyesült Államokkal is hosszan és gyakran foglalkozott. A külföldi híreket természetesen HALITZKY is a lapokból vette át, bár ő is és SCHEDIUS is kiterjedt levelezésben állott a külföldi tudósvilággal és a *Magyar Hírmondót*, *Wiener Zeitungot*, *Erlanger Zeitungot* és főként a francia lapokat: a *Bulletin de Paris*-t, *l'Ami des Loix*-t, *Journal des Hommes libres*-t használta forrásul. A vidéki levelezők megmaradtak továbbra is, de a belföldi hírek egyre többet foglalkoztak a szellemi élettel, az iskolázással és az egyetemmel, ami a szerkesztők érdeklődési köréből természetesen következett. A *Literarischer Anzeiger* mellett maga a főlap, a *Neuer Kurier* is foglal-

³¹ Rev. Libr. 1798, f. 14, p. 3—4. A *Literarischer Anzeiger* történetét megírta ZUBER MARIANNE i. m.; itt nem foglalkozunk vele részletesebben.

³² Téves tehát RÉZ HENRIK állítása (i. m. 20. l.), hogy a *Literarischer Anzeiger* „HALITZKY A. alatt erősen felvirágzott.”

kozott irodalommal; alkalmi verseket közölt, így egy, talán SCHEDIUSTól származót latinul, egy németet József főherceg születésnapjára, sőt még francia vers is található benne a hősi halált halt GR. ILLÉSHÁZY ANTAL emlékére. VÁLYI ANDRÁS nagy földrajzi munkáját pedig ugyancsak a *Neuer Kurier* ismertette.³³ Egy állandó rovat gazdasági jótanácsokat közölt az olvasókkal, a hirdetések pedig majdnem teljesen elmaradtak. Magyar hírekkel kezdődött mindegyik szám és a hivatalos kinevezéseket, előléptetéseket rendszeresen közölte.

Az 1799. évvel, ami a lap utolsó évfolyama lett, a szerkesztők újabb változást léptettek életbe. A lap, amely 1798-ban csak kétszer, most már ismét hetente háromszor jelent meg és hetente melléklődött a *Literarischer Anzeiger* is, amely előbb csak rendszertelenül látott napvilágot. Az 1798. év végével megszüntették a *Neuwieder Zeitung* melléklését is,³⁴ amit igen érdekesen okoltak meg a szerkesztők: „Nemcsak, hogy igazságtalan dolog valaki másnak az érdemét — bármily csekély legyen is az — eltulajdonítani és annak mást megillető bérét learatni kívánni, hanem erős a meggyőződésünk, hogy minden újság, amelyik ilyen idegen segílyre szorul, már csak ezáltal is nyíltan bevallja a saját értéktelenségét. Ha a mi újságunk a jövőben nem érdemli meg, hogy pusztán önmagáért olvassák, úgy ne alapíthassa fennállását a tulajdonjog megsértésére és inkább várja nyugodtan a kimúlását, mintsem hogy a becsületesség rovására sikert arasson.”³⁵ Az írói tulajdonjognak ez a tudatos elismerése és az utánnomás elítélése adja meg ennek a nyilatkozatnak az igazi jelentőségét, ami egyúttal az újságírói önérzetnek is egyik korai, érdekes megnyilatkozása.

Az 1799-i lett a *Neuer Kurier* utolsó évfolyama. SCHICK-MAYER ugyanis, a budai lap tulajdonosa, ki akarta küszöbölni a fennálló versenyt és elhatározta, hogy a két konkurrens lapot egyesíteni fogja. Megvette tehát tulajdonosaitól a *Neuer Kurier*

³³ *Neuer Kurier*, 1799, 22. l.; melléklet az 57. számhoz, 421, 735—6. l.

³⁴ Téves tehát D'ESTER KARL (MKSzle, 1926, 364. l.) és RÉZ HENRIK (i. m. 20. l.) állítása, hogy a *Neuwieder Zeitung* melléklése az 1797. év végével szűnt meg.

³⁵ A *Neuer Kurier* 1798. nov. 11-i számához mellékelte előfizetési felhívás megtalálható az évfolyamnak a Fővárosi Könyvtárban lévő példányában.

jogát és felsőbb engedéllyel 1800. január 1-én egyesítette budai lapjával. A *Neuer Kurier* tizenkettedik évfolyama után megszűnt, HALITZKY és SCHEDIUS szerkesztői működése véget ért. Pest-Buda két hírlapja *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* címmel egyesült és ilyen formában 45 esztendőig ért még meg.

KÓSA JÁNOS.

A POZSONYI EVANGÉLIKUS LELKÉSZEK KÖNYVTÁRAI AZ 1670-ES ÉVEKBEN.

A magyar könyvtörténetben a protestáns lelkészek könyvtárai közül GULYÁS PÁL áttekintése szerint¹ WEBER BÁLINT modori, DEMÉTEI ANDRÁS eperjesi és BOD PÉTER magyarigeni lelkészek könyvtárai a legismertebbek.

WEBER BÁLINTÉ 1608-ban 50 darab teológiai munkából áll, DEMÉTEI ANDRÁSÉ 70 mű 83 kötetben s 74 tallér, 50 forint és 86 dénár az értéke, BOD PÉTERÉ 1770-ben 888 művet tartalmaz — köztük 58 kéziratot — s 1151 magyar forint és 63 dénár értékben bocsátják áruba.

A szóbanforgó két évszázadban voltak azonban más könyvgyűjtő lelkészek is, akiknek a könyvtára legalább úgy megérdemli a megemlítést és a köztudatban maradást, mint ezé a háromé. Főként ha olyan is akad köztük, amely nagyobb is s története is van.

Már pedig akad. Mégpedig nem egy. Sőt különös kutatás nélkül is akad.

Gondoljunk csak BAHIL MÁTYÁS eperjesi evangélikus lelkész könyvtárára, amely 1746-ban került a törvény kezére lefoglaltatván, cenzúra alá jutván és szétszóródván, amely azonban cenzurajegyzéke alapján az utolsó darabig rekonstruálható s BOD PÉTER könyvtára párjával kínálkozik.²

Vagy emlékezzünk a pozsonyi evangélikus lelkészek 1672-ben lefoglalt könyvtárait, amelyekről pontatlanabbak a tudósításaink, ezek könyvtömege azonban messzé felülmúlja minden más e korból ismert lelkészi könyvtár anyagát.

¹ GULYÁS PÁL: *A könyv sorsa Magyarországon*. MKSze. 1923. 88—89. l.

² BAHIL MÁTYÁS lefoglalt iratai lefoglalt könyveinek a jegyzékével és cenzurájukkal megvannak az Országos Levéltárban.

A pozsonyi lelkészek lefoglalt könyvtárait a magyar könyvtörténet egy egykorú forrásból és két újabbkori megemlékezésből ismerheti.

Az egykorú forrás a „*Pressburger Kirchen und Schul-Verlust*“ című 1673-ban megjelent mű, amely ezeket írja:

„Anno 1673. soll Herr Graf KOLLONITSCH die teutsche Luthrische Kirch samt den FISCHERISCH-, NADASTISCH- und KÄRNERISCHEN Häusern denen Herrn Patribus Jesuitis zu einem neuen Jahr geschencket haben: darauff aus dem Luther. Pfarrhoff die Bücher der vorhin gewesenenen drey Pressburger Pfarrer TITII, REISERS und SUTORII auf 13 Wagen geladen un(d) in das Gymnasium daselbst sollen geführt worden sein.“

Ez a 13 szekérre menő könyvelkobzás itthon FALUDI FERENC nevéhez kapcsolódott s következő formában került az irodalomtörténeti legendák közé:

„FALUDI FERENC, a költő pozsonyi könyvtárossága alatt történt, hogy 1772-ben a pozsonyi evangélikusoktól elvették a templomot és iskolát, könyvtárukat pedig a jezsuiták kapták. A jezsuiták följegyzése szerint majdnem 10.000 kötettel szaporodott ekkor könyvtáruk, de ezek közül körülbelül 2000 darabot — mint eretnek és veszedelmes könyvet — elégettek vagy másként pusztítottak el. A kiválasztás munkáját valószínűleg FALUDI végezte.“³

A 13 szekér könyv itt már megfoghatóbb alakot ölt, az itt felbukkanó tízezres szám pedig megérdemli a könyvtörténet teljes érdeklődését.

Az 1772-es évszámban ellenben súlyos hiba rejlik, mert a pozsonyi könyvtárakat nem 1772-ben, hanem kereken száz évvel előbb: 1672-ben foglalták le, amikor FALUDI FERENC a világon sem volt.

A tudósítás tehát meglehetősen aggályos s csak abban az esetben lehetne tartható, ha feltehetnők, hogy a pozsonyi jezsuiták kerek száz éven át nem nyúltak az evangélikus lelkészek nekik juttatott könyvtáraihoz, hanem FALUDI FERENC-re vártak, hogy ezt a nagy könyvanyagot feldolgozza.

³ Irodalomtört. Közl. 20. köt. 410. l. — Sárospataki Ref. Lapok, 1913. 48. l.

Így aztán örömmel kell KUMLIK EMIL tudósítását fogadnunk, aki százéves tévedés és FALUDI FERENCnek az ügybe való belekeverése nélkül azt írja⁴ a pozsonyi jezsuita könyvtárnak erről a különös szerzeményéről, hogy

„a legbőségesebb gyarapodás — vagyis 7500 kötet és 2000 másodpéldány — a pozsonyi evangélikus iskola és PERINGER nevű rektor könyvkészletének (az) elkobzása révén jutott a kollegiumnak. Javarészt — protestáns tartalma miatt — a páterek megsemmisítették ugyan, azonban még így is sok értékes és hasznos könyv maradt meg ebből az erőszakos szerzeményből, amelynek számos értékes darabja utóbb Budapestre, az egyetemi könyvtárba jutott. Ezeket a könyveket 1783-ban KOVACHICH MÁRTON válogatta ki az egyetem részére.“

KUMLIK EMIL szerint tehát ez a könyvtömeg PERINGER (recte: PIHRINGER) KERESZTÉLY pozsonyi rektoré lett volna s valamilyen formában a pozsonyi evangélikus egyház iskolájával is kapcsolatban állhatott.

Ezekből az egymásnak sokban ellentmondó s részben pontatlan tudósításokból egy dolog feltétlen bizonyos. S ez az, hogy a szóbanforgó könyvtömeg a XVII. század második felében páriát ritkító nagyságú s azért azt is megérdemli, hogy ki-nyomoztassék az eredete, a tulajdonosai, a régi állaga és részeinek mai holléte is.

Az itt felmerülő feladat első nagyobb felének a megoldását rendkívül megkönnyíti, hogy az elkobzásnak több dokumentuma és irodalmi emléke is maradt.

Az anyagból mindenekelőtt az derül ki, hogy a könyvanyag állítólag a pozsonyi evangélikusok és a lelkészeik ellen a kirendelt bíróság által Nagyszombatban hozott fej- és jószágvesztésre szóló ítélet alapján maradt Pozsonyban.⁵

A nagyszombati ítéletet ugyan nem hajtották végre a fejevesztést illetőleg, hanem alku tárgyává tették s az alku során „önkéntes távozásra“ bírták a lelkészeket. Az alku tárgyává tett ítélet másik része, a vagyonelkobzás kimondása sem maradt

⁴ KUMLIK EMIL: Elveszett kincsek. Magyar Bibliofil Szemle, 1925, 128. l.

⁵ Egy kiadványa „GEORGIUS SZELEPCHÉN Archiepiscopus Strigonien-sis“ aláírással az Országos Levéltárban Neo-Reg. Processus, 202. sz. a. található.

érvényben, amit az bizonyít, hogy a lelkészek eladhatták vagy magukkal vihették ingóságait. A könyvek dolgában azonban az a különös helyzet alakul ki, hogy csak 12—12 könyvüket vihették magukkal, a többit KOLLONICS LIPÓT, az ítéletet végrehajtató kamarai elnök lefoglaltatja és elveteti tőlük.

Erre a különleges intézkedésre azonban sem az ítélet nem adott jogot, sem királyi parancs nem követelte. A lelkészekkel való „megegyezés“ során még kevésbé esett szó róla.

Ily körülmények közt érthető, hogy a pozsonyi lelkészek azonnal visszakövetelték könyveiket, mihelyt külföldön megállapodtak. Kérvényekkel egyenest az uralkodóhoz fordultak, aki a pozsonyi kamarától kért felvilágosításokat. Így maradtak meg a könyvtáraikra vonatkozó okmányok és iratok a pozsonyi kamara iratai között.⁶

Legsúlyosabb veszteség REISER ANTALÉ érte. REISERTŐL ugyanis elvették azt a családi könyvtárat, amelynek a gyűjtését a nagyapja kezdte, SCHMIDT DÁNIEL, pozsonyi lelkész és esperes, a nagybátyja folytatta s amelynek a teológiai része felerészben örökségként, részben pedig másik felének a megvásárlása útján jutott a birtokába.

SCHMIDT DÁNIEL 1669. február 27-én kelt végrendeletében MEZGER MÁRTON KRISTÓF orvosra, ANNA KRISZTINA nevű lánya férjére hagyta a természettudományi könyveit — „sonderlich aber Atlantem Majorem“ —, a többieket pedig REISER ANTALNAK ajánlotta fel azzal a kikötéssel, hogy anyját és testvéreit 1000 birodalmi tallérral, illetve 1500 magyar forinttal elégítse ki a jog szerint őket is illető rész fejében. REISER ANTAL viszont JÁNOS GYÖRGY nevű fivérével kötött olyan megállapodást, hogy ha fia nem lesz, a könyvtár teljes egészében JÁNOS GYÖRGY tanult fiára szálljon, aki ezért megint REISER ANTAL családját elégítse ki 1000 birodalmi tallérral, illetve 1500 magyar forinttal.

Az okiratokkal igazolt megállapodások azt mutatják, hogy SCHMIDT DÁNIEL REISER ANTAL kezére jutott könyvei „testvérek közt“ kétezer birodalmi tallért, illetve 3000 magyar forintot értek, vagyis majdnem háromszorannyit, mint amennyiért száz évvel később a BOD-könyvtárt áruba bocsátották. Feltűnő

⁶ Országos Levéltár. Kamarai iratok. Cam. Pos. Ben. Res. 1673. márc. 30. — 1673. máj. 30. — 1673. dec. 12.

a SCHMIDT—REISER-könyvtárnak a családon belül való értékelése és hagyományozása is.

Már a harmadik kézre való hagyományozás során a család nőtagjai egyszer sem részesednek belőle, hanem mindig csak a család tanult tagjai kapják. REISER JÁNOS GYÖRGY épp ennek a különleges megállapodásnak az alapján jelent be igényt fiai nevében REISER ANTAL lefoglalt könyvtárára.

A két testvér külön-külön beadott kérvényét az uralkodó az udvari kamara útján küldte le nyilatkozattétel végett a pozsonyi kamarának, amely — nem válaszolt a felhívásra.

TITIVS DÁVID 1672 végén folyamodik LIPÓT császárhoz, hogy — nach dero angebohrnen, Weltdbekanntden, ja für Gott und Menschen berühmtte Clemenz unndt mildigkeit — adassa vissza Pozsonyban lepecsételt és lefoglalt könyvtárát, közelebbit azonban nem ír a nagyságáról. Ezt a kérvényt az uralkodó 1672. december 12-én küldi le a pozsonyi kamarához, ahol épp-úgy megreked, mint a REISER-testvérek kérvényei.

SUTORIUS BÁLINT, a harmadik lelkész könyveiről a források külön nem emlékeznek meg.

REISER egy darabig várt. Mikor azonban meghallotta, hogy a Pozsonyban tartott könyvek a jezsuita kollégiumba kerültek, irodalmi térre terelte az ügyet.

Először „*Sincerum colloquium Treuliebii et Freymundi de reformatione Poseniensi in Hungaria*“ című 1673-ban névtelenül megjelent iratában panaszolta fel s felemlítette, hogy a frankfurti őszi vásár után a „*Diarium Europaeum*“ már foglalkozott is a pozsonyi evangélikus lelkészek könyvei elvételével, egy gróf, a pozsonyi lelkészek egy híve pedig pénzt is ajánlott fel a könyvekért. „Gedachte Gräflliche Person müsten sich mit einer schimpfflichen Antwort abweisen lassen“ — az uralkodó ellenben választ sem kapott a könyvek holléte iránt való kérdésére.

Egy év múlva „*Die heutige Moral-Theologi(e). Samt einer Nagel-neuen Zugabe*“ című 1674 márciusában írt s szintén névtelenül megjelent munkájában EHRENHOLD és FREUDENREICH nevű alakjaival tárgyalatja a pozsonyi evangélikus papok könyvtára kérdését.

FREUDENREICH azt fejtegeti, hogy a pozsonyi papok az ország fővárosában nem prédikálhattak postillákból, mint a falusi papok, mert napról-napra az ország mágnásai előtt kellett

beszélniök s ehhez könyvekre volt szükségük. Ugyanezek a könyvek azonban tovább is kellenek nekik, azért nem nyughatnak egykönnyen könyveik elvesztésébe. Azután bejelenti, hogy az egyik pozsonyi lelkész latin nyelven könyvet is ír „*De rapina bibliothecae*“, illetve németül „*Der Ohncatholische Bücherdieb*“ cím alatt s ebben terjeszti sérelmét az egész világ tudósai elé. Azután arra tér át, hogy pótolhatatlan veszteség mégsem érte a pozsonyi lelkészeket, mert a könyveikkel együtt nem vették el a tudományukat is, könyveket pedig mindenütt találhatnak barátaik révén — „weil die Bücher unter »bona amicorum communia« gehören“.

De a sérelmük mindenkép súlyos, ha egy vagy más úton segíthetnek is magukon. Mégpedig főként azért, mert egy evangélikus lelkész nem veheti úgy nyakába a világot, mint egy katolikus szerzetes, aki minden kolostorban terített asztalra, ágyra, könyvtárra, oltárra talál magának s nem hanyagolható el az ügy azért sem, mert a könyvek elvétele erkölcsi szempontból sem áll minden kételyen felül, hanem csak az egyre jobban kibontakozó és diadalútjára készülő morálteológia diadala! Azért fejtegetéseit azzal a kívánsággal zárja le, hogy ha a „*Tractat de theologia morali Jesuitarum contra bonos Christianos mores in genere et specie*“ című könyv új kiadást ér, vegyék bele a pozsonyi evangélikus lelkészek könyveinek az elvételéről szóló történetet is arra szolgáló vadonatúj bizonyítékul, hogy az új morálteológia hogy forgatja ki igazi értelméből a hetedik parancsolatot is.

REISER egymást követő megnyilatkozásai — melyek közül a „*De rapina bibliothecae*“, illetve a „*Der ohncatholische Bücherdieb*“ megjelenését eddig nem sikerült megállapítanom — az európai közvélemény ily kérdések iránt érdeklődő részén kívül bizonyos mértékig a könyveket ténylegesen birtokló pozsonyi jezsuitákat szintén nyugtalanították s súlyt helyeztek arra, hogy a könyveket az uralkodó is nekik adja.

A „*Historia prima hujus domus (Posoniensis) ad S. Salvatorem Societatis Jesu*“ feljegyzései szerint⁷ a pozsonyi evangélikus templomokat és iskolát SZELEPCSÉNYI GYÖRGY prímás közbenjárására LIPÓT császár „bizonyos okokból“ ekkor még

⁷ Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára, Ab. 98. 24. 1.

végleg nem adhatta a jezsuitáknak, 1673. január 1-én azonban tényleg mind kiszolgáltatta nekik KOLLONICS LIPÓT gróf kamarai elnök útján. A „*Historia domus*” ugyan egész határozottan azt írja, hogy a telkeket, templomokat, házakat, könyvtárakat — „tam scholarum, tam praedicatorum” — és a szőlőket „perpetua et irrevocabili donatione nomine suae majestatis transcripsit, tradidit, atque donavit”, akkor azonban ez a szóhalmaz csak szónoki frázis volt, mert az adományozásról sem okirat nem készült, sem a királyi könyvbe be nem vezették s az igazi adománylevelet csakugyan később kapták meg, ebben azonban a könyvtárakról külön egy szó sem esik.⁸

A pozsonyi *Historia domus* ezen a ponton tehát ünnepélyesebben fejezi ki magát, mint amennyi jogilag és formailag csakugyan történt. Ezzel szemben viszont abban a tekintetben egészen megbízható, ahogy leírja a könyvtárak átvételét s egy pár szóval ismerteti az „állagukat” is.

Elbeszélése szerint az új tulajdonosok hamarosan teljesen birtokukba vették a nekik juttatott könyveket.

Mégpedig az iskolában levőket s a tanárokéit mindjárt másnap. — „Die sequenti, quae fuit 2. Januarii (1673) ad scholarum cubicula claves omnes sunt contignatae, datumque est initium ternae in scholis evacuendae, ordinandaeque bibliothecae, quarum duae communes erant paedagogis, eorumque scholaribus, tertia ad PERINGER scholae rectorem ac praedicatorum spectabat.”⁹

Ebből az anyagból mindössze egy könyvről tudunk többet. Mégpedig épp a *Historia domus* kötetéről, amely mint üres lapokat tartalmazó s alighanem matriculának szánt foliáns került elő a rektor könyvei közül. A jezsuiták ezt az üres lapokból álló könyvet háztörténetük feljegyzésére tették félre s csakugyan évtizedeken át ebbe írták fel rendjük eseményeit. Előbb azonban a következő verset jegyezték első lapjára:

⁸ Országos Levéltár, Kir. könyvek, 16. köt. 252—253. l. I. LIPÓT 1677. március 30-án kelt adománylevele a templomot, iskolát, házakat, szőlőket a „*Historia domus*” súlyos kijelentései dacára úgy adományozza el, hogy az adományozásig a kir. fiscus tulajdonai voltak.

⁹ Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára, Ab. 98. 25. l.

*Ad scholae rectorem Lutheranum
in cujus cubiculo hic liber inventus est.*

Hoc tu tentabas libro, miserande Luthere,
Scribere perpetuum posteritatis opus.
Incidit calamum Numen, dextramque repressit
Et iussit fidei scribere dogma suae.
Ergo novo calamo coelo dictante paremus
Scribere, quae fecit dextera magna Dei.

A lelkészek könyveihez jóval később nyúltak. Ezeket ugyanis csak január 17-én vették birtokukba, de nem a gimnáziumba vitették, hanem a NÁDASDY-házban helyezték el. — „*Divisi sunt hi libri — írja a Historia domus — in classes duas et duobus supra sacristiam cubiculis distincti.*

In supremo haeretici sunt et scandalosi, qui numerum 3500 excedunt.

In inferiore catholici sunt, vel saltem tales, qui non manifeste ecclesiam insectantur et hi numerum miliorum quatuor (4000) superant, praecisis illis, quos velut haereticos in duplo circiter miliorum duorum (2000) vel ignis absumpsit vel in frusta discissos, in usus varios distraximus.“¹⁰

Az ekkor jezsuita kézre került hat lelkészi és tanári könyvtárból származó könyvanyag ilyenformán a pozsonyi jezsuita *Historia domus* tanúsága szerint jóval tízezer darabon felülre tehető. S ha egy részét a jezsuiták meg is semmisítették, 7—8000 darab könyvvel mégis alapjául szolgált könyvtárak később sokszor megcsodált gazdagságának. A kiválasztás azonban hamarosan az átvétel után történt, tehát a kerek száz évvel később élt és könyvtároskodott FALUDI FERENCet semmikép nem terheli.

A pozsonyi evang. könyvtárak jezsuita kézre kerülése annyiból is nevezetes, hogy néhány év mulva precedensnek tekintik. A pozsonyi kamara 1677. február 1-én Besztercebányára küldött utasításában hivatkozik is rá s ott is a jezsuitáknak adatja a kiűzött evangélikus lelkészek ott tartott könyveit.¹¹

¹⁰ Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára, Ab. 98. 26—27 l.

¹¹ Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára, 2220/Fol. lat. CORNIDES-gyűjtemény, 4. köt. 178. l. — Ellenben Sárospatakon PALCSICS JÁNOS jezsuita rendfőnök 1686-ban azon a tárgyi alapon vett el 74 könyvet a ref.

Így került a SCHMIDT—REISER-féle kétségtelenül igen jelentős könyvtár a többi lelkészek és tanárok könyveivel együtt a pozsonyi jezsuiták birtokába s így vált ez az eset a magyar könyv- és cenzura-történet egyik nevezetes eseményévé.

SZIMONIDESZ LAJOS.

kollégium könyvtárából, hogy a könyvtár a kollégium tartozéka, tehát a kollégiummal jár a könyvtár is. — Sárospataki Ref. Lapok, 1907. 499—500 l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Statisztikai adatok az Országos Széchényi Könyvtár öt évi címfelvétel-sokszorosításáról. Az Országos Széchényi Könyvtár 1936. március 16-ika óta, több német könyvtár példáját követve, *Adrema*-címnymó gépekkel készített könyvanyagának katalógusát. Az 1941. március közepéig eltelt öt év munkateljesítményéről a következő számadatok tanúskodnak. Készült ez idő alatt 100.363 felvétel a könyvtár 123.178 kötetéről. A felvételekről 506.048 címnymomatot vontak le és ezek 18 kartotékszekrény 526 fiókjában nyertek elhelyezést.

A cédulák megoszlása katalógusfajok szerint a következő volt: 206.391 címnymatból áll a központi betűrendes katalógus, 136.726 címnymatból a decimális szakkatalógus, 19.748-ból pedig az olvasóteremben és segédkönyvtárban elhelyezett művek katalógusa. 4089 címnymat a könyvtár különböző speciális katalógusaiban — például megszállott területi anyag vagy zenei gyűjtemény katalógusában — nyert elhelyezést. Az itt felsorolt katalógusok a közönség használatára készültek. Közönségünk körében igen gyakran használtak betűrendes katalógusunk személyi és földrajzi utalásai, szakkatalógusunk használata pedig évről-évre ugrásszerűen emelkedik. Míg az első években 100—150 használója akadt, 1939-ben 443-an, 1940-ben 2321-en használták.

Hivatali célokat szolgál egy betűrendes katalógus 101.351 cédulája és a sorozatnyilvántartás 37.743 címnymata. Végül könyvalakban készül az önálló művek helyrajzi naplója, mely jelenleg 27 vas-kos kötetet tesz ki.

A címfelvételeknek kerekén 41 százalékát teszi ki az 1936—1940. évek új szerzeményű anyaga, melyet 41.389 címfelvételben írtunk le. 58.974 művet dolgoztunk fel a könyvtár korábbi beszerzésű anyagából. Feldolgoztuk az olvasóteremben és a segédkönyvtárakban elhelyezett műveket s ezzel elértük, hogy a legfontosabb kézikönyvek, enciklopédikus munkák, forráskiadványok stb. már új katalógusainkban vannak nyilvántartva. Feldolgoztuk a még megjelenő sorozatokat első darabjaiktól kezdve s ezzel elértük, hogy a tudományos tár-

slatok, egyetemi intézetek kiadványai, valamint a jelentősebb szépirodalmi gyűjtemények teljes egészükben újra katalogizáltattak.

A címnyomó gépek alkalmazása a cédulák és utalások elkészítésében jelent nagy munkamegtakarítást. Az összes katalógusok címnyomatai egy fémlemezre préselt felvételtől nyomattak le. A felvételek lemezeit számrendben erre alkalmas fiókos szekrényekben őrzik meg a könyvtár. A felvételek maradandóságának előnyeit egyelőre csak egy-egy hiányzó utalás vagy egy szükségesnek mutatkozó második szakbeosztás pótlása esetén érezzük. Más könyvtárnak ellenben már rendelkezésére bocsátottuk lemeztárunkat: 1918—1940-ig megjelent és címanyagunkban már leírt könyvek címfelvételeit a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak küldjük. A maradandó címfelvételek hasznát maga a könyvtár majd akkor fogja látni, ha a használatban elnyűtt katalógusai felfrissítésre szorulnak.

Ma főként a könnyen és gyorsan lenyomható címfelvételek előnyeit tapasztaljuk. Címnyomatokkal végezzük például a bejelentést a könyvtár anyagáról az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ számára.

Sőt a könyvtári munka kereteit meghaladó feladatok is megoldhatók észrevehető idővesztés nélkül. Például címfelvételeink egy listára készült lenyomatát a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők folyóirata, a Corvina kapja meg. A Corvina szerkesztője a lenyomatot főképp a könyvkereskedői forgalomba nem került könyvek számbavételére használja fel. Az egyesület viszont a Corvina címanyagát könyvtárunk rendelkezésére bocsátja. Ezek a cédulák a kötelezpéldányok beszolgáltatásának ellenőrzésénél tesznek igen jó szolgálatot.

Címnyomatokat adunk végül — a főigazgató bibliográfiai elgondolásai szerint — a könyvtár bibliográfiai osztályának minden Magyarországon 1921 óta megjelent könyv felvételéről, és pedig az önálló művekről egy, a sorozatokról két lenyomatot. Míg ez az 1921—1935. évek könyvészetéhez — csupán a régi anyag feldolgozásának arányában — néhány ezer könyv bibliográfiai adatait adta meg, addig az 1936—1940. évekről kerek számban 35.000 felvételtől adtunk egy, illetőleg két címnyomatot, amivel egy-egy évi könyvészet címanyagának jó háromnegyed részét készen adtuk a bibliográfia összeállítójának.

A könyvtári és nem szorosan könyvtári célokra készült lenyomatokat figyelembe véve, a fenti adatok szerint minden címfelvételtől átlag 8 lenyomat használtatott fel. Ez az egy adat maga megmondja, mekkora leírómunkát takarít meg a könyvtárnak a cédulák sokszorosítása.

GORIUPP ALISZ.

Cseh—német—latin nyelvű imádságos könyv. A soproni evangélikus líceum könyvtára LE 201 jelzet alatt kéziratos kódexet őriz. E kéziratos könyv a XVII. századi cseh ú. n. exuláns irodalom eddig ismeretlen terméke.¹ A kézirat keletkezésének idejét megmondják a tábláján látható számok: 1638. Méretei 13,6×11,4 cm nagyság, 12,3×9,9 cm a lapok nagysága, egyhasábos tükörrel. Tölgyfa deszkára vont fekete bőrbe van kötve, metszése aranyozott, préselt díszítéssel. A bőrtáblán kívül IVGM bőrbe nyomott és aranyozott betűk olvashatók. Maga a tábla díszes. A dupla keret sarkait stilizált virágok díszítik. A hátsó tábla hasonlít az elsőhöz azzal az eltéréssel, hogy az első táblába mélyesztett (de már kiesett) dísznek megfelelő helyen a hátsó táblán ovális keretbe helyezett váza van virággal.

A kódex 834 fóliót tartalmaz. Ezek közül 202 iratlanul maradt a kézirat különböző részein. Néhány fólión víznyomás látható, mint pl. 261—262. A víznyomás három halmon emelkedő pajzsot mutat, amelyben első lábait szétárva, nyelvét kiöltve áll a kétfarkú oroszlán. Ilyen oroszlánt lehet látni a cseh, a grewenbroichi és a würzburgi címerben.

E kéziratos könyv a soproni evangélikus líceum könyvtárába ajándékozás útján került. Az adakozó nevét és még néhány adatát a 8. folián olvashatjuk: a ROSINA, CAROLI PAUMGARTNERI filia, MATTHIAE LANGII conjuge A. MDCLXIX. d. XVII. Mensis Octobris donata, etiam hic, ipsius AGNATI, Liber M. S. relictus est Sempronii. A 8. fólió után következik a mű díszes címlapja, amelynek eschatologikus figyelemztetését: *Memorare novissima*, a kódex címéül lehetne használni. A címlapot is, mint a táblát, kettős keret díszíti. A külső és belső keret négy sarkát szívalakú díszítések kötik össze, amelyek a lelkiélet elmélyítését tartalmazó mondásokat zárnak magukba. (Multi habent Verbum in ore, sed non in corde. — Deus non est vocis, sed Cordis auditor. — Cum non Cor orat, in Vanum Lingua laborat. — Deum nosse est summa Sapientia.) A keret két oldalát ószövetségi idézetek töltik ki.

A címlap tájékoztat bennünket a szerző személyéről, a keletkezés ideje és tartalma felől. Cseh nyelven ezt olvashatjuk: *Spasitedlna Duchowňý Pamět Pana Boha a geho Swatý Slowo Milugicim a w něho Wěřicim, o potřebních wécech Lidem Pamatugicim na Spasený svj, zpýsem swatých Sepsána, Léta Páně 1638 Odemne, kněze Jana Viti Čechowského Někdy Služebníka Božího w Městě Holessowě.* A szerző tehát ČECHOWSKÝ JÁNOS VITUS, aki előzőleg Holešov városában volt az Isten szolgája. Könyvét a táblán is feltüntetett 1638-

¹ E kódexre dr. RADÓ POLIKÁRP O. S. B. hívta fel figyelmemet. Szíves-ségéért e helyen is köszönetet mondok.

ban írta üdvös emlékeztetőül azok számára, akik hisznek Istenben, szeretik Őt és igéjét.

A cseh, evangélikus vallású szerző beszél még önmagáról a bevezetésben is. Az evangélikus hit védelme után elmondja a 14. lapon, hogy német városokban (Boroszló, Brieg, Strehlen) mint vallási okok miatt kivándorolt *exuláns* prédikált és az ott elmondottakat írta össze otthon okulásul, vigasztalásul, feddésül és az élet megjavítása végett. A 8. fólión találunk is a menekültek számára vigasztaló mondatot: *Exul non erit, qui Deum in mente habebit. — Ubi nulla Crux, et tentatio, Ibi nulla Vera Oratio.* — Szűz Máriáról csak egyszer történik említés (29. fól.), a szentekről gyakrabban.

A 28. fólión festett Krisztus-mellkép van; az alatta lévő szövegben megismétlődő látomásait mondja el a szerző.

A kódex három részből áll, de semmiféle külső jel nem választja el egyik részt a másiktól. E felosztás alapjául a szövegek tartalma szolgál. Az első rész (1—70 f.) magánimákat tartalmaz cseh, latin és német nyelven; a második rész (71—128) katekizmusi magyarázatokból és liturgikus imákból áll (keresztelés, házasság, temetés); ebben a részben a 82—83. fólión kottázott *Mi Atyánk* van németül a katolikus liturgiából vett bevezetéssel, hozzátartozva ugyancsak kottázva és németül a kenyérnek és a bornak átváltoztató szavai a nürnbergi agenda szerint; a harmadik rész elmélkedés- és prédikációváltozatokat tartalmaz (129—834). Ez az egész rész csehül van írva.

A soproni evangélikus líceum kódexe COMENIUS műveinek idejében keletkezett. Három évvel későbbi, mint TRANOSCIUSnak máig is használt és szeretett *Cithara Sanctorum* című kancionáléja.

ČECHOVSKÝ könyvének a lelőhelyen kívül magyar vonatkozása nincs, azért a rávonatkozó további irodalom cseh folyóiratokban jelenik meg.

DANCI VILLEBALD.

Az Országos Széchényi Könyvtár felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtése. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az idegen megszállás idején megjelent felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtést sikeresen befejezte.

A Könyvtár összesen 9097 darab magyar-, cseh-, tót- és ruténnyelvű olyan könyvhöz jutott, melyet az országrészek visszatérte előtt nem sikerült megszereznie. Ez az új gyarapodás felöleli a volt csehszlovák államra vonatkozó politikai, statisztikai, gazdasági, közoktatásügyi, jogi és katonai irodalom jelentős részét. Közötte van számos cseh kézikönyv, enciklopédia, szótár, több bibliográfia és a „*Sbornik*“ néven összefoglalt tudományos sorozat, valamint az akadémiai kiadványok értékes kötetei. Igen becses a négy köbméternyi folyóirat tömeg, amely még feldolgozásra vár.

Az adományozott könyvek között egy-egy mű több példányban is előfordult és voltak olyanok is, amelyek a Könyvtár gyűjtési körén kívül estek. Ezen anyagból a Széchényi Könyvtár ellenérték nélkül átengedett a Budapesti Egyetemi Könyvtárnak 1172, a Debreceni Egyetemi Könyvtárnak 4349, a b. Eötvös József Kollégiumi Könyvtárnak 1172, a Magyar Művelődéstörténeti Intézetnek 53, a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának 248, az Országgyűlési Könyvtárnak 126, a Szláv Philologiai Intézetnek 492, a Testnevelési Főiskolai Könyvtárnak 368 darabot.

Az ajándékkönyvek elosztásánál a Könyvtár arra törekedett, hogy az egyes munkák a legmegfelelőbb könyvtárba jussanak. Ezért a Könyvtár felszólította a tudományos intézeteket, hogy az érdeklődésükbe vágó anyag kiválogatására szláv nyelvekben jártas szakembereket küldjenek ki. Ez meg is történt a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Szláv Philologiai Intézet, a Magyar Művelődéstörténeti Intézet és a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára részéről.

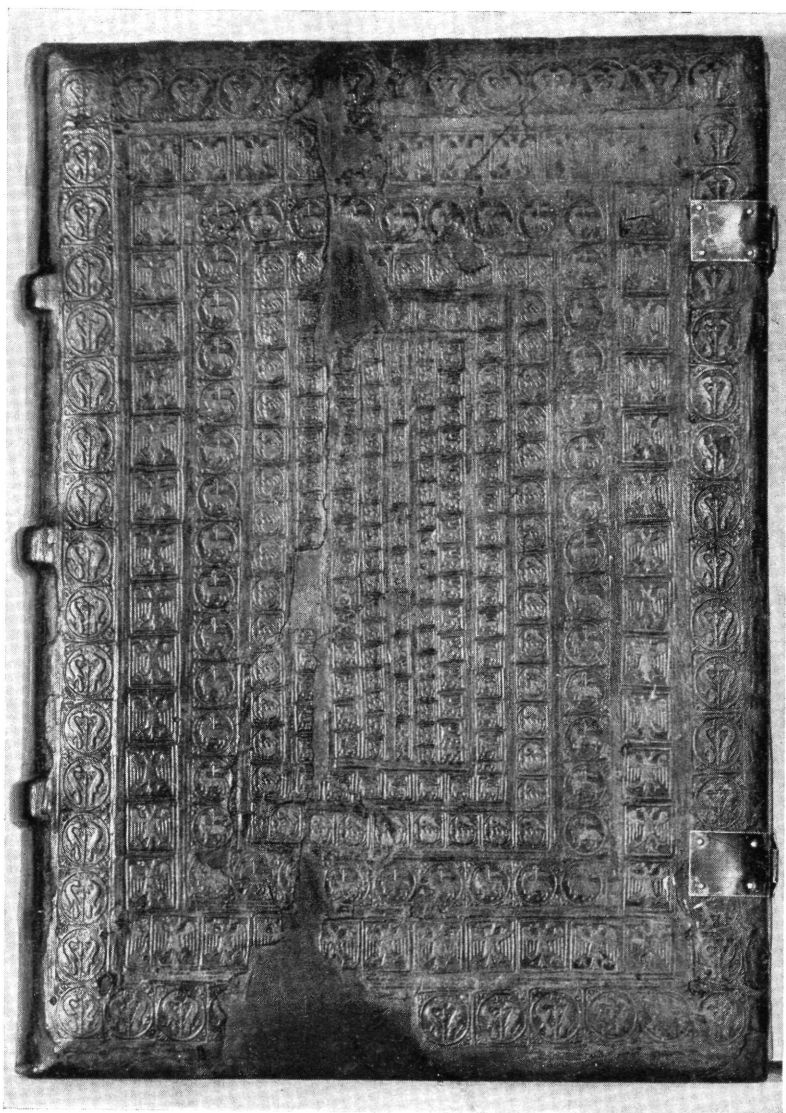
A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára most gyűjti az Erdély felszabadult területéről származó és a meg szállás idejéből eredő nyomtatványokat. GÁSPÁR MARGIT.

Kódexek és régi könyvek restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban. Az Országos Széchényi Könyvtár ősnymtatvány-, régi magyar és TODORESZKU-gyűjteményében egynéhány kitűnő és korhű könyvkötéstől és restaurálástól eltekintve, alig találunk a könyvek korának megfelelő stílusban és kötéstechnikával készült kötést, illetőleg restaurálást.

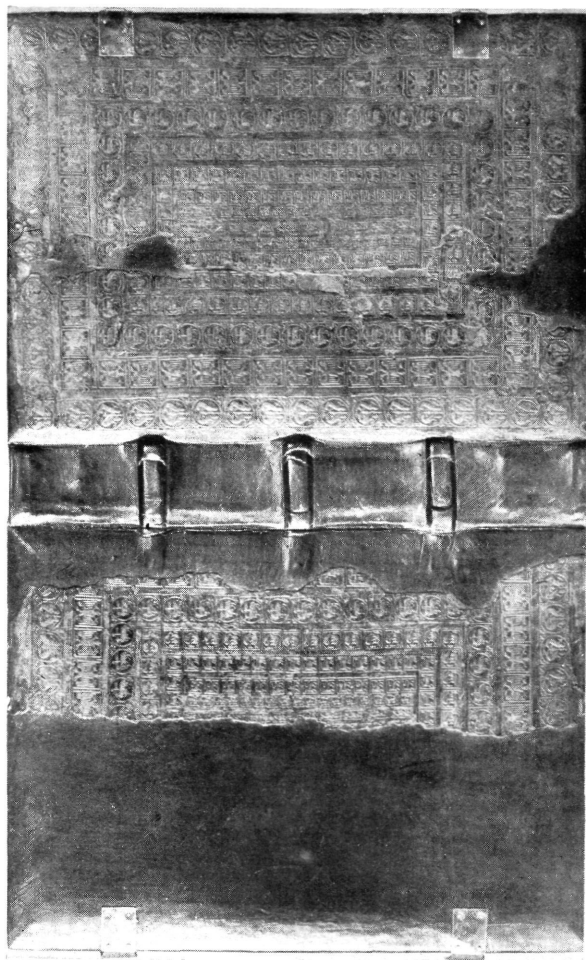
A könyvek restaurálása nem egyszerű feladat, mert a korhű, szép és jó restaurálás komoly kötéstörténeti kutatásokat, nagy türelmet és azonfelül megfelelő kezűgyességet, könyvkötői tudást is igényel. Ismerni kell a különböző korok kötéstechnikáját, stb.

Ezért érthető, hogy a fentemlített gyűjteményeknek korhű restaurálásához és kötéséhez sok idő és pénz kellett volna, de nem igen volt megfelelő szakember sem hozzá. A TODORESZKU-gyűjteményben levő kifogástalan és szép restaurálások mind kiváló külföldi restaurátoroknál készültek, mindegyikük hosszú hónapokig.

Az Országos Széchényi Könyvtár igazgatósága felismerte a kódexek és régi könyvek restaurálásának és a jövő számára való megmentésének nagy fontosságát és e sorok íróját bízta meg restaurátori és kötéstörténeti tanulmányok folytatásával. A munka eddigi eredményeként máris néhány, a hozzáértők véleménye szerint, sikeres restaurálást végeztem.

A Cod. lat. 79. jelzetű múzeumi kódex restaurált kötése.

A Cod. lat. 79. jelzetű múzeumi kódex restaurált kötése.

A fent vázolt restaurálási munkálatok most állandóan folyamatban vannak és így a rossz állapotban levő kódexek és régi könyvek egymás után kerülnek restaurálásra, vagy ha szükséges, korhű kötésre is, melyek közül az alábbiakban egy kódex különösen érdekes kötésrestaurálását ismertetem.

A könyvtár Cod. lat. 79. jelzetű XIV. századi kódexét kaptam kezeimhez azzal a megbizatással, hogy a kódextől már különvált, eltört és szúrágta elülső, valamint csonka hátsó tábláját hozzam rendbe. A táblák szarvasbőrrel voltak szabályosan bekötve, illetőleg beborítva. Amint tüzetesebben megvizsgáltam őket, láttam, hogy helyenkint a szarvasbőrborítás alatt nagyon szép, vaknyomásos régi barna bőrborítás van. A probléma most az volt, hogyan tudom ezt a vastag szarvasbőrborítást, amely jó vastag rozsliszt-csirizzel volt felragasztva, úgy leszedni a tábláról, hogy az alatta levő régi, szép kötéstörédeket semmilyen sérülés ne érje. Több órai áztatás után a szarvasbőrborítás teljesen felpuhult, de annyira, hogy a lehúzásnál állandóan szakadozott és alatta a vastag csirizréteg visszamaradt a régi vaknyomásos borításon. Hosszú órák óvatos munkája árán sikerült a ragasztótól és a szarvasbőrborítástól a táblákat megtisztítanom és ekkor láttam, hogy egy ritkaság, a XV. század végéről, vagy a XVI. század egész elejéről való reneszánsz-stílusban díszített, német eredetű vaknyomásos bőrkötéstörédekre akadtam. Az így megmentett törédeket óvatos fürösztések után itatóspapírok közé helyeztem, vigyázva arra, hogy a sok áztatástól felpuhult bőrön a vaknyomások ne préselődjenek el, hanem továbbra is felismerhetőek legyenek. Ez sikerült is.

A könyvtábla vaknyomásos díszítését nyolcféle finom metszésű vésetből állította össze a könyvkötőmester. A tábla szélétől befelé haladva, öt keretben egymásután a következő díszítmények vannak: az első sorban liliumra hajló két páva, a második sorban kétfejű sas, a harmadikban a zászlós bárány, a negyedikben a fészkére hajló pelikán, végül az ötödik sorban szarvas. Az ezeken belül megmaradt tükörben a véseteket csak függőleges sorokban használta a mester. A két szélső sorban oroszlánt, ezektől befelé egy-egy sor ülő majmot, végül a középen egy sorban sárkányt találunk. Ezzel az ízléses és mesterien alkalmazott vaknyomású mintával a kódex mindkét táblája egyformán van díszítve. A hátsó táblán levő kötéstörédeknek ma már csak a fele van meg.

Amikor a kötéstörédeket a tábláról leszedtem, anélkül, hogy további sérülés érte volna, láttam, hogy a hátsó, csonka fatáblán négy régibb borda számára kivésott nyílás van, valamilyen szürke masszával betömve. A kötés mostani három bordája számára pedig

új nyílásokat véstek. Így kétségtelenné vált, hogy a XIV. századból származó kódex egyik eredeti fatáblamaradványával állok szemben.

Valószínű, hogy a kódex eredeti kötése tönkrement és tulajdonosa a XV. század végén, vagy a XVI. század elején valamelyik német mesterrel újra kötötte; erre vall a táblák külső legömbölyítése. (Az olaszok a tábla belső szélét gömbölyítették le, ami a Corvinákon is megfigyelhető.) A könyvkötőmesternek, úgy látszik, volt érzéke a hagyományok iránt és új kötéséhez a kódex előbb említett egyik eredeti tábláját használta fel, megfelelő új bordavésetekkel ellátva. A fenti megállapításon igazolja még a két tábla faanyagának különbözősége is; a régi bükk, az újabb tölgy. Később a szép vaknyomásos bőrkötés is részben tönkrement és talán kétszáz évvel ezelőtt valamelyik kontár könyvkötő az egész kódexet a régi kötés meghagyásával újra szarvasbőrrel borította be. Az utóbbi kötés a szarvasbőr nem nagy tartósságánál fogva és a kódex hányatott sorsa folytán ment tönkre.

A munka további menetében a kódex újra megfelelő korhű bordákra fűzve és hímzett oromszegéssel ellátva, présbe került. A két régi fatábla helyett új tölgyfatáblákat csináltattam, pontosan a régi mintájára és ezeket a régi kötéstörödékekhez hasonló színűre festett kecskebőrborítással láttam el. Az így elkészült kötésre azután pontos mérések és előrajzolás után ragasztással rákerült az eredeti vaknyomásos bőrborítás-törödékek, úgy elhelyezve, hogy a megmaradt részek a kódex tábláin mindenütt az eredeti helyükre kerültek.

SASVÁRI DEZSŐ.

Kormeghatározó-e az \ddot{o} , \ddot{u} , \ddot{o} , \ddot{u} , \ddot{o} , \ddot{u} , \ddot{o} , \ddot{u} . (A XVIII. századbeli magyar könyvek meghatározása c. cikkhez. MKSzemle, 1938.)

Az 1726-ban, Lőcsén megjelent *Ráday Pál: Lelki Hódolásban* (a nyomdász neve nincs megemlítve), az \ddot{o} , \ddot{o} , \ddot{u} , \ddot{u} jele: *örvendeztető 4, erősítéd őket 4, gyönyörűséges 6, tömlőtz 62.*

Az 1739-ben Pozsonyban (*Spajzer Ferencz* költségével) megjelent „*Magyar-Országi Státusok Titulusival Bővítettett Uj Kalendarium*” címlapján az \ddot{o} jele δ : *Bővítettett.* Benn a szövegrészben az \ddot{o} , \ddot{o} , \ddot{u} , \ddot{u} jele \ddot{o} , \ddot{u} . *első C₂, öfzben C₂, ütés C₂, erőséti C₂, Pünkösöd C₂. — dücsöfsgére I₃, erőssen I₃.*

Ugyanennek a *Kalendarium*-nak, ugyanettől a nyomdásztól nyomtatott 1754-i újabb kiadásában az \ddot{o} , \ddot{o} , \ddot{u} , \ddot{u} nyomdai jele δ , \acute{u} : *gyűmöltsőknek C, költség C.*

Ugyanennek a *Kalendarium*-nak 1763-ban nyomtatott kiadásában az \ddot{o} , \ddot{o} , \ddot{u} , \ddot{u} nyomdai jele δ , \acute{u} : *Midőn D₂, sőt D₂, Regensül D₂, Első D₂.*

Tehát ugyanannak a *Kalendarium*-nak újabb kiadásában visszatérést látunk a régies *ö, ű* nyomdai jelekhez.

A „Kolo'svaratt . . . S. Pataki Jó'sef által“ nyomtatott „*Uj és O Kalendarium*“ 1758, 1759, 1761, 1766, 1787, 1797, 1806 kiadásában az *ö, ő, ü, ű* nyomdai jele *ö, ü*. A kolozsvári református nyomda a régies *ö, ű* nyomdai jeleket később már inkább csak a címlapon, az öreg betűkben használja. — Viszont a kolozsvári katolikus nyomdában újra (harmadszor) 1756-ban kiadott *Padányi Biró Márton: Angyali Társaságnak Szövet-sége* (Ny. az Akadémiai bötűkkel, 1756) c. műben az *ö, ő, ü, ű* nyomdai jele *ö, ű: örökkön örökké 17, üdvözítők 31*.

A Kolozsvárott „a' Püspöki Bötűkkel“ 1784-ben nyomtatott „*Medve Mihály: A' Bötnek Meg Magyarázása*“ című könyvben az *ö, ő, ü, ű* jele ismét a régies *ö, ű: bötölj 7, Bötje 7, 7, 8. betsület- 13, Tsötörtökig 31*.

Az 1764-ben Nagy-Szombatban megjelent *Gánótz-Horváth: Emberi okosság* c. könyvben az *ö, ő, ü, ű* nyomdai jele: *ö, ő, ü, ű: szükölködyék 15, külső, tzipellöt 23, Bölts 151*.

Az ugyancsak 1764-ben Nagy-Szombatban megjelent *Drexelius—Dévay: Nap után forgó virág* c. könyvben az *ö, ő, ü, ű* jele *ö, ű: szülöttyét 125, bölcsen 131, Dicsirjük 155, csökkken 351*.

Az 1768-ban ugyancsak Nagy-Szombatban „A' Jesus Társasága Akadémiai Collegiumának Bötüivel“ nyomtatott *Pázmány: „Minden Vasárnapokra . . . Innepekre . . . Predikáziók* c. könyvben az *ö, ő, ü, ű* jele *ö, ő, ü, ű: dütsőséges 3, köszönnyük 89, bünös 79, erős 3, söt 9*. De nyilván az ólombetűknek a szedőszekrényben való összekeveredése folytán olykor előfordul az *ö* is: *tömlötz 79*.

Az 1791-ben ugyancsak Nagy-Szombatban („a' Kir. Univers. Betüivel“) nyomtatott *Pázmány: Imádságos könyv* c. mű antiqua szedésű szövegrészeiben az *ö, ő, ü, ű* nyomdai jele az *ö, ű: könyörűly 101, részefüllünk 33, bötsüllet 93, tömlöttzébe 99*. A cursiv szedésű szövegben vegyes az *ö, ő, ü, ő, ű* nyomdai jelek használata: *ördögös 51, ördögöt 52, ördög 52, gyűlöl 51, gyöz 51, bötsületes 51, ő-is 52, ő töle 57*.

Az 1771-ben Egerben (a „Püspöki Oskola Bötüivel“) nyomtatott *Lépes Bálint: A' Halandó . . . Fényes Tüköre . . .* c. könyvben az *ö, ő, ü, ű* nyomdai jele az *ö, ő, ü, ű: ö/sze I. 29, bötsüli I. 39, értzből I. 17, kö I. 19, bün I. 19*.

Az 1774-ben Egerben (Typis Scholae Episcopalis) nyomtatott *Pázmány: A' Setét Hajnali-Tsillag . . .* c. könyvben az *ö, ő, ü, ű* nyomdai jele az *ö, ű: erőiséget 21, ehettyük 77, vehettyük 77, üdö 115, fényeségéből 213*.

Abból tehát, hogy három nyomtatvány közül az egyikben *ö, ű*, a másikban *ö, ü* (a hosszúság megkülönböztetése nélkül),

a harmadikban ő, ó, ű, ű betűket látunk, nem következethetünk arra, hogy a három nyomtatvány közül az a legrégebb, amely ő, ű betűket használ, s a másik két, újabb keletkezésű jeleket feltüntető az újabb nyomtatvány.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Ki írta a Bártfai Lénárt egyháztörténetét? „LEONHARDUS BÁRTFAI“ nevű szerzőtől 1771-ben negyedrétkben jelent meg Halléban egy 26 lapra terjedő könyv, melynek címe: *„Brevis conspectus historiae ecclesiasticae, in quo status religionis christianae ante adventum hunnorum in Ungariam usque ad illa tempora solum, in quibus reformatio Lutheri coeperat, examinatur atque breviter exponitur.“*

Mínthogy KLEIN JÁNOS SÁMUEL *„Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger“* című műve III. kötetének (Pest, 1873.) 45. lapján az általa Halléban 1771-ben negyedrétkben kiadott *„Historia ecclesiasticá“*-jára hivatkozik; és mínthogy az ő neve alatt egy ilyen munkának semmi nyoma, viszont BÁRTFAI LÉNÁRTnak szintén nincs azután többé se híre, se hamva: az a gyanú ötlött az agyamba, hogy azonos a két munka s álnév alatt adta ki KLEIN, tekintettel az őt már csak annál fogva is elővigyázatra inó viszonyokra, mivel az apját egy 1752-ben Lipcsében közrebocsátott és még abban az évben Boroszlóban másodszer is napvilágot látott könyvéért mozdította el körmöcbányai lelkeségétől a helytartótanács, mely természetesen elkoboztatta a könyvet is.

Utánanézttem ennek folytán a BÁRTFAI LÉNÁRT neve alatti könyv ama lapján, melyre KLEIN az említett helyen hivatkozik, hogy csakugyan megvan-e rajta az, amit ő ottlevőnek mond? Miként el voltam rá készülve, tényleg ott van. De még teljesebb bizonyosság okáért a hallei egyetem anyakönyvében, melyből, sajnos! csak a wittenbergivel való egyesülése óta ott tanult magyarok névsora van eddig közzétéve, nemkülönben utánanézttem, hogy netalán mikor iratkozott be egy BÁRTFAI LÉNÁRT nevű? Azt az értesülést kaptam persze, hogy soha.

Igy tehát kétségen kívüli, hogy BÁRTFAI LÉNÁRT törlendő a magyar írók, specialiter egyháztörténetírók jegyzékéből, mert a neve alatti könyvet KLEIN JÁNOS SÁMUEL írta, ki mint bártfai születésű, méltán vette fel álnévül azt, hogy BÁRTFAI. A Lénárt nevet pedig bizonyosan STÖCKELTől kölcsönzte, kiről azelőtt egy évvel ugyanő adott ki könyvet Rintelmben, ahonnan 1771. ápr. 23-ára ment át Halléba tanulmányai folytatására.

ZOVÁNYI JENŐ.

Ariosti, Giuseppe. *Inscrizioni antiche... della Transilvania.* (Ókori feliratok Erdélyben.) 1723. 124 (1) lev. 8r. A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának olasznyelvű kézírataiból.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár számos olasznyelvű kézírata közül, mindjárt megragadja figyelmünket ezen, Erdélynek, az egykori Daciának történelmi emlékeival foglalkozó kis kötet, mely 1810-ben került a Nemzeti Múzeumba CERRONI, JOANNES PETRUS „Silesiae et Moraviae gubernii primus Secretarius et Librorum Revisor“ ajándékából. A szépen kiállított, ízléses kéziratot a szerző VI. Károly császárnak ajánlja, akit a címlapot díszítő boltívet tartó két oldaloszlopon a következőképpen aposztrofál: *Imperatoris maximo... restitutori Daciarum, restauratori Pannoniae.* Az előszóban pedig úgy emlékezik meg Erdélyről, mint a császári korona ékességéről, mely bővelkedik mindabban, ami boldoggá és gazdaggá teheti: *„Ecco... le reliquie delle quattro colonie che la Potenza Romana fondò in quella parte della Dacia, che oggi col nome di Transilvania adorna l'imperial diadema di V. M., reliquie che non ismentiscono la grande stima, che i Romani fecero di questa provincia abbondantissima di tuttociò, che può renderla fortunata e feconda.“**

ARIOSTI JÓZSEF gróf császári kapitány 1722-ben Gyulafehérvárt katonai építkezések céljából végzett ásátásoknál a felszínrekerült romok között emlékkövekre lett figyelmes. Felismerte jelentőségüket és kutatásait a környékre is kiterjesztette. Az egész leletet, illetve az azon levő feliratokat nagy gonddal lemásolta. A rajzokat elküldte Firenzébe MAFFEI márkinak, sajnálkozását fejezve ki azon, hogy e szép római korbéli emlékek közül nem egy esett áldozatul az építési munkálatoknak. MAFFEI elküldte APOSTOLO ZENONAK, aki azután a császárnak mutatta be. Ófelsége azonnal elrendelte, hogy amennyit csak lehet gyűjtsenek össze ezen értékes emlékekből és szállítsák Bécsbe, az ásátásoknál pedig vigyázzanak, hogy kárt ne tegyenek bennük. A gyűjtéssel és szállítással ARIOSTIT bízta meg. ARIOSTI ötvenhat emlékkövel négy hajót rakott meg, hogy elinduljon velük a Maroson. Az egyik hajó útközben, Szegednél a Tiszába süllyedt, de az érdeklődő számára ezek sem vesztek el egészen, mert a feliratok gondos másolata benne van kódexünkben, melyet a szerző annak idején természetesen a Felsőnek ajánlott.

A kézirat tartalmi beosztása világos és könnyen áttekinthető. Az egész leletet ismerteti a veszendőbe ment darabokkal együtt, csoportonként szép másolatokban, a lelőhelyek feltüntetésével. I. rész a Bécsbe szállított anyag, 47 ábra (illetőleg csak 46, mert a 36. számú csak jelezve van). II. rész, ami Szegednél a Tiszába süllyedt, 14 ábra meg 3 cím ábra nélkül. III. rész, ami az építkezéseknek esett áldozatul, 52 ábra.

* Íme... a maradványai a négy kolóniának, melyeket a római határolom alapított Dácia azon részében, mely ma Erdély néven díszíti Felsőged császári koronáját, maradványok, melyek nem hazudtolják meg azt a nagyrabecsülést, melyben a rómaiak részesítették ezt a provinciát, mely bővelkedik mindabban, ami boldoggá és termékenyvé teheti.

A kézirat következő része, melynek címe: *Museo Imperiale d'Inscrizioni Romane*, 126—145. lev.-ig, 1728 után készült, más kéztől származik és a római feliratok császári gyűjteményét ismerteti, mely csak elenyésző részben egyszerűen neveket megörökítő sírfelirat, nagyobbik része olyan feljegyzéseket őriz meg, melyek vallás-politika-hadtörténet és történelmi földrajz szempontjából is értékes adatokat tartalmaznak és alig egyharmaduk található meg GRUTER *Inscriptiones*-ében. Azután rávilágít egyes darabok provenienciájára és magyarázatokat fűz a nehezebben érthető feliratok megfjéséséhez, melyeket többször GRUTERTŐL eltérőleg magyaráz.

SÁNTAY MÁRIA.

Az 1685. évi lőcsei *Orbis Pictus* képei. COMENIUS *Orbis Pictus*-a 1685-ben Lőcsén két kiadásban jelent meg: 8-rétben 3 nyelven: latinul, németül és magyarul, s 4-rétben 4 nyelven: az előbbieken kívül tóul is, — bár a címlap „Bohemica“-t mond. (RMK. I. rész 1338. és 1339. sz.) Összesen 151 fametszetű képet közöl a szöveg magyarázatául. Ezek közül 2 névjelezve van: a 78. számú aláírása: „Sculpsit JONAS BUBENKIUS Leutfchoviæ. 1679.“, a 4. számún 3 betű van: I. B. O. (azaz: JONAS BUBENKA Ochtinensis).

Legtöbbet ír a képek metszőjéről apja utóda: BARTHOLOMAEIDES LÁSZLÓ ochtinai (gömörmegeyi) ev. lelkész két művében: *Memorabilia provinciae Csetnek* (Neosolii 1799. 114—5. lapján) és *Inclyti... comitatus Gömöriensis notitiæ... (Leutschoviae 1806—8. 415. lapján)*. Ezek szerint BUBENKA JÓNÁS a DOBOSSI (tehát magyar eredetű) nemzetségből, ev. papi családból Tótfalun vagy Ochtinán született (1650 táján). Előbb otthon, majd Eperjesen tanult. (A német egyetemek névsoraiban nem fordul elő.) Ekkor Eperjesen lett német kántor és segédtanár, később a lőcsei ev. latin iskola tanára. Jeles költőnek és zenésznek tartották. Művei: latin bölceleti disputatiója 1670-ből és emlékbeszéde 1689-ből, német Jézus-dalai 1683-ből és számolókönyve 1689-ből. (Leírja őket Szabó: RMK. II. részében.)

BUBENKA metszeteit az *Orbis Pictus* régebbi, így 1658. évi nürnbergi első kiadásával összehasonlítva, azt látjuk, hogy a nürnbergi és a lőcsei kiadások képei azonosak, de jobb- és baloldaluk fel van cserélve. Vagyis BUBENKA a metszést közvetlenül egyik német kiadás képeiről végezte.

HAJNÓCZY IVÁN.

Bocadius János műve: *Hornus Cometa*. 1618. SZABÓ KÁROLY a Régi Magyar Könyvtár II. részében 381. szám alatt vette föl ezt a kassai nyomtatványt, melynek egyetlen ismert példánya a Lőcsevárosi levéltárban van és magyar szöveget is tartalmaz, tehát voltképen a RMK. I. részébe tartozik.

A nyomtatvány sorsát röviden megírta a *Magyar Nyomdászat* című folyóirat (1884. évi 51. lapján). Eszerint „1615(!)-ben Kassa város tanácsa egy híján megsemmisítette BOCATIUS *Horrens (!) Cometa* című művének FEST JÁNOS ottani nyomdász készítette összes példányait, mivel a szerző nem mutatta be előzőleg munkáját a városi tanácsnak.“ Bővebben KEMÉNY LAJOS levéltári kutatásai derítettek rá világot. Kassa város közönségének 1618. dec. 17-i közgyűlése előtt DÓCZI ANDRÁS felsőmagyarországi főkapitány panaszolja, hogy e nyomtatvány, melynek szerzője BOCATIUS, „nem kevésbé csorbítja őfelsége méltóságát, mert sok olyat tartalmaz, amit őfelsége gyalázasnak vehet és egész Kassa városára megharagudhat érte“. A közgyűlés ezért az összes példányok elkobzását és a városházán megsemmisítését rendeli el. (MKSzle 1892/3. 380. l.) Az 1619. március 14-i közgyűléstől FESTUS JÁNOS nyomdász a tőle összes példányaiban elkobzott üstökösleírás visszaadását kéri, mert a legtöbb hetivásárkor erre vevők jelentkeznek és keresik. A kérést elutasítják, mert a főkapitány kívánságára történt az elkobzás. (MKSzle 1901. 65. l.) E két, nyilvánvalóan ugyanegy dologról szóló határozatban az tévesztette meg később KEMÉNY LAJOST, hogy a nyomtatványt az első végzés „exemplar moderni Cometae — huius cometae imaginem — Imago Cometae“, a második pedig „stellae crinitae effigiem, eius effigiei“ nevekkel illeti. Ezért a MKSzle 1911. évi 154. lapján az utóbbit a RMK új adaléka gyanánt közli; s ezt átveszi SZTRIPSZKY HIADOR is. (Adalékok... 2506. tétel.) Nyilvánvalóan tévesen, mert a felsorolt kifejezések nem címek, hanem csak a nyomtatvány különböző megnevezései; amellét a második végzés az elsőre kifejezetten hivatkozik. Így tehát e téves adalék törlendő: a *Hornus Cometa*-ról van szó, amelynek egyetlen példánya tehát csak kedvező véletlen folytán maradt ránk.

Az egyleveles nyomtatvány (és nem könyv, mint KEMÉNY írja) 42,5×34,5 cm méretű, szedéstükre 36×27 cm. Címe fönt nagy betűkkel: HORNVS COMETA 1618. Mellette hatágú nagy üstökös képe. Szövege 3-hasábosan, magyar, latin és német nyelven szól, azonos tartalommal. Magyar szövegét betűhíven közlöm: a jegyzetek a sajtóhibákat javítják.

AZ Törvénytudoknak regulajok ez, hogy az intés előtte járion az büntetefnek. Példa bebedibenis vagyon; Az baratfagos embereknek tibtek ez hogy kölczönben egy maft inczék. Ez nyilván való az mi hozzánk kegyelmes Istennek példajából, ki az embereknek bünért¹ és törvény begéfit eleve való Attyai intés nélkül, nem bokta meg vetni.

¹ Sajtóhiba: bünreit.

Mert az mindenható Vr Isten, à mint az Propheta ból, az alnokfágot büntetni nem akarja, minek előtte az Prophetak által meg nem jelenténé. Tekints kerebtyeni amaz réghi időre, Ez világot viz özönel el akarvan veßteni; Sodomat és Gomorrhát kénkeves tüzel; Ninivét fene vadaknak barlangjava akarvan tenni, jo ideien elől jarok által, job utra nem hitaé? Azont czelekedte az Ierufalem veßedelve elöt, ßoval és igyekel:² Az többi közöt, illyenel (vizonfág³ erre az Iosephus Historicus az Sidok hadakozafaról való irafaba/ az minemüvel most minket atyai képen gyaßra int. Soha bizonyara, edes kerebtenem, foña büntetetlen az éghi Iegy fel nem tettet. Mi nékünk kik Magyar kenyeret éßünk, és hiftoriakat olvaßunk, hog' egyéb tartományokról ne ßolyak, böven példa lehet, Ferdinand, Maximilian, Rudolphus és Matthias idejeben kinek hoßba⁴ élete mi meg maradafunk, az uy Csillagok, avagy borzas vftökös csillagok, mit hoztak magokkal. Egy példa legyen fok helyyet, Az 1596. eßtendei geriet vftökös csillag, Egret tölünk el veßté, és az Kerebtefi veßedelmet hozza, mely meg mostanis ßégyen az kerebteéneknek. Ki mondhatatlan banatot kenßeritetem, kerebteny, Vytanom, mert valami hafonloval fényezet ha nagyobad⁵ nem, az igazfagos Istennek haragja, mellyet exfequalnijs akar most, ha az mi nehéz büneinktől bucsut nem veßünk. Vy Czegez függeßtetet kü,⁶ nem tudom minemü bort ivoknak. Az Török az ö Portan költ levelét meg jegyzi, és Lofarkat törel küldven, gyülös⁷ helyyet hadi indulafra kößültet futat. Félek félek, hogy ez képen ne amaz mi Iftenes Imperatorunk és vißontag ßemélyek változvan az réghi Comoedia ne jázzottaffék. Hád, Dög halál, Ehfég, magzati ez anyának. Iobakra avagy lagyabakra, ha akarod kerebteény tanaczomat, ha akarjatok ö Magyar Orßághnak lakofi, kiké napkeletről az fenyegetés. No térjete meg, gyülyetek egybe, ßeretetbe nem levö Nemzetfeg, minek előtte ßülyön ez az anya, mely az el múlt eßtendőben Scepesben egyben forrot kettös gyermeket, à honnét boldogtalan ßaru nevekedet B. és az mit ez czoportos Eghi csuda jelent, ßüllye mondom, mint az port, az el múlo napot: Minek előtte reatok érkezzék az VR bufulafanak haragja, minek előtte jön reatok az Vr haragjanak napja. Kereffétek az Vrat ez földnek minden ßelidi, kik az ö itiletit czelekedtétek. Kereffétek az igazat, kereffétek az engedelmest, hogy valamiképen el reytezheffetek az Vr bufulafanak napjan.

² Sajtóhiba: jegyekkel.

³ bizonyosság.

⁴ hosszú.

⁵ nagyobb.

⁶ ki.

⁷ gyűlés.

A latin szöveg végén még e distichon áll:

Mors magni capitis, Bellum, Peftisq̄, Famesq̄ :
Quattuor haec femper (crede) Cometa tulit. I. B.

A német szöveg végén pedig: CASSOVIÆ, Typis Ioannis Festi.

E szöveget látva, nem tudjuk, min csodálkozunk inkább: azon-e, hogy a klasszikus képzettségű BOCATIUS JÁNOST, aki ekkor jól javadalmazott kassai iskolaigazgató volt, mi vihette e vásári jelentéktelenség megírására, ami az Ember tragédiája Kepler-jelenetére emlékeztet; vagy azon, hogy ez általánosságokban mozgó jóslásban a kassai főkapitány mit tarthatott királysértőnek, hacsak a volt és leendő vesztett török-háborúk emlegetését nem.

HAJNÓCZY IVÁN.

Kónyi Democritusának ismeretlen kiadása. GYÖRGY LAJOS *Kónyi János Democritusa* című (1932) tanulmányában írta, hogy „közkönyvtáraink gyűjteményei az... 1796. évi 3-ik és az 1815. évi 6-ik kiadáson kívül még csak egy 1784-ben és 1785-ben megjelent *Democritust* őriznek, de sem az 1782. első kiadásnak, sem pedig a mult század elején a kiadó állítása szerint kibocsátott 4-ik és 5-ik lenyomatnak egyetlen példányát sem mentették meg számunkra.“

A budapesti Magyar Irodalomtörténeti Intézet könyvtárában megvan e könyvnek P. THEWREWK ÁRPÁD könyvtárából származó eddig ismeretlen kiadású példánya. *A' mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményű furtsa történetek, mellyeket a' bánattyokat felejteni kívánó jámborok kedvéért szedegetett össze Kónyi János. Három részben megbővítve. Első rész. Budán, Nyomtat. Landerer Anna bötűivel 1806. A verses Rövid tudósítás és az Elöl-járó beszéd után jönnek sorba a Furtsa történetek. Százhetvenhárom számozott anekdóta után Világbenzének némelly furtsa és nevetséges történetei következnek s nyolc anekdóta (174—181. sz.) zárja be a sort.*

Az elsővel egybekötött második rész, melyben „végre hozzátévetett Diogenes, Anacharsis és Anaxagorásnak görög böltseknek életek“, szintén Budán jelent meg, LANDERER ANNÁNÁL 1807-ben. A harmadik számozatlan lapon ez a *Fel-jegyzés* olvasható: „Mínt hogy a' furtsa Democritusnak sok kedvellői találkoznak, úgy annyira, hogy illy rövid idő alatt, már a' *negyedik* nyomtatásra is szükségünk lévén, jónak állítottuk lenni azért ennek tovább' való folytatását, melly még sokkal furtsáb' és kellemeteseb' lészen az elsőnél.“ A *negyedik* számozatlan lapon álló *Tudósítás* felsorolja a *Democritust* áruló compactorokat, azután ekkép buzdítja könyvírásra a szerzőket: „Ha a' magyar könyvszerzők szándékoznának jó matériákból álló könyveket

nékem ki nyomtatásra küldeni, szerentsének fogom tartani. Már az érdeme szerint meg jutalmaznám.“

A GYÖRGY LAJOS által említett (i. m. 133. l.) számozási hibákon kívül e kiadás második részében mások is vannak. A 15. anekdóta után itt is a 24. következik, a 86. nem ismétlődik meg, a 164. számozása tévesen 154., a 192.-t itt is a 194. követi.

Mindezekből kiderül, hogy a *negyedik kiadásról* van szó, amely már három részből áll. A harmadik rész azonban nincs meg.

KULCSÁR ADORJÁN.

Két ismeretlen RMK. könyv említése. A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története [Pozsony, 1906] c. munka II. kötetének 137. lapján olvasható, hogy 1669-ben „valószínűleg TITIVS DÁVID szerkesztésében [életrajza ugyane mű 83—4. lapján és SZINNYEI: *M. Írók* XIV. 206—7. h.] megjelent egy „Pozsonyi könyvecske“ című énekeskönyv. Ezt a nyomtatványt „csak névszerint ismerjük“ — jegyzi meg a szerző. A második kiadás 1683-ban jelent meg. Ebből is csak egyetlen példány ismeretes, és pedig az odenwaldi Fürstenaui (Hessen) evangélikus gyülekezet könyvtárában, — olvassuk idézett műben. A második kiadásról még azt is tudjuk, hogy SCHÄFFER DÁVID pozsonyi nyomdász műhelyében készült. Mindkét nyomtatvány kétségtelenül beletartozik a RMK.-ba, de sem SZABÓ KÁROLY, sem a pótló SZTRIPSZKY HIADOR ezeket nem említi. — A Fürstenauban valószínűleg napjainkig megtalálható nyomtatványról pedig ajánlatos lenne, ha a magyar-német kulturális egyezmény keretén belül a hazai evangélikus egyház facsimilét készíttetne. Megérdemelné ez a mind egyháztörténeti, mind művelődéstörténeti szempontból érdekes emlék.

Megjegyezzük, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának az újabb fölfedezésekkel kiegészített Szabó RMK. II. (ad pag. 333.) példányában kézírással a következő bejegyzést találjuk: „Pozsony, [1669] [Titius] Vade-Mecum od. Handbüchlein... Preszburg. Lőcsei ág. h. ev. gimn. könyvtára.“

CLAUSER MIHÁLY.

A magyar hírlapok példányszáma és közönsége 1805-ig.* Óshírlapjaink nagyrésze rendkívül ritka. A mult század gyűjtői nem sok figyelemre méltatták őket és mulasztásukat ma már nehéz pótolni. Az *Erdélyi Magyar Hírvivő* számaait egy magánkönyvtárunk rothadó papírszemeteje közül mentette ki egy lelkes kutató. Fennállásuk idején sem volt az óshírlapoknak sok előfizetőjük. Teljes megismerésükhöz hozzátartozik, hogy néhány adat alapján példányszámukat és elter-

* V. ö. MKSzemle 1941. I. 22—37. l.

jedtségüket is szemügyre vegyük. A *Magyar Hírmondó*nak 318 előfizetője volt. A címszalagok megmaradtak s ezek alapján pontosan ismerjük az újság közönségét:¹ 95 földbirtokos (köztük 13 nő), 38 mágnás (14 nő). 28 megyei tisztviselő, 18 protestáns pap és tanító, 18 ügyvéd, 18 jószágigazgató, 12 katonatiszt, 12 postatiszt, 9 városi polgár, kávé- és kereskedő, 8 nevelő és tanuló, 7 állami, 5 városi tisztviselő, 4 főiskolai igazgató és 3 orvos tartozott többek között az előfizetők közé. Béctől Marosvásárhelyig, Bártfától Zimonyig az egész országba járt RÁT MÁTYÁS újságja.

A *Magyar Kurír*on kívül egy újság előfizetőinek száma sem haladta meg a 400-at.² KÁRMÁN JÓZSEF 289 előfizetővel is beérte volna, mert ennyi elég lett volna az *Uránia* fenntartásához, de nem kapott többet 192-nél.³ Összehasonlításképpen említsük meg, hogy az egyik legelterjedtebb német újság, a *Vossische Zeitung* példányszáma 1776-ban elérte a 2000-et.⁴ De Magyarországon a német nyelvű újságok sem álltak jobban, mint a magyar nyelvűek. A *Pressburger Zeitung* előfizetőinek száma 1764—1779-ig 15—20 között ingadozott. 1786-ban emelkedett csak 119-re.⁵ Igaz, hogy 1795 és 1800 között állítólag 2000-re is felszökött a példányszám.⁶ A nagyszebeni német újságnak, a *Siebenbürger Bote*-nak 5—600 előfizetője volt, de ez a szám 1800 és 1810 között 100-ra apadt le.⁷

Jellemző képet ad az újságkiadás viszonyairól a XVIII. és XIX. század határán a bécsi *Magyar Hírmondó* utolsó száma:⁸ „... a mappák közül tsak az utolsó 4 esztendők elfolyása alatt 39-tzel kedveskedtünk Erdemes Olvasóinknak és így 33.150 illuminált Darabokkal. Ez egyszersmind Praenumeránsaink' száma ugyan; de nem minnyáján: mivel minden fél esztendőben néha két száz, néha 170, néha 140, általjában vévén pedig mindenkor legalábbis 100 Olvasóknak járt ingyen a Hírmondó. Ezek közzé számlálatnak mind azok az

¹ A címszalagok megvannak az Orsz. Széchényi Kvtárban. V. ö. SZINNYEI JÓZSEF: A Magyar Hírmondó. Vasárnapi Ujság, 1880. 57—59. l. GORIUPP ALICE: Az első magyar újság előfizetői. Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 98. l.

² GRÜNWARD BÉLA: A régi Magyarország. Budapest, 1888. 522. l.

³ RUMI KARL GEORG: Literaturgeschichte der Zeitungen und Zeitschriften Ungarns. Vaterländische Blätter, 1810.

⁴ WEILL GEORGES: Le journal. Paris, 1935. 110. l.

⁵ RAICHLÉ WALTER: Das ungarische Zeitungswesen. Berlin, 1939. 16. l.

⁶ PICHLER ALOIS H.: Die Entstehung der Pressburger Zeitung. Pozsony, 1913. XXXI. l.

⁷ JAKAB ELEK: A censura története Erdélyben. Figyelő, 1881.

⁸ 1803. III. 29. Jelentés.

Oskolák, Professorok, egyéb érdemes Hazafiak, s Posta Hivatalok, a hová ingyen küldöttük Ujságjainkat; mind pedig azok a Praenumérások, kik ígérték ugyan az Ujság bérének felküldését, de mind eddig igen sokan közölök kezünkhöz nem szolgáltattak.“

A 33.150 szám, amelyet GÖRÖG DEMETER újságja négy esztendő alatt szétküldött, számonként körülbelül 300 példánynak felel meg. A *Magyar Hirmondónak* e tudósítása mutatja azonban, hogy az újságok közönségének köre jóval szélesebb volt, mint az előfizetők száma mutatja. A tekintélyes számú ingyen példányok olvasóihoz hozzá kell számítanunk azokat, akik az újságokat kölcsönkérték, vagy akiknek azokat felolvasták. Mert különösen a Martinovics-féle összeesküvés előtti években akadtak jegyzők, akik az újságokból felolvasásokat tartottak a nép számára.⁹ Bizonyára így kell érteni azt is, amikor SÁNDOR LIPÓT nádor bátyjának, FERENC királynak panaszolja, hogy az újságok eljutnak minden magyar paraszt kezébe.¹⁰ Hiszen a parasztok éppen a kormány bölcs gondoskodásából, amely a művelődés terjedésében veszélyt sejtett, olvasni még nem igen tudtak.

Igaz, hogy a műveltek meg nem csak az újságokat, hanem főleg az 1790-es évek röpiratirodalmát bújták.¹¹ Mindent összevéve azonban azt mondhatjuk, hogy az 1800-as évek elejére olyan állandó újságolvasó közönség alakult ki, amely már megkövetelte, hogy a modern idők mindennapos szellemi táplálékával rendszeresen ellássák. KULTSÁR ISTVÁN újságja már megszervezett olvasótáborra támaszkodhatott.

DEZSÉNYI BÉLA.

⁹ ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, [1924] 102—103. l.

¹⁰ MÁLYUSZ ELEMÉR: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. (Magyarország újkori történetének forrásai.) 85. sz. 568. l.

¹¹ V. ö. CONCHA GYÖZÖ: A kilencvenes évek reformeszméi és következményeik. Budapest, 1885. 70. l.

ISMERTETÉSEK.

Csomár Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918—1938).* M. kir. állami nyomda kirendeltsége. Ungvár, 1940. 226 l.

Kevés könyv címe utal annyira tartalmára, mint ezé. Mielőtt a könyvet olvasnánk, sokat olvashatunk ki már a címből is: *A cseh államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház története (1918—1938).* Kiolvassuk belőle, hogy a könyv lapjain az impériumváltozástól a felszabadulásig terjedő kétévtizedes *küzdelemről* lesz szó. A küzdő fél a magyar református egyház egy része volt, az a része, amely nemcsak a maga akarata, hanem az igazság ellenére is egy tőle nem pusztán idegen, de vele ellenséges államkeretbe, a csehszlovák államba kényszerítettetett bele. A csehszlovák állam és a magyar református egyháznak ez állam területére eső része között a kapcsolatot az erőszak és a kényszer alkotta meg, a viszony jellemzője nem is lehetett más, mint a küzdelem. Küzdelem a csehszlovák állam területén élő negyedmillió magyar reformátusért: éspedig nemcsak különlegesen egyházi szabadságjogokért, hanem magáért a magyarságért való küzdelem, mert az Íge magyar nyelven való szabad hirdetése szoroson összefonódik a magyarul való oktatás szabadságával és az eszköz sem más, mint a magyar szó és írás.

Mindezt érezzük már CSOMÁR könyvének címéből is, a különböző mozzanatokat pedig négy főrészbe foglalva olvassuk. Az első rövid történeti visszapillantást ad a cseh megszállás idejére, a szervezkedés munkájára, stb. A második főrész elsősorban a cseh idők alatti református iskolaügy, a lelkész- és tanítóképzés és különböző egyházi intézmények (diákinternátus, árvaházak, stb.) történetét öleli fel. A negyedik a csehszlovákiai magyar református egyház belső hitéletébe enged bepillantást.

Ebbe a keretbe illeszkedik bele a harmadik főrész; összefoglaló címe: *Irodalom, sajtó* (173—186 lapok). Az egyházi irodalom és sajtó kérdése különösen nehéz problémája volt a kényszerűségből cseh uralom alá szakadt magyar reformátusságnak. A csehek szellemi határzára, amely minden eszközzel megakadályozta magyarországi nyomtatványoknak a megszállt területi magyarsághoz való jutását, nem en-

gedte át az egyházi irodalom termékeit sem, a mégis átcsempészett anyag pedig nem lehetett döntő befolyással a felvidéki református magyarság széles rétegeire. Ennek a hiánynak pótlására történt kezdeményezés volt egy *Református Irodalmi Társaság* megalakítását célzó indítvány. Sok lelkesedéssel fogtak neki az egyházi vezetők az indítvány megvalósításához. Sajtó- és védőirodát terveztek Losoncra, azután hitépítő családi néplapnak és traktátusoknak iratását, kiadását és terjesztését, a teológiai irodalomnak önálló művek kiadásával való gyarapítását és irodalmi erőknél a társaság számára való munkábaállítását vették programjukba. A Társaság ügye azonban nem jutott tovább a tervezésnél és megalakulásnál, amiben egyéb körülmények között közrejátszott az is, hogy a cseh-megszállott területeken szervezett református egyház törvényeit az államhatalom soha jóvá nem hagyta.

Sikerrel járt azonban BERTÓK BÉLA vállalkozása, aki a húszesztendősi megszállás alatt a felvidéki és kárpátaljai református sajtóügy egyik kiemelkedő egyénisége volt. 1923-ban *Szeretet* címen kéthetenként megjelenő néplapot indított. Az átlag hatezres példányszámú lap évenként népszerű *Szeretet-naptárt* is adott ki. Vallásos traktátusok, színdarabok kiadását a *Szeretet Kiskönyvtár*ában tette lehetővé BERTÓK BÉLA, az intézményesen megszervezett *iratterjesztéssel* pedig behozta a magyarországi és erdélyi református egyházi irodalom mindama termékeit, amelyeket a cseh cenzúra átengedett.

A felvidéki és kárpátaljai reformátusság az egyházi irodalom terén annyira autarkhiára törekedett, hogy — szintén BERTÓK munkájával — saját nyomdát is állított fel: a Beregszászot, majd Munkácson működött *Kálvin-nyomdát*.

A cseh megszállás alatt élő református magyarság időszakos lapjai közül egyik igen jelentős orgánus volt az egyház hivatalos lapja, az 1921. januárjától 1938. végéig megjelent *Református Egyház és Iskola*.

CSOMÁR felsorolásában szerepel a többi folyóirat és újság is: a már említett és legelterjedtebb néplap, a *Szeretet* és az elnyomatás utolsó évében laptársa: az *Összefogás*; a három diák-folyóirat: *Baráti Szó*, *Református Leány* és *Református Élet*; a gyakorlati teológiai folyóiratok: a *Református Sion* és az *Útmutató*; a komáromiak hivatalos közlönye: a *Kis Tükör*, a külmisziós tárgyú *Hajnal* és az általános érdeklődésű *Református Világszemle*. Ezeknek egyrésze még régebben, más része a felszabadulással szűnt meg. Tovább élnek a *Kis Tükör*, a *Református Világszemle* és az *Útmutató Felvidéki Prédikátor* címen.

A folyóiratok után a megszállás ideje alatt megjelent könyvek, füzetek és tankönyvek jegyzékét adja CSOMÁR ZOLTÁN. Összesen hatvanánál több cím szerepel a jegyzékben „BERTÓK BÉLÁnak, a kárpátaljai egyházkerület püspökének szerkesztésében és kiadásában megjelent könyvek és füzetek“ és „egyéb kiadásban megjelent művek“ ket-tős csoportosításon belül. Az első csoportnál nem tünteti fel CSOMÁR, hogy a felsorolt művek a *Szeretet Kiskönyvtár*ba tartoznak-e vagy sem. Egyébként is könyvészeti leírásai, sajnos, nem elég pontosak. Csak szerző, cím és megjelenési év szerepel, hely, kiadó, nyomtató megnevezése, alak és terjedelem jelzése nélkül. Így azután például nem-igen lehet következtetéseket levonni arranézve, hogy melyik nyomtat-vány volt apróbb traktátus vagy füzet s melyik nagyobb igényű munka. Éppen ezért CSOMÁR kezdő lépése után összeállítandó lenne a cseh megszállás alatt élt magyar reformátusság egyházi irodalmának pontos bibliográfiája.

Ezek a folyóiratok, könyvek (köztük a felvidéki reformátusság gyülekezeti énekeskönyve, amelynek történetét CSOMÁR külön fejezetben mondja el), s az összes egyházi hatóságok (Zsinat, Konvent, egyházkerületek és egyházmegyék) gyűléseinek kinyomott *jegyzőkönyvei* ugyanis a húszéves elnyomás református egyháztörténetének, sőt az egész kisebbségi magyarság történetének becses, hiteles forrásai. Különösen áll ez a különböző jegyzőkönyvekre, amelyek az eseményeket híven tükrözik vissza és a véleményeket, állásfoglalásokat a valóság-nak megfelelően rögzítették le, mintegy tudván, hogy a bátor kiállásért való üldöztetés árán is meg kell őrizni az igazságot a jövődörté-
neti kutatás számára. Ezekre a tényekre is rámutat CSOMÁR ZOLTÁN és munkájának különösen értékes részei azok, amelyekben ezeket a megállapításait foglalja írásba.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Szabó Géza: *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Univer-sität Wittenberg. 1555—1613*. Akademischer Verlag. Halle (Saale) 1941. 158 l. (Bibliothek des Protestantismus im Mittleren Donauraum. Hrsg. von MICHAEL BUCSAY, Band II.)

A reformáció évtizedeiben a prédikátoroknak készülő magyar-országi ifjak leglátogatottabb külföldi tanulmányi helye Wittenberg volt. Oly nagy számban keresték fel a magyarok LUTHER és ME-LANCHTON egyetemét, hogy a XVI. században alkalmasnak látszott egy a kinn tanuló magyar diákokat összetartó szervnek a felállítása. 1555-ben megalapították a wittenbergi *Coetus Ungarorumot*. A coetu-son belül komoly közös tudományos munkálkodás folyt. Erre utal az is, hogy a coetus tagjai *önálló könyvtárt* gyűjtöttek maguknak.

A coetus ránkmaradt eredeti anyakönyve több adatot tartalmaz erre a könyvtárra vonatkozólag.

1574-ben egy diák, MATTHIAS GEMMEUS, hazájába való visszatérése alkalmával könyveit a Coetus közös könyvtárára hagyta. Ilyen adományozás volt a könyvtár gyarapodásának egyik módja. Egy másik mód a coetusnak juttatott pénzádományokból könyvvásárlás volt. Az anyakönyv egy 1576-i bejegyzése arról tanuskodik, hogy a csengeriek DERECSKEI AMBRUSSAL 15 tallért küldtek a coetusnak. GÖNCI GYÖRGY, aki 1565-ben maga is seniorként állt a coetus élén, volt ennek az adománynak kieszközölője. A pénzen a senior, KASSAI CSÁSZÁR GYÖRGY a tagok beleegyezésével könyveket vett. CICERO műveinek jegyzetes kiadása volt a legdrágább a könyvek között: 8 tallér (az 1588-i könyvjegyzék szerint 9 kötetből állott); a másik három munka: ERASMUS *Adagiaj*ának 1573-as kiadása 3 tallér 6 garasba, BOETIUS munkái 2 tallér 6 garasba és SOPHOKLES tragédiái 1 tallér 16 garasba kerültek. BOETIUST és SOPHOKLEST egy következő senior, SZÜRTEI SZAKÁCS ISTVÁN, 1581-ben közbeleegyezéssel eladta 3 tallérért — azaz a vételárral szemben 2 garas híján egy egész tallér veszteséggel.

Az anyakönyv tartalmazza a könyvtár 1588-i állagát is ama bejegyzés alapján, amely a könyvtárnak 1588. január 25-én az új senior, CSAHOLYI JÁNOS részéről való átvételét foglalja írásba. Elődje, CSANÁDI JÁNOS, 11 tételben adja át a könyveket. Ezekhez járulnak még — szintén az anyakönyv bizonyága szerint — az 1590. október 7-én elhunyt VÁRADI MIHÁLY könyvei is (7 tétel), amelyeket a senior, UNGVÁRI JÁNOS szintén a coetus könyvtárának állományába sorolt be. A könyvek igen vegyes tárgyúak voltak, ami nem csupán a tagok többirányú tudományos érdeklődésének, hanem annak is eredménye, hogy nagyrészüket adományozás folytán került a coetus birtokába. Az anyakönyv bejegyzései arról is tanuskodnak, hogy a coetus egy-egy kiváló tagját hazatérése alkalmából könyvvel ajándékozta meg. Három senior visz magával könyvet haza Wittenbergből, mint a coetus hálájának kifejezését, amely azonban bizonyára tudatosan azt a célt is szolgálta, hogy a hazai könyvkultúra fejlődjék: (UJFALVI IMRE — *Biblia veteris translationis*, UJFALVI K. IMRE — *Isagoge Logica* NICOLAI CRELLII és VÁRADI GERGELY — *Scholae Rhetoricae MELCHIORIS JUNII*).

A coetusnak a könyvekkel kapcsolatban hozott igen érdekes döntését őrizte még meg az anyakönyv. 1586-ban, KÁROLYI ANDRÁS seniorsága alatt úgy rendelkeznek *universi fratres nationis Ungaricae*, hogy a tagok egyenként és maga a coetus is könyvet csak annyiban vásárolhat, amennyiben azokat adósságcsinálás nélkül ki tudják fizetni is. Rendelkezésüknek az a célja, hogy a tisztességes tanulmányok el-

végzésére Wittenbergbe gyűlt magyar diákok *becsülete épségben tartassék*. Fokozatos büntetések várnak azokra, akik a rendelkezések ellen vétenek.

A wittenbergi magyar coetus könyvkultúrájáról ezeket mondja el az eredeti anyakönyv alapján SZABÓ GÉZA. Könyvében, amely — elsősorban éppen az anyakönyv alapján — az 1555—1613 között fennálló coetus alapításáról és szervezetéről, külső és belső, anyagi és szellemi életéről, hitvallási problémáiról és megszűnéséről számol be, a coetus könyvtárának néhány lapos külön fejezetet szentel *Die gemeinsame Bibliothek* címmel. Adatai már eddig is ismertek voltak elsősorban THURY kiadásából¹; SZABÓ GÉZA a bejegyzések eredeti nyelven való közléséhez inkább csak öszekötő és magyarázó szöveget fűz, távolabbi következtetések nélkül. Ez SZABÓ GÉZA általános előadási módja, ami egész könyvét forrásszerűvé és további kutatások megbízható kiindulópontjává teszi. *Die gemeinsame Bibliothek* című fejezetének jelentősége pedig az, hogy a coetus könyvtárára vonatkozó adatokat beleállította az egész coetus történetének kereteibe. Arra a könyvtárra vonatkozó adatokat, amely magja volt a KASSAI MICHAELIS GYÖRGY 1724-ben történt adományozásával nagyszabásúvá fejlődött hallei magyar könyvtárnak.²

HARSÁNYI ANDRÁS.

Dercsényi Dezső: *Korszerű műemlékvédelem Olaszországban.* Budapest, 1941. 48 l. 8°.

Az Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria támogatásával megjelent munka az új olasz műemléki törvényt ismerteti és méltatja. De DERCSENYI DEZSŐ alapos munkája ezenkívül bemutatja az olasz műemlékvédelem gyökeres átszervezését is; részletes áttekintést nyújt az olasz műemlékvédelem fejlődéséről, megvilágítja a törvény fontos újításait. — Az 1939. év júniusában kibocsátott új olasz műemléki intézkedések a tárgyak jókarban-, épségbentartására és őrzésére vonatkozó rendelkezéseket, továbbá elidegenítés, vagy a tárgyak más úton való átruházásának, behozatal és kivitel, feltárások és leletek, másolás és közelvezés, és a kisajátítás szabályozásairól nyújtanak részletes

¹ THURY E.: *A wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának anyakönyve 1555—1608. Iskolatörténeti Adattár. Pápa, 1908. II. 37. skk.* Az adatok egyrészét felhasználta ASZTALOS MIKLÓS is: *Wissenschaftliches Leben in der Wittenberger ungarischen Gesellschaft im XVI. Jahrhundert. Ungarische Jahrbücher, X. (1930).* Különl. is.

² A hallei magyar könyvtárra von. ld. legújabban BUCSAY MIHÁLY: *Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. Budapest, 1941. című munkáját.*

rendelkezéseket. Egyik jelentős újítása a törvénynek, hogy egyes gyűjteményeket teljes egészében nyilvánít műemlékké. Azok a gyűjtemények, amelyeket „tradicionális híruk és különös környezeti jellegzettségük mint együtttest egészen különleges művészeti vagy történeti érdekekkel ruház fel“, többé nem bonthatók szét. Érdekessége továbbá az új törvénynek az, hogy a művészeti szempontot előbbre helyezi a történetinél.

A törvény fokozott figyelmet igényel a könyvtárügy szempontjából is. Nagyon jelentős az általános rendelkezések 1. paragrafusának c) pontja, amely a könyvtárak gyűjtőkörébe tartozó anyag jelentős részét, ritkaságait is műemlékké nyilvánítja: „*kódexeket, kézírásokat, levélgyűjteményeket, valamint könyveket, nyomtatványokat és metszeteket, melyek ritkák és értékesek*“.

Ez az első eset, amikor törvényes rendelkezések szerint a díszes kódexek mellett — amelyek nagy értéküknél fogva a köztudatban már régóta mint műkincsek, „műemlékek“ szerepelnek — kéziratok, levélgyűjtemények, könyvek, nyomtatványok is műemlékké válhatnak. Hazai példákkal illusztrálva tehát nemcsak a pompás Corvinák volnának műemlékek, hanem az egyszerűbb, igénytelen kiállítású magyar nyelvemlékek mellett, esetleg egy XIX. századi naiv népi fametszettel díszített két-lapos ponyvatermék, avagy egy Madách-levél is. Ez jelenti többek között azt, hogy ezek cseréje Olaszországban jogi személyek, intézetek, magánosok, külföldiek között is csak a nemzetnevelési miniszter engedélyével történhetik. A magántulajdonban lévő tárgyaknál a tulajdonos „köteles jelenteni a nemzetnevelési miniszternek minden, a műemlékkel kapcsolatos ügyletét, akár visszterhesen, akár ingyenesen engedi át a műemlék tulajdonjogát, birto­kát“. Visszterhes elidegenítés esetén a miniszternek elővásárlási joga van. A nemzetnevelési miniszter továbbá kötelezheti a „műemléknek nyilvánított gyűjtemények és sorozatok tulajdonosait, hogy kulturális célból megengedjék ezen tárgyak, gyűjtemények, sorozatok megtekin­tését a tulajdonos által esetről-esetre megállapított feltételek mellett“.

Az olasz műemlékvédelmi törvény 1. paragrafusának c) pontja hazai szempontból is megszívlelendő. A kódexek, díszes ősnymtatványok határozott védelmet igényelnek. Hiszen számos olyan darabbal találkozunk, amelyeknek díszítéseit megcsönkítetták, miniatűrűit kivágták. Ismerünk olyan kódexet, amelynek festett díszeit első ismer­tetője a mult század nyolcvanas éveiben részletesen leírta: ma e kódex legszebb miniatűrűi hiányzanak. De a kódexeket, ősnymtatványokat nemcsak a csönkítés veszélye fenyegetheti. Sokszor a végzetes cseré­nek is áldozatai lehetnek. Vidéki könyvtárakból ilyen úton vesztetett nyoma például két olyan ősnymtatványnak, amelyek korántsem

voltak oly nagyértékűek, vagy ritkák, — de számunkra rendkívüli volt a jelentőségük. A hazai irodalomban 1882-ben még nyilvántartott — s azóta ismeretlen helyen lappangó mindkét ősnymotatványt még a XV. században magyar miniátorok díszítették, sőt szignálták. — A hazai kódexek és ősnymotatványok védelmére elsősorban ezeknek rendszeres feldolgozása és nyilvántartása volna szükséges.

BERKOVITS ILONA.

Kozocsa Sándor: *A Hűség diadalmának első kidolgozása*. Bp., 1940. 83 l. (Irodalomtörténeti Források. Szerk. KOZOCSA SÁNDOR. 1.)

KOZOCSA SÁNDOR nagyjelentőségű sorozatot kezdeményezett, amikor e vállalatba belefogott. Vannak elsőrangú történeti forráskiadványaink, arra azonban nem igen gondolt senki, hogy az irodalomtörténet korszerű műveléséhez is föltétlenül szükséges olyan műveknek gondos, tudományos kiadása, amelyek nélkül egy-egy írói egyéniség, vagy kor arcát világosan nem láthatjuk. Egyetlen ilyenyszerű sorozatunk a VAJTHÓ LÁSZLÓ szerkesztette „*Magyar Irodalmi Ritkaságok*“, melynek számtalan kötete bizonyítja nemcsak iskoláink áldozatkésztségét, de az ilyen közlemények szükségét is. Tekintve azonban, hogy a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* kötetekben az ifjúságnak legalább is túlnyomó részben kell munkát vállalnia, nem kerülhet sor olyan művek kiadására és tudományos gondozására, amelyek az ifjúság szellemi lehetőségeit, tanultságát meghaladják. Mert, ha a tanár végzi e munkát, a pedagógiai cél erőteljesen szenved miatta.

Nem kell tekintettel lennie az ilyen szempontokra KOZOCSA SÁNDOR sorozatának, amikor a kiadó önmaga munkájáért vállalja a felelősséget és a nehéz feladatot megfelelő személy oldhatja meg. A jelen füzet mintaszerű szövegkiadása mutatja, hogy mennyire szükség van az „*Irodalomtörténeti Forrásokra*“. A kiadó bevezetése mintaszerű forrástanulmány és közelebb visz VÖRÖSMARTY MIHÁLY géniuszának ismeretéhez. Egy-egy mű első kidolgozása rendkívül mély belátást enged az író műhelyébe, alkotó lelkének milyenségébe és munkamódszerébe. A végleges szöveget igazán csak az alakuló tárgyon keresztül lehet értékelni, sőt megérteni is, mert az alkotó gondolatainak irányát megadja az egyetlen lehető értelmét az alkotásnak. Különösen áll ez a „*Hűség diadalmá*“-ra, mely mintegy előtanulmánya VÖRÖSMARTYnak nagy művéhez, a „*Zalán futása*“-hoz. Ami már bizonyos benne, az a nyelv hallatlan ereje és hajlékonysága és könnyed készség a hexameteres formára. A bevezetés mindenben megfelel a szövegkiadás gondosságának, minden, sokszor apró, kérdésre rávilágít és teljessé teszi előttünk a mű képét. A kiadó-szerkesztőt, akinek már megjelent hasonló természetű tanulmánya és szövegkiadása (A Za-

lán futásának első kidolgozása), nemcsak elismerés illeti meg áldozatkész vállalkozásáért, de megérdemel minden erkölcsi támogatást az irodalomtörténet művelői részéről. Az *Irodalomtörténeti Források* sorozata előtt olyan sok feladat áll, és szerepe annyira hézagpótló lehet, hogy kívánni kell: ennek a sorozatnak is akadjanak mecénásai, mint ahogy az említett másik kiváló sorozatot is a közületek áldozatkészsége tartja fenn.

KARDOS TIBOR.

A *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1940. évi 5—6. füzetét külön díszes borítólappal ellátva, mint GUTENBERG-emlékfüzetet adta ki, a könyvnyomtatás feltalálásának ötszázadik évfordulójára. A terjedelmes füzetben közölt és egytől-egyig GUTENBERGGEL, vagy más ősnymodászati kérdésekkel foglalkozó tanulmányok egységbefoglalására EUGEN STOLLREITHER írt a jubileumi számhoz bevezetést. Ebben rövid áttekintést nyújt a nyomdászat történetének főbb eseményeiről és problémáiról, megemlíti a legelső kutatókat, akik GUTENBERGGEL és találmányával foglalkoztak, ismerteti a különböző korok folyamán uralkodott, sokszor teljesen ellentétes felfogásokat GUTENBERG egyéniségéről, hangsúlyozza sok ősnymodásattörténeti megállapítás kétségbevonhatóságát és körvonalazza a kutatás számára a jövőben követendő irányelveket.

Az első tanulmányban RUDOLF JUCHHOFF azt vizsgálja, hogyan változott az idők folyamán a felfogás GUTENBERG találmányára, munkásságára és ennek egész jelentőségére vonatkozólag. Egyes kutatók minden kolofónnélküli ősnymodatványt neki tulajdonítottak, mások viszont mindent el akartak tőle vitatni, sőt nemcsak a 42-soros bibliát, hanem még a feltalálás dicsőségét is. Ezt a sok ellentétes véleményt igen helyesen azzal magyarázza, hogy bár a könyvnyomtatás történetére vonatkozólag ismeretesekek bizonyos adatok, azok mégis annyira homályosak, hogy teljes bizonyossággal nem sokat lehet belőlük megállapítani. Fejtegetései során általában SCHWENKE, RUPPEL, THIEL és HUPP megállapításait fogadja el helyeseknek, ugyanúgy, mint a legtöbb ősnymodatványkutató, köztük FITZ JÓZSEF is.*

A következő, igen jelentős tanulmányt CARL WEHMER írta az ősnymodatványkutatás történetéről és mai állásáról. A fogalmak tisztázása után kifejti, hogy mi a célja és értelme az ősnymodatványkutatásnak: ez a tudományág elsősorban szerves része a nyomdászat-történetnek, másrészt fontos szerepe van az írástörténeti kutatás szempontjából is, végül pedig abban rejlik legnagyobb jelentősége, hogy

* FITZ JÓZSEF: Gutenberg. Budapest, 1940. (Hungária-könyvek 7.)

általá ismerjük meg a XV. század elevenen élő irodalmát egész terjedelmében, vagyis mindazokat a műveket, amelyeket a legkülönbözőbb tudománysszakok művelői akkoriban írtak és olvastak, valamint azokat is, amelyeket ez a kor a régibb irodalomból a maga és a jövő számára megőrzésre érdemesnek tartott, tehát végső elemzésben az ősnymtatványkutatás útján nyerhetjük a középkor és az újkor fordulójának legtisztább szellemi képét. A következőkben részletesen ismerteti WEHMER a könyvnyomdászat elterjedését Európában a XV. század végéig, annak az ősnymtatványanyagnak az alapján, amelyet a hatalmas német vállalkozás, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, a legújabb időkhig felkutatott és regisztrált.

KARL SCHOTTENLOHER a következő tanulmányban olyan ősnymdász-családokat tárgyal, amelyek több emberöltőn át folytatták mesterségüket, s amelyeknek nyomdája ezáltal nagy hírnévre tett szert. A legjelesebb ősnymdász-családok felsorolása után olyan kisebb-jelentőségű ősnymdászokat is felsorol, akiknek mesterségét már csak a következő nemzedék, a fiú folytatta. Ezek után testvérek társas-cégeit, majd a nyomdászok leányainak, vagy özvegyeinek férjhezmenetele révén más kézbe került, nevet változtatott, de továbbra is fennállott nyomdák sorsát ismerteti szemelvényekben. Hangsúlyozza, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a felderítésére eddig — egyes kivételes esetektől eltekintve — nem sok történt és a kutatás számára még sok tennivaló volna ezen a téren.

Ezután ERICH VON RATH értekezése következik a strassburgi könyvnyomtatás kezdeteiről. Bevezetésül GUTENBERG strassburgi éveivel foglalkozik, majd pedig a strassburgi ősnymdászokat: MENTELINT, EGGESTEINT és RUSCHT veszi sorra. Közli azt a feltevését, amelyet előtte már SCHÖPFLIN is hangoztatott, hogy EGGESTEIN bizonyára összeköttetésben állott GUTENBERGGEL, tehát feltehető, hogy bizonyos tekintetben hatása alatt is állott.

KURT OHLY, a következő tanulmány szerzője, a bázeli könyvnyomtatás kezdeteiről értekezik. Módszer szempontjából mintaszerűnek mondható tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy Bazel első ősnymtatójának, BERTHOLD RUPPELnek egyik nyomtatványában (NIDER: *Praeceptorium divinae legis*) a rubrikátor bejegyezte 1464-es évszám egyszerű íráshiba 1474 helyett, tehát a mű nyomtatásának valószínű ideje nem 1463, hanem 1473. A tipológiai alapon ennél korábbiak tekinthető nyomtatványok terjedelmét és egyéb körülményeket is figyelembevételre, RUPPEL első nyomtatványa, a Biblia, 1468 körül készülhetett.

A következő terjedelmes értekezésben KURT HOLTER a XV. század végéről való, Kremismünster—Göttweig környékére lokalizálható

olyan kötéstáblákat ismertet, amelyekben az ornamentika egy része vaknyomással előállított, verses mondásokat tartalmazó szalagdíszekből áll. Arra a kérdésre, hogy ezen a vidéken ezek a kötések lehetek-e az itt amúgyis csak később elterjedt könyvnyomtatás előfutárai, nemmel kell felelnie, mert a kötések alapos vizsgálata után megállapítható, hogy ezeket a szövegeket egy-egy nagyobb lemezzel nyomták, sőt az is megfigyelhető a lenyomatokon, hogy a fémlemezbe sem acélbélyegzőkkel verték bele a szöveg egyes betűit, hanem az egész szöveget belevesték. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy ugyanaz a betű is más-más alakot mutat a szöveg különböző helyein, tehát nem lehet egy bélyegző ismételt lenyomata.

ERNST FREYS a 36-soros bibliának a müncheni állami könyvtárban újabban előkerült töredékeit ismerteti rövid tanulmányában, FERDINAND GELDNER pedig a müncheni egyetemi könyvtárnak a 36-soros biblia betűtípusával nyomtatott egyleveles nyomtatványát írja le. A nyomtatvány keletkezési helyét, idejét és nyomtatóját biztosan meghatározni nem lehet; feltevése szerint ez az aprónyomtatvány a 36-soros biblia javított betűtípusának próbanyomata volt és 1456—57 táján, Mainzban készülhetett.

A következő tanulmányban AUGUST WILHELM KAZMEIER ismerteti LUKAS BRANDISnak egy ismeretlen könyvhirdetését és néhány korai nyomtatványát, amelyeket Magdeburg közelében, egy kastély könyvtárában fedezett fel.

ALBAN DOLD két vallásos tartalmú egyleveles nyomtatványt ismertet a következő tanulmányban, amelyeket JOHANNES ZAINER Ulmban, 1490 körül nyomtatott. Az egyik latin, a másik németnyelvű; a német a latinnak csaknem szó szerinti fordítása.

Az utolsóelőtti értekezésben OTTO CLEMEN a reformáció korának nyomdász- és könyvkereskedelemtörténetéhez közöl értékes adalékokat, az utolsóban pedig FERDINAND EICHLER a gráci WIDMANNSTETTER-nyomda XVII. és XVIII. századbeli rézmetsző-illusztrátorairól értekezik.

A jubileumi folyóiratszám utolsó lapjain, mint máskor is, a szokásos rövid híreket és az új könyvek bibliográfiáját találjuk, JORIS VORSTIUS összeállításában.

GRONOWSKI IVÁN.

Az ungvári művészeti hetek könyvkiállítása. A kormányzat már a hatodik alkalommal rendezett *Művészeti Heteket*; most, Székesfehérvár, Győr, Kassa, Nyíregyháza és Pécs után *Ungvárott*. A *Művészeti Hetek* célja kultúratalálkozás: az egyetemes magyar kultúrának az illető város és az azt környező ország rész sajátos műveltségével való találkozása. A *Művészeti Hetek* fel akarják kutatni és meg akarják vizsgálni azt, hogy egyes vidéki központoknak micsoda

egyéni tulajdonságai vannak, amelyek alkalmassá teszik őket saját országrészük szellemi és művészi vezetésére, hogy ezek kifejlesztésével és erősítésével minden országrész kultúrközpontja — és ezzel az országrészek művelődése — a maga módján és szabadon bontakozzék ki.

A május 17-én megkezdődött ungvári *Művészeti Hetek* során első ízben rendeztek *könyvkiállítást*. A kiállítás alap gondolata az volt, hogy az idegen megszállás alól visszatért északkeleti magyaroknak bemutassák annak a két évtizednek magyar könyvtermését, amely idő alatt az elszakított magyarság részben a cseh könyvhatárzár miatt nem juthatott a magyar könyvekhez, részben pedig a csehek vagy a cseheket kiszolgálók által kibocsátott magyarnyelvű, de a magyar nemzeti öntudatot nemcsak hogy nem fejlesztő, de romboló könyvek özönében állott.

Az ungvári könyvkiállítás a kormányzói biztosi palota három termében van, egyrészt tárlókban, másrészt egy nagy könyvszekrényben. Az egyes tárlók összefoglaló címei ezek lehetnének: HORTHY MIKLÓS, SZENT ISTVÁN, *Magyar történelem, Kozma-család*, (BÁRD MIKLÓS, KOZMA ANDOR, KOZMA MIKLÓS), *Magyar klasszikusok bibliofil kiadásai, Budapestre vonatkozó könyvek, Egyházi irodalom (római katolikus és protestáns), Képzőművészeti irodalom, Magyar táj, Erdély, Nemes ponyva, Magyar Szemle kiadványai, Gyermek- és ifjúsági irodalom*.

A háromszárnyú nagy könyvszekrényt a következő csoportosításban töltik meg a könyvek: középen *tudósok*, baloldalt *elhúnyt*, jobboldalt *élő szépirók*. Az elhúnytak polcain találjuk régi klasszikusaink újabb kiadásai mellett TORMAY CECIL, SURÁNYI MIKLÓS, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ és MÓRA FERENC meg mások írásait. Az élők oldalán egymást váltják HERCZEG FERENC és MÓRICZ ZSIGMOND, BABITS MIHÁLY és ZILAHY LAJOS, ILLYÉS GYULA és ERDÉLYI JÓZSEF, KASSÁK LAJOS és KODOLÁNYI JÁNOS, az *erdélyiek* és HARSÁNYI ZSOLT, GULÁCSY IRÉN és MÁRAI SÁNDOR, ASZTALOS ISTVÁN és DARVAS JÓZSEF és még sok más magyar író könyvei.

A tudósok munkái tudományszakok szerint kerültek egymásután, az élen az egyházi irodalommal (PROHÁSZKA, TÓTH TIHAMÉR, RAVASZ LÁSZLÓ). A kiállítás szépségét nagyban emeli, hogy ebben a nagy szekrényben sok író teljes sorozatai állanak. Az egyik alsó polcon a művészi kiállítású *idegenforgalmi és külkereskedelmi nyomtatványokat* találtuk.

Ha végigtekintjük a könyvanyagot, a kiválogatás elvét abban jelölhetjük meg, hogy a kiállítás rendezői egyformán igyekeztek jó és szép könyveket adni. A kiállítás nem *muzeális*, hanem *propaganda*

jellegű: ezért van sok egyszerű és olcsó könyv is, olyan, amelyet a kiállítás közönsége megvehet is magának. (Az egyik asztalon megrendelőívek vannak, amelyekben a helybeli könyvkereskedők útján a kiválasztott könyvek 10 százalékos engedménnyel szerezhetők be.) A könyvkiválasztás elve volt még az is, hogy *csak magyar könyv* kerüljön a tárlókba és polcokra. Ezért nem láthatók például a magyarságtól teljességgel idegen *bulvárirodalom* termékei. A könyvanyagot — amelyet BISZTRAY GYULA és KREHNYAI EDE rendeztek el — az egyes nagy kiadványvállalatok kölcsönképen ajánlották fel. Ez a magyarázata annak, hogy kisebb vállalatok kiadványai vagy szerzők kiadásában megjelent munkák hiányozhatnak a kiállításról, *bár helyük ott lehetett volna.*

A könyvkiállítás az ungvári *Művészeti Hetek* lényeges alkotórésztévé vált. Egészen természetesen, mert *maradéktalanul hordozza azt a kultúrmissziói gondolatot, amelyből a Művészeti Hetek intézménye fakadt.* Éppen ezért fejlesztése, tökéletesítése nemcsak kívánatos, hanem nagyon fontos is. Felvethető például az a gondolat, hogy a következő, Kolozsvárott megrendezendő *Művészeti Hetek* alkalmával összeállítandó könyvkiállítás kettős legyen: egyrészt az ungvári alapelvek szerint mutassa be Erdélynek a trianoni idők könyvtermését, másrészt mutassa be az ország többi részeiből jövő látogatóknak a megszállás két évtizedének erdélyi tudományos és irodalmi munkatermését. S ez nemcsak a látogatóknak lesz élmény, hanem az erdélyieknek is bizonyára sokat jelent majd együtt látni mindazt, ami minden külső erő ellenére őrizte, táplálta és megtartotta magyarságukat.

HARSÁNYI ANDRÁS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Divatképek a falon. Nem ősrégi, de mindenesetre régi divat divatképekkel ékesíteni a falat. Minthogy a divatképek divata nálunk kereken száz esztendő, leszámítva az 1790-es évek néhány divatképét (*Hadi és Más Nev. Tört.*) nem állíthatjuk, hogy régebbi őseink, mondjuk ősapáink és vakapáink már divatképekkel tették változatossá és szórakoztatóvá egyes helyiségeiket. Ez az utóbbi szokás, felékesíteni a mellékhelyiséget, csak oly régi, mint a divatképek divata. Kereken százestendő. És ezt a divatot a múlt század közepének divatlapjai sínylették meg. Szegény *Társalkodó, Regélő, Honművész, Honderű, Közlemények, Eletképek, Pesti Divatlap, Iris, Spiegel* stb. mind elkezdte szenvedését megcsonkíttatása miatt megjelenése után egy-két évvel, amikor divatképei kimentek a divatból és átadták helyüket új divatképeknek. — A mai divatképeknek, ha elévülnek, ugyanaz a sorsuk, mint a száz év előttieknek. A százéves divatképek, (amelyek színes litográfiák, vagy kézzel színezett réz-, acélmetszetek) azonban már karriert csináltak: előkelő úri lakások női boudoirjainak falait ékesítik. Ma már pénzre érnek. Ha nem is sokat, de mindenesetre árucikkek és már nem kerülnek — a mellékhelyiségbe. Az új, egy-kétéves divatképek még makulaturának sem érnek semmit, a régiek azonban az utolsó évtizedekben már keresett cikkek voltak a piacon. Különösen gondos őrzésben részesítendőek a divatképes-lapok, különben úgy járhatunk, mint az egyik nagy külföldi könyvtár, amelynek már összes divatképei eltűntek a divatlapokból. TR. Z.

A betyár arcképe. A közönség sokszor fordul a könyvtárhoz azzal a kéréssel, hogy olyan munkát adjon kezébe, amelyben egy-egy híres ember, fontos személyiség arcképét is megtalálja. Úgy tudjuk, hogy éppen egyik nagy könyvtárunkban nem régen RÓZSA SÁNDOR arcképe iránt érdeklődött egy kutató. Nem dönthetjük el, vajjon űlt-e modellt valaha a világ-hírű alföldi haramia, vagy állt-e életében egyszer daguerreotype-masina előtt. De folyóiratokban, vagy füzetes regények fedelén megjelent képmásainak hitelességébe vetett hitünket erősen megrendíti FRANKENBURG ADOLF emlékiratainak egyik fejezete (Bécsi élményeim II. kiad. Sopron, 1883. 2. köt. 71. l.). Ezt írja FRANKENBURG: „Ágai Adolf megírta Rózsa Sándor biográfiáját egy troppai német kalendáriumba s ahhoz arcképet is küldött. Ez arcképnek mulatságos históriája volt. A Vasárnapi Újság ugyanis kiadta gróf Károlyi György egyik gúlyásának a képét, aki akkor a londoni vagy párizsi (nem tudom már melyik) köztárlaton őrizte a gazdája címeres marháit. Ezt a képet Ágai lemásolta, a gatyája korcába bele-

dugdosott vagy hat pisztolyt, a kezébe karikás helyett duplacsövű puskát nyomott, s a becsületes Fodor Pista — vagy minek hitták — csakugyan mint a hírheft magyar zsványfőnök jelent meg; amit a troppai kiadó fényesen honorált is.“

A szelíd gulyás képéből a vándorló illusztráció segítségével marcona betyár lett. Hasonló esetek a jelenben is előfordulnak, természetesen nem a nagyobbigényű képes folyóiratok hasábjain. A történettudomány művelőit nem szükséges óvatosságra inteni; a hiteles illusztrációk megválogatásának szabályai ismeretesek. (V. ö. VAYER LAJOS: *A történeti művek illusztrálása*. Budapest, 1938.) Nem árt azonban, ha a könyvtáros is állandóan szemé előtt tartja felvilágosítások adásánál az illusztrációk létrejöttének ezerféle lehetőségét.

D. B.

Gulyás Pál most megjelent nagy kiadványában, a „Bibliotheca Joannis Sambuci, — Sámbock János könyvtára, Budapest, 1941“ című művében ezt írja: „Eredeti elgondolásunk az volt, hogy a valóban nagy fontosságú jegyzéket, amely a magyar tudománytörténet és bibliofília egyik elsőrangú emlékének bizonyult, ha másként nem megy, a *Magyar Könyvszemlé*-ben fogjuk részletekben kiadni s majd mint különnyomatot a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára kiadványaként közrebocsátani. Sajnos, mire munkámmal elkészültem, a *Magyar Könyvszemle*, mint a könyvtár kiadványa megszűnt s az új érdekeltség, mely a nagyműtű folyóiratot nagyrészt más célok szolgálatába állította, előre elvágta az útját ennek a megoldásnak, amikor csekélységemet is felszólítva — közreműködésre, ezt a megszorítással tette, hogy egy nyomtatott ívnél nagyobb terjedelmű dolgozatot tőlem nem hajlandó közölni.“ A továbbiakban elmondja, hol mindenütt próbálkozott még — sikertelenül — e XVI. századbeli könyvtárjegyzék kiadásával (119—120 l.).

GULYÁS PÁL panaszával szemben meg kell jegyeznünk a következőket: 1. amikor a *Magyar Könyvszemle* 1937-ben, kétévi szünetelés után újra indult, „mint a [Széchényi]-Könyvtár kiadványa“ nem szűnt meg. Ez az azóta megjelent kötetek címlapjáról és borítékáról minden kétséget kizáró módon megállapítható. — 2. Új érdekeltség? A jogi helyzet az, hogy a *Magyar Könyvszemle* fenntartásához hozzájárulnak, helyesebben, bizonyos számú ívek előállításának költségeit vállalják azok a nagyobb könyvtárak, amelyek könyvészeti folyóiratnak magyar nyelven való megjelenését s a könyvtudomány fejlesztését szükségesnek tartják. Hozzájárulásuk azt jelenti, hogy az ő költségükön előállított ívek az ő tisztviselőik által írt értekezések és cikkek számára állanak elsősorban rendelkezésre. A kiadótulajdonos — mint ezelőtt is — változatlanul a Széchényi-Könyvtár. — 3. Bibliográfiákat, könyvjegyzékeket, szövegkiadásokat azonban a Szerkesztő-Bizottság, mely a fenntartáshoz hozzájáruló könyvtárak igazgatóiból alakult, a fenntartó könyvtárak tisztviselőitől sem közölthet. Ezt a közlési tilalmat a Szerkesztő-Bizottság a múlt igen szomorú tapasztalatai alapján hozta. — 4. Jórészt ugyancsak a múlt tapasztalatai alapján helyezkedett a Szerkesztő-Bizottság az újra induláskor arra az álláspontra, hogy egy ívnél nagyobb terjedelmű dolgoza-

tot a *Magyar Könyvszemle* addig nem közölhet, amíg megfelelő anyagi fedezet nem mutatkozik fenntartására. Amikor azonban húsz íven felüli megjelenése biztosítva volt, e megszorítás alól a szerkesztőt fölmentette, ami a közölt több ívnyi terjedelmű dolgozatok alapján mindenki számára nyilvánvaló volt s a *Magyar Könyvszemle* lapjai szívesen rendelkezésre állottak volna GULYÁS PÁLnak is, több ívnyi terjedelemben is, — nem ugyan a könyvtárjegyzék kiadására, amely évekre lefoglalta volna a terjedelem nagy részét, hanem a könyvtárjegyzék ismertetésére. A SZERKESZTŐ.

Frankenburg Emlékirataiban (II. 1868, 12—13. l. jegyzet) felkelti figyelmemet ez a néhány adat:

„Budapesten akkoriban [az 1830-as években; ő 1836. ápr.-ban jött fel Pestre] a következő újság- és hetilapok jelentek meg: *Jelenkor* 3800, *Tudósítások* 1600, *Regélő* és *Honművész* 500, *Rajzolatok* 650, *Kémlő* 500, *Ismerető* 200, *Athenaeum* és *Figyelmező* 800 előfizetővel. E lapok hetenkint 15 szedőt, 15 sajtót s 28 nyomót foglalatoskodtattak s körülbelül 35.000 ív papírost fogyasztottak el; legtöbb munkaerőt pedig, ideértve a rézmetszőket réznyomókat és festőket is, a divatlapok (*Regélő* és *Rajzolatok*) vettek igénybe“. H.

Gutkeled-Chronik? A F. I. D. Communicationes 1941. évi II. számában, a következő című cikkben olvasható a címül írott furcsaság: DR. Z. TRÓCSÁNYI: Die Geschichte des ungarischen Buches und der ungarischen Buchdruckerkunst, — ilyképen: „...die Gutkeled-Chronik des unbekanntenen Notars des Königs Béla III., Anonymus.“ — Hogyan, milyen sajtóhiba folytán kerülhetett az előző sorban kétszer is előforduló Gutkeled-név az Anonymus „Chronik“-ja elé, amikor ez a szakember által, magyarul nyomtatásban is megjelent szöveg alapján készített német nyelvű fordítás kéziratában nem fordul elő? A sajtóhiba, vagy felületes szerkesztői stilizálás, vagy megfelelő revízió hiánya miatt keletkezett hiba annál kellemetlenebb, mert a F. I. D. Communicationes nagytekintélyű folyóirat, melynek adataiban nem szabad s nem is szoktak helytelen adatok megjelenni, s amelyekre külföldön hivatkozni szokás. — Reméljük azonban, hogy a Communicationes szerkesztőjéhez beküldött helyreigazítással idejében megakadályozzuk e helytelen adatnak a külföldi bibliográfiai köztudatba való behatolását. TR. Z.

Kérjük igen tisztelt Előfizetőinket, hogy hátrálékos előfizetési díjaikat az Egyetemi Nyomda 37.473. sz. csekkszámájára befizetni szíveskedjenek; ne mulasszák azonban el a postai befizetési lap „Értesítő-lap“ c. szelvényét a felső szélén szembeütnően „Tró.“-jelzéssel ellátni.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Albert Gárdonyi: *Entstehung der Pressburger Zeitung.* Verfasser trachtet zu beweisen, dass MICHAEL LANDERER, Herausgeber der Pressburger Zeitung die Anregung nicht von dem übrigens verdienstvollen KARL GOTTLIEB WINDISCH erhalten hat, sondern selbst Urheber der bahnbrechenden Unternehmung war. MICHAEL LANDERER fand nämlich schon im väterlichen Hause Gelegenheit, die Vorzüge einer solchen Unternehmung kennen zu lernen, da in der väterlichen Buchdruckerei vom Jahre 1730 angefangen der „Wöchentlich zweimal neu ankommender Mercurius“ herausgegeben wurde, dessen Nachrichten ebenso aus dem Wiener Diarium übernommen wurden, wie jene der späteren Pressburger Zeitung. Die in der Redaktion im Jahre 1773 wahrnehmbare Änderung, wodurch die Literatur die Mitarbeiterschaft KARL GOTTLIEB WINDISCH's beweisen will, ist nicht dem Zurücktreten desselben aus der Redaktion, sondern einer konkurrenten Unternehmung zuzuschreiben, wogegen LANDERER seine Unternehmung zu verteidigen gezwungen war. Verfasser lässt jedoch zu, dass KARL GOTTLIEB WINDISCH an der Redaktion der Beiblätter der Pressburger Zeitung teilnehmen konnte, da solche einen wissenschaftlich gebildeten Redakteur benötigten, was bei der Pressburger Zeitung nicht der Fall war.

Polykarp Radó O. S. B.: *Authentie und liturgiegeschichtliche Bedeutung des Messbuches von Boldizsár Batthyány.* Die Széchényi-Bibliothek des Nationalmuseums besitzt ein unscheinbares Messbuch aus dem Jahre 1489 („Nyelvelmékek nr. 17.“). Der Kalender der Hs ist in ungarischer Sprache abgefasst und bei jeder einzelner Messe befindet sich der Titel in ungarischer Sprache (das Kolophon vgl. Anm. 2.). Das gerade vor 100 Jahren entdeckte Messbuch wurde zunächst als ungarisches Sprachdenkmal hochgewertet, seit 1908 aber angezweifelt (S. Anm. 15.). Nun ist das ganze Messbuch unmöglich ein Falsifikat, das Papier der Hs ist vom 15. Jh. (Anm. 22.); Schrift und Inhalt beweisen dasselbe.

Aus liturgiegeschichtlichem Standpunkt wurde das Messbuch bisher überhaupt nicht untersucht. Vorliegende Arbeit erweist, dass es das bisher älteste für ungarischen Gebrauch zusammengestellte Laienmessbuch ist. Es enthält Motivmessen, die nicht für liturgischen Gebrauch des Priesters zusammengestellt sind. Die Rubriken erwähnen, was der Laie tun muss, während die Messe gelesen wird, an einer Stelle spricht die Rubrike geradewegs als Benutzer des Buches diesen Laie an (vgl. Anm. 26. Messe der hl. Sophia). Der Name kommt 21-mal in den Messgebeten der hl. Sophia vor und heisst „famulus tuus

Baltisar“, was ein Hungarismus für „Balthasar“ ist. Gemeint ist offenkundlich der im Kolophon erwähnte Boldizsár Batthyány, Burgvogt von Kőszeg (Güns) später Banus von Kroatien und Slavonien († 1520; seine Genealogie aus dem Archiv des Komitates Zala vgl. S. 140. f.).

Die Votivmessen der Sammlung sind: „De assumptione Marie — de scis Colomanno, Stephano, Emerico atque Ladislao (vgl. Anm. 24., 25.) — de lancea dni (eigenes Gloria mit Tropen, s. Text nr. I.) — de spinea corona — de quinque ullneribus — S. Raphael (vgl. Text nr. II.) die Empfehlung dieser Messe) — de XXIV. senioribus (die Empfehlung S. Text nr. III.) — de S. Sophia (vgl. die Rubriken und die eigene Präfation nr. IV—VII.) — eine Messreihe von 13 Messen (s. S. 145., die Empfehlung Text nr. VIII.) — eine Messreihe von drei Messen „contra febres et alias infirmitates“ (vgl. die Empfehlung Text nr. IX.) — pro peccatis — pro pace — pro pluuiā — de S. Joseph (Messe des ägyptischen Joseph) — pro serenitate — pro iter agentibus — pro defunctis — contra mortalitatem (die Empfehlung s. Text nr. X.).

János Kósa: *Geschichte des Neuen Kuriers*. Der Verfasser gibt die Geschichte des zwischen 1788—1799 in Pest erscheinenden Blattes, des Neuen Kuriers aus Ungarn, beschreibt das Leben seines Redakteurs, Hieronymus Moll, seine politische Auffassung und literarische Bestrebungen, sowie die Tätigkeit der späteren Eigentümer und Redakteure.

Lajos Szimonidesz: *Büchersammlungen der evangelischen Pfarrer und der evangelischen Schule zu Pozsony (Pressburg) in den 1670-er Jahren*.

Im Jahre 1672 wurden die Büchersammlungen der vertriebenen evangelischen Pfarrer und des evangelischen Gymnasiums konfisziert und dann den Jesuiten überwiesen. Diese Sammlungen gehörten den Pfarrern TITIUS, REISER, SUTORIUS und PIHRINGER, machten bei der Überfuhr ins Nádasy'sche Haus 13 Fuhrn aus und bestanden aus mehr als 10.000 Bänden, somit repräsentierten sie den weitaus grössten Bücherschatz, der sich zur Zeit in evangelischen Händen befand.

Die Bücher wurden am 1. Januar 1673. durch den Grafen LEOPOLD KOLLONITSCH als Kammerpräsidenten im Namen des Herrschers den Jesuiten übergeben, doch existiert kein Dokument von dieser Schenkung, später aber, als die Jesuiten die von den Evangelischen weggenommenen Kirchen, Schule und Häuser per donationen bekamen (Dekret Leopolds 1. vom 30. März 1677), ist von diesen Büchern keine Rede mehr. Die Jesuiten übernahmen und liessen aus den Häusern der Pfarrer einen Teil dieser ansehnlichen Büchersammlung im Nadasdyschen Haus aufstapeln, der andere verblieb im Gymnasium. Beide wurden von den haeretischen Büchern gesäubert und dabei etwa 2000 Bände vernichtet.

Die weitaus wertvollste Sammlung dieser Pfarrerbibliotheken war die Reiser'sche, die in der von Augsburg stammenden Reiserschen Familie schon im 3-ten Glied vererbt und vermehrt wurde, die im Besitze des Pressburger Seniors, Daniel Schmidt besonders trefflich wuchs, dann aber mit seinem

Tode in zwei Teile gespalten wurde. Die theologischen Bücher gingen auf die Reiser'schen Gebrüder über. Zuerst besass sie Antonius Reiser, der Pressburger Pfarrer, nach ihm aber sollte sie auf einen studierenden Sohn seines Bruders, des Augsburger Bürgers, Johann Georg Reisers übergehen. Beide Teile wurden unter den Brüdern auf je 1000 Reichsthaler = 1500 ung. Gulden geschätzt.

Die Gebrüder Reiser nahmen die Konfiskation des grossen Familienschatzes nicht ohne weiteres zur Kenntnis, sondern forderten die Bibliothek zurück. Kaiser Leopold I. überwies ihre Gesuche an die ung. Kammer, die aber weder auf die Gesuche, noch auf die königlichen Befehle Antworten gab.

So nahm Antonius Reiser seine Zuflucht zur Öffentlichkeit und behandelte die Wegnahme seiner Bücher als Raub in einer Reihe seiner Schriften, als es das „Sincerum colloquium Treuliebi et Freymundi de reformatione Poseniensi in Hungaria“ (1673) und „Die heutige Moral-Theologie“ (1674) waren. Ferner soll er noch zwei weitere Schriften — „De rapina bibliothecae“ und „Der ohncatholische Bücherdieb“ — veröffentlicht haben, deren Erscheinung aber problematisch ist, da von diesen bis jetzt keine Exemplare vorfindig gemacht werden konnten.

T A R T A L O M.

	Lap
Gárdonyi Albert : A Pressburger Zeitung megindítása	121
Radó Polikárp : Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége	132
Kósa János : A Neuer Kurier története	150
Szimonidesz Lajos : A pozsonyi evangélikus lelkészek könyvtárai az 1670-es években	167
Kisebb közlemények : GORIUPP ALISZ : Statisztikai adatok az Országos Széchényi Könyvtár öt évi címfelvétel-sokszorosításáról. — DANCI VILLEBALD : Cseh-német-latin nyelvű imádságos könyv. — GÁSPÁR MARGIT : Az Országos Széchényi Könyvtár felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtése. — SASVÁRI DEZSŐ : Kódexek és régi könyvek restau- rálása az Országos Széchényi Könyvtárban. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN : Kormeghatározó-e az ő, ű, ö, ü, ... ő, ű. — ZOVÁNYI JENŐ : Ki írta a Bártfai Lénárt egyháztörténetét? — SÁNTAY MÁRIA : Ariosti, Giu- seppe. Inscrizioni antiche... della Transilvania. — HAJNÓCZY IVÁN : Az 1685. évi löcsei Orbis Pictus képei. — HAJNÓCZY IVÁN : Bocatius János műve, Hornus Cometa. — KULCSÁR ADORJÁN : Kónyi De- mocritusának ismeretlen kiadása. — CLAUSER MIHÁLY : Két ismeretlen RMK. könyv említése. — DEZSÉNYI BÉLA : A magyar hírlapok pél- dányszáma és közönsége 1805-ig	176
Ismertetések : CSOMÁR ZOLTÁN : A csehszlovák államkeretbe kényszer- rített magyar református keresztyén egyház húszéves története. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS .) — SZABÓ GÉZA : Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS .) — DERCSÉNYI DEZSŐ : Korszerű műemlékvédelem Olaszországban. (Ism.: BERKOVITS ILONA .) — KOZOCSA SÁNDOR : A Hűség diadalmá- nak első kidolgozása. (Ism.: KARDOS TIBOR .) — <i>Zentralblatt für</i> <i>Bibliothekswesen</i> ... (Ism.: GRONOWSKI IVÁN .) — <i>Az ungvári művé-</i> <i>szeti hetek könyvkiállítása</i> . (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS .)	193
Levélzokrány : TR. Z. : Divatképek a falon. — D. B. : A betyár arc- képe. — <i>A szerkesztő</i> : Gulyás Pál... — H. : Frankenburg Emlék- irataiban... — TR. Z. : Gutkeled-Chronik? — <i>Kérjük</i>	205
Résumé — Inhaltsangabe	208

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronowski Iván* felel.

37.057. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

II. kötet. Bálint Sándor — Berényi János.

Budapest, 1940. 8° 1272 hasáb.

Ára 50 pengő.

Varjas Béla:

**Balassa Bálint Istenes énekeinek
első kiadása**

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XI.)

Budapest, 1940. 8° 26 lap, 3 melléklet.

Ára 2 pengő.

Szentkúty Pál:

**Régi hazai nyomdák
mintakönyvei**

A Magyar Bibliophil Társaság kiadása, 1940. 2° 114 lap,
27 melléklet.

Ára 20 pengő.

Bartoniék Emma:

Codices Latini medii aevi

(Catalogus Bibl. Mus. Nat. Hung. XII.)

Budapest, 1940. 4° XVII., 527 lap.

Ára 50 pengő.

Lavotta Rezső:

Kéziratos zeneművek

(A Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának Címjegyzéke VI.)

Budapest, 1940. 8° VII., 237 lap.

Ára 10 pengő.

MOST JELENT MEG:

Joó Tibor:

**Magyar nyelvű
filozófiai kéziratok
a Széchényi Könyvtárban**

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XII.)

Budapest, 1940. 8° 27 l.

Ára 1 pengő.

**Nyomdászok és kiadók számára
nélkülözhetetlen útmutató:**

Harsányi András — Varga Sándor Frigyes:

**Tájékoztató
a kötelezpéldány-szolgáltatásról**

Budapest, 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár.
8° 24 l., 2 melléklet.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1941. évi folyam * III. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1941

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

ESZTERGOMI BENEDICTIONALE.

(XI. SZÁZAD.)

A zágrábi püspökség alapításakor, 1094-ben, három magyar szerkönyv került Zágrábba. A Gondviselés kegyéből mind a három fennmaradt idáig a zágrábi érseki könyvtárban. Ezek egyike a *Hahóti kódexnek* elnevezett *Sacramentarium S. Margaretae*,¹ jelzése MR 126; 1073—1092 közt készült egy apátság számára, melyet a kéziratból: *monasterium S. Margarete virginis sub regula sancti Benedicti*-nek ismerünk meg. Ezt KÜHÁR FLÓRIS a hahóti apátsággal igyekezett azonosítani annak alapján, hogy Hahótot Szent László a somogyvári Szent Egyed-apátsággal egyesítette. A másik HARTVIK győri püspök *Agenda Pontificalis*-a² (jelzése MR 165); ezt biztosan 1100 előtt írták. A harmadik Zágrábban őrzött, magyar eredetű szerkönyvről jelen tanulmányunk kíván foglalkozni. Ez a XI. századi esztergomi *Benedictionale*, mely a másik két kézirattal együtt került 1094-ben Zágrábba, mint a zágrábi liturgia egyik alapvető szerkönyve.

Pergamen-kézirat ez; a XI. század végén, karoling-írással írták. A foliók mérete — a 21. fólión mérve — 156 × 221 mm. A másik kettőhöz viszonyítva ez a kódex meglehetősen sérült állapotban van. Nincs már kötése és az utolsó lapok sarka erősen be van hajlítva. Mégis a kézirat maga jól olvasható. A fóliókat DOM GERMAIN MORIN látta el sorszámokkal, midőn a világháború után Zágrábban töltött néhány hónapot. 114 fóliót számlált a kéziratban. A kódex nagyrészt *Benedictiones episcopales*-ből, azaz a püspök által a főpapi misében a Pater Noster után a nép fölött mondott áldó imádságokból áll; másik felében

¹ V. ö. a Hahóti-kódexről írt, KÜHÁR FLÓRIS-tól fordított és kiegészített tanulmányomat. MKszle. 1938.

² V. ö. a Hartwick-kódexről írt, KÜHÁR FLÓRIS-tól fordított tanulmányomat. MKszle. 1941.

főpapi szertartások vannak, úgyhogy a *Benedictionale* és *Pontificale* anyaga egyesül benne. Mivel pedig a nagyobb rész (1 fol.—81 fol.) főpapi áldások töltik meg, ezért egyszerűen *Benedictionalenak* nevezzük. Zágrábi jelzése: MR 89.

Tartalma: 1—81. fol.-ókon *Benedictiones pontificales*.³ Mégpedig az 1—64 v. foliókon az advent I. vasárnapjától Pünkösöd után a XVIII. vasárnapig terjedő évszaki áldások vannak (Temporale). A 64 v. fol. után legalább egy quaternio hiányzik, mert a 65. fol. nem a Pünk. ut. vasárnapig folytatja, hanem a Szent Lőrinc vigiliáján (aug. 9.) mondott főpapi áldással. A 65. fol. tehát folytatása egy rövidített Sanctorale-nak, mely a Sacramentarium Gregorianum módján a Temporale-ba van illesztve. Ez a 19. fol.-ón kezdődik Szt. Szilveszter ünnepével (dec. 31.); további részei a 19—24 és 65—70 foliókon keverednek a Temporale-val. Szilvesztert megelőzők a 10—12 v. foliókon a *comites Christi*: Szt. István, János és az Aprószentek nyolcadaikkal; csak az Aprószenteknek nincs nyolcados ünneplése.

A Temporale-hoz tartoznak: 4 vasárnap *in aduentu domini* a megfelelő feria IIII és feria VI-kkal, a karácsony vigiliája, a karácsony ünnepe és az előbb említett *comites Christi* (Szt. István, Szt. János); Vízkereszt vigiliával és nyolcaddal. Aztán 5 vasárnap *post natiuitatem Domini*, megint a hozzájuk tartozó feria IIII. és fer. VI-val; majd a Bőjtelő-vasárnapok ugyancsak a fer. IIII. és fer. VI-val; a nagyböjt; húsvét teljes nyolcadával, 5 vasárnap húsvét után; *litaniae minores*, áldozócsütörtök, a rákövetkező vasárnap; Pünkösöd vigiliájával és nyolcadával; *Dominica de Sancta Trinitate* (fol. 51 v.) 18 vasárnap pünkösöd után. A 64 v. fol. második áldása: „*Vota nostra clementer intendat et peccata omnia*“ — hirtelen abbamarad és a 65 folión nem ennek folytatása következik, hanem Szt. Lőrinc vigiliája első áldásának folytatása (aug. 9.): „*et condignas non existimetis. Amen.*“

A MR 89 jelzésű *Benedictionale* szentek ünnepeit tartalmazó része (Sanctorale) rövidített Sanctorale, csak a jelentősebb ünnepek vannak meg benne. Ez se maradt ránk teljes egészében, mert a Gyümölcöltő (*Annuntiatio sancte Marie* fol. 23 v.) után a Szent Lőrinc vigiliájáig (fol. 65) terjedő időszak szent ünnepei kimaradtak. Hiányzanak tehát a márc. 26.—aug. 8. közötti szent ünnepek. Aztán megint szentek ünnepei következnek a 65—69. foliókon.

MR 89 mai állapotában a köv. szent ünnepek találhatóak meg:

In natiuitate sancti Stephani — *in natiuitate sancti Iohannis* — *in natiuitate Innocentium* — *in octaua sancti Stephani* — *in octaua sancti Iohan-*

³ Már G. MORIN megállapította (*Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* VI. 1926. 60. l.), hogy MR 89 *benedictiones pontificales*-ei egyeznek az Alkuin függelékében (a *Sacr. Gregorianum*hoz) összegyűjtöttekkel. Rendszerint minden *feriához* vagy ünnephez kétféle *Benedictio* van (néhány kivétellel). Ezek a formulárok csak részben azonosak a corbie-i *Sacramentarium Gregorianum*-val (MIGNE PL. 78. 26—212.). Ugyanezt mondhatjuk a MR 124. zágrábi *Pontificale benedictioiról*.

nis — in natiuitate sancti Silvestri — in natiuitate sancti Pavli Primi Here-
mite — in natiuitate sanctorum martyrum Fabiani et Sebastiani — in natiui-
tate sancte Agnetis — in natiuitate sancti Timothei Apostoli, — in conversione
sancti Pavli — in Purificatione sancte Marie — in Cathedra sancti Petri
Apostoli — in natiuitate sancti Mathie Apostoli — in natiuitate sancti Vin-
centii Martyris — in natiuitate sancti Gregorii Pape — in natiuitate sancti
Benedicti abbatis — in annuntiatione sancte Marie — in uigilia Sancti Lau-
rentii martyris — in die sancto — in assumptione sancte Marie — in decol-
latione sancti Iohannis Baptiste — in natiuitate sancte Marie — in exaltatione
sancte Crucis — in Honore sancti Michahelis — in uigilia omnium Sancto-
rum — in festo omnium sanctorum — in natiuitate sancti Martini — in
natiuitate sancte Cecilie — in natiuitate sancti Andree — in natale sancti
Nicolai.

A 70—75. fol.-ókon a Commune Sanctorum-hoz tartozó Benedictiones pontificales vannak.

A 75—81. foliókon a votivmisékhez tartozó főpapi áldások találhatók. Ezek a votivmisék vannak feljegyezve: In ordinatione episcopi — in conuentu episcoporum — Quando fratres ad sua redeunt — Super Regem in Synodo — Super Regem tempore Synodi — in tempore belli — Pro mortalitate — Pro iter agentibus — Pro navigantibus — Super ancillas Domini — Super Sponsum et Sponsam — In Synodo I. die — In III. die — De sancta Cruce quando volueris. 81 v. fol.: Oratio simul et benedictio pontificis ad confirmandos pueros⁴ 83—97 v. fol.: Ordo qualiter in Romana ecclesia ecclesiastici eligendi sint et consecrandi.⁵

98—114. fol.: Ordo ad dedicandam ecclesiam.⁶

114 fol. De confirmatione puerorum (későbbi beírás) 114 v. fol. A főpapi ruhák felöltésekor mondott imádságok; a mise lépcsőimája, *Confiteor, Aufer a nobis* (későbbi beírás).

Ezzel a Benedictionale-val eddig két tudós foglalkozott: Dr. FRANJO FANCEV „O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj“ (Zbornik Kralja Tomislava, Zagreb, 1925, 537—8) című tanulmányában; aztán DOM GERMAIN MORIN OSB. „*Manuscripts liturgiques Hongrois des XIe et XIIe siècles* (Jahrbuch für

⁴ MR 89 itt közölt bérmálási szertartása megegyezik a *Hartwick-pontificale*, MR 165 ritusával (közölve KNIEWALD: *Liturgika*. Zagreb, 1937. 339.), csak egy toldás van, későbbi kéz írta: ut replearis Spiritu Sancto et habeas uitam aeternam. Ezzel ellentétben a MR 89-ben, a 114. fol.-ón későbbi kéztől írt bérmálási szertartás jelentősen rövidebb és másított. (Közölve KNIEWALD: *Liturgika*. 340. l.)

⁵ Közölve KNIEWALD: *Liturgika*. Zagreb, 1937. 364—371.

⁶ Az oltárszentelésnél MR 89. 112. fol. szerint a püspök a kis sepulchrumba a tömjénzemeken kívül még tres portiones corporis Christi is elhelyez és: et tunc imponantur reliquie in confossione.

Liturgiewissenschaft VI. Münster, 1926, 60—3) című cikkében. Igazában MORIN tanulmányozta először ezt a kéziratot és nyilván ő volt az, aki FANCEV akkori egyetemi könyvtárigazgató figyelmét az érseki könyvtár emez és más liturgikus kézírataira felhívta. Ezek a kéziratok szerződés alapján az egyetemi könyvtárban voltak tárolva. Pusztán technikai okokból jelent meg MORIN cikke valamivel később, mint FANCEVÉ. Ezért járnak mindketten külön úton, mint ezt a *Habóti kódex* (MR 126) és a *Missale antiquissimum* (*Hartvik-kódex* — MR 165) esetében láttuk.

Mivel dr. FANCEV már eleve hajlamos arra, hogy a horvát liturgia forrásait és mintáit, ha magában Horvátországban nem található meg, Csehországban keresse, MR 89 *Benedictional*éről (tévesen mondja Sacramentariumnak) is az a véleménye, hogy Csehországban keletkezett. Két okra hivatkozik. Az első az egyházi rendek feladásánál a 85. folión szereplő helynevekben kereste. Azt hitte ugyanis, hogy ezek a helyek Csehország felé utalnak, de a kérdést nem dönti el, mert a helyek azonosítására nem volt akkor módja. A domus sancti Adalberti és a monasterium sancte Margarete (Brevnov!) említése a helynevek közt könnyen ebbe az irányba csábították dr. FANCEVET.

Ebben a nézetében megerősítette az a körülmény, hogy a 40. fol. O kezdőbetűjébe valaki később gótikus írással egy nevet írt be, melyet dr. FANCEV *Dyonisus Bohemus*nak olvasott. Ugyanezen fol. D kezdőbetűje helyett valaki bizonytalan vonásokkal nehezen felismerhető címet rajzolt és alája gótikus írással olyasvalamit írt, amit FANCEV megint *Bohemus episcopus*nak olvasott. FANCEV itt egy csehszarmazású zágrábi püspököt vélt felfedezni.

Megkértem dr. BARADÁT, a zágrábi egyetemen a paleográfia tanárát, olvassa el ezeket az utólagos beírásokat. Arról, mit olvasott ki belőlük FANCEV, szándékosan nem szóltam, hogy ne gyakoroljak semmi befolyást BARADÁRA. BARADA rögtön, első tekintetre: *Dyonisus Boljicinus*-nak olvasta a beírást. Most már megkérdeztem, nem lehetne-e ezt Dionisus Bohemus-nak olvasni? BARADA erre ezt a kétszer leírt szót tüzetesen megvizsgálta és végérvényesen kijelentette, hogy csak a *Boljicinus*-olvasás a helyes és lehetséges. Valóban, ha nagyítóval vagy ami még jobb, vetítőgépen nézzük az egyes betűket, világosan látjuk, hogy a

harmadik betű nem gótikus *h*, hanem *lj*; a negyediket sem *e*-nek, hanem *c*-nek kell olvasni, az ötödik és a hatodik nem *m*-ként olvasandó, hanem *in*-nek, az *i*-n ott van a pont, éppúgy, mint a *Dyonisus* *i*-betűjén. Itt tehát nincs szó *Dyonisusról*, a cseh-ről, hanem egy *Boljicinus* melléknevet viselő *Dyonisusról*. FANCEV második bizonyítéka is elesik tehát; annál is inkább, mert a kérdést akkor se döntötte volna el, ha FANCEV olvasása jó lett volna. Hiszen ezt a nevet később írták bele és így a kézirat származási helyére vonatkozólag semmit sem bizonyít.

A 40. fol. utólagos beírásai és rajzai minden bizonnyal attól a nem éppen ügyes kéztől származnak, mely az 57. fol. D kezdőbetűjébe egy püspököt rajzolt be pástorbottal, a 65. v 66. foliókon a D és a 68. folión az O iniciálét pótolta. A 65. v fol. D-je helyett rosszul sikerült címert rajzolt, fölébe püspöksüveget; ugyanezt megismételte a 66. fol. D-je helyén is, itt a címert pástorbottal egészítette ki. Egy ügyetlen kéz a 65. v folión a D kezdőbetűt, a 68. folión az O kezdőbetűt pótolta. Ezekben a betűkben balról E-t, jobbról Z-t lehet látni. A két betű az *Episcopus Zagrabiensis*-nek lehet rövidítése. E szerint az 57. fol. D kezdőbetűjébe beleírt püspök zágrábi püspök volna; vagy pedig az E Z egyszerűen azt jelentené, hogy a kézirat az *Ecclesia Zagrabiensis* tulajdona.

Hogy *DYONISUS BOLJICINUS* zágrábi püspök volt-e? Talán azonos azzal a *LACK DÉNESS*el, aki 1349-ben lett zágrábi püspökké és egy hónap múlva már a kalocsai érseki székbe emelkedett? Talán valaki épp akkor tette ezeket az utólagos bejegyzéseket MR 89-ben, mikor *LACK DÉNES* zágrábi püspökké kineveztetett, de székét még nem foglalta el? Úgy látszik, *LACK DÉNES* sohasem jutott Zágrádba, mint a város püspöke. Kalocsán élt mint segédpüspök *episcopus Tininiensis* címmel. A kalocsai segédpüspökök sokáig viselték ezt a címet, mint ahogy a zágrábi segédpüspök (*suffraganeus*-nak mondták akkor) az *episcopus Rossionensis* címet szokta elnyerni.

Ezekben a kérdésekben most nem tudok eligazodni. Tán a magyar egyháztörténet művelői könnyebben találnak megoldást, hisz olyan adatok alapján dönthetnek, miket mi Zágrábban nem ismerünk. Egyet azonban megint hangsúlyoznom kell. Akárki legyen ez a személy, akárhogy is olvassuk a későbbi bejegyzése-

ket, a MR 89. eredetére vonatkozólag semmit sem tudunk meg belőlük.

Már DOM MORIN észrevette, hogy a kézirat származási és eredeti használati helyének megállapításában azok az egyházi helynevek az irányítók, melyeket a 85. folión találunk az: Ordo qualiter . . . ecclesiastici eligendi sunt et consecrandi — során.

„Tunc iubente episcopo archidiaconus accedat propius et vocet nominatim ordinandos hoc modo:

De domo sancti Adalberti eligimus ill. ad ostiarium ad eundem titulum.

De ecclesia sancte Marie ill. ad lectorem ad eundem titulum.

De ecclesia sancti Petri ill. ad exorcistam ad eundem titulum.

De cenobio sancti Ypoliti ill. ad acolitum ad eundem titulum.

De monasterio sancti Benedicti ill. ad subdiaconum ad eundem titulum.

De monasterio sancte Margaraete ill. ad diaconum ad eundem titulum.

De domo sancti Adalberti ill. ad prespiterum (!) ad eundem titulum.

Tunc electi ascendant ad sedem pontificis per nomina vocata ab archidiacono et pontifex annuntiet tam clero, quam populo . . .“

Ezek az adatok készítették arra MORINT, hogy — bár az egyes helyek azonosításában téves nyomon indult — a *Benedictionale* esztergomi eredetét bizonyítsa.

DOM G. MORIN azt gondolta, hogy az esztergomi székes-egyház (domus Sancti Adalberti;⁷ domus = dôme, Domkirche, dóm) egy Szűzanya-templommal volt összeépítve, úgyhogy eredetileg két templomból állt: egy Szent Adalbert- és egy Mária-templomból. Ilyen jellegű példákat talált Milanóban, Párizsban, Lyonban, Besançonban. Azt gyanítja, hogy a XIV. századi Szűzanya-kápolna a még régebbi Mária-templom helyére épült és ezért nevezték el kettős patrocíniummal az esztergomi székes-egyházat: Ecclesia Dei Genitricis Mariae ac sancti Adalberti

⁷ V. ö. Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum c. f. „simulque . . . ad cathedralem ecclesiam Strigoniensem, quae tunc in honorem sancti martyris Adalberti, Polonorum et Ungarorum apostoli novo opere fabricabatur, pervenerunt. Endlicher: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. 1849. 72.

Martyris-nak. De MORIN azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy a *domus Sancti Adalberti*-n egyszerűen a székesegyház értendő, az *ecclesia sancte Marie* pedig azonos azzal a Szűzanya-egyház-zal: *in conventu Strigoniensi in insula*, melyről II. BÉLA idején esik említés: „*rex Bela inclitus in conventu Strigoniensi... in insula abbatiæ monialium, ubi est ecclesia sanctæ Mariæ, archiepiscopo Feliciano praesidente...⁸*”

MORIN szerint az *ecclesia S. Petri* azonos azzal az esztergomi plébániatemplommal, melyet 1294-ben említenek és amely elődje volt a mai Szent Péter és Pál apostolokról nevezett templomnak.⁹

A „*coenobium Sancti Hyppoliti*“ azonos a zoborhegyi Szent Ipoly-monostorral, melynek Szent István korában való fennállásáról tanúskodik Boldog Mór legendája a két zoborhegyi remetéről, Andrásról és Benedekről, akik ennek a monostornak hírnevét megalapozták.¹⁰ A *Monasterium S. Benedicti*-t MORIN azzal az apátsággal azonosítja, melynek címét az esztergomi Sematizmusban egy esztergomi kanonok viseli: „*Abbas sancti Benedicti prope Strigonium.*“¹¹

A *Monasterium Sancte Margarete*-t MORIN a bélai Szent Margit-apátsággal azonosította. Ennek címét nemrég még vagy esztergomi kanonokok vagy pannonhalmi bencések viselték (pl. BITA DEZSŐ bencés, egyet. tanár. — a *ford.*)

E tanulmány szerzője nem tudja eldönteni, hogy a MR 89 Szent Margit-monostora Bélával azonos-e vagy Hahóttal, melynek számára a zágrábi Szent Margit-szakramentariumot írták (Hahóti kódex). A kérdés eldöntését magyar tudósokra bízta.

*

A tanulmány következő részét (*—* közt) dr. KÜHÁR FLÓRIS írta.

G. MORIN okfejtése és annak eredménye érdekes példája annak a logikai alapelvnek, hogy téves előzményből származhat

⁸ FUXHOFFER: *Monasteriologia regni Hungariae*. I. 237.

⁹ *Memoria basilicæ Strigoniensis*. Pestini. 1856. 34.

¹⁰ „*Tempore illo, quo sub christianissimi Stephani regis quidam Spiritus instinctu tactus... nomine Zoerardus hanc in patriam de terra Poloniensium advenit et a Philippo abbate, cuius monasterium, zobor nominatum, in Nitriensi territorio ad honorem sancti Hippolyti martyris situm erat, habitu accepto Andreas nominatus...*“

¹¹ FUXHOFFER: *Monasteriologia*. 217., 220.

igaz következmény is, hamis is. Itt történetesen a jobbik eset következett be; MORIN helymeghatározásai sokban tévesek, mégis — biztos, hogy a *Benedictionale* Esztergomban volt először használatban.

A helynevek megoldásában nagy segítségünkre volt három, esztergomi történeti dolgokban járatos, elsőrendű szakembernek, dr. LEPOLD ANTAL prelátusnak, dr. BALOGH ALBIN gimn. igazgatónak és dr. ZÁKONYI MIHÁLY érseki könyvtárosnak megkérdezése és minden lényeges pontban egyetértő válasza.

MORIN azonosításainak felülbírálásában és tévedéseinek kiigazításában alapvető szempontul szolgálhat az a tény, hogy az idézett helynévsor olyan egyházakat sorol fel, melyeknek klerikusait az esztergomi érsek szentelte az egyházi rend fokaira. Ebből tehát következik, a) hogy a jelzett egyházak a XI. század folyamán vagy az esztergomi egyházmegye területéhez tartoztak, vagy pedig exemtiójjukkal az érsek joghatósága alá kerültek. Ezen az alapon is kizárhatjuk tehát a *bélai* apátságot, mely Horvátországban van és a zágrábi püspökség megalapítása után annak területéhez tartozott. Alapítási ideje is bizonytalan. Okleveles bizonyosság 1332-ben van róla először. b) Ezeket az egyházakat csak káptalani (székes- vagy társas) és monostori egyházak közt kereshetjük, hiszen papneveléssel csak ilyenek foglalkoztak; apácázárdákban (mint az esztergomszigeti Mária-egyház bencés apácáinál) és egyszerű plébániatemplomoknál (mint az esztergomi Szent Péter-plébánián) kispapokat nem neveltek. Ezek javadalma szolgálhatott volna szentelési címnek (titulus ordinationis), de a jegyzék következetesen együtt sorolja fel a szentelésre küldő (dimissiót adó) és a megélhetést biztosító (ad eundem titulum) egyházakat. c) Előre biztosra vehetjük, hogy ilyen egyházi ténykedésnél a szertartásrend pontosan megtartja az egyházi rangsor (praecedentia) szabályait, melyek szerint a világi klérus (káptalanok) megelőzi a szerzeteseket; az egynemű intézményeken belül pedig az intézmény (káptalan, monostor) alapítási ideje szabja meg főszempontként a sorrendet. Ez az utóbbi megállapítás külön történelmi értéket ad a névsornak.

Ezek előrevetése után vegyük sorra az egyes helyneveket.

1. A domus sancti Adalberti-n nem érthetünk mást, mint az esztergomi székesegyházat, a vele kapcsolt székeskáptalant; a

in domo dñi ordinent p̄sone. p̄ quas du
bolus peul pellatur. & clerus dō nr̄o mul
tiplicetur. Ar diaconus.

Quamtu ad humanū spectat examen.
natura. scientia. & morib; digni haben
tur. & p̄bi coop̄tatores effici in his dō
uolente possunt. Tunc iubent: ep̄o archi
diaconus accedat p̄mus. & uocet nomi
natum ordinandos hoc modo.

Oedomo s̄i Adalberti eligimus. it̄. adofi
ariū. ad eundē titulum. **O**ecc̄lā s̄e Ma
rie. it̄. ad lectore. ad eundē titulum.
Oecc̄lā s̄i Petri. it̄. ad exorcistā. ad eun
dē titulum. **O**cenobio s̄i ypoliti. it̄.
ad acolitu. ad eundē titulu. **O**mona
sterio s̄i Benedicti. it̄. ad subdiaconū.
ad eundē titulu. **O**e monasterio s̄e
Margarete. it̄. ad diaconū. ad eundē ti
tulu. **O**edomo s̄i Adalberti. it̄. ad pre
sbyterū. ad eundē titulum. Tunc electi

uobiscum epulas reportetis. Amen.
 Ipsi usque optulante clementia mundum
 a foribus peccatorum qui ad in sinuandum
 humilitatis exemplum pedes uoluit lauare
 discipulorum. Amen. Qd ipse p̄stare
 M̄S DS Qui transiit A L I A
 ad patrem tradidit nobis signaculum
 p̄fecte sue dilectionis: faciat uos miserationum
 suarum pomum memores. & eiusdem crede
 dilectionis usque in finem tenaces. Amen
 Adiciat uobis fidelem custodiam uere humilitatis
 ne alter alteri se preferentes in diuise
 caritatis unitate supbiendo scindatis. Am̄.
 Quatinus in ipso fonte uiuo abluti ab omni
 sordide terreni pulueris. pin maculatum eius
 sanguinem ad patrem quo ipse transiit &
 uos transiatis. Amen. Qd ipse.
 S̄ QUI ECCLĒ SUE IN SCO SABB PASCHĒ
 intero in temerato nouos pplōs pdu
 cens cū uirginitate manente noua
 Boljcinus

Az esztergomi Benedictionale 40. fol.-ja; az O inizialeban: Dyonisius Boljcinus.

szentelési formuláré, mely érdekesen kapcsolja össze az egyházi rend hét fokát hét szentelésre küldő egyházzal, a legalsó (ostiarus = ajtónálló) és a legfelső (presbyter = áldozópap) fokon Szent Adalbert székesegyházát említi. Hogy a székesegyházat domus-nak nevezi, abban már MORIN meglátta a francia hatást. A KNIEWALD által elindított liturgiátörténeti kutatás különben is újabb adatokkal igazolta, hogy a székesegyház eredeti védőszentje Szent István óta Szent Adalbert volt. (V. ö. RADÓ P.: *A Szelepcsényi-kódex.*) A kettős cím (Szűz Mária és Szent Adalbert) először SZÉCHY DÉNES alatt fordul elő a restaurált templom konzekrációjánál. (LEPOLD közlése.) Arra már ZALÁN MENYHÉRT hangsúlyozottan rámutatott ugyan, hogy a magyar Mária-tiszteletnek érdekes liturgiai kifejeződése jelentkezik a Szűzanya nevének a templom védőszentjével való gyakori összekapcsolásában,¹² de ez a névsor Szent Adalbert egyházát e nélkül említi és így semmi okunk sincs arra, hogy MORIN gondolatmenetét, mely a székesegyház kettős címéből két, összeépített templomra következtet, nyomon kövessük.

2. Annál kevésbé van erre szükség, mert a névsor második tagjaként említett *ecclesia sancte Marie*-t könnyen azonosíthatjuk a *székesfehérvári Mária-egyházzal*, Szent István alapításával (Leg. Mai. c. 11). Akinek nehézséget okozna ezzel az azonosítással szemben az a tény, hogy Fehérvár a veszprémi püspökség területén volt, annak megnyugtatósára ideírjuk azt, amit a *Benedictionale*-val körülbelül egyidőben írt *Hartvik-legenda* (szerzője HARTVIK győri püspök) a fehérvári Mária-egyház exemptio-járól feljegyzett. „Tanta praeditam venustate supra descriptam ecclesiam in *propriam capellam* rex sibi retinens, tali eam libertate dotavit, *ut nullus episcoporum in ea cuiusvis iuris quicquam haberet*. Ne tamen a regulari disciplina eiusdem loci fratres existerent alieni, ad communem *soliis archiepiscopi synodum* . . . convenire debent.“ A továbbiakban elmondja HARTVIK, hogy (a nagycsütörtöki) feloldozást és olajszentelést az a püspök végzi a fehérvári Mária-templomban, akinek a király erre meghatalmazást ad. Püspök nem is misézhetett ott a király vagy távollétében a prépost engedélye nélkül. Az exemptio az anyagokra is kiterjedt; ennek jele volt, hogy ennek az egyháznak

¹² MKszle 1927.

népei a káptalannak adtak tizedet, nem pedig a megyéspüspöknek. (HARTVIK. 13.)

A fehérvári káptalani egyház exemptiója tehát abban is megmutatkozott, hogy miként nem volt köteles megyéspüspöke zsinatán részt venni, kispapjait sem oda küldte szentelésre, hanem az érsekhez, Esztergomba.

3. A harmadik helyen *ecclesia sancti Petri*-t említ a névsor. MORIN azonosítása nem lehet helyes, okát már láttuk. Az esztergomi joghatósághoz tartozó káptalani egyházak közül Fehérvár után önkénytelenül is az óbudai Szent Péter (és Pál) prépostságra terelődik figyelmünk. Igaz, hogy ennek alapítása körül még áll a vita, okleveles adatként II. GÉZA 1148-i megerősítő levele tesz először róla tanúságot. De a *Képes Krónika*, mely korai Anjou-kori hagyományt őriz, vagy az óbudai prépostságra vonatkozólag tán inkább alkot, SZENT ISTVÁNNAK tulajdonítja alapítását („rex de thezauro predicti Kean ducis Bulgarorum et Sclavorum, quem occiderat, cepit in medio civitatis edificare grande cenobium in honore apostolorum Petri et Pauli, ditando illud multis prediis et simili libertate Romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie Romane, quam corporaliter visitavit.“ (39.) A *Képes Krónika* elbeszélését bizonyos fokig gyanússá teszi az a tény, hogy KÉZAI Kean bolgár vezér kincseivel a fehérvári bazilikát gazdagíttatja. (KÉZAI. 28.) Ezek a mozzanatok mutatják, hogy Fehérvár és Óbuda, a régi és új királyi székváros egyházai rangelsőségi vitát folytattak; a későbbi székváros egyháza a maga jussát akarván igazolni, a Fehérvár elsőségét igazoló tényeket (Szent István alapítása, különleges privilégiumok, a szent királytól adott bolgár zsákmány kincsei stb.) a maga számlájára iratja át a *Képes Krónikában*. Ez a *Krónika* sem tulajdonítja az alapítás befejezését SZENT ISTVÁNNAK, hanem SZENT LÁSZLÓNAK. Feltűnő a *Krónika* fogalmazása az óbudai egyház kiváltságáról: „a római Egyház szabadságával“ látta el István ezt a prépostságot. HARTVIK a fehérvári bazilika kiváltságát nem nevezi így. A kifejezés talán onnét eredt, hogy Pannonhalmát SZENT ISTVÁN Cassino jogkiváltságában részesítette. A káptalanok exemptióját ennek analógiájára mondták a „római egyház libertas-ának, kiváltságának“.

MR 89 *Benedictionale* névsora annyit mindenesetre igazol, hogy az óbudai prépostság a XI. század végén már fennállott, és bár akkor a veszprémi egyházmegye területéhez tartozott, mégis az érsekhez küldte klerikusait szentelésre. Ez a tény elég bizonyíték arra, hogy kezdettől fogva a fehérvárihoz hasonló exemption birtokában volt.

Érdemes megfigyelni a névsor eddigi megjelöléseit: domus, ecclesia. Ezután már coenobium és monasterium következik. A világi klérus egyházai után következnek a szerzetesek. A három káptalani egyház rangsorba van állítva, mely az időrendtől is függ. A székesegyház méltósága és alapítása szerint is megelőzi a másik kettőt; viszont Fehérváré az időrendi elsőség, Óbuda, mégha SZENT ISTVÁN alapította is, későbbi Fehérvárnál.

A névsor negyedik tagjában, a coenobium S. Ypoliti-ban már MORIN helyesen ismerte fel SZENT IPOLY SZENT ISTVÁN alapította *zoborhegyi* (Nyitra mellett) bencés monostorát. Ez a monostor igazában már a magyar honfoglalás előtt fennállt, éppúgy, mint a zalavári. Újjáalapításuk is mutatja, hogy SZENT ISTVÁN egyházszerző művében a régi alapokon épít tovább. A *Benedictionale* adatából az is következik, hogy 1094-ig, mikor ez a könyv Zágrábba került, a nyitrai püspökség még nem állt fenn; mert ha fennállt volna, akkor a zabori bencés kispapokat nem az érsek, hanem a nyitrai püspök szentelte volna. A szerzetesapátságok ugyanis szentelésre a megyéspüspökhöz küldik kispapjaikat, hacsak, mint Pannonhalma a cassinói jogkiváltság alapján, ezzel a jogszabállyal ellentétes kiváltságot nem élveznek. A pannonhalmi kiváltság azonban egyedülálló volt e tekintetben.

Az ötödiknek említett „monasterium Sancti Benedicti“-t pontosabban meghatározhatjuk, mint MORIN tette. Ez az I. GÉZA által 1075-ben alapított *garamszentbenedeki* apátság. LEPOLD ANTAL arról értesít, hogy az esztergomi Sematizmusban címként szereplő „S. Benedicti prope Strigonium“ sohasem létezett. De nincs is szükség rá, mert az esztergomi egyházmegyében a XI. század végén „monasterium S. Benedicti“ néven csak a Garam melletti Szent Benedek-apátságot nevezték.

Hatodiknak marad a *monasterium Sancte Margarete*. Az 1094-ben Zágrábba került könyvek közt az MR. 126 jelzésű Sacramentarium származási helyének meghatározásával kapcsó-

latban már foglalkoztam azzal a kérdéssel, melyik lehetett a négy (Béla, Garáb, Meszes, Hahót) magyarországi bencés Szent Margit-apátság közül az, melynek számára MR. 126. készült.¹⁴ Akkor — MR. 126 első rendeltetési helyének Hahótot jelöltem meg. Azóta ERDÉLYI LÁSZLÓ Garábra gondolt, de minden megokolás nélkül. Akkori állásfoglalásom okait eléggé kifejtettem. Azzal az érveléssel szemben, mely szerint Hahótot a XII. század derekán beköltözött HAHÓT-nemzetség alapította, tehát nem állhatott fenn SZENT LÁSZLÓ idején, azt aényt hangsúlyozzuk, hogy az apátságot Piliske (Pölöske) néven is emlegették; és WALTER somogyvári apát tanúságát a XIV. század első évtizedeiből, hogy Hahótot SZENT LÁSZLÓ Somogyvárnak adta. Ezt megerősíti az a századokig tartó gyakorlat, hogy a hahóti apátot vagy per-jelt Somogyvár nevezte ki.¹⁵

Az a kérdés azonban, hogy MR. 89-ben a szentelésre küldő monostorok közt említett „monasterium S. Margarete“-t eleve azonosnak kell-e vennünk MR. 126 hasonlónevű monostorával? Két különböző kéziratban szerepel ez is, az is. Mind a kettő más-más vonatkozásban. Az eleve biztosra vehető, hogy a veszpréme gyházmegyei Hahót nem küldte kis pjjait Esztergomba szentelésre. Itt, a szentelési címek közt említett Szent Margit-monostort tehát az esztergomi egyházmegye joghatósági körében kell keresnünk. Az útbaigazítást LEPOLD ANTALnak köszönöm, aki ezt a helyet a *dömösi Szent Margit-prépostsággal* azonosítja. „S. Mariae — írja levelében LEPOLD — külön megnevezés nélkül, mindig Fehérvárt jelentette, mint katexochén S. Maria-temp-lom. S. Petri Óbudát, S. Benedicti Garamszentbenedeket, S. Hippolyti Zobort, S. Margarethae Dömöst. Az esztergomi utat Dömös felé via Margarethaenak hívták. A dömösi prépostnak Esztergomban is háza és udvartartása volt. Itt Esztergomban Margaretha alatt mindenki Dömöst értette.“

Lássuk a történelmi adatokat. A dömösi prépostság alapításáról VAK BÉLA 1138-ban kiadott oklevele szól (KNAUZ, *Monumenta* I. 88—97). VAK BÉLA azt írja, hogy a dömösi monostor alapítását atyja, ÁLMOS herceg kezdte el, de nem tudta befejezni.

¹⁴ KNIEWALD: a „hahóti-kódex“. MKszle 1938. Kny. 5—7. l. A vonatkozó rész kizárólag KÜHÁR munkája volt.

¹⁵ SÖRÖS: Elenyészett apátságok. 253 sk.

Ezzel az adattal összevág, amit a *Képes Krónika* mond: „Dux (Almus) construxit *monasterium de Demes* regavitque regem (Colomannum), ut ad consecrationem veniret; et sic factum est.“ (c. 66.) A következő fejezetben arról van szó, hogy ÁLMOS herceg a monostor *Szent Margit*-oltárához menekült, mikor a király által kiküldött BENEDEK halálra kereste. A dömösi Szent Margit-egyház felszentelését 1107-re teszik (LEPOLD is), de az adatok nem zárják ki azt, hogy az alapítás, a tagokkal való benépesítés még korábban, SZENT LÁSZLÓ alatt, mikor ÁLMOS hatalmon volt, ne történhetett volna. Amennyiben a MR. 89. említett Margit-monostort a dömösivel azonosítjuk, akkor Dömös alapítását 1094 előttre kell tennünk.

Magunkévá tesszük tehát LEPOLD érvei alapján azt a megállapítást, hogy itt a dömösi prépostságról van szó. A megokolást megtoldjuk azzal az érveléssel, hogy a névsor az 1075-ben alapított Garamszentbenedek után említi ezt a monostort és Dömösnek, mint később alapítottnak valóban ez volna a rangsort szabályozó időrend szerint a helye.

Egyetlen nehézség maradt, melynek teljesen megnyugtató megoldására hiányoznak történelmi adataink. Ez a nehézség pedig az, hogy Dömöst mint prépostságot, társaskáptalant ismerjük VAK BÉLA leveléből és a későbbi okiratokból (a XV. században olivetánusok, majd pálosok kapják meg); itt a szentelési rendben pedig utolsónak szerepel a monostorok közt. Ahogy ez a sorrend, mint a többi helynévénél hiánytalanul megállapíthatjuk, szigorúan ragaszkodik a praecedentiához, ahogy a három káptalant előre teszi, ahogy a szerzeteseknél is vigyáz az időrendre, nem tartjuk valószínűnek, hogy Dömöst, *mint prépostságot*, szerzetesapátság mögé tette volna. A nehézség tehát nem pusztán a „monasterium“ elnevezésre támaszkodik. Ennek megoldására elég volna a hivatkozás számos példára, amikor káptalant monasteriumnak (a *Képes Krónika* is így nevezi Dömöst a XIV. században) és megfordítva monostort capitulumnak neveznek. Ez a XI. század végén annál könnyebben megtörtént, mert akkor még a kanonokok is szerzetesihez hasonló közösségben éltek. Azt azonban nehéz elképzelni, hogy a szentelés sorrendjében a szerzetesek mögé tettek volna káptalani klerikusokat. Mivel Dömösről az első írásos emlék 1138-ból való és a feltételezett alapítástól addig 40—50 év is eltelhetett, ez

alatt az eredetileg bencések (más szerzetesrendre alig lehet a XI. század végén nálunk gondolni) számára alapított monostor átalakulhatott világi kanonokok káptalanjává, mint ahogy erre egyébként is volt eset. ÁLMOS herceg alapította a meszesi apátságot is; apja, GÉZA, nagyapja, I. BÉLA szintén apátságok alapításával mutatták ki a bencések iránt való nagylelkűségüket. KÖNYVES KÁLMÁN óta amúgyis a világi klérus érvényesül erősebben az egyházi és közéletben. Dömös királyi nyaralóhely volt; érthető, ha ezen a helyen a szerzeteseket kanonokokkal váltották fel.

Ez azonban pusztá feltevés. Az olvasóra bízom annak eldöntését, elégséges-e ahhoz, hogy MR 126 Sacramentariumnak Margit-monostorát, mely kétségtelenül bencés monostor volt, azonosítsuk-e MR. 89. Margit-monostorával, melyről biztosan csak annyit tudunk, hogy 1138-tól prépostság, társaskáptalan volt.

Az itt elmondottakból is világos, mily rendkívüli értéke van e jegyzéknek hazai egyháztörténelmünk szempontjából. Azt meg felesleges most már kiemelni, hogy ez a jegyzék a kézirat esztergomi eredetét vitathatatlaná teszi.

*

A kézirat más helyen is elárulja esztergomi származását. A Mindenszentek litániájában a 83. v. folián a vértanúk közt SZENT ISTVÁN vértanú után mindjárt Szt. Adalbert következik. Dom MORIN az esztergomi eredettel szemben egyedül abban talál nehézséget, hogy a kódex rubrikáiban az elüljárót mindig episcopusnak mondja és nem archiepiscopusnak. Pedig Esztergomban érseket kellett volna mondania. Ezzel a nehézséggel szemben MORIN azzal menti saját álláspontját, hogy a régiek nem törődtek annyit a címekkel, mint ezt ma látjuk. Egyébként helyesen jegyzi meg, hogy azokat a szertartásokat, melyek a kódexben vannak, a főpap nem mint érsek, hanem mint püspök végezte. Hasonló eseteket említ Mainzból és Salzburgból. MORINnek mindebben igaza volt, de ezekre nincs is szükség. Hisz kéziratunk szerkesztője oly templom számára írt, melyben a *metropolitanus*, az érsek végzi a szertartásokat. A 83. folián olvassuk ugyanis: „... in ecclesia, ubi missa celebrari debet, hora misse conueniat chorus ante altare sancte crucis, et qui sunt ordinandi stent in fine ecclesie expectantes *metropolitanum* ecclesiasticis

vestibus induti... His omnibus decenter dispositis, *pontifex* indutus sacerdotalibus uestimentis una cum ministris accedat ad altare...“ A továbbiakban azt mondja a kézirat, hogy a főpapi szertartásokat a *pontifex* vagy az *episcopus* végzi, mint ahogy MORIN említi; a 83. folián azonban megmondta már, hogy ez a főpap éppen: metropolitánus, azaz érsek. Ez a nehézség is el-esik tehát a kézirat esztergomi származása ellen.

Miután rávilágítottunk a kódex származási helyére és rendeltetésére, válaszolunk arra a kérdésre, *mikor írták* MR 89-et. Itt a rövidített Sanctorableból, a 83—4. foliókon közölt Mindenszentek litániájából [és a szentelési címjegyzékből]¹⁶ nyerünk támpontokat. Feltűnő ugyanis, hogy SZENT ADALBERTON kívül sem a Sanctorableban, sem a Mindenszentek litániájában egyetlen magyar szentről sincs említés. Hiányoznak: SZENT ISTVÁN, IMRE, GELLÉRT. Ha a rövidített Sanctorableban említett ünnepeket összevetjük az 1092-ben tartott szabolcsi zsinaton¹⁷ elrendelt kötelező ünnepekkel, azt látjuk, hogy a két ünnepsor feltűnően egybevág, csak éppen a magyar szentek hiányoznak MR 89-ben. Mivel pedig a Sanctorable augusztusban, szeptemberben, novemberben hézagtalan, ezeknek benn kellene lenniük, ha a kézirat 1092 után készült volna. MR 89-et tehát 1092 előtt írták. Ez sem magyarázza meg eléggé azt, hogy SZENT ADALBERTET kivéve, más magyar szent nincs a kéziratban. Hiszen pl. SZENT ISTVÁNT 1083-ban történt elevatiója után Esztergomban okvetlenül kellett ünnepelni. Hogy még sincs róla említés a kódexben, azt csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy MR 1083 előtt készült.

[A szentelési névsorból¹⁸ viszont biztos, hogy 1075 után készült, mert Garamszentbenedek már benne van; ezt 1075-ben alapították. Ha tehát a két időpont (1075—1083) közé illesztjük a kézirat keletkezését, újabb nehézség támad a „monasterium S. Margarete“ Dömössel való azonosítása ellen, hacsak föl nem tételezzük, hogy Dömöst 1083 előtt alapította már Álmos herceg. Egy rejtéllyel több a Hahót—Dömös kérdésben.]

Ezen feltevés szerint MR 89 körülbelül egy évtizeddel volna a *Hahóti-kódex*nél korábbi; és körülbelül egyidős a *Szelep-*

¹⁶ [—] KUHÁR kiegészítése.

¹⁷ V. ö. BATTHYÁNY: *Leges ecclesiasticae Hungariae*. I. 440. n. 37.

¹⁸ KUHÁR kiegészítése.

chényi-kódexszel. Ezt azonban még palaeographiai szempontból is meg kellene vizsgálni. Mindkét kézirat a magyar Sanctorale előtti hazai korból való, melyben SZENT ADALBERTEN kívül nincs más magyar szent.

Azt mondhatná valaki: azért nincsenek benn a magyar szentek MR 89 *Benedictionale*-ban, mert a főpapi áldásokat más gyűjteményekből írták át, melyekben a magyar szentekről nem volt szó. Igen ám, de a *Habóti-kódex* és a *Pray-kódex* arról tanúskodnak, hogy a magyar egyház mindjárt a kanonizáció után maga gondoskodott a magyar szentek kultuszának liturgikus szövegeiről; ezeket nem általános formulákból vette.

Ha marad is homály e ponton, annyi biztos, hogy ezt a *Benedictionalet* 1100 előtt írták. Ez időben volt ugyanis az a zsinat, melynek határozatait a *Pray-kódex* közli. Ezek közt pedig a *Micrologus*-nak, liber diuinorum officiorum néven kötelező bevezetése is foglaltatik.¹⁹ A *Micrologus* azonban helytelelníti Szentháromság ünnepét a Pünkösöd utáni első vasárnapon.²⁰ Ezért nincs benn ez az ünnep a *Pray-kódex*-ben. Kéziratunkban viszont ott találjuk az 51. v.—52. föliókon a Dominica Sancte Trinitatis főpapi áldásait. A kézirat szerkesztője tehát nem érezte kötelezőnek a *Micrologus* parancsait. Bizonyára nem is tudott róluk. Az esztergomi *Benedictionale* tehát ezen zsinati végzés előtt készült.

Mivel ennek a kódexnek nincs már kötése és mivel az elején bizonyára hiányzik néhány lap, nagyon nehéz azonosítani a zágrábi régi leltárakban említett könyvekkel. Mégis azt hiszem, hogy azzal a *Benedictionale*-val lesz azonos, mely a zágrábi

¹⁹ Ordo diuinorum officiorum et ieiuniorum secundum libellum quem conlaudauimus ab omnibus teneatur. Ez az Ordo diuinorum officiorum tudvalevőleg a *Micrologus*, melynek másolatát a *Pray-kódex*-ben találjuk.

²⁰ „Quidam autem officium de sancta Trinitate in octaua Pentecostes instituunt... sed non est authenticum. Nam quidam Leodicensis Stephanus idem officium... composuisse asseritur; quae utraque ab apostolica sede respuuntur. Unde pie memorie Alexander papa de hac re inquisitus, respondit iuxta Romanum Ordinem nullum diem specialiter ascribi debere solemnitati Sanctae Trinitatis, sicut nec sanctae unitatis, praecipue cum in omni die Dominica, imo quotidie, utriusque memoria celebretur. Sciendum autem quemdam Albinum magistrum Caroli imperatoris... missales orationes de sancta Trinitate composuisse... Incongruum ergo videtur unam Dominicam cum orationibus Albini, et cantu Stephani de sancta Trinitate celebrari...“

székesegyház legrégebb, A. leltárában a következőkkel van meghatározva: „Item unum aliud Benedictionale repositum est inter reliquias pro plenario et descriptum supra inter plenaria.“²¹ Sajnos, ennek a leltárnak is hiányzik az eleje, melyben erről az „inter reliquias“ elhelyezett Benedictionaleről szó volt. Mégis — megtaláljuk a másik, B. leltárban ennek a leírását. A B. leltár 1425-ben készült. Gyakorlati szempontból egyértékű a XIV. század végén készült A. leltárral. Itt a következő leírást találjuk: „Item unum Benedictionale, ex una parte argento coopertum, figura sancti Stephani regis sibi impressa, inter reliquias deputatum.“²² Ha tehát föltesszük, hogy MR 89 *Benedictionale* azonos az itt leírttal, könnyen megértjük, miért nincs kötve MR 89. Valaki leszdedte művészi vagy anyagi értéke miatt a kötését. Így maradt kötetlen; pedig ez ritka eset a zágrábi székesegyház könyveinél. Hiszen MIKULIC püspök (1688—1694), az érseki könyvtár alapítója, minden kötés nélkül való könyvet bekötett. A *Chartuirc-pontificalenak* (MR 165) megvolt az eredeti kötése; azt meghagyták. MR 126-nak (*Hahóti-kódex*) már a XIV. században nem volt meg a kötése; azt MIKULIC bekötötte; ez a tartós kötés maradt meg mindmáig rajta. Ha MR. 89-nek akkor hiányzott volna a kötése, MIKULIC püspök bizonyára ezt is bekötötte volna jellegzetes barnabőrkötéssel, mint a többi kötetlen szerkönyveket. Ez a kötés máig is megmaradt volna, oly erős volt, viszont értéke senkit se csábított volna arra, hogy el-tulajdonítsa. Ebből arra következtetünk, hogy MR 89-nek MIKULIC korában még megvolt a kötése. Ezt nyilván értéke miatt tépték le róla. Ezért is valószínű, hogy MR 89 azonos azzal az ezüstveretű könyvvel, melyet SZENT ISTVÁN képe díszített; mint ahogy az 1425. évi leltár leírja. Ha az ember rágondol arra, mily nemtörődömség vette körül sokáig e könyvtárat, megéri, hogyan tűnhetett el az ősi könyv drága kötése. Azelőtt nagy becsben állt ez a *Benedictionale* a *Chartuirc-kódexszel* és a *Margit-sacramentariummal*, mint ezt a régi leltárakból is látjuk. Hisz a zágrábi liturgia alapvető könyvei voltak, DUH első püspök hozta őket magával Zágrábba. DUH, úgy látszik, bencés volt; saját

²¹ I. K. TRALČIĆ: Povjestni spomenici grada Zagreba, Zagreb, 1905. XI. 138.

²² TRALČIĆ: i. m. 147.

kolostora adta neki a Sacramentariumot, talán még az ú. n. *Radon-bibliát*²³ is (most Bécsben őrzik). Érsekétől kapta a *Benedictionalet*, a győri püspöktől, aki tán püspökkészítelésénél segédkezett, az *Agenda Pontificalist*, mely épp CHARTUIRG győri püspöké volt. Zágrábban ezt a *Benedictionalet* nem használták sűrűn; a pergamen színe a könyv belsejében élénk, nem fakult meg. Hisz a könyv nem a mindennapi használatra szült; drága kötése és tiszteletreméltó ősisége miatt az ereklyék közé tették (inter reliquias repositum) és csak nagy ünnepi alkalmakkor vették elő.

Mégis — mint a későbbi másolatok mintáját — szorgalmasan forgatták; ezt látjuk a 85 v.—97 v. foliók lapszéli jegyzeteiből és a 83. v.—84. foliók változtatásaiból.

A 83 v.—84. foliókon a Mindenszentek litániájába²⁴ később néhány szentet beiktattak, köztük ezeket: Sancte Dyonisy cum sociis suis, Iheronime, Dominice, Thoma. Ez a Tamás nem lehet más, mint AQUINÓI SZENT TAMÁS, hisz a hitvallók közé sorolták. SZENT TAMÁST pedig 1323-ban avatták szentté. Ez a toldás tehát 1323 után, de még a XIV. században keletkezett. A legrégebb zágrábi leltárban ugyanis két Pontificalt említenek, az egyik *de pulchra littera* van írva, tehát gótikus írással. Alig képzelhető, hogy a XV. században még egy régi, ó-írással, littera antiquaival írt *Pontificalt*, mely a DURANDUS által újjászerveztett *Pontificalt*ól eltér, javítottak volna, mikor kéznél volt már az új, gótikus írással írt, korszerűen átdolgozott Pontificalejük. MR 89 *Benedictionale* javításait tehát nem sokkal 1323 után végezték, mégpedig valószínűleg IACOBUS DE PLACENTIA zágrábi püspök (később kalocsai érsek) MR 163 jelzésű *Pontificale*ja szerint. Ezt a *Pontificalt* 1339-ben írták Avignonban PLACENTIA-I JAKAB, akkor még csanádi püspök számára. Amikor JAKABOT Zágrába tették püspöknek (1343—1348), Avignonból magával hozta *Pontificale*ját; mikor Kalocsára került, nem vitte már magával. Ennek a *Pontificalenak* 130—1 v. folióján olvassuk ezt a fejezetcímet: „In quo imprimatur character in quolibet ordine.“ Úgy látszik, épp ebből a könyvből valók azok a lapszéli jegy-

²³ Dr. KNI EWALD: Codices liturgici manu scripti Zagrebienses. Croatia Sacra. XIX. Zagrebiae, 1940. 2.

²⁴ Közölve KNI EWALD: Liturgika. Zagreb. 1937. 365—6.

zetek, melyeket MR 89. 85. v.—97 v. foliókon találunk. A 86 v. folián ugyanis ezt olvassuk: hic hostiario character imprimitur. 87 folián: Hic character imprimitur lectori; 88 fólion: hic character imprimitur subdiacono; 93 folián: hic character imprimitur secundum aliquos.

Ezekben ismertettük MR 89 kéziratnak származását, első rendeltetését. Ezek alapján nevezzük ezt *Esztergomi Benedictionalenak*. Sorsa Zágrábba vitte és ott maradt meg, hogy a magyar liturgia kezdeteinek tanúja legyen.

KNIEWALD KÁROLY, ford. KÜHÁR FLÓRIS OSB.

A XVIII. SZÁZAD LEGKERESEETTEBB KÖNYVE.

A kalendárium már a XVII. század végén keresett nyomdatermék volt, mely a könyvnyomtatónak állandó jövedelmet biztosított. TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS 1698-ban kiadott „*Maga személyének, életének és különös tselekedetének mentsége*” című röpirata szerint ellenfelei azt vetették a szemére, hogy évente sok ezer kalendáriumot nyomtak s ebből rengeteg haszna van. Azt maga is elismeri, hogy Erdélyben ez az egyetlen hasznohajtó nyomdatermék, a hasznot azonban erősen csökkentti, hogy sokat kell belőle ajándékképpen elosztogatni és sok eladatlan marad. Szerinte a kalendárium nem annyira a könyvnyomtatóknak, mint inkább a könyvkötőknek hajt hasznot, akik azokat nyers állapotban olcsón összevásárolják és bekötés után drága pénzen árusítják. TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS védekezése aligha volt helytálló, mert a XVIII. századi könyvnyomtatók éppen a kalendáriumkiadás jövedelmezősége miatt igyekeznek kalendáriumszabadalmakat szerezni. LANDERER JÁNOS MIHÁLY 1752. augusztus hó 9-én a helytartótanácsához intézett beadványában hangsúlyozottan kiemelte, hogy a nyomdatermékek közül a kalendáriumok örvendenek a legnagyobb kelendőségnek. Mikor pedig PATZKÓ ÁGOSTON újságkiadási ügyében LANDERERTŐL kért véleményt a helytartótanács, 1779. augusztus hó 25-én kelt nyilatkozatában (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) kijelentette, hogy mióta a kalendáriumkiadási jogot elvették a könyvnyomtatóktól, életfenntartásuk legerősebb támaszától estek el (*magnum quotidianae subsistentiae nostrae adminiculum amiserimus*). Ezek után alig lehet kétséges, hogy a kalendáriumkiadás kitűnő jövedelmi forrást jelentett a könyvnyomtatók számára s TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS védekezése alig lehetett helytálló.

A XVII. században a kalendáriumkiadási jog még nem volt korlátozva, minden könyvnyomtató szabadon állíthatott elő

kalendáriumokat. Az első kalendáriumkiadási szabadalmat TÖLTÉSSY ISTVÁN kapta 1705. november hó 5-én s ezzel új korszakot nyitott meg a kalendáriumkiadás történetében. TÖLTÉSSY ISTVÁN eredetileg könyvkötő volt, később azonban a debreceni városi tanács kiküldte Hollandiába, hogy ott a könyvnyomtatás mesterségét megtanulja. Hollandiában TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS volt a mestere, de a tanítvány nem követte mestere példáját, mert rövid időn belül kijelentette, hogy a betűmetszés megtanulása érdekében nem hajlandó a szemét tönkretenni. Megmaradt tehát közönséges könyvnyomtatónak, kinek debreceni kiadványairól a debreceni nyomda monográfusa (Csürös: *A debreceni nyomda története* 130. l.) kénytelen volt megállapítani, hogy egy-két kivételt leszámítva homályos nyomású, eléggé gondatlan kiállítású munkák voltak. Ámbár TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS vallomása szerint TÖLTÉSSY ISTVÁN a tanulásban nem sokra vitte, 1685. április 30-án kelt levelében mégis azt hirdette magáról, hogy egyszermind mind sculptor, mind fusor vagyok. (Csürös id. m. 128. l.) Debreceni könyvnyomtatói tevékenysége mindössze három évig tartott (1683—1685), ez idő alatt készült nyomtatványai közül mindössze 10 magyar és 9 latin munka ismeretes, köztük egy lőcsei mintára szerkesztett kalendárium. 1686 után elköltözött Debrecenből és Komáromban telepedett le, ahol I. József királytól 15 esztendőre szóló kizárólagos szabadalmat kapott lőcsei mintára szerkesztett (ad imitationem) kalendáriumok kiadására. A szabadalomlevél könyvkereskedőnek (bibliopola) nevezte, ámbár a valóságban csupán könyvkötő volt. A szabadalomlevél elnyerésekor már két esztendő óta adott ki kalendáriumokat szabadalom nélkül s a szabadalom megadásakor indokolásul az szolgált, hogy a benső zavarok miatt a lőcsei kalendáriumok nem juthatnak el a dunamelléki országrészekbe (ad partes cis et transdanubianas penetrare nequeundo), már pedig ezek a kalendáriumok nagy hasznára vannak a közönségnek.

TÖLTÉSSY ISTVÁN halála után özvegye folytatta a kalendáriumkiadást mindaddig, amíg azt SPEISER FERENC pozsonyi könyvkereskedő (bibliopola), helyesebben könyvkötő meg nem vásárolta tőle. Ez a SPEISER FERENC 1728. április 28-án III. KÁROLY királytól 10 esztendei újabb szabadalmat kapott a kalendáriumkiadásra, amit aztán 1738. szeptember hó 23-án, 1749. február 10-én és 1759. június 12-én újabb 10—10 esztendőre

sikerült meghosszabbíttatni, utóda SPEISER KERESZTÉLY azonban 1769-ben már csupán hat esztendőre kapta meg a szabadalmat.

SPEISER FERENC után STREIBIG JÓZSEF győri könyvnyomtató kapott kalendáriumkiadási szabadalmat, amikor Sopronból Győrbe költözött át. Ez a szabadalom 1731. január 2-án kelt s a vonatkozó kiváltságlevélben el van mondva, hogy STREIBIG JÓZSEF eredetileg Sopronban 1726-ban telepedett le s működését kalendáriumkiadással kezdte meg; minthogy azonban itt nem tudott boldogulni s gróf SINZENDORFF LAJOS győri püspök azzal biztatta, hogy Győrbe leendő átköltözése esetén rá fogja bízni az összes egyházmegyei kiadványok előállítását, Győrbe tette át székhelyét. E célból új szabadalomlevelet kellett kérnie s ezt már 1728-ban megtette, amikor is eredeti szabadalomlevelének átírásán kívül azt is kérte, hogy tíz esztendő tartamára kalendáriumkiadási szabadalommal ruháztassék fel. Ezt meg is kapta oly módon, hogy tiszti címtárral bővített latin- és németnyelvű kalendáriumokat adhasson ki. Ezzel a szabadalommal a helytartótanács 1738. április hó 22-én kelt felterjesztése szerint csupán egy alkalommal élt s kevéssel utóbb meghalt. Mikor aztán SPEISER FERENC kezdett hasonló kalendáriumokat kiadni, STREIBIG JÓZSEFnek GERGELY nevű fia ez ellen óvást emelt, aminek kapcsán Győr vármegye STREIBIG GERGELY mellett foglalt állást azon indokolással, hogy SPEISER csupán a TÖLTÉSSY-féle kalendáriumok kiadására kapott szabadalmat s könyvkereskedő létére a fennálló törvényes gyakorlat szerint nem is adhat ki kalendáriumot. A helytartótanács viszont a pozsonyi városi tanács álláspontjára helyezkedett, amely azzal támogatta a SPEISER ügyét, hogy Pozsonyban van a főkormányhatóságok székhelye, itt laknak az előkelő főpapok és főurak, számos nemes fordul meg a városban, a tiszti címtáras kalendárium tehát itt jobban értékesíthető. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) A vita SPEISER javára dőlt el, mert az 1738. szeptember hó 23-án kelt királyi kiváltságlevél nem csupán eredeti szabadalomlevelét hosszabbította meg újabb tíz esztendőre, hanem azt a felhatalmazást is tartalmazta, hogy tiszti címtárral bővíthető (additis titulis Hungariae praelatorum, regni item baronum et magnatum supremorumque comitum comitatum ac civitatum nostrarum, necnon aulicorum nostrorum aliorumque dicasteriorum). STREIBIG GERGELY viszont tovább élt az atyja számára kiadott

szabadalommal, sőt tízévenként azt meg is újította, minek folytán utolsó szabadalma 1781-ben járt le.

LANDERER JÁNOS MIHÁLY pozsonyi könyvnyomtató kezdetben szabadalom nélkül adott ki kalendáriumokat s 1752. augusztus 9-én még azt vitatta, hogy a nyomdai szabadalom kalendáriumkiadásra is jogot ad, ezt pedig azzal indokolta, hogy kalendáriumkiadás nélkül a nyomdák nem tarthatók fenn, mert a kalendárium a legkeresettebb sajtótermék (in typographiis vel maxime calendaria sunt merces necessariae et currentes). 1753. február hó 1-én azonban maga is kalendáriumkiadási szabadalomért folyamodott s kérését azzal indokolta, hogy nyomdájában hét alkalmazottat kénytelen tartani s ámbár a helytartótanács és a kamara is foglalkoztatja, még sincs elegendő munkája. Kérése kedvező elintézészt nyert, mert 1753. november hó 26-án tízesztendei szabadalmat kapott, hogy „*Englischer Wahrsager*“ cím alatt magyar-, német-, cseh- és tót nyelvű kalendáriumokat adhasson ki, melyek a külföldi uralkodók családfáját tartalmazzák (genealogiam exterorum principum continens). Naptárait a győri kalendárium mintájára szerkesztette, minthogy azonban ez ellen a győri szabadalmazott könyvnyomtató óvással élt, az 1754. november hó 4-én kiadott királyi rendelet szabadalmának betartására kötelezte. (Helytartótanácsi levtár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.)

1755. december 9-én LANDERER LIPÓT budai könyvnyomtató is 10 esztendei szabadalmat kapott, hogy „*Vaticinium Sibillinum*“ cím alatt latin-, német- és tót nyelvű kalendáriumokat adhasson ki, melyek közül a nagyobbalakúak a magyarországi grófok, a középalakúak a bárók, a kisebbalakúak pedig a püspökök születésnapjait tartalmazzák. A szabadalom lejárta után LANDERER LIPÓT özvegye szabadalom nélkül folytatta a kalendárium kiadását, minthogy azonban ez ellen SPEISER KERESZTÉLY óvással élt, újabb tízesztendei szabadalomért folyamodott, amit 1771. szeptember 9-én meg is kapott.

EITZENBERGER FERENC pesti könyvnyomtató 1763. január hó 31-én kapott nyomdai szabadalmat s ugyanakkor „*Neu gregorianischer Zeit und Welt Kalender*“ cím alatt kalendáriumkiadásra is szabadalmat nyert. Ez utóbbi szabadalom tíz esztendőre szólt, nem is újították meg többé, a nyomda azonban szabadalom nélkül folytatta a kalendáriumkiadást.

Szabadalom nélkül adott ki negyedréttű latin kalendáriumokat a *nagyszombati jezsuita* nyomda, ezt azonban a helytartótanács 1764. október 17-én kelt felterjesztése szerint 1763-tól kezdve gyakorolta, amikor a kalendáriumszabadalmak még nem voltak szokásosak, s e gyakorlat ellen soha nem emeltek kifogást. Ugyanezt a gyakorlatot folytatta a kassai jezsuita nyomda is, amiről szintén a helytartótanács idézett felterjesztéséből értesülünk. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) Szabadalom nélkül adtak ki kalendáriumokat a pozsonyi PATZKÓ-, a pesti ROYER- és a pécsi ENGEL-nyomdák, amelyek közül azonban csupán a PATZKÓ kalendáriumai értek el nagyobb forgalmat.

Mikor Mária Terézia közművelődési jellegű reformjai kapcsán 1774-ben a bécsi tudományos akadémia megalapításának a terve is felmerült, a kalendáriumkiadásnak a birodalom egész területén leendő monopolizálásával akartak számára állandó jövedelmi forrást biztosítani. Az eszme HELL MIKSA magyarországi származású volt jezsuitától eredt, ki az udvari tanulmányi bizottság megbízásából 1774. május 30-án készült el az akadémia felállítására vonatkozó tervezetével. HELL MIKSÁVAL egyidejűleg HESS IGNÁC bécsi egyetemi tanár is készített akadémiai tervezetet, mely az akadémia anyagi feltételeit a könyvnyomtatók és könyvkötők megadóztatásával kívánta biztosítani. Minthogy HELL MIKSA tervezete életrevalóbbnak látszott, a felállítandó bécsi tudományos akadémia számára már 1774. november hó 18-án kiállították a privilegium impressorium privativumot, amely azonban az előadandó okoknál fogva soha életbe nem lépett. (SCHLITZER: *Gründung der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien*. Sitzungsberichte der Philos. Histor. Klasse Bd. 197. Abhandlung 5.)

A tudományos akadémia tervezetével egyidejűleg a kalendáriumügy reformjára is tervezetet készített HELL MIKSA (*Patriotischer Plan die Verbesserung des Kalendariums betreffend*), amely abból indult ki, hogy közművelődés emelése szempontjából rendkívül nagy jelentősége van a kalendáriumnak (welches in dem ganzen Staatskörper nicht anders als die Nahrung und Erhaltungssäfte in einem menschlichen Körper alle Teile hindurch cirkulieren), mert azt minden rendű és rangú ember egyaránt olvassa (von allen Klassen und Ständen der Menschen von Baurh bis zur grössten Noblesse gelesen und gebraucht wird)

s innen meríti ismereteit. A kalendáriumokban viszont rendkívül sok a teljesen értéktelen anyag, ami mindaddig így fog maradni, míg a kalendáriumkiadás a tisztán üzleti haszonra néző könyvnyomtatók kezén marad. Ezen csupán úgy lehet változtatni, ha a kalendáriumkiadás teljesen az újonnan felállítandó tudományos akadémia kezébe kerül (dass dieses Kalendarium von den Mitgliedern der zu errichtenden gelehrten Akademie der Wissenschaften als ihre eigene Sache gezogen werden müsse), miáltal egyszersmind az akadémia működéséhez szükséges anyagi eszközök is biztosíthatók (die Revenuen von Kalenders zum Funde der Akademie angewiesen werden soll).

Minthogy ez a tervet Magyarországot is érintette, az udvari tanulmányi bizottság 1774. december 19-én átírt a magyar kancelláriához s a bécsi akadémia felállításának rövid érintése mellett bőségesen kifejtette az akadémia és a kalendáriumok közötti szorosabb kapcsolat szükségét. Nevezetesen hogy ilyen módon jobbakká és hasznosabbakká fognak válni, az előállítás továbbra is a hazai nyomdák kezén marad s az eladási árak változatlanul fennmaradnak. A naptárakon kívül az almanachok kiadása is a bécsi tudományos akadémia monopóliumává válik, amely ezek kelendőségét tetszetősebb kiállítással (durch verschiedene Verzierungen, Vignetten) s értékesebb tartalommal fogja biztosítani. Ezek előadása után az udvari tanulmányi bizottság azon reményének adott kifejezést, hogy a magyar kancellária elő fogja mozdítani a terv megvalósítását, egyszersmind azonban jelentést kért a magyarországi kalendáriumszabadalmakról, az évenként előállított példányokról s azok piaci forgalmáról. (Kancelláriai levéltár, 1774. évi 6325. sz.) Ezt az átíratot a magyar kancellária 1774. december 28-án másolatban átküldte a helytartótanácsnak, a helytartótanács véleményadás céljából a pozsonyi tanulmányi bizottsághoz tette át. Az erre vonatkozó véleményes jelentést a kancellária 1775. február hó 27-én terjesztette fel, amely szerint Magyarországon olyan sokféle kalendáriumot állítanak elő, hogy azok egy központban leendő szerkesztése nagy nehézségekkel járna, forgalomba hozataluk pedig túlságosan költséges lenne. De a magyar alkotmány szellemével is ellenkeznek, ha az iparüzési szabadságot korlátoznák s a könyvnyomtatók és könyvkötők adózási képessége is annyira csökkenne, hogy ebből komoly bajok származhatnának. Végül,

amint más országokban a hazai tudományos akadémiák céljaira vannak rendelve a kalendáriumok, úgy Magyarországon is hasonlóképen kellene lenni. A pozsonyi tanulmányi bizottság véleményét a helytartótanács és a kancellária egyaránt magukévá tették s a kancellária egyenesen azt kérte, hogy a bécsi akadémia monopóliuma ne terjesztessék ki Magyarországra, hanem e helyett itt is tudományos akadémia állíttassék fel a nevezett jövedelemforrás lekötésével, amit teljesen indokoltta tenne a nagyszombati egyetem újjászervezése, aminek kapcsán a tudós emberek száma állandóan gyarapodik. (Kancelláriai levél. 1775. évi 1282. sz.) Ez előterjesztésre 1775. március 24-én a legfelsőbb helyről csupán azon utasítás érkezett a kancelláriához, hogy hajtassa végre a kalendáriumszabadalmak, az évenként előállított kalendárium-példányok és azok piaci forgalmának összeírására vonatkozó rendelkezést, amire nézve a kancellária azonnal fel is hívta a helytartótanácsot, ami aztán 1775. október 2-ára elkészült s táblázatos kimutatásba foglalva került a kancellária elé.

A cseh-osztrák kancellária 1775. április 15-én küldte meg a magyar kancelláriának a monopolizált kalendáriumkiadásra vonatkozó tervezetet, amelyet a kancellária május 5-én továbbított a helytartótanácsához. (Kancelláriai levél. 1775. évi 1991. sz.) E szerint a hazai nyomdák tovább is foglalkozhatnak kalendáriumok előállításával, de csupán annyi előállítási költséget számíthatnak fel, amennyiben a kalendáriumügy központi igazgatójával (Direkteur des Kalender-Weesens) előzetesen megállapodtak. Kalendáriumárusítással csupán az a könyvkötő foglalkozhatik, kit erre a célra a kalendáriumügy központi igazgatója kijelöl, kalendáriumkötéssel azonban más könyvkötők is megbízhatók, akik 10—20% árengedménnyel bizományba kaphatnak az akadémia pecsétjével ellátott kalendárium-példányokat. A kalendáriumárusítással megbízott könyvkötő negyedévenként köteles elszámolni az üzleti forgalomról és a szükséghez képest kötött példányok előállításáról is gondoskodni tartozik. Az 1776. évi kalendáriumok még a régi formában adhatók ki, az 1777. évi kalendáriumok szövegét azonban már Bécsben fogják megállapítani. Az 1775. május 5-iki kancelláriai rendeletre a pozsonyi tanulmányi bizottság 1775. október 2-iki ülésén foglalkozott a megküldött tervvel és SKERLE CZ FERENC előadása alapján úgy határozott, hogy a kalendáriumügy monopolizálására vonatkozó

aggályait tovább is fenntartja s azon véleményének adott kifejezést, hogy a könyvnyomtatókat és könyvkötőket meg kellene hagyni eddigi jogosítványaik gyakorlásában (in praehabito usu privilegiali impressionum et distractionum calendariorum priori et antiquo relinquere). Ezt az álláspontot a helytartótanácson kívül a kancellária is osztotta s ÜRMÉNYI JÓZSEF előadása alapján 1775. október hó 23-án azon javaslatot terjesztette elő, hogy a bécsi tudományos akadémia felállítása esetén a magyarországi kalendáriumok monopolizálása helyett más alapból utaljanak át e célra megfelelő segélyösszeget (congruum ex parte Hungariae partiumque eidem adnexarum subsidium potius ex alio conventi fundo benigne resolvere dignetur). Ez a javaslat a legfelsőbb helyen is jóváhagyást nyert, mert az 1775. december hó 9-iki kancelláriai rendelet már arról értesítette a helytartótanácsot, hogy a kalendáriumok monopolizálása helyett a bécsi tudományos akadémia céljaira az akadémia működésének megkezdésétől kezdve a tanulmányi alapból évi 4000 forint utaltassék át azon kikötéssel, hogy az akadémiának magyar tagjai is lesznek s az akadémia működéséről a kancellária évről-évre jelentést fog kapni (ex parte academiae Cancellariae successivis temporibus de statu ipsius academiae eiusdemque progressibus, consequenter quid utilitatis in regnum quoque Hungaricum derivetur relationes fiant). A kiadandó naptárakra vonatkozóan azonban továbbra is fenntartandónak vélte azt, hogy azok kijavítása és megfelelő szövegekkel való ellátása a bécsi akadémia feladata, mert ez úton a közönség körében hasznos ismereteket lehet elterjeszteni (hacque ratione utiles notiones eruditaeque observationes insensibiliter vel cum usu calendariorum in publicum dimanant), csupán ilyen kalendáriumokat legyen szabad a jövőben előállítani és áruba bocsátani. (Kancelláriai levél. 1775. évi 5435 sz.)

A kalendáriumkiadás monopolizálása ellen indított harc ily módon Magyarországot illetően megnyugtató megoldáshoz jutott, a tanulmányi alapra azonban új teher hárult, melyet a kalendáriumkiadási szabadalmakért beszedett díjakkal kívántak ellensúlyozni. Erre azonban nem került a sor, mert a kalendáriumkiadás monopóliuma a bécsi kiadók érdekeit is sértette s a királynő végül is kénytelen volt a bécsi tudományos akadémia tervét elejteni, minek következtében a kalendáriumkiadás monopóliu-

mát sem lehetett megvalósítani. Magyarországot illetően az 1777. évi augusztus hó 20-án kiadott norma írta elő a kalendáriumkiadás jövő menetét, amely szerint SPEISER KERESZTÉLY szabadalma a tiszti címtáras kalendáriumokra korlátoztatott, más kalendáriumok kiadására pedig az egyetemi nyomda kapott felhatalmazást azzal, hogy az innen származó jövedelmek az egyetemi nyomda javára fordítandók. A szabadalmazott nyomdák azonban felhatalmazást kaptak, hogy szabadalmuk lejártáig élhessenek jogukkal s az összes szabadalmak lejártáig más nyomdák is adhassanak ki kalendáriumokat, de ezek sem tiszti címtárat, sem pedig tudományos jellegű értekezéseket nem tartalmazhatnak s teljesen mellőzniök kell azokat a népies jellegű történetkéket, amelyek nem csupán értéktelenek, hanem káros hatást is gyakorolnak. (Helytartótanácsi levél Miscellanea 58 cs. 302 sz.) E norma értelmében SPEISER KERESZTÉLY 1777. augusztus 30-án tízesztendei szabadalmat kapott, hogy latin-, német-, magyar- és tótnyelvű tiszti címtáras kalendáriumokat adhasson ki, de köteles legyen a tudományos tartalmú cikkeket egyetemi tanárokkal előre megállapított tiszteletdíj ellenében megírtni, a kész szövegeket az egyetemi tanács és a helytartótanács bírálata alá bocsátani, és a jóváhagyott szövegeket az egyetemi nyomdában előállíttatni. Ezzel a szabadalommal tíz esztendőn át élt SPEISER KERESZTÉLY, ekkor azonban tőle is megvonták a szabadalmat, mert a helytartótanács 1788. június 8-iki leirata értelmében 1789-től kezdve kizárólag az egyetemi nyomda adhatott ki címtáras kalendáriumokat. (PITROFF: *Győri sajtó története* 13. l.)

A kalendáriumok monopolizálása ügyében tett kísérletnek az eredménye volt az a táblázatos kimutatás, melyet a kancellária 1775. március hó 24-én kelt rendeletére állíttatott össze a helytartótanács a városoktól és vármegyéktől beküldött jelentések alapján s amely a helytartótanács levéltárában maradt fenn. (Miscellanea 58 cs. 302 sz.) A kimutatás nem tekinthető teljesnek, mert nem minden vármegye tett eleget adatszolgáltatási kötelezettségének. Minthogy azonban kalendáriumelőállításal csupán a városokban megtelepedett nyomdák foglalkoztak, s a városok eleget tettek a felhívásnak, a táblázatos kimutatás alapján tiszta képet nyerünk arról, hogy hol állítottak elő kalendáriumokat. Csupán a kalendáriumok példányszámáról nem kapunk

teljes képet, mert a pesti EITZENBERGER- és ROYER-, továbbá a kassai LANDERER-nyomdák nem jelölték meg az előállított kalendáriumok példányszámát. A legnagyobb példányszámmal a pozsonyi LANDERER-nyomda szerepel a kimutatásban, amely évenként 8000 tizenhatodréttű, 6000 harminckettedréttű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő. Utána SPEISER pozsonyi könyvkötő következett, aki 11.000 negyedréttű, 3000 tizenhatodréttű és 1000 tiszti címtáras kalendáriumot készíttetett a pozsonyi PATZKÓ-nyomdában. PATZKÓ a saját kiadásában 6000 tizenhatodréttű, 6000 huszonnegyedréttű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő. A budai LANDERER-nyomda 5000 negyedréttű, 1000 tizenhatodréttű és 2000 harminckettedréttű kalendáriumot állított elő évenként. Közel állott hozzá a győri STREIBIG-nyomda, mely 2400 negyedréttű, 1000 nyolcadréttű, 2000 huszonnegyedréttű és 1600 harminckettedréttű kalendáriumról számolt be. Kisebb példányszámot mutattak ki a nagyszombati egyetemi nyomda és a pécsi ENGEL-nyomda, amely utóbbi csupán 100 tizenhatodréttű kalendáriumot állított elő. A kimutatásban feltüntetett számok alapján összesen 62.700 volt az évenként előállított kalendáriumok száma s ha e számhoz még hozzávesszük a kassai LANDERER-, valamint a pesti EITZENBERGER- és ROYER-nyomdákban előállított kalendáriumokat, közel 70.000-re becsülhető az évenként előállított kalendáriumok száma, amely számban nem foglaltatnak benn az Erdély területén előállított kalendáriumok. Ugyanazon kimutatás szerint a könyvnyomdák nyersen adták el a könyvkötőknek a kinyomott kalendáriumokat, akik kötés után hozták forgalomba azokat. Sajnos, a kimutatásnak ez a része nem teljes, mert a vármegyék közül számosan nem tettek eleget bejelentési kötelezettségüknek s ennek tulajdonítandó, hogy a kimutatás csupán 49.789 forgalomba került példányról számolt be. A pozsonyi LANDERER-nyomda beszámolója szerint évenként többszáz példány eladatlan maradt, de alig hihető, hogy a kinyomott példányok ezrei maradtak volna eladatlanul, mert ez esetben a kiadók alig ragaszkodtak volna oly szívósan ez üzletághoz. A valószínűség tehát a mellett szól, hogy az előállított példányok kevés kivétellel forgalomba is kerültek s ennek következtében a kalendárium tekinthető a XVIII. század legkeresettebb könyvének.

A könyvkötők által forgalomba hozott kalendáriumok árára nézve a táblázatos kimutatás részletes adatokat tartalmaz, ezek azonban annyira különbözök, hogy közös nevezőre alig hozhatók. A kalendáriumárakra mindenestre befolyással volt a kötés minősége, amire nézve a táblázatos kimutatás nem tartalmaz adatokat. Figyelemreméltó azonban a táblázatos kimutatás azon része, mely a kalendáriumárusítással foglalkozó könyvkötőket tünteti fel, mert ebből megállapítható, hogy a legtöbb könyvkötő Komáromban lakott és ezek évenként több mint 7000 kalendáriumot hoztak forgalomba. Amint tehát a XVIII. században a kalendáriumelőállítás székhelye Pozsony volt, úgy tekinthető a naptárforgalom központjának Komárom. Nagyobb mennyiségű kalendáriumot hozott még forgalomba Kecskemét is, ahonnan évenként több mint 4000 kalendárium került piacra. Ezeket a kalendáriumokat a könyvkötők természetesen főleg a vásárokon hozták forgalomba, mert ott lehetett azokat a legjobban értékesíteni.

A naptárkiadás üzleti részét illetően a táblázatos kimutatásban is találunk adatokat, sokkal jobban értékesíthető azonban e tekintetben az, amit SPEISER KERESZTÉLYnek 1774. szeptember hó 28-án LANDERER JÁNOS MIHÁLY elleni beadványa tartalmaz. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58 cs. 302 sz.) E szerint SPEISER KERESZTÉLY hat ív terjedelmű negyedréta alakú kalendárium tízezer példányban történt előállításáért 460 forintot fizetett a nyomdának, a tizennégy ív terjedelmű tisztí címtáras kalendárium kétezer példányban történt előállításáért pedig 180 forintot. Ugyanazon beadvány szerint a negyedréta alakú kalendárium százát 6 forinton árusította, amiből az következőnek, hogy a nyomási költség csupán úgy térült meg, ha 7—8000 kalendáriumot tudott eladni. Ezzel szemben azonban felhozza, hogy az előállított példányokból átlag 100 forint értékű eladatlan maradt s a hitelbe vásároló könyvkötőknél is sok pénze veszett el. Ha ez az állítása a valóságnak megfelelő lett volna, akkor aligha védekezett volna olyan szívósan LANDERER JÁNOS MIHÁLY ellen, aki kalendáriumkiadási szabadalmát a maga számára akarta megszerezni s e célból hajlandó volt 400 forintot jótékony célra felajánlani.

A kalendáriumok nagy kelendőségét nem a szoros értelemben vett naptári rész, hanem azok a gazdasági és gyógykezelési

tanácsokat, rendkívüli események leírását és újsághíreket tartalmazó részek biztosították, amelyek széleskörű érdeklődésre tartottak számot. Ezek a részek egyáltalán nem állottak irodalmi színvonalon, sőt megbízhatóságukhoz is szó fért, az olvasóközönség körében azonban a kalendáriumok ezért lettek és maradtak népszerűek. Különösen a SPEISERÉK kiadásában megjelent pozsonyi magyar kalendáriumok tűntek ki e téren, amelyek ezáltal mintegy úttörői lettek a későbbi hírlapoknak. A közölt hírek túlnyomóan külföldi eseményekről számoltak be, de magyarországi vonatkozásúak is találhatók közöttük. Az 1752. évi kalendáriumban többek között a következők olvashatók: „Pesten és Budán 4. Augusti mind a két királyi és tsászári fölség 24 hajóknak kísé- résekkel elérkezett, holott a hadi nép, a nemesség és a városi polgárság a Dunának egyik részén parádát tevéen estve 8 órakor, a második paráda pedig a kapunál a második máramarosi só- oszlopnál tartattatván bekísértetett. A következő napon hadi exercitium lévén a rátság az ő gyors serénységével igen nagyon kedveltette magát Öfelségénél. És onnét Öfelsége ment Budára, azután Gödölyöre M. Gróff Grassalkovich Antal camara praeses jószágára.“ A külföldi hírek közül figyelemreméltó az 1760. évi kalendárium következő közlése: „Lengyelországban lévő sidók mostanában két részre osztattatnak, talmudikusokra és anti- talmudikusokra, ezek az antitalmudikusok a Lengyelország fel- séges királynak és primásának alázatosan nyújtott memoriáli- sokban vagy levelekben erős tévelygéseket sidó hiteket elhagy- ván, az igaz Isten fijához az eljött Krisztushoz fordulván azt kérik, hogy a római igaz szent ekklesiának kegyes kebelében és az egész Lengyelországnak az ő polgári társaságában bévétessenek, amint szintén mások.“ Ezek ellen az újsághírek ellen a cen- zúrának nem volt kifogása, annál inkább üldözte azonban azo- kat a népies jellegű részeket, amelyek nem szolgálták a felvilá- gosodás ügyét. Éppen ezért már az 1770. január 12-iki hely- tartótanácsi rendelet utasította a helyi cenzorokat, hogy gon- dosan ügyeljenek arra, nehogy haszontalan és erkölcsrontó törté- retkéik, helytelen megfigyelések és téves értelmezések kerüljenek a kalendáriumokba és általában semmi illetlent és megbotránkoz- tatót ne tartalmazzanak (nihilque, quod incongruum, indecens et scandalosum esset, eis adjeciatur). Ezek a közlemények indították HELL MIKSÁT is arra, hogy a kalendáriumok szükségessé vált

reformjára felhívja a figyelmet, ami azonban az előadottak szerint nem járt eredménnyel. Változást e téren csupán a közművelődés nagyobb elterjedése teremtett, aminek eredményeként a kalendáriumok olvasóközönsége az alsóbb társadalmi osztályokból került ki, amelyek igényeit tovább is kielégítette azok tartalma.

GÁRDONYI ALBERT.

A BEREGI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE KÖNYVTÁRA.

A magyar bibliográfiában nem alkotnak nagy fejezetet a protestáns egyházi könyvtárak történetei. Pedig, hogy nemcsak a neves főiskolák országos jelentőségű könyvtárai részesei a magyar könyvkultúrának, hanem egyes parókhíák, köztük egészen kicsinyek is szép és értékes gyűjteményekkel rendelkeztek, arra vonatkozólag nem egy cikket közölt már a *Magyar Könyvszemle*.¹ Protestáns *egyházmegyei* könyvtárak sem igen szerepelnek a bibliográfiai köztudatban, pedig volt és van néhány, amelynek állománya valóban nem lekicsinylendő számú és értékű. A következőkben egy ilyen egyházmegyei könyvtárról kívánunk beszámolni — amint azt már előre jeleztük is² —, a *beregi református egyházmegyei könyvtárról*.

A beregi református egyházmegyei könyvtárról bibliográfiai megemlékezést nem ismerünk. LEHOCZKY monográfiájában³ beszél beregmegyei könyvtárakról, de néhány kölcsönkönyvtár mellett csak a munkácsi görög katolikus monostor mintegy kétezerkötetes gyűjteményét ismeri. „Ezekon kívül — írja — egyes tudománykedvelőknél és lelkészségeknél találatnak néhány százszáz kötetből álló könyvtárak, melyek azonban különös jelentőséggel nem bírnak.“ A beregi egyházmegyei könyvtárat LEHOCZKY úgylátszik ez utóbbiak közé számította. Nem említi ezt a könyvtárat GYÖRGY ALADÁR⁴ és nem található róla közlés a *Magyar Minerva* évfolyamaiban sem.

¹ PL. BÁN IMRE: A gyöngyösi református egyház könyvtáráról (MKSzle, 1940. III. füzet), vagy éppen legutóbb SZIMONIDESZ LAJOS: *Három protestáns parókhíalis egyházi könyvtár a XVII. században*. (MKSzle. 1941. I. füzet).

² MKSzle. 1940. I. füzet (99. lap).

³ LEHOCZKY TIVADAR: *Beregvármegye monographiája*. II. kötet. Általános rész. Ungvárott, 1881. 119—120. l.

⁴ Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886.

Megvan ezzel szemben *A Beregi Ev. Ref. Egyházmegyei Lelkész-Egylet Könyvtárának Jegyzéke*, melyet kis nyolcadrétű 51 lapon 1886-ban nyomtak ki Beregszászot. A *Jegyzék*, miután közli az 1886. június 16-i értekezlet határozatát, melynek értelmében a könyvtárból kivett könyv — bejelentés nélkül — 30 napnál tovább a kivevőnél nem tartható, főcímeik alatt csoportosítva sorolja elő a könyvtár állományát. Az egyes fő- és alcsoportok szerint a következőképen oszlott meg a könyvtár anyaga:

Magyar könyvek:

A) <i>Predikációk, imák</i>	95 mű	137 kötetben
B) <i>Theologia, erkölcsstan, bölcsészet</i>	77 mű	91 kötetben
C) <i>Jog, történelem</i>	73 mű	124 kötetben
D) <i>Vegyes rovat</i>	121 mű	237 kötetben
E) <i>Folyóiratok</i>	10 folyóirat	78 évfolyama
<i>Latin könyvek</i>	364 mű	408 kötetben

Német könyvek:

A) <i>Egyházi beszédek és imák</i>	23 mű	50 kötetben
B) <i>Hiittan, erkölcsstan</i>	32 mű	41 kötetben
C) <i>Vegyes</i>	36 mű	39 kötetben
<i>Francia</i>	2 mű	3 kötetben
<i>Görög könyvek</i>	32 mű	34 kötetben
<i>Függelék</i>	12 mű	12 kötetben
	és 1 folyóirat	9 évfolyama.

A *Jegyzék*nek a könyvtárban ma is meglévő egyik példányán ez áll: *A könyvtárnoké*. Ebbe a példányba a *Magyar könyvek* egyes csoportjai után az új szerzemények kézzel vezettek be. Ilyen új tételek alapján a *Magyar könyvek* csoportjai sorrendben ezt a növekedést mutatják: 17 mű 24, 14 mű 14, 6 mű 6 és 18 mű 18 kötetben (folyóirat-gyarapodás nincs). Ezek szerint a könyvtár összes állománya, az utólag beírtakat is beleszámítva, 930 mű lenne 1246 kötetben, azonkívül 11 folyóirat 87 évfolyama. Tekintve azonban, hogy a *Magyar könyvek Vegyes rovata* tartalmazza például a *Budapesti Szemle* 36 kötetből álló 13 évfolyamát, Révész Imre *Figyelmezőjének* első 8 évfolyamát, a *Sárospataki Füzetek* 13 évfolyamát, stb., a fenti összegek némileg módosítandók.

A *Jegyzék* nem képzett könyvtáros munkája. A felsorolásban — amely egyébként alfabetikus —, négy adatot kapunk: helyrajzi szám, szerző, rövidített cím, s hogy az illető mű hány

darab-, kötet-, vagy füzetből áll. A *Latin könyvek* között magyar és nem magyar szerzők vegyesen szerepelnek, BERZEVICZY *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarnja* (a *Jegyzék* címfelvételeiben csak az első öt szó szerepel) a *Német könyvek* közé került, míg az olyan könyvek, mint például *BOD Szent Hilarius*a, *SZÖNYI Martyrok koronája* vagy *RÉVÉSZ IMRE Dévai-monográfiája*, a *Vegyes rovatba* osztattak be.

A könyvtárból, amint azt a ma is meglévő kölcsönzési napló bizonyítja, rendszeres kölcsönzés folyt a kilencvenes évekig, aránylag csekély forgalommal. A könyvtár későbbi történetéről nem sok részletet sikerült megtudni. A cseh uralom viszontagságos időket hozott a könyvtárra is, s 1939 novemberében, a mostani hevenyészett rendezés előtt, nagyon szomorú állapotban találtuk a könyveket: az egyházmegyei iroda és könyvtár céljaira szolgáló két helyiség egyikében a fal mellett voltak felhalmozva. A könyvtárnak egyáltalában nem alkalmas, nedves (de amellett tűzveszélyes) szobában, sajnos, nagyszámú könyv vált teljesen használhatatlanná, sőt felismerhetetlenné. A többheti tisztogatás és válogatás folyamán megmentett ép vagy csak kis mértékben sérült könyvek *darabszáma* (folyóiratok és egyházkerületi, egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek hozzászámítása nélkül)⁵ meghaladja az 1350-et.⁶ Ezek közül

<i>Régi magyar</i>	61 mű	45 kötetbe kötve,
<i>Hungaricum</i> kerekszámában	750 mű	860 kötetben,
<i>Egyéb</i> kerekszámában	370 mű	460 kötetben.

A könyvtár *régi magyarjai* a következők:

RMK. I.-ből:

- 427. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*).
- 428. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Dictiones Ungaricae*).
- 475. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Postilla Scultetica*).
- 539. (*Exequiarum ceremonialium... Susannae Caroli és Exequiae Principiales*. Azaz: *Halotti pompa*).

⁵ A beszámoló további során közlendő számadatok *mindig* a folyóiratok és gyűlési jegyzőkönyvek számának hozzáadása *nélkül* értendőek.

⁶ Ezúton mondunk köszönetet D. Dr. RÉVÉSZ IMRE tiszántúli egyházkerületi püspök úrnak és BARY GYULA beregi egyházmegyei esperes úrnak, akik e könyvtárra figyelmünket felhívták és a könyvtárban való munkálkodást lehetővé tették s elősegítették, nemkülönben a *beregi református egyházmegyének*, amely e munkát anyagilag is támogatta.

540. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: Az Keresztyéni Religiora és igaz hitre való tanítás [CALVIN *Institutiójának* fordítása]).
662. (SAMORJAI: Az Helvetiai valláson levő Ecclesiaknak egyházi ceremoniajokról).
690. (WERBŐCZI: *Decretum juris consuetudinarii*).
731. (Canones Ecclesiastici és Az Edgyhazi Jó rend-tartásoknak Irot Törvényi).
779. (GELEJI KATONA ISTVÁN: Válság-Titka).
880. (MEDGYESI PÁL: Erdély s' egész Magyar nep ... Harmas Jajja).
881. (MILOTAI NYILAS ISTVÁN: Agenda).
891. (Confessio és expositio fidei Christianae).
922. (MEDGYESI PÁL: Igaz Magyar-Nep negyedik Jajja).
923. (MEDGYESI PÁL: Rab-Szabadeto Isteni szent Mesterség, Külön üllő Keresztyén és Serva domine).
924. (MEDGYESI PÁL: Igazak sorsa e' világon).
928. (SÉLYEI BALOG ISTVÁN: Uti-Társ).
934. (MEDGYESI PÁL: Sok Jajjokban ... merült igaz Magyaroknak ... siralmi).
935. (MEDGYESI PÁL: Istenhez való igaz Meg-térés).
936. (MEDGYESI PÁL: Ötödik Jaj).
946. (CZEGLÉDI ISTVÁN: ... Malach Doctornak ... Paj-Társi Szó Beszéde).
948. (MEDGYESI PÁL: Joseph Romlasa).
949. (VÁRALJAI LŐRINC: Tekintetes és Nemzetes Vaji Ibranyi Ferencnek Temetése).
960. (MEDGYESI PÁL: Magyarok Hatodik Jajja).
961. (MEDGYESI PÁL: Fel-gerjedt, s-pokol fenekeig hatalmazott Rohogo Tüz).
965. (MEDGYESI PÁL: Győzködő hit).
966. (MEDGYESI PÁL: Isteni és Istenes Synat).
1042. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Igaz hit [két példányban]).
1072. (KÉZDIVÁSÁRHELYI MATKÓ ISTVÁN: X, ut Tök Könyvnek eltépése.)
1179. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: A Négy Evangelisták szerint való Dominica).
1242. (CSÚZI CSEH JAKAB: Lelki Bölcseségre tanító Oskola).
1301. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Halotti Centuria).
1302. (TÓFEUS MIHÁLY: A' Szent Soltarok Resolutioja [két példány]).
1336. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Magyar Biblia).
1435. (DEBRECENI KALOCSA JÁNOS: Isten ajandekaval valo kereskedes).
1482. (PÁZMÁNY PÉTER: Prédikációk).
1628. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Discursus de Summo Bono*).
1650. (DEBRECENI EMBER PÁL: Garizim és Ébál).

Összesen 37 szám (a két duplummal 39 példány) SZABÓ szerint, aki azonban 539 és 731 alatt két-két, 923 alatt három, külön impresszummal és címlappal bíró művet vett fel.

RMK. II.-ből:

521. és 552. (GELEJI KATONA ISTVÁN: Praeconium Evangelicum, I—II.)
 589. (Index seu Enchiridion Omnium Decretorum).
 671. (GÖNCZI GYÖRGY: De Disciplina Ecclesiastica [*három példány*]).
 746. (NÓGRÁDI MATYÁS: Epistolae Ad Romanos Scriptae).
 835. (Compendium Doctrinae Christianae).
 938. (BUZINKAI MIHÁLY: Institutionum Dialecticarum Libri Duo).
 1318. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Analysis Apocalypseos).
 1402. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Dominica Catechetica).
 1519. (LISZNYAI PÁL: Professionum Scholasticarum Opera).
 1534. (ROSAEUS: Virgilii Evangelizantis Christiados Libri XIII.)
 Összesen 11 szám (a két duplummal 13 példány) SZABÓ szerint.

RMK. III.-ből:

729. (LASCIOVIUS PETRUS: Theorematum De Puro Et Expresso Dei Verbo).
 998. (SZEGEDI KIS ISTVÁN: Speculum Pontificum Romanorum).
 2238. (BETHLEN JÁNOS: Rerum Transylvaniae Libri Quatuor).
 3604. (OTROKOCSI FÓRIS FERENC: Apocalyptica Tuba Quinta).
 4721. (OKOLICSÁNYI PÁL: Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelicae In Hungaria).
 Összesen 5 szám SZABÓ szerint.

A felsorolt művek általában önálló köteteket alkotnak. Egybekötetett az I. 427 és 428, az I. 690 és II. 589 (e két utóbbi rendszeren egybekötve maradt fenn). Az I. 539 latin és magyar részét nem a SZABÓ által jelzett sorrendben, hanem megfordítva kötötték be. Nagyobb kolligátum kezdődik I. 880-nal. Ebben a MEDGYESI-gyűjtőkötetben a következő rendben követik egymást az egyes darabok: I. 880, 934, 922, 935, 936, 960, 961, 923, 924, 965, 966, 948, 949 (az utolsó VÁRALJAIÉ). A kolligátumban MEDGYESI két alkalmi beszéd sorozata található; az egyik, mely nyolc darabból áll és melynek bevezetője az I. 934, *teljes*. A másik hét darabból álló sorozatból (ennek I. 960 a bevezetője és tartalommutatója) hiányzanak: I. 962, 963 és 964. A kolligátumban a sorozatok egyes darabjai fejforgatott rendben és még egyéb MEDGYESI-művek közbeiktatásával köttetnek be. Különösen érdekes azután a a kolligátum, melynek első tagja a II. 671 (GÖNCZI: De Disciplina Ecclesiastica). GÖNCZI után a ZOVÁNYI GYÖRGY-féle *Canones ecclesiastici* 1723-as kolozsvári és az ugyancsak ZOVÁNYI-féle *Liturgia ecclesiastica* 1733-as kolozsvári kiadásai következnek, majd egy magyar nyelvű nyomtatvány 290—321. lapjain terjedő töredéke, melyek a *Házassulandók egybekeléséről* és a *Házásoknak egymástól való elválásokról okairól* szólnak. A kolligátum lapjain található több egyházi jogi vonatkozású bejegyzés arról tanúskodik, hogy az ismeretlen tulajdonos mindennapi használatra való kézikönyvet szerkesztett össze magának.

A könyvek *teljesség* és *épség* tekintetében aránylag igen jó állapotban vannak. Nagyobb hiánya a II. 746-nak (NÓGRÁDI) és a III. 998-nak (SZE-

GEDI) van; előbbiből 35 lap szakadt el és veszett el, utóbbinak nincs meg a címlapja, a mű előtti 8 számozatlan levélből 7. és a 285—302. lapok hiányzanak, a 16. lapig pedig a lapok csonkák. A könyv a 284. lapig újkori papírkötésben van, a még előkerült 303—348. lapok azonban szabad levelekben. Ez utóbbi levélcsoport valamivel nagyobb méretű, mint a bekötött rész, amelyet körülvágtak. Ezek a levelek tehát alighanem még a legutóbbi bekötés előtt szakadtak el a többtől. A könyv mostoha sorsa összefüggésben lehet ismert tulajdonosa, SZÉLES ANDRÁS parókhíjának leégésével.

Az említettekén kívül még 16 könyvnek van 1—4 lapos hiánya, rendszeresen címlap vagy a mű elején vagy végén lévő számozatlan levelek közül egyik-másik, a főszöveg azonban szinte mindenütt ép. Vannak viszont különösen szép példányok, mint például a KOMÁROMI CSIPKÉS-féle *Biblia*.

A kötések közül már sokkal több a rongált, szétmállott. Kevés az egykorú. Találtunk azonban egy igen szép *liliomos* (I. 427) és egy *legyezős* (II. 521) kötést. A legyezős kötés mellső táblájának alján 1645-ös évszám, ezzel párhuzamosan felül pedig *M. T. CZ.* betűk olvashatók.

A könyvek között sok a *glosszált*, *bejegyzésekkel tele* példány. A tulajdonosokat és áratokat illető beírásokon kívül idejegyezzük az érdekesebbeket:

I. 475. A hátsó fatáblára ragasztott papírlapon lévő és 1781-ből eredő feljegyzés szerint egy ló vétetett nyereggel és minden egyéb hozzátartozandóságokkal 28 forintért.

I. 539. A könyvet egyik tulajdonosa (valószínűleg STEPH. ASZTAL) felhasználta egyházi szolgálatában. GÖNCZI JÓZSEFnek a 207. lapon lévő beszédében a 'mi előttünk fekvő Kegyelmes asszonunknak halálán' szöveget a lap szélén így javítja: 'Attiankfianak halalan'.

I. 1042. A mutatótábla utolsó levelének hátoldalán, az ezután következő három betétlevelel és a hátsó tábla belsején gyógyszer-receptek olvashatók

I. 1179. SZABÓ nem jelzi, hogy a címlap után, a szöveg előtt *Aiánlólevél*, *Előljáró beszéd* és egy SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLYhoz írott *vers* van összesen 12 számozatlan levélen. Az egyik betétlapon családi bejegyzés van: 'Anno 1774 Die 10 Februarii vitték el az leányomat Klárát férjhez'.

I. 1336. Provenienciája ismeretlen, de tulajdonosa egy sereg családi eseményt örökít meg Bibliájában. A Genesis kezdete előtti üres lapra ezt írta: 'In Anno 1763 Die 4 Septembris Isten bölcs végzéséből edgyes életmet páros étellel akarván felváltani vettem magamnak Hazas társul Ketskeméti Máriát. Solt CXXVIII : 3...'. Az Ószövetség végén lévő üres lapon és a rákövetkező metszetnek a hátlapján szerepelnek a gyermekek. A bejegyzett öt közül az első, Ismael, aki 1764. október 30-án született Kolozsvárott, az ottani külső templomban SOÓS FERENC keresztelte meg s keresztanyja VERESTŐI GYÖRGYNÉ volt. Mindenesetre igen érdekes, hogy a tulajdonos, aki sejtetőleg szintén lelkipásztor volt, ezt a KOMÁROMI CSIPKÉS-szövegű Szentírást használta családi Bibliának és *nem* valamilyen KÁROLYI-kiadást.

I. 1650. Az ismeretlen tulajdonos felesége — más papírnemű nyilván nem lévén kéznél — az eredeti bőrkötésű könyv hátsó táblájának belsejére (a könyvet fordítva tartva) alighanem mosásba adott fehérneműekct jegyzett

fel; így: 'Hét lepedő | és két adrosz (!) | hat kendő ing kető | három ing vál és egy pendej | két gatyá...'

II. 938. Tulajdonosa, FARKASDI PÁL, 1676-ban tankönyvül használta.

II. 1318. Az egyik betétlapon ez a latin szöveg áll az imádságról: 'Cum adstando oramus promptitudinem nostram; cum sedendo oramus aequiescentiam nostri cordis in Deo; cum genibus (!) flexis oramus, humilitatem nostram significamus. Ergò Estò adstando, estò gemibus flexis oremus (modò sine superstitione Faciamus), in hoc ipso nõn curamus'.

Az 1886-os nyomtatott *Jegyzék*ben még találunk néhány címet, melyek bizonyosan vagy esetleg *régi magyar könyvre* mutatnak, de ma már nincsenek meg a könyvtárban. Ilyen a '*Sz Tzene Péter. Helvetica Confessio*', vagyis *Szenci Csene Péter* vezetés munkája, amely *mindenképen* régi magyar, csak a *Jegyzék* címszövegéből megállapíthatatlan, hogy az oppenheimi (1616), debreceni (1616), sárospataki (1654), vagy kolozsvári (1679) kiadás volt-e. Szerepel a *Jegyzék*ben '*St. Katona Geléji. Canones Ecclesiastici*', amely vagy RMK. II. 700-zal vagy II. 1918-cal volt azonos.⁷

Áttérve a 750-nyi nem régi magyar *Hungaricumra*, általánosságban már itt is megjegyezhetjük, hogy a könyvtárnak nem volt speciális gyűjtőköre. A nyomon követhető kezdettől fogva élt azonban a könyvtárért felelős személyekben a könyv megbecsülésének érzése. Ezt nyilvánvalóan erősítette az is, hogy a könyvtárnak kimutatható komoly és rendszeres javadalma (legalább is a mult század utolsó évtizedeiig) nem volt s így *minden*, a könyvtárhoz bármily úton érkező nyomtatványt örömmel fogadtak. Eképen alakult azután ki egy olyan könyvtár, amelyben Bibliáktól és prédikációskötetektől a kalendáriumokig és a féregirtás útmutatójáig a különböző tárgyú és értékű könyvek igazán nagy választéka található meg.

A XVIII. századbeli *szenítrások* közül a legrégebbi a BÁRÁNY GYÖRGY-féle 1754-ből való fordítás; újabbak egy a hangjegyes zsoltárrésznel csonka bázeli 1770-es és egy sárospataki 1835-ös kiadás. Az *egyházi beszédek*et tartalmazó kötetek szerzői között ott vannak (csak néhányat említve) ANGYÁN JÁNOS, BÁTHORI GÁBOR (*Az evangéliumi keresztyén tolerantzia*), DIÓSZEGI SÁMUEL, DOBOS JÁNOS, FÉSÖS ANDRÁS, HUNYADI FERENC, KOLMÁR JÓZSEF (*Keresztyén katedrai tanítások*), KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN, KECSKEMÉTI ZSIGMOND (*Falusi prédikátiói*), KOVÁTS SÁMUEL, RÉVÉSZ IMRE, SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN, TAKÁTS ÁDÁM, TOMPA MIHÁLY, VÉTSEY JÓZSEF (*A keresztyén erkölcsi tudomány*) s megtalálhatók többek között FABIÁN és LACZAY *Prédikátori Tárházának*, az *Erdélyi Prédikátori Tárnak* vagy az *Abitatosság órájának* kötetei. Különféle *halotti beszédek* egész serege van részben egyes

⁷ A felsorolt régi magyar anyagról rögtönzött cédulakatalógust készítettünk. A cédula első lapjának bal felső sarkában az RMK. szám, alatta a mű leírása szerepel (SZABÓ szövege röviden), ez alatt [] között a könyvtárban lévő példány épségének, állapotának, kötésének jelzése, a cédula hátlapján pedig a könyvtárban lévő példányban található provenienciális és egyéb bejegyzések. A könyvek zárt szekrényben, RMK. sorrendben állítottak fel.

füzetekben, részben régi szokás szerint kötetekbe kötve 'Alkalmatosságra mondott beszédek' gyűjtőcím alatt. Éppígy nincs hiány *imádságoskönyvekben* sem, a rendszeres teológiai tárgyú munkák között pedig megtaláljuk például MELIANUS GNATERETH (= HELMECZY ISTVÁN) *Igasság paizsát*. A magyar egyháztörténiát elsősorban LAMPE-DEBRECENI EMBER PÁL (*Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*), BOD PÉTER (nemcsak a *Historia Hungarorum ecclesiastica*, hanem egyéb történeti munkái is) és SINAI MIKLÓS (= VICTORINUS DE CHOREBO: *Sylloge actorum publicorum*) képviselik. De nem hiányzanak BUDAI ÉZSAIÁS könyvei, HEISZLER egyháztörténete, RÉVÉSZ IMRE számos műve (köztük CALVIN-életrajza, a SYLVESTER- és DÉVAI-monografiák), SZOMBATHI sárospataki iskolatörténete vagy TÓTH FERENC egyháztörténeti könyvei sem. Láttuk a GLATZ-féle 300 éves reformációi jubileumi emlékkönyvet is. Bőven vannak egyházzajgi tárgyú nyomtatványok (FABRITZKY: *Gradus consanguinitatis*, KOVÁCS JÁNOS: *Az atyafiság és sógor-ság*, FELSDŐRI FÜLEP GÁBOR könyve a lengyel-litván evangéliumi egyházak törvényeiről, KONEK és KOVÁCS ALBERT egyházzajgi kézikönyvei s a *Canones ecclesiastici* 1711 utáni számos kiadása). Részai a könyvtárnak a közismert teológiai és általános lexikonok és kézikönyvek: BOD PÉTER *Magyar Athénása*, WALLASZKY *Conspectusa*, WESZPRÉMI *Succincta medicorum biographiája*, BROUGHTON történeti lexikona, HÜBNER—FEJÉR *Mostani és régi Lexikona*, a *Közhasznú esmeretek tára*, LADVOCAT *Historiai dictionariuma*, MOKRY BENJÁMIN kézillexikona stb. A könyvtár történeti tárgyú könyveiből kiemelhetjük ENGEL *Monumenta Ungricáját*, FÉNYES ELEK munkáit (*Magyarország statisztikája*, *Magyarország geographiai szótára* stb.), HORVÁTH MIHÁLY magyar történetét, HUSZTI ANDRÁS *Ó és Új Dáciáját*, SCHWARTNER *Statistik des Königreich Ungarnját*, SZÜCS Debrecen-történetét és TIMON *Imagóját*. Nem kissebben fordulnak elő a könyvtár állományában a közismert *külföldi* teológiai és bölcséleti munkák (CHANNING ELLERY, DRELINCOURT, DODDRIDGE, DRUMMOND, OSTERWALD stb.) magyar fordításai. A protestáns teológiai irányú könyvek között akad néhány *római katolikus* is, például *XIV.-dik Kelemen pápának levelei* (KÓNYA fordítása). Német és francia nyelvkönyvek és szótárak mellett két PÁRIZ—PÁPAI szótár van a könyvtár birtokában; egyik az 1782-i, másik az 1801-i kiadás egy-egy példánya.

Még néhány megemlítenő könyv: BEREGSZÁSI PÁL: *Ueber die Aehnlichkeit der Hungarischen Sprache mit den Morgenländischen*, BERZEVICZY GERGELY: *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*, BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID: *A tudományok magyarul*, BARÓTHI SZABÓ DÁVID: *Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei*, BEREGSZÁSI NAGY PÁL: *Dissertatio philologica, Commentatio brevis de unione protestantium*, CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY nevezetesebb poétai munkái (Bécs, 1816), *Alkalmatosságra írt versek* CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY által (Nagyvárad, 1805), CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: *Lilla* (Nagyvárad, 1808), DUGONICS ANDRÁS: *Trója veszedelme* (Pozsony, 1774), GRÓF DESEWFFY JÓZSEF: *A „Hitel” című munka taglalata*, GRÓF DESŐFI JÓZSEF: *Bártfai levelek*, BARÓ EÖTVÖS JÓZSEF: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*, FÖLDI JÁNOS: *Természeti história*, HORVÁTOVIĆ DOI OLJÚB: *Sol-*

len wir Magyaren werden?, KERESZTESI: *Krónika Magyarország egyházi és polgári közéletéből*, KERESZTES—KOVÁCS ÖDÖN—BARTÓK: *Tájékozás az újabb theologia körében*, KAZINCZY FERENC *Munkái*, KOVÁTS MÁTYÁS: *Barátságos értekezés a Vallási Egyesülés Ideájának Szerzőjével*, LEHOCZKY: *Bereg vármegye monographiája*, *Magyar Grammatika*, mellyet készített Debrecenben egy magyar társaság, *Magyar fűvészkönyv* (Debrecen, 1807), MÁRTON ISTVÁN: *Keresztyén teológusi morál*, MARÓTHI GYÖRGY: *Arithmetica*, PÉTZELI JÓZSEF: *Henriás*, PÉCZELY JÓZSEF: *Pallas Debrecina*, PÁRV PÁPAI FERENC: *Pax sepulchri* (Kolozsvár, 1760), RÉVAI: *Antiquitates literaturae Hungaricae*, SOMOSY JÁNOS: *'Sidó grammatica Gesenius Vilhelm után*, PRIVATUS VERIDICUS (= CSEBI POGÁNY ÁDÁM): *Succincta deductio iurium et gravaminum Evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria*, SZÉCHENYI ISTVÁN: *Hitel* (Pest, 1830), SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN: *Keresztyén alattvalói elmélkedés*, SZIKSZAI BENJÁMIN: *Biblia szövétnéke*, SZIKSZAI GYÖRGY: *Mártírok oszlopa*, SZÖNYI N. ISTVÁN: *Mártírok koronája*.

Ezek mellett azonban helyetfoglalnak a könyvtárban az efajta nyomtatványok is: *Anleitung für Nichtärzte zur Wiederbelebung der Scheintodten* (Kassa, 1853); *Bizonyos oktatások, menemű móddal kellessék a vízbe esett, 's abban elfulladott... Embereken hathatósan segíteni* (Eger, 1780); *Gazdasági Kistükör* (Pest, 1845); *A józan életnek némelly réguláji* (Pest, 1815); HUFELAND KRISTÓF: *Az ember élete meghosszabbításának mestersege* (megbővítette KOVÁTS MIHÁLY, Pest, 1799); ZSOLDOS JÁNOS: *Az egészség fenntartásáról való rendszabások* (Sárospatak, 1818); *Kiirtó módja és szerei az ártalmos férgeknek minden méreg nélkül, vagy is Megérthető Tanítás, mint kellyen az egereket, patkányokat, legyeket, tetveket, földibolhákat, hangyákat, rókákat, hörcsököket, vakondokat, mezítelen csigákat, zsizsikeket, hernyókat, svábbogarakat, lótetveket, szút, molyt, 's a' t'. ollyan szerek által kivészíteni, mellyek az ember' életének és egészségének nem ártanak* (3. kiadás, Pest, 1831).

A könyvtár hungaricum-anyagába tartozik még egy sereg XVIII—XIX. századi *tankönyv*, *klasszikusok* iskolai használatra való szövegkiadásai, XIX. századi különböző *kalendáriumok* (Miskolcon készült... nemzeti kalendárium, A magyar házibarát, Pataki nap és névtár, Protestáns Képes Naptár, Protestáns Naptár, Protestáns Új Képes Naptár, Sárospataki Népszerű Naptár, Debreceni Magyar Kalendárium) egyes évfolyamai és több száz egyházmegyei és egyházkerületi *gyűlési jegyzőkönyv*, *névkönyv* és *névtár* az egész ország mindkét evangéliumi egyházának kerületei és megyéi részéről.

A könyvtár valamikor nagyszámú *folyóiratai* közül a legtöbb ma már használhatatlan állapotban van és nagyon hiányos. Sok ép kötete van azonban még ma is a *Budapesti Szemle* 1857—69 közötti, a *Sárospataki Füzetek* ugyancsak 1857—69 közötti évfolyamainak és a RÉVÉSZ-féle *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőnek*.

A könyvtár kerek 370 *egyéb* könyve között az első helyet foglalják el a *Bibliák*. Legrégibb egy *Biblia cum summariorum apparatusu*. Kolofónja szerint GILBERTUS DE VILERS nyomta Lyonban, 1521-ben. Lipcsei, 1657-es

kiadású egy *Biblia universa et hebraica*, 1627-es és 1739-es amsterdami egy-egy *Biblia Sacra* és 1764-es zürichi egy *Sacra Biblia*. A *Septuagintának* két kiadását találtuk (Amsterdam, 1683 és 1725), görögnyelvű Újszövetség (*Novum Testamentum Graece* és Ἡ καὶνὴ διαθήκη) pedig öt van: Orléans 1609, Gotha 1708, Amsterdam 1717 és a kétkötetes GRIESBACH-félének két kiadása: Halle 1770 és Lipcse 1805. A LUTHER-Bibliának egy 1750-ből való hallei kiadását láttuk.

A könyvtárnak ezt a részét kevésbbé mondhatjuk vegyesnek, mint a hungaricumokét. Ez onnan magyarázható, hogy itt legnagyobb részét külföldön vett és onnan hozott könyvekről van szó, melyeket tulajdonosaik külföldi tanulmányútjaik alkalmával szereztek be. Persze ebben a csoportban is előfordulnak azért olyan könyvek, mint például a *Sammlung witziger Einfälle* (Berlin und Leipzig, 1779).

A *prédikációs* kötetek között FRANZ VOLKMAR REINHARD több mint 40 kötetes sorozata vezet. A református egyház egyik legnevesebb szónokának, a páratlan hatású SAURINNEK németül vannak meg a beszédei 10 kötetben, a mezőgazdasági és földművelési prédikációkat író ZERRENNERNEK pedig *Natur- und Ackerbaupredigten* című kötetét jegyezhetjük fel.

A XVI—XVIII. századi nyugati protestáns teológiai irodalomnak a könyvtárban meglévő néhány nevezetesebb darabja: ALTING: *Fundamenta punctuationis linguae sanctae* (Frankfurt, 1701; TÓTFALUSI ugyanezt 1696-ban kinyomta Kolozsvárott); AMESIUS: *De conscientia et eius iure vel casibus* (Amsterdam, 1610; megjelent Debrecenben is, 1685); a magyar protestáns teológiára oly nagy hatással volt COCCEJUS munkái hatalmas foliásokban, köztük a 8. kötet (Amsterdam, 1673), amely az első teljes héber szótárnak nevezhető *Lexicon et commentarius sermonis hebraici et chaldaicit* tartalmazza; a gályarabságra ítélt magyar protestáns lelképásztorokért sokat tett J. H. HEIDEGGER *Historia papatus* (Amsterdam, 1698), amelynek egyik fejezetében a magyarországi protestánsüldözésekről ír; HEIDEGGER *Anatome Concilii Tridentinijének* editio princeps; a RÁKÓCZI érdekében Hollandiában és Angliában járt és EMBER PÁLLAL és PÁRIZ PÁPAIVAL összekötöttést fenntartott JABLONSKY DÁNIEL ERNŐ *Institutiones Historiae Christianaeja*; LEUSDEN *Compendium biblicumának* negyedik, APAFY MIHÁLYNAK ajánlott kiadása (Leyden, 1694) és ugyancsak LEUSDEN *Philologus Hebraeo-Mixtusának* harmadik, TELEKI MIHÁLY özvegyének és gyermekeinek ajánlott kiadása (Leyden—Utrecht, 1699); SCHRÖCKH JÁNOS MÁTYÁSNAK (BÉL. MÁTYÁS unokájának) *Historia religionis et ecclesiae Christianaeja*; a magyarok előtt nagy tekintéllyel bíró és különösen ALVINCZIRE és SAMARJAIRA ható PAREUS DÁVID *Corpus Doctrinae Christianaeja* (Hanau, 1624); a magyar gályarabokkal szintén összekötötésben volt FR. TURRETINUSNAK, a nézeti számára sok kinn tanult magyar diákot megnyert coccejanus CAMPEGIUS VITRINGÁNAK és a coccejanusok legélesebb ellenfelének, a holland református skolasztika vezérének, VOETIUS GISBERTNEK több műve. Felleltük ezek mellett még AMMON nem egy művét, BUDDAEUS, EICHHORN, CHR. GELLERT, HUGO GROTIUS, JOACHIM HILDEBRAND, LAMPE, LIGHTFOOT, PH. VAN LIMBORCH, B. MEISNER, OSIANDER, PISCATOR, SPANHEIM, ROSENMÜLLER.

RAMBACH, SALOMON VAN TILL és HERMANN WITSIUS egy vagy több könyvét. CALVIN *Institutiójának* 1612-es genfi, *Timótheus-kommentárjának* pedig 1648-as genfi kiadása van meg. ERASMUS *Colloquia familiariaj*át két kiadása is képviseli: Leyden, 1664 és Ulm, 1747. Az egyházatyák közül TERTULLIANUS művei egy folió (Tomus primus, Bazel, 1521) és egy nyolcadrét (Tomus secundus, Párizs, 1566) kötetben vannak a könyvtár birtokában. Az egyháztörténetírás atyja, EUSEBIUS sem hiányzik: a két hatalmas kötet az 1579-es bázeli kiadásból való. Még két nevezetes egyháztörténeti munkát kell megemlíteni: JOHANNES SLEIDANUSnak a schmalkaldeni szövetség megbízása alapján készült reformációtörténetét (Strassburg, 1561. — A példány egy 1613-ból való magyarországi bejegyzés szerint 'liber rarissimus') és MOSHEIM főművét (*Institutiones historiae ecclesiasticae antiquae vel recentioris*, Helmstedt, 1755). Van AUGUSTINUS (*Opera omnia*, Augsburg, 1537 és *De gratia et libero arbitrio*, Köln, 1530), FLAVIUS JOSEPHUS (*Opera*, Bazel, 1567), de van KANT is (*Kritik der reinen Vernunft*, Frankfurt—Lipce, 1794; *Kritik der praktischen Vernunft*, Grác, 1796, stb.) és FICHTE (*Versuch einer Kritik aller Offenbarung*, Königsberg, 1793) meg LESSING is (*Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger*, Berlin, 1784). És ne hagyjuk végül említés nélkül a klasszikusokat, HOMEROST és AESOPUST, HORATIUST és JUVENALIST, SENECA-t és PLAUTUST, OVIDIUST, MARTIALIST és TERENTIUS VARROT. Van köztük néhány XVI. századi kiadás is: OVIDIUS *Amatoria* — Lyon, 1558, TERENTIUS VARRO *Opera omnia* — 1581, HOMEROS *Op. omnia* — Bazel, 1561.

A felsorolt könyvek állapota általánosságban jónak mondható. A több-kötetes munkákból soknak elveszett vagy tönkrement egy-egy kötete, de mivel nem egy mű több példányban is bekerült a könyvtárba, a különböző eredetű darabokból rendszerint összeállítható egy-egy teljes munka. Az egyes könyvek természetesen tele vannak bejegyzésekkel, melyek nemcsak provenienciára és értékre vonatkoznak, hanem különböző természetűek: a könyvek tudományos fejtegetéseivel kapcsolt glosszák, a szerzőkre vonatkozó adatok és egészen magánjellegű megjegyzések. Lássunk egy-egy példát: ZEP-
PER *Politia ecclesiastica* című könyvének (Herborn, 1607) címlapján ez áll: 'Jegyzés. Ez egy felette ritka könyv. Ebből vette Gelei Katona István a maga Canonit. P. o. vesd össze a Gelei 99-ik Canonát Zeppernek p. 539. 646. lévő szavaival. Egy Magyar Református Tudos Papnak tehát nagy kin-cse ez. Sz. A. mk.' A kezdőbetűk és a kézírás SZÉLES ANDRÁS-ra mutatnak.

A két EMBER—LAMPE egyik példányában hosszabb bejegyzés adja elő a mű szerzőségének kérdését. PÉTZELI *Henriásába* pedig CSEGÖLY ISTVÁN 1804. július 21-én ezt írta: 'Bötsi káplánságomba, dél után két órakor az ágyba le dülvén el aludtam, 's álmomba valami esmeretlennel Liliomot szedtem egy gyönyörűséges réten, 's mikor azoknak szépségeket bámulnám; ezt a verset tsináltam, álmomba: Ki adta néked a' szép színt? óh gyönyörű Liliom! — Egy végtelen mennyei ok — 's mindenható hatalom. — A' Poëtai regula szerint nem üt ki a vers két Sillabára; de csak annak bizonyosságára írtam le, hogy mennyire dolgozik, és tisztán képzeli a' Lélek még akkor is,

mikor a test pihen; sőt sokszor felségesebb gondolatokat formál, nem vonat-tatván el akkor annyira a' testi érzékenységektül.'

A könyvtár jelenlegi állományával kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy összesen alig haladja meg a 150-et azok-nak a nyomtatványoknak száma (közgyűlési jegyzőkönyveket és folyóiratokat nem számítva!), amelyek megjelenési ideje *túl* van 1850-en: a könyvtár tehát inkább *régi jellegűnek* mondható. Még jobban kell hangsúlyoznunk azt, hogy a kerekszám 800 régi magyarral és hungaricummal szemben csak 370 egyéb mű áll, ami annyit jelent, hogy a jegyzőkönyvek és folyóiratok leszámít-ásával is *a könyvtár kétharmadrészben magyarnyelvű vagy magyar szerzőktől való nyomtatványokat tartalmaz; ez pedig erősen kidomborítja magyar színezetét.* Azért kell ezt különösen kiemelnünk, mert a hasonló korból való római katolikus főpapi és a főúri könyvtáraknál ez a magyar szín sokkal halványabb.

Megismerve a beregi református egyházmegye könyvtárá-nak *anyagát*, meg kell kísérelnünk feleletet adni arra a kérdésre, hogy *miképpen gyűlt össze* ez az anyag. Minden pozitív adat ismerete nélkül is megállapíthatja bárki, hogy ez a könyvtár nem bőséges anyagi eszközökkel rendelkező könyvgyűjtő vagy könyvgyűjtők törekvéseinek eredménye. Valóban semmi nyoma annak, hogy barokk könyvtár lett volna. Nem bővelkedik ritka-ságokban, a könyvek nincsenek díszes kötésekben, a hely pedig, amely befogadta a könyveket, sem ma, sem régebben nem volt építőművészeti mestermű. Évtizedek óta egynéhány négyzet-méternyi szoba a „könyvtárterem“, amely egyúttal levéltár, esperesi iroda és egyházmegyei tanácskozásihelyiség is; azelőtt pedig bizonyára az esperes vagy generális notarius parókhiján az iroda polcain talált helyet a könyvtár birtokállománya. Célja mindig a leggyakorlatibb volt: segítőeszköz egy egyházmegye lelkipásztorai számára hivatásuk minél tökéletesebb betöltésében. A könyvtár előtt pedig a könyvek állomáshelye egy falusi parókhia lelkipásztori dolgozószobájának könyvespolca volt. A könyvek bejegyzései mutatják, hogy egészen az újabb időkig (1876) az anyag elenyésző kisebbsége került csak közvetlen be-szerzés útján a könyvtárba, a túlnyomó többség egyes lelki-pásztorok (vagy kiserészen mások) hagyatékából, ajándékozásá-ból származik.

A könyvtár kialakulásának történetére vonatkozólag nem kívánunk túlmesszi következtetésekkel próbálkozni. Az egyházmegye hatalmas levéltári anyagának remélhető feldolgozása bizonyosan sok közelebbi adatot fog majd napvilágra hozni. A könyvtár alapítása egyelőre szemünk előtt elvész a múltban. Éppen ezért a rendelkezésünkre álló adatok alapján a könyvtár sorsát *visszafelé* fogjuk nyomon követni.

Az 1886-ban megjelent *Jegyzék* összeállítása után is gyarapodott régi jellegű anyaggal a könyvtár. Ez a *Jegyzék* és a mai állomány összevetéséből megállapítható. A gyarapodás nem is volt kismérvű, hiszen a *Jegyzék* 930-as állományával szemben ma körülbelül 1180 mű áll, pedig a most végzett rendezés során is meglehetősen sok tönkrement könyvet kellett kiselejteznünk.

A könyvtár tulajdonképpen nem az egyházmegyének, hanem az *egyházmegyei lelkészegyesület*nek a tulajdona volt. A könyvtár minden kötetének címlapján ez a bélyegzőlenyomat olvasható: *A' Bereg Megyei Ev. Ref. Lelkészi Egylet-Pecsétje 1877.* Ennek a lelkészegyesületnek az egyházmegye minden lelkipásztora tagja volt és a tagdíjakat könyvek vásárlására fordították. A beregi egyházmegye 1876. június 20—21-i gyűlésének *Jegyzőkönyve* a III. pont alatt ugyanis ezeket mondja: „Hivatalból minden lelkész tagja lévén a lelkészi egyletnek s a tagsági díjakon beszerzendő könyvek nem egyes lelkészek, hanem az egyházmegyei lelkészi könyvtár tulajdonát képezvén...”

Az 1873. június 10—11-i közgyűlés határozata alapján BARI SÁNDOR tivadari lelkipásztortól ÁTÁNYI DÁNIEL és SÜTŐ KÁLMÁN lelkipásztorok átvették az egyházmegye levéltárát. Az átvételről szóló és az 1873. augusztus 7-i gyűléshez terjesztett jelentésben előadják, hogy a levéltári anyagban néhány könyvet is találtak. Ezek: egy *Canones ecclesiastici*, melyet VÉGH BENJÁMIN bodpaládi pap ajándékozott a beregi traktusnak 1817-ben; ugyancsak egy *Canones ecclesiastici*, BALAJTHY MIHÁLY ajándéka; *Articuli ecclesiarum cis et ultra Tibiscum...* 1767, ajándékozta BARI ISTVÁN, 1818-ban; az 1790. évi országgyűlés alkalmával írásba benyújtott, és köztanácskozás alá vett dolgok és munkák, ajándékozta MOLNÁR ISTVÁN assessor, 1800; BOD PÉTER *Judiciaria fori ecclesiastici praxisa* (1757), LUKAHALMOSI NAGY GYÖRGY istvándii pap 1817-ből való ajándéka. Az itt felsorolt öt könyvből az első és az ötödik még ma is megvan a könyvtár-

ban. Bejegyzéseik így szólnak: *„A Tractusi könyv Tárnak ajánlja Balajthy Mihály mpr. — a kánonos könyvé; a BOD-nyomtatványé pedig: Tiszteletes tudós Lukahalmosi Nagy György, az Istvándi Ref. Ekklezsia Lelki Pásztorja ajándékozta a Beregi Vener. Tractus számára 1817^{ik} Eszten. 18^{ik} Jan. Visitatiokor. Signatura per Andr. Széles, Ord. Notarium et Visitatorem tunc temporis.‘* Ezekről a könyvekről (mind az ötről) ÁTÁNYI DÁNIEL a levéltárrendezéssel kapcsolatban 1875-ben készített jelentésében így emlékezik meg: „Végezetre vannak még a levéltárba több nyomtatványok is, mint régi Kormány lapok több kötetekben — Batizi féle egyházmegyei rajzok — adakozási kis könyvek Pest részére — és vagy 5 darab régi Canonos könyvek — és ezek mint eddig, úgy ezután is csendesesen nyugodhatnak.“

Úgy látszanék tehát, mintha 1873—75-ben a könyvtár csak ebből a néhány könyvből állott volna, amelyeket a levéltári anyaggal együtt őriztek. A helyzet azonban az, hogy a könyvtár ekkor már különálló volt a levéltártól s az öt „cánonos könyvek“ valamely más okból maradtak a levéltárban.⁸ A könyvtárban ugyanis van még néhány könyv, amelyeknek bejegyzése arról tanúskodik, hogy ajándékozás révén jutottak a könyvtár birtokába, mégpedig az 1873-as időpont előtt, — a „cánonos könyvek“—en viszont kívül esnek. Ilyen PFANNER *Historia Pacis Westphalica*(!)-jának harmadik kiadása (Gotha, 1697). Provenienciája: *„A' beregi Egyh. Megye könyvtaráé. 1844 T. Makay Andrástól.‘* Ugyanekkor lett a könyvtáré VICTORINUS DE CHOREBO (= SINAI MIKLÓS) *Sylloge actorum publicorum* is: *„Makay Andrásé 1844be a' Beregi Egyh. Megye könyvtárának ajándékozta.‘*⁹ Sokkal régibb eredetű BARI ISTVÁN ajándéka: GÖNCZI, *De Disciplina Ecclesiastica*, RMK. II. 671. A kötés belső felén ez áll: *„Ezen könyvet TT. Bari István Hetei Prédikátor a Beregi Venerabilis Tractusnak ajándékozta 1818^{ik} Esztendőbe Januarius 7^{ik} napján. Széles András Tract. Ordin. Notarius kérésére.‘*¹⁰

⁸ Az 1873-i ÁTÁNYI—SÜTŐ-féle jelentés szerint a levéltár anyagát beszállították Beregszászra. Itt később — hogy mikor, pontosan nem tudjuk — ismét egyesült a könyvtárral. Ez a jelenlegi állapot is.

⁹ MAKAY ekkor muzsalyi lelkipásztor volt (1839—52); meghalt mint csetfalvi parókhús 1856-ban.

¹⁰ BARI ISTVÁN 1788-tól fogva 1831-ben, Szernyén bekövetkezett haláláig 11 helyen volt lelkipásztor Beregben. A hetei parókhíán 1811—18. volt.

Fentebb láttuk, hogy ugyanekkor adta BARI ISTVÁN az egyházmegyei könyvtárnak az egyik „cánonos könyvet” is. Feltehetőleg tehát ekkor — s 1844-ben is — az egyházmegyei könyv- és levéltárat még együtt kezelték s a szétválasztás később, valamikor 1873 előtt következett be.

Utolsó adatunk arravonatkozólag, hogy a beregi egyházmegye bizonyos könyvállománnyal rendelkezett, a beregi egyházmegye III. jegyzőkönyvében olvasható ama határozat, melynek értelmében KONDOR BOLDIZSÁR esperes halála után, 1797. március 7-én úgy döntöttek, hogy a „Tractualis pecsét által adatott Tisztó Tractualis Notarius Kömlei Sigmund ö Klmének: a több concernens acták pedig és mind azok, mellyek néhai T. Senior Úrnál ex officio Seniorali tartattak; minthogy a Tractus ládáin kívül, több ládába is behelyeztetve és rakattatva vagynak, ezeknek öszveszedése, inventálása és kézhez vevése (azon ládák egyebaránt zárokkal és Tractualis pecsétekkel is praemuniálva lévén) azon rövid időre hagyattak, midőn majd *azon ládákban lévő Levelek, Acták, könyvek*, s más efféle javaknak s portékáknak egész massája, mind a Tractualis mind a secularis Deputatióknak öszvejövéseknak alkalmatosságával pervestigáltatni és sequestráltatni vagyis segregáltatni fog.¹¹

Tovább már nem tudjuk követni az egyházmegyei könyvtár történetét, de az a fentebb felsoroltakból is nyilvánvaló, hogy keletkezése valójában legalább is a XVIII. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza.

¹¹ *Protocollum III. (1753—1813)*, 107. l. Ma is megvan az egyházmegyei levéltárban, Beregszászot. A határozat szövegét közli egyébként ÁTANYI DÁNIELNEK szintén a beregszászi levéltárban őrzött kéziratos dolgozata (*A Beregi reformált Egyház vidék Esperestjeinek története*) 80—81. l. — A fenti eseményhez hasonló alkalmak egyébként nagyobb változást is hozhattak a könyvtár állományában. Az egyházmegye könyvei összevegyülhettek az őriző esperes saját könyveivel és parókhíaja egyházi könyvtárának anyagával. Az őriző halála után való szétválasztás magától értetődően gyarapíthatta az egyházmegye könyvállományát, de épúgy csökkentette is. A csökkenés okainál figyelembe kell vennünk az egyik esperesi székhelyről a másikra történő elég gyakori szállíttatást és azt a tényt, hogy a könyvállományok ellenőrzésénél ebben az időben általában meg szoktak elégedni a hiány megállapításával, a hiány okának kutatása és a pótlásra való kötelezés nélkül.

Az eddig említetteken kívül nem tudjuk, hogy a könyvtár mai anyagának egyes darabjai *mikor* kerültek az egyházmegye, illetve az egyházmegyei lelkészegyesület tulajdonába. Megállapítható azonban a könyvek legnagyobb részének bejegyzéseiből, hogy *honnan* kerültek oda.

A tulajdonosokra mutató beírásokat illetően meg kell jegyeznünk először is azt, hogy 13 régi magyarban, 205 hungaricumban és 102 egyéb nyomtatványban ilyen bejegyzést nem találtunk vagy a bejegyzések kitöröltek, kivágtak, esetleg teljességgel olvashatatlanok voltak. A többi körülbelül nyolc és félszáz műben 300-nál valamivel több név fordul elő. Ebből kerek 75 olyan név volt, melynek viselőjét a beregi egyházmegye lelkipásztorai sorában felleltük.¹² 130 név viselője olyan birtokos volt, akiknek könyve továbbkerült új tulajdonosokhoz, 100 pedig olyan, akinek bejegyzése mellett a legmagasabb évszám áll — tehát a rendelkezésre álló adatok szerint legutolsó tulajdonos volt —, de beregvidéki lelkipásztorságáról nincsen tudomásunk.

A beregi papok közül ötvennek neve csak egy-két könyvben olvasható. A birtoklás idejét jelző évszámok legkorábbika ezeknél a XVIII. század közepéről, legkésőbbike a XIX. század harmadik harmadának elejéről való.

Kilenc lelkipásztornak a beregi egyházmegye könyvtárába került könyvei elérik számban a tizet. *Első helyen áll közöttük az idősebb* SZÉLES ANDRÁS, *akitől a könyvtár mai állományának több mint 15 százaléka való: 6 régi magyar, 56 hungaricum és*

¹² Az egyes tulajdonosok beregi egyházmegyei lelkipásztorságának megállapításánál szétszórt adatok mellett forrásunk volt az egyházmegye levéltárában őrzött nagyívrétű kéziratos névsor. Címe: *A' belv. hivallású Beregi Egyház megyében keblezett Egyházak és azokban hajdan 's mostanában Predikatori Szent Hivatalt fojtatott Lelkészek töredék Név Sora*. A névsor a korábbi időket illetően meglehetősen hiányos, az 1760—1860 közötti időszakra vonatkozólag azonban eléggé pontosnak és teljesnek mondható. Megjegyezzük még, hogy ez a névsor szerintünk nem azonos KISS KÁLMÁNNAK a *Szatmári Reform. Egyházmegye Története* 52. lapján említett és ZÁGONI KÁROLY által írt „Emlékkönyv“ negyedik szakaszával. Vagy ha azonos, akkor KISS tévedett ZÁGONI szerzőségében. Az összeállító ÁTÁNYI DÁNIEL volt. Ennek bizonyossága egyebek mellett az is, hogy a névsorral azonos kiállítású beregi esperestörténet impuruma az ÁTÁNYI kétségtelen szerzőségét feltüntető és előző jegyzetünkben említett kéziratos dolgozatának.

116 egyéb mű, tehát összesen 178, 200-nál több kötetben. SZÉLES ANDRÁS személyéről érdemes néhány szóval megemlékeznünk.¹⁸

Debreceni diáksága és külföldi tanulmányútja után szatmári tanár lett. Szatmármegyei parókiákból 1812-ben került át Beregbe, Váriba. Állomáshelyei ettől fogva Tiszabecs (1815—17), Barabás (1817—21), Kerecseny (1821—27), Barkaszó (1827—35), ismét Kerecseny (1835—40), Fornos (1840—41) és végül ismét Barkaszó, ahol 1842-ben, 69 éves korában halt meg. 1816-tól fogva egyházmegyéjének *ordinarius notarius*a s mint ilyen az esperesválasztási zavarok idején, 1833-tól, hosszabb ideig maga vezette az egyházmegyéjét. Az egyházi közéletben való tevékenységének jelentős eredményei voltak egyebek között a papmarasztás eltörlése és az özvegyi kegyelemév rendszeresítése. A VEKERDI NAGY MIHÁLY esperes megerősítésével kapcsolatban az egyházkerület és a beregi egyházmegye közötti régebbi ellentét különösen élessé válásának idején, 1812-ben az egyházmegye jogainak védelmére az egyházmegyei közgyűlés megbízásából SZÉLES ANDRÁS szerkesztette meg a kerülethez intézett emlékiratot: *A superintendenciális remonstratióra való mentő felelet*. Történeti kérdésekkel már 1812 előtt foglalkozott SZÉLES ANDRÁS. A szatmári egyházmegyei levéltárat rendezte és elkészítette az anyag regisztrumát. Szatmári évei alatt kezdte el ezt a dolgozatát: „A Szatmári Tiszt. Tractus Ekklezsiáinak Históriaja, melyet főképen a szatmári T. Tractus Archivumából összeszedegett 1808. és következő esztendőkből üres óráiba Széles András successive a szatmári, németi, kisari, és gacsályi Ekklezsiának Prédikátora, és a szatmári T. Traktusnak egyik assessora.“ Egy másik dolgozata, amit már Beregben fejezett be: „A Reformata Magyar Ekklezsiák vallását és egyházi igazgatását illető Articulusok, királyi parancsolatok, Zsinatokon készült Canonok etcet.“ Új egyházmegyéje története is érdekelte; ezt bizonyítja az a hatalmas jegyzetcsomó és széleskörű levéltári kutatások alapján nyugvó vázlatos kidolgozás, amelyet ma is őriz a beregi egyházmegye levéltára. Címe: „A Beregi Traktus Históriaja 1812.—Febr. mellyeknek materiaiejait össze szedte id. Széles András 1812.“ Történeti tájékozottsága tette alkalmassá SZÉLESt az említett emlékirat elkészítésére. Jogi tudása és érzéke sem volt azonban csekély. Erre mutat az, hogy „Házassági törvények“ cím alatt is írt egy dolgozatot s egyházi jogi tárgyú cikke jelent meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*, BARTÓK GÁBOR pedig Szatmár-Németiről írott monográfiájában úgy emlékezik meg róla, mint akihez fiatal ügyvédek jöttek tanulni. Nyomtatásban *A keresztyén hitről való Kátékizmus* című könyve jelent meg Sárospatakon, 1823-ban.

¹⁸ SZÉLES ANDRÁSra vonatkozólag a beregi és szatmári egyházmegyei levéltárban található anyagon kívül csak ezek hozhatók fel: *Új Magyar Athenás*, 895; *Szinnyei*, XIII: 637; *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1843., 67; BARTÓK G. *Szatmár Németi egyházi s polgári története*, 142 skk; KISS KÁLMÁN, *A Szatmári Reform. Egyházmegye Története* 64 skk; BALOGH FERENC, *A magyar prot. egyh. tört. írás*, 60; ZOVÁNYI JENŐ, *A Tiszántúli Református Egyházkerület története* I., 88 lapjai.

„A széles tudományos jártasságú‘ lelkipásztornak — mint a PEIL nekrológja jellemzi őt — természetes, hogy *jelentős könyvtára* volt. Ez a gyűjtemény azonban egészen bizonyosan *jóval nagyobb méretű* volt, mint ami végül a beregi egyházmegyei könyvtárba került. ÁTÁNYI DÁNIEL már említett esperestörténetében¹⁴ ugyanis ezt írja: „A Beregi egyház vidék 2ik jegyző könyve, meg égett ugyan Kerecsenbe 1824. Sept 19-kén, akkor kerecsenyi pap — és egyház vidéki fő jegyző néhai Nt. Széles András Úr *könyveivel együtt* annak távol léttében — . . . Darabokban széllyel szórt s megtalálható leveleit, sok keresgetés után össze szedte Átányi Dániel akkor kerecsenyi káplán, — és n. t. Széles András Úr dictálása után a maradék kedvéért az olvasható darab leveleket leírta ugyancsak Átányi Dániel.“

SZÉLES könyveinek megmaradt és az egyházmegyei könyvtárba jutott része is bizonyítja tulajdonosának történeti érdeklődését. Övéi voltak az anyag felsorolásában már felsorolt SCHRÖCKH-, SLEIDANUS-, EUSEBIUS-, TERTULLIANUS-kötetek és BOD meglévő műveinek legnagyobb része. SZÉLES könyvtárának megmaradt legkorábbi szerzeménye SCHRÖCKH egyháztörténete, ami 1795-ben — tehát mint 22 éves fiatalembernek — került birtokába. 1824 előtti dátumbejegyzéssel ellátott könyv kevés van, ezekben is rendszeresen ismét szerepel egy 1824-ből vagy 1825-ből való birtoklási beírás: a tűzvészből megmentett könyveket SZÉLES ismét számbavette.

Nem kétséges, hogy az egyházmegye történetével később oly sokat foglalkozott ÁTÁNYI DÁNIEL SZÉLESTől sok indítást és még több oktatást kapott. SZÉLES fiatal káplánja könyvtárának megalapításával is törődött azonban: több könyv bejegyzése tanúskodik arról, hogy ÁTÁNYI DÁNIEL 1826-ban, mikor kerecsenyi káplánságából benei rendes lelkészi állomására ment, principális könyvtárának több értékes duplumát kapta ajándékba. De gondolt SZÉLES az egyházmegye könyvtárára is: fentebb láttuk, hogy BARI ISTVÁN egyik könyvét (RMK. II. 671 — GÖNCZI) „*Széles András Tract. Ordin. Notarius kérésére*‘ ajándékozta a traktuális könyvtárnak.

SZALONTAI ISTVÁN kisharanglábi (1833—38), majd bótrágyi lelkipásztornak 51 hungaricumát és 6 egyéb könyvét őrzi a be-

¹⁴ 29. lap a) jegyzete.

regi egyházmegyei könyvtár. A könyvek tárgyukat tekintve inkább a szentírással foglalkozó és prédikáció-irodalom darabjai.

A kerecsenyi káplánság után, mint láttuk, Benére (1826—1829), Kisbégányba (1829—35), Gelényesre (1835—44), Barkaszóra (1844—55) s végül Csonkapapiba került, tanácsbírói és főjegyzői hivatalt viselt ÁTÁNYI DÁNIELnek 47 könyvét (2 régi magyar, 33 hungaricum és 12 egyéb) számláltuk össze. Közöttük megtaláltuk volt principálisának, SZÉLES ANDRÁSnak katekizmusát is.

30 könyvben szerepel a mátyusi (1837—38), kislónyai (1839—1840) és izсныétei (1840—61) lelkészkedése után Szernyén, 1875-ben elhunyt, egyházi lapokba több cikket írt, s az egyházmegye történetével foglalkozott ZÁGONI KÁROLY neve.

BÉKÁSI SÁNDOR nagylónyai (1834—52) és beregszászi (1852—76) lelkipásztor hagyatékából 24, SZABÓ ISTVÁN XVIII. századvégi csarodai lelkipásztor (= RIMASZOMBATI SZABÓ ISTVÁN?) könyveiből 13 kötet van meg a könyvtárban, VARGA ISTVÁNNAK (1810—17: Kisbégány, 1817—32: Gút, 1832—47: Szernye) pedig 12 könyvét — közte 3 régi magyar — őrizi. VARGA JÁNOS nevének bejegyzése 57 nyomtatványban fordul elő, tekintve azonban, hogy ugyanabban az időben nem egy VARGA JÁNOS volt Beregben, a szétválasztást egyelőre nem tudjuk megtenni. 10 könyv őrizi végül VÁRADY JÓZSEF mátyusi (1841—44), gulácsi (1844—59), majd 1861-től izсныétei lelkipásztor birtoklásának emlékét.

Ismételjük, nem tudjuk, hogy ezek az egyes könyvek és könyvtárrészletek *mikor* váltak a beregi egyházmegyei könyvtár részeivé. Egyedül a legutolsónak felhozott VÁRADY JÓZSEFTŐL származó több könyvben olvasható az 1885-ös ajándékozásra vonatkozó beírás. SZÉLES ANDRÁSnak hasonló nevű fia még a hatvanas években is lelkészkedett Beregben; hogy atyja könyvtárát ő adta-e át az egyházmegyének, vagy az idősebb SZÉLES halála után mindjárt odakerült-e, egyelőre nem tudjuk. Általában ajándékozás és hagyakozás, esetleg özvegytől való megvásárolás útján juthattak a könyvek az egyházmegye könyvtárába: ugyanazok a módzatok, mint amilyenekkel a protestáns Kollégiumok könyvtárai is gyarapodtak. Ilyen közvetítéssel kerülhettek a könyvtárhoz annak a kerek 100 ismert tulajdonosnak a könyvei

is, akiknek beregi kapcsolatai kiderítéséhez még hosszabb utána-járás lenne szükséges.

Említsünk még meg néhány nem lelkipásztori birtokostól származó nyomtatványt. CALVIN *Institutiójának* 1612-ből való genfi kiadása előzőleg LÓNYAI LÓNYAI LÁSZLÓÉ volt, aki a XVIII. század végén tudomásunk szerint alispán és traktuális kurátor volt; egy SASKU KÁROLYTÓL való könyv előző birtokosa a *rákosi református iskola*, egy egyházi munkáé pedig a *tiszaújlaki református egyház könyvtára* volt. Van nyomtatvány, amely CSÉKE ÁRON vásárosnaményi iskolarektor emlékéért tartotta fenn, a *beregszászi helvét hitvallásu iskolának* főleg pedagógiai munkákból álló könyvtára pedig 1886/87 táján, mikor az iskola kikerült az egyház fenntartói joghatósága alól, szintén az egyházmegyéé lett. Ma már azonban csak néhány darabra akadna közülük az utána kereső.

A könyvtár mai állományának néhány érdekes régebbi *provenienciájú* darabja között említésre érdemes az 1524-es lyoni nyomású *Biblia*, mely „Collegy Soc. Jesu Commotovy catalogo inscriptus ao 1676”. A RMK. II. 1519. (LISZNYAI) „*una cum 36 ... voluminibus*” NÓGRÁDI MÁTYÁSÉ volt. BEREGSZÁSZI PÁL *Ueber die Selbstkenntnisét* 1799. április 15-én a szerző maga dedikálta Sárospatakon VÁRI FERENCNEK. Egy klasszikus író szövegkiadásában ez áll: „*In Praemium Suae diligentiae Accepit Michael Erszény Anno 1780 Die 9 Marty*” — vagyis iskolai jutalomkönyv volt. KERESZTESI JÓZSEF: *Új teremtett állat* című, Nagyváradon (1784) megjelent könyvében olvasható beírás sem érdektelen: „*Kopócsi Apáthiba Lakozó Csizmadia Mester Ember Jenei Uramé ez a Prédikátzio Könyv Véttetett Most folyó 1785 Esztend ...*” MITTERSPOCHER: *Primae lineae historiae naturalis* című tankönyve (Buda 1795) 1796-ban EPERJESSY JÓZSEFÉ volt, a következő évben azonban „NEUMAN VENCESLAUS”-hoz került. POMEY *Pantheum Mythicum*ában (Lipcse, 1771) ez áll: „*Francisci Kazintzy An ... 1772 dr 8vo*”, egy *Collegium Physicum, disputationibus XXXII. absolutum* (Amsterdam, 1650) bejegyzései között viszont ezt olvassuk: „*Ex libris Georgii C. Comaromi ab Ao 1651. 4. Martii st. vet. Trajecti ad Rhenum.*” ILGEN: *De notione tituli filii Dei Messiae dissertatióját* (Jéna, 1795) a megjelenés évében kapta Jénában SOMOGYI FERENC, egy amsterdami 1717-es kiadású görög újszövetség birtokosáról pedig ezt tudjuk:

„Possidet Steph. Sellongi ab ao 1788 Donum Hri Ste Kolos concamerarii.”

Tudjuk, hogy a régi könyvek sorsa milyen változatos és kalandos volt. A beregi könyvtár egyes darabjainak bejegyzései is arról beszélnek, hogy a könyvek sok országot bejártak és sok tulajdonos, kereskedő kezén megfordultak, míg megpihenhettek a beregszászi könyvtárhelyiségben. Vétel és ajándék, hagyományozás, árverés és csere jelentik a könyvek útjának egyes állomásait. Lássunk néhány érdekesebbet:

A *Compendium Doctrinae Christianae*-példány (RMK. II. 835) nem kevesebb mint nyolc birtokos nevét mutatja egymás hegyén-hátán. Volt MÁDI SÁMUELÉ, akitől 1713-ban a *‘Coetus Kallioensis’* kapta; nincs időpont ÚJVÁROSI SÁMUEL, T. SZATMÁRI JÁNOS, V. KÁLLAY ISTVÁN nevei mellett; SZIKSZAI ISTVÁNÉ 1810-ben, SZÉLES ANDRÁSÉ 1823-ban, ÁTÁNYI DANIELÉ pedig 1843-ban volt a könyv. Egy latin Szentírás (Amsterdam) már 1645-ben Magyarországon volt. Tulajdonosa 1690-ben *Petrus Kolosvári de Rivulis Dominarum*, tehát a Nagybányáról való KOLOSVÁRI PÉTER, 1772-ben VÉGH BENJÁMIN, 1822-ben SZUCSÁNYI LÁSZLÓ, 1826-ban pedig SZÉLES ANDRÁS volt; már VÉGH BENJÁMINnal a beregi egyházmegyébe került. HUNYADI *Keresztyén Archivariusát* (Vác, 1794), mely 1808-ban CSORBA JÁNOSÉ volt, VÁRADY JÓZSEF 1850-ben a losonci lyceumnak ajándékozta. Ez ugyanaz a VÁRADY JÓZSEF volt, ki tíz más könyvét a beregi könyvtárnak adta; érdekes, hogy a losonciaknak ajándékozott kötet is végül *ide* jutott. CALVIN Timótheus-kommentárja (Genf, 1648) Zürichben keresztül jutott hozzánk; ott 1698-ban GOTTHARD HEIDEGGERÉ, itt 1811-ben SZOLLÁNYI IMRÉÉ volt. Egy leydeni kiadású *Catechismus Heydelbergensis*... a JOHANNE COCCIO-példány szinte évenként cserélt gazdát: 1693: VÁRALLYAI MÁRTONÉ, 1695: ZOVÁNYI GYÖRGYÉ, 1696: SZENTJÓBI ISTVÁNÉ, 1699: DÜMSÖDI JÁNOSÉ, végül pedig KANISAY FERENCÉ. SLEIDANUS reformációtörténetébe (Strassburg, 1561) 1613-ban már komáromi tulajdonosa jegyzi fel ma olvashatatlan nevét. PAREUS *Corpus Doctrinae Christianae*ja, mely Hanauban jelent meg 1634-ben, 1641-ben magyar kézen volt; bizonyosság rá ez a szöveg: *‘Administrálta Szent Peteri Uram kezében Szent Georgi uramtól köldöt könyvet 24 Octobris in Anno 1641...’* SPANHEMIUS *Pentroversiarum de Religione* című munkáját (Amsterdam, 1694) KOVÁSZNAI PÉTER 1722-ben vette Utrechtben; 1730-tól KÁLLAY ÁBRAHÁMÉ, aki 1761-ben BALÁSSI ISTVÁNNak adta; 1808-ban vette birtokába SZÉLES ANDRÁS, hogy azután káplánjának, ÁTÁNYI DÁNIELnek prezentálja.

Ezt a SPANHEMIUS-könyvet tehát külföldi tanulmányútjáról hozta haza KOVÁSZNAI PÉTER. Tudjuk, hogy a külföldet járó protestáns diákoknak *kötelessége volt* Kollégiumuk könyvtárát a kinti tudományos irodalom legfrissebb műveivel gazdagítani. A diákok lehetőség szerint természetesen maguknak is vettek

ilyenkor könyveket. A beregi könyvtárban is egy sereg nyomtatvány viseli nyomát külföldi vásárlásnak. BURKITT hatalmas hétkötetes Újszövetség-magyarázatát (Halle, 1763—68) JENEI GYÖRGY 1776-ban Marburgban vette. EWALD *Emblemata Sacra Miscellaneajának* a könyvtárban meglévő egyik példányát HUNYADI ISTVÁN vásárolta Groningenben 1737-ben, *a könyv megjelenésének évében*. Másik példányát meg SZIGETHI ISTVÁN 1776-ban Bázelen. GEIER *Proverbia Salomonisának* 4. kiadásához (Lipcse, 1696) KIRÁLY MÁRTON 1748-ban Boroszlóban jutott hozzá. TURRETINUS *Institutio Theologiae Elencticae*jának első kötetét Leydenben szerezte be 1697-ben NÁDUDVARI SÁMUEL, többi kötetét pedig 1701-ben vásárolta hozzá Franekerben. Van azután *könyv erlangen*i és *berni*, *utrecht*i és *hallei* provenienciával is.

Több könyv viseli nyomát az itthoni, főleg sárospataki és debreceni *kollégiumi aukcióknak*. Egyházi és világi személyeknek, tanároknak és diákoknak könyvtárai sokszor kerültek ilyen kollégiumi árverésekre; az élők maguk adták be könyveiket, az elhaltaknak pedig özvegye igyekezett ily módon valami pénzhez jutni. Így például könyvtárunk egy CICERO-kötetében ez a bejegyzés olvasható: „Etiam hunc librum emi Debretini cum uxor mortui reverendissimi Ladisl Füredy beati libros vendituros curavit...”. Az árverésre adott könyvekből először is a főiskolai könyvtár választott s a választott könyvek egy része az árverési terembért fedezte. Ezek az árverések (évenként 10—15 volt) szolgáltatták hosszú ideig a főiskolai könyvtárak jövedelmének lényeges részét. Az árverési díjként a könyvtárba került duplumot azután később eladták. Ez történt a beregi könyvtár egy amsterdami (1627) *Biblia Sacra*jával, amely GARAS „emeriti collegii senioris” könyvárverésén „in taxam auctionalem” a pataki könyvtaré lett; 1794-ben azután KOLOS ISTVÁN vette meg. A kollégiumi könyvtár igényeinek kielégítése után szabad volt az árverezés bárkinek. Így is becses könyvekhez lehetett jutni, mint például TERENTIUS VARRO összes munkáinak 1581-i kiadásához, melyet egy előbbi tulajdonosa, FEJÉR ISTVÁN „comp. in auctione die 25^a Junij 1794. S. Patakiní”.

A könyvgyűjtő tudós lelkipásztorok egyébként minden alkalmat és módot megragadtak, hogy könyvtárukat gyarapítsák. A névbejegyzésekből következtetni lehet arra, hogy például SZÉLES ANDRÁS igyekezett elhunyt lelkipásztortársai magán-

könyvtárának számára értékes darabjait megszerezni. Tizenöt olyan nevet találunk különböző nyomtatványokban, melyek viselői a beregi egyházmegye papjai voltak, könyveik pedig továbbkerültek más lelkész társukhoz, legnagyobbbrészt SZÉLES ANDRÁS-hoz. ZÁGONI KÁROLY éppúgy vásárolt a debreceni aukciókon, mint egy nánási fiskálistól, SOMY IMRÉTŐL (OVIDIUS *Tristiáját*), vagy a vári leánytanító TÓTH FERENCŐL (PICTETUS *Theologia Christianáját*).

A beregi egyházmegyei könyvtárban lévő könyvek bejegyzéseinek végül még egy érdekes csoportjára mutassunk rá: az *árakéra*. A következőkben csak olyanokat kívánunk közölni, ahol az *árjelzés* mellett a bejegyző *évszámot* is feltüntetett; így is szemelvényeket adunk csupán a nagyon is bőséges anyagból.

MEDGYESI Hármas Jajját 1675-ben TARPAI TAMÁS 47 *poltúráért* vette Debrecenben. RMK. I. 928-at (SÉLYEI BALOG: *Uti-Társ*) a XVIII. század végén 'Judás Lebbeuson' (BOD PÉTER) cserélték el. CZEGLÉDI Malach Doctorának ára 1699-ben 75 *dénár*, SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY *A Négy Evangelisták szerint való Dominicájának* pedig 1773-ban 6 *márka*, míg *Halotti Centuriája* 1713-ban 3 *márkába* került. DEBRECENI KALOCSA JÁNOS munkáját (RMK. I. 1435) 1743-ban 1 *forint* 8 *dénárért* vásárolta tulajdonosa, a *Compendium Doctrinae Christianae* (RMK. II. 835) pedig 1810-ben 40 *krajcáron* cserélt gazdát. Az RMK. III. 729 (LASCIVIVS) 1819-ben 'constat 9 *xr*'.

Továbbá: *Canones Ecclesiastici* (Kolozsvár, 1768) 1771: 'const. den. 24', BOD Smirnai szent Polikárpus, 1774: 'comp. *xr*. 102'. TOMKA SZÁSZKY: *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam* (2. kiadás, Pozsony és Kassa, 1777), 1778: 'fl. *Rb*. 3.', 1779: 'Comp. pariter', 1819: 'pro *3bus flor*'. BOD: *Szent Irás értelmére vezérlő magyar Leksikon*, 1780: 'gr. 75', KÖRÖSI MIHÁLY: *Magyar concordántzia* I—II. (Győr, 1788), Sárospatak, 1789: 'dr. 204', egy másik példánya 1791: 'constat driis 240'. SZEKÉR JOÁKIM: *Magyarok eredete*, 1795: 'Empt. driis 250', POMEY: *Syntaxis ornata* (Nagyszombat, 1754), 1801: 'Driis 30', HUNYADI FERENC: *Ötven két közönséges prédikációk* I—III. (Vác, 1797—99), 1802: 'Az 3 Darab 6. R.-flor'. *Helvetia Confessio* (Debrecen, 1791), 1808: 'grossis 24'. A *Magyar Athenás* egy példányának betétlapján több bejegyzés között az is szerepel, hogy WALLASZKY *Conspectusa* '1808. in 8° kötve 4 Rflor'. BEREGSZÁSI NAGY PÁL: *Dissertatio Philologica*, 1816: '4 Rforint', *Az ifjú Anacharis utazása...* BARTHELEMY *apátúr után franciából* (Kolozsvár, 1820): 'Varga János vette... 20 forinton 8 darabban 1820'. BÁTHORI GÁBOR: *Emlékezet kövekkel meg rakott temető kert*, I—II., 1831: 3 *ezüst forint*. Egy *Szent Biblia* (Sárospatak, 1835) értékére vonatkozó beírások: 'Kovács Andrásé ez a Sz. Biblia, hozatta számára ez idő szerént Beregújfalusi Lelkész Tiszt. Petró Mihály Úr a S. Pataki Anya Iskola könyvtárából edgy pengő forintért. [Más kézzel.]

1843-ik Évben két ezüst forintért meg vette Dobsa Joánna Buday Károly neje'.

Egyéb művek: *Thesaurus S. Scripturae Propheticae et Apostolicae* (Genf, 1608): 'Ex Bibliotheca Samuelis Bartha 1632 Comparatus fl 2 hung'. PISCATOR: *In librum Psalmorum Commentarius* (2. kiadás, Herborn, 1618): 'anno 1650 18 die Junii. flo. 1. den 50. Saaros Patachini'. *Novum Testamentum Graece cum Vulgata interpretatione* (Orléans, P. DE LA ROUIÈRE, 1609): 'Thomae B. Szent György-Völgyi 1703. Mens. Apr. 13. Albae Juliae Transilvanorum Empt. Flor. Germaniae. 2.' LEUSDEN: *Onomasticum sacrum* (Leyden, 1684), 1769: 'Compar drs 55', 1800: 'Comp. Dr. 31.'. LACTANTII FIRMIANI *opera omnia* (Lipscse, 1735): 'Gersonius Váradi ab Ao 1774to Mense Aprili Compar. S. Patakini Dris 340. [Más kéz.] Jam Josephi Vétsei ab Ao 1780. Mens 15. Febr. comp. S. Patak dr. 272. [Ismét más kéz.] Venit in possessionem Petri Györi 1802 27a gbris in Auct. P. Driis 240'. AUGUSTINUS: *De gratia et libero arbitrio* (Köln, 1530): 'Comp. driis 6 Mich Szilvási Ao 1804 5a May S. Patak'.

Ennyi az, amit vázlatosan elmondhattunk a beregi református egyházmegyei könyvtárról. Az egyházmegye gazdag, de rendezetlen levéltára — mint már fentebb is rámutattunk — bizonyosan nem egy a könyvtárra vonatkozó értékes adatot rejt magában. Így is láttuk azonban azt, hogy a könyvtár nem meghatározott gyűjtőtevékenység eredménye, hanem túlnyomórészt ajándékok összehalmozódása; mindenféle könyvet elfogadtak és megőriztek. Mégis olyan könyvtár alakult ki, amelyben az egyházmegye lelkipásztorai gyakorlati munkájuk segítségéhez és tudományos továbbképzésükhöz bőséges anyagot találhattak. Ez részben annak tulajdonítható, hogy esetenként mégis akadtak egyesek — mint például SZÉLES ANDRÁS —, akik szívükön viselték a könyvtár ügyét, részben pedig annak, hogy azok a lelkipásztorok, akiknek könyvei legvégül idejutottak, külföldi tanulmányútjuk, sőt már itthoni akadémiai éveik idejétől fogva rendszeresen és anyagi helyzetükhöz képest nem kis áldozatok árán igyekeztek összeszedni a hivatásuk gyakorlásához szükséges segédkönyveket és az érdeklődési körüknek megfelelő nyomtatványokat. Ismételjük, a beregi egyházmegyei könyvtáron nem fedezhetjük fel nagyhatalmú és dúsgazdag gyűjtők kezük- és pénzüknymát, de falusi lelkipásztorok őszinte tudományszomjúságának és áldozatos fáradozásának emlékeit mutatják a még mai szempontból is nagyszámú értékálló darabot őrző gyűjtemény egyes könyveinek bejegyzései.

A könyvtár értékálló részének további megőrzése, a fölös anyag értékesítése és a könyvtárnak nemcsak könyvanyagban való felfrissítése, hanem *elfogadható helyiséghez való juttatása* is azok a legközelebbi elengedhetetlen teendők, amelyeket megkövetel a könyvtár jelenlegi állapota és megérdemel a multja.

HARSÁNYI ANDRÁS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A FORDÍTÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ.

A magyar irodalom története latin nyelvű egyházi szertartási könyvekkel kezdődik és magyar nyelvre fordított vallásos könyvekkel folytatódik. E fordított könyvek: a biblia, énekes-, imádságos-, legendás-könyvek, majd széphistóriák, históriás énekek, tudományos művek s a XVI. század végéig általában latinnyelvű szövegek alapján készültek. De nemcsak a XVI. században: a XVII. és XVIII. században is gyakori eset, hogy az élő nyelven írott mű közvetítő nyelv útján, általában a latin nyelven keresztül jut el hozzánk.

Az alábbiakban röviden áttekintjük a fordítók vallomása alapján a XVIII. század végéig magyar nyelvre fordított nyomtatott könyveket abból a szempontból, hogy mily nyelvekből készült fordítások.

SYLVESTER JÁNOS az *Vj Testamentumot* (1541) „az Görög és Diák nyelvű” fordította, azaz mind a két szöveg, a görög eredeti és annak latin fordítása is előtte feküdt. — SZÉKELY ISTVÁN azt írja ugyan a *Soltar könyű* (1548) címében, hogy „ez Soltar vtan Szido szolasnacia es nehez helicnec Rõuieden valo magiarazatia Psalmosonkent következic”, de minthogy a tartalomjegyzéket először *latinul*, azután magyarul közli, nyilvánvaló, hogy — legalább kíségetésképen előtte volt a fordítás munkája közben a szoltárok latin fordítása is. — MELIUS PÉTER „*Az ket Samuel könyvei*”-t (1565) „az Sido nyelvnek igazsagabol es az igaz es bölcz magiarazók forditasabol” fordította le, úgyszintén „*A Szent Job könyve*”-t (1565) is, tehát a saját nyilatkozatából kétségtelen, hogy munkája közben a „zsidó” eredeti szöveg mellett maga előtt tartotta a hozzáférhető görög- és latinnyelvű fordításokat is. — HELTAI GÁSPÁR „a régi és igaz szent könyvekből”, fordítja a bibliát, hogy milyen nyelvből, nem mondja meg, de a „Szaz Fabulá-t, mellyeket Ezopvsból, es egyeb fñnen egybe gyűtet”, német átdolgozások nyomán fordította. — DÁVID FERENC fordításában jelent meg a „*Könyvetske Az igaz keresztényeni keresztiségről, és a Pápa Antichristusnac Maymozássaról*” című anabaptista mű (1570), melyet a németalföldi atyafiak „flandriai” nyelven írtak. Ezt a könyvet

WILINI SÁNDOR varsói orvos „tisza német nyelvre“ fordította, DÁVID FERENCnek ajánlotta, s felkérte őt, nyomassa ki, mert Varsóban a nyomdászok az igazságot kerülik. WILINI felszólítására DÁVID FERENC a könyvet Kolozsvárott kinyomatta, de nem németül, hanem magyarul. A fordítás kétségtelenül német nyelvből készült. — A „Halo“ („Az Hispaniai Vadasság“, 1570) egy „Hispaniol“, Gonsalvius Reginaldus Montanus műve. Ezt HELTAI GÁSPÁR latinból ültette át magyarra. — Az 1572-i magyarnyelvű *kalendariom*-ot EGYEDÜTI GERGELY *Curelouiai Sztanizlo Jacobei*us krakkói asztrológus műve után fordította, — valószínűleg latin nyelvből. — BALASSA BÁLINT a „*Betegh Lelkeknek valo fwues kertecyke*“ -t (1572) németből fordította, — amint a címlapon meg is mondja.

A nyomdász, aki e korban már egyúttal kiadó vállalkozó is, ügyel arra, hogy kinek a művét és fordítását adja ki. HOFFHALTER RUDOLF 1577-ben kiadja GEMMA FRISIUS *Aritmetica*-jának fordítását, mell'... magyar nyelure... io moddal forditattot [!]. Az *aritmética* fordítása elé HOFFHALTER maga ír ajánlást: „Nem en vag'ok ez Aritmeticanac forditoia, — mentegetődzik az előszóban, — hanem egy iambor vram es Istenben attiamfia hozta az en officinamban, kérvén hog' ki nyomtatnám es ő sem tudá ennékem megmondani az iambornac neuet, ki neue alat tuttam volna ki bochátani“.

Íme, a fordítás hitele már fontos szempont. A kiadó — saját jó hírveve érdekében — szükségesnek látja, hogy a kiadásában megjelenő fordításért feleljen valaki — pap, tanár, tanító —, mindenesetre olyan hivatást betöltő személy, akinek árthatna, ha fordításáról kiderülne, hogy hibás. HOFFHALTER, aki ekkor debreceni nyomdász volt, mielőtt kinyomtatta a kéziratot, bizonyára elolvastatta valamelyik debreceni tanárral s azután szerkesztette meg a címlapot, melynek tanúsága szerint „Magyar nyelure... io moddal forditattot.“

A széphistóriák közt a század utolsó negyedében már találkozzunk olaszszármazású költői művekkel. E fordítások vagy átdolgozások azonban nem az eredeti olasz nyelvből készülnek, hanem a latin fordításokból. Így például ENYEDI GYÖRGY az „*Igen szép Historia az Tancredus király leányáról Gismundáról...*“ című széphistória címlapján maga elárulja, hogy ez „Olasz nyelvből az *Bocaius*ból Deakra fordittatván PHILIPPUS BEROALDUS által, Magyar nyelvre pedig fordittatván G. E. T. által. Debrecen, 1577.“ — Angol tárgyú verses história is jelenik meg, ugyancsak Debrecenben 1582-ben. SZTÁRAI MIHÁLYnak *Historia Cranmerus Thamas Erseknek az igaz hitben való allhatatosságáról*. ILLYEFALVI ISTVÁN: *Jephta sive Tragoedia Jephte, ex Georgio Buchanano*. Feltehető, hogy a forrás, vagy eredeti verses szöveg, melynek alapján SZTÁRAI fordított, szintén nem angolnyelvű

volt, hanem inkább a latin. — Lengyel szerzők (CURELOUIAI SZTANISLO, SLOVACIUS PÉTER) kalendáriumai sem lengyelből, hanem latinból dolgoztattak át.

A külföldön járt magyar ifjak az élő nyelveket az egyetemeken nem tanulták meg. A XVI. század fordításai általában latinnyelvű szövegek alapján készülnek. Német eredeti után fordították magyarra BOCK MIHÁLY *Betegh lelkeknek való jwues kertecyket, Ezopust*, a REGIOMONTANUS *Cisio*-ját (Kolozsvár, 1580), ORMPRUSZT KRISTÓF: „*Gonoz azzony emberekeknek erkelcheroel*“-t, német közvetítéssel a DÁVID FERENC-féle „*Könyvetske*“-t. Görögből és latinból fordította — a címlap tanúsága szerint — az Új Testamentumot SYLVESTER JÁNOS, — görögből FÉLEGYHÁZI TAMÁS, és valószínűleg HELTAI GÁSPÁR, meg KÁROLYI GÁSPÁR. Görögből meg latinból fordította LASKAI JÁNOS „*Aesopus eleteröl*“-t. Héber meg latin szövegből SZÉKELY ISTVÁN, MELIUS PÉTER és KÁROLYI GÁSPÁR fordított. A többi fordított művek általában latin szöveg alapján készültek.

A XVII. században készült magyar munkák forrásai, vagy eredeti szövegei is általában latinnyelvűek, — ami majdnem magától értetődő, hiszen a tudományok nemzetközi nyelve még mindig a latin. S ha valamely jeles francia, vagy angol munkának volt latinnyelvű fordítása, a magyar fordító az utóbbi alapján dolgozott. PRÁGAI ANDRÁS 1628-ban kiadja a „*Feiedelmeknec serkentő Oraia*“ című művet, az Hires GVEVARAI ANTALTÓL . . . irattatot „három könyvec“-et. „Mellyeket az Fenyés es Felseges Frideric Vilhelmosnac Saxoniai Herczegnec parancsolattyara Spaniol nyelvből, hozza advan az Francia es Olasz nyelveken valo irasokat, Deac nyelvre forditot . . . WANCKELIOS JANOS. Most penig . . . magyar nyelven tolmacslootta PRAGAY ANDRAS.“ PANKOTAI FERENC 1650-ben kiadja a *S. Hilarus* című elmélkedés magyar fordítását, „mely elsőben VEDELIUS MIKLÓS Doctor által Franciai nyelven kiadattatott; annak utánna egy *Gallus Pareus* nevű tudos embertől deákul fordittatott; Most pedig . . . magyar nyelven ki-botsátatott; PANKOTAI FERENC Szalontai Praedikátor által“. — Nyilvánvaló, hogy PRÁGAI is, PANKOTAI is a latin fordítás szövege alapján készítette a maga fordítását, különben a deák nyelvű fordítást nem említették volna meg a címlapon.

KECSKEMÉTI C. JÁNOS 1620-ban lefordítja a „*Catholicvs Reformatvs*“-t, mely „irattatot előszőr Angliai nyelven GUILIELMUS PERKINSUS Anglus által. Az után fordittatot Hispaniai nyelvre GULIELMUS MASSANUSTul. Harmadszor deákul, egy fő, bölcs, tudos embertul [!]. Mostan immár magyarra fordittatot“, — nyilván deákból, azaz latin nyelvből.

A „*Magyar Aesopus*“. Az az; *Aesopusnak egész elete es Fabulai* (Lőcse, 1673) is több nyelven keresztül jut el hozzánk. Előbb görög-ből deákra, aztán deákból németre és végül német nyelvből fordította magyarra egy névtelen. — A „*Kedves és nyajas Historia szep Mag'elonarol*“ (1676), „*Francziai nyelvből Nemet nyelvre meg-fordittatott...* Mostan penig Németből Magyarra fordította TESSENI WENCZEL, az Magyar Olvasók kedvéjért“.

ILLYÉS ANDRÁS 1682-ben kiadja „*A' keresztyeni eletnek peldaja, vagy iúköre, Az-az: A' szentek elete*“ című művét, amely, a címlap szavai szerint „*Villegas Alfonsus írásaiban fel-kerestetet... és Olasz-ból Magyarra fordittatot*“. De, amint következő művének címlapjából következtethetjük, latinnyelvű szöveg ennek fordítása alkalmával is szeme előtt lehetett. A következő mű címlapján ugyanis ezt olvassuk: „*A' keresztyeni Jossagos-Cselekedeteknek... gyakorlatossaga*“, melyet RODERICUS ALFONSUS „*Spanyól pap*“ „*Spanyólul*“ írt, annakutánna külömb-féle nyelvekre; Mostan pedig *Olaszból és Deákból, szorgalmatosson meg-magyaráztatott* Illeys [!] Andras-által... 1688.

FALUDI FERENC is olaszból fordít a XVIII. század közepén angol eredeti műveket, DORELL JÓZSEF *Istenes jóságra... oktatott Nemes Ember-ét, Nemes Asszony-át és Nemes Urfi-át*, amint a címlapon lelkiismeretesen el is árulja: „*Irta anglus nyelven Dorell József... Fordította olaszbul Faludi Ferentz*“. Viszont GRACIAN BOLDISÁR *Bölds, és figyelmetes Udvari Emberé-t*, melyet szerzője „*spányol nyelven*“ írt, a címlap vallomása szerint FALUDI „*németbül*“ fordította.

Közbülső nyelvekből való fordítások még a XVIII. század második felében is készültek. Így 1764-ben GÁNÓTZI ANTAL érsekújvári plébános németből latinra fordította az „*Emberi okosság*“ című művet, melyet aztán a káplánja, HORVÁT JÓZSEF latinból fordított le magyarra.

Érdekes filológiai munka volna annak megállapítása, hogy e többszöri átfordítások alkalmával mily elváltozásokon ment keresztül az eredeti szöveg értelme. Valószínű, hogy ezek a fordítások általában nem pontos fordítások, hanem inkább szabad átdolgozások voltak.

De emellett persze voltak élő nyelvből közvetlenül készült fordítások is. SZOKOLYAI ISTVÁN „*Belgiomi nyelvből*“ (*Sérelmes lelkeket gyógyító Balsamom, 1669, Könyörgések, 1669*), SZENCZI MOLNÁR ALBERT, MIHÁLYKÓ JÁNOS, ZÓLYOMI PESINA BOLDIZSÁR, PÁLHÁZI GÖNCZ MIKLÓS németből, BÖKÉNYI FILEP JÁNOS angolból (*Mennyei Lámpás, 1652*) fordított magyarra különböző műveket.

* A flamandot kell érteni rajta.

Az a körülmény, hogy íróink fontosnak tartják megmondani, mily nyelvből fordítanak, azt mutatja, hogy foglalkoztatja őket fordításaik hitelességének, ellenőrizhetőségének a kérdése. KECSKEMÉTI C. JÁNOS: „*Szép és aytatos Imadsagos könyvecskéjé*“-nek (1640) címlapján kiemeli, hogy ez magyarrá „igéről igére fordítottat“, amiből nyilvánvaló, hogy már ekkoriban is kételkedtek a fordítások pontosságában. Nemcsak az egymással szemben álló felekezetek tagjai (vö. KÁLDI kritikáját KÁROLYI GÁSPÁR bibliafordításáról), hanem az olvasók is. Ezért hangsúlyozza KECSKEMÉTI, hogy ő pontosan „igéről igére“ fordított. De, — amint az alábbi idézetből látni fogjuk, a mű eredetiségének, vagy idegen nyelvből átkölcsönzésének, a plágiumnak kérdése is felmerül a XVIII. században. BOROSNYAI LUKÁTS SIMEON egyik prédikációja előtt olvassuk a következő irodalmi mosakodást:

„K! O!

Azt mondják Némellyek, hogy *Fordítok*. Ha a' *Fordítás*on azt értik, hogy más Nyelveken ki-jött Prédikációkat szoktam volna Magyar Nyelvre által tévén, magam nevem alatt ki-adni: Nagyon meg-tsalatkoznak, (hogy most nagyobbat ne mondjak). Nem bánom! hányák-fel, a' mennyi Prédikációs Könyvek vagynak *Deácul*, *Frantziául*, *Németül*, vagy akármi más Nyelven, melyet én-is, ök-is értenek, 's ha valamelyiket, ki-jött Prédikációm közül meg-mutathatják; ám szégyenüljek-meg! Jóllehet, ez-is vallyon: mitsoda szégyen vólna? Ha pedig, Fordításnak nevezik azt, midön valaki egy 's más tudós Embernek Gondolatjaival, a'hol helye vagyon él: így már meg-vallom én-is fordítok! a' mint-hogy tsak ezen tsekélly Munkátskámban-is, LAMPE-nek, GÖZE-nek, STAPPER-nek 's Másoknak-is elmélkedéseiknek sok hasznát vettem. De, ha e' Fordítás; úgy asztán többire, majd minden Könyv Fordítás léssen a' Világon. Ám! fordítsanak ök-is...“ (BOROSNYAI LUKÁTS SIMEON: *Igaznak... Halála... Hadadi Vesselényi Ferentz úrnak*. Kolozsvár, 1771.)

A XVIII. század végén az irodalom a felvilágosodás szellemének magyarországi hatása folytán kiszabadul az egyház ellenőrzése alól s megindul szépirodalmi művek idegen nyelvekből való nagyobbarányú lefordításának a divata. *Kasszandra*, *Szigvárt klastromi történetei*, a nyugati költők fordításai versenyre buzdítják íróinkat a fordítás terén s az ekkor már nagy nyilvánosságot jelentő újságok útján igyekeznek biztosítani maguknak egy-egy mű lefordításának elsőségét. Időnként egy-egy író hirdetést tesz közzé, hogy vállalkozik idegen nyelvből való fordításra — egy könyvfordító deák, német, francia, ánglus, olasz nyelvből való fordításra vállalkozik (*B. Magyar Merkurius*, 1797. I. 291. l.) —, vagy, hogy bizonyos művek fordítását megkezdte, vagy tervbe vette s figyelmezteti író társait, hogy az általa kiválasztott mű-

veket más ne fordítsa le. A *Magyar Kurir* 1792. nov. 6-i számában jelent meg a következő *Tudósítások* című közlemény:

A Magyar Játék szín alatt Sz. Jakab havának utolsó napján ki hirdett Gyűjtemény' első esztendejének első Kötettye, ki nyomtatódott már, és a' Pesti Leopoldi Vásár alkalmatosságával mindenütt Ország szertibe meg venni lehet. Egy egy Kötet se többet 24 árkusnál se kevesebbet 22-nél nem fog magában foglalni, hogy a' Könyveknek vastagsága, mennyire lehet, egyenlő maradjon...

Mint hogy ezen Gyűjteménybe minden darabok bé-nyomtattnak, kéretnek azon érdemes hazafiak, a' kik némely darabokat, akár originálisok, akár fordítások legyenek, készen tartanak, vagy készítenek, hogy ezeket az alább írt Gyűjtemény szerzőjének Pestre küldjék, 's a' kik *valami fordításba kaptak, hogy ketten egybe ne dolgozzanak, tudósítsák.* — Endrődi János a' Pesti Gymnáziumba Magyar nyelv Professora.

A B. Magyar Mercurius 1793. június 25-i számában ANDRÁD SÁMUEL, a századvég humoristája közhírré teszi, hogy „Magyarra fordította ama tudós Hallernek Alfrédját, mely azért tétetik közönségesé, hogy ugyan ezen Munkához mások is hozzá ne fognának“ (274. l.).

A B. Magyar Mercurius 1794. évi LXXXIV. számában olvasom a következő tudósítást:

Erdemes Olvasó Publicum!

Csokonai Vitéz Mihálynak a' N. Debretzeni Ref. Collegiumban a' Poésis' és hozzá tartozó Szép Tudományok' Közönséges Tanítójának Egyes Munkái fognak a következő Tavasszal Sajtó alá menni, IV. Darabban. All a' Gyűjtemény külömbkülömbféle kissé nagyobb Vers-nemekből, Vig, Szomorú, Érzékeny, Nemzeti, és Énekes Játékokból, Satyrákból, vagy Gunyoló Versekből, Comica és travestiált Epopóeákból, és más folyó s kötött beszédű többnyire Poétai Darabokból. Némellyek Görögből, Deák-ból, Németből és Olaszból való fordítások, némellyek és nagy részént Eredetiek. — Egynehányat említek közzülök.

1. A *Batrachomyomachia*, vagy Békaegérhartz, Homerusból fordítva. Ugyanaz Blumauer Úr módja szerint travestiálva. Ugyanaz bővebben, s mái Világhoz ki tsinálva. Utánna van egy Apológia, melly is Satirának mondathatik: és a' Travestirozásról, Paródiákról valami értekezés.

2. A' méla Tempefői, vagy: Az is bolond, a' ki Poétává leszsz Magyar Országban. Nemzeti Játék formába öntött Satira.

3. Patvarszki Vigjáték Terentiusból, mái Világhoz alkalmaztatva, és Magyar Országi történetté téve.

4. Cyrus és Lysimachus két Szomorú Játékok, Rué Károly Frantz Poéta után.

5. Az elhagyott Didó, Énekes Játék Metastasio Péter Olasz Poéta után.

6. Orlandó és Galatée, két Éneki Pásztori Játék, Ugyan Metastasio után.

7. Egy eredeti Énekes Pásztori Játék.
8. A' Boszorkánysíp. Sikanéder és Mozart Urak után. Egy igen nagy Énekes Játék ez.
9. Goldoni Olasz Poéta Hazugja, Egy a főfő Vig Játékok közül.
10. Metastasiónak XVII. Cantátái, és II. Canzonettái Olaszból.
11. Gr. Teleki Sámuel Ur ő Ex.ja és Gr. Károlyi József Ur ő Nagysága Instellatzióokra Magasztaló Versek.
12. Galatée, Theokritus Görög, Ovidius Deák, és Metastasio Ólasz Poémájok egybe hasonlítva.
13. Cupidó és Psyche, Rómán formára ki készítve.
14. A Bolondság Ditsérete. Roterodámi Rézmánból.
15. Az én Életem.
16. Az én szerentsétlenségemnek históriája és okai. Magyarosan, minden tettetés nélkül.
17. Az el-ragadtatott Veder. Comica Epopóeia, Tassoni', — Olasz Poétából.
18. A tréfás Iliás, Irta Loredano, Olasz poéta, Ez az Iliás travestiálása van IV. Tomusban.
19. Sok Áriák, Menuetto, Stajer, Lengyel, Magyar, Török' s. a'. t. Noták, musikai Kótákkal.
20. Sok Értekezések, Recenziók, Ki-szedett Darabok, s más efféle Tractamentek. —

Mind ezekből a' jövő Esztendőre talám a' IV Első Darabok ki fognak jőni. Lesznek benne Clavirra való Kótázások, Képek, 's. a'. t. Előre jelentem azért, hogy a' fordított munkák fordításában valaki a' Tudós Hazafiak közül belé ne kezdjen. —

Chokonay [!] Vitéz Mihály.

P. D.

Tehát CSOKONAI mintegy biztosítani akarta a maga számára e művek lefordításának jogát, melyek közül néhányat le is fordított.

CSOKONAI is elég nagy programot adott, de még nagyobb akart markolni az a névtelen hirdető, aki 1797-ben a következő hirdetést tétette közzé a *B. Magyar Mercuriusban*:

Édes Mercuriusom!

Mond meg a' Psoni, Györi, Pesti, Debretzeni, és minden más Magyarországi könyv-nyomtatóknak, hogy ha velem alkuba indulnak: én kívánságok szerint, akarmelly könyvet kész leszek le fordítani az alább fel jegyzett tudományokból; ha a' könyvek Deák, Frantzia, Ánglus, vagy Olasz nyelven lesznek írva. Én ugyan magam vállasztanám jó szivel a' könyveket a' fordításra; a' minthogy egynehányat említeni is fogok, de minthogy az én ízlésem' röfjével a közönséget nem mérem; nem is bátorkodom erőssen meghatározni, melly könyveket kellene inkább fordítani. Hanem elvárom a' Közönséges vélekedést, mellyet a Könyv-nyomtatók mindenkor jól tudnak. Mihelyt tehát egyet vagy többet közzüllök találhatsz, a' ki szolgálatomal élni akarna: legottan tudosíts. Híszem te álhatsz erettem, hogy én jól tudok magyarul.

Ha olyan sok és nagy munkák akadnának, melyekre elegendes nem volnék, vagynak igen jó Magyar segédim, kik velem egyezőtleg dolgoznának, és én magam is mindenkor végig nézném munkájokat. Így remélem, hogy sokaknak eleget tehetnék.

A Könyvek, melyeknek fordításokra önként vonattatom, im ezek:

1. A' *Historiából.*

A' Robertson Angliai Historiája, Anglusul.

— — Amerikai Historiája Anglusul.

2. A' *Természeti Historiából.*

Az Emmerling Mineralógiája Németül 3 darab.

A' Widmann Mineralógiája Németül.

A' *Linné Systema Naturé*-ja [!], már régen készen áll magyarul egy jó Barátomnal F. erentznél, nints ki nyomtassa.

3. A' *Chemiából.*

A' Jaquin Ur' uj Chemiaja, vagy a' Girtanner' Antiphlogistica Chemiája, és annak Nomenclatura Chemicája.

4. *Az Utazókból.*

A' Sprengel és Forster' Ujj Utazói, melyeket a' Nagy Munkákból rövid summába szorítva, naponkint világ' eleibe botsátnak, Németül.

Az uj Hollandiai ujjadon-ujj 1788 és 1793 beli Kedves tudósítások Anglusul.

5. A' *gazdaságból.*

A' Zinck Oeconomisches Lexiconja, vagy más ha ujjabb annál jobb van. Holmi ujj jó Gazdaságra tartozó nevezetes Darabotskák, kinek milyen tetszenék.

6. *Kunststücke, Kunstgriffe*

Nevezet alatt érthető Gyűjtemények, minémű a' Wiegleb Natürliche Magie-ája, s több ehhez hasonlók, melyekből melly sok hasznos apró házi szükséges dolgokat lehet tanulni, kiki képzelheti.

A' Válogatott szépségü, és érdemü, Románok közzül akarmelлык: Mineműek a *Swift* írási, a *Fielding Tom Jones*, 's-a' többi, tsak hogy ezeknek elébba' Censurán által kellene esni. (1797. márc. 7.)

Ez a fordító tehát hatalmas irodalmi és tudományos programmal indult, vagy akart nekiindulni könyvfordítói pályájának, nem riadt volna vissza a túlhalmozott megbízatásoktól sem, hiszen, mint maga bevallja, vannak „jó magyar segédt”, akiknek munkáját ő maga mindenkor végig nézné, s minthogy ő jól tud magyarul, nagyszerű kéziratokat tudna benyújtani a kiadóknak.

Az eféle hirdetések elég gyakran előfordulnak lapjainkban. NÉMETH LÁSZLÓ a *B. Magyar Merkurius* 1797. március 21-i számában

(I. 347—348) jelenti, hogy ő már lefordította ROBERTSON *Amerika törtériját*, amiről a *B. Magyar Merkurius* előző évfolyamában tájékoztatta a magyar olvasóközönséget. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

A jénai magyar könyvtár. Míg a hallei magyar könyvtárnak egész irodalma van, a berlini magyar tanulók könyvtára pedig a berlini magyar intézet révén, melynek alkatrésze lett, némileg a köztudatban maradt, addig a jénai magyar könyvtárról eddig kevés szó esett. Pedig megérdemli, hogy számontartsuk, nem csupán azért, mert mintegy kétezer, a magyar tudományos és szépirodalom javából összeválogatott kötetével nem lebecsülendő értéket képvisel, hanem azért is, mert alapításának körülményei a magyar külföldi tanulmányozás történetének legszebb lapjaira tartoznak és igen értékes módon jellemzik a szabadságharc utáni évtizedek lelki világát is. Német- és tótteredű magyarországi ifjak tesznek bizonyosságot alapítólevelében izzó magyar öntudatukról és áldozatos hazaszeretetükről.

A könyvtár alapszabályait maguk az alapítók állították össze. Ma csak a hivatalos német fordítás áll rendelkezésre,¹ bár éppen ez értesít róla, hogy az eredeti példány magyarnyelvű volt és a *Catalogus bibliothecae Hungarorum* c. könyvalakú leltár 3—5. levelein volt olvasható. Erről a Catalogusról még szó lesz az alapszabályokban is, úgylátszik azonban, hogy idők folyamán a leltár helyett cédulakatalógust kezdtek alkalmazni és a régi leltár, benne a magyar alapszabályokkal, elkallódott. A most ismertetendő alapítólevelél szövegét így németből kellett visszafordítani. Ez a nagyon érdekes könyvtártörténeti dokumentum így hangzik:

Tudatában annak, hogy milyen jól esik a drága haza nevére átmelegedő léleknek, ha külföldön sem kell nélkülöznie a hazai nyelv hangjait, valamint annak, hogy a haza nyelvén írt könyvek olvasása nem más, mint a haza hangjának hallgatása, amely annál jótévőbb és hasznosabb, minél inkább a szaktanulmányok idegen nyelve foglalja el a hazai nyelv helyét és végül, mert elengedhetetlennek tartjuk, hogy tájékozódjunk a hazai művelődés állapotáról és haladásáról úgy, amint azt a magyar irodalom reprezentálja, mi, alulírottak megállapodtunk benne, hogy ezen az egyetemen megvetjük egy magyarnyelvű könyvgyűjtemény alapjait. Ezt abban a biztos hitben tesszük, hogy az utánunk jövő honfitársak kezdeményezésünket felkarolják és erejük mértéke szerint továbbfejlesztik. Csak így válhatnak

¹ A jénai egyetemi könyvtár levéltárában. A kötet belső címe: Akten, betr. Angebote und Erwerbungen von geschlossenen Bibliotheken, geheftet und katalogisiert 1939. A külső hátcím: Erwerbungen der Bibliothek. Apelt—Schmid. 1851—1888. Az alapszabályok német fordítása e kötet 9. ügyszerabja és a 61. számozott levélen kezdődik.

ugyanis a könyvtár a hazafias szellemnek ama tápláló és üdítő forrásává, mellyé tenni hőn kívánjuk.

E bevezetést nyomon követik az alapítók részletes rendelkezései:

1. Egyhangú határozatunk, hogy a könyvtár kizárólag magyar irodalmi termékeket foglaljon magában, ünnepezt íróink műveit, amelyek magyar nyelven vannak írva.

2. A könyvtárat az egyetem könyvtárnokának, Prof. Dr. C. W. GOETLING titkos tanácsos úrnak legfőbb felügyelete alá rendeltük. Ugyanő szíves volt könyvtárunknak az egyetemi könyvtár helyiségeiben meghatározott helyet rendezni be, hol az egyetemi könyvtár állományába be nem sorozva, annak könyveitől elkülönítve áll.

3. Mindenkor az itt tanuló magyar diákok döntsék el szótöbbséggel, hogy mely új könyvek szerzendők be.

4. Az egyetemi könyvtárnok úr oldalára sorainkból könyvtárosjegyzőt választottunk (az utóirat helyesbíti: custost), akinek kötelességévé tettük, hogy

a) sajátkezüleg könyvet vezessen, amelybe pontosan feljegyeztessenek a könyv- és a pénzadományok, az ajándékozók neve, a könyvek címe és könyvtári száma, általánosságban a könyvtár mindenkori állománya és gyarapodása;

b) a könyvtár „*Bibliotheca Hungarorum*“ nevét a könyvek címlapjára, a könyvtári számot pedig a hátoldalra vezesse be. (Az utóirat megjegyzi, hogy a könyvek tulajdonosát a custos annak a címkének a beragasztásával jelölje meg, amelyet az alapítók erre a célra csináltattak);

c) a custos a könyvtárt érintő minden kérdésben az egyetemi könyvtárnokkal egyetértésben járjon el;

d) a bevett pénzt a custos nyugta ellenében az egyetemi könyvtárnoknak (utóirati igazítás: az egyetem gazdasági hivatalának) adja át. Ezek a nyugták megőrzendők;

e) a könyvtár minden bevételéről és kiadásáról a custos pontos számadást vezessen és ezt a jegyzőkönyvbe vezesse be. Ügyviteléről minden félév végén tegyen jelentést a Jénában tanuló magyaroknak és az egyetemi könyvtárnoknak, előbbieknél hiányában csak az utóbbinak;

f) ha Jénából távozni szándékozik; ezt honfitársainak idejében jelentse, hogy az iratok, különösen a számadások, utódjának rendben átadhatók legyenek. Végül

g) tegyen meg a mindenkori custos mindent, ami módjában áll, a könyvtár felvirágoztatása érdekében. Ezen a téren sokat lehetne elérni Jénán átutazó honfitársaknál, vagy otthoni hazafiaknál.

A befejező mondatok így hangzanak:

E könyvtárt egyhangulag feloszthatatlannak nyilvánítjuk. Sem egyes könyveit nem szabad, tehát magán- vagy nyilvános könyvtárak állományába sorozni, sem az egész könyvtárt nem szabad a jénai egyetemről, amelyen alapítottuk, valaha is elválasztani.

Ezek azok az alapelvek, amelyeket alulírottak a jénai magyar könyvtár alapításánál szem előtt tartottunk. Ismerjük a német egyetemeken uralkodó viszonyokat, ismerjük azoknak a könyvtáraknak a sorsát is, amelyeket más német főiskolákon alapítottak magyar tanulók, a fenti alapszabályok megállapításánál mindezt szem előtt is tartottuk. Veletek szemben, Utódaink, akik ugyanannak az országnak vagytok fiai, amelyhez tartozhatni nekünk büszkeségünk, az a leghőbb kívánságunk, hogy építsetek tovább azokon az alapokon, amelyeket mi itt megvetettünk. Kezdeményezésünk ugyan csekély, a Ti kitartó munkátok eredményeként azonban növekedni és erősödni fog. Jéna, 1857. augusztus 1.

Utóiratban, néhány nappal későbből keltezve, úgylátszik az illetékesekkel folytatott tanácskozások eredményeként, a már előhozottakon kívül még néhány kiegészítést függesztettek az alapokmányhoz. Így az utóirat 2. pontja elrendeli, hogy célszerűségi okból a nyilvántartási könyv nyelve a német legyen, a 3. pont, hogy könyvkölcsönzésnél az egyetemi könyvtár idevonatkozó rendje érvényes, hogy végül a 6. pont még egyszer leszögezze:

... kijelentjük könyvtárunk teljes függetlenségét az egyetemi könyvtártól, mint olyan alapítványét, amelynek gyarapítása szabadon megajánlott, magyar eredetű, nem pedig egyetemi pénzekből történik. Jéna, 1857. augusztus 18.

Az alapítólevél aláírói:

Dr. Burgovsky János, dr. Világosvári Bohus István, Bohus László, Czéner J., Kolbenhayer Soma, Goldberger David, Philadelphy Mor, Püspöky Dán., Vajna Ádám, Weiss Soma.

Az alapokmány német hivatalos fordítását dr. BÖRNER, az egyetemi hivatal vezetője, 1879. szeptember 26-án hitelesítette.

Felemelő és szinte megrendítő ebben az alapokmányban az, hogy német és tóthangzású nevek tulajdonosai, többnyire hittanhallgatók, tehát a népi rétegekhez különösen erős szálakkal kapcsolódó fiatal akadémikusok a német nemzeti öntudatnak akkor is fellegetvárában, a jénai egyetemen, a csak nyolc évvel előbb legyőzött, az önkény igájában nyögő Magyarországot büszkén vallják hőn szeretett hazájuknak, a magyar nyelvet e haza nyelvének, a magyar írókat ünnevelt íróiknak, a magyar irodalmat tápláló és üdítő forrásnak. Magyarul szerkesztik meg a kizárólag magyarnyelvű művek befogadására alapított könyvtár alapítólevelét és magyarul írják alá nevüket is. Abban a korban, amikor Bécs kísérleti ballonja, a pátens megosztja, nemzeti-ségi ellentétet szítva, a magyar evangélikusok egységét, ez a jénai alapítólevél előreveti a pátens bukásának árnyékát.

Az egyetemi könyvtár aktái közt ugyanott, ahol az alapokmány német szövege őriztetik, de néhány lappal előbb,² egy kettéhajtott fehér ívre írva, megtaláljuk az újonnan alapított könyvtár legkorábbi állományjegyzékét, úgy amint e könyveket az alapítók 1857. augusztus 19-én, tehát az alapítólevél aláírása utáni napon, az egyetemi könyvtár őrizetébe adták. A lista 51 művet sorol fel 56 kötetben, köztük Vörösmarty, Kisfaludy Sándor és Károly, Kölcsey, Kazinczy minden munkáit, Horváth Mihály Magyarok történetét, Ballagi magyar-német szótárát, Erdélyi népköltési gyűjteményét, Ipolyi magyar mitológiáját stb., azaz a kor magyar irodalmának sok hozzáértéssel

A jénai magyar könyvtár exlibrise.

és jó ízléssel kiválasztott nagyobb csoportját. A felsorolás végén még megtudjuk, hogy egy Vörösmarty-arckép is a könyvtár e legkorábbi állományához tartozott.

Ez az egyetlen ú. n. Ablieferungsverzeichnis maradt meg. Nyomon akarva követni a könyvtár gyarapodását, egyetlen forrásként így az egyetemi könyvtár szerzeményezési naplójára vagyunk utalva. Tíz év múlva merülnek itt fel az első adatok. Az 1868. év szerzeményei közt, az 579.-től a 772. sorszámig, abc-rendben, Abonyitól Zsoldosig, majd 1869-ben, 613. és 718. sorszámok közt, szintén névsorban, Aca-demiától Vörösmartyig találunk rá a jénai magyar könyvtár könyveinek egy-egy nagy csoportjára, az előbbiben csupa nyolcadretű könyvre, az utóbbiban folió, negyed- és nyolcadretűekre, mindenütt annak a megjelölésével, hogy a könyveket a Jénában tanuló magyar

² Az 59. levél mindkét és a 60. első oldalán.

hallgatók helyezték a könyvtárba. Úgy látszik az első tíz évben, miközben a könyvállomány igen szépen gyarapodott, a könyveket az egyetemi könyvtár nem szerzeményezte, hanem az egész magyar könyvtárt a magyar custosok kezelték. Az 1867—68 körüli években azonban vagy nem került alkalmas magyar custos, vagy senki sem akarta az ezzel a megbízással járó terhet vállalni, mert úgy látjuk, hogy a magyar hallgatók kezéből a könyvállomány őrzése most már teljesen az egyetemi könyvtárba került. Erre vall a könyveknek két csoportban, a szerzők névsora és a könyvek alakja szerinti rendben, az egyetemi könyvtár beszerzési naplójába való kerülése. Bár ezután is gyarapszik a könyvtár, magyar custos tevékenységének a könyvek kezelésében ezután nincs semmi nyoma sem.

Az egyetemi könyvtár mintaszerűen tett eleget kettős feladatának, amely magyar könyvek katalógizálását, valamint őrzését és karbantartását írta elő számára. A könyvtár egyik száraz és világos helyiségében vannak felállítva folió, negyed- és nyolcadrétaalakú csoportokban a kifogástalanul kötött könyvek. A hallei magyar könyvtár sokkal nagyobb ritkasági beccsel rendelkező kötetei, annak ellenére, hogy őrének a Kassai-alapból anyagi eszközök is állnak rendelkezésére, sokkal félreesőbb helyen, kettős sorokban vannak felállítva.

A katalógizálás alapja a cédulákra írt helyrajzi katalógus. Ennek alapján szerepelnek a jénai magyar könyvtár könyvei mind az egyetemi könyvtár abc-katalógusában, mind szakkatalógusában. Ezen a téren is szembetűnik Jéna előnye Halle felett, hol a magyar könyvtár könyvei pusztán egyetlen, a könyvtárosok szobájában álló, abc-katalógusba vannak a helyrajzi katalóguson kívül felvéve.

A helyrajzi katalógus folió-része a Vasárnapi Újság 1857. folyamával kezdődik és mindössze tíz sorszámra terjed. A negyedréti csoport ugyancsak magyar időszaki iratok 1858-i folyamaival kezdődik és ötven sorszáma van. Legnagyobb része az állomány nyolcadréti csoportja, összesen 727 sorszám. Vörösmarty Mihály Minden munkáival kezdődik (I—X. kötet, Pest: 1845—47) és Kisfaludy Sándor és Károly, Kölcsey, Kazinczy, Arany, Kerényi, Jósika, Eötvös J. és a többi e korbéli írók műveinek többnyire összes kiadásaival folytatódik, a kiadás évéül többnyire a negyvenes évek valamelyikét tüntetve fel.

A helyrajzi katalógus lapjain a következő szövegek valamelyike áll:

Abgeliefert sub numero... Verein hier studierender Ungarn.

Abgeliefert sub numero... In Jena studierende Magyaren.

Az alapítás utáni években még egyesületbe tömörülve gyarapították a magyar hallgatók könyvtárukat, míg később más egyes beszolgáltatók szerepelnek.

Bár a mai *Bibliotheca Hungarica* (az alapítólevéltől eltérően tehát nem a határozottabb *Bibliotheca Hungarorum*) helyrajzi katalógusa mindössze 787 művet tüntet fel, a sorozatos művek nagy számára való tekintettel a könyvtár mai állományát mégis 2000 kötetben jelölhetjük meg.

Ajándékozási bejegyzések, vagy ajánlások igen ritkák és kevesetmondóak.³ Ügylátszik, a könyveket a jénai magyar diákok vették.

Legnagyobb részében a könyvtár a XIX. század második harmadának magyar irodalmi emlékeit őrzi jó állapotban levő összes kiadásokban. Mai becsét is ez adja meg. Megvannak benne továbbá a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai nagyobb részükben. Jó katalógusai és áttekinthető raktározása folytán a gyűjtemény könnyen használható. Ha a jénai egyetemen valaha is valamilyen magyar tudományos intézet, vagy lektorátus felállítására kerülne a sor, annak a jénai magyar könyvtár már mai állapotában is igen értékes segéd-eszköze lenne.

BUCSAY MIHÁLY.

Magyar vonatkozású történeti könyvtár Jénában. A jénai egyetemi könyvtár egyik különgyűjteménye, a BUDER-féle, figyelmet érdemel könyvtárosi és történetírói szempontból egyaránt, mert XVII. és XVIII. századi magyar vonatkozású külföldi nyomtatványanyaga egyike a leggazdagabbaknak. Alapítója, BUDER CHRISTIAN GOTTLIEB STRUVE tanítványaként és munkatársaként fiatalon került 1722-ben a jénai egyetemi könyvtár élére, majd 1738-tól STRUVE jogi és történeti tanszékét örökölte. A *Bibliotheca historica selecta* és a *Bibliotheca juris selecta* kiadásában STRUVEVAL való együttműködése mellett gazdag egyéb irodalmi működést fejtett ki a jogtörténet és a politikai történet területén.¹ Még becsesebb mintegy 18.000 kötetre rúgó történeti és jogtörténeti szakkönyvtára, amely bizonyos vonatkozásban a gyűjtő haláláig (1763) a leggazdagabbak közé tartozik. Magyar vonatkozásban nagyon jól kiépült a Thököli-féle felkelésre és a Rákóczi szabadságharcára vonatkozó egykorú külföldi irodalom csoportja.

BUCSAY MIHÁLY.

³ Pl. Sárosi Gyula: Az én Albumom. Pest, 1857. 4°, helyrajzi katalóguslapján kitűnik, hogy a könyvet nemes Fábíán László ajándékozta a magyar könyvtárnak. A könyvtár szinte egyetlen nem magyarnyelvű művének, Péczely József: Summarium Historiae Recentioris Europae. T. I. Debrecen: Tóth, 1827. fedelén belül ez olvasható: Orvos Doktor Tekintetes Tormássy Lajos Urnak, mint igen tisztelt Kedves Attyafiának a Szerző (helyrajzi száma: 562a).

¹ Műveinek jegyzéke: J. Chr. Adelung: Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. G. Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexicon, 1. kötet, 2364—2367. I. Életrajza: J. Chr. Fischeri Memoria divis manibus Chr. G. Buderii dicata, Jena 1788.

A nagykállói gimnázium könyvtáráról. A nagykállói mai Szabolcs Vezér Gimnázium könyvtára a XVIII—XIX. században fennállott református középiskola könyvtárából alakult. Erre mutatnak a könyvtárban fennmaradt muzeális értékű kötetek, így XVIII. és XIX. századbeli iskolakönyvek, klasszikusok XVI—XIX. századbeli kiadásai. Ebben a régi anyagban vannak szétszórva FAZEKAS GYÖRGY (1739—1808) nagykállói református pap egykor híres és gazdag könyvtárának maradványai. FAZEKAS GYÖRGY Debrecenben, Svájcban és Németalföldön tanult. Könyveit egyrészt 1760-tól fogva Debrecenben, másrészt Bázelen, Utrechtben és Amsterdamban szerezte be 1770-ben. Később megvásárolta apósának, VARJAS JÁNOS debreceni professzornak néhány könyvét. Ezt a VARJAS—FAZEKAS-könyvtárat halála után fia s a lelkészi székben utóda, ifj. FAZEKAS GYÖRGY örökölte. A könyvtár híre még a múlt század második felében is élt; GÖRÖMBEI PÉTER, a nagykállói református egyház történetírója úgy emlékszik meg róla, hogy „könyvtára ritkította párját a maga nemében s idejében“. Sajnos, ennek a gyűjteménynek ma már csak egy elenyésző kis töredéke van meg a gimnázium tanári könyvtárában, összesen 22 mű. Közöttük egyetlen a magyar nyelvű (OSTERWALD FRIDERICH JÁNOS: *A keresztyének között ezidőszertint uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés*. Debrecen, 1745, MARGITAI JÁNOS), egy francianyelvű (PICTET: *La théologie chrétienne*), a többi mind latin. Kiadásuk szerint három magyarországi, kilenc német, hat németalföldi, három svájci s egy francia. Tartalmuk szerint majdnem mind theologiai. Eredeti kötésekben maradtak fenn. FAZEKAS minden könyvére feljegyezte a megszerzés idejét, helyét, egyéb körülményeit s gyakran a könyv árát is.

Teljesebben maradt fenn egy másik református lelkész, MÁRCZY LÁSZLÓ könyvtára. A XIX. század huszas és harmincas éveiben gyűjtötte könyveit. Rendszerint Debrecenben vásárolt. Könyvei között megtaláljuk a múlt század elejének jelesebb íróit első és második kiadásokban, a népszerű zsebkönyveket, igen sok szórakoztató munkát, SZÉCHENYI legfontosabb műveit s a körülöttük megindult vitairódat, valamint számos egykorú hírlapot. Egy-két évtizeddel újabb anyagot tartalmaz TOKAI NAGY LAJOS könyvtára. Ezt az örökhagyó ref. egyházi gondnok akarata értelmében külön kezeli a gimnázium könyvtára. Mintegy háromszáz kötete az ötvenes és hatvanas évek irodalmában gazdag.

A könyvtárnak meg nem állapítható eredetű régebbi anyagában is sok értékes munkát lehet találni. A luccai káptalanból került valamilyen úton-módon a könyvtárba egy ősnymtatvány: PETRUS LOMBARDUS *Sententiarum libri* című munkája Szent BONAVENTURA kom-

mentárjaival. (Nürnberg, ANTON KOBERGER 1491 körül, HAIN 3540, v. ö. HORVÁTH 652, Országos Széchényi-Könyvtár Inc. s. a. 1320). Igen szép eredeti kötésben és nagyon jó állapotban maradt fenn egy XVI. század elejéről való munka, AUGUSTINUS DATHUS: *Opera omnia*. Siena, NICOLAUS NARDUS, 1503.) De kétségkívül a legértékesebb számunkra egy XVII. századbeli iskolakönyv, latin nyelvtan magyar és német szöveggel, a következő századból magyarországi kiadásokban is annyi példányban fennmaradt ALVARUS. A bécsi nyomtatvány a SZABÓ KÁROLY *Régi Magyar Könyvtár* I. kötetébe tartozik, pontos leírását Szabóhoz kiegészítésül itt adjuk: PRINCIPIA | SEU RUDIMENTA | GRAMATICES EX IN- | STITUTIONIBUS EMMANUELIS | Alvari Societatis JESU, ad utilitatem | juventutis excer- | pta. | VIENNAE AUSTRIAE, | Typis GREGORII GELBHAAR, | Typographi Caesarei. | Anno, M. DC. XLIV. — 8°, (2) 204 l.

SÁRKÁNY OSZKÁR

A vidéki kutató és a könyvtár. Tudományos munkáink legnagyobb része nemcsak az impresszum szerint készül Budapesten vagy valamelyik egyetemi városban. Amit a vidék: a kisebb vidéki város nyújt, az legtöbbször nyers, kidolgozatlan, vagy teljesen helyi jelentőségű. Kivétel talán egy-két katolikus és protestáns egyházi központ. Pedig a vidéki élet nyugalma, az a szinte kolostori életmód, amit — mondjuk — egy kisvárosi tanár folytathat, első pillanatra kedvezni látszik a tudományos spekulációnak, a hosszú kitartást követelő gyűjtőmunkának, az elmélyedésnek. A környezet azonban legtöbbször nemcsak a dolgozó szoba négy fala, a kisváros utcái nemcsak díszletek, az emberek körülöttünk nemcsak statiszták: a városban és az emberekkel élni kell s mindez nagyon is messze ragadja a kutatót tárgya fölötti magános elmélkedésből. Lassan-lassan rádöbben arra, hogy a csenden, nyugalmon, az élet elmélkedésre vonzó tisztaságán kívül van valami más a vidéken, van valami, amit akadálnak érez, talán egy általános ellenséges hangulatot mindenféle aprólékos tudományos munkával szemben, még az intellektüelek valóban művelt rétegeiben is, akik azonban a jegyzetekkel tűzdelt aprómunkát éppen kibúvónak tekintik súlyos írói és nevelői kötelezettségek alól. Legjobb társasága a vidéki kultúrember — erről a típusról is érdemes írni — s ha rosszabb: olyan környezet, mely a tudományos munkát csak különségnek tartja. Legfeljebb öreg magántudósok művelik exakt alapon a helyi történelmet, sok ösztönzést azonban a fiatal kutató tőlük sem kaphat, lévén ők saját, meglehetősen szűkreszabott kutatási területük megszállottjai. Íme, ezekben próbáltuk vázolni egy vidéken folyó tudományos munka belső akadályait. Ez azonban még nem tartozik szorosabban a könyvtárosra. Válasszunk magunknak egy fiatal kutatót,

aki egyetemi évei után, kidolgozandó gondolatokkal, kész témákkal a tarsolyban megérkezik egy vidéki városba s most már a kisváros csendjében, a magányban dolgozni szeretne . . .

Tudományos segédeszközökre, könyvekre, folyóiratokra van szüksége. A legtöbb vidéki tanári és városi könyvtárban megvannak a legfontosabb segédeszközök, legalább az irodalom és a történettudomány műveléséhez. Van SZABÓ KÁROLY, PETRIK, SZINNYEI (az utóbbi rendszeren füzetekben, felvágatlanul, bizonyosságul annak, hogy az eltelt harminc-negyven évben milyen sokat használták), megtalálhatók a fontosabb irodalmi, nyelvészeti, történeti folyóiratok, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, az *Irodalomtörténet*, az *Egyetemes Philologiai Közlöny*, a *Történeti Tár*, a *Századok*, a *Magyar Nyelv*, a *Nyelvőr*. Kétségtelen, hogy a tudományos munka megindulásához szükséges alapvető segédeszközök vidéken sem hiányoznak. Harminc-negyven évvel ezelőtt valóban beszerezték az alapvető munkákat. Ezek a segédeszközök azonban ma már nagyrészt elavultak. SZABÓ KÁROLYT SZTRIPSZKY HIADOR kiegészítései nélkül használni nem lehet, egyes írók tanulmányozásához nem elég SZINNYEIBŐL kiindulni: feltétlenül meg kell nézni, milyen anyagot nyújt GULYÁS —, de természetesen az újabb bibliográfiákat és biográfiákat hiába keressük. Legfeljebb PINTÉR hét-kötetes főművével kell az irodalomkutatónak megelégednie. A történetész számára oly fontos BARTONIEK s az irodalomtörténetésznek is nélkülözhetetlen DÉZSI is hiányzik, hogy kisebb s nem ennyire általános érdeklő bibliográfiákat ne is említsek. Ha pedig a téma szálai külföldre ágaznak, még nagyobb könyvtárban sem talál olyan munkát, mely legalább útbaigazítsa, hiszen pl. GULYÁS egyik alapvető munkája, *Magyar szépirodalom idegen nyelven*, a legtöbb vidéki könyvtárból hiányzik. Pedig minden tudományos munka előfeltétele egy jó bibliográfiai könyvtár használata — amelyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári kutatóhelyisége bocsát a közönség rendelkezésére —, ahol tájékozódhatunk, megállapíthatjuk, hogy pillanatnyilag milyen tudományos anyagot tudunk összegyűjteni tárgyunkhoz. Ez vidéken hiányzik s ebben látom a vidéki tudományos kutatás megindulásának első s talán legnagyobb akadályát. A vidéki kutatónak, mielőtt munkájához hozzáfogna, egy-két napot bibliográfiai előtanulmányokkal kellene töltenie, Budapesten vagy valamelyik egyetemi városban. Sajnos azonban, ilyen bibliográfiai tájékozódásra a kutatás folyamán többször is szükség van, ami mindannyiszor újabb fennakadást jelent a munkában. Arra természetesen gondolni sem lehet, hogy kisebb könyvtárak talán a legfontosabb újabb segédeszközöket beszerezzék. Hiszen az a könyvtár, mely vidéken a kutató rendelkezésére áll, egészen más feladatot hivatott elsősorban betölteni.

Es itt elérkeztünk a második nehézséghez. Nincs megfelelő könyvtár. Egyes vidéki gyűjtemények magas példányszáma ne téveszsen meg. Ezek a könyvtárak népszerűek, ismeretterjesztő vagy szórakoztató célúak s általános irányúak. Ezenkívül — s ez különösen a tanári könyvtárakra vonatkozik — hiányzik a vezetésükben az évtizedekre, vagy legalább évekre visszanyúló egységes szempont. A nagyobb folyóiratokat rendszeren megtaláljuk a katalógusukban, egyes évfolyamok azonban gyakran hiányoznak. A könyvtár vezetői nem tartották mindig szükségesnek bizonyos folyóiratok beszerzését, így lettek azután furcsa torzók. Néha nagyon jól használhatók, de a kutatói balszerencse törvénye, hogy mindig az az évfolyam hiányzik, amelyekre éppen szükség van. Még nehezebb a helyzet a könyvekkel. A magyar irodalomtörténész itt látszólag könnyebb helyzetben van, mint a történész, sőt a klasszika-filológus. Nagy íróink összes művei több díszkiadásban is rendelkezésére állnak, s olvashatja a róluk szóló régebbi standard munkákat is. Ilyesfélét talál az újabb kiadványok közül is: PINTÉR JENŐ, HORVÁTH JÁNOS, FARKAS GYULA munkáit, de hiányzanak az újabb kisebb tanulmányok, disszertációk, melyeket beszerezni csekély értékük mellett is olyan nehéz s melyeket a nagyobb könyvtárak, mint fűzött példányokat, nem is kölcsönöznek. Még nehezebb a kutató helyzete, ha a forrásmunka egyúttal olvasmány — ha például újabb irodalommal foglalkozik —, hetekig, hónapokig kell várnia, míg egy író legfontosabb műveit össze tudja gyűjteni. A hiányok felsorolását folytathatnók. Itt most csak a legfontosabbra akarjuk felhívni a figyelmet. Az újabb történeti disciplinák nem a kiemelkedő egyéniségeket állítják az érdeklődés középpontjába, hanem a kort. Munkájukhoz rengeteg egykorú színt, egykorú adatot használnak. Ilyesféle kutatáshoz azonban egy nagy hungarológiai könyvtár szükséges, amilyen az országban legfeljebb egy-kettő lehet s amelyet tudomásom szerint a hazai központokon kívül csak a berlini Collegium Hungaricumban állítottak fel. A XVIII. és XIX. század szürke kiadványtömegéből a vidéki könyvtár csak töredékeket őrizhet, véletlen örökségeket. Ugyan ez a helyzet a mult század irodalmi folyóirataival, ezekkel az elsőrangú forrásokkal, s folytathatnók a nehézségeket az újabb irodalommal. Itt azután valóban a könyvtár vezetőjének ízlése vagy ízlésnélkülisége befolyásolja a beszerzést.

A történész helyzete hasonló. A régi törzsanyag rendszeren nagyon jó. Forráskiadványok, monografiák, olyanok is, melyeket a budapesti könyvtárakban nehéz megkapni, itt a kezeügyében vannak. Az újabb beszerzések azonban csak inkább a standard művekkel és népszerű kiadványokkal gazdagítják a könyvtárat. Kizárólag tudósoknak készülő publikációkért egy nem tudósoknak fenntartott könyvtár nem is adhat

ki nagyobb összegeket. Mit mondjunk a romanista vagy germanista helyzetéről? A nyelvészről, aki állandóan szótárak tömegével dolgozik? Bizonyos szakmák művelése vidéken, a budapesti könyvtárak mai felszereltsége mellett, majdnem lehetetlen. A vidéki lassabban és pontatlanabban dolgozik, tehát nem bírja a versenyt.

A kutató tehát vagy félreteszi témáját jobb időkre vagy legalább egy részét s azt használja fel, amit helyben talál. De ez is elfogy egyszer s most könyvekre van szükség, melyek csak valamelyik budapesti könyvtárban vannak meg. Elvben a könyv megszerzésének és meghozatalának nincsen semmi akadályja. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ vállalja a felkutatás munkáját s ha a kérdéses munka nem ritka, nem értékes s a könyvtár kölcsönzési szabályzata egyáltalában nem zárja ki a vidékre való kölcsönzést s végül ha a kérdéses munka nem olvasótermi, vagy netalán bibliográfiai segédeszköz — akkor készpénzbiztosíték ellenében megkaphatja, saját költségére szállíthatja. Ismerve a kutató anyagi helyzetét, világos, hogy nagyobb könyvszállításokra nem kerülhet sor — s valóban nem is lehet könyveket küldetni Pestről vidékre, csak azért, hogy egy szövegkiadás helyességét ellenőrizzük, egy kötetet átlapozzunk, mert címe után ítélve adhat számunkra fontos útbaigazításokat. Meg kell tehát válogatnunk, hogy mit hozatunk meg: csak olyan munkákat, melyeket valóban a vidéki csöndben jó áttanulmányozni. Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy könyvpostázással dolgozni lehetetlen, csupán azt, hogy így dolgozni — hősies vállalkozás. A kutató így kénytelen igénybe venni fővárosi barátait s kénytelen a nyári vakációban felkeresni a könyvtárat — ahol rendszeren csukott kapura talál, mivel éppen nyári nagytakarítás folyik.

Feltártuk a nehézségeket. A vidéki könyvtárak nem tudományos könyvtárak, a budapestiek meg nem kölcsönkönyvtárak. A vidéki kutató így őrlődik két malomkö között. A legfontosabb hiányok tehát: 1. bibliográfiai segédkönyvtárak hiánya, 2. hungarologiai gyűjtemény és újabb tudományos kiadványok hiánya, 3. a központi könyvtárak nehézkes könyvkölcsönzési és könyvküldési szabályai. Segítség? Sajnos, nehéz megoldást találni. El kell azonban ismernünk, hogy haladunk a megoldás felé. Sok történt az utóbbi években mindhárom akadály megszüntetése felé. Vidéki feladat lenne bizonyos körzetben elérhető bibliográfiai segédeszközök nyilvántartása, hungarologiai anyag beszerzése — elsősorban régi magánkönyvtárakból —, vidéki bibliográfiai központok útján a könyvforgalom javítása. Sok történt és sok történhetik még, sajnos, azonban nem fog azon a megállapításunkon változtatni, hogy a vidéki tudományos munka hősies vállalkozás.

SÁRKÁNY OSZKÁR.

Magyar hivatalos közlöny százéves terve. A legrégebb pesti magyar újság, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1840-ben a „*Nemzeti Újság*“ nevet vette fel s ettől kezdve 1848-ig a magyar katolikus egyház rendi-konzervatív irányú hírlapjának számított. A *Nemzeti Újság* történetére vonatkozó kutatásaink közben — ezekről más helyen adunk számot — érdekes lapalapítási tervre bukkantunk. A helytartótanács 1846. július 4-én¹ tartott ülésében tárgyalja a különös javaslatot, amelyben „a közhirdetések számára kiadandó *Melléklap*“ alapítására tesz indítványt NAGY PÁL „ideiglenesen nyugdíjazott kir. tanító“ és egyszersmind a maga számára kéri az új sajtótermék kiadói és szerkesztői jogát. A „*Mellékiap*“ a terv szerint valószínűségi mai értelemben vett hivatalos lap lett volna, azzal a különbséggel, hogy nem önállóan jelent volna meg, hanem kinyomtatott példányai valamennyi politikai újsághoz csatolva, mint mellékletek láttak volna napvilágot. A melléklet előállítására ugyanannyiba kerülne, mint amennyit a kormányhatóságok és törvényszékek a hirdetések beiktatásáért időről-időre kifizettek az újságkiadóknak, emellett minden lap átvenné s így a hivatalos közlések sokkal szélesebb nyilvánosság elé kerülnének, mint a fennálló rendszer mellett, amikor csak egy-egy lapban kell azokat közzétenni.

A lapalapítás tervének személyi és sajtópolitikai hátterét is leleplezik az ajánlkozó szerkesztő beadványai. NAGY PÁL nagyváradi akadémiai tanár volt; 1837-ben vonult nyugdíjba. 1839 őszén átvette a *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztését; ekkor vonult vissza ugyanis (a hivatalos iratok szerint szembaja miatt) APOSTOL JÓZSEF, az egyetlen tehetségesebb újságíró KULTSÁR ISTVÁN szerkesztő-utódai között. NAGY PÁL nevéhez fűződik az újság címváltozása, de egyúttal vele folytatódott a most már „*Nemzeti Újság*“ címet viselő régi hírlapnak a szerkesztők helytelen megválasztásából következő válságosorozata. 1842-ben csakugyan kénytelen megválni NAGY PÁL is a szerkesztéstől. Okot adott erre a *Nemzeti Újság* melléklapjában, a *Hasznos Mulatságok*ban KOSSUTH vezércikkeinek ellensúlyozására indított „*Kis tükrök*“ című rovat. A rovat szükségtelenül éles modora elidegenítette a laptól azokat is, akiket a KULTSÁR ISTVÁN iránti kegyelet eddig megtartott az előfizetők sorában; különösen az keltett visszataszítást, hogy a „*Kis tükrök*“ egyik cikke KÖLCSEY FERENC emlékét támadta meg s méltatlannak mondta a himnusz költőjét arra, hogy halála után négy évvel már szobrot állítsanak neki. Csak úgy látszott lehetségesnek a felháborodott közönség visszahódítása, ha NAGY PÁLT azonnal eltávolítják a lap éléről. Így is történt. 1841. június 8-án már

¹ Orsz. Levéltár. Helytt. Itár. Rev. Libr. 1846. 11—72.

KOVACSÓCZY MIHÁLY nevét találjuk az újság impresszumán, aki bevezető cikkében elítéli elődjének vétkét s teljesen új irányt ígér.

Az állás nélkül maradt NAGY PÁL ekkor éveken keresztül a legkülönbözőbb hírlapalapítás iránti kérvények áradatát zúditja a helytartótanácsra és a kancelláriára, sőt reménytelen helyzetében, éppen a Melléklap ügyében, egy ízben egyenesen a királyhoz fordul folyamodványával. Már 1841-ben — tehát még a *Nemzeti Újságtól* való távozása előtt — *Budai Hírtár* című újság kiadására kér engedélyt; ezt az *Österreichischer Beobachter* mintájára szerkeszteni és *Magyarok Története* című melléklappal látna el.² 1842. május 22-én, ugyanazon a napon, amikor özv. KULTSÁR ISTVÁNNÉ elbocsátásának jóváhagyását és utódja kinevezésének megerősítését kéri, ő is kérvényt ad be a helytartótanácshoz³ és most már *Országos Hirdetések* című lapra óhajt kiadói jogot. Ez a lap hivatalos hirdetéseket tartalmazna s nem önállóan jelennék meg, hanem más újságokhoz mellékelve. Itt tehát az új hivatalos lap 1846-ban tárgyalt tervének első fogalmazásával találkozunk már; a következő évek folyamán csak az „*Országos Hirdetések*” címet örölte a mozgásba lendült aktalom a kopottan kongó „*Melléklappá*”. NAGY PÁL kívánsága azonban nem teljesült s megtagadták azt a kérését is, hogy legalább az 1842-ben megszünt *Ephemerides Posonienses*-t folytathassa a fővárosban „*Budenses Ephemerides Politico-Statisticae*” címen.⁴

Hogy 1846-ban mégis új tárgyalás alá vették hivatalos lap-tervezetét, annak magyarázatát már a kormány új sajtópolitikájában kell keresnünk. Ekkor kezdték a hivatalos hirdetéseket intézményesen felhasználni a kormányssajtó támogatására. NAGY PÁL beadványában a kormány 1845. évi rendeletére hivatkozik, amely szerint csak a *Budapesti Híradó* és a *Pester Zeitung* közölhetnek hivatalos hirdetéseket. „Melly kegyelmes intézkedés csaknem minden vármegyében milly ellenszenvileg fogadtatott... légyen, mindenki előtt tudva van; sőt részreghajlatlan megfontolás után, mivel a politikai hírlapok köztudomás szerint pártérdekűek lévén, a különben törvényesen tudni való hirdetések pedig kitkit érdekelvén, a kijelelt két hírlapbani beiktatás által az óhajtott cél és köztudomás vágya kellően nem eszközölthetetik; annál fogva a Nemes Megyék, csaknem egyhangulag, a különben is ingerült kedélyek lecsillapíthatása tekintetéből, hivatalosan oda nyilatkoztak, [hogy a helytartótanács] a közhirdetések számára egy különös *Melléklapot* felállítani méltóztassék.” A kormány-

² Helytt. Itár. Gremiale. 1842. 9—100.

³ Helytt. Itár. Gremiale. 1842. 9—66.

⁴ DEZSÉNYI BÉLA: Legrégibb hírlapjaink életrajzához. Magyar Könyvszemle. 1940. 353—361. l.

nak a konzervatív sajtó pártolására irányuló politikáját tehát a megyék is tárgyalták s igyekeztek meghiúsítani. Kapóra jött ez NAGY PÁL-nak, aki ilyen módon újabb kérvényében, az akkori ellenzéki szerkesztők jól bevált szokásának mintájára, az „ingerült kedélyeket“, az egykorú kormányhatóságok állandó rémét idézte fel. A hivatalos hirdetések közléséből származó anyagi hasznót összegszerűen nem ismerjük, de tekintélyes lehetett, ha ilyen általános felháborodást váltott ki. Különösen a *Pester Zeitung*gal szemben nyilvánult meg az ellenzék elkéserevése, amelynek számára a kormány a váltótörvényszékek hirdeteit is biztosítani igyekezett,⁵ noha ezek a váltótörvény értelmében az egyes törvényszékek tetszése szerint választott bármely lapban közzétehetőek voltak.

Kétségtelen, hogy NAGY PÁLT ez a sajtópolitikai időszerűség készítette 1846-ban a hivatalos lap ötletének újbóli felvetésére. Nem lehetetlen, hogy NAGY PÁLT, a volt kormánypárti szerkesztőt, a vármegyei ellenzék egyes vezetői bíztatták s hírlaptervét fegyverül próbálták használni a hivatalos pártolás következtében elhatalmasodó kormány-sajtó ellen. Nem tagadhatta senki, hogy a terv életrevaló volt: a kormányhatóságok közlései s egyéb hivatalos értesítések ekkor már oly fontos szerepet játszottak a mindennapi életben, hogy egy helyen csoportosított megjelenésük valóban közérdek lett volna. De a bécsi kormány sajtópolitikája mást kívánt. A hirdetésekben a közvélemény irányításának fontos eszközét vélte kezében tartani s nem akart lemondani róla. Hiába hivatkozott NAGY PÁL arra is, hogy neki már nyugdíjaztatása óta ígérték új hivatalt, valamint arra, hogy a *Nemzeti Újság*ot 1839-től 1846-ig szerkesztette — amely utóbbi állítása egyébként, mint a fentiek mutatják, nem felelt meg a valóságnak. Mikor 1847-ben egyenesen a király elé viszi kérését, az elrendelt új helytartótanácsi tárgyalás ismét ránézve kedvezőtlen véleményt ad. Mégpedig éppen azt a váltótörvényt használja fel terve meghiúsítására, amelynek alapján a megyék a kormány nyílt sajtótámogatását kifogásolták. A határozat szerint az új hivatalos *Melléklap* „a váltótörvényszéki hirdetményeket illetőleg a fennálló törvény világos rendelkezésével meg nem egyeztethetnék és a létező hírlapok Felségedtől nyert szabadalmi jogaik megmásítása nélkül életbe nem léptethetnek.“⁶

Igy azután nyilvánvaló időszerűsége ellenére NAGY PÁL terve végleg megbukott. A kormány szolgálatában álló sajtó érdekei úgy kívánták, hogy magyar hivatalos lap ne jelenjék meg. Az eszme csak 1848-ban valósult meg először, amikor a független magyar minisztérium megindította a „*Közlöny*“-t. De a félbenmaradt kezdeményezés sze-

⁵ SZEMZŐ PIROSKÁ: A „*Pester Zeitung*“. Budapest, 1941. 15. l.

⁶ Helytt. ltár. Rev. Libr. 1847. 11—57.

rény dicsősége NAGY PÁLÉ marad, makacs kérvényezése pedig érdekes adatokkal gazdagítja az 1840-es évek hírlapkiadási viszonyairól való ismereteinket.

DEZSÉNYI BÉLA.

Magyar lap Szentpétervárott 1880-ban. A „Losonc és Vidéke“ című újság 1880. november 28-i, 73-ik számában olvasom a következő híradást:

„Vozduhoplavatel“, ez a pogány szó orosz nyelven azt jelenti, hogy „léghajós“ s egy léghajózási szaklapnak a címe, mely Szentpétervárott jelenik meg, mégpedig nemcsak orosz nyelven, hanem sok-sok nyelven, a többek közt magyarul is. Szentpétervárott ugyanis most nagy tevékenységet fejtenek ki a léghajózás körül, úgyhogy ott nem kevesebb, mint négy léghajózási társulat áll fenn, eggyel több, mint Párizsban és Londonban. E társulatok egyike számtalan szakosztályt alakít, melyekben a főbb európai nyelvek mind képviselve lesznek s ezek közt a magyar is. A szaklap, melynek főcíme „Vozduhoplavatel“, szintannyiféle résszel fog bírni s mindenik rész az illető nyelven szerkesztetik. A magyar rész címe „A Léghajós“ lesz, szerkeszteni fogja Klinder Péter. — Mindenesetre érdekes, hogy az orosz fővárosban magyar lap jelenik meg.“

Megjelent-e aztán a szentpétervári „A Léghajós“ s ha igen, megvan-e ez valamelyik magyarországi könyvtárban?

TR. Z.

ISMERTETÉSEK.

A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása. Kéziratok és miniatűrök. X—XX. század. A Szépművészeti Múzeum Grafikai osztályának legújabb, immár LXXVII. kiállításán régi kéziratok, egyházi szerkönyvek díszes lapjai, festett kéziratokból kivágott iniciálék és miniatűrök szerepeltek. E kódextöredékek legnagyobb részét az Országos Széchényi Könyvtár eddig feldolgozatlan örök letétje képezi. Más-más nemzetek régi kultúrájának e töredékes emlékei tanulságosan vetítik felénk az egymást követő századok könyvfestészetének magas színvonalát. DR. HOFFMANN EDITH, a miniatürafestészet kitűnő szaktekintélye, a pompás kiállítás rendezője (ő készítette a katalógust is), a díszes kódextöredékeket az Országos Széchényi Könyvtár tizenöt különböző korú és más-más jellegű pompás kéziratának kiállításával egészítette ki, hogy az egyes kódexlapok s kivágott miniatűrök eredeti szerepét is szemléltetővé és plasztikussá varázsolja. A kiállítás legkorábbi darabja egy IX—X. századi görög kódex: évezredes, elkopott arannyal ékes bizánci *Négy Evangelium*. Ezután az elkövetkező századok iskoláinak egyes termékei következnek: olasz, német, cseh, francia, flamand és magyar munkák változatos gazdagságban. A régi kultúráknak e pompázó, kifejező alkotásai között, szellemes ellentétként megtaláljuk a mult századi műkereskedői találékonyság kitűnő felkészültségének bizonyítékait; régi miniatűrök XIX. századi hamisítványait is.

A kiállítás azonban nemcsak a könyvfestészet fejlődésének tanulságos menetét kívánja szemléltetni. A XVI. században a könyvnyomtatás és ezzel párhuzamosan a fametszőművészet villámgyors fejlődése hirtelen feleslegessé teszi és megszünteti a könyvfestészetet. Az aprólékos, fáradságos munkával, hajszálcsettal dolgozó, részletek kis finomságaiba elmerülő művészek alkotóereje új műfajt teremt, a kisportréfestészetet, amelynek legáltalánosabb kifejezője az elefántcsontminiatűr lesz. 1912-ben Brüsszelben, az első reprezentatív elefántcsontminiatűr kiállításon történt először kísérlet annak szemléltetésére, hogy az elefántcsontminiatűr művészet a könyvfestészetben gyökeredzik. A csodálatos finomságú burgundi kódexminiatűrök portréábrázolásain

s a *Van Eyckek* művészetén keresztül vezették a szálakat *Holbein* korai realiztikus kisportréábrázolásaihoz s az elefántcsontminiatűr művészetéhez. DR. HOFFMANN EDITH is hozzákapcsolja a könyvfestészeti alkotásokhoz az elefántcsontminiatűröket; a kiállítás legkésőbbi darabja egy XX. századi elefántcsontminiatűr.

A kódexminiatúra és az elefántcsontminiatűr látszólag azonos művészi termék. Nemcsak a nevük, de a technikájuk is ezt mutatja. És mégis, a kettő más és más, egymással szinte ellentétes tényezők megnyilatkozása. A kódex elsősorban a középkori kolostori élet szellemi kifejezője; és ha később a kéziratok könyv világi jellegűvé válik is, s szélesebb körök, a fejedelmi udvarok kedvelt olvasó és gyűjtő tárgyát képezi is, a miniatúra mindenkor szerves egységben marad a könyvvel. Az iniciálé egybeforr a szöveggel, a miniatúra sohasem hagyja el a könyvek lapjait, önálló jellegűvé sohasem válhat. A kódexek portréi az iniciálékban s miniatúrákban a könyv szerzőjét vagy a kódex tulajdonosát ábrázolják; szerényen beillesztve a szöveget keretelő díszítések közé. Az elefántcsontminiatűr az újkori műveltség minden ágában megnyilatkozó differenciálódás jellegzetes példája; a késő-renaissance ember egyéniségének visszaadására törekszik. Erős realizmussal örökíti meg az egyént. Önálló műfaj! Később a rokokó és biedermeier világnak elengedhetetlen kelléke lesz.

A kiállított kéziratok s kódextöredékek különböző korok, különböző miniatúrafestőiskolák egy-egy röpke megnyilatkozását jelenítik meg a szemlélő számára. A kiállítás legszebb darabjait talán az olasz művészet alkotásai képezik; elsősorban a lombardiai festészet termékei. A XV. századi milánói könyvfestészet pompás darabja az Országos Széchényi Könyvtár egy kézírata, *Curtius Rufus, De gestis Alexandri Magni* című munkája. Ugyancsak elsőrendű lombardiai mester készítette a XV. század elején egy *Antifonale* kivágott iniciáléját, melyben az imádkozó Dávid király látható. A XV. századi töredékek sorában egy *Antifonalenak* az Angyali Üdvözlét ábrázoló kivágott iniciáléja a kiállítás egyik legfinomabb darabja: veronai mester műve a XV. század közepéről. Ezenkívül még velencei, továbbá ferrarai s páduai mesterek munkái képviselik az olasz művészetet.

Több német s francia kevésbbé jelentős kódextöredék mellett egy XV. századi cseh *Antifonale* egyes lapjain találunk finom, figurális díszítésű iniciálékat. A flamand művészetet pedig elsősorban egy 1470 körül készült díszes *Kalendárium* képviseli, amely GABRIEL WELLS ajándékként került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. E kódexnek némi magyar kapcsolata kimutatható: a francia Szent Lajos magyar királyként szerepel a naptárban.

A magyar miniatúrafestészet kiállított termékei közül elsősorban FELIX PETANCIUS RAGUSANUS egy érdekes munkáját kell kiemelnünk, aki Mátyás király budai könyvfestőműhelyének volt a vezetője.¹ Ez a kiállított műve az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő XVI. század elején készült *Genealogia Turcorum Imperatorum*, két méternél is hosszabb rotulus, amelyben 43 kerek miniatúrában török szultánok és vezérek portréi láthatók. E *Genealogia* a kiállítás keretében is fontos szerepet játszik. DR. HOFFMANN EDITH ugyanis e kiállításon a miniatúrának a Krisztus utáni második évezredben mutatkozó átalakulását kívánja bemutatni, ez viszont a kisportréfestészet kialakulásának és fejlődésének érzékeltetését is jelenti. Ha a művészetek történetében a kisportréfestészet kialakulását és kezdeti megnyilatkozásait keressük, úgy első nyomát éppen a genealógiákban találjuk meg. A *Genealogia* érdekes, különálló műfaj. Nem tartozik szorosan véve a könyvfestészet termékei közé, talán átmeneti helyét a címereslevelek és a könyvfestészet között jelölhetjük meg. Éppoly tradíciók, régi, kialakult sémák alapján keletkeznek, mint akár a címereslevelek, akár pedig a kódexminiatúrák. FELIX PETANCIUS RAGUSANUS is alkalmazkodik a hagyományokhoz, de e mellett új ötletekkel igyekszik változattá varázsolni és a sablontól mentesíteni e munkáját. Mellőzi azt az általánosan kialakult típust, hogy a portré alatt tekeresszalagokra írja a nevet. Nála a medaillonok elhelyezése és a szöveg is bizarr kompozícióba sűrűsödik. A szöveg írása és elhelyezése a miniatúrák szerkesztésével egybeekelődésével komoly újító hatást kelt. És szemben a tradícióval, PETANCIUS a harangalakba írott szöveget két ékes virágmotívumban végződő lendületes volutával kereteli.

A budai műhelynek még egy érdekes darabja szerepel a kiállításon. Egy díszes *Antifonale*-töredéknek egyik lapja. A nagyméretű iniciáléban Dávid király imádkozó alakja látható. A lapkeretdíszben pedig Remete Szent Pál és Szent Antal története van széles, elbeszélő modorban festve; több jelenet régieskedő, egymás mellé illesztésével. E meglehetősen rongált lap keretdísze minden bizonnyal egy, a budai

¹ Az OLÁH MIKLÓS által említett (*Hungaria*, Cap. V.) FELIX RAGUSANUSNAK FELIX PETANCIUS zengi kancellárral való azonosítása az újabb tudományos kutatások eredménye: ámbár a két személy azonos voltára már 1879-ben rámutatott PETAR MATKOVIĆS. (*Putovanja po balkanskom poluostrvu XVI. veka*. Rad. 1879. Kivonatban közli MARGALITS EDE: *Horvát Történelmi Repertorium* 1900. I. kt. 510—513. l.) Lásd: BANFI FLORIO: *Felice Petanzio da Ragusa, Prefetto della Corviniana di Buda*. *Archivio storico per la Dalmazia*. Vol. XXIV. Roma, 1937—38. 362—384. l. — BERKOVITS ELENA: *Felice Petanzio Ragusino Capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. *Corvina* 1940, *Archivio* 53—84. l.

műhelyben dolgozó magyar miniátor munkája. A méreteiben kissé elrajzolt, zömök, nehézkes figurák, az esetlen nagy kezek, s az egész kompozíció kedves naivitása bizonyítja ezt. De az iniciálében az imádkozó király sűrű árnyékokkal festett plasztikus arca, a haj és a szakáll vibráló, könnyed festése, a kezek finom vonala, a ruha aranyfüstös árnyékolása feltétlenül a műhelyt vezető mester kezének simításaira enged következtetni.

A régebbi magyar emlékek sorában még fel kell említenünk a hazai kódexfestészet egy XIV. századvégi termékét, a GANUIS VENCEL *Bibliáját*, továbbá egy XV. századeleji *Missaleből* kivágott pompás Kánonképet.

BERKOVITS ILONA.

Gombocz Endre: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. 1841—1941.* Budapest, 1941. VI. 467 lap, 1 képpel és 54 arcképpel. 8°. (Kir. Magy. Természettudományi Társulat kiadványa.)

Legnagyobb taglétszámú, hazai tudományos és közművelődési társulatunk centenáriumára készült, számos kiváló, főként szakmunka közül kultúrtörténeti és könyvészeti nézőpontból a fenti művet kell kiemelni, melyet szerzőnk, mint a társulatnak immár másfél évtized óta első titkára állított össze.

A munka nagy része (1—382 l.) a Társulat 100 éves történetét tárja elénk. És pedig élvezetes, könnyen érthető stílusban, jól áttekinthető sorrendben, illetve beosztásban (az áttekintést nagyon elősegíti részletes, erősen tagolt, négy oldalra terjedő tartalomjegyzéke is), a természetes időrendi fejlődés alapján. A követett és a lehetőség határáig keresztülvitt időrendi tárgyalás igen jól kiegészíti hazai történetünk idevágó, ismertebb oldalait, feltárván annak az általános történetiában kevésbé ismert mozzanatait. Kultúrtörténetünk természettudományi részleteit. A fenti század folyamán mérföldes csizmákkal haladó ágazatoknak hatását, illetve összefüggését a mi, nem egyszer szerencsétlen viszonyaink következtében oly gyakorta meg-megakadó, politikai, társadalmi közállapotunk, haladásunk történetével. Ebben a részben bizonyos mértékben a személyi kérdések és egyéb indítók rúgói is igyekeznek feltárni és megrajzolni. A nagy munkában és küzdelmekben résztvevő, egyes nagyobb lelkes és áldozatkész társulati vezetőmunkásoknak — lelki portréival együtt. Azonkívül a Társulat vezetőiről és a nevezetesebb szerepeket betöltő embereiről jegyzetekben rövid, de pontos életrajzokat is közöl. Ez a végére illesztett index segítségével igen jó áttekintést ad az egész újabbkori, magyar természettudományi mozgalmak munkásairól. Hiszen a Társulat 100 éve alatt úgyszólván minden hazai szakemberünket kisebb-nagyobb mértékben magához kapcsolta.

Pontosan közli továbbá működésének dátumait, a fontosabb határozatokat, okmányokat, és különösen régibb működésének tudományos eredményeit is, amelyek zöme az akkori nehéz anyagi és sajtóviszonyok között nyomtatásban jórészt meg sem jelenhetett. Így csak kivonatossan és ismeretlenül maradt fenn, ha megmaradt. Vagyis ebben a tekintetben a munka igazi hézagpótló, tudománytörténeti adalék, illetve okmánytár.

Bevezetésében a XVII—XVIII. századbeli, hazai viszonyainkat rajzolja meg az általános természettudományi mozgalmak terén: kiindulva az akkori híres Academia Naturae Curiosorum-nak (a későbbi Academia Caesareo-Leopoldina) a mi lelkes, magyar érdeklődőinkre és kutatóinkra gyakorolt hatásából; illetve tagságaiból. A minden szépért, így a természetért is lelkesedni tudó, magyar tagok jórésznél hamarosan, már a XVIII. század közepén felébred — kezdve a cipszerszármazású PERLICZKY JÁNOSTÓL — az a vágy és törekvés, hogy természetkutatásaink részére itthon is hazai tűzhelyek létesülhessenek. És pedig egyesek szerint összefoglaló, tudományos akadémia-félék keretében; mások szerint legalább kisebb-nagyobb köröket felölelő szaktársulatok keretében. Vagyis a törekvések és előzmények a Társulat megalakítására már hosszú száz év óta felébredtek, megvoltak, forrtak; csak még nem tudtak megvalósulni.

A másik a történetinél rövidebb, de könyvészeti és az általános magyar természettudományi áttekintés nézőpontjából igen nagyfontosságú és értékes részlete a könyvnek a Társulat összes kiadványainak pontos *könyvészeti jegyzéke* (421—457 old.) Ennél talán nagyon érdekes és célszerű lett volna könyvkulturai nézőpontból röviden jelezni, hogy mennyi volt az illető kiadványnak eredeti, bolti ára (hiszen zömük már kifogyott) és azt hogy kapható-e még, illetve melyik — a rendes könyvtári forgalomban? A hatalmas jegyzék maga is igen jó haladás-, illetve fejlődésmutató.

Ebben a részben látjuk, a Társulat első folyóiratának, az „*Évkönyveinek*“ 4 kötetét (1841—59 között). Azután az *Évkönyveket* folytató (1860—1868 között) „*Természettudományi Társulat Közlönyét*“ 7 kötetben. Ezt követi azután (1869-től kezdve) a mai „*Természettudományi Közlöny*“ 72 vaskos évfolyama és 220 „*Pótfüzete*“ (évenként 4 db), a maguk ezernyi-ezer kisebb-nagyobb cikkével, közleményével, amelyek a magyarság lelkébe s a magyar közművelődésbe bevitték a természetismereteket és a természet szeretetét.

A fentiekhez járul azután a „*Chemiai Folyóirat*“ 45 kötete (1895—1939); az „*Állat- és Növénytani Közlemények*“ 37—37 kötete (1902—1940); a „*Csillagászati Lapok*“ 3 kötete (1938—1940). Továbbá az első idők vékonyka és nagy időközönként megjelenő

„Jelentései“ és a legújabb „Évkönyvek“ (*Stella Almanach*) nagyobb, rendszeres kötetei.

Ehhez járulnak azután: A) *Könyvkiadóvállalat* 117 önálló, nagy munkája, köztük a természettudományok igazi nagy, külföldi klasszikusainak lefordításai, azonfelül számos eredeti és fordított munka minden ágazatból. B) A legújabb hatalmas „*Gyűjteményes Munkák*“ kötetei. C) Végül a *Vegyes Munkák*, D) *Népszerű Természettudományi Könyvtár* és E) *Népszerű Természettudományi Előadások* cím alatt összefoglalt, részben tudományos, részben gyakorlati irányú kisebb-nagyobb munkák százai. Ezek nyújtottak és nyujtanak ma is az érdeklődő magyar olvasók százazeinek betekintést a Macrococosmosba.

NOSZKY JENŐ.

Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. Jegyzéküket összeállította és bevezette DR. BUCSAY MIHÁLY. Budapest, 1941. *Ranschburg Gusztáv* könyvkereskedése. 104 l. — 8°.

KASSAI MICHAELIS GYÖRGY könyvtára a múlt század vége óta már több szakemberünket foglalkoztatta. Ennek a régi magyar könyvekben bővelkedő anyagnak teljes feldolgozásáig azonban egyikük sem jutott el. Erre tett most kísérletet BUCSAY MIHÁLY, a hallei magyar egyháztörténeti kutatóállomás vezetője.

Nem szakember létére elismerésre méltó buzgósággal végezte munkáját. Célja csak másodsorban könyvészeti. Mindenekelőtt az a szándék vezette, hogy a protestáns egyháztörténeti kutatóállomás és a hallei magyar egyetem hallgatói előtt újra felidézze és ezáltal használhatóvá tegye az ottani magyar könyvtárnak egy évszázad óta lassan feledésbe merülő, holt anyagát. Bevezetésében többször utal is erre a célkitűzésre. Ugyanitt részletesen ismerteti a hallei magyar könyvtár sorsát egészen napjainkig: KASSAI 2000 kötetből álló wittenbergi hagyatékát, a könyvek hanyódását a hétéves és a napoleoni háborúk idején, 1823-ban Halléba való átszállításukat, 1890-ben az ottani egyetemi könyvtárba történt bekebelezésüket és végül a könyvtárnak 1921-ben két részre szakítását. Ekkor került ugyanis a hallei magyar könyvtárnak kisebbik, de talán értékesebb fele a Berliini Magyar Intézethez.

Az 1724-ben elhunyt KASSAI hagyatéka természetesen az idők folyamán újabb vásárlások és adományozások folytán tetemesen megnőtt. BUCSAY nem is a könyvtár egész állományát, hanem annak csak történeti szempontból legértékesebb részét, az 1711-ig megjelent *Régi Magyar Könyvtárba* tartozó anyagát állította össze jegyzékében. A gyűjtemény feltáráásával nemcsak a magyar könyvtörténet számára végzett eredményes munkát, hanem az egyháztörténeti kutatóállomás céljait is ezzel szolgálta legjobban, mivel ezek a munkák alkotják az

eredetileg evangélikus felekezeti jellegű könyvtár törzsét. Túlás BUCSAYnak az a megállapítása, hogy a könyvtár háromszáznál több régi magyar unikumot tartalmaz. Minthogy nagyjából a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetébe tartozó művekről van szó, meg kell jegyeznünk — s ezt kiadványa előszavában HELLEBRANT is kiemelte —, hogy a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötete a lelőhelyek felsorolásában nem törekedett teljességre.¹ Amiből önként következik, ha egy műnél a leírás egyetlen lelőhelyet tüntet is fel, az csak a kutató tájékoztatására szolgál s nem jelenti azt, hogy a kérdéses nyomtatvány kizárólag csak a megnevezett könyvtárban található meg. Ennélfogva ezen művek, legalább is az esetek bizonyos számát tekintve, unikumnak sem tekinthetők. Ez a körülmény úgy látszik elkerülte BUCSAY figyelmét. Kellő utánjárással valószínűleg egy csomó hallei unikumról kiderülne, hogy nem egyetlen példány. De ha valóban van is a hallei magyar könyvtárnak háromszáz unikuma, ennek csak egyhatoda (s nem egynegyede, miként BUCSAY nagyjából számítja) tartozik a *Régi Magyar Könyvtár* I. és II. kötetének állományához. A többi, mintegy 250 darab, a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez tartozó, túlnyomó többségében alkalmi nyomtatvány, jelentősége lényegesen kisebb s jóval alacsonyabb értéket képvisel. Amikor tehát BUCSAY számszerűleg szembeállítja a hallei magyar könyvtár háromszáz unikumát a hazai protestáns könyvtárak 400 régi magyar unikumával, a laikus számára még akkor is meglepő összehasonlítás ad alkalmat, ha megjegyzi, hogy a hallei magyar könyvtárnak ez az állománya javarészt a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez tartozik. A hazai protestáns könyvtárak nagy irodalmi jelentőségű unikum-gyűjteménye nem hasonlítható össze a hallei magyar könyvtár unikumaiival.

BUCSAY összeállításában feldolgozta a Halléban maradt művek mellett a Berlinbe átvitt könyveket is. Anyaga így — saját megjegyzése szerint — megközelítőleg teljes.

Legtöbb gondja-baja a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetébe sorolandó művekkel volt. Részben azért is, mert az általa leírt, eddig jórészt teljesen ismeretlen anyag négyötöd része ide tartozik, másrészt, mivel a Szabó—Hellebrant-féle meghatározás: „a magyarországi szerzők külföldön megjelent idegennyelvű művei“-ről, formailag bármilyen tetszetős, tartalmi szempontból mégis túlságosan szétfolyó.

¹ „Hogy a szakemberek az egyes munkákat használhassák, azoknak lelőhelye, mint az előző kötetekben is, föl van jelezve. Minden munkánál, melynek teljes címmása adva van, meg vannak jelölve a könyvtárak, melyekben található. Legalább egy könyvtár meg van említve. SZABÓ KÁROLY sem tartotta szükségesnek felsorolni minden könyvtárt, melyekben egy-egy munka feltehetően.” (SZABÓ—HELLEBRANT III. k. Bevezetés.)

A magyarországi szerző megállapítása sokszor önmagában véve is igen nehéz feladat. Egy másik kirívó jelenség, hogy a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetének már Szabó—Hellebrant-féle összeállításában rengeteg olyan idegen szerző munkája kapott helyet, amelyeknek ott semmi keresnivalója. Helyet kapott pedig egyszerűen azért, mert a mű egyik ajánló versikéjét magyarországi szerző írta. Az idegen szerzők külföldön megjelent munkáiban fellelhető magyarországi írók efféle szórvány-szövegeinek számontartása lehet irodalomtörténeti feladat, de semmi esetre sem válhat bibliográfiai rendszerező elvvé. BUCSAY a maga-szabta korlátok között igyekszik is lenyesegetni az ilyen kinövéseket. Sajnos, nem eléggé következetesen.

BUCSAY jegyzéke mintegy 754 munkát sorol fel. Részletesebb leírást azonban csak akkor nyújt az egyes nyomtatványokról, ha azt mások még le nem írták, egyébként a *Régi Magyar Könyvtár* I—II—III. kötetének megfelelő tételszámaival utal a műre. Leírásai (köribelül 120), ha a hosszú barokk címeket nem is közli egész terjedelmükben, nagy gonddal készültek. Természetesen vannak furcsaságai is: pl. leírásait mindenkor a cím első szavával kezdi, tekintet nélkül arra, hogy a mű szerzője fel van-e tüntetve a munkán vagy sem. Jegyzéke talán túlságosan is tagolt, ami nem válik használhatósága javára. Felesleges volt a már másutt leírt anyagot és az ismeretlen nyomtatványok leírását külön fejezetekre bontani, ezzel három fejezetet takaríthatott volna meg, s a kutatónak sem kellene az azonos csoportba tartozó műveket két helyen keresnie.

Mіндеzen észrevételeink azonban mit sem vonnak le BUCSAY munkájának értékéből és abból a jó szolgálatból, amelyet kétnyelvű, magyar-német, magyarázó szöveggel kísért jegyzékével a tudományos kutatásnak: a történettudományoknak és a könyvészetnek is tett. Hiszen száz egynéhány eddig ismeretlen régi magyar nyomtatványokról számol be, amelyeknek, ha nagyobb irodalmi jelentőséggel bírók nincsenek is közöttük, különösen egyháztörténeti szempontból, komoly történeti forrásértékük elvitathatatlan. VARJAS BÉLA.

A magyar hírlapirodalom első százada. (1705—1805) Összeállította DEZSÉNYI BÉLA. Budapest, 1941. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. 8r. 66 (2) l. (*Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* 1.)

DEZSÉNYI BÉLA már eddig is több magyar sajtótörténeti cikkel, tanulmánnyal gazdagította tudományos irodalmunkat. Általunk ismertett munkájában megint értékes anyaggal járul a magyar sajtótudományi kutatásokhoz: teljes címbeli áttekintést ad a magyar hírlapirodalom első századáról. A széles tárgyismerettel, jó módszerrel, hozzáértéssel felépített könyv két részre oszlik.

Az elsőben a hírlapok előzményeit, a magyar hírlapirodalom első korszakának elhatárolási jogalapját, legrégebb hírlapjaink nyelvét, elterjedését, olvasóközönségét vizsgálja.

Hírlapirodalmunk megindulásának előzményeit a szerző nemcsak röpiratainkban, a hazai latinnyelvű „Relatiok“-ban, „Neue Zeitung“-okban látja, hanem joggal a külföldi röpiratok tartalmában is, mert „már a legrégebb röpiratok magyar események híreit visszhangozzák és az újonnan felfedezett világrészekről szóló jelentések mellett egyedül Magyarországnak a törökkel vívott harcai váltották ki azt az érdeklődést, amely a hírközlő röpiratok csodálatos elburjánzását lehetővé tette“. Sőt, még tovább megy következtetéseiben: megbízható kútfői alapján feltételezi, hogy a külföldi röpiratoknak (legnagyobb részük német) Magyarországra s a törökre vonatkozó szemlélete jellegzetesen visszatérő vonásaival magyarországi forrásokra mutat, vagyis hírszolgálatuk egyik központja feltétlenül hazánk területén lehetett. Hírlapirodalmunk kezdetét bibliográfiájában DEZSÉNYI IS RÁKÓCZI hadi újságának, a *Mercurius Hungaricus*-nak indulási évével, 1705-tel jelzi; ha ezzel a dátummal egybevetjük a nyugati országok hírlapindulásait, látjuk, hogy mi megkéstünk. Az első osztrák újság, a *Wienerisches Diarium* azonban csak két évvel indult előbb a *Mercurius*-nál. Hírlapirodalmunk első korszaka a szerző szerint száz esztendővel ölel fel, tehát 1805-tel zárul, a hanyatlást legerősebben visszatükröző évvel, mikor az elnyomó sajtópolitika legintenzívebben érvényesült. Ennek a száz esztendőnek a keretén belül észlelt fellendülés is természetesen a sajtócenzurával függ össze és II. József uralkodása alatt következett be, akinek lényegesen enyhített sajtócenzurarendelete a hírlapokat a kevésbé fontos, a helytartótanáctól csak rövid úton felülbírálni való iratok közé sorozza. A II. József uralkodását követő cenzurarendeletek az újságokból következetesen kiszorítják a politikai híreket és ezzel párhuzamosan lecsökken az újságok száma is. A XIX. század elején az újságok már valósággal válságba jutottak és 1805-ben bekövetkezett a mélypont. Az 1805-ös esztendő tehát valóban határkő, annál is inkább, minthogy 1806-ban a *Hazai Tudósítások* megindulása új, mégpedig nemzeti irányú fellendülést hozott. Az 1805-ös év elhatároló jogát még egy fontos és jellemző szemponttal támasztja alá a szerző: a *Hazai Tudósításokkal* Pest a magyar hírlapírás középpontja lesz, főváros, mely vidéki városaink rovására magához ragadja a kulturális és politikai vezetőserepet. Még egyéb szempontok, statisztikai képek (a korszak újságainak száma évek, megoszlásuk a magyar nyelv szempontja, a megjelenés helye szerint, stb. stb.) alapján is igen bőkezűen (talán kissé feleslegesen is) igyekszik a szerző az 1805-ös év elhatároló jogát bizonyítani.

A címjegyzékbe 1705—1805-ig felvett lapok a szerkesztés nyelvére való tekintet nélkül „magyarok“ — mondja a szerző — mert a latin, német és magyar hírlapok egymással szoros kapcsolatban alakultak ki, a hagyományos nyelvi és nemzetiségi különbségeken felül emelkedő szellemben. A XVIII. században a magyar a latin nyelvet nemzeti tulajdonának tekintette, hiszen a törökűdülés után latin nyelven őrizte meg Verbóczy örökségét, köz- és magánéletének jogi alapját. Magától értetődően latinul írják első és később több újságunkat is. E latinnyelvű újságok mellett nagyszámban jelentek meg német újságaink is. Megjelenési helyük különböző városaink. A városi poigárság zöme pedig akkor németül beszélt. A hazai újságok forrásai is leginkább német lapok voltak, így azután az előfizetők gyarapítása, az olvasóközönség emelkedése érdekében, valamint a híryanag átvételének a megkönnyítésére is legcélravezetőbb volt a németnyelvű lapszerkesztés. A XVIII. század hazai németisége nem tekintette nemzetiségi problémának, a hovátartozóság eldöntőjének a nyelviséget és büszkén vallotta magát magyarnak. Ezek a lapok a német irodalom és művelődés eszményeit magyar szemszögből nézték és fontos feladatukul tekintették a magyar irodalomnak, tudományos törekvéseknek a külfölddel való megismertetését. A szerkesztők szinte szükségesnek látják, hogy a német lapszerkesztést indokolják.

A magyar hírlapirodalom első korszakát a legteljesebben igyekezett feltüntetni DEZSÉNYI, mikor a különböző nyelvű lapjainkat egysegesen ugyanannak a bibliográfiának körébe utalta. E lapok elterjedését éppen a soknyelvűség biztosította. A szerző az előfizetőről idézett számadatok mellett még a feltételezett szélesrétegű alkalmi olvasóközönség alapján is igen jelentősnek gondolja e lapok példányszámait.

A bibliográfia második részében mintegy 70 lapot fog össze gondos és világos használati utasítás kíséretében. (Az utasítás ellen némi kifogást kell emelnünk: rossz helyen közli a szerző. Helye közvetlenül a bibliográfiai felsorolás előtt lenne, nem pedig a bevezető elméleti rész zárófejezete előtt). A szoros betűrendben készült rendszeres címjegyzék természetesen a folyóiratokat is hozza, mert nem választhatók el éppen aktuális tartalmuknál, lezáratlan, periódikus jellegüknél, publicitásuknál fogva a hírlapoktól. Az alfabetikus csoportosítás mellett a szerző a megjelenés helye szerint is csoportosítja a korszak lapjait a függelékben. A függeléknek egyébként van még egy érdekes csoportosítása: „Az irodalomban említett hírlapok, amelyeknek megjelenéséről hiteles adatunk nincsen“; körülbelül 16 ilyen lapról van szó, melyeket azért is vett fel a bibliográfia, hogy a további kutatások alapját megvethesse. Az összeállítás különben is számos megoldásra váró új gondolatot vet fel (például az időszakai sajtó cenzuratörténetét,

mely a könyvcenzurától sok eltérést mutat), új szempontokkal szolgál a sajtótudományi kutatásnak, melyet DEZSÉNYI csak fokozhatott volna, ha meggondolásai forrásait az irodalmon túl még levéltári anyaggal is gazdagítja.

A szakkörök bizonyára melegen fogadják az új kiadványsorozatnak, „*Magyarország időszaki sajtója könyvészeté*“-nek ezt az első számát, melyből az adott tervezet alapján méltán remélhetjük, hogy szerkesztő és társai alapos és a magyar tudományos irodalomhoz méltó módon fogják szintetizálni a magyar időszaki sajtó irodalmát, hogy a rendszeres magyar sajtótörténet megírását lehetővé tegyék.

SEMZŐ PIROSKA.

Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. Összeállította: JOÓ TIBOR. — Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Szerk.: RÉDEY TIVADAR. XII. Bp. 1940. 27 [1] old.

Az ország legnagyobb kéziratgyűjteményének magyarnyelvű filozófiai anyaga, mint JOÓ TIBOR bibliográfiájából kitűnik, 166 idevágó munkával dicsekedhetik. Az összeállítás előtt olvasható bevezetésből megtudjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár legrégebb magyarnyelvű filozófiai kézirata a XVII. századból való, a legújabb e század elejéről, az anyag gerince azonban a XIX. század első felében keletkezett. Az anyag szakcsoportokra osztva szerepel a jegyzékben, s a szakcsoportok szerint a következő képet mutatja:

- I. Általános művek, alapfilozófia, metafizika, logika: 28.
- II. Etika: 19.
- III. Esztétika: 16.
- IV. Kultúrfilozófia: 48.
- V. Antropológia és lélektan: 13.
- VI. Életbölcselet: 31.
- VII. Filozófiatörténelem: 11.

JOÓ TIBOR szerint, bár bőven vannak latin és kisebb számban németnyelvű filozófiai kéziratok is a Széchényi Könyvtár gyűjteményében, de elsőrangú tudományos jelentősége a magyarnyelvű anyagnak van. Jelentőssé teszi őket egyrészt a kéziratok szerzői között szereplő elsőrangú nevek, másrészt fontos műveltség-történelmi források, világosságot vetnek ezek a „magyar filozófiai közvélemény körére és irányaira“. Viszont a latinnyelvűek jórészt iskolai dolgozatok, doktori értekezések, külföldet járt magyar diákok onnan hozott feljegyzései. A magyarnyelvű anyag jegyzékbecfoglalása volt a legsürgősebb tennivaló, de követni kell ezt az idegennyelvű kéziratok feldolgozásának is, hogy ezáltal filozófiatörténetünk kutatói számára teljes kiindulást nyújthassunk.

TOLNAI GÁBOR.

Sikabonyi Antal: *Az 1940. évi külpolitikai érdekű irodalom a m. kir. Külügyminisztérium könyvtárában.* Budapest, 1941, Gergely, 32 l. 8°. (Klny. a „Külügyi évkönyv“ c. műből.)

SIKABONYI a bibliográfiához írt rövid előszóban kifejti, hogy az 1940. évről teljes külpolitikai vonatkozású bibliográfiát lehetetlenség lett volna összeállítania, viszont önkényes válogatás esetén nem mentesülhetett volna az elfogultság gyanújától. Ezért csak a Külügyminisztérium könyvtárának anyagát vette fel bibliográfiájába; itt ugyanis a jelentősebb művek mind megvannak, minden érdektől függetlenül.

Bibliográfiájában tárgykörök szerint, azokon belül pedig a szerzők betűrendjében csoportosítja az anyagot. Első csoportja a történelem, majd pedig az egyes országokra vonatkozó munkák következnek. Ezek között — betűrenden kívül — első Magyarország, majd betűrendben az európai államok, ezek után pedig Amerikát, majd Ázsiát és Afrikát találjuk. A következő csoportok: politika, magyar belpolitika, külpolitika (igen gazdag anyaggal), revízió, nemzetiségi kérdés (a legbővebb anyagot tartalmazó csoport), zsidókérdés, háború, kémkedés, jog, közgazdaság, szociálpolitika, majd két, kevésbé szervezen idetartozó csoport: életrajzok és térképek.

SIKABONYI külpolitikai bibliográfiája más körülmények között inkább csak kevesek érdeklődésére számottartó szakkbibiográfiának lenne tekinthető, a mai időkben azonban fokozott jelentősége van mindannyiunk számára, mert kalauzolása révén megismerkedünk azokkal a szellemi fegyverekkel, amelyekkel az ellenfelek a mai háború minden szakaszát és fordulatát kísérik. Magyar szempontból igen örövendetes jelenség, hogy hazánkra, belpolitikánkra, a revízióra és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó műveket nagy számban találunk benne, ami annak a bizonyítéka, hogy a nagy háborút kísérő szellemi mérkőzésben nekünk is a rendelkezésünkre állanak azok a fegyverek, amelyekre támaszkodva megállhatjuk helyünket más népekkel szemben.

GRONOWSKI IVÁN

Harsányi András — Varga Sándor Frigyes: *Tájékoztató a kötelepéldányszolgáltatásról.* A nyomdatermékek tudományos célokat szolgáló kötelepéldányszolgáltatására vonatkozó érvényes jogszabályok magyarázata, különös tekintettel a nyomdák és kiadók kötelelességeire. Budapest, 1941, Orsz. Széchényi Könyvtár, 24 l., 2 melléklet. 8°.

Az Országos Széchényi Könyvtár hazánknak az a tudományos intézménye, amelynek hivatása, hogy a magyar szellem nyomtatott termékeinek minél teljesebb összességét őrizze meg a későbbi korok számára. Ennek a hivatásának teljesítésében legnagyobb mértékben a

kötelesspéldánytörvény támogatja, mert hiszen ez teszi számára lehetővé, hogy minden fontosabb hazai nyomtatványhoz díjtalanul hozzájuthasson. Ez biztosítja számára annak lehetőségét is, hogy a nemzeti bibliográfiát évről-évre kiadhassa.

Az idők folyamán 1827—1929-ig öt ízben is hozott a magyar országgyűlés törvényt a kötelesspéldányszolgáltatásról, ezenfelül pedig az 1929. évi XI. tc.-nek 1935-ben megjelent végrehajtási utasítása és több régebbi törvénycikk és miniszteri rendelet is foglalkozik a kérdéssel. Sok nyomtató és kiadó mégis tájékozatlan a kötelesspéldányszolgáltatással kapcsolatos teendőiről és vagy hanyagul teljesíti az előírásokat, vagy pedig — ami a ritkábbik eset — túlbuzgóságból, illetve a büntetéstől való félelmében olyasmit is beküld, amit nem kellene.

Mind a Széchényi Könyvtár, mind pedig a nyomtatók és kiadók érdekeit szogálja tehát ez a Tájékoztató, amelyet az Orsz. Széchényi Könyvtár Kötelesspéldányszolgáltatásának két tisztviselője állított össze. Káté formájában, jól áttekinthető beosztásban veszi sorra az egyes kérdéseket, amelyekben a beküldőnek útmutatásra lehet szüksége. Hová kell kötelesspéldányt küldeni, mit kell beküldeni, mit nem kell beküldeni, milyen példányt kell küldeni, mikor kell beküldeni, hogyan kell a kimutatást kitölteni, mi a nemleges jelentés stb., stb. Végül ismerteti a Tájékoztató a büntető rendelkezéseket és mellékletként egy kitöltött nyomdai és kiadói kimutatás-mintát is közöl. Ha a nyomtatók és kiadók ennek a füzetnek az alapján készítik el és küldik be anyagukat és a kimutatásokat, akkor ők is, meg a Széchényi Könyvtár is sok kellemetlenségtől, költségtől és késedelemtől fog mentesülni.

GRONOWSKI IVÁN.

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. III. 1938—1941. Az Egyesület megbízásából szerkesztette *Witzmann Gyula dr.* főtítkár. Budapest, 1941, Dunántúl ny. Pécs, 75 l. 8°.

Hatéves multra visszatekintő Egyesületünk életében már megszokott jelenség, hogy az Egyesület átlag kétévenként évkönyvet ad ki, amelyben a más egyesületeknél is szokásos titkári jelentések és tagnévjegyzékek mellett a közgyűlések, kongresszusok és egyéb ülések alkalmából elhangzott szakelőadásokat is közzéteszi. A most jelent, immár harmadik évkönyv is ilyen szellemben szerkesztődött.

Az előadások sorát GYÖRGY LAJOS: *Erdély könyvtár- és levéltárügye* c. előadása nyitja meg, amelyet az Egyesület 1940 decemberében tartott közgyűlésén, néhány hónappal Erdély visszatérése után mondott el. Előadása során szinte vigasztalannak tetsző képet rajzol arról

a pusztulásról, amely az eltelt 22 év folyamán Erdély könyvtáraiban és levéltáraiban lejátszódott. Vázolja a legsürgősebb tennivalókat is, amelyek az újjáépítés érdekében szükségesek lesznek.

A következő előadás JÁNOSSY DÉNES: *A modern irattárak problémái* c. értekezése, amely ugyancsak az 1940. évi közgyűlésen hangzott el. Értekezése első részében példákat sorol fel arravatkozólag, hogy egyes hatóságok és hivatalok, különösen vidéken, milyen mostoha elbánásban részesítik az irattári anyagot és vázolja azokat a mérhetetlen károkat, amelyek ebből a tudatlan bánásmódból az egyénre és a közületekre származhatnak. Előadása további folyamán központosított felügyeletet sürget a különféle hatóságok és hivatalok irattárai felett, majd néhány szóban utal arra, hogy ennek a felügyeletnek ki kell terjednie olyan köz- és magánintézmények irattáira is, amelyeket eddig a közfelfogás nem tartott országos fontosságúnak és megőrzésre érdemeseknek.

A következő két előadás még az előző évben, az Egyesület II. országos kongresszusán, 1939 júniusában hangzott el.

BAY FERENC: *Gyakorlati törekvések régi könyvtári berendezések technikai felfrissítésére* c. előadásában főleg a vidéki könyvtárosok részére foglalja össze röviden mindazt, amit ezen a téren az utóbbi években a nagyobb külföldi könyvtárak megvalósítottak és színes képet fest egy modern könyvtár mindennapi életéről.

RÉDEY TIVADAR: *A könyvtárak feladata légítámadás esetén* c. előadásában összefoglalja mindazt, amit erről a kérdéstről a külföldi szakfolyóiratokban — részben tapasztalatok alapján is — írtak és megállapítja, hogy a teljes könyvanyag mentése, biztonságbehelyezése a legtöbb esetben lehetetlen, vagy pedig más veszélyek (nedvesség stb.) miatt nem ajánlatos; minden könyvtárnak legféltebb kincseit kell biztonságba helyeznie. Hogy mik ezek a legféltebb kincsek, azt minden könyvtárnak a saját könyvtárosa tudja a legjobban.

A következőkben WITZMANN GYULA főtitkár két jelentését olvashatjuk, amelyeket az 1939., illetőleg az 1940. évi közgyűlésen mondott el. Kiterjeszkedik bennük az Egyesület kiadványaira, valamint a hazai és a nemzetközi tudományos életben vitt szerepére és ténykedéseire. Ezután az *Egyesületi krónika* c. fejezet következik, amely részletesen beszámol a II. országos kongresszus, valamint a két legutóbbi közgyűlés (1939. és 1940.) előadásairól és egyéb eseményeiről.

Az Évkönyv következő része az Egyesület tisztikarának és a tagoknak a névsorát tartalmazza, végül pedig a közölt előadások francianyelvű kivonatát DEZSÉNYI BÉLA fordításában.

GRONOWSKI IVÁN.

Kozocsa Sándor összeállításában, évenként megjelenő irodalomtörténeti bibliográfiáról már több alkalommal beszámoltunk a Magyar Könyvszemle hasábjain. Minden alkalommal hangsúlyoztuk hézagpótló jelentőségét. Nem lehet célunk, hogy minden esztendőben elismételjük szavainkat, hiszen újra meg újra csak ugyanazt mondhatnánk róla. Az idei füzet (Az 1939-ik Év Irodalomtörténeti Munkássága) megjelenésének regisztrálásával csupán azt óhajtjuk jelezni, hogy KOZOCSA bibliográfiája, a megszűnt *Irodalomtörténeti Füzetek* helyett e számtól kezdve, a *Szakkönyvészeti Dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból* című, most indult sorozatban lát napvilágot. (x)

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Univ. Prof. dr. Karl Kniewald (Zagreb). *Ein Benedictionale von Esztergom* (11. Jh.).

1. In der Zagreber Metropolitanbibliothek befinden sich drei liturgische Codices aus 11. Jh., die anlässlich der Gründung der Dioezese Zagreb um 1094. aus Ungarn nach Zagreb gebracht worden sind und die zusammen die Grundlage für spätere Entwicklung des Zagreber Ritus darstellen. Es sind dies: das *Margaretensakramentar* MR 126 (Hahóti Kódex), die *Agenda Pontificalis* des Bischofs Chartuirgus von Győr, im ältesten Inventar des Zagreber Domes „*Missale antiquissimum*“ genannt (Signatur MR 165) und das *Benedictionale* MR 89.

2. Das *Benedictionale* MR 89 enthält ausser einer reichen Sammlung von *benedictiones episcopales* für das Kirchenjahr, für gebotene Feiertage, für das *Commune sanctorum* und für die Motivmessen, auch noch den Firmungsritus, den Ritus der Erteilung der kirchlichen Weihen, die Kirchweihe und zuletzt als späterer Nachtrag nochmals einen kürzeren Firmungsritus, sowie Gebete bei Anlegung pontificaler Messgewänder und am Anfang der Messe. Es ist mit der *Carolina* des 11. Jh. auf Pergament geschrieben.

3. Fol. 85. werden bei der Erteilung der Weihen folgende Kirchen und Klöster erwähnt: *Domus sancti Adalberti* — *ecclesia sancte Marie* — *ecclesia sancti Petri* — *coenobium sancti Ypoliti* — *monasterium sancti Benedicti* — *monasterium sancte Margarete*. Alle diese Kirchen und Klöster hat schon Dom Morin in Esztergom nachgewiesen. Prof. FLÓRIS KÜHÁR O. S. B. untersucht in diesem Aufsatz von neuem die von MORIN aufgestellten Identifizierungen der genannten Kirchen und kommt zu folgenden Ergebnissen: *Domus S. Adalberti* = Kathedrale von Esztergom; *eccl. S. Marie*: Probsteikirche von Székesfehérvár; *ecc. S. Petri* = Probsteikirche von Óbuda; *eccl. S. Ipoliti* = Benediktinerabtei zu Zobor bei Nyitra; *monasterium S. Benedicti* = Abtei Garamszentbenedek; *monasterium S. Margarete*: wahrscheinlich die im J. 1138. schon als Probstei erwähnte Margarethenkirche zu Dömös bei Esztergom. Dadurch werden mehrere Aufstellungen Morins verbessert. Das *Benedictionale* MR 89 ist also für der Dom von Esztergom im 11. Jh. geschrieben worden.

4. Nach dem *Sanctorale* zu urteilen, in dem (mit Ausnahme des hl. Adalbert) die ungarischen Heiligen fehlen, ist das *Benedictionale* MR 89 sicher vor 1092. und wahrscheinlich sogar vor 1083. geschrieben worden. Damit stimmt auch der Umstand überein, dass Fol. 51^{1/2}. *benedictiones pontificales* für die *dominica sancte Trinitatis* am ersten Sonntag nach Pfingsten aufgeschrieben sind. Das *Benedictionale* MR 89 ist also auf jeden Fall vor der Be-

schlussfassung ungarischer Bischöfe (um 1100), womit der s. g. *Micrologus* für obligatorisch erklärt wird, denn im *Micrologus* wird das Fest der hl. Dreifaltigkeit ziemlich scharf und sehr energisch abgelehnt.

Albert Gárdonyi: *Das volkstümliche Buch des 18. Jahrhunderts.* Verfasser schreibt über die Kalender, die schon seit Ende des 17. Jhs. in grösster Auflage erscheinende Drucksache und beste Einnahmequelle der Buchdrucker waren. Vom Anfang des 18. Jhs. beginnend war die Ausgabe der Kalender zum Privileg gebunden. Als Maria Theresia sich mit dem Plan der Begründung einer wissenschaftlichen Akademie in Wien beschäftigte, beabsichtigte man das dazu nötige Geld durch eine Monopolisierung der Kalenderausgabe zu beschaffen. Auch in Ungarn wurde durch diesen berührt, insofern die Akademie für die ganze Monarchie aufgestellt worden wäre und auch ungarische Mitglieder enthielte und somit die Ausgabe der ungarländischen Kalender und Almanache auch Monopol der wiener Akademie gebildet hätte. Die ungarische Kanzlei widersprach diesem Plan wegen der Beschränkung des Rechtes der Buchdrucker und Verleger, sie befürchtete nämlich die Verringerung der Steuerfähigkeit letzterer. Wollte man die Kalenderausgabe monopolisieren, so trachtete die ungarische Kanzlei danach, deren Einkommen für eine zu errichtende, selbstständige ungarische Akademie zu sichern. Der ganze Plan wurde zwar nicht verwirklicht, aber die Vorbereitungen ergaben eine Konskription über die Zahl der herausgegebenen Kalender. Aus dieser ist ersichtlich, dass es jährlich etwa 70.000 Exemplare auf die Markt geworfen wurden, ferner, dass der Mittelpunkt der Kalenderausgabe Pressburg und das Verkaufszentrum Komorn und Kecske-mét war.

Am Ende des 18. Jhs wurde die grosse geistige Wirkung der Kalender auf die breiteren Schichten erkannt und man trachtete danach ihren Inhalt zu überwachen und wertvoller zu gestalten.

Andreas von Harsányi: *Die Bibliothek des reformierten Seniorats in Bereg.* Die in der ungarischen bibliographischen Literatur noch nicht gewürdigte Bibliothek des reformierten Seniorats in Bereg befindet sich in Bereg-szász und besteht heute aus etwa 1350 Bänden. Dieser Bestand enthält 60 — zwar schon bekannte, aber doch wertvolle —, sogenannte Alte Ungarische Bücher, dann eine grosse Anzahl von Hungarica und auch nicht wenige Werke der deutschen und niederländischen theologischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts.

Der Verfasser versucht aus den zu Verfügung stehenden sehr wenigen Angaben auch die Geschichte dieser Bibliothek zu schildern und schliesst seinen Aufsatz mit der Feststellung, dass zwar die Sammlung des Bereger Seniorats nie eine mit reichen Spenden unterstützte herrliche Barokkbücherei gewesen war, doch ist durch die Opferwilligkeit der Pastoren des Seniorats eine auch heute noch wertvolle Bibliothek entstanden.

Zoltán Trócsányi: *Die Geschichte der Übersetzungen.* Verf. gibt eine Übersicht der ungarischen Übersetzungen bis zum Anfang des 19. Jhs. Er stellt fest, dass die Übersetzungen des 16—17. Jhs. meistens aus dem lateinischen verfertigt werden. Auch Werke, die in einer lebendigen Sprache

erschienen sind, werden aus dem lateinischen übersetzt, wenn sie eine solche Übersetzung haben. Auch die Bibelübersetzer hatten ausser dem hebräischen griechischen Text auch die lateinische Übersetzung vor sich. Im 16. Jh. finden sich auch Übersetzungen aus einer lebendigen Sprache: der deutschen. — Der sprachliche Weg der Übersetzungen im 17—18. Jh. war: aus dem lateinischen ins ungarische, aus dem deutschen ins ungarische, aus dem italienischen ins ungarische, aus dem deutschen erst ins lateinische und danach ins ungarische, aus dem spanischen ins italienische und nachher ins ungarische, aus dem englischen ins italienische und dann ins ungarische, aus dem englischen ins spanische, dann ins lateinische, endlich ins ungarische, aus dem griechischen ins lateinische, dann ins deutsche und endlich ins ungarische, usw. — Verf. weist am Ende seiner Studie auf die grosse Übersetzungslust des ausgehenden 18. Jhs. hin, infolge deren die ungarischen Schriftsteller in Tageszeitungen anzukündigen pflegen, welche Werke sie ins ungarische zu übersetzen gedenken. Zweck der Mitteilung ist, andere von der Übersetzung desselben Werkes zurückzuhalten.

Mihály Bucsay: *Die „Bibliotheca Hungarorum“ an der Universität Jena.* Zehn Jenenser ungarische Studenten haben diese etwa 2000 Bände zählende Bibliothek im Jahre 1857 mit der Bestimmung gegründet, darin „ein Quell vaterländischer Nahrung und Erquickung“ im Auslande zu besitzen. Sie soll nach der Stiftungsurkunde „nur aus Erzeugnissen der ungarischen Literatur, den Werken unserer gefeierter Schriftsteller, und zwar in ungarischer Sprache“ bestehen. Ihre Beaufsichtigung wurde von den Stiftern in die Hände des Universitätsbibliothekars gelegt, der nach der Stiftungsurkunde in den Lokalitäten der Universitätsbibliothek für die Bibliotheca Hungarorum bereits einen besonderen Platz einräumen liess. An die Seite des Universitätsbibliothekars stellten die Stifter einen aus dem Kreise der in Jena studierenden Ungarn gewählten Custos, der u. a. verpflichtet wurde: a) Zugangsverzeichnis und Kassenbuch zu führen, b) die Eigentumsbezeichnung und die Standortsnummer in die Bücher einzutragen, c) sämtliche weitere Geschäfte der Ungarnbibliothek im Einvernehmen mit dem Universitätsbibliothekar zu führen, d) und e) am Schluss jedes Semesters sowohl seinen in Jena studierenden Landsleuten, als auch dem Universitätsbibliothekar Bericht zu erstatten und letzterem das Geld gegen Quittung zu übergeben, f) seinen etwaigen Abgang zur gehörigen Zeit seinen Kollegen anzuzeigen, damit sein Nachfolger bestimmt und die Übergabe der Geschäfte bewerkstelligt werden können, g) zur Förderung der ungarischen Bibliothek durchreisende Landsleute und Patrioten im ungarischen Vaterlande zu gewinnen. Über die zu anschaffenden Bücher entscheiden nach den Statuten die in Jena anwesenden Ungarn mit Stimmenmehrheit. Die Stifter erklären die Bibliothek für unauflösbar. Weder die gesamte Bibliothek soll von der Jenenser Universität getrennt, noch einzelne Bücher sollen anderen Bibliotheken einverleibt werden. In einer am 18. August der am 1. August datierten Stiftungsurkunde zugefügten Ergänzung wird die Unabhängigkeit der Bibliothek von der Universitätsbibliothek bestimmt, „als die Unabhängigkeit einer solchen Stiftung, welche aus freien, und

zwar ungarischen (magyarischen) und nicht Universitätsbeiträgen immer mehr zunehmen soll“. Als Stifter haben sich unterzeichnet: die Brüder István und László Bohus von Világosvár und ihr Studieninspektor Dr. János Burgovsky, J. Czéner aus Cserencs, Soma Kolbenhayer aus Prencsfalu, Daniel Goldberger aus Bélabánya, Moritz Philadelphy aus Rózsahegy, Daniel Püspöky aus Bozita, Soma Weisz aus Igló und Adam Vajna. Die Stifter stammten alle aus Nordwestungarn, aus zum Teil ursprünglich deutschen und slowakischen Geschlechtern. Sie studierten in Jena zumeist evangelische Theologie. In einer düsteren Zeit des ungarischen Staates, als er nach 1849 Wiens Vasallisierungsversuche über sich ergehen lassen musste, bekennen sich diese jungen Ungarn mit deutschen und slowakischen Familiennamen in Wort und Tat für ihre ungarische Wahlheimat, für deren Literatur und deren Sprache. Es hätte für sie gewiss manche Vorteile gebracht, wenn sie sich auf den nichtungarischen Ursprung ihrer Familien besonnen hätten. Sie nennen jedoch Ungarn das Land, dem zu angehören sie stolz sind. Aus eigenen Mitteln kaufen sie die besten Werke des damaligen schöngeistigen und wissenschaftlichen Schrifttums in ungarischer Sprache. — Zur Zeit der Abfassung der Stiftungsurkunde wurden 51 Werke, z. T. mehrbändige, an die Universitätsbibliothek abgeliefert. Heute zählt die Bibliothek nahezu 800 Werke in etwa 2000 Bänden. Die Blütezeit der Bibliothek fällt in die zweite Hälfte des vorigen Jahrhunderts, dementsprechend enthält sie, zumeist in den ersten Gesamtausgaben, die schöngeistige Literatur der klassischen Zeit der ungarischen Dichtung in einer reichen und guten Auswahl. Die zweite wichtige Gruppe des Bestandes bilden die Veröffentlichungen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Die Bücher sind fast alle unmittelbar von den in Jena studierenden Ungarn angeschafft worden, da sehr wenig andere Schenkungseintragungen in den Büchern zu finden sind. Die Grundlage der Erschliessung der Bibliothek durch Kataloge bildet ein Standortkatalog auf Zetteln. Auch auf den Zetteln werden als Ablieferer der Bücher die in Jena studierenden Ungarn bezeichnet. Für die Bibliothek wird in der Benennung dieses Zettelkatalogs der Name Bibliotheca Hungarica, an Stelle des ursprünglichen „Bibliotheca Hungarorum“ gebraucht. Die Bücher der Ungarnbibliothek sind sowohl im alphabetischen als auch systematischen Katalog der Universitätsbibliothek verzeichnet, daher gut benutzbar. Sie befinden sich in gepflegtem Zustand und sind so untergebracht, dass sie bequem zugänglich sind. Am besten könnte die Jenenser Bibliotheca Hungarorum als die Bibliothek eines ungarischen Lektorats oder wissenschaftlichen Instituts an der Universität Jena ausgewertet werden.

TARTALOM.

	Lap
Kniewald Károly: Esztergomi Benedictionale	213
Gárdonyi Albert: A XVIII. század legkeresettebb könyve	232
Harsányi András: A beregi ref. egyházmegye könyvtára	245
Kisebb közlemények: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A fordítások történetéhez. — BUCSAY MIHÁLY: A jénai magyar könyvtár. — BUCSAY MIHÁLY: Magyar vonatkozású történeti könyvtár Jénában. — SÁRKÁNY OSZ- KÁR: A nagykállói gimnázium könyvtáráról. — SÁRKÁNY OSZ- KÁR: A vidéki kutató és a könyvtár. — DEZSÉNYI BÉLA: Magyar hivatalos közlöny százéves terve. — TR. Z.: Magyar lap Szentpéter- várott 1880-ban	270
Ismertetések: <i>A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása.</i> (Ism.: BERKOVITS ILONA.) — GOMBOCZ ENDRE: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. (Ism.: NOSZKY JENŐ.) — BUCSAY MIHÁLY: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. (Ism.: VARJAS BÉLA.) — DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. (Ism.: SZEMZŐ PIROSKA.) — JOÓ TIBOR: Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. (Ism.: TOLNAI GÁBOR.) — SIKABONYI ANTAL: Az 1940. évi külpolitikai érdekű irodalom. (Ism.: GRONOWSKI IVÁN.) — HARSÁNYI AND- RÁS—VARGA SÁNDOR FRIGYES: Tájékoztató a kötelepéldányszolgál- tatásról. (Ism.: GRONOWSKI IVÁN.) — <i>A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve III.</i> (Ism.: GRONOWSKI IVÁN.) — KOZOCSA SÁNDOR összeállítása. (Ism.: X.)	293
Résumé — Inhaltsangabe	308

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronowski Iván* felel.

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

III. kötet. Berényi János—Bredeczky Sámuel.
Budapest, 1941. 8° 1272 hasáb. **Ára 50 pengő.**

Bartonicz Emma:

Codices Latini medii aevi

(Catalogus Bibl. Mus. Nat. Hung. XII.)
Budapest, 1940. 4° XVII., 527 lap. **Ára 50 pengő.**

Dezsényi Béla:

A magyar hirlapirodalom első százada. (1705—1805.)

(Magyarország időszaki sajtójának könyvészete I.)
Budapest, 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár.
8° 68 l. **Ára 5 pengő.**

Áldásy Antal:

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei.

7. kötet. Sajtó alá rendezte *Dr. Czobor Alfréd.*
(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke
II. 7.) Budapest, 1941. Kiadja Dr. Áldásy József. 8° XII,
580 l.

Joó Tibor:

**Magyar nyelvű
filozófiai kéziratok
a Széchényi Könyvtárban**

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XII.)

Budapest, 1940. 8° 27 l.

Ára 1 pengő.

Szemző Piroska:

**A „Pester Zeitung”.
Egy XIX. századbeli kormánylap
története.**

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XIII.)

Budapest, 1941. 8° 40 l., 1 tábla.

Ára 2 pengő.

Magyar Könyvészet 1937.

A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosítóvállalatok
1937. évi kötelespéldányszolgáltatása és nyomtatványaik
(könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke.

Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár, Budapest, 1940.

8° 612 l.

Ára 20 pengő.

**A Magyar Könyvtárosok
és Levéltárosok Egyesületének
Évkönyve. III. 1938—1941**

Szerkesztette *Witzmann Gyula dr.* főtítkár.

Budapest, 1941. 8° 76 l.

Ára 5 pengő.

**Nyomdászok és kiadók számára
nélkülözhetetlen útmutató:**

Harsányi András — Varga Sándor Frigyes:

**Tájékoztató
a kötelespéldány-szolgáltatásról**

Budapest, 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár.

8° 24 l., 2 melléklet.

Ára 1-50 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1941. évi folyam * IV. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1941

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

AZ ERDÉLYI KÖNYVAKCIÓ.

Szinte a bécsi döntést követő órákban, 1940 szeptemberének első napjaiban, HÓMAN BÁLINT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal a kéréssel fordult a magyar könyvkiadókhöz, tudományos társulatokhoz és a társadalomhoz, hogy az anyaországhoz visszatért és a magyar könyvtől elzárt keleti és erdélyrészi könyvtárak számára önkéntes felajánlasként juttassák el az 1918—1940 között megjelent magyar könyveket. Hogy nagyarányú elgondolását azonnal realizálja, egyidejűleg megbízást adott PASTEINER IVÁN egyetemi könyvtári főigazgatónak, mint a Közgyűjtemények országos főfelügyelőjének, a szervezés és végrehajtás munkájának lebonyolítására. PASTEINER IVÁN a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének keretében megszervezte annak erdélyi osztályát, mely a Magyar Nemzeti Múzeum Eszterházy-utca 30. szám alatti helyiségeiben már a bevonulás napjaiban megkezdte a miniszteri felhívásra gyors iramban gyűlni kezdő könyvek feldolgozását, majd szétküldését.

Mikor — ma már bátran mondhatjuk — ez az egész országot megmozgató miniszteri felhívás elhangzott, csak az a szomorú tény volt ismeretes, hogy a visszatért keleti és erdélyrészi területek sok évszázados magyar könyvkultúráját a román uralom részben megsemmisítette, részben nem engedte továbbfejlődni.¹ Bizonyos volt, hogy az 1918—1940 között megjelent magyarországi tudományos és szépirodalom jelentős, a nemzeti művelődés szempontjából éppen legfontosabb része nem juthatott el a trianoni határokon túlra, vagy ha szórványosan, néha nagy leleménnyel és igazi veszélyek között át is szívárgott, az olvasóközönség széles rétegei nélkülözni voltak kénytelenek a minden-

¹ Azóta két dolgozat jelent meg erre a tárgykörre vonatkozóan. Általában GYÖRGY LAJOS szólt róla (A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve, III.), a székelyföldi könyvtárakkal kapcsolatban pedig BENEDEK ANDRÁS a Magyar Szemle 1941. évi 4. számában. Felhívjuk olvasóink figyelmét ezekre a dolgozatokra.

nél jobban becsült és szeretett magyar könyvet. Ennek tudatában figyelt fel az ünnep boldogságában égő magyar társadalom HÓMAN BÁLINT szavára.

A munkáját megkezdő erdélyi osztálynak — rövidesen elterjedt népszerű nevén erdélyi könyvakciónak — egyik első dolga volt, hogy a fent vázolt hiányokat pontosan és gyorsan felmérje s az erdélyi könyvtári viszonyokról a valóságnak megfelelő, feltétlenül hiteles képet nyerjen. Ezt a mindenképen bonyolult feladatot több oldalról közelítette meg. Rögtön összeállította a még 1918 előttről ismert közkönyvtárak, gimnáziumi könyvtárak és olvasókörök jegyzékét s megkérdezte néhány erdélyi szakértő véleményét a beállott változások tekintetében. PASTEINER IVÁN főigazgató azonnal Erdélybe utazott s Kolozsvárra és Désen személyesen tájékozódott a helyzetről. Bemutatásai s az erdélyi szakvélemények alapján kiderült, hogy a dolgok természeténél fogva minden mozgásban van s részletes helyszíni szemlékre lesz szükség a nemzeti ajándék megfelelő szétosztása érdekében. Amint a közlekedési viszonyok csak némileg is javultak, az erdélyi osztály három beosztott tisztviselőjét, DR. BENEDEK ANDRÁST, DR. JÉKELY ZOLTÁNT és DR. SOLTÉSZ JÁNOST a szóbajövő könyvtárak meglátogatása céljából Erdélybe küldte. A közlekedési lehetőségek három részre tagolták a visszatért területeket: északira (Szatmárnémeti, Nagybánya vidéke), középsőre (Nagyvárad—Kolozsvár—Beszterce-vonal) s délre (Székelyföld). Amint később kiderült, ez a felosztás nemcsak egyszerű technikai szempontból volt előnyös, hanem közelebb vitt a keleti és erdélyrészi könyvtárak mélyebb megismeréséhez is.

Az erdélyi osztály tisztviselői következő, a könyvakcióval összefüggő *gyakorlati* kérdéseket vetették fel a meglátogatott könyvtárakkal kapcsolatban:

1. Működik-e a szóbanforgó könyvtár vagy sem, vagy ha pillanatnyilag nem működik is, megvan-e a biztosíték arra, hogy a legrövidebb időn belül az olvasóközönség rendelkezésére áll?

2. Milyen állapotban van 1918 előtti és 1918 utáni könyvanyaga, melyek a feltűnő hiányok; mekkora a forgalma, van-e megfelelő helyisége, van-e valamilyen használható címjegyzéke, általában a használhatóság feltételei milyen mértékben forognak fenn?

3. Nyilvános jellegű-e, mekkora olvasótáborra számíthat s hajlandó-e a közönség minél szélesebb rétegei előtt megnyitni kapuit?

E kérdések felvetése világosan vall az erdélyi osztály vezető szempontjairól:

1. a nemzeti közadakozásból összegyűlő könyveket oda juttatja el, ahol azonnal az olvasóközönség rendelkezésére állanak. Könyvmúzeumok helyett élő és élniakaró könyvtárakat támogat; a nemzeti művelődés ügye s az adakozók szándéka egyaránt erre kötelezik;

2. lehetőleg nem forgácsolja szét könyvanyagát, hanem a földrajzi szempontok figyelembevételével úgy állapítja meg az ellátandó könyvtárak számát és fontossági sorrendjét, hogy minden vidéken (városban) kiválasztja a közönséggel legszorosabb kapcsolatban álló könyvtárakat s ezeket támogatja elsősorban, de nem feledkezik meg a többi életképes, kisebb nyilvánosságú könyvtárról sem.

A felszabadult területeket járó kiküldöttek jelentéseiből a következő helyzetkép rajzolódott fel:

1. *Északi körzet.* Történelmi, művelődési és közlekedési szempontból nem tartozott a tulajdonképeni Erdélyhez, onnan ma is körülményes a megközelítése; sem könyvtárainak, sem iskoláinak nincs olyan sokévszázados hagyománya, mint az erdélyiekének. A multban inkább az Alföldhöz s részben a Felvidékhez fűzték kapcsolatai: ezért még magárahagyottabb küzdelmet kellett folytatnia, a siker legcsekélyebb reménye nélkül, peremvidékre lököttén. Az elnyomás átkát a nélkül viselte, hogy Erdély hagyományörző ereje megtarthatta volna. Szatmárnémeti, Nagykaroly, Nagybánya, Felsőbánya, Máramarossziget, Nagysomkút, Tasnád és Érmihályfalva könyvtárai tartoznak ebbe a csoportba. Tulajdonképeni közgyűjtemény egy lenne közöttük: a nagybányai Városi Múzeum könyvtára. Mind ennek, mind a többi gimnáziumi, kaszinói és olvasóegyleti könyvtárnak közös jellemző vonása az, hogy 1918 előtti anyaguk sem mondható megfelelőnek; részben rongált állapotban rejtegették ezeket a könyveket kényszerű szükség-raktárakban, részben a románok semmisítették meg vagy vitték el. Legjobb esetben — a szerényen és nagy csendben összehúzódnál — a könyvre éhes olvasók szinte ronggyá olvasták őket (a Jókai-, Mikszáth-, Gárdonyi-

kötetek sorsa lett ez, nemcsak itt, hanem egész Erdélyben). 1918 utáni magyar könyv — még erdélyi is! — csak itt-ott volt látható polcaikon; embertelen sorsuknak néha a vak véletlen engedett némi kibúvót: így a nagybányai Polgári Olvasóegyletnek több, 1918 után kiadott magyar könyv is volt birtokában. Ezen a területen van a legkevesebb város: ebből adódik az, hogy a meglátogatott könyvtárak közül 16 közművelődési egyesületé, kaszinóé vagy olvasóköre s csupán 7 középiskolai — s ebből is csak 3 egyházi. Az egyházi iskoláknak e csekély száma szomorúan fontos körülmény, mert az elnyomó hatalommal szemben leginkább az egyházi intézmények tudtak megállni.

2. *Középső vidék.* Nagyszalontától Szászrégenig terjed. Mint határai mutatják, nem egységes: nyugaton az Alföldhöz s a Partiumhoz tartozott, középső és keleti része Erdély. Nyugatról keletre haladva Nagyszalonta, Nagyvárad, Szilágysomlyó, Zilah, Zsibó, Bánffyhunrad, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Beszterce és Szászrégen összesen 57 könyvtárát vettük figyelembe. E területen van a legnagyobb erdélyi közgyűjtemény, a több mint 400.000 kötettel rendelkező kolozsvári Egyetemi Könyvtár. 1918 előtti anyaga sértetlen maradt; nagyértékű segédkönyvtárát és 1918 utáni folyóiratanyagát azonban elvitték a románok. S ha ehhez hozzávesszük, hogy az elmúlt 22 év alatt mindössze 264 kötet magyarországi könyvet vásárolhatott, teljes egészében előttünk áll Magyarország egyik legnagyobb könyvtárának a román impérium jóvoltából osztályrészül jutott sorsa. A másik közkönyvtárnak, a 40.000 kötettel bíró nagyváradai Városi Nyilvános Könyvtárnak a helyzete sem volt különb. Alkalmatlan helyiségekbe összehúzóulva, megrongált állapotban találtuk a még meglévő magyar anyagát; a könyvtár román részét igen nagy mértékben gyarapították s a magyart egészen elsovasztották. Mindenütt ez a kép kíséri a látogatót. Különösen a trianoni határsávban érte súlyos károsodás a magyar könyvtárakat. A szokásos egyéb csapások mellett a 112 éves zilahi Magyar Kaszinó helyiségeibe román katonaság volt beszállásolva s a könyvtárát feldúlta; ugyancsak román katonaság tanyázott a zilahi ref. Kultúrházban is.

Talán legszomorúbb — ez általános és érthető jelenség — az állami iskolák tanári és ifjúsági könyvtárainak helyzete. Néhány példa: a nagyszalontai állami Arany János gimnáziumot

1919-ben átvette a román állam; 1932-ben megszüntették, tanárait szétesztették más román intézetek közt, majd nyolc nap múlva kicserélt tanszeméllyel ismét megnyitották. Könyvtárának kétharmadrészét ANGHELESCU minisztersége alatt elvitték Bukarestbe. A szilágysomlyói állami (volt Minorita-rendi) gimnázium könyvtárának egy része szintén barbár módon pusztult el: az ifjúsági könyvtárat az iskola legrégebbi anyakönyveivel együtt megsemmisítették. A kolozsvári állami leánygimnázium könyvei húsz esztendőn át egy nedves pincében rothadtak: alig néhány száz kötet maradt belőlük úgy-ahogy épen. A szamosújvári áll. polgári leányiskola könyvanyagát a románok 1918-ban annyira megsemmisítették, hogy mindössze 80 kötet mentődött meg. Állami intézetekről lévén szó, ugyanez lett a sorsa a kolozsvári Egyetem szeminárium könyvtárainak is. Az egyetemi oktatáshoz és tudósképzéshez feltétlenül szükséges alapvető művek és folyóiratok egész sora tűnt el; magyarországi könyvek beszerzéséről pedig szó sem lehetett. Nem folytatjuk ezt a szomorú felsorolást, inkább áttérünk azokra az esetekre, ahol a hősi küzdelem vagy csendes okosság nemcsak őrizte a birtokot, hanem még gyarapította is.

Mert ilyen esetek is előfordultak, mindenekelőtt az egyházak által kezelt és fenntartott intézményeknél. Egykor majd a történetírás fogja megállapítani — birtokában az erre vonatkozó adatoknak — történeti egyházainknak a magyar művelődés szolgálatában vívott nagy és sikeres küzdelmét. Magyar századok szellemi örökségét őrző erdélyi könyvtáraink java az ő kezükön van s ezt a kincset nemcsak megőrizték, de nem egyszer fejlesztették is az elmúlt 22 év alatt. A fejlődés egészen kivételes útját járta a kolozsvári katolikus Lyceum könyvtára. GYÖRGY LAJOS személyes és elévülhetetlen érdemeként s bizalmas támogatással Erdély legnagyobb modern magyar könyvtárává fejlődött s csak 1928 óta több mint 6400 kötetrel gyarapodott állománya.² Ilyenformán jelentősége túlnőtte kereteit s az erdélyi magyar főiskolás ifjúság könyvtára lett, szemben a román kézben volt Egyetemi Könyvtárral. Szerepének fontossága ma sem csökkent. A XVII. század közepén alapított református gimnáziumi könyvtár nemcsak megőrizte 70.000 kötetét,

² GYÖRGY LAJOS idézett tanulmányának adatai.

hanem — hála az iskola fenntartó testülete áldozatkészségének — gyarapította is. 1936/37-ben 100.000 lei költségvetéssel dolgozott, 1938/39-ben 67.000 leit költött a könyvtárra. Az 55.000 kötetet számláló, még a középkorba visszanyúló Unitárius Főiskola könyvtára s a XVII. században alapított, 14.000 kötet könyvvel rendelkező zilahi Wesselényi Kollégium, ha nem tudták is gyarapítani könyvállományukat a trianoni évtizedek alatt, nagy értékeiket azonban hiánytalanul mentették meg a magyar művelődés számára.

A Kolozsvár fölötti négyszög négy sarokvárosa nem sejtett meglepetéssel szolgált: a román uralom alatt új könyvtárakat alapított, valamennyit egyházi kezdeményezésre és kezelésben. Bánffyhunyadon a református Polgári Olvasókör, Zilahon a ref. Nőszövetség és Leánykör könyvtára, Szamosújvárt a Széki ref. Egyházmegye Bethlen-könyvtára, Désen pedig a ref. egyház ifjúsági könyvtára kezdte meg ma is virágzó működését a magyar művelődés szolgálatában. Okos és értéket mentő munkájuk jellemzésére a dési példát említjük: a BANYAI FERENC lelkész és felesége, PARÁDI ERZSÉBET kitűnő vezetése alatt működő könyvtár 1920-ban megvásárolta a dési és szamosújvári állami gimnáziumok könyvanyagának egy részét. Ezzel átmentette az ott feltétlenül pusztulás elé néző magyar könyveket s a némileg szabadabban mozgó egyházi szervezet védelme alatt a közönség számára hozzáférhetővé tette.

Ismét rosszul állt a magyar könyvtárügy Besztercén és Szászrégenben. Mindkét helyen az ág. evang. német gimnáziumok tűntek ki, nagy mértékben szolgálván a két város és környéke németajkú lakosságának közművelődési igényeit. A szászrégeni példa bárcsak követésre találna minden erre alkalmas magyar intézetnél! Nyomtatott katalógusukat az iskolai értesítő függelékeképpen hozták nyilvánosságra; jótállás és évi 5 pengő tagdíj ellenében mindenki számára hozzáférhetővé tették a könyvtárat: ilyen módon átlagosan évi 1800 kölcsönző használta. Viszont azt is tudjuk, hogy a magyar könyvtáraknak okosan és csendesen kellett viselkedniök: lázas tevékenységgel világért sem volt szabad felhívni magukra az államhatalom figyelmét.

A társadalmi alapon szervezkedő könyvtárak közül a küszködő és vergődő átlag fölé emelkedett a kolozsvári Magyar Kaszinó könyvtára. Nemcsak régi anyagát sikerült megőriznie,

hanem könyvállománya állandóan növekedett is; szokatlanul magas, évi 20—30.000 lei költségvetéssel dolgozott.

3. *Székelyföld*. Ha a visszatért Észak-Erdély és a még román uralom alatt lévő déli terület határvonalát legalább képzeletben eltöröljük s egy ellipszis-féle „művelődési“ görbét rajzolunk, Kolozsvár lesz a kiindulópont. Délen Enyed, Gyulafehérvár és Brassó a főállomásai, majd északnak kanyarodva mai magyar területen: a tulajdonképeni Székelyföldön járunk. Ennek az egységnek — ezt az összetartozást szellemi és művelődési tekintetben mindig figyelembe kell vennünk — erdélyrészi központjai Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, kisebb gócpontjai pedig Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Székelykeresztúr, a könyvakció során meglátogatott egyéb helységei még Ditró, Gyergyóremete, Nyárádszereda és Kovászna. A felsorolt helyek összesen 31 könyvtárat jelentenek.

E terület legnagyobb közkönyvtára a marosvásárhelyi Ferenc József Közművelődési Ház könyvtára; a gyönyörű kultúrpalotában nyert elhelyezést, szép olvasóterme, modern, vasállványokkal berendezett raktárhelyiségei vannak. Román kezelésben volt s így sorsa nem kétséges. 1918 óta magyar könyv nem juthatott a könyvtárba, a román ellenben valósággal ömlött. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum mintegy 40.000 kötetből álló könyvtárát nem bocsáthatta a közönség rendelkezésére, nehogy magára vonva működésével az új urak gyorsan támadó haragját, szomorú megsemmisülésnek tegye ki a rábizott nagyértékű muzeális és könyvanyagot. Most viszont itt az alkalom, hogy Sepsiszentgyörgy és környéke közkönyvtára legyen.

Mint Kolozsvárott, a Székelyföldön is az egyházi kézben levő kollégiumok fontos szerepére és nagy eredménnyel vívott küzdelmeire kell rámutatnunk. A marosvásárhelyi ref. kollégium XVIII. században alapított könyvtára 40.000 kötetét okos politikával az elmúlt 22 esztendő alatt állandóan gyarapította, mintegy évi 20.000 leit fordítva könyvbeszerzésre. Bár elvileg mindenki számára nyitva volt, egy évben csupán 300—400 kölcsönző látogatta 900—1000 esetben. Örvendetes munkásságot fejtett ki a székelyudvarhelyi ref. kollégium is. A XVII. században alapított könyvtára ma 40.000 kötet birtokában van, modern vasállványokon elhelyezve. Új beszerzésre kb. évi 20.000 lei állt rendelkezésre: így újabb könyvanyaga elég tekintélyes; a magyar

szépirodalom néhány jelentősebb új alkotásán kívül a tudományos irodalom is szépen van képviselve. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó-kollégium könyvtára kisebb az előbbieknél (24.000 kötet), de háború utáni könyvanyaga említésreméltó. Alig kezdődött meg immár szabad munkája, a súlyos földrengés ismét nehéz megpróbáltatások elé állította a kitűnő intézetet.

A katolikus iskolák könyvtárai általában szegényebbek. Jelentősebb közülük a szép régi anyaggal rendelkező székelyudvarhelyi gimnáziumi könyvtár 10.000 kötetével. A csíkszeredai gimnáziumnak 8000, a marosvásárhelyinek és a kézdivásárhelyinek pedig alig 4000 kötete van. Egyrészt az államhatalom, másrészt az anyagi eszközök elégtelensége akadályozta őket a továbbfejlesztés munkájában, ilyenformán új beszerzésük lényegtelen. Munkájuk — az idők nyomása alatt — csak a megőrzés lehetett: nagy feladat volt ez és valódi magyar feladat.

A kaszinói könyvtárak közül a marosvásárhelyi Magyar Kaszinó működése minden dicséretet megérdemel. Kijátszva az államhatalom örködését, évi 20.000 leit költöttek új könyvekre. Nagy forgalmára jellemző, hogy 1939-ben 12.000 kötet kölcsönzését bonyolította le! A kézdivásárhelyi Magyar Kaszinó — kisebb forgalommal — méltó párja a marosvásárhelyinek. Kényelmes olvasóhelyiségeiben a háború utáni magyar szépirodalom csaknem minden jelentős alkotása rendelkezésre állt. A székelykeresztúri kaszinó „Orbán Balázs“ könyvtára mintaképe lehet az aránylag csekély lélekszámú városka művelődési igényeinek. 2000 kötetes könyvtára gondosan van összeválogatva, régibb és újabb anyagában egyaránt megállja helyét. Forgalma is szép: egy évben 4000 mű cserél gazdát. A kaszinóknál kisebb jelentőségű kereskedői, iparos és polgári körök könyvtárainak egyike-másika szintén ellen tudott állni a huszonkét nehéz év nyomásának. Ezek között megemlítjük a székelyudvarhelyi Kereskedő Társulat, az ugyancsak udvarhelyi Polgári Onképző Egylet s a csíkszeredai Ipartestület könyvtárát. Ez utóbbinak sorsa — csak mutatóba, hiszen sok hasonló eset volt! — tollunkra kívánkozik. Amikor az ipartestületet, hasonlóan a többihez, az államhatalom Csíkszeredán is feloszlatta, a derék könyvtáros, BEDŐ ÁKOS szíjgyártó felesége lakására mentette éjnek idején a könyvanyagot s titokban innen kölcsönözték ki a megbízható iparos-olvasók a féltve

őrzött magyar könyveket. A csekély tagsági díjból még kötetésre és beszerzésre is futotta.

Ahol az egyéni lelemény vagy szervezőerő nem volt ilyen hatékony, ott a helyzet vigasztalan. Ismét csak példának Gyergyószentmiklós könyvtári viszonyait említjük meg. Állami gimnáziuma román kézben volt; eredmény: háború utáni magyar könyve nincs, régiebb könyvanyaga tönkrement. A város másik könyvtáráról BENEDEK ANDRÁS ezeket írja: „Még szomorúbb a helyzet a gyergyószentmiklósi Kereskedői Körben. Itt a teljes könyvállomány a Révai Lexikon, a százkötetes Jókai, s még vagy száz kötet — mind csak üveg alatt látható...“

Sötét színek ezek, jó, hogy az ellenállás bátorító példáin már megerősödünk. Alig esett szó róla, pedig ez az emberi hátter az igazán megindító: a magyar művelődés névtelen hőseinek mindennapi küzdelme a balkáni hatalommal és a kényszerű szegénységgel. Bátorság és önfeláldozás, okosság és önmegtartóztatás volt ezeknek a férfiaknak minden lépése. Papok és tanárok, iparosok és honoráciorok, történelmi nevet viselő családok leszármazottai és ismeretlen kétkézi munkásemberek a hősei a magyar művelődésért, a magyar könyvért vívott harcnak. Szegények voltak, üldözöttek és nem egyszer nyomorultak: de annyira gazdagok, hogy mindent: személyes szabadságot, száraz kenyeret és jövendőt kockára tettek az örökkévaló magyar művelődés szent szolgálatában. Az erdélyi osztály tisztelettel és bámulattal idézi emléküket: sokak nevében tartozik ezt megmondani.

II.

A miniszteri felhívásra az erdélyi osztály Eszterházy-utcai helyiségeibe azonnal megindultak az ajándékkönyvek. A könyvakió vezetősége egy-két nap alatt megegyezésre jutott az adakozni óhajtó kiadvállalatokkal a könyvanyag összeállítása és szállítása tekintetében. A vezető szempont az volt, hogy az 1918—1940 között megjelent és még raktáron lévő magyar nyelvű kiadványaik mindegyikéből (beleértve a jobb fordítás-irodalmat is) az öt legnagyobb város (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti) vezető könyvtára részére egy-egy példányt, a többi könyvtár számára pedig a lehetőség szerinti válogatásban kisebb ajándékokat juttassanak el az erdélyi

osztályon keresztül. Mivel a gyors szállítás is fontos volt, az erdélyi osztály arra kérte a kiadókat, hogy a felajánlott művek mindegyikének egy-egy példányát tartalmazó csomagokat készítsenek s lássák el író és cím szerint készült kísérőjegyzékkel. A kiadók készségesen vállalták ezt a munkát is; ilyen módon vált lehetségessé, hogy az erdélyi osztály megalakulását követő harmadik napon, szeptember 18-án már elindulhattak az első könyvszállítmányok Erdélybe.

A tudományos intézetek és a közintézmények is azonnal bekapcsolódtak az adakozásba; a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége valamennyi tagintézménye nevében bejelentette az akcióhoz való hozzájárulását olyan formában, hogy az öt legfontosabb, tudományos könyvanyagot is gyűjtő könyvtárat látja el kiadványaival.

Mivel csakhamar ismeretessé vált az erdélyi könyvtárak kifosztottságának mértéke s az erdélyi osztály egyre-másra kapta a hazatért területek könyvtáraitól a magyar könyvet kérő és sürgető leveleket: a könyvakció vezetősége a miniszteri felhívásra támaszkodva fokozatosan újabb és újabb réteget vont bele az adakozásba. Még október folyamán valamennyi magyarországi könyvkereskedőt külön levélben kérte fel könyvadományok beküldésére. Majd midőn a visszatért területeket járó tisztviselőnek jelentéséből ismeretessé vált egyrészt a gimnáziumi könyvtárak ifjúsági anyagának megrongálódása és eltűnése, másrészt irodalmunk klasszikusainak hiánya és tönkreolvasott volta, az ország valamennyi középiskoláját megkereste kérésével: amennyiben a tanulóifjúság adakozni óhajt, az iskola keretén belül összegyűjtött könyveket az igazgatóság juttassa el az erdélyi osztályhoz. A diákságtól elsősorban ifjúsági irodalmat s klasszikusaink műveit kérte és kapta. Az így összegyűjtött könyveken külön pecséttel jelölte meg, hogy a magyar tanulóifjúság ajándékképpen indultak útra Erdély felé. Végül, hogy a vidéki nagyközönségnek az akcióval való közvetlen kapcsolatát fokozza, nagyobb vidéki közkönyvtáraink és múzeumaink vezetőségét is igénybe vette a könyvgyűjtő tevékenységnél. Ez a decentralizált gyűjtés ismételten alkalmat nyújtott arra, hogy klasszikusaink gyűjtésének fontosságára felhívja a figyelmet. A vidéki közgyűjtemények beérkező könyvszállítmányai igazolták is ezt a várákozást.

Az erdélyi osztály vezetőségének a gyűjtés irányításában általában az volt a törekvése, hogy a miniszteri felhívás nyomán a közönség részéről is nagy mértékben megnyilvánuló adakozási kedvet állandóan ébren tartsa. Ezért igénybe vette a magyar rádió és sajtó nyilvánosságát s időről-időre, céljainak megfelelően irányította a társadalom figyelmét a könyvakció híreire és kéréseire. A rádió hírszolgálatának keretében — megfelelő időbeli adagolásban — mindig szerepeltette az erdélyi osztály pillanatnyilag fontos kérését vagy tájékoztató közlését.³ PASTEINER IVÁN főigazgató november folyamán külön rádióelőadásban fordult az ország társadalmához a további, már az erdélyi helyszíni szemlék eredményéhez igazodó könyvadományok beküldése érdekében. A Magyar Távíratí Iroda útján a sajtót több alkalommal tájékoztatta az osztály vezetősége a gyűjtés híreiről és helyzetéről; a cél érdekében örömmel fogadta azt is, hogy a lapok egy része írásban és képben, riportban és cikkben foglalkozott az erdélyi könyvakcióval és további adakozásra buzdította a közönséget.⁴ A fenti utakon és módon sikerült a közönség érdeklődését annyira ébren tartani, hogy az adakozás 1941 májusának végéig szünet nélkül tartott és összesen 189.028 kötet szétosztható könyvet eredményezett. Ebből a könyvkiadók 54.788 kötettel, a tudományos társulatok és közintézmények 86.963 kötettel, a magánosok pedig 47.277 kötettel járultak az erdélyi könyvakció eredményességéhez. Mennyiségileg csoportonként a legjelentősebb adományok a következők voltak:

1. *A kiadók közül:* Egyetemi Nyomda 6010, Szent István Társulat 5742, Franklin 5162, Athenaeum 5100, Singer és Wolfner 4510, Légrády Testvérek 3775, Stádium 3448, Palladis 2000, Dante 1965, Pantheon 1626, Magyar Szemle Társaság 1525,

³ A Magyar Rádió részéről CSISZÁR BÉLA szerkesztő úr, a Magyar Távíratí Iroda részéről pedig dr. HERCZEGH ELEMÉR és dr. HARASZTHY ELEMÉR szerkesztő urak igen sok alkalommal álltak a könyvakció rendelkezésére a nagyhatású hírközlés terén; ezen az úton is köszönetet mondunk fáradozásukért.

⁴ Tudomásunk szerint az Esti Ujság, Magyarország, Mai Nap, Pest, Pester Lloyd, Pesti Hírlap, Új Magyarorszá c. napilapok, a Délibáb c. hetilap, a folyóiratok közül pedig a Corvina és a Diárium kapcsolódtak bele nagyobb terjedelmű cikkekkel és riportokkal a propaganda munkájába. Őszinte köszönet illeti meg ezért őket.

Kókai 1206, Sylvester 1172, Kner 1140, Révai 1004, Németh József 892 kötet.

2. a) *Tudományos társulatok és közintézmények közül:* Magyar Tudományos Akadémia 13.290, Országos Stefánia Szövetség 8400, Országos Magyar Sajtókamara 5270, „Erdélyért“ Országos Gyűjtőbizottság 4838, Budapest Székesfőváros 2057, Országos Közegészségügyi Egyesület 1963, József Nádor Műegyetem 1428, Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1219, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1188, Pécsi Tudományegyetem Jogi Kara 1140, Pázmány Péter Tudományegyetem Statisztikai Szemináriuma 1000, Magyar Országgyűlés Képviselőháza 992, Országos Széchényi Könyvtár 970, Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága 910, Magyar Ifjúsági Vöröskereszt 910, Pénzügyminisztérium 858, Szent István Akadémia 845, Magyar Történelmi Társulat 792 kötet.

b) *Iskolák közül:* Budapest Székesfőváros iskolái 7778, pécsi Zrínyi Miklós honvéd középiskolai nevelőintézet 372, Baár-Madas ref. leánygimnázium 317, budapesti Erzsébet Nőiskola leánygimnáziuma 303, egi róm. kat. kereskedelmi középiskola 278, budapesti Szent István gimnázium 277, budapesti Angolkisasszonyok leánygimnáziuma 260 kötet.

c) *Vidéki múzeumok és közkönyvtárak közül:* Debreceni Déry-Múzeum 1074, Vasvármegyei Múzeum 854, komáromi Városi Könyvtár 674, Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár 600, kecskeméti Városi Könyvtár 600, Borsod-Miskolci Múzeum 548 kötet.

3. *Magánosok közül:* HÓMAN BÁLINT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 2860, néhai gróf TELEKI PÁL volt m. kir. miniszterelnök 1031, dr. SZINNYEI FERENC egyet. c. ny. rk. tanár 1480 kötet.

A kevesebbet beküldőket, a sokszáz „névtelen“ magyar adakozó nevét hely hiányában nem írhattuk ki: a köszönet éppúgy megilleti őket, mint a nagyokat. A magyar olvasó, szegény és gazdag, egyszerű és magasállású éppen áldozatkészségéből vizsgázott: s ennek a vizsgának igen szépen megfelelt. Senki sem azért adott, hogy lássák az emberek, hanem örömeiben és magyar kötelességétől sarkalva.

III.

A gyűjtéssel karöltve járt a beérkezett könyvek feldolgozása, majd pedig megfelelő szétosztása. Mindenekelőtt — a helyszíni szemlék eredményeképp — meg kellett állapítani az ellátandó könyvtárak sorrendjét. A nagy közgyűjtemények helye és ellátásának mértéke kétségtelen volt. A további sorrend a már ismertetett földrajzi szempont szerint alakult ki: mindegyik vidéknek onnan könnyen megközelíthető jelentékeny városaiban, esetleg községeiben legyen legalább egy olyan könyvtár, mely a közönség szélesebb rétegeit bevonhatja olvasóinak táborába, vagyis közkönyvtárrá fejlődhetik. A nagyobb és művelődési szempontból jelentős városokban természetesen több könyvtárat látott el az erdélyi osztály; mindenütt felkérte a vezetőséget, hogy a nemzeti közadakozásból összegyűlt könyveket a lehető legnagyobb mértékben bocsássa a közönség rendelkezésére. Ne zárkózzék be anyagával egy iskola falai közé, ne csak tagjainak szükségszerűen korlátozott számát részesítse a magyar könyvben, hanem kellő ellenőrzés és biztosítékok mellett a város és vidéke egész társadalmához juttassa el. Nem egy városban a gimnáziumi könyvtár volt alkalmas a továbbfejlesztésre; mikor ezeket az erdélyi osztály vezetősége a fentiekre megkérte, csak nemes erdélyi hagyományra támaszkodott, hiszen éppen legnagyobb és legrégebb erdélyi kollégiumaink nemcsak tanulóiknak és tanáraiknak engedték meg a könyvek kikölcsönzését, hanem minden becsületes érdeklődőnek. A magyar könyv közkinccs, sem osztály-, sem intézeti érdek nem lakatolhatja le. A nemzeti közadakozásból összegyűlt könyvek meg éppen azért indultak el Erdélybe, hogy az olvasókkal találják meg kapcsolatukat. E tekintetben általában megértést tapasztalt az erdélyi osztály s a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének a jövőben is alkalma lesz figyelemmel kísérni a megajándékozott könyvtárak ilyen irányú működését is.

A kiosztás eredményeit nagy vonásaiban a következőkben mutatjuk be:

Város v. község neve	Ajándékozott kötetek száma	Ellátott könyvtárak száma	Ebből köz- gyűjtemény v. közönyv- tár	Iskolai könyvtár	Köznevelés- ügyi v. kaszár- nói könyvtár	Tudomá- nyos és fő- iskolai könyvtár
<i>I. Északi terület.</i>						
1. Szatmárnémeti	11.205	7	—	3	4	—
2. Nagykároly	5.930	4	—	2	2	—
3. Máramarossziget	4.799	4	—	1	3	—
4. Nagybánya	4.798	4	1	1	2	—
5. Érmihályfalva	1.085	1	—	—	1	—
6. Felsőbánya	856	1	—	—	1	—
7. Tasnád	768	1	—	—	1	—
8. Nagysomkút	614	1	—	—	1	—
összesen:	30.055	23	—	7	15	—
<i>II. Középső terület.</i>						
1. Kolozsvár	48.685	25	1	10	1	13
2. Nagyvárad	12.639	7	1	2	3	1
3. Nagyszalonta	4.868	4	1	2	1	—
4. Zilah	4.292	4	—	1	3	—
5. Szamosújvár	3.890	5	—	2	3	—
6. Szilágysomlyó	2.892	3	—	1	2	—
7. Szászrégen	2.580	2	—	1	1	—
8. Dés	2.397	2	—	—	2	—
9. Bánffyahunyad	1.680	2	—	—	2	—
10. Beszterce	1.112	2	—	1	1	—
11. Zsibó	777	1	—	—	1	—
összesen:	85.812	57	3	20	20	14
<i>III. Székelyföld.</i>						
1. Marosvásárhely	15.554	8	1	4	2	1
2. Sepsiszentgyörgy	8.788	2	1	1	—	—
3. Székelyudvarhely	6.542	6	—	4	2	—
4. Kézdivásárhely	4.602	4	—	2	2	—
5. Csíkszereda	3.625	3	—	1	2	—
6. Székelykeresztúr	3.018	2	—	1	1	—
7. Gyergyószentmiklós	2.326	2	—	1	1	—

Város v. község neve	Ajándékozott kötetek száma	Ellátott könyvtárak száma	Ebből köz- nyvtárak v. közkönyv- tár	Iskolai könyvtár	Közművelő- dési v. kaszi- nói könyvtár	Tudomá- nyos és fő- iskolai könyvtár
8. Ditró	1.416	1	—	—	1	—
9. Nyárádszereda	1.059	1	—	—	1	—
10. Kovászna	872	1	—	—	1	—
11. Gyergyóremete	759	1	—	—	1	—
Összesen:	48.561	31	2	14	14	1

Összesen I., II. és III.
sor (30 város, ill. hely-
ség)

164.428 III 6 41 49 15

Most lássunk néhány észrevételt a statisztikával kapcsolatban.⁵ Az első helyre magától értetődően a kolozsvári Egyetemi Könyvtár került; minden 1918—1940 között megjelent s az erdélyi osztály rendelkezésére bocsátott magyar könyvet egy példányban megkapott, összesen 18.329 kötetben. Utána következett a marosvásárhelyi Ferenc József Közművelődési Ház könyvtára 9519, a nagyváradi Városi Nyilvános Könyvtár 8265, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 7502 és a szatmárnémeti Kölcsey-Kör könyvtára 5526 kötet könyvvel. Kolozsvár messze kimagasló helyét (48.685 kötet) nemcsak az Egyetemi Könyvtár biztosítja, hanem az egyetemi intézetek könyvellátása is. Például egyedül a Bölcsészeti Kar intézetei 7399 kötet könyvhöz jutottak. Ugyancsak Kolozsvárt tíz középiskola könyvtára is gazdagodott az akció során; egyébként a középső vidéken és a Székelyföldön az iskolai és a kaszinói (közművelődési) könyvtárak célszerű egyensúlyt tartanak. Nem mondható el ez az északi vidékről; ennek okára már volt alkalmunk rámutatni. Ugyiszólván a könyvakció derekán jutott az erdélyi osztály tudomására két újonnan szervezett könyvtár híre: ettől kezdve megkülönböztetett gonddal válogatta számukra a könyveket éppen fontos

⁵ Szerettük volna a kiosztott kötetek számát az egyes városok magyar lakosságának számával összehasonlítani. Az 1941. évi népszámlálásnak eddig azonban csak az előzetes eredményei ismeretesek (Magyar Statisztikai Szemle, 1941. 3—4. sz.) THIRRING LAJOS megvilágításában. Az előzetes eredmények csak a nagyobb helyekre terjednek ki s még nem hozzák a lakosság nemzeti-ségi megoszlását. Számunkra pedig ez lenne a tanulságos.

helyzetük és szerepük következtében. Egyik a szászrégeni róm. kat. főgimnázium könyvtára, melyet 1802 kötet könyvvvel támogatott, hogy alkalma nyíljon Szászrégen magyar közkönyvtárává fejlődnie. A másik a hasonló céllal 1482 kötettel segélyezett nagyszalontai Városi Közkönyvtár; a színmagyar városnak ez az első közkönyvtára. A marosvásárhelyi Teleki-Tékának — bár muzeális jellegű s a modern könyveket nem gyűjti — anyagával kapcsolatos válogatott tudományos műveket küldött meg az erdélyi osztály a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének külön ajándékképen. Még egy-két érdekes számot közlünk: a középiskolák közül legnagyobb kötetszámú ajándékot (3964 kötet) a nagykárolyi állami (előbb kegyesrendi) gimnázium kapott, mert Nagykarolynak közgyűjteménye nem lévén, a gimnázium lesz hivatva a közkönyvtár fontos szerepét betölteni. A kaszinók és olvasókörök közül a kézdivásárhelyi Kaszinó könyvtára jutott legnagyobb ajándékhoz: 1945 kötethez. E csoportban a legkisebb ajándék is 411 kötetet tett ki.

A kiosztott könyvanyag minőségét nehéz megítélni: szellemi életünkről és művelődési állapotainkról kellene ítélnünk, ha ezt meg akarnók tenni. Ez pedig nem tartozhatik hatáskörünkbe és az eredményen mit sem változtatna. Az általános benyomás kedvező volt; segítette ezt az a szabadon és csak igen tág keretek között végrehajtott szelektáló munka, amit az erdélyi osztálynak szükségszerűen végre kellett hajtania. Az egész könyvanyagnak mintegy 60 százaléka szépirodalmi, 40 százaléka pedig tudományos és ismeretterjesztő volt. Főleg az iskolák gyűjtése következtében tekintélyes mennyiségű ifjúsági természetű olvasmányanyag is rendelkezésre állt: az iskolai könyvtárak jutottak hozzá elsősorban. Nem érdektelen, ha néhány adatot közlünk még a magyar irodalom annyira keresett nagyjainak kiosztott munkáiról azzal a megjegyzéssel, hogy az itt következő számokban a figyelembe vett népkönyvtárak részére szétosztott anyag is szerepel: Ady 182, Arany 271, Benedek Elek 607, Gárdonyi 522, Fazekas 124, Berzsenyi 119, Jókai 903, Katona 184, Madách 172, Mikszáth 392, Móra 112, Móricz 387, Petőfi 318, Szabó Dezső 108, Vörösmarty 175, Zrínyi 119 kötettel. „Kötet”-nek tüntettük fel természetesen a részmunkákat is, ha azok önállóan jelentek meg. Így különösen Arany János egyes költeményei (Toldi stb.) jelentek meg ilyen kiadásban.

Az erdélyi osztály a fenti III könyvtárat tekintette saját hatáskörébe tartozónak. Természetesen az ügy érdekében a leg-
tágabb és leghabzóbb meghatározásban; fogalmi szempontok
szerint — csakis szorosán vett közgyűjteményeket és közkönyv-
tárakat figyelembe venni — nem óhajtott eljárni. A nélkül, hogy
anyagát túlságosan széttagolta volna, igyekezett minél több
könyvtárhoz eljuttatni a magyar könyvet. Ez a szempont vezette
abban is, hogy a rendelkezésére álló könyvanyagból 164.428
kötetet osztott szét a fenti értelemben tekintett tudományos és
közművelődési könyvtárak között, a fennmaradó 24.600 kötetet
pedig népkönyvtárak számára tartalékolta s osztotta ki az akció
végén 96 népkönyvtár között. Az erdélyi osztályhoz egész évben,
szinte szünet nélkül futottak be egyházak, ifjúsági körök, falusi
olvasóegyletek nagy szükségből kiáltó levelei a magyar könyv
után. Elrejtett kis falvak lelkészei jelentkeztek, szórvány-
magyarság őrtállói kiáltottak a „legdrágább kincs“ (ők írták!),
a magyar olvasmány után. Ha szabad egy szót szólunk a
munkatárs lelkiállapotáról: az első naptól az utolsóig valóságos
feszültségként élt bennünk, hogy bárcsak ezeket a kis szigeteket
is megerősíthetnénk néhány jó könyvvel. Mindenkép lehetetlen
feladatnak látszott ez. Egyrészt nem tartozott a Közgyűjtemé-
nyek Országos Főfelügyelősége erdélyi osztályának hatáskörébe
a népkönyvtárak ellátása; erre külön szervezetként a vallás- és
közoktatásügyi minisztérium illetékes ügyosztálya hivatott. Ő ren-
delkezik népkönyvtárak számára alkalmas anyaggal, ő ismeri a
szükségleteket és lehetőségeket s egyben meg is kezdte azonnal
a visszatért területek népkönyvtárainak nem akciószerű, hanem
rendszeres ellátását. De nagyobb baj a könyvanyag körül volt.
Ha az erdélyi osztály hatáskörében vállalt könyvtáraknak jutta-
tandó anyagból kivonjuk a népkönyvtári természetűeket — ez a
desztillálás végzetes lesz a könyvanyag minőségére nézve, hiszen
éppen a javától fosztjuk meg. A városnak sem „városi“ iroda-
lom kell, hanem a magyar lélekből fakadt értékes irodalom és
jól olvasható tudomány, tehát a népkönyvtárak igazi értékei.
Mivel — hála a magyar társadalom áldozatkészségének — nem
várt nagy eredménnyel zárult le a könyvgyűjtés, az erdélyi osz-
tály bizonyos kényszerű megalkuvással teljesíthette erre vonat-
kozó kívánságát. Ez a megalkuvás abban állt, hogy csak a

hozzáforduló népkönyvtáraknak küldött ajándékokat,⁶ feltéve, ha olyan helységben voltak, ahol a könyvakció során nem részesült valamilyen könyvtár az ajándékkönyvekből. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a népkönyvtárak számára kiválasztott anyagot valóban falusi könyvtárak kapták. A földrajzi szempontból értelmezett széttagolás itt is érvényesült; a cél az volt, hogy minél több helyre jusson könyv. Vármegyék szerint így oszlottak meg az ajándékban részesített népkönyvtárak: Háromszék 26, Szatmár 21, Maros-Torda 8, Csík 8, Bihar 8, Udvarhely 7, Szolnok-Doboka 4, Kolozs 4, Máramaros 4, Beszterce-Naszód 3, Szilágy 1, Kisküküllő 1, Ugocsa 1 könyvtár. A 96 népkönyvtár közül 71 egyházi (28 róm. kat., 43 ref.), 25 pedig világi kézen van. Átlagosan egy könyvtár 256 kötet könyvet kapott, a legkisebb ajándék 108, a legnagyobb 432 kötet volt.

A könyvkiosztás rendszerességének érdekében az erdélyi osztály a beérkezett és kiosztott könyvekről a következő nyilvántartásokat készítette el:⁷

1. betűrendes címjegyzéket, mely valamennyi kiosztott könyvet nyilvántartja annak megjelölésével, hogy mely könyvtár jutott az illető könyv birtokába;

2. minden egyes juttatásban részesült könyvtár számára betűrendes címjegyzéket, mely számontartja a szóbanforgó könyvtár részére kiosztott könyvek címeit;

3. végül az ajándékozókát névszerint feltüntető kimutatást.

A könyvszállítás a Közgűjtemények Országos Főfelügyelő-

⁶ Természetesen a jelentkezések határidejét 1941 tavaszán le kellett zárni a kiosztási munka előrehaladása miatt. Igen sok jelentkezés elkésve érkezett be az erdélyi osztályhoz. Ezekről a kérésekről azonnal értesítettük a vallás- és közoktatásügyi minisztérium iskolánkívüli népműveléssel foglalkozó ügyosztályát.

⁷ A tisztviselői munkát e sorok írójának vezetése mellett a következő, különféle intézményektől átengedett tisztviselők és alkalmazottak látták el, és pedig: a munka egész tartama alatt a Közgűjtemények Orsz. Főfelügyelőségétől LUHN ERZSÉBET, PÁLDY LENKE, az Országos Széchényi Könyvtártól dr. DUKONY MÁRIA, dr. SZEMZŐ PIROSKA, a munkaidő kisebb-nagyobb része alatt pedig a Pázmány Péter Tudományegyetemi Könyvtártól dr. BENEDEK ANDRÁS, dr. VÉRTESY MIKLÓS, az Országos Széchényi Könyvtártól dr. JÉKELY ZOLTÁN, dr. HARSÁNYI MARGIT, dr. NAGY JÚLIA, TARICZRY ERZSÉBET, a Közgűjtemények Orsz. Főfelügyelőségétől dr. PAULOVICS GÉZA, dr. MOLNÁR ÁGNES.

sége javadalmazásának terhére történt; összesen 577 láda, 73 bála és 54 csomag felhasználásával hajtotta végre az erdélyi osztály a 189.028 kötet Erdélybe való szállítását. A címzettet csak az üres ládák visszaszállítási költsége terhelte.

Tekintettel arra, hogy a fokozott gondosság az erdélyi osztályt nemcsak arra kötelezte, hogy a könyvajándékokat megfelelően ossza szét, hanem a könyvküldemények sorsa iránti felelősség a könyveket elfogadó intézmény mellett őt is terhelte: a könyvkiosztás előrehaladott szakaszában, 1941 tavaszán az osztály tisztviselői (dr. BENEDEK ANDRÁS, dr. JÉKELY ZOLTÁN, dr. VÉRTESY MIKLÓS) ismét a visszatért keleti és erdélyrészi területek könyvtárainak meglátogatására küldettek. Feladatuk az volt, hogy szükség esetén tanáccsal és útbaigazítással szolgáljanak a könyvek katalogizálása, elhelyezése és használatra bocsátása tekintetében. Ismét személyes kapcsolatot teremtettek az ellátott könyvtárak és a könyvakció vezetősége között, jelentették felűnő tapasztalataikat s ezeknek nyomán néhány esetben a könyvkiosztás is módosulást szenvedett: a már túltömött könyvtáraknál leállt, a még mutatkozó hiányokat pótolni tudta. Ennek a második szemleútnak az eredménye általában megnyugtató volt. Kiderült, hogy a megajándékozott könyvtárak legnagyobb része az anyagot folyamatosan feldolgozva a közönség rendelkezésére bocsátotta. A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége ezt a termékeny kapcsolatot a jövőben is fenn kívánja tartani s így továbbra is alkalma lesz útbaigazításokkal szolgálni s meggyőződni az ajándékozott könyvek sorsa és használata tekintetében.

Az erdélyi könyvakció 1941 júniusának végén lezárult s a miniszter az erdélyi osztályt feloszlatta. A magyar könyvkiadók, közintézmények, tudományos társulatok és a nagyközönség áldozatkészsége lehetővé tette, hogy a legfeltűnőbb hiányokat pótolni lehetett. Tudjuk nagyon jól, hogy ezzel nem elégtettük ki teljes mértékben Erdély olvasni vágyó közönségének könyvigényeit. De annyit mindenesetre tettünk, hogy Erdély könyvtárai az egyetemes magyar művelődés mérhetetlen hasznára ismét munkálkodni és hatni kezdenek. A magyar könyvolvasó és könyv-árús ezzel az öntudattal gondolhat jó szívvel hozott áldozatára.

HARASZTHY GYULA.

KARAI LÁSZLÓ ÉS HESS ANDRÁS BUDÁN.

A régibb történetírói nemzedék mindig nagy súlyt helyezett az adatgyűjtésre és közlésre, s ismeretlen adatoknak napvilágra hozását különös érdemnek tekintette. Ezt a felfogást teljesen indokolni látszott az, hogy minél teljesebb az adatok sorozata, annál megbízhatóbb az abból vont következtetés. A történetíró munkája a bíróéval volt azonos, aki mindenekelőtt az összes részletekre kiterjedő figyelemmel igyekszik a tényállást megvilágítani s csupán ezután hozza meg az ítéletet. Az újabb történetírói nemzedék ezt a felfogást mintha figyelmen kívül hagyná s inkább a meglevő adatok újszerű beállítására törekszik, minek következtében abban keresi és találja az érdemet, ha meglepő eredményeket sikerül felmutatni. Ehhez természetesen a rendelkezésre álló adatok nem nyújtanak mindig elegendő alapot, hanem az okoskodásra esik a súlypont, ami nem egyszer a valóságtól távol álló területre ragadja az író.

Ámbár ilyen körülmények között új adattal gazdagítani az irodalmat nem nagyon lelkesít a munkára, mégsem lehetett napi-rendre térni a felett az eddig ismeretlen oklevél felett, amely egyrészt KARAI LÁSZLÓ budai prépost életének utolsó szakára vet világot, másrészt a budai ősnymondász HESS ANDRÁS életpályáját is felderíteni látszik. Az oklevél EGERVÁRI LÁSZLÓ tárnokmesternek 1494. február 8-án kelt ítéletlevele, amely egy budavári ház ügyében megindított per sorsát döntötte el. A ház az aranyművesek vagy ötvösök utcájában állott és LÁSZLÓ budai prépost tulajdonát képezte, aki azt saját pénzén szerezte meg. A pert eredetileg a budavárosi bíróság tárgyalta és fellebbezés útján jutott a tárnoki szék elé, minek következtében a tárnokmester ítéletében a per teljes anyaga bennfoglaltatik. Ezt a házat a budai káptalan LÁSZLÓ prépost régebbi rendelkezése alapján magának követelte, a budavárosi bíróság viszont ugyanazon prépost későbbi rendelkezése alapján TOLDI ANDRÁS budai polgár BORBÁLA

nevű feleségének ítélte oda. A per 1492-ben indult meg, amikor már ERDŐDI BAKÓCZ FERENC ült a budai préposti székbén, s erélyes kézzel kezdte intézni egyháza ügyeit, amelyek közé a közvetlen előde által a káptalani egyháznak adományozott budavári félház is tartozott. A budavárosi bíróság ítéletlevelének felülvizsgálatra való felterjesztését ERDŐDI BAKÓCZ FERENC budai prépost kérésére LOSSONCZY LÁSZLÓ tárnokmester rendelte el 1492. május 27-én s ámbár a budavárosi bíróság rövidesen eleget tett a tárnokmester rendeletének, mégis csupán 1494. január hó 29-én kezdték azt a tárnoki széken tárgyalni. Maga a budavárosi bíróság 1492. május 2-től kezdve foglalkozott a perrel s ítéletét 1492. június 5-én terjesztette fel a tárnoki székhöz. A budavárosi bíróság előtt a felperes budai káptalan ügyvédje TOLDI ANDRÁS budai polgár BORBÁLA nevű feleségét, aki a perirat szerint ANDRÁS özvegye volt (*honestam dominam Barbaram, relictam condam Anderconis, nunc vero consortem Andree Toldi concivis nostri*), azzal vádolta a bíróság előtt, hogy LÁSZLÓ budai prépost budavári házának felét, melyet a nevezett prépost lelke üdvösségéért azon kikötéssel adott a budai káptalannak, hogy annak jövedelméből a káptalani templomban az Oltáriszentség előtt örökmécsest tartozzék fenntartani, nem hajlandó a káptalan rendelkezésére bocsátani s ezért annak bírói átadását követelte. Az alperes BORBÁLA asszony ügyvédje ezzel szemben azzal védekezett, hogy a káptalan javára történt adományról az alperesnek nincs tudomása, a vitatott félházat a nevezett prépost halálos ágyán BORBÁLA asszonynak adta, aki azt a prépost halála óta háborítatlanul bírja.

Ezek előadása után a bíróság felszólította a peres feleket, hogy terjesszék elő bizonyítékaikat. A felperes káptalan közvetlen bizonyítékot nem tudott felmutatni, mert az a THELKY JÁNOS nevű budai esküdt polgár, aki előtt a káptalani templom javára az ajándékozás történt, már nem élt. Ezzel szemben arra hivatkozott, hogy THEGEZ MIKLÓS és ÖTVÖS MÁRTON is tudnak az ajándékozásról, minek következtében a bíróság azok kihallgatását elrendelte. A kihallgatás megtörtént, de THEGEZ MIKLÓS csupán annyit tudott mondani, hogy emlékszik ugyan a ház ügyében felmerült ellentétekre, az ellentétek anyagáról azonban nem tud számot adni. ÖTVÖS MÁRTON vallomása már kedvezőbb volt a felperes káptalan számára, mert e szerint a prépost

a per tárgyát képező házat neki akarta eladni s mikor alku közben figyelmeztette, hogy talán nem is jogosult a ház eladására, a prépost azzal nyugtatta meg, hogy bízza csak rá a dolgot, ő majd elintézi. Ennek következtében aztán abban állapodtak meg, hogy ÖTVÖS MÁRTON 325 aranyforintot fog fizetni a ház vételére fejében s ezenfelül évenként 8 aranyforintot lesz köteles adni a budai káptalannak az Oltáriszentség előtti örökmécses fenntartására. Ennek ellenére az adásvételi ügylet nem valósult meg, mert a szomszédos ház tulajdonosa, ÖTVÖS IMRE a szomszédság jogán igényt tartott a házra.

A felperes bizonyítékaival szemben az alperes ügyvédje mindenekelőtt okiratokat mutatott be és pedig MÁRTON budavári plébánosnak 1492. május 21-én kelt oklevelét, mely szerint a per tárgyát képező ház egyik felerészét LÁSZLÓ prépost már régebben ANDRÁSNAK, valamint BORBÁLA nevű feleségének és JÁNOS nevű fiának ajándékozta, másik felerészét pedig halálos ágyán a nevezett plébános előtt ugyanazon BORBÁLA asszonyra hagyta. Minthogy pedig ezek a rendelkezések nem foglaltattak benne a prépostnak a budai káptalan előtt készült végrendeletében, MÁRTON budavári plébános, ki a végrendelet végrehajtásával volt megbízva, szükségesnek tartotta ezeknek a végrendeletbe való utólagos felvételét. Erre azonban a prépost papi állására való hivatkozással (pro honore suo) semmi szín alatt sem volt hajlandó s csupán azt hangoztatta, hogy összes javai a végrendeletben foglalt intézkedéseknek megfelelően osztandók szét, a budavári ház pedig teljes egészében BORBÁLA asszonyra ruházandó át. Ugyanezen oklevél hátlapján még pótlólag feljegyezte a nevezett plébános, hogy LÁSZLÓ prépost végrendeletét a káptalani tagok jelenlétében foglalta írásba s a végrendeletben egyetlen szóval sem emlékezett meg az örökmécses fenntartására tett adományról. Azt is feljegyezte továbbá, hogy a prépost halála óta immár négy esztendő telt el s ezalatt az idő alatt egyszer sem esett szó az örökmécses fenntartására vonatkozó adományról. Bemutatta továbbá az alperes asszony ügyvédje a bíróság előtt a budavárosi tanács 1489. április hó 29-én kelt oklevelét, mely ugyanazon MÁRTON plébánosnak a házadományra vonatkozóan előadott teljesen azonos vallomását tartalmazta. E szerint LÁSZLÓ prépost betegágyánál szóbakerült a prépost számára fenntartott budavári félház sorsa, amivel kapcsolatosan a prépost kijelen-

tette, hogy ezt a házrészt BORBÁLA asszonyra hagyja. Minthogy pedig az ugyanakkor felolvasott végrendeletben nem volt szó erről a házadományról, a végrendelet végrehajtásával megbízott budavári plébános annak a végrendeletbe való utólagos felvételét kérte. Ezzel szemben a prépost papi tisztességére való hivatkozással semmi áron sem volt hajlandó erre, s csupán azt hangoztatta, hogy halála után az egész ház BORBÁLA asszonnak adandó át. Végül az alperes kívánságára KALMÁR DEMETER budavárosi esküdt polgárt is meghallgatta a bíróság, aki szintén tudott az ügyről. A tanu vallomása szerint a prépost őt betegágyához hívatta, s BORBÁLA asszony jelenlétében kijelentette, hogy a nevezett asszony jó szolgálatai fejében az egész házat reá és fiára hagyja. Ezekkel az érvekkel szemben a budai káptalan bizonyítékai nem győzték meg a bíróságot s az kénytelen volt a házat BORBÁLA asszonnak odaítélni, amit a budai káptalan fellebbezése ellenére a tárnoki szék is jóváhagyott.

Ezek szerint az oklevél tartalma mindössze annyi, hogy LÁSZLÓ budai prépostnak Budán az aranyművesek utcájában háza volt, melynek felét régebben ANDRÁSNAK, BORBÁLA nevű feleségének és JÁNOS nevű fiának adta, a saját részére fenntartott másik felét pedig, illetőleg most már az egész házat halálos ágyán a nevezett BORBÁLA asszonnak és JÁNOS nevű fiának ajándékozta. Ezzel az ajándékozással szemben a budai káptalan azt vitatta, hogy a félházat a nevezett prépost az Oltáriszentség előtti örökmécses fenntartására a budai káptalannak ígérte oda, ezt azonban a káptalan a bíróság előtt nem tudta kellően igazolni s a ház a BORBÁLA asszony kezén maradt.

Látszólag sovány eredmény, ha azonban jobban szemügyre vesszük az adatokat, akkor ezekből messzemenő következtetéseket lehet levonni. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy LÁSZLÓ prépost azonos azzal a KARAI LÁSZLÓVAL, aki a könyvnyomtatást hazánkban meghonosította. Ez a KARAI LÁSZLÓ az ítéletlevélben foglaltak szerint 1488-ban halt meg, mert MÁRTON budai plébános 1492. május 21-én úgy nyilatkozott, hogy a prépost halála óta összesen négy esztendő telt el. Ez ellentétben áll FRANKÓI VILMOS megállapításával (KARAI LÁSZLÓ budai prépost 17. l.); aki 1485. május és szeptember közötti időpontra tette a prépost elhunytát; megállapítását pedig arra alapította, hogy 1485. május 9-én KARAI LÁSZLÓ mint személynöki helytartó Budáról még

levelet intézett SCHÖNBERG GYÖRGY pozsonyi préposthoz, 1485. október 4-én azonban már LUKÁCS egri prépost viselte a személynöki helytartói tisztelet, amelyet 1473. augusztus 4-től kezdve KARAI LÁSZLÓ töltött be. FRAKNÓI érvelésével szemben áll MÁRTON budavári plébános idézett nyilatkozatán kívül az is, hogy ERDŐDI BAKÓCZ FERENCZRŐL, ki a budai prépostságban utóda volt, elsőnek RANZANUS útján értesülünk, aki tudvalevőleg 1489-ben járt MÁTYÁS király udvarában. (Praeest ei, t. i. basilicae in Veteri Buda, praepositurae titulo, Franciscus cognomine Mester, natione Hungarus, qui bonarum artium et humanitatis praesertim callet notitiam.) KARAI LÁSZLÓnak a személynöki helytartói tiszttől 1485-ben történt visszavonulását minden valószínűség szerint súlyos betegsége indokolta, amely éveken át ágyhoz kötötte, s ebben lelheti magyarázatát az is, amit FRAKNÓI szerénységével próbált indokolni (id. m. 17. l.), t. i. hogy „az igazságszolgáltatás és a nemzeti kultúra terén szerzett érdemei dacára püspöki székre nem emelkedett“. Hosszas betegségére látszik utalni az is, ami KALMÁR DEMETER vallomásában foglaltatik, t. i., hogy a prépost halálos ágyán BORBÁLA asszony nagy szolgálatait hangoztatta (ecce ista femina multa mihi impendit servicia) s ezek fejében hagyta rá budavári házát.

Ezekon a megállapításokon kívül olyan feltevésre is alapot adnak az oklevélben foglalt adatok, amelyek az előbbieknél értékesebbek. Az oklevélben ugyanis arról van szó, hogy a budavári ház egyik felét KARAI LÁSZLÓ már régebben a BORBÁLA asszony ANDRÁS nevű első férjének adta. Az ANDRÁS név az oklevélben ANDERCO alakban fordul ugyan elő, ezt azonban teljesen megmagyarázza, hogy a név MÁRTON budavári plébános bemondása alapján került forgalomba, erről a plébánosról pedig tudjuk, hogy lengyel származású volt (Monumenta episcopatus Vespriemiensis III. k. 319. l.), ezért használta lengyeles alakban az ANDRÁS nevet. Az is lehet azonban, hogy maga a nevezett ANDRÁS is lengyel származású volt s ez alátámasztaná azon feltevést (FITZ: *Hess András a budai ősnymondász* 169. l.), hogy HESS ANDRÁS neve eredetileg Huss volt s csupán politikai okokból használta a HESS nevet. Ki lehetett ez az ANDRÁS, akit KARAI LÁSZLÓ prépost arra érdemesített, hogy budavári félházát neki adta? Erre a kérdésre kielégítő választ kell találni s minthogy erre maga az oklevélszöveg nem ad támpontot,

feltevésre vagyunk utalva, amely szerint az oklevélben előforduló ANDRÁS minden valószínűség szerint azonos a budai ősnymodással, HESS ANDRÁSSAL. KARAI LÁSZLÓ ugyanis nem tartozott a bőkezű adakozók sorába s ha valakiért áldozatot hozott, annak okának kellett lenni. Mikor MÁTYÁS királynak 1474-ben 8000 aranyforintot kölcsönadott, azt a királyi kincstartó 1475. december 5-én kelt oklevelének tanúsága szerint azon kikötéssel tette, hogy amennyiben az uralkodó nem fizetné vissza a kölcsönt, úgy jogában fog állani magát a királyi kincstartó javaiból kielégíteni, s fáradozásai fejében még 400 aranyforintot is kikötött a saját számára. Ez a kikötés eléggé szokatlan volt s KARAI LÁSZLÓ jellemére nem vet kedvező világot. Éppen ezért azt hisszük, hogy a perben szereplő ANDRÁSNAK azonosnak kell lenni azzal a HESS ANDRÁSSAL, akit KARAI LÁSZLÓ római követése idején ismert meg s aki a nevezett prépost hívására Magyarországra jött, s itt a könyvnyomtatást meghonosította. Erről a HESS ANDRÁSRÓL az 1473. évi budai nyomtatvány előszavában foglaltakon kívül egyebet nem tudunk, még egy nyomtatvány előállítását után teljesen eltűnik a szereplés színteréről, szinte azt lehetne gondolni, hogy az élők sorából is. Feltevésünk helytállósága esetén ez nem történt meg, csupán hivatásával szakított, amelynek gyakorlása Magyarországon nem biztatott sikerrel. KARAI LÁSZLÓ hívta Magyarországra, KARAI LÁSZLÓ támogatásával készült az 1473. évi nyomtatvány, amelynek előállítását után KARAI LÁSZLÓ szolgálatában maradt, s szolgálatai fejében kapta tőle a budavári félházat. Ezt a budavári félházat először minden valószínűség szerint csupán nyomdája berendezésére engedte át a prépost, s csupán később ajándékozta neki. Maga HESS ANDRÁS mondja az 1473. évi nyomtatvány előszavában, hogy a prépost támogatása nélkül a nyomtatvány előállításához hozzá sem tudott volna fogni (*sine te susceptus labor neque iniri, neque expleri potuisset*), ennek a támogatásnak pedig a nyomda számára szükséges helyiség rendelkezésre bocsátásával kellett kezdődni. Azzal KARAI LÁSZLÓNAK tisztában kellett lenni, hogy HESS ANDRÁSÉRT áldozatokat kell hoznia, mert a nyomdászok pártfogása ebben az időben mindenhol áldozatokkal járt (FITZ: *Hess András a budai ősnymodász* 79—80. ll.) s az első áldozat a félház átengedése lehetett. Ez a ház felette alkalmas is volt a nyomda elhelyezésére, mert a perirat szerint az aranyművesek,

illetve ötvösök utcájában állott, már pedig HESS ANDRÁS a legjobb esetben a betűk matricáit hozta magával (FITZ id. m. 71. l.), a továbbiakhoz az ötvösök közreműködését kellett igénybevennie. HESS ANDRÁS budai megtelepedése mellett tanuskodik egyébként az 1473. évi nyomtatvány kolophonja is (finita Bude), ami ki-zárja azt a feltevést, mintha HESS ANDRÁS Óbudán dolgozott volna. Nem lehetetlen az sem, hogy KARAI LÁSZLÓ éppen azért vásárolta meg a budavári házat, hogy HESS ANDRÁS könyvnyomtatói tevékenységét előmozdítsa, s mikor az 1473. évi nyomtatvány elkészült, a nyomda céljaira berendezett félházat neki ajándékozta.

Eddig előadott feltevésünkkel szemben áll FITZ véleménye (id. m. 166. l.), mely szerint HESS ANDRÁS az egyházi rendhez tartozott, már pedig a periratban szereplő ANDRÁSnak felesége és fia volt. FITZ véleménye azonban egyrészt csupán analógián épül fel, másrészt az egyházi rendhez tartozás még nem jelentette szükségképen a házasságot tiltó felszentelést is. A periratban szereplő ANDRÁS, akit azonosnak vélünk a budai ősnomdással, túlélté KARAI LÁSZLÓ budai prépostot, mert a budavárosi tanács 1489. április hó 26-i oklevelében még élőként szerepelt, LOSSONCZY LÁSZLÓ tárnokmester 1492. május 27-i oklevele szerint pedig özvegye már TOLDI ANDRÁS felesége volt, ekkorra tehát már befejezte földi pályafutását. A budavári házat BORBÁLA asszony halála után második férje örökölte, aki a budavárosi tanács 1501. szeptember 30-án kelt oklevele szerint azt KUBINYI LÁSZLÓ budavári udvarbírónak, ez pedig KÉTHÁZY PÁL esztergomi prépostnak és testvéreinek adta el. (Esztergomi káptalan levéltára „Lad. 64. fasc. I. nr. 25.“) A ház az aranyművesek, illetőleg az ötvösök utcájában állott, amely utca azonos a mai XI. Ince pápa-térrel, középkori alakjára azonban alig emlékeztet már, mert egyik oldalán a pénzügyminiszter hatalmas palotája, másik oldalán pedig a jezsuiták hajdani kolostora tüntették el a középkori házakat. A prépost háza mindenesetre házak között állott, mert az idézett 1501. szeptember 30-i oklevél szerint mindkét oldalon ötvösök házai határolták. Közel állhatott azonban a budavári főtemplomhoz, illetőleg a budavári plébániához, s ez a közelség magyarázza azt a meghitt viszonyt, melyben az ítéletlevél szerint KARAI LÁSZLÓ prépost a budavári plébánoshoz állott, akit végrendeletének végrehajtásával is megbízott. Mint-

hogy az utca keleti oldalát a középkorban a domonkosok temploma és kolostora foglalta el, valószínűnek látszik, hogy a KARAI LÁSZLÓ prépost háza az utca nyugati oldalán, a pénzügyminisztérium palotája helyén állott, s ha egyszer sor kerülne a Karai-ház emléktáblával való megjelölésére, akkor az emléktábla elhelyezésére a pénzügyminiszteri palota lenne a legalkalmasabb.

Függelék.

I. 1489. április 26. Buda város tanácsa előtt Márton budavári plébános kijelenti, hogy László budai prépost az aranyművesek utcájában álló házát Borbála asszonyra hagyta.

Nos Thomas Meingoss dictus iudex iuraticque cives castri Novimontis Pestiensis memorie commendantes tenore praesencium significamus quibus expedit universis, quod constitutus coram nobis venerabilis ac egregius dominus Martinus arcium et sacre theologie professor, Apostolice Sedis prothonotarius, prepositus Waciensis et plebanus maioris ecclesie Beate Marie Virginis parochialis nostre, sponte confessus est et recognovit in hunc modum, quod cum ipse superioribus his annis in domum reverendi condam domini Ladislai prepositi ecclesie Veteris Budensis eodem domino preposito pro tunc in lecto egritudinis decumbente pervenisset atque cum eodem occasione et pretextu medietatis domus sue nostri in medio in platea aurifabrorum in vicinitate domorum Emerici aurifabri et Stephani Kremniczer dicti ab altera partibus site et habite, quam scilicet medietatem idem dominus prepositus post primam donacionem alterius medietatis eiusdem domus alias Anderkoni et domine Barbare consorti eiusdem, necnon Iohanni filio eorundem factam sibi reservasset, colloctiones mutuas fecissent, dictus dominus Ladislaus prepositus spontanea sua voluntate coram ipso domino Martino plebano prout futuro executore testamenti sui medietatem domus pretacte, quam sibi reservaverat, memorate domine Barbare dedisset, donasset et contulisset, rogitando eundem dominum Martinum, ut post decessum eiusdem ipsam dominam Barbaram ratione dicte medietatis domus eidem domine Barbare ultimate donate molestare non permetteret. Quibus sic peractis tandem dum memoratus dominus Ladislaus prepositus coram certis canonicis predictae ecclesie Veteris Budensis testamentum condidisset, ac exposit coram dicto domino Martino plebano legi fecisset et cum in ipso testamento nullam mencionem nec de prima, neque de altera medietatibus domus pretacte factam fuisse percepisset: dicto domino Ladislao preposito persuasisset, ut donacio illa testamento eiusdem insereretur, qui dominus Ladislaus prepositus respondisset, quod pro honore suo id minime faceret eciam pro aliquot millibus florenis. Subiunxisset preterea, quomodo ipse omnia bona sua per eum hucusque acquisita ad manus ipsius domini Martini plebani tradidisset committendo eidem, ut ea iuxta legacionem suam distribueret et similiter de domo sua pretacta iuxta priorem commissionem ipsius domini Ladislai prepositi faceret eo, quod nedum medietatem illius domus alias Anderkoni et domine Barbare consorti eiusdem, filio quoque eorundem Iohanni donatam, immo totam et integram domum pretactam cum

omnibus suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad eandem spectantibus dicte domine Barbare et Iohanni filio eiusdem donasset et contulisset. In cuius quidem recognitionis memoriam firmitatemque perpetuam presentes nostras litteras sigilli nostri munimine roboratas duximus conferendas, promittentes privilegialibus litteris nostris confirmare, dum nobis eedem in specie fuerint reportate. Datum Bude, secundo die festi beati Marci euangeliste, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo nono.

Eredetiye az esztergomi káptalan levéltárában „Lad. 64. fasc. 1. nr. 18.“ jelzet alatt.

II. 1492. május 21. Márton budavári plébános tanusítványa László budai prépost végrendeleti intézkedéseiről.

Ego Martinus arcium et sacre teologie professor, Apostolice Sedis proto-notarius, prepositus Vacienis et plebanus maioris ecclesie parochialis Beate Marie Virginis Budensis recognosco et presentibus fateor me audivisse a reverendo domino Ladislao preposito ecclesie Vetero-Budensis dedisse et donasse medietatem domus sue in platea aurifabrorum habite, quam sibi reservaverat, post donationem prime medietatis Anderconi et Iohanni filio suo, domine Barbare uxori dicti Anderconis per hec verba aut similia: Cum idem dominus prepositus in lecto egritudinis iacuisset et ego Martinus plebanus prefatus ipsum sollicitassem, ut dictam medietatem domus in scripto dicte domine Barbare donasset, respondit: Venerabile domine plebane, longo tempore vixi vobiscum tamquam cum fratre carissimo, nec erat mihi aliquid ante mentem, quod vobis non revelaverim, et bene scitis me cum domina Barbara amicabiliter vixisse, cui eciam multa bona contuli, atque illam medietatem domus predicte dare promisi, imo de facto contuli et nunc coram vobis istud fateor tamquam futuro executore testamenti mei et rogo, quod post mortem meam non permittatis eam molestare ratione dicte medietatis domus. Demum postquam dictus dominus prepositus coram canonicis ecclesie Budensis testamentum condidisset et illud coram me legi fecisset, ego considerans, quod in eodem testamento nulla mencio facta fuisset nec de prima parte domus predicte, nec de altera domine Barbare legate, volebam ego, ut donacio illius domus testamento inseratur, dominus prepositus respondit, se minime hoc facturum pro honore suo eciam pro aliquot millibus florenis et illico subiunxit: Domine plebane, fiat mi carissime, omnia et singula, que usque ad hanc horam acquisivi, tradidi in potestatem vestram, ut ea secundum ordinationem meam consciencie distribuat is, quibus legata sunt, eciam de domo predicta faciatis, quemadmodum iamdudum a me audivistis, quia nedum partem illius domus contulerim ipsi Anderconi, Barbare et filio eorum Iohanni, imo totam et integram domum cum omnibus pertinentibus ad eam et sic testamentum clausum est absque mencione et inscriptione eiusdem domus. Hec ego Martinus videlicet plebanus etc in cuius rei testimonium presentes sigillo meo annulari consignavi anno millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, die vigesima prima mensis Maii.

In margine autem ipsarum litterarum sub sigillo prefati domini Martini plebani subsequens clausula erat conscripta: Fateor insuper fuisse presentes cantorem et canonicos Budenses, dum conderetur testamentum, qui tamen

nullam mencionem fecerunt de fundacione alicuius lampadis super domo predicta, et de facto transacti sunt quattuor anni post mortem dicti domini prepositi, quibus nec lampas ardebat, nec pro ea aliquis census de predicta domo requirebatur.

Egerváry László tárnokmester 1494. február 8-án kelt ítéletleveléből, mely az esztergomi káptalan 1760. november 17-én kelt hiteles másolatában maradt fenn a gróf Zichy-levéltárban „205 csomó 1 szám” jelzet alatt.

GÁRDONYI ALBERT.

AZ ESZTERGOMI ULÁSZLÓ-GRADUALE

KORVIN MÁTYÁS utóda, II. ULÁSZLÓ olyan hatalmas örökséget kapott nagy elődjétől, amelynek fenntartása és gazdagítása még akkor is rendkívüli feladat lett volna, ha az új király sokkalta nagyobb méretű egyéniség, mint amilyen a valóságban volt. II. ULÁSZLÓ királyságát nem támogatta a sors, midőn a közepes tehetségű embert a nagyszerű renaissance uralkodó utódává jelölte és azzal sem, hogy abban a korban ült a trónon, midőn talán a legnagyobb képességű egyéniség sem tudta volna már tragikus útvjáról visszavezetni a nemzetet. A történetírás a MÁTYÁST követő uralkodót talán a hiteles valóságnál is szigorúbb kritikával illette, még magyarázatot sem keresve botlásaira és a valóban megvolt kisebb értékeit sem volt hajlandó észrevenni súlyos fogyatkozásai mellett.

Így került, s bizonyos mértékig joggal, a Corvina-könyvtár bomlásának kezdete is az ő nevével kapcsolatba. A Corvinák tékozlása azonban korántsem történt oly óriási mértékben, mint azt II. ULÁSZLÓnak tulajdonítják. Az elajándékozások nem lehetnek olyan nagymérvűek, hogy a hatalmas könyvtárat ekkor alapjaiban megingathatták volna. Ha ULÁSZLÓ nemtörődömsége csakugyan oly nagyfokú volt a kódexek tékozlásában, amint ezt róla vélik, — sokkal kevesebb Corvina pusztult volna el a török-dúlás, még inkább Buda visszafoglalása alkalmával, és jóval kisebb mértékben semmisültek volna meg a hozzánemértők keze alatt. Számos Corvinát elajándékozott ULÁSZLÓ, de szolgáljon mentségül, hogy talán nem is annyira a könyvtár iránti közömbösségből, hanem sokkal inkább politikai érdekből. A királyt szegénysége gátolta, hogy az idegen követeket és az udvarában megforduló humanistákat az akkori szokás szerint dús ajándékokkal halmozza el; a pompás Corvinák méltóan pótolták ezt. ULÁSZLÓ politikai érdekei elsősorban Bécshez fűződtek: már gyermekei házasságának megvalósulásáért is igyekezett minden-

képen MIKSA kedvében járni. Így CUSPINIANUS, a bécsi követ játszi könnyedséggel kaparinthatta meg a szebbnél-szebb Corvinákat; a bécsi könyvtár is őrizte meg az utókor számára a legtöbb Corvinát.

A Corvina-könyvtár gyarapítását ULÁSZLÓ már nemigen folytatta. De ennek oka ugyancsak inkább szegénysége, semmiut a humanista műveltség iránti közönye volt. A király 1498-ban Firenzébe küldi FARMOSER SÁNDORT, hogy nagy elődje könyvtartozásait rendezze;¹ de Itáliában újabb könyveket már nem vásárol. Az udvarába törekvő olasz műveltségű humanisták elől is elzárkózik. LAMPRIIDIUS CERUINUS raguzai költő hiába küldi e célból II. ULÁSZLÓnak ajánlott költeményeit.² A külföldi humanistáknak a magyar királyhoz írott művei is erősen megcsappannak. CERUINUSON kívül csak ANDRONICUS MATHEUS TRAGURINUS magasztalja ULÁSZLÓt egy költeményében; továbbá a pistoyai DOMINICUS RANNUSIUS CRISPUS „*De ascensione Domini*”³ és JOHANNES MICHAEL NAGONIUS II ULÁSZLÓnak ajánlott művei ismereteseek.⁴

II. ULÁSZLÓ uralkodása alatt a budai udvar olaszos színezete is erősen megfakul. Az olasz műveltségű főpapok, ifj. VITÉZ JÁNOS, KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS, VÁRADI PÉTER, BÁTHORI MIKLÓS, SZATMÁRI GYÖRGY, THURZÓ ZSIGMOND, KESSERÜ MIHÁLY, GOSZTONYI JÁNOS, BAKÓCZ TAMÁS továbbra is az olasz humanizmus őrizői lesznek. De az 1500-as évek elején a még MÁTYÁS udvarában élt főpapok egy része eltávozott az élők sorából. Az olasz humanisták közül BONFINI tart ki mindvégig, 1503-ban bekövetkezett haláláig, II. ULÁSZLÓ mellett. Ezenkívül CINTIO DI SAN SEPOLCRO továbbra is udvari költője, JULIUS AEMILIUS pedig udvari orvosa marad a királynak. BONFINI, mint II. ULÁSZLÓ

¹ FÓGEL JÓZSEF: II. Ulászló udvartartása. 1913. 102. l. — FRANKÓI VILMOS—FÓGEL JÓZSEF—GULYÁS PÁL—HOFFMANN EDITH: Bibliotheca Corvina, 1927. 26. l.

² HEGEDÜS ISTVÁN: *Analecta Recentiora*. 1906. 42—94. l. — FÓGEL J.: i. m. 81. l.

³ CSONTOSI JÁNOS: II. Ulászlónak ajánlott kézirat a Konstantinápolyi Eszki Szerailban. Magyar Könyvszemle, 1889. 30—34. l. — HOFFMANN EDITH: Régi Magyar Bibliofilek. 1929. 165. l.

⁴ ÁBEL JENŐ—HEGEDÜS ISTVÁN: *Analecta Nova*. 1903. 297. l. — HOFFMANN E.: i. m. 166. l.

udvari történetírója folytatja a MÁTYÁS alatt megkezdett nagy művét, Magyarország történetét, amelyet 1494—1495. években másolt JÁNOS scriptor. II. ULÁSZLÓ mégsem lehetett oly érzéketlen a tudományok és az olasz humanisták iránt, ha BONFINIhez annyira ragaszkodott és elismerése jeléül már 1492-ben magyar nemességet adományozott neki, amint későbbben BONFINI másolójának, JÁNOS scriptornak is.⁵

Mindvégig kitart ULÁSZLÓ mellett FELIX PETANCIUS RAGUSANUS, MÁTYÁS budai miniátorműhelyének vezetője is. Megmarad helyén az elszegényedő királyi udvarban; de e mellett mint a király bizalmi embere, fontos politikai küldetéseknek tesz eleget. A budai miniaturafestészet így FELIX PETANCIUS RAGUSANUS irányításával a MÁTYÁS-kori miniaturaművészet szellemében működik tovább. Közvetlenül MÁTYÁS halála után a legszebb budai Corvinákat már ULÁSZLÓ számára fejezik be. A párizsi CASSIANUS, a velencei AVERULINUS, a newyorki (volt holkham-halíi) *Evangelistarium*, a müncheni BEDA-Corvinák, továbbá a párizsi ARISTOTELES ősnymtatvány mind a MÁTYÁS-kori budai miniaturaműhely csillogó fényét hirdetik. De ezen túl a budai miniaturafestészet termelése erősen megcsappanhatott. Korántsem készülnek már oly nagy számban kódexek, mint MÁTYÁS idejében. FELIX PETANCIUS RAGUSANUS a XVI. század elején két pompás munkát, a török *Genealogiát* és a nürnbergi *Historia Turcica*-t készíti uralkodója számára.⁶ II. ULÁSZLÓ budai miniátorműhelyéből a már említett kódexeken kívül még csak egy *Antiphonale*-töredéket (Orsz. Szépművészeti Múzeum) ismerünk. De fel kell tételeznünk, hogy a műhelynek több alkotása megsemmisült. Hiszen ULÁSZLÓ továbbra is foglalkoztat scriptorokat és miniá-

⁵ BONFINI művének másolására vonatkozó adatok II. ULÁSZLÓ számadáskönyveiben találhatóak. Közli ENGEL, JOHANN CHRISTIAN von: *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1797. Erster Theil. 91., 94., 169. l. — A munka töredékeit felfedezte JAKUBOVICH EMIL; Bonfini-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. MKSzle, 1919. 11—117. l., és Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. MKSzle, 1925. 19—27. l. — JÁNOS scriptorra vonatkozólag lásd DÉCSÉNYI GYULA: II. Ulászló-korabeli címereslevelek. Turul, 1891. 60. l. és BONFINI másolójának címereslevele. MKSzle, 1894. 264—267. l., TÓTH LÁSZLÓ: Bonfini másolójának címereslevele. Turul, 1929. 60. l. — HOFFMANN EDITH: i. m. 163. l.

⁶ BERKOVITS ELENA: Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino. Corvina, Archivio. Budapest, 1940. 53—84. l.

torokat. BONFINI másolójának, JÁNOS scriptornak működése mellett adatunk van arra, hogy 1495-ben PÁL scriptor egy *Gradualén* dolgozik,⁷ továbbá MÁTYÁS egy miniátora, ZOAN ANTONIO CATTANEO madoccai apát, mint királyi könyvek miniátora 1495-ben s 1498-ban is működött még.⁸ Más munkák is készültek még a király számára. Tudjuk, hogy NICOLAUS DE MIRABILIBUS udvari káplán „*De vera felicitate*” című művét, GIBÁRTI KESSERÜ MIHÁLY pedig ISOKRATES *De regibus*ának fordítását készítette a királynak.⁹

A humanista műveket II. ULÁSZLÓ örökölte és ajándékba kapta. Ő maga minden bizonnyal elsősorban vallásos műveket készíttetett. Könyvtárából két imakönyve ismeretes,¹⁰ de ezek még magyar királlyá koronázása előtt készültek. Viszont PÁL scriptor Budán másolt egy *Gradualét*, és amint látni fogjuk, egy prágai miniátor is *Gradualét* festett a király részére; II. ULÁSZLÓ valószínűleg több liturgikus szerkönyvet ajándékozhatott egyházainak. A vallásos munkák megrendelése a király mély vallásosságával függött össze. MÁTYÁS számára a humanista alkotások voltak az elsődlegesek; a budai miniátorműhelyben liturgikus kódexeket elsősorban a főpapok, KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS, FILIPECZ JÁNOS, NAGYLUCSEI ORBÁN rendelték. MÁTYÁS részére ezek leginkább már csak a nyolcvanas évek második felében készültek (pl. a Vatikáni Corvina *Missale*, a Vatikáni *Breviárium*, a Budapesti [volt Bécsi] *Antiphonale*). MÁTYÁS uralkodása alatt, a korábbi években hiány is lehetett Budán az egyházi szer-

⁷ ENGEL: i. m. 112. l.

⁸ A madoccai apát működésére nézve lásd ENGEL i. m. 152. l. — LUKSICS J.: Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Bp., 1907. IV. p. 88. l. LXXIII. — SÖRÖS P.: Az elenyészett bencés apátságok. Bp., 1912. 333. l. — HOFFMANN EDITH: Der künstlerische Schmuck der Provinzcodices. Belvedere, 1925. 149. l. — BALOGH JOLÁN: A madoccai apát. Henszlmann-lapok, 1927. 5. sz., és Adatok Milánó és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Bp., 1928. 27—29. l. — HOFFMANN EDITH: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratok. Bp., 1928. 56. l., és Régi Magyar Bibliofilek. 161—164. l. — BANFI FLORIO: Fra Giovanni Antonio Cattaneo in Ungheria. Memorie Domenicane. Firenze, 1936. pp. 305—315. — BERKOVITS E. i. m. 71—72. l.

⁹ FÖGEL J. i. m. 81. l.

¹⁰ Az oxfordi Bodleiana és a krakkói Jagello-könyvtár tulajdonában. HOFFMANN E.: Régi Magyar Bibliofilek. 164. l.

könyvekben; a budai műhelyben a hetvenes évek végén készült FILIPECZ *Pontificale* szövege bizonyítja ezt. E kódex szövegírója ugyanis a római császár, és a királykoronázás eskümintája szerint XIV. századi *Pontificalét* másolt. A római császárkoronázás eskümintájában „Ego Karolus rex bohemie“ (54. a. lap) s „Ego Karolus rex romanorum annuente Domino futurus imperator“ szerepel, a királykoronázás szövegében pedig „Ego Ludouicus“ (60. a. lap) olvasható: tehát a FILIPECZ-*Pontificale* eredetije egy NAGY LAJOS-kori kódex volt.

Az ULÁSZLÓ-korabeli budai miniaturafestészet fennmaradt termékeinek csekély számával szemben meglepő gazdagodást mutat a budai címereslevélfestészet. Amíg MÁTYÁS idejéből tizennyolc címereslevelet ismerünk — amelyek közül kettő Bécsben készült —, addig ULÁSZLÓ korából harminchét címereslevél maradt fenn, — ezek közül ugyancsak kettő készült külföldön, Prágában.¹¹ II. ULÁSZLÓ budai címereslevelei között szép számmal találunk olyanokat, amelyek miniátor közreműködésére valának, mind magas művészi színvonalról és a budai renaissance miniaturafestészet határozott fejlődőképességéről tanúskodnak.

II. ULÁSZLÓ, a magyar és latin nyelvet is alig beszélő idegen JAGELLO-király azonban nehezen illeszkedett be az olasz humanizmustól átítatott budai udvarba. Vallásos lélek, aki naponta három misét hallgat és folytonosan imádkozik.¹² A budai renaissance szabadabb szelleme számára idegen maradt. 1502—1503. években Budán élt LOBKOVITZ BOHUSZLÁV cseh humanista egy levelében az akkori udvar légkörét így jellemzi: „Szinte tűrhetetlen, hogy az egyháziak többet foglalkoznak Plautusszal és Vergiliusszal, mint az evangéliummal. Szorgalmasabban tanulmányozzák Epicurus tanait, mint a Kánonokat.“¹³ Az idegenből érkezett király minden igyekezete arra irányul, hogy saját szellemiségének megfelelő légkört honosítson meg Budán. II. ULÁSZLÓ nemcsak magyar, hanem lengyel és cseh király is, s ezáltal a magyar főváros egyúttal központja lesz a cseh udvartartásnak is. A király különösen a csehek kedveli, cseh udvarnokokkal

¹¹ V. ö. CSOMA JÓZSEF: Mohácsi vész előtti címeres levelek nyomai. Turul, XXIII. kt. 1906. 22—25. l.

¹² FÖGEL J.: i. m. 35. l.

¹³ FÖGEL J.: i. m. 88. l.

véteti magát körül, akiknek — akár a magyaroknak — külön kapitányuk van. De ugyancsak cseh ULÁSZLÓ káplánja, továbbá három apródja.¹⁴ MÁTYÁS olasz humanistáinak helyére is csehek és németek kerülnek. Az olasz humanizmust így a magyartól idegenebb cseh váltja fel. Budán külön cseh kancellária működik: SCHELLENBERG JÁNOSSAL, SCHLECHTA JÁNOSSAL és OLMÜTZI ÁGOSTONNAL az élén. A Bécsből leutazgató CELTIS CONRÁD és STIBERIUS mellett, két éven át Budán tartózkodik a cseh humanizmus legkiválóbb képviselője, Hassensteini LOBKOVITZ BOHUSZLÁV is. CELTIS megalapítja Budán a dunai társaságot, a „Sodalitas Litteraria Danubiana“-t, de nagyobb kulturális eredménye ennek nemigen lesz. Amint az udvari cseh kultúra is a magyar szellemi életben — a tehetetlen király erőtlensége s az udvar egyre gyengülő ereje folytán — csaknem teljesen hatástalan maradt.

II. ULÁSZLÓ azonban nemcsak az udvarában veszi körül magát csehekkel. Több munkát készített Prágában, cseh művész-szel. A király különben is pártolta a cseh művészetet, Prágában például ő építtette a Hradsin híres dísztermét.¹⁵ Budán valószínűleg több cseh kódexet használhattak. Így az 1500-as évek elején egy bejegyzés tanúsága szerint Budán volt az óprágai Szent Egyedről elnevezett Ágoston-rendi kanonokoknak egy díszesebb *Benedictionale*ja.¹⁶ II. ULÁSZLÓ eddigi ismereteink szerint Csehországban két magyar vonatkozású munkát rendelt: két Prágában készült címereslevelet. 1497-ben KUBINYI LÁSZLÓ címereslevele (Kubinyi-levéltár, Árvaváralja) és 1509-ben MURONYI WEÉR ANDRÁS címereslevele (Orsz. Levéltár) készült Prágában. A KUBINYI-címereslevél egyszerűbb kiállítású és korántsem jelentős művészi alkotás.¹⁷ Sokkal díszesebb a MURONYI WEÉR-címe-

¹⁴ FÖGEL J.: i. m. 67., 70., 73. l.

¹⁵ GENTHON ISTVÁN: Magyar műkincsek Csehországban. Apollo, 1937. 61. lap.

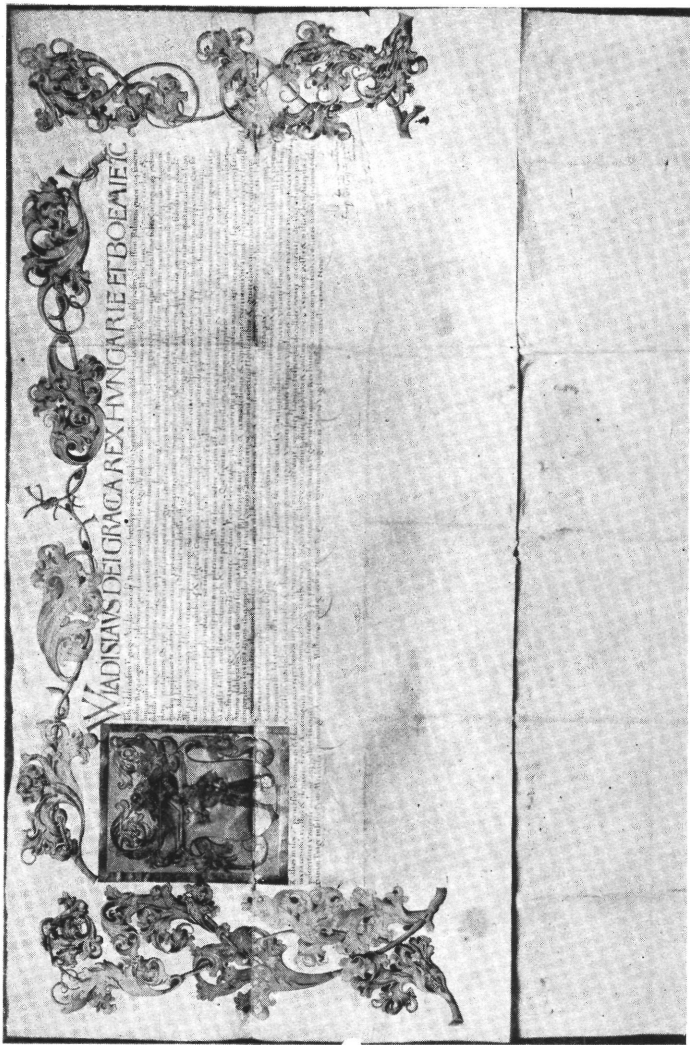
¹⁶ Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. lat. 252. „Ecclesiae ad S. Aegidium veteris Pragae Canonicorum regularium S. Augustini.“ Utolsó lapján „Ad relationem Magnifici domini Joannis de Stellnbergk (!) Summi Cancellarij Regni Boemie“ olvasható. SCHELLENBERG 1503-ig volt cseh kancellár Budán. HOFFMANN E.: A Széchényi Könyvtár illuminált kéziratai 63. l., BARTONIEK EMMA: Codices Manuscripti Latini vol. I. Codices Latini Medii Aevi. Bp., 1940. XII. 223 l. No 252.

¹⁷ Képet közli: KUBINYI FERENC és MIKLÓS: A Kubinyi-család története. I. kt. 1900. 39. l. II. kt. 1906. 10. l.

reslevél. Ez a három éves LAJOS herceg cseh királlyá való koronázásának évében, 1509. szeptember 29-én kelt Prágában, amikor ULÁSZLÓ hosszabb időt töltött a cseh fővárosban. Itt ajándékozott nemességet LAJOS herceg főtétekfogójának és familiárisának, MURONYI WEÉR ANDRÁSNAK, aki már fiatalokora óta II. ULÁSZLÓ udvarában teljesített szolgálatot. E címereslevél, szövege s a címer is régóta ismert.¹⁸ De sajnálatos körülmény, hogy heraldikusaink mellőzik a címeresleveleken található egyéb díszítések közzétételét, — pedig a címerfestő művész meghatározásánál ezeknek vizsgálata gyakran sokkal értékesebb eredményekre vezethet, mint a heraldikai tradíciókban fogant sablónosabb beállítású címerkép. A nagyméretű MURONYI WEÉR-címereslevelet — amelynek díszes címere a szokott helyen, a szövegkezdetnél, a felső balsarokban látható — három oldalt gazdag növényi díszítés, sárgásárnyékolású világoszöld, kemény, gazdag csipkészetű levelekből s vékony ágasbogas indaszárakból képezett ornamentika ékesíti. A levelek és indaszárak hajlásai továbbá kis aranyceppekkel vannak kitöltve.

A MURONYI WEÉR-címereslevél kitűnő mesterének egy nagyobb szabású művét ismerhetjük fel az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egy díszes, nagyméretű (615 × 425 mm) *Gradualéjában*. A MURONYI WEÉR-címereslevél díszítése egyszerűbb kivitelezésben megegyezik az *Esztergomi Graduale* festéseivel, annyira, hogy ez minden írásbeli adatnál meggyőzőbben bizonyítja a két munka mesterének azonos voltát. Az *Esztergomi Graduale* magyar egyház számára készült: megtaláljuk benne a magyar szentek himnuszait. (SZENT ISTVÁN 339. b. lap, SZENT ERZSÉBET 354. b. lap.) Hogy a kódex II. ULÁSZLÓ tulajdona volt, azonfelül, hogy a MURONYI WEÉR-címereslevél mestere festette, a *Graduale* díszes kötése is bizonyítja. A XVI. századi vaknyomásos fehér disznóbőr-kötés köldökveretében az ágaskodó két-farkú cseh oroszlán, az alsó sarokvereteken pedig az egyfejű lengyel sas látható. A felső veretek későbbi pótlások: nagyon is valószínű, hogy helyükön eredetileg a magyar címer volt, s talán éppen ezért vesztek el az eredeti veretek. A kötés

¹⁸ HORVÁTH SÁNDOR: A Muronyi Weér-család címerlevele 1509-ből. Turul, 1905. 84—86. l., ÁLDÁSY ANTAL: Címereslevelek I. kt. 1904. 24. l. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke II.

Muronyi Weér András címerlevele.

11

Dte le
uaua
mumame
am deus

meus mte cōfi do noy e ru tel
cas neqs uen deant me mmm
a mei et i mē pōmē B qu re
expec tant nō cōfium de nē
as te as pōmē x m m m m m m m m m m m

Esztergomi Ulászló-Graduale (11. a. lap).

A

Dia ter u de
 lu per et un
 les pluant in
 su apena tur ter ra et geminet
A sal ua to res ce li mara t glo
 ri a de i et o pra manum a n i m i
 ant firmamentu su oua t s e
A sumo re lo egres
 si o t us et omne
 sus t us usq; ad su

Königgrätzi Graduale.

quasi
Dilecta thalernata tua domine ihesu
omni gratia

Esztergomi Ulászló-Graduale (185. b. lap.) Részlet.

alapján már 1882-ben II. ULÁSZLÓ kódexének tekintették a *Gradualét*, amelyet azonban a régebbi források XV. századi munkának tartottak.¹⁹ HOFFMANN EDITH a *Gradualét* nem sorolja II. ULÁSZLÓ kódexei közé.²⁰

A MURONYI WEÉR-címereslevél és az *Esztergomi Graduale* festője korántsem ismeretlen művészegénység. Ellenkezőleg. A XVI. századeleji cseh miniaturafestészet egyik legjelentősebb művésze. A kitűnő miniátort és műveit, két Csehországban lévő *Gradualét* K. CHYTIL ismerteti.²¹ E két kódex egyike a mladoboleszlávi templom részére készült 1500 körül, s jelenleg a prágai LOBKOVITZ-könyvtár tulajdona; a másik egy königgrätzi (hradec-královéi) *Graduale*, amelyet JOANNES FRANUS városi tanácsstag ajándékozott a Szentlélek templomának: ez a *Graduale* 1506 körül készülhetett. A korábbi, prágai *Graduale* értékes s ritka adatot őrzött meg számunkra: a művész nevét. Az egyik iniciáléban ugyanis egy ifjú kezében tartott tekercsen a miniátor neve olvasható: „JANICEK ZMILELY Z PISKU“, PISEKI ZMILELY JÁNOS. Az esztergomi *Graduale* és e két csehországi *Graduale* miniaturáinak s díszítéseinek hasonlósága annyira szembeszökő, hogy stíluskritikai egybevetésük és vizsgálatuk szinte felesleges. A miniaturák és növényi díszítések meglepő stílusbeli egyezése folytán nemcsak az válik bizonyossá, hogy egy időben s egy műhelyben készültek, hanem az is, hogy mind a három kódexet JANICEK ZMILELY festette. Mind a három *Graduale*ban csaknem teljesen megegyező díszítéseket találunk: a miniaturák felépítése, az angyalok arctípusa, az állatok, virágok elhelyezése is minden kétséget kizáróan egy mester munkáját bizonyítják.

Az esztergomi *Graduale* rendkívül gazdag: 16 lapszél-díszítést találunk a kódexben, amelyek mindig csak kétoldalt, a külső és alsó lapszélén keretelik a szöveget. E lapszél-díszítések jóval pompázóbbak a MURONYI WEÉR-címereslevélnél, amelynek egyszerűbb levélornamentikáját itt gránátalmákkal gazdagítja a miniátor. A díszítés közé továbbá nagy pompaszeretettel

¹⁹ Könyvkiállítási Emlék 1882. 110. l., 324., — 1896-i Ezredéves Országos Kiállítás. A tört. főcsoport hiv. katalógusa. 133 lap. 1692.

²⁰ A Régi Magyar Bibliofilek c. munkájában II. Ulászló könyvei között nem szerepel.

²¹ CHYTIL, K.: Vyvoj miniaturního Malířství Českého ze doby královského Rodu Jagellonského V. Praze, 1896. IV. fejezet. 324—329. l.

epret, szarvast, majmot, emberi figurákat, zenélő, térdeplő, imádkozó angyalokat, török lovas harci jelenetet (233. b. lap), sőt egy helyütt, templomszenteléskor a növényi díszítés helyett egy falusi búcsú kedves jeleneteit festi. Az ágas-bogas nagy levelek, miként a címereslevelen is, kemények, duzzadtak, mintha modelljük fémből készült volna: a gótikus ötvösmunkák és fafaragványok nyugtalanul csavarodó, erősen csipkézett, plasztikusan képzett leveleit követik.

A pompás lapszeldíszítések mellett 13 nagyméretű iniciáléba illesztett miniaturát tartalmaz az esztergomi *Graduale*: Szent Gergely pápa a trónuson (11. a. lap), az Angyali Üdvözlés (12. b. lap), a Három királyok imádása (36. b. lap), Krisztus jeruzsálemi bevonulása (104. a. lap), a Szentlélek megjelenése (154. a. lap), a Templomszentelés (185. b. lap), a feltámadó Krisztus (189. b. lap), Keresztelő Szent János (220. b. lap), a Holdsarlós Madonna (234. b. lap), Szent Anna, Mária és a kis Jézus (241. a. lap), a Fájdalmas Krisztus a kínszenvedés eszközeivel (267. a. lap), a diadalmas Krisztus trónon (282. b. lap), s végül egy ritkább ikonográfiai ábrázolás, Krisztus a pokol tornácában (294. b. lap). Ezenkívül még rengeteg egyszerűbb iniciálét találunk a kódexben, amelyek kétfélék: az egyik fajtát fekete, ritkán arany, vörös vagy kék betűk képezik, amelyeket vékony vízfestékekkel színezett levél, eper, férfifej, nő, pásztor, lovas, angyal, bagoly, majom, sárkány stb. díszít (összesen 667 drb). A másik fajtát kaligrafikus modorban festett iniciálék képezik (kék vagy zöld betű vörös díszítéssel, s vörös betű kék vagy zöld díszítéssel), amelyekben ugyancsak groteszk férfifej, nő, angyal, majom, medve stb. látható (összesen 387 drb). A miniaturákkal díszített iniciálékat széles színes, többnyire zöld keret szegélyezi. A betűt magát, általában, egy színben tartott, halványabb és sötétebb tónusokkal plasztikusan árnyékolt, gazdagon csipkézett levelek alkotják, amelyeknek vékony szára áttöri a keretet és mereven nyúlik a lapszélre. A miniaturák alapja többnyire arany, poncolt kockahálós díszítéssel. Tájképi háttérrel csak két ízben, a Három királyok imádásánál és a Templomszentelés jeleneténél találunk.

Az érett gótika szellemében festett miniaturákon a figurák merevek, reprezentatívak, ünnepélyesek. Itt a miniátor keményesű, földresúlyosodó nehéz ruharedőket fest, amelyek mögött

teljesen eltűnik a test. Ezek a gondosan kidolgozott, komoly, áhítattal telített, vallásos tárgyú miniaturák éles ellentétben állanak a lapszélékre festett népies jelenetekkel, amelyek csupa humorral és tobzódó vidámsággal telítettek. Könnyedek, eleve- nek, frissesség, verizmus árad belőlük. Ezek más technikával is készültek. Vékony vízfestékekkel, könnyeden odavetett ecset- vonásokkal közvetlenül a pergamenlapra vannak festve. Az „In dedicatione ecclesiae“ ünnepénél egy falusi búcsú vidám s verekedő jeleneteit (185. b. lap) festi meg a miniátor. Itt a lap alsó szélén szakállas, pirosruhás és sapkás férfi talicskát tol, amelyben kulacsot és gabonakoszorús karót tartó kalapos öregasszony ül. Mögöttük három férfi halad, kezükben gabona- koszorúval, cséppel. A háttérben szürke sziklán széleskoronájú fa emelkedik. A lap alsó külső sarkában egymás haját, fülét tépő két paraszt verekszik, egyik elszakadt rózsaszín nadrág- ban s kék zekében, a másik piros ruhában. E jelenet fölött a lap külső szélén viszont tekejátékosok ünnepi szórakozását mutatja be a művész. Zöld tájban, szalmatető s ház udvarán négy férfi áll, kettő magasra emelt ütőt tart a kezében, míg a másik kettő a kitűnő találaton ámuldozik. A két verekedő parasztnak és a talicskában öregasszonyt toló férfinak az ábrázolása BALOGH ALBIN megállapítása szerint két XV. századi rézmetszetet követ.²² E metszetekhez viszonyítva a *Graduale*ban e jelenetek háttere meggazdagszik. A talicskás jelenetnél három férfival és egy nagy fával, míg a két verekedőnél a háttér felhúzódik a lap külső szélére és a tekézők jelenetével bővül. Ettől eltekintve a miniátor pontosan követi a metszeteket. A talicskában tolt öregasszony motívumát különben megtaláljuk idősebb LUCAS CRANACH „*Der Jungbrunnen*“ című képén (Berlin, Állami Múzeum). De az esztergomi *Graduale*ban nemcsak itt találkozunk a német met- szetek utánzásaival. A miniaturák általánosságban WOLGEMUT metszeteinek hatását tükrözik. A miniátornak egyik jellegzetes vonása, hogy állandó arctípusokkal dolgozik. Nem hiába nevez- ték „kedveské“-nek (zmilely): mindig egyforma naív, kedves

²² ZÁKONYI MIHÁLY-nak, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár igaz- gatójának szóbeli közlése. A két metszetet lásd HERRE, PAUL: *Deutsche Kul- tur des Mittelalters in Bild und Wort*. Leipzig, 1912. Wissenschaft und Bil- dung. 100/101., 110—111. lapok, 241., 243. kép.

gyermekarcokat fest, kis szájjal és szemmel, s ha öregít, úgy e gyerektípust öregítő jegyekkel, ősz hajfürtökkel, szakállal, homlokráncsal stb. látja el.²³ Ezzel szemben a népies figuráknál erősen egyénít, olykor torzít is.

Az esztergomi *Graduale* Szent Gergelyt ábrázoló lapjának (11. a. lap) növényi díszítése pontosan egyezik a königgrätzi *Graduale* egyik lapjával. Az ornamentika felépítése, a virágok, állatok elhelyezése motívumról motívumra csaknem teljesen azonos. A festett kódexek vizsgálatánál gyakran kísért az a gondolat, hogy a miniátor a lapszéldíszítések festésénél esetleg már kész sablonokkal s mustrákkal dolgozik. Ennek feltételezése sehol sem volna annyira indokolt, mint éppen e két lapszéldíszítésnél. De ha ezeket alaposabban szemügyre vesszük, úgy láthatjuk, hogy nagy egyezésük ellenére, kis eltérések is mutatkoznak: így például a gömböt tartó majom, vagy a pihenő szarvas tartásában, a kacsaringós indák lendületében stb. Ezek mindenképen a mustrák alkalmazása ellen szólnak. Az esztergomi *Graduale* ugyanezen lapjának Szent Gergely-miniaturája viszont a prágai *Gradualenak* ugyancsak Szent Gergelyt ábrázoló miniaturájával mutat közeli kapcsolatot. Teljesen megegyezik az *A* betűnek a kidolgozása, s a sarkokban elővillanó poncolt kockahálós alapon, továbbá a figurák elhelyezése, tartása, öltözéke és az egész kompozíció. De eltérés mutatkozik a trón felépítésében, továbbá Szent Gergely arcának kidolgozásában. Az esztergomi *Gradualeban* a trón kecsesebb, finomabb arányokat mutat. Itt a csupasz, gyerekarú pápát ősz hajfürtökkel festi a miniátor, míg a prágai *Gradualeban* az ugyancsak gyerekarú pápát szakállasan.

A CHYTIL-től ismertetett két csehországi *Gradualen*, továbbá az általunk tárgyalt MURONYI WEÉR-címereslevélen és az esztergomi *Gradualen* kívül még egy *Gradualet* kell JANICEK ZMILELYnek tulajdonítanunk. Ez a zittai Városi Könyvtár Mscr. A. III. jelzetű kódexe, amelyet ismertetője, ROBERT BRUCK, német munkának vél.²⁴ A zittai *Graduale* datált, 1512-ben készült és JANICEK ZMILELY legérettebb munkájának tekinthető; a

²³ V. ö. CHYTIL, K.: i. m. 26. l.

²⁴ BRUCK, ROBERT: Die Malereien in den Handschriften des Königreichs Sachsen. Dresda, 1906. 374—377. l. Közli a kódex részletes leírását.

növényi díszítések zsúfolt gazdagsága, az arctípusok, a földre-súlyosodó, plasztikus, keményesésű ruharedők festése stb. szól elsősorban JANICEK ZMILELY szerzősége mellett. Miként az esztergomi *Graduale*ban, úgy a zittauiban is a vallásos és népies elemek éles ellentétével találkozunk. A Templomszentelés ünnepénél az alsó lapszélen ugyancsak a búcsú vidám jeleneteit találjuk; asztal mellett lakmározó bohócsapkás férfiakat, táncolókat, dudást, parasztokat stb.²⁵

JANICEK ZMILELY Z PISKU korának minden bizonnyal legkitűnőbb cseh miniátora volt. Lehet, hogy még több, általunk nem ismert munkát is készített II. ULÁSZLÓ számára. Felvethetnők végül, hogy a XVI. század első éveiben festett esztergomi *Graduale* talán azonos a Budán 1495-ben PÁL scriptor által másolt *Graduale*val? Nem sok valószínűség szól mellette. Szinte elképzelhetetlen, hogy a budai renaissance miniátorműhely folytonos foglalkoztatása mellett egy Budán készült *Gradualet* Csehországban festettek volna. Vajjon JANICEK ZMILELY járt volna Budán? Lehetséges. (Az egyik lapszélen ábrázolt magyar-török lovas harci jelenet is szorosabb magyar kapcsolatra utal.) De el-lene szól az, hogy a MURONYI WEÉR-címereslevelet Prágában festette akkor, amikor II. ULÁSZLÓ hosszabb időt töltött Prágában. Még fokozottabban cáfolja ezt a feltevést az a körülmény, hogy a kitűnő prágai miniátor működése nem hagyott nyomot a hazai miniaturafestészetben.*

BERKOVITS ILONA

²⁵ Képét közli: BRUCK, R.: i. m. 376. l.

* Ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki Dr. Lepold Antal apostoli protonotarius úrnak, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár prefectusának, hogy a könyvtár festett kódexeinek tanulmányozását megengedni kegyes volt.

A PROTESTÁNS GÁLYARABOK KÖNYVEI.

A pozsonyi kirendelt bíróság előtt 1674-ben lefolyt tömegper a protestáns lelkészek, tanárok és tanulók ellen összeesküvési és lázadási perként szerepel az ítéletben, az irodalomban és a köztudatban is, holott nyilvánvalóan és főként sajtópernek tekintendő, mert a vádak állítólagos levelezésen és lázító nyomtatványok terjesztésén alapulnak. A könyvtörténet érdeklődését már ez egy tény is eléggé indokolja a per iránt.

A továbbiakban azonban még néhány más mozzanat is igényt tarthat a könyvtörténet figyelmére.

A per vádlottai t. i. sem Pozsonyban, sem magyarországi, sem olasz börtöneikben nincsenek elzárva egyes könyvektől s ezek közelebről való megnézése talán egy-két vonással gyarapíthatja ismereteinket a XVII. századbeli magyar nyomtatványok körében is.

A nagy kérdéssel való foglalkozás úgysis jobb alkalomra marad. Az egész gályarab-nemzedék legalább ezeröttszáz, ha nem kétezret is megközelítő könyvet, röpiratot, disszertációt, prédikációt és alkalmi írást létrehozó saját termelése ugyanis nem fér be egy cikk keretébe, sem kellő előmunkálat nélkül alaposan és megfelelően fel nem dolgozható. Itt tehát csak azokat a könyveket veszem sorra, amelyek a gályarab-per vádlottainak a per folyamán, hazai börtöneinkben vagy olasz útjukon és nápolyi rabságukban estek a kezük ügyébe és játszottak a sorsukba.

1. A „Győzedelmeskedő fegyver“ című könyv első felbukkanása.

Az 1674. március 5-ére Pozsonyba idézett protestáns lelkészek perében az esztergomi káptalan által tartott vizsgálat során bukkan fel először az a vád, hogy a „Győzedelmeskedő fegyver“ című könyvvel lázítottak s hogy felségsértést követtek el.

A vádat GALGÓCZY PÉTER berencsi várnagy veti az igazság mérlegébe. A királyi ügyész aztán magáévá tette s a perfüzetben így örökítette meg GALGÓCZY vallomása e részét:

Item produxit certum libellum „Győzedelmeskedő fegyver“ id est „Arma triumphantia“ intitulatum annoque 1673. praeterito incerto authore typis mandatum, ac Calvinianae ac Lutheranae confessionis hominibus in forma precum jaculatoriarum summe recommendatum. Qui quidem libellus licet plenissimus sit seditionibus concitationibus, animationibus, turpissimisque scommatibus auctoritatem suae majestatis fidem Romanocatholicam, omnesque suae majestatis fideles proscindentibus, eandem et eosdem philisteos, leones insatiabiles sangvisugas, idololatras, fidefragos, impios, animarum tyrannos, perfidos, aquilas insatiabiles nefarie appellando universosque catholicos per terrae motum absorbendos et absummendos imprecando.

Nihilominus tum ex eo, quod sit hungarico idiomate impressus, tum etiam ad evitandam prolixitatem non cernebatur presentibus inserendus.¹

A perbefogott lelkészek ezzel szemben úgy védekeztek, hogy ez a vád azért nem terhelheti őket, mert „praefatum libellum hactenus nec novisse, nec vidisse, tanto minus continentias ejusdem scivisse, super quo offerebant juramentum“.

Az ügyész azzal vágott vissza, hogy a vádlottak nem rázhatják le magukról a könyvért való felelősséget, mert „nyilvánvaló, hogy a könyvet más nem hozhatta létre, mint a helvét vagy az ágostai hitvallású egyház, cujus proprium est, libros precarios ad usum plebis curae suae concredita componere et typis mandare“ s hozzáteszi „quod vel ex eo etiam inanus sit partis adversae negatio eatenus facta, siquidem ex testimoniis jam productis appareret manifeste, praedicantes ad mentem ejusdem libelli, publicas instituisse preces pro felici successu rebellionem“.

Az ítéletbe aztán az került, hogy a vádlottak

„libros famosos scommaticos, seditionem, conspiracyem, manifestationemque rebellionem redolentes scripsisse, typis mandasse et sub specie quarumdam precum simulato praetextu et adumbrato colore in plebem divulgasse, distribuisset, ac per hoc extram ad eandem rebellionem instigasse auditores suos et populum“.

Ezekkel a hallatlan gázságokkal — enormia scelera — hűtlenség, lázadás és pártütés bűnébe estek s a bíróság valamennyi vádlottat fő- és jószágvesztésre ítélte.

¹ A magyarhoni e. e. e. levéltára. I. e. 3. A „Famosa causa protestantium, 1674.“ cím alatt rejlő perfüzet 36—38. l.

Az ítélet minősítése mutatja, hogy a „*Győzedelmeskedő fegyver*“-re épített vád súlya mennyire nő az eljárás folyamán. Az egyetlenegy imádságoskönyvből a vád „*libros famosos scommaticos*“-t csinál, ami az ítéletben „hallatlan gázsággá“ minősül s ennek felel meg az ítélet marasztalása.

Az eljárásban rejlő nyilvánvaló túlzások kiemelése és az ítélet kritikája tekintetében a kor igazságérzete és lelkiismerete azonnal megszólalt, mikor egyedül a „*Győzedelmeskedő fegyver*“ című könyvre támaszkodó marasztalás tárgyában HAMMEL BRÜNINX belga követ „*Veritas et innocentia nuda et conspicua*“ című előterjesztésében (1675) a következőkre hívja fel I. Lipót császár figyelmét:

„Imprimis mature dominos ordines considerasse libellum famosum, cui titulus „ARMA VICTRICIA“.

Primo aspectu et iudicio dictum libellum non ferendum, in optimum regem continere injuriam, subolere ejus contenta non hominis, sed infernalis cerberi venatissimi monstri pestiferum habitum et spiritum, contra clementissimum, justissimum, piissimum atque optimum, ut sol inter sidera virtutum sacrum splendore micantem, inter omnes principem, ut hoc illi merito, si cui debeatur encomium, solus in orbe, qui eorum, quae aguntur et fiunt in Hungaria, non tantum non author est, sed qui nec assensum iis vel conniventiam praeberet, immo ne in minima quidem parte tolerantiam, ut in conscientia coram deo credunt et ingenue profiterentur domini ordines, nisi a turbidis avaris et inconsideratis contra officium et conscientiam ingenii, per sub- et obceptionem informaretur et circumduceretur.

Dominos itaque ordines hujus auctorem libelli, propter virus, quod verbis inest et pessimam consequentiam poena puniendum esse condigna primo iudicare iudicio.

Verum gloriosius attendi posse ad imperatores Theodosium, Arcadium et Honorium rescriptum in prima unica codice: Si quis imperatori maledixerit, etiam contra auctorem.

Ante omnia majestatem vestram sacratissimam pati non posse, nec jura, nec rationem, nec aequitatem permittere, ut extra auctorem scripti extendatur, detorqueatur, admittatur, producat. Injuriae id factum a fisco, permissum a iudice plusquam notorium esse, ex ipsis actis et tertio hoc accusationis capite auctorem inter captivos non esse, non id articulasse fiscum, minus probasse, obtulisse, immo etiam nunc offerre juramentum expurgatorium hujus se libelli auctores non tantum non esse, sed etiam non scire auctorem, non vidisse, non legisse libellum captivos.

Calumniosam itaque hujus libelli productionem contra tertios captivos esse.

Recte et optime ex hac concludi productione, contra fiscum et iudicem, nihil aliud quaeri, quam quomodo rebellionis onerent captivos, invidia saeviendique habeant in evangelicos occasionem, severitatemque propositi,

rebellionis vela, justitiaeque fucatae lenocinio, quibus simplicibus piis inter pontificios, atque exercere possint liberius ad talem evangelicae in Hungaria religionis extirpationem ruinam.²

Amivel az ügy jogi vonatkozásait elintéztettek tekinthetjük. Szükséges azonban, hogy HAMMEL BRÜNINX érvelését tudomásul vegye a magyar történet és a magyarországi cenzúratörténet is.

Ebből a protestáns lelkészek sorsában és elítélésében fontos szerepet játszó imádságoskönyvből tudtommal nem maradt fenn egyetlenegy példány sem napjainkig. SZABÓ KÁROLY a címét sem veszi fel. Ellenben BETHLEN KATA grófnő könyvei között volt egy példány s ez így szerepelt „könyvei lajstromá“-ban:

„Győzedelmeskedő fegyver vagy az igaz magyaros magyar tábornak szükséges alkalmatosságira iratot könyörgések. Nyomt. 1673. a helye fel nem tétet. 12. részben.“³

Ez a példány azonban megsemmisült a könyvtárral együtt.

Címe azt mutatja, hogy hadi imádságoskönyvnek kellett lennie, tehát Tököli seregeinek valamely tábori prédikátora írhatta s valamelyik felsőmagyarországi nyomdában kellett megjelennie.

Csejte vidékén valamelyik kuruc hagyhatta el.

Szó sem lehetett tehát arról, hogy az odavaló evangélikus vagy református papok az odavaló nép között terjesztették vagy hogy imádságoskönyvül használhatták volna.

Pusztulása azt mutatja, hogy nem terjedhetett el sok példányban.

Elnyomásának az ítélet is oka lehetett, mivel azonban sehol semmi nyoma annak a köztudatban, hogy ez a könyv milyen kárhuzatos szerepet játszott a protestáns papok nagy perében, ennek az oknak jóval kisebb szerepe a pusztulásában.

Nem lehetetlen azonban, hogy HAMMEL BRÜNINX előterjesztése nyomán egy példánya mégis megmaradt — HAMMEL BRÜNINX követi jelentései mellett!

² Szövege PONGRÁCZ IMRE: „Miscellanea diversi generis“ című kéziratosszöveggyűjteménye I. köt. 134—135. l. (Szimonidesz Lajos tul.)

³ LUKINICH IMRE és KÜBLÖS ZOLTÁN: Gróf Bethlen Kata könyveinek (a) katalógusa. Erdélyi Múzeum. 1906. 29—48. l.

2. *Láni György korponai ev. rektor görög újszövetség-példánya.*

A pozsonyi per vádlottai közül az ítélet meghozatala után, 1674. május 5-én KOLLONICS LIPÓT a várba záratja SÉLLYEI ISTVÁN ref. püspököt, MISKOLCZI MIHÁLY, BÁTORKESZI ISTVÁN és CZEGLÉDI PÉTER ref. lelkészeket, majd utána LÁNI GYÖRGY korponai ev. rektort is.

Ezeket a pozsonyi várbörtönben levő rabokat egy nap többedmagával felkereste egy tudákos jezsuita s ez alkalommal pergett le — ahogy LÁNI GYÖRGY maga megírja — a következő jelenet:

A jezsuita így szólította meg a négy rabot:

— Uraim, tudom, hogy ti nagyon tudós férfiak vagytok, én azonban mégis disputálni szeretnék veletek. Mégpedig különösen azért, mert hallom, hogy egyikőtök héberül is tud, görögül is s mert ehhez a két nyelvhez én is értek.

LÁNINAK épp a keze ügyébe esett a görög újszövetség. Odaadta hát a jezsuitának: olvasson belőle. De a jezsuita zavartan lapozgatott ide-oda a könyvecskében s mindjárt látszott, hogy betűzni se tud, nemhogy olvasni és érteni tudná! Hogy azonban ez ki ne derüljön, mégis nekifohászkodott az olvasásnak s háromszor is elolvasta Lukács evangéliuma feliratát olyanformán, hogy a magyarok ezen nevetni szoktak s most is nevetni kezdtek.

A jezsuita pedig elődalgott, mert még a társai is kinevették.⁴

3. *Magyar újszövetség-példánya volt Lipótvárt Kálnai Péternek is.*

„In pietate promovit (Georgius Veltz) novum testamentum J. Christi mihi donando.

Novum enim testamentum Hungaricum, adhuc cum Leopoldi essem in Hungaria, Nicolaus Kelli(o) Iesuita, sacrificulus ibidem per milites — ut pecuniis fere ad viginti florenos hungaricos, sic libro me spoliavit, ut et ceteros dominos fratres.⁵

⁴ LANI, GEORG: Kurtze und Wahrhaftige Historische Erzählung der ... papistischen Gefängnuss (1676.) 30. §.

⁵ KÁLNAI PÉTER önéletrajza Lavater János emlékkönyvében. Sárospataki Füzetek, 1863. 164. l.

4. *A Sellyei Istvánnak Nápolyba küldött újszövetség-példány.*

A Nápolyban levő gályarabok részére Velencéből SÉLLYEI ISTVÁNNAK is küldtek egy (magyar) újszövetség-példányt. Nyoma felbukkan SÉLLYEI ISTVÁN Nápolyban, 1675. november 22-én kelt s BEREGSZÁSZI ISTVÁNNAK Velencébe szóló levelében: „Amely Novum Testamentum felől az utolsó levelében emlékezik, még meg nem adták, nem tudjuk, hová tévelyedett.“⁶

Ezt a két példányt WELTZ GYÖRGY velencei evang. lelkész juttatta KÁLNAIHOZ és SÉLLYEIHEZ, mert valószínű, hogyha KÁLNAIÉ megérkezett, később megkapta SÉLLYEI is.

De melyik magyar újszövetség-kiadás példánya ez a kettő? Valószínű, hogy KÁROLYI GÁSPÁR fordításának az amszterdami kiadásáé (I. 783), mert ehhez WELTZ Velencében is könnyebben hozzájuthatott, mint például a lócsei kiadáshoz (I. 761).

5. *Zsoltároskönyv, Gerhard könyve, Vedelius műve az apostasiáról és még egy görög újszövetség a lipótvári börtönben.*

1674. június 4-én indult egy 21 református lelkészből álló rabszállítmány Lipótvárba. Ez június 7-én érkezett meg s június 8-án szigorú motozáson ment át. Előbb „zárnyító“ vagy „vas-reszelő“ füveket kerestek náluk s ezért bőrig motozták őket. Közben persze minden vagyonuk előkerült. „Ez a motozás olyan szokatlan és olyan szigorú volt, hogy ilyen a törököknél sem volt szokásban.“

Természetesen áldozatául estek a foglyok könyvei, írásai, tintája és tollai is.

Isten jóságából azonban a zsoltároskönyvükhöz, GERHARD imádságoskönyvéhez, VEDELIUSNAK az apostasiáról írott művéhez és a görög újtestamentumhoz megint hozzájutottak.⁷

6. *Az „Arany Temjenező“ első kiadása 1675 előtt és a Bűnbánati Zsoltárok.*

SZABÓ KÁROLY RMK.-a I. 1641. sz. alatt veszi fel az „Arany Temjenező“ című evangélikus imádságoskönyvet a Magyar Nemzeti Múzeum 1701. kiadású egyetlen ismert példánya alapján.

⁶ Sárospataki Füzetek, 1863. 60—61. l.

⁷ SIMONIDES JÁNOS: *Galeria omnium sanctorum* (Monumenta evang. in Hungaria hist. III. rész (1865.) és OTROKOCSI FORIS FERENC: *Furor Bestiae*. (1933.) 29. l.

Van azonban ennek az imádságoskönyvnek egy előbbi kiadása is.

Az erre vonatkozó adatot OTROKOCSI FORIS FERENC szolgáltatta „*De morte crudeli et violenta novemdecim martyrum*” című munkájában, ahol a gályarab-vértanúk utolsó óráit, utolsó imádságait, utolsó énekeit vagy utolsó szavait jegyezgeti fel s elbeszéli, hogy mikor MISKOLTZI MIHÁLY füleki lelkész már haldokolt, 1675. május 17-én vagy 18-án Piscariában és beszélni nem tudott, arra kérte társait, olvassanak fel előtte valami szent elmélkedést. „Et quoniam adhuc habebant penes se — írja OTROKOCSI FORIS FERENC — cum Psalmis poenentialibus quemdam libellum meditationum *Aureum Thuribulum* nominatum, libenter id faciunt. Praelegunt ex meditatione penultimam orationem, nec non 6. et 143. et alios in adflictionibus meditari solitos Psalmos.” A vértanú pedig „in praelectorum veritate adfectus suspiriis et lacrymis suam acquiescentiam contestabatur”, május 19-én hajnalban meghalt.⁸

A szóbanlevő könyv Nápolyban is a gályarabok kezén van, mert a nápolyi gályarab-kórházban LEPORINI MIKLÓS 1675. október első napjaiban PAULOVIČ MIHÁLYNAK is elmélkedéseket olvasott fel a halálos ágyán — alighanem ebből a könyvből.⁹

Az itt említett *Aureum Thuribulum* felől nem lehet kétséges, hogy az „*Arany Temjenező*”-vel azonos, tehát az eddig csak 1701-ből ismert mű előbbi kiadása.

7. A „*Himmlischer Lust-Garten*”, Herberger Postillá-ja,
Dillinger Antichristus-a Nápolyban.

MASNICIUS TÓBIÁS és SIMONIDES JÁNOS a capracottai börtönből való szabadulásuk után Thianában egy katonától kapták

⁸ M. Nemzeti Múzeum Kézirattára. 2111. Quart. lat. sz.

⁹ Megvoltak-e az Arany Temjenezőben a bűnbánati zsoltárok? Fennáll annak a lehetősége, hogy ha az „Arany Temjenező”-ben a bűnbánati zsoltárok nincsenek meg, akkor ez az „Aureum Thuribulum”-nak címzett könyv PÁPAI PÁRIZ IMRE Kolozvárt 1671-ben negyedszer megjelent „*Keskeny út*” című műve valamelyik kiadása is lehet, mert ezzel a munkával együtt láttak napvilágot „Szent Dávidnak hét poenitentia tartó soltari” is. (Szabó Károly, RMK. I. 1116., 1117. sz.) Ebben az esetben felmerül az a kérdés: milyen viszonyban áll az 1671-ben negyedszer megjelent „*Keskeny út*” az 1701-ből ismert „Arany Temjenező”-vel?

meg a „*Himmlischer Lust-Garten*“ című munkát e szavak kíséretében:

— Ebből láthatjátok, kik vagyunk. Lutheránusok vagyunk mi is.

Thianából Nápolyba jutva megint lutheránus könyvekkel találkoznak, mégpedig ilyen körülmények közt:

1675. június 15-én este tizenegykor érnek oda, a szállásukon megvacsoráznak, megimádkoznak, meghallgatnak egy fejezetet a bibliából s egy szép szobába kerülnek. „Az ágy fája aranyozott, az ágynemű bíbor és biszus, a fal, az asztal, a tükrök tele díszekkel. A két szegény menekülön meg még rajt a börtön' pizska, ruháik rongyosak és tetvesek is. Mozogni is alig mertek a szobában, nemhogy lefeküdtek volna. De hiába ódzkodtak. A szobát nekik szánták s úgy helyezték el őket benne, ahogy voltak.“

A szobában egy kis könyvtárt is találtak s nagy csodálkozással állapították meg, hogy a könyvek közt olyan lutheránus könyvek is voltak, mint HERBERGER *Postillája*, sőt DILLINGER *Antichristusa*, amire a pápaság kellős közepén csakugyan nem számítottak. Ezekből a jelenségekből eszméltek arra sok okoskodás után, hogy szabadok. Erre sírva fakadtak, megölelték egymást s inkább elsírták, mint elénekelték e kései órában is a „*Te deum laudamus*“-t.¹⁰

8. *Bunderus Compendium-a Capracottában.*

Capracottában CARPHANEUS PÉTER PÁL főesperes 1675. május 19-én átadta a menekülése viszontagságai közben az ottani börtönbe került MASNICIUS TÓBIÁSNAK és SIMONIDES JÁNOSNAK a „*Compendium rerum theologicarum F. Johannis Bunderii Parisiensis*“ című könyvet, miután LUTHER reformációjáról szóló helye alapján rájuk olvasta:

— Ez a hely azt bizonyítja, hogy ti oly eretnekség hívei vagytok, amely már maga is elegendő ok lehetett a deportálásokra, mert ez a vallás a lázadás anyja!¹¹

¹⁰ SIMONIDES, JOHANNES: *Galeria omnium sanctorum*. (Monumenta evang. in Hung. historica. III. köt. 1865.) 376—377. l.

¹¹ DEUTSCHMANN—MASNICIUS: *Vera et clara apologiae apost. explicatio et applicatio* (1679.) 4. l.

9. A római „Praediga“.

MASNICIUS TÓBIÁS és SIMONIDES JÁNOS menekülésük után megfordultak Rómában, megszemlélték a látnivalóit s néhány órán át nézelődtek a vatikáni könyvtárban is. „A hátsó teremben az ajtótól balra eső szekrényben 24. sz. alatt való jelzéssel látták LUTHER egy prédikációjának a kéziratát is, melyet ott a papok „praedigá“-nak neveznek“ s a három nagy, majdnem 200 lépés hosszú teremben levő könyvek egy végében elhelyezve 1000 lépésnél hosszabb könyvsort is adnának.¹²

Az eredmény nem sok. A „Győzedelmeskedő fegyver“ szerepe azonban jelentős s az „Arany Temjenező“ 1675 előtt megjelent kiadásának felbukkanása is egy adalék. Aztán egy anekdóta és az a jellemző merészség, hogy két gályarabságra szánt fiatalabb menekült nem megy ki Olaszországból a nélkül, hogy meg ne nézné a vatikáni könyvtárat és észre ne venné ott LUTHER „Praedigá“-ját!... Ilyenekért érdemes átforgatni az efféle mártírológiai anyagot is.

SZIMONIDESZ LAJOS.

¹² MASNICIUS, TOBIAS—SIMONIDES, JOHANNES: Unerhörter Gefängnis-Process (1676). — Teljes példánya a Magyarhoni e. e. e. könyvtárban B. IV. 39. sz. a.

KÉT ERDÉLYI KÖNYVKÖTŐ A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

(SZENT GYÖRGYI MIHÁLY és COMPACTOR FARKAS.)

I.

A tizennyolcadik század, különösen első fele, alig kutatott korszaka Erdély műveltségtörténetének. Homály borítja a műveltség egészét, s ki csodálhatná, hogy olyan kicsiny részletterületről, mint a könyvkötőművészet, néhány apró adatot leszámítva, szinte semmit nem tudunk. Ismerünk gyönyörű kötéstáblákat, igényes reprodukciókból, részletes leírásokkal kísérve.¹ Tudunk három erdélyi compactorról (PATAKI PÁL, VESZPRÉMI MIHÁLY, HARTMANN JÁNOS),² de közülük is kettőnek a század második felére esik működése, s egyiküknél sincs tudomásunk a néven kívül, személyükkel azonosítható munkáról. Elszigetelt adatok ezek csupán. Az erdélyi iparművészet történetének ez az ága még igen messze van attól, hogy nagyobb méretű feldolgozáson át, okulást jelentsen majd a műveltségtörténet egészének vizsgálója számára. Pedig a könyvkötőművészet most a tizennyolcadik században ugyanúgy, mint az önálló fejedelemség idején, semmivel sem marad mögötte az erdélyi műveltség egyéb megnyilatkozásainak: az egykorú tudománynak és a magyar memoireirodalom büszkeségének, az erdélyi emlékiratnak.

Két könyvkötőmester, akikhez a tudományos kutatásban sohasem nélkülözhető szerencse vezetett el bennünket, nagyon

¹ VÉGH GYULA: Régi Magyar Könyvkötések. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke XI. Budapest, 1936. — ROMHÁNYI KÁROLY: A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században. Budapest, 1937.

² Adalék a kolozsvári ev. református egyház és főtanoda nyomdáinak történetéhez. MKSzle, 1882. 274—288. l. — Egy kétszáz év előtt élt könyvkötő ajánlkozása. MKönyvkötő Ujság, 1910. 1. sz.

csekély ürt képes betölteni az eddigi, szórványosan végzett kutatás óriási hiányaiban, még akkor is, ha nevük mellett — mint a jelen esetben — működésükre is módunkban van valamelyes világosságot vetni. Szerény részletek, kicsiny tégladarabok ezek csupán a majdani összefoglalás igényes épületéhez, de akármenyire csak részletek, kisigényű dokumentumok, a legszerényebb részlet is visszatükröz valamit a műveltség egészéből.

II.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár helyiségeiben a művészet és az iparművészet csaknem minden ágát magábafoglaló, pompás kiállítást rendezett, 1941 őszén, FELVINCZI TAKÁTS ZOLTÁN. A kiállítás nagy anyagában, a 411. szám alatt, a katalógus szavaival, a következő tétel szerepel:

Öreg gradual. „Az keresztyéni üdvözítő hitnek egy nyomban járo igazsagához intézett... öreg GRADVAL...“ Gyulafehérvár, 1636. Bőrkötés, ezüst sarokveretekkel és kapocsmaradványokkal, középen ezüst rátéttel, melynek felirata: „MAROSVASARHELY ECCLESIAINAK GRADVALUSSA A. D. 1637. LAKATOS IEREMIAS EZÜSTÖZETE.“ A marosvásárhelyi ref. egyházközség tulajdona.³

Mielőtt a kötéstáblának a katalógusbeli leírásnál részletesebb ismertetésébe bocsátkoznánk, idézzük a kötés mesterére vonatkozó adatokat, amelyek az *Öreg Gradual* első előzéklapjának felső részén olvashatók: „Ezt a Graduvált Istenéhez s Ecclesiájához való Sz. buzgóságából kötötte bé Compactor Sz. Györgyi Mihály Deák melly jo akarattyáért, ő Kegyelmenekis a Sz. Consistorium a M. VASARHELYI Templomban két Széket adott t. i. edgyet magának, edgyet Feleségének. Anno 1710. Dje 4. Martii.“ Az előzéklap alsó részén, egy áthúzott, olvashatatlan sor után pedig a következő verses szöveg szerepel:

³ Kolozsvár Thj. Szabad Kir. Város. — Erdélyi Művészeti Kiállítás 1941. — Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár. — Minerva Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kolozsvár. 44. l.

*Ezer hét Száz Tízbenn mikoronn írának,
Ez Könyv bé kötteték Martiusi Hónak
Negyedik Napjára, s Consistoriumnak
Hogy bé mutattaték örül e munkának.*

*Dállyai György Deák mar sokat énekölt,
Ebbül, mellyért gyakerann jó Reggel föl-is költ,
Cantori Tisztiben sok jó időis tölt
Mostis megh szolgálja VÁROS mit réa költ.*

*Tiéd légyen mig élsz a Szép CANTORIA,
Tenéked ajánlya Sz. CURATORIA,
Torkodis ne légyen rekedező soha
Migh élsz, Holtod után Menybenn a KORO[NA].**

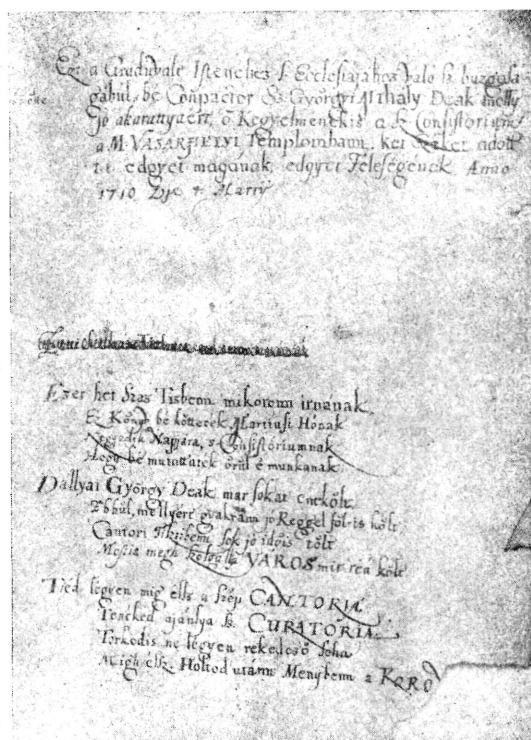
A kötés részletes leírását az alábbiakban adhatjuk. A tábla méretei: 38 × 25,3 cm. A hét-bordájú gerinc szélessége: 9,8 cm. A kötéstábla anyaga: napjainkra megfeketedett, eredetileg barna kecskebőr, melyet vaskos fatáblákra ragasztott a könyvkötő. A tábla elülső és hátsó oldalát teljesen azonos négy-négy sarokveret, s két-két kapocsmaradvány díszíti. Középen, a tábla első és hátsó oldalán azonos munkájú ezüst köldökveret, de a két azonos munkájú köldökvereten más és más oválisan bevésett szöveg látható, s a két köldökveret eltérő szövege egymástól különböző címerábrázolást vesz körül. (Az *Erdélyi Művészeti Kiállítás* katalógusa csupán az elülső oldal köldökveretének [„rátétének“] szövegét adja.) Az elülső táblán levőnek ez a szövege: „MAROS - VASARHELY - ECCLESIAINAK - GRADVALVSSA -“. Az oválisan vésott szövegen belül, a tér felső részén: „A D 1637“, alul pedig a székely nemzet legrégebbi, ismert címerábrázolása látható.⁵ A szövegen kívül, a rátét alján:

* A könyv belsejében még a következő könyvtörténeti érdekességűnek tetsző bejegyzés található: „5 év 1 orsz. ezredéves kiállítás.“ E bejegyzésből arra lehetne következtetni, hogy szerepelt a könyv az 1896-ban megrendezett ezredéves kiállításon. A kiállítás nyomtatott katalógusában (1896-i Ezredéves Országos Kiállítás. — A Történelmi Főcsoport Hivatalos Katalógusa. Budapest, 1896.) azonban hiába kerestük. Úgy látszik felhozták az Öreg Gradual-t Marosvásárhelyről, de kiállítására nem került sor.

⁵ SIEBMACHERS Grosses u. allgemeines Wappenbuch. 4. Band. Theil XII. — Adel von Siebenbürgen. — Taf. 3. — E címerábrázolással BALOGH JOLÁN foglalkozik, az erdélyi renaissance művészetről írott, sajtó alatt lévő munkájában.

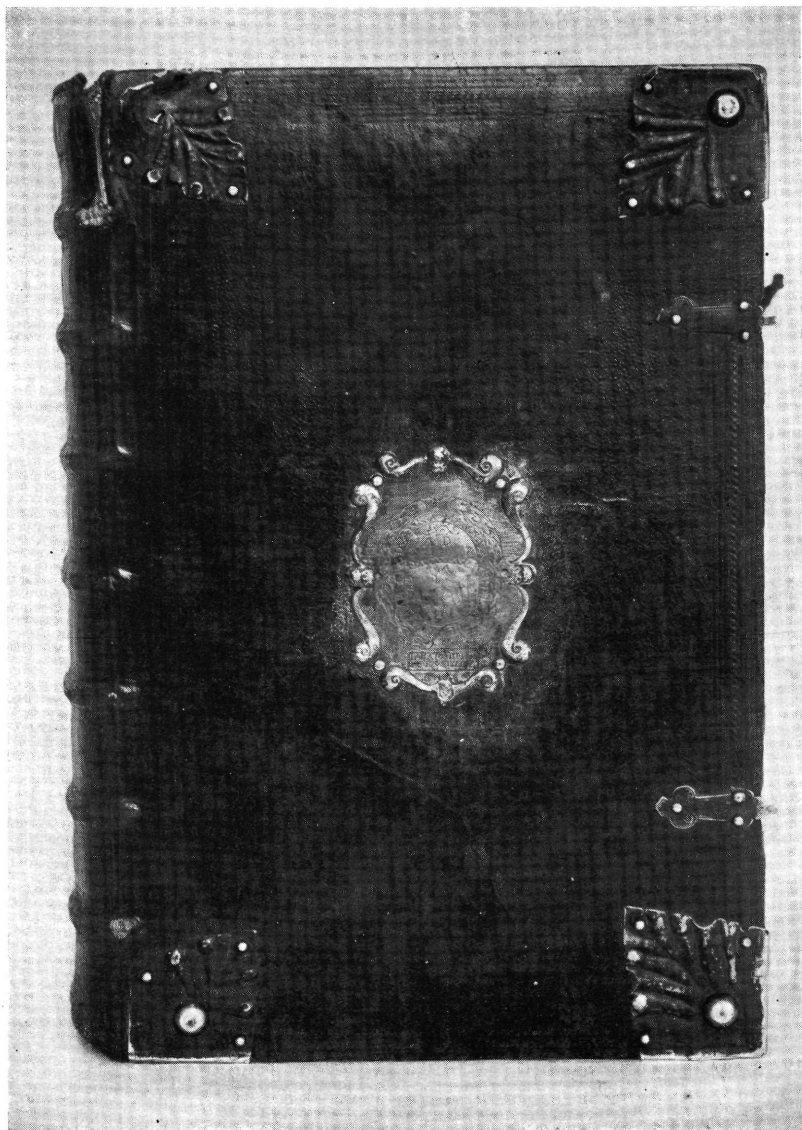
„LAKATOS IEREMIAS EZÜSTÖZETE“, a kötéstábla hátulsó oldalának köldökveretén pedig ez a véset látható: „GEORGIVS · RAKOCI · D · G · PRINCE[PS] · TRANIAE · PARTIVM · R · HVN“. A szövegen belül: I. RÁKÓCZI GYÖRGY fejedelmi címere.

A fentiek ismeretében, az alábbiakban foglalhatjuk össze a könyv történetére, mai kötésére és a kötéstábla mesterére vonatkozó adatainkat. A fólió alakú nyomtatvány KESERŰI DAJKA JÁNOS és GELEJI KATONA ISTVÁN *Öreg Gradualja* (Az keresztyeni

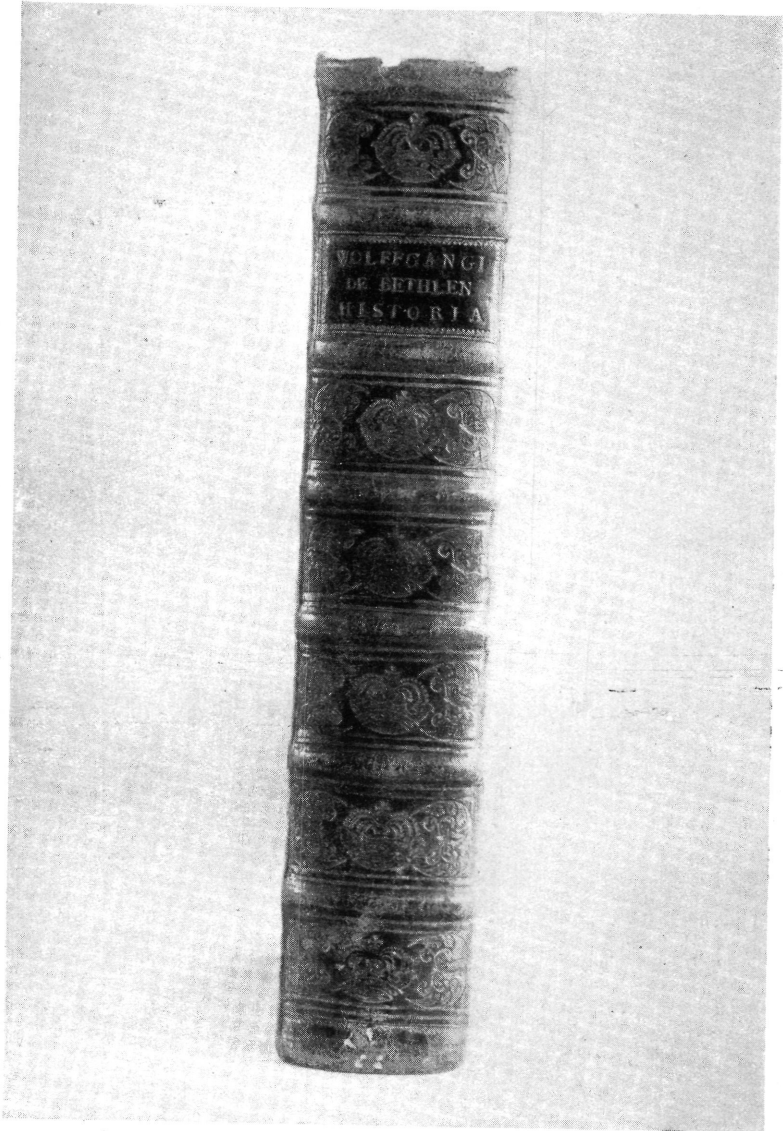

Az *Öreg Gradual* marosvásárhelyi példányának előzéklapja.

üdvözítő hitnek... igazságához intézett... hymnusokkal... Sóltárokkal... meg töltetett *Öreg Gradual*..., Gyulafehérvár, 1636.). Az énekeskönyvnek Erdély akkori fejedelme, I. RÁKÓCZI GYÖRGY volt a mecénása. I. RÁKÓCZI GYÖRGY — saját nyilatkozata szerint — kétszáz példányban nyomatta ki a munkát, s a

Szent Györgyi Mibály kötéstáblája.

Farkas compactor kötésének gerince.

tekintélyesebb református gyülekezeteknek fejedelmi ajándékként ingyen küldötte meg.⁶ Mindenik példányt sajátkezű aláírásával és a következő mondat bejegyzésével látta el: „Non est currentis neq[ue] volentis sed miserentis Dei.“ A bejegyzés alatt a gyülekezet neve, amelynek RÁKÓCZI a könyvet küldötte. A mi példányunkban: „maros vasarheli ecclesiaje“. A marosvásárhelyi reformátusok kétségtelenül nagy becsben tartották a fejedelemtől származó énekeskönyvet. Lapjai csaknem hibátlan állapotban maradtak máig, eltérően más ismert példányoktól, melyek között igen ritkán találunk olyant, amely épségben érte volna meg századunkat. Legtöbbje már hiányos, és a meglévő lapok is szakadozottak a sok használattól. A marosvásárhelyi példány épségbenmaradását minden bizonnyal nagyon elősegítette, hogy megrongált eredeti kötését 1710-ben újjal cserélték fel. SZENT GYÖRGYI MIHÁLY, egyháza hűséges tagjaként, kegyes cselekedetet óhajtott végezni, midőn a marosvásárhelyi eklézsia nagybecsű énekeskönyvét bekötötte. Munkája egyházának szánt önzetlen ajándék volt, hiszen a bejegyzés tanúsága szerint ingyen végezte a munkát, „Istenéhez s Ecclesiájához való Sz. buzgóságából“. Áldozatos munkáját a Consistorium azzal viszonzta, hogy „a M. VASARHELYI Templomban két Széket adott t. i. edgyet magának, edgyet Feleségének“. SZENT GYÖRGYI MIHÁLY a maga költségén készítette LAKATOS JEREMIÁSSAL a kötéstábla ezüst vereteit is. Ha az ötvös, mint a compactor, egyházához való „buzgóságból“, ajándékként végezte volna a munkát, az ő fáradozását is, minden bizonnyal, ugyanúgy nyugtázza a könyv előzéklapján a Consistorium, mint a könyvkötőét.

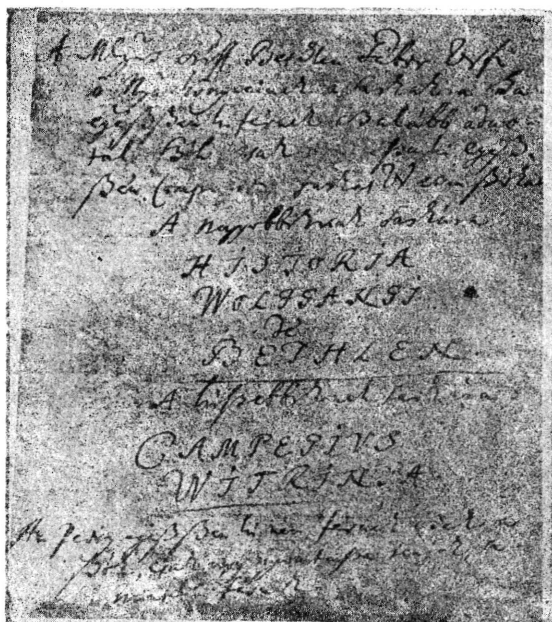
III.

A kolozsvári Református Kollégium Könyvtárának tulajdonában levő: *Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarum Decades...* (SAMBUCUS) Basel, 1568. című s RMK. 268. jelzetű munka⁷ a kiindulásunk a második könyvkötőmesterünk meghatározásához. E mű rongált címlapjának [b] lapjára (minden

⁶ SZABÓ KÁROLY: RMK. I. k. 658. sz.

⁷ SZABÓ: i. m. III. k. 570. sz.

bizonytal a rongált címlap konzerválása céljából) egy tizen-nyolcadik századnak tetsző papiros volt felragasztva. Szabad szemnek is feltűnt, hogy a tizennyolcadik századi papiros belső oldalán kézírás lappang. BRÜLL EMÁNUEL református kollégiumi tanár, könyvtárnok úrral végzett leáztatás után, a tizennyolcadik századi papirosra egy könyvkötőnek szóló utasításra bukkantunk. A páratlanul érdekes kézirat megörökítette a könyvkötő és a megrendelő nevét, valamint a könyvkötőhöz küldött, két bekötendő munka címét. Az utasítás szövegét betűhűen itt adjuk: „A M[é]l-

Könyvkötői utasítás Farkas compactornak.

[tósá]gos Gróff Bethlen Gábor Urfi ő N[agysá]ga könyveinek a sarkakra ha egészszen ki férnek az alább adnotált szók, csak nyomtassa ki egészszen Compactor Farkas Ur ezen szókat. A nagyobbiknak sarkára: HISTORIA WOLFGANGI de BETHLEN. A kisebbiknek sarkára: CAMPEGIVS WITRINGA. Ha pedig egészszen ki nem férnek ezek a szók, csak úgy nyomtassa reájok, amint férnek.“

A becses kéziratlapon szereplő megrendelő nem más, mint a későbbi erdélyi kancellár, BETHLEN GÁBOR, a Bethlen-szisztémának nevezett, s 1755-től a gyakorlatba is átvitt adózási rendszernek a megteremtője, Mária Terézia főudvarmesterének, KHEVENHÜLLER hercegnek a veje.⁸ Compactor FARKAS személyére vonatkozólag semmit sem sikerült megállapítanunk. Idevágó kézikönyveink tanúsága szerint, Erdélyben igen sok hasonlónevű család élt a tizennyolcadik században és így még FARKAS compactor keresztnévét sem áll módunkban meghatározni.⁹ De, ha személyére vonatkozóan nem is tudunk egyelőre semmit, ugyanaz a kéziratlap, amely könyvkötőnk létezését felfedte, kárpótól a személye körüli adatok hiányáért; utat mutat egyik munkájának felismeréséhez.

A kolozsvári Református Kollégium oly módon vetette meg gazdag könyvtárának alapjait — amint az Intézet történetírójánál olvassuk¹⁰ —, hogy a város főurai pénzadományokat tettek le könyvvásárlásokra, vagy pedig ugyanilyen gyakran, egyenesen könyveket bocsátottak a Kollégium rendelkezésére. Feltételezhető, ha első pillanatra nem is tetszett valószínűnek, hogy BETHLEN kancellár könyvtárából is kerültek példányok a Könyvtár tulajdonába, s ha igen, miért ne lehetne közöttük véletlenül a FARKAS compactor kötötte BETHLEN FARKAS és WITRINGA is? Feltevésünk akármennyire valószínűtlennek látszott, legalább részben, helyesnek bizonyult. A Kollégium Könyvtára, a katalógus tanúsága szerint, úgy WITRINGA műveiből, mint BETHLEN FARKAS *Históriájá*ból több példánnyal dicsekszik. WITRINGA itt megtalálható munkái közül egyről sem sikerült megállapítani, hogy valamelyik is azonos volna közülük azzal a könyvvel, amelyet FARKAS compactor kötött be BETHLEN Úrfi megbízásából. BETHLEN FARKAS *Histo-*

⁸ HÓMAN—SZERFÜ: Magyar Történet. II. kiadás. IV. kötet: 508., 618. és V. kötet: 28., 113., 116., 123., 135. l.

⁹ KEMPELEN BÉLA: Magyar Nemes Családok. — NAGY IVÁN: Magyarországi Családai. — ILLÉSSY JÁNOS: Az 1754—55. évi Országos Nemesi Összeírás. Budapest, 1902.

¹⁰ TÖRÖK ISTVÁN: A kolozsvári ev. református collegium története. Kolozsvár, 1905. 1—3 kötet.

riájának egyik példánya azonban, kétséget kizáróan nem más, mint a keresett könyv.¹¹

Az azonosság a példányban található tulajdonos-bejegyzés és a kötéstáblán levő aranynyomású betűjegyek bizonyítják. A könyv [A.] lapjának felső sarkán: „C[omes] Gabriel de Bethlen“ név látható, amelyet később áthúztak ugyan, de az áthúzás ellenére világosan kiolvasható. A kötéstábla elülső oldalának felső részén pedig, arany-nyomással ott állnak BETHLEN betűjegyei: „C[omes] G[abriel] de B[ethlen]“. A kötés keletkezésének idejét ugyanezen kötéstábla alsó részén levő, szintén arannyal nyomott évszám jelzi: „1737“.¹²

Az azonosság megállapítása után a nyomtatványban szereplő más bejegyzésekből kideríthetjük a FARKAS compactornál BETHLEN GÁBOR részére bekötött könyv további történetét, a Kollégium Könyvtárába kerülésének évét. BETHLEN GÁBOR át-

¹¹ E példány RMK 272. könyvtári jelzettel szerepel a Református Kollégium Könyvtárában, s BETHLEN FARKAS művének ama nevezetes első kiadása, melyet az 1679-ben elhunyt szerzőnek testvére, BETHLEN ELEK, a keresdi várban felállított nyomdában 1687-ben kezdett nyomtatni. A nyomtatás azonban olyan lassan haladt, hogy 1690-ben, midőn THÖKÖLY betört Erdélybe, még nem volt befejezve, s az addig elkészült 832 lapnál tovább, a zűrzavaros időben nem is nyomathatták. A háborús évek pusztításait túlélt példányok így csonkán, címlap nélkül kerültek az olvasók kezébe. A nyomtatvány raktáron maradt példányaihoz később címlapot, s tizenkét levelet kitevő szöveget nyomattak, melyben benne foglaltatnak a könyv és a kézirat sorsára vonatkozó adatok. V. ö. SZABÓ: i. m. II. kötet, 2036. sz.

BETHLEN GÁBOR számára, FARKAS compactornál bekötetett példány a kiegészítés előtti, címlap nélküli, eredeti, csonkaszövegű könyv.

¹² A kötéstábla méretei: 31×20,5 cm. Gerincének szélessége: 6,5 cm. A kötés anyaga: finom, barnaszínű kecskebőr, melyet vastag papírtáblára ragasztott a könyvkötő. A tábla elülső oldalán, felül BETHLEN GÁBOR nevének betűjegyei, arany-nyomással: „C. G. de B.“, alul a bekötés kelte, szintén arany-nyomással: „1737.“ A tábla hátsó oldala síma. FARKAS compactor díszítő-művészete a dísztelen, finom táblák helyett a kötés gerincén nyilatkozik meg. A bordákkal tagozott gerincen arany-nyomású stilizált motívumokat helyezett el. A felülről számított 1., 3., 4., 5., 6. és 7. bordaközben, két-két párhuzamos vonal között, a bordaközök közepén, az előkelő megrendelő magas méltóságára utaló korona. Nem BETHLEN rangját reálisan jelképező grófi korona ez, hanem a nemesi és királyi korona ábrázolásából stilizáltatott. A koronától balra és jobbra egy-egy stilizált helykitöltő-motívum. A 2. bordaközben, piros cimkén, választékosan díszített keretben, a mű címe: „WOLFGANGI DE BETHLEN HISTORIA“.

húzott névbejegyzésén felül, más tulajdonosra utaló beírást nem is találhatunk, csupán a Református Kollégium Könyvtáráét. Az utóbbi név a könyv négy előzéklapján többször is szerepel. Jelentős közülük az, amely a második előzéklapon olvasható: „Bibliotheca Illustris Collegii Reformat. Claudiop. 1747.“ E szerint BETHLEN FARKAS *Historiája* tíz esztendővel a bekötöttes után, már a Kollégium birtokában volt. Bizonyosan maga BETHLEN GÁBOR ajándékozta iskolájának a finom ízléssel bekötött, gyönyörű könyvet, amelynek hányatott története, nyomdailag befejezetlen állapotában, beszédes jelképe a fejedelemség bukása utáni erdélyi szabadságharcoknak. Szép kötéstáblája pedig kifejező tanúságtétel a tizennyolcadik századi erdélyi könyvkötőművészetről, amely a politikai önállóság megszűnése után is, hűséges folytatója annak, amit a fejedelemség idején az erdélyi tehetség megvalósított.

IV.

SZENT GYÖRGYI MIHÁLYnak és Compactor FARKASnak a fentiekben bemutatott egy-egy munkája igen kevés lehetőséget nyújt arra, hogy tehetségük irányára, művészetük értékére és hiányaira, munkásságuk egészének jellemző jegyeire következtethetnénk. A művészeteknek azok a megnyilatkozási formái (ide tartozik a könyvkötészet is), amelyeket a *kisművesség* kifejezésével szokás illetni, legtöbb esetben csak az alkotásoknak egész sorozatával nyújtanak tájékoztatást létrehozóik képességeire. Egy kötéstábla legfeljebb sejteni enged, s ezt a sejtést más munkáknak előkerülése homlokegyenest megmászhatja. Éppen ezért, meddő kísérlet volna a marosvásárhelyi SZENT GYÖRGYI MIHÁLY és a kolozsvári FARKAS compactor¹³ egy-egy kötéstáblája nyomán

¹³ Az utóbbinak kolozsvári voltára biztos adatunk nincsen, de az alábbi érvekre támaszkodva, mégis kolozsvári mesternek tarthatjuk: 1. FARKAS megrendelője, gróf BETHLEN GÁBOR Kolozsvárt tanult. 2. A BETHLEN GÁBOR környezetének valamelyik tagja által írt könyvkötői utasítást a kolozsvári Református Kollégium Könyvtárába került BONFINI-kötet címlapjához használták fel restaurálási célra. 3. A BONFINI-kötetnek a Kollégium Könyvtárába kerülése előtt, a bejegyzések szerinti („Ex libris Martini A. Hunyadi. A. 1710.“) egyik tulajdonosa szintén kolozsvári diák volt. Nem lehetetlen — bár nincs rá megfelelő bizonyítékunk —, hogy FARKAS compactor műve a BONFINI-könyv egyszerű, hatbordás bőrkötése is?!

távolabbi stílus-szempontra utalnunk. Egy-egy mű ugyanannyira lehet jellemző jegye az egész pálya stílusának, mint ahogy olyan kivételes darabja, amely semmi magyarázatot nem nyújt az egészre. A további kutatás talán módot fog adni arra, hogy más munkáit is tanulmányozhassuk a két könyvkötőmesternek, s akkor majd világos lesz — amit az itt közölt kötések is sejtetnek —, hogy működésük nem méltatlan az önálló fejedelemség utolsó korszakában, APAFI fejedelem idejében kivirágzott, nagy-szerű barokk könyvkötészethez, midőn könyvkötőművészetünk, MÁTYÁS király óta először élte virágkorát Magyarországon, itt a kicsiny Erdélyben.¹⁴ Hogy a tizennyolcadik századi erdélyi könyvkötészet egésze nem méltatlan az APAFI-korabeli hagyományhoz, az eddig publikált reprodukciók is mutatják.¹⁵

SZENT GYÖRGYI MIHÁLY kötéstáblája homlokegyenest más stílust képvisel, mint FARKAS compactoré. A két kötés létrejötte között közel három évtizednyi távolság van, de a különbséget korántsem ez a három évtized magyarázza. Sokkalta több magyarázó szerepe lehet a következő tényezőnek: Az egyik műnek, az *Öreg Gradual*nak a kötése a marosvásárhelyi gyülekezet céljaira készült, a másik, BETHLEN FARKAS *Historiája* pedig egy előkelő főnemes magánhasználatára. Az első, hatalmas fólió kötet, komoly, egyházi célú énekeskönyv. Már nagy méretei is megkívánták a súlyos faalapozású táblát, s rajta a tartósságot ígérő, erős munkát. A kötés első pillantásra úgy hat, súlyos ötvös-vereteivel, mintha a valóságnál több évtizeddel előbb kötötték volna be. (Régies hatását még teljesebbé teszi a Székely Nemzet legrégebb címére, az egyik köldökvereten.) A kötéstábla régies stílusa SZENT GYÖRGYI MIHÁLY magas könyvkötői szaktudását példázza. A csaknem száz évvel előbb nyomtatott, nagyméretű, nehéz könyvet lehetetlen lett volna a tizenhetedik század végi, vagy a tizennyolcadik század eleji kisebb formátumú könyvek kötéstechnikájával és a technikával összefüggő modern stílusban bekötni. Az anyag természete szabta itt meg a kötés stílusát! SZENT GYÖRGYI mester könyvkötői képességeit mi sem mutatja inkább, mint az, hogy e szempontot felismerte, s e szempont

¹⁴ V. Ö. TOLNAI GÁBOR: Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben (Egy díszítőmotívum története.) MKSzle, 1939. 247—265. l.

¹⁵ V. Ö. VÉGH GYULA: i. m. — ROMHÁNYI KÁROLY: i. m.

figyelembevételével, technikailag ugyanúgy, mint stílusban, olyan munkát készített, amely alig marad mögötte kora legszebb hazai ötvösdíszítésekkel ellátott kötéseinek.

FARKAS compactor műve a tizennyolcadik század első felének európai stíluskövetelményeit szem előtt tartó, modern kötés. A bekötendő, kisebb formájú könyv arányai megengedték ezt, az előkelő megrendelő rangja pedig egyenest megkívánta a korszerű, magas színvonalat. De ez csak úgy valósulhatott meg, hogy olyan mester végezte a rábízott munkát, aki az egykorú európai stílus világában járatos művész. Szolid, mértéktartó, minden fölösleges díszítéstől tartózkodó munkájának stíluspárjai fellelhetők a tizennyolcadik század eleji európai könyvkötőalkotások soraiban.¹⁶

Kötéstáblája nem szolgai utánzat; a külföldi analógiák viszonylatában is kitetszik, hogy aki megtervezte és kivitelezte, egyéni megformálásra törekedett!¹⁷

TOLNAI GÁBOR.

¹⁶ V. ö. HENRI BOUCHOT: Les Reliures D'Art. Paris, 1888. — PLANCHE: LXXI., LXXVIII.

¹⁷ Végül hálás köszönetet kell még mondanom Kelemen Lajos, Erdélyi Nemzeti Múzeum-i főigazgató úrnak, aki könyvkötéstörténeti kutatásaimkor nagy szaktudásával készségesen volt segítségemre. A jelen tanulmányban ismertetett kötésekkel kapcsolatban: a marosvásárhelyi Öreg Gradual mesterére már akkor felhívta a figyelmemet, midőn az Erdélyi Művészeti Kiállítás kötésanyagának átvizsgálásához magam még nem foghattam hozzá.

A FELSŐ MAGYARORSZÁGI MINERVA TÖRTÉNETÉHEZ.

Kassa város magisztrátusa 1824. augusztus 25-én ELLINGER ISTVÁN könyvárus kérelmét fölterjesztette a helytartótanács¹hoz, melyben az *Felső Magyarországi Minerva* címen magyar időszaki irat kiadására kért engedélyt. A városi tanács pártolólág terjesztette föl a kérelmet; szerinte ELLINGER jóerkölcsű, derék, szorgalmas polgár, a magyar irodalom ügyének pártolója. A tanács a magyar nyelv használatát előmozdítandó, a folyóirat engedélyezését kérte.

Az engedélyező okirat szeptember 21-ről kelt és feltételül szabta, hogy a magyarnyelvű lap teljesen politikamentes legyen, minden politikai vonatkozású megnyilatkozástól szigorúan tartózkodjék és az előzetes cenzúrázás kötelezettségének eleget tegyen. Egyben értesítést kapott az engedélyezésről a kassai tanterületi főigazgató is, hogy a lap cenzúrázásáról gondoskodhassék.

A folyóirat a következő évben meg is indult, DULHÁZY MIHÁLY szerkesztésében és évenként három, majd négy szám jelent meg belőle. DULHÁZY, aki gróf DESSEWFFY JÓZSEF titkára volt, a gróf megbízásából indította meg a lapot és DESSEWFFY mindvégig szellemi irányítója maradt a *Minervának*. A nagyműveltségű államférfi a Felvidék szellemi életének központi irodalmi szervéül szánta a kassai lapot, mely az ország másik magas színvonalú folyóírata, a *Tudományos Gyűjtemény* mellett a korszerű művelődést, a nemzeti szellemet és a magyar tudományt szolgálja. Színvonalban sikerült is a *Tudományos Gyűjtemény* nyel egyenértékűt nyújtani és amellet sokoldalú, érdekes és aktuális érvényű lapot teremteni.

A *Minervában* az egykorú magyarság problémái szólaltak meg, kultúrsumja, multtiszelete, jövőhite, nemzetiségi aggályai,

¹ Országos Levéltár, Helytart. Dep. Rev. Libr. 1824 fons 23 pos. 1.

önfáltése, a reformkor munkavágyának boldog remegése. Gróf DESSEWFFY JÓZSEF, a magyar neohumanista műveltség e kimagasló alakja rányomta egyéniségének bélyegét a folyóiratra. Az eszmék áramlásának örvényes, sodró korszakában örök ideálok nyugodt-fényű pontja után igazodott, elmélyedő, komoly műveltsége az építő, folyamatos magyar munkát kívánta szolgálni. A görög-római klasszicitás és a kereszténység szelleme hajtották előre életútján, melyen az antik humanitás-eszmény és a kereszténység harmóniáját igyekezett létrehozni.

A lap ebben a szellemben készült és ha irányát csak kevesek tudták is követni, a nemzet nagy és jószándékú férfainak nemes küzdelméről, igaz törekvéseiről tett bizonyoságot.

Az új folyóirat az osztrák cenzúrával mindjárt megjelenése után összeütközésbe került és az összeütközések tovább tartottak a lap egész élete folyamán. Az első évfolyam 501—505. oldalán egy SZÉCHENYIHEZ intézett óda esett „súlyos kifogás alá“. Mikor SZÉCHENYI az 1825-i országgyűlésen egy esztendei jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudós Társaság javára, a nemzeti ébredésbe vetett hitet erősítette meg azokban is, akik már a nemzeti pusztulás látomása felett borongtak. Gróf DESSEWFFY JÓZSEF a *Minerva* hasábjain lelkes ódában köszöntötte az adományozót. SZÉCHENYIBEN a nemzeti nyelv pártolóját ünnepli, az ifjút, aki nyugatra ment, hogy tanuljon s amit tanult, nemzete javára fordítsa. Az ifjú grófort hazánk őrangyala kísérte a tengeren túl: a görög hősök csontjai felett és Róma úri vidékein („ott szívta levegőjüket a Sixtusoknak, Scipióknak, Brutusok árnyaiban merengve“). Az követte őt a Szajna partjain élő víg faj között, az követte kivált a „zöldelve szomor sziget tájára, Neptun magzatához, kiket éleszt, emel, fékez szabadság s gőzzel is ütnek elé csudákat“. Nem hagyta el a Pireneusok alján sem, „szerencsétlen spanyolok között, kik, mint mi, úgy tűrnek kesergve, s hívek a szenvedelemben is csak“.

Most méh gyanánt gyümölcszel telve jön vissza közénk. Új tűz lobog föl általa, derül a homály, nincs olyan éj, mely befedje hírét. Az ősz költő is, kit a haza bánata már csak gúnyra ragadott, felhevült most és elővette rég heverő lantját, hogy újra daloljon. Most már reméli, hogy szózata fenn fog maradni, most már hisz a nemzet boldogabb jövőjében.

A költemény baj nélkül került át a hazai cenzúrára, Bécsben azonban újból cenzúrázták a nálunk megjelent könyveket. Az ottani felülvizsgálatnál szemet szúrt a hazafias érzéssel telített óda. Az 1826. május 5.-i udvari dekrétum² szerint az óda oly súlyos kifogások alá esik, hogy azonnal be kell vonni a könyvkereskedői forgalomból, a cenzor pedig, aki megadta rá az engedélyt, felelősséggel tartozik. Megparancsolták azért, kobozzák el a könyvtárakból és kölcsönkönyvtárakból a folyóirat kérdéses kötetét, és utasítsák a könyvrevizorokat, hogy az óda új kiadását valahogy meg ne engedjék. A helytartótanács megtette a szükséges intézkedéseket, a cenzort pedig felelősségre vonatta a kassai főigazgató útján. MÉSZÁROS JÁNOS cenzor, kassai jogakadémiai tanár a legnagyobb megdöbbenéssel értesült arról, hogy felelősségre vonják az óda engedélyezése miatt és hosszas mentegetőző iratban igyekezett magát tisztára mosni. Azzal védekezett, hogy az időben, mikor a költeményt cenzúrázta, szívgörccsökben szenvedett.

„Az utóbbi években — írja — annyira szenvedtem a görcsöktől, különösen a reggeli órákban, hogy állandóan gutaütés bekövetkezésétől lehetett félni. Orvosom tanácsára semmi olyannal nem foglalkozhattam, ami nagyobb testi, vagy szellemi megerőltetéssel jár. Betegségemnek eddigi tapasztalatom szerint az a természete, hogy testem elgyöngül és ítélőképességem és emlékezetem teljesen cserbenhagy... Dulházy Mihály szerkesztő azzal nyújtotta át az óda kéziratát, hogy előző nap kapta azt Pozsonyból, és a szerző fölötte kívánja, hogy a szedés alatt álló kötetben megjelenjék. Kért tehát, hogy azonnal nézzem át, mivel a nyomdász már be akarja fejezni a kötetet. Hogy panaszra ne adjak okot, mintha a hazai irodalom előhaladásának rosszakaratólag szegődnék ellene, kérelmét teljesíteni kívántam. Távozása után azonban szívdobogásom annyira erősödött, hogy az olvasást kénytelen voltam megszakítani és másnap estére halasztani. Miután addigra kissé megkönnyebültem, újból hozzáláttam föltett munkámhoz és a revizori jegyzőkönyv fölveteléhez, de remegő jobbam csak nehezen engedelmeskedett... Így a testi és szellemi gyöngeség okozta, hogy a fatális ódában csak költői szárnyalást látam, és semmi olyat, ami a cenzúra szabályaiba ütköznék. Már negyedik éve, hogy ennek a jelen időkből különösen nehéz, munkával és kellemetlenségekkel teljes feladatnak — mint a királyi helytartótanács előtt ismeretes — teljes igyekezettel és legjobb tudásom szerint szándékoztam megfelelni és most komoly igyekezetemmel ellentétes véletlen azt eredményezi, hogy ahonnan elégtételt reméltem kapni, szomorúságot kell merítenem. Ez az egyetlen, amit megmentésemül teljes lelkiismerettel felhozhatok, s ha ez csekély súlyúnak látszik, másik ítélőszékhez, Őfelsége veleszületett kegyességéhez fogok mély alá-

² Rev. Libr. 1826. fons 7. pos. 16.

zattal menekedni, melynél a nem rossz szándékból, hanem a szellemi gyöngeségből a helyes útról letérők mindig biztos menedéket találnak. Harmincnyelc év óta szolgálom felséges uralkodómat és még egyszer sem kaptam felülről rendreutasítást.“

MÉSZÁROS professzor kegyelemért könyörgött, a főigazgatót pedig kérte, támogassa esedezését. Ennyi megalázkodás — egy Széchenyit dicsőítő óda átengedéséért. A főigazgató felmentő ítéletet javasolt. A helytartótanács pedig a cenzor betegsége idejére helyettes megállapítását tanácsolta a halasztást nem tűrő munkák elvégzésére. Mindez hiába volt. Az augusztus 25.-i dekrétum megparancsolta MÉSZÁROS megfeddését, mert előzetes vizsgálat nélkül átengedte a hazafias ódát.

A folyóiratba pedig a költemény eltávolítása után a nyomdász új lapokat ragasztott, melyek csupa kifogástalan dolgot tartalmaztak: a gyászoló szülő panaszát, egy verset a fülemüle haláláról és annak bizonyítását, hogy egyedül az erény szerezhet boldogságot.

Az 1827.-i évfolyamban TERHES SÁMUEL kassai református lelkész egy cikke esett kifogás alá. „Nincs több magyar e földön, mint mi“ — kiáltott fel ebben a szerző. Olyanok voltak Ázsia térségei, miután mi kijöttünk onnan, mint aratás után a tarló. Kőrösi is, aki elment társakat keresni, olyan, mint a gyermek, aki a rétre megy négylevelű lóherét lelteni. Egyedül vagyunk, magyar sziget. Csodálatos, hogy az idegen népek tengerében nyelvünk ily tisztán, épen megmaradt és nem keveredett másokkal, mint a latin és gótus, melyből az olasz lett, vagy a római és kelta, melyből a francia keletkezett. Csodálható-e, ha féltékenyek vagyunk nyelvünkre; ha az olasz operának, melynek Flórencben tapsolnánk, a német szomorújátéknak, melyre külföldön könnyeket hullatnánk, itt hidegek maradunk? Csodálható-e, ha a nyakas magyar úgy megy el a német színház előtt, mint a zsidók mehettek el idegen istenek szobrai előtt? Csodáljuk és elismerjük más nemzetek nagyságát, de saját földünkről senki sem űzhet el bennünket.

Ekkor már új cenzor, MAGYAR JÓZSEF professzor vizsgálta Kassán a folyóiratokat. A figyelmeztetéstől ő sem menekedett meg. Mert — DRESCHER budai revizor szerint — ilyen extravagáns felkiáltásokkal, mint az idézettek, a különböző nyelvű lakosok lelkébe könnyen kölcsönös gyűlölet plántálható. ELLIN-

GERT, a kiadót pedig figyelmeztették, hogy pontosan tartsa be a lap engedélyezésekor megszabott föltételeket és politikai tárgyú közleményeket ne vegyen a folyóiratba.³

A következő évfolyamban KISS KÁROLY egyik cikkéhez csillag alatt jegyzetet közölt. Ebben fájdalmát fejezte ki afölött, hogy a hazai műemlékeket nem őrzik kellő kegyelettel és a sorok közül ki lehet olvasni — legalább is a budai cenzor ezt olvasta ki —, hogy eközben Szent István barbár módon megcsonkított székesfehérvári bazilikájára gondolt. „Én megkönnyeztem azon szent omladékok mostoha esetét — írja —, sírva búcsúztam el tőlük, megvallom azon helyébek (!) felemelkedő roppant épület bennem igen visszás indulatokat szült, nem tartanám csudának, ha hogy az ókor megbántódott lelke bosszút állana az újkor fényleni töreksző hiúságán.“ MAGYAR JÓZSEF-et ismét megintették, a kiadó pedig újból figyelmeztetést kapott, hogy a jövőben tartózkodjék minden „éles és sértő kifejezéstől“.⁴

MAGYAR JÓZSEF professzor és revizor kijelentette, hogy a kifogásolt iratot előzetesen nem revidálta és a kézirat egyáltalában nem cenzúráztatott. ELLINGER bevallotta, hogy a nyomtatás engedély nélkül történt és a szerkesztőket, meg szedőit vádolta a visszaélés elkövetésével. DRESCHER budai cenzor szerint, akinek az ügyet véleményezés végett kiadták, a nyomdász vádja rossz-akaratu és ezen módon magát a jövőre nézve is ki akarja vonni a felelősség alól, visszaélések esetére. Az engedély megszerzése a nyomdász kötelessége. DRESCHER szerint ELLINGER annál inkább megérdemli a figyelmeztetést, mert a cenzor fájdalmas védekezéséből kitűnik, milyen kínos szenzációt keltett a vélt hanyagság miatt kapott hivatalos szemrehányás, melyet teljes mértékben a nyomdász érdemelt ki. ELLINGER túlkapásait, szerinte, semilyen cenzori tekintély megfékezni nem képes és csak a politikai hatóságok erélye teremthet itt rendet.

Egy másik gyanús cikk, mely Napoleon hadvezetési elveiről szólt, szintén fölkeltette a budai cenzor figyelmét, azonban a különböző katalógusokban való lázas keresés után sem találta fel az eredetijét (*Maximes sur la Guerre de Napoleon*) sem az eltiltott, sem az átengedett könyvek között. Szerinte az ilyen fordítások

³ U. o. 1828. fons 4. pos. 54—55.

⁴ U. o. 1829. fons 4. pos. 39.

kiadását, hol az eredeti mű a bécsi katalógusokban még nem jelent meg, fel kell függeszteni, vagy az illetékes cenzornak a fordítás az eredeti művel együtt felsőbb helyre való terjesztés végett benyújtandó.

A helytartótanács november 10-én meghagyta a kassai városi tanácsnak,⁵ hogy ELLINGERT, aki nem akadályozva a visszaélések miatt több ízben a főigazgatóság útján kapott figyelmeztetésektől, ez intésekre nemcsak, hogy nem tért észére (non respuit), hanem újra kihágásokat követett el, idézze a magistratus consessus elé és a helytartótanács nevében a legerélyesebben feddje meg és a királyi cenzúra-rendeletek legpontosabb betartására figyelmeztesse, hozzátéve, hogy a jövőben a legkisebb hasonló kihágás esetén nemcsak a folyóirat kiadásának jogától, hanem nyomdászti iparjogától is meg fog fosztatni. DRESCHERnek pedig meghagyták, hogy a jövőben a *Minervában* esetleg megjelenő katonai tárgyú cikkeket vizsgálja át és ha megjegyzése van rájuk, erről a helytartótanácsnak tegeyen jelentést.

Ugyanez évben I. Rákóczi Ferenc életrajzát akarta közölni a *Felső Magyarországi Minerva*, BÁRÁNY ÁGOSTON tollából. Ezt már nem merte a kassai cenzor sem engedélyezni és fölküldte előzetesen a helytartótanácsnak⁶ fölülvizsgálás végett. Az értekezés mottója NAGY FERENC ódáiból van véve és így hangzik:

*Ha nemzetednek bús ügye tégedet
Törésre szólít, mégy örömet; magad'
Feláldozod, hogy a Dühösség
Vért ne igyon remegő vidékin.*

Mondanunk sem kell, hogy az életrajz nem jelenhetett meg. Pedig maga az értekezés, a jelmondattal ellentétben, igen lojális hangon íródott, érezhető belőle, hogy a szerző mindúntalan a cenzori vörös plajbászra sandított és ilyenkor igen lehalkította hangját. A királyról a legnagyobb tisztelettel beszélt, a „felséges udvart” sem bántotta, legfeljebb, ha a bécsi minisztereket merte bírálni. Mégis, a hivatalos vélemény az értekezést mind az uralkodóra, mind a nemzetre nézve sértőnek találta, hangját gyűlölködőnek és irányzatát botránkoztatónak.

⁵ U. o. 1829. fons 4. pos. 123.

⁶ U. o. 1828. fons 4. pos. 12.

A jámbor könyvvizsgáló elborzadt a szerző merészségén, aki I. Rákóczi Ferencről így mert nyilatkozni: „Korai elhúnyta károsabb volt a honnak, mint soknak hosszú, de érzéketlen és kártékony élete, mert gyilkot nem mártott a hon szívébe s mert forrón tudá azt becsülni: a min a cudarok hidegen törtetnek át.”⁷

Nem volt szabad ekkor a nemzet szabadsághőseire emlékezni, tilos volt SZÉCHENYIT dicsőíteni és nem engedték meg a magyarság jogainak hangoztatását. Ezek után valóban nem tagadhatjuk meg elismerésünket és tiszteletünket a szerkesztőktől, akik két fronton harcoltak, egyrészt a közönség érdektelensége, másrészt a hatóságok korlátoltsága ellen. Mert egyik vetekedett a másikkal, hogy a folyóirat életének véget vessen. Ilyen körülmények között merészség volt, sőt hőstettnek tekinthető egy folyóirat alapítása és életben tartása. És hogy a közönség érdektelensége nem volt kevésbé fojtó a cenzúra bilincseinél, bizonyítja, hogy a *Minerva* végül is, a sok betiltási fenyegetés után, nem a cenzúra tilalma, hanem előfizetők hiánya miatt volt kénytelen beszüntetni megjelenését.

SASHEGYI OSZKÁR.

⁷ A cenzori vörös plajbással ékeskedő kiadatlan kézirat az aktákhoz csatolva.

KATONAI HÍRLAPOK A MAGYAR HONVÉDSÉG FELÁLLÍTÁSÁIG.

Amikor II. RÁKÓCZI FERENC 1705-ben a bécsi „*Wienerisches Diarium*“ propagandájának ellensúlyozására megindította a hadiújságját,¹ a későbbi kor katonai hírlapirodalmának alapját vetette meg. A bécsi újság a magyar vezéreket tudatlanoknak, barbároknak, egymással örökké viszálykodóknak, önzőknek és hitegetőknek festette, a magyarok harci győzelmeit szándékosan elhallgatta, vagy azokról lekicsinylőleg nyilatkozott.

II. RÁKÓCZI FERENC nem tűrhette tétlenül, hogy az akkori „művelt Európa“ csak e kurucellenes lap elferdített tudósításából mérítse a magyar szabadságharcra vonatkozó ismereteit. Megindította tehát a „*Mercurius Hungaricus*“-t, mely hat esztendeig jelent meg.

A „*Die Rebellen*“-ek által szerkesztett hadiújság példányai évszázadok óta lappanganak ismeretlen helyeken. Nem érdektelen azonban összefoglalni azoknak a kutatóknak az eredményeit, akik a *Mercurius Hungaricus Veridicus* életére vonatkozólag eddig hiteles adatokat szolgáltatottak.

Nálunk először SZALAY LÁSZLÓ említi a lapot „*Magyar történet*“ című műve VI. köt. 245—246. lapján. Ő fedezte fel az első számot is a gr. KÁROLYIak levéltárában. SZALAY nyomán indult el THALY KÁLMÁN másodiknak s bár egyetlen példányt sem fedezett fel, az eddigi részletadatok jóérzését neki köszönhetjük. Két cikke² és értekezése³ sokkal közelebb hozta hozzánk a kuruc-világ híres sajtótermékét. THALY után FERENCZY,⁴ SZABÓ KÁROLY⁵ és MARKÓ ÁRPÁD⁶ foglal-

¹ THALY KÁLMÁN: Nyomatott hírlapok a kurucvilágban. Vasárnapi Újság, 1866. 11—12. szám.

² I. cikk és „Kuruc hírlapok 1705-ből Berlinben“. MKSzle, 1883. 229—245. lap.

³ Értekezések a történettudományok köréből. VIII. kötet 4. szám. Bp., 1879.

⁴ A magyar hírlapirodalom története. Bp. 1887.

⁵ R. M. K. II. 2228. sz.

⁶ II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér. Bp., 1934. 84. lap.

koztak részletesebben RÁKÓCZI hadiújságjával, de THALY eredményeit egyiknek sem sikerült lényegesen gyarapítania. Mígnem TRÓCSÁNYI ZOLTÁN⁷ egyik felhívása meg nem hozta napjaink egyik igen értékes felfedezését.⁸ SZIMONIDESZ LAJOS felfedezése és közlései THALY KÁLMÁN úttörő gyűjtését — ezzel egyidejűleg a *Mercurius Hungaricus*ról eddig ismert adatainkat — jelentékenyen gazdagítják.

Az 1721-ben indult és ugyancsak latin nyelven megjelent „*Novu Posoniensia*“ c. polgári lap, kétévi fennállás után szintén befejezte pályafutását⁹ s akkor a magyar katonai hírlapirodalom történetében majdnem hatvanesztendei hallgatás következett. Jelentek ugyan meg hazánkban időközben németnyelvű lapok (*Wochentlich Zweymal neuankommender Mercurius* és *Pressburger Zeitung*),¹⁰ ezek azonban jelen összefoglalásunk területén kívül esnek, mint ahogy nem tartozik ide az első magyarnyelvű újságnak, a *Magyar Hirmondónak* 1780-ban történt indulása sem.

A második katonai jellegű hirlap, az első magyarnyelvű újság után kilenc évvel, 1789-ben jelent meg s mint elődje, a *Mercurius Hungaricus*, úgy az is a körülményekből — az akkori török hadjáratból — született. GÖRÖG DEMETER és KEREKES SÁMUEL lapja volt ez, a hetenként megjelenő, „*Hadi és más nevezetes történetek*“. Szerkesztésében olyan volt, mint a XVIII. századbeli többi magyar újságok: füzetsorozat s címében is kifejezésre juttatja abbeli törekvésüket, hogy lehetőleg ne csak haditudósításokat adjanak, hanem a hazából és külföldről mindent, ami művelt embert érdekelhet.

Eleinte ugyan a lap, a címnek megfelelően, nagyobb részt haditudósításokból állt, a változó viszonyokkal azonban a háború is elcsitult s így a szerkesztők más területen folytatták nemzetnevelő munkájukat. Úttörő munkát végeztek a magyar nyelv ápolása, a rajzolás előmozdítása, a betűmetszés és könyvnyomtatás terén, s példát adtak az ifjú magyar tehetségek neveléséről is, amennyiben saját költségükön taníttattak ki több magyar ifjút. Így: az orosházi CZETTERT, a veszprémi BERKENT és a bikkfalvi FALKAT, a későbbi neves magyar művészeket is.¹² Az 1792-ben „*Magyar Hirmondó*“ címet felvett lap 1803-ban megszűnt.

⁷ Ritka régi újságok. MKSzle, 1939. 93. l.

⁸ SZIMONIDESZ LAJOS: II. Rákóczi Ferenc hadiújságja. MKSzle, 1939. 341—351. l. + 24 mell.

⁹ FERENCZY: i. m. 13. l.

¹⁰ DEZSÉNYI: A magyar hírlapirodalom első százada. Bp. 1941. 12. l.

¹¹ FERENCZY: i. m. 5. l.

¹² PÁPAY SÁMUEL: A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808. 409—410. l.

Utána ismét hosszú ideig csend volt a katonai hírlapirodalom tereén. Bár a magyar polgári lapok az előbbi korhoz viszonyítva számban igen megnövekedtek, a honvédelem gondolata s ezzel együtt a magyar katonai hírlapirodalom még csak csírájában élt s csak egyetlen egyszer mutatta látható jelét az 1830-as években, amikor egy VIRÁG JÓZSEF¹³ nevű strázsamester Sopron vármegye támogatását kérte „*A Tudományos Hadász*“ c. lap megindításához. Ám semmi adatunk nincs arra nézve, hogy a lap megjelent volna.

A nemzet az uralkodóházzal, a sajtó pedig a könyörtelen cenzurával vívta élet-halálharcát. A bécsi kormány minden magyar megmozdulás elé gátat vetett. METTERNICH, a nagy intrikus és aggodalmaskodó munkatársai a magyar reformhangulat hatása alatt szinte naponkint tanácskoztak, de míg a magyarság lelket nagy gondolatokra és nagy tettekre hevítette a nemzeti érzés, addig az aggodalmaskodók — különösen KOLLOWRAT — továbbra sem tudtak egyebet javasolni, mint a magyar nemzeti mozgalom tökéletes elfojtását.¹⁴

A sajtószabadság első európai győzelme¹⁵ után 50 esztendőnek kellett elmúlnia, míg végre Magyarországon is enyhült valamenynyire az önkényeskedő cenzura. Az enyhítés azonban nemhogy megállította volna, hanem még jobban fokozta a vihart. A feszültség állandóan nőtt, s amikor 1848 március 15-én a pesti ifjúság bátor fellépése Magyarországon is meghozta a sajtószabadság diadalát, a magyar hadsereg megteremtésén fáradozók, szinte ösztönös kereséssel és sóvárgó vággyal várták a katonai sajtó megszületését, illetve továbbfolytatását. Nem vártak hiába. A katonai hírlapírás fő elemeit: a harctéri tudósítást, az ellenséges propaganda ellensúlyozását, s a vitézi eszmények fenntartására való törekvést már a katonai hírlapirodalom hőskorában is megtalálhatjuk, természetes tehát, ha a függetlenségi harcok is megteremtették a kor katonai hírlapját s ezzel mintegy folytonosságot alkottak az egymástól távoleső hadtörténelmi korszakok között.

A szabadságharc idején az erdélyi főhadparancsnokság érezte legelőször szükségét annak, hogy sajtó legyen a kezében. A 48-as idők egyik nyomdász-szerkesztője, OCSVAY FERENC vállalkozott a lap ki nyomására és szerkesztésére s így 1848. december 28-án, Kolozsváron megindult a „*Honvéd*“¹⁶ c. napilap. BEM tábornok, a főhadparancs-

¹³ FERENCZY: i. m. 189. l.

¹⁴ HÓMAN BÁLINT—SZEKFI GYULA: Magyar történet. Bp., 1936. V. k. 383. l.

¹⁵ DR. KENEDI GÉZA: A magyar sajtójog. Bp., 1903. 19. l.

¹⁶ SZALÁDY ANTAL: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780-tól 1880-ig. Bp., 1884. 85. l.

nok, szívesen adott engedélyt a katonai ellenőrzés mellett megjelent lapra, mert hiszen az ellenségeskedés nagyobb mérvű kifejlődése a postajáratokra is kihatott s így 1848 végén a fővárosi lapok alig jutottak Erdélybe.¹⁷ E körülmény nagyban hozzájárult a lap megszületéséhez.

A „*Honvéd*“ vasárnap kivételével mindennap megjelent. Eleinte negyed-, később kettedrét alakban, 1849. június 25-től fele magyar, fele német szöveggel jelent meg s változatlanul kitarva célkitűzései mellett, 1849. augusztus 14-ig élt. Bár a „*Honvéd*“-et az eddigi hírlapirodalomtörténet¹⁸ csak mellékesen említi meg, vitathatatlan, hogy eredeti haditudósításait és harcleírásait tekintetbe véve, a korszerű hadtörténetírás és Erdély kultúrtörténetírói mint forrásanyagot nem mellőzhetik.

Mielőtt még a „*Honvéd*“ megszűnt volna, a távoli Csíkszeredán 1849. május 27-én megjelent a következő erdélyi katonai sajtótermék, a „*Hadi Lap*“.¹⁹ E lap szerkesztője is katona volt: BIRÓ SÁNDOR honvédszázados s ez már a beköszöntő vezércikkben is kifejezésre jutott. „Mű hírlapot szerkesztünk Csíkban, az Európai művelődés határ szélén, a nagy Magyarország végső gránit szirt ormai alatt, Hargita és Gimes vad rózsái között. És az önök kebelét bámulat döbrenti meg, úgy-e bár e merész vállalaton?“ — írja BIRÓ százados nemes székely önérettel és katonás tisztánlátással. S ha figyelembe vesszük az akkori sajtóviszonyokat, el kell ismernünk, hogy lapalapításra ott és akkor, valóban csak katona gondolhatott.

A lap minőségére vonatkozólag is értékes adatokat kapunk a beköszöntőből: „Lesznek akik kezökbe véve Lapunkot oly savanyú pofát csinálnak, mintha vad almát ettek volna, és csak azért, mert nem velin a papírja s nem pesti cicero betűvel van nyomva...“ „... a Hadi Lap papírja oly vastag, mint éppen a csíki vászon, amiből készült s betűje oly avas, mint a zárda fala, hol nyomatik...“ A nyomda u. i. a csíksomlyói barátoké volt, akik meg is szenvedtek BEM lapjáért. A szabadságharcot követő üldöztetések idején megkínózták őket s nyomdájukat elvették. A lap tartalmát és kiállítását tekintve elfogadható SZINNYEI megállapítása,²⁰ hogy a „... kétszázéves betűkkel nyomtatott különös lap beltartalmát tekintve is ritkítja párját...“ A lap egyébként hetenként egyszer, hétfőn, 1849. június 14-től kétszer jelent meg nyolcadrét alakban, egynegyed íven s bár

¹⁷ SZINNYEI: Hírlapirodalmunk 1848/49-ben. Bp., 1877. 2. l.

¹⁸ FERENCZY: i. m. 474. l.

¹⁹ SZALÁDY: i. m. 71. l.

²⁰ I. m. 4. l.

SZALÁDY és SZINNYEI szerint is június 25-én szűnt meg — amikor HASFORD orosz tábornok Kézdivásárhelyt elfoglalta s a mieink Csík-szeredába húzódva, szerencsétlen kimenetelű csatákat vívtak —, a Széchényi-könyvtár példányaiból megállapítható, hogy még július 2-án is jelent meg egy szám.

A jellegzetes „*Hadi Lap*“-nak volt egy még jellegzetesebb melléklapja, a „*Csíki Gyutacs*“.²¹ Ebből a „Tüzéri szaklap“-ból sajnos, egyetlen példány sem ismeretes. Hogy SZALÁDY honnan vette adatait, nem állapítható meg. Szerinte BIRÓ SÁNDOR és SIMÓ MÓZSA szerkesztésében, a főlap mellett hetenkint egyszer jelent meg, 1849. június 4-től 9-ig élt s a 3. számmal megszűnt.

De nemcsak Erdély táplálta a katonai hírlapirodalom soha ki nem alvó lángját. 1849. január 9-én, még a „*Hadi Lap*“ megszületése előtt, az elszigetelten harcoló Komárom is megteremtette a maga katonai lapját, a „*Komáromi Értesítő*“-t,²² amit szintén katonai: MACK JÓZSEF tüzérőrnagy szerkesztett és adott ki. A „*Komáromi Értesítő*“, a „*Honvéd*“-hez hasonlóan, szintén napilap volt, negyedréti alakban, félíven — március 26. és május 8-a között a bombázás idején papírhány, a hírek gyér volta s egyéb technikai akadályok miatt negyedíven minden délután 5-kor jelent meg s közleményeivel nem kis mértékben járult hozzá az elszigetelten harcoló katonák és a lakosság csüggedő lelkierejének fenntartásához. Élettartama — sajnos — szintén rövid volt. 1849. július 6-án, négy nappal erdélyi „körtársa“, a „*Hadi Lap*“ megszűnése után, őt is elérte a végzet s áldozatul esett az osztrák és orosz erőszaknak, de a komáromi válságos időre vonatkozólag még kevés és meglévő példányszámai is igen becses adatokat tartalmaznak.²³

A szabadságharc befejeződésével tulajdonképpen véget ér a katonai hírlapirodalom első, hősi korszaka. Mielőtt azonban végleg lezártnak tekintenők e kort, kívánatos az egykorú katonai lapok feltűnően kevés meglévő példányszámaira is visszaillesztést vetnünk.

A *Mercurius Hungaricus*ból, mint megállapítottuk, a legújabb kutatások szerint eddig hat számról tudunk s kettőnek csak a kézírata ismeretes.²⁴ A „*Hadi és más nevezetes történetek*“-ből már sok példány található, de teljes, melyekben a képmellékletek is megvannak, abból is kevés helyen.

A „*Honvéd*“, a „*Hadi Lap*“, a „*Csíki Gyutacs*“ és a „*Komáromi Értesítő*“ közül az elsőből többet, az utolsóból egyetlen teljes példányt

²¹ SZALÁDY: i. m. 27. l.

²² SZALÁDY: i. m. 115. l.

²³ SZINNYEI: i. m. és „Komárom 1848/49-ben“.

²⁴ DEZSÉNYI BÉLA: i. m. 47. l.

ismerünk. A „*Hadi Lap*“-ból csak egy csonka példány ismeretes (a Széchényi-könyvtár 1877 utáni szerzeménye) s a „*Csíki Gyutacs*“-ból egy sem.

Hogy mivel magyarázható a lapok példányainak eltűnése vagy a meglévők csonkasága, arra az eddigi kutatások csak megközelítőleg tudnak választ adni. Rákóczi hadi újságja „... mint a fejedelmi udvar hivatalos kiadványa, csak kevés példányszámban jelent meg, s azoknak túlnyomó része külföldre került“ — írja MARKÓ ÁRPÁD.²⁵ SZINNYEI²⁶ szerint pedig: „... az ellenségeskedések nagyobb mérvben való megkezdése a hírlapok terjesztésére nyomasztólag hatott; így már az 1848. év végén a fővárosi lapok alig jutottak rendszeren Erdélybe és viszont. Innen van, hogy ott ritkák a novemberi és decemberi számok, nálunk pedig az erdélyi lapok többnyire csonkán maradtak meg“. A szabadságharc után pedig (I. m. 3. l.) „A rémuralom idején elég volt, ha bizonyos lapokból csak egy példányt is találtak valakinél, azonnal haditörvényszék elé állították s hónapokig fogóságban tartották. Így sokszor, akiknek volt megőrzött lappéldányuk, önszántukból megsemmisítették.“

A szabadságharc befejeződése utáni „rémuralom“ a katonai és politikai lapoknak egyáltalában nem kedvezett. Az osztrák önkényuralom mindent megtett a magyar sajtó elnyomására s ritka szerencsével rendelkezett az a kiadó vagy szerkesztő, aki lapengedélyt kapott. Így a lapok arculata is megváltozott s a keményszavú katonai és politikai lapok helyét a jelképes nyelven írott szépirodalmi folyóiratok, humoros és élclapok foglalták el. A vitézül harcoló honvédek, eszményeiket díszes atillájukkal együtt elrejtették, vagy magukkal vitték az üldöztetés keserű napjaiba, vagy örökre sírba temették.

Tíz esztendővel a szerencsétlen világsi fegyverletétel után kísérletképpen megindult egy „képes hadászati folyóirat“ „*Tárogató*“ címmel, de a vakmerő kiadó (WERFER KÁROLY) és szerkesztő (BERECZ KÁROLY) csak 6 hónapig bírta tartani magát. 1859. júliustól decemberig. A 10 füzetes évi folyamnak induló úttörő lap eltűnt s eddig ismert adatait is csak SZALÁDY²⁷ őrizte meg számunkra.

Három évvel később, 1862-ben, a honvéd-eszmény egyik kiváló hirdetője és külföldön élt fáklyahordozója, KÁPOLNAY P. ISTVÁN, egykori honvédszázados, az itthoni példákön okulva, Genfben (szerinte: „Európa majdnem középpontjában“) kísérelte meg a magyar honvédség eszményét és a tudományos katonai irodalmat gazdagítani, illetve

²⁵ MARKÓ ÁRPÁD: i. m. 84. l.

²⁶ SZINNYEI: Hírlapirodalmunk 1848/49. Bp., 1877. 2. l.

²⁷ I. m. 224. l.

továbbfejleszteni. Alapossággal, nagy képzettséggel és törhetetlen hittel fogott terve keresztülviteléhez. A *Pesti Napló* 1862. évi 225. számában megadja az indulandó lap teljes célkitűzéseit, melyből megállapítható, hogy örök vesztesége a katonai sajtónak, hogy a lapból — mely csak 3 hónapig élt — eddig egyetlen példányt sem ismerünk. E lap adatait az említett újságcikk és SZALÁDY statisztikája őrizte meg az utókor számára.

Az 1860-as évek már annyira közelhozták egymáshoz a nemzetet és az uralkodót, hogy minden remény megvolt a katonai sajtó mielőbbi feltámadására. Sőt azok, akik erre az időre készültek az elmúlt évtizedek alatt, azok tudták, hogy az elkövetkező idő fogja megkoronázni eddigi türelmüket. S nem csalódtak.

Amikor az 1866-i háború után végképen bebizonyosodott, hogy a császári királyi hadsereg régi állapotában nem maradhat meg: a magyarérszű vezető férfiak mindent elkövettek, hogy a magyar honvédség felállítását dűlőre vigyék. 1867 februárjában végre megszületett a nagy mű: a nemzet kiegyezett királyával, s FERENC JÓZSEF ki-nevezte a magyar miniszterelnököt. Katonai téren egyik korszakalkotó intézkedés a másikat követte s a hosszas várakozás feszültségének hirtelen felengedése magyarázza csak azt, hogy az első percekben a magyar közvélemény két részre bomlott. Az 1848/49-es honvédek az országgyűlési ellenzékkel „Honvédegyelet”-et alakítottak s az 1867. évi XII. t.-c. 11. §-ára támaszkodva, a dualizmus fogalmát és tartalmát a hadseregbe is ki akarták terjeszteni.²⁸ A kormányt viszont a hadsereg egységének fenntartása vezette.

Mielőtt ez a fontos vita végleg eldőlt volna, a „Honvédegyeleti Bizottmány” kiadásában — éppen a cél érdekében — gr. BETHLEN OLIVÉR honvédelezredes szerkesztésében 1867. augusztus 5-én „A Honvéd” címen megindult az „Első magyar katonai hetilap”. A katonai hírlapirodalom e második korszakának első rendszeres és hosszúéletű lapja már korszerű sajtóviszonyok mellett, korszerű nyomdatechnikai eszközökkel és teljes felkészültséggel szállhatott harcha a magyar honvédség érdekei mellett s így már magán hordozza az újvilág minden ismertető jegyét is. Célkitűzéseinek első pontja: „A honvédelem szervezését olyan alapon hozni javaslatba, mely népszerű és megfelel a nemzet génuszának . . .” E célból emlékiratot is szerkesztettek, melyben emlékeztették az országgyűlést a nemzetgyűlés által 1848-ban tett arra az ígéreteré, hogy: „a honvédek sorsáról gondoskodva lesz”. Célkitűzéseiket DEÁK FERENC is pártolta, sőt az emlékiratot sajátkezűleg továbbította.

²⁸ BERKÓ ISTVÁN: A magyar királyi honvédség története 1868—1918. Bp., 1928. 15. l.

Időközben gr. ANDRÁSSY miniszterelnök ugyanebben a szellemben külön harcát vívta a királlyal és a császári kormánnyal, míg végre a nagy erőfeszítéseket és áldozatokat siker koronázta s 1868 közepén — a XLI. t.-c. megszabta alakjában — megszületett a magyar királyi honvédség.²⁹

„*A Honvéd*“ című első magyar katonai hetilap diadalmasan folytatta sikerrel kezdődő útját. KÁPOLNAY is hazatért Genfből és sorompóba szállt. E lap készítette elő az utat a katonai hírlapirodalom következő korszaka felé, mely mind erősebb és gazdagabb fejlődést biztosított a nagy reményekre jogosító, dicső multú magyar honvédségnek. „*A Honvéd*“ könyvészeti adatai már belenyúlnak a katonai hírlapirodalom harmadik korszakába s így azok taglalása már nem tartozik e részlettanulmány sorai közé. Annyi azonban még említésre méltó, hogy 1868 végéig két melléklete volt: az „*Oktató Levelek*“ (1867. nov.—1868. jún., mely a katonai szakdolgozat tárgyalta négy különböző részben) és az „*Új Honvéd*“ (1868 júl. 15.—dec.), mint katonapolitikai folyóirat.

LUKÁCS JÓZSEF.

²⁹ BERRÓ: i. m. 23. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gutgesell Dávid iskolakönyv-kiadványai Bártfán 1579-ig. RUDOLF császár 1579. február 8-án Prágában kelt s egész Magyarországra szóló parancsával eltiltja a császári engedély nélkül felállított nyomdák működését. Bártfa városa tudomásul veszi a parancsot, ugyanakkor azonban arra kéri a császárt, hogy GUTGESELL DÁVID Bártfán működő nyomdája részére adja meg most a szükséges kiváltságot. Kérését azzal támogatja, hogy

„hunc Davidem typographum hactenus non modo nullum haereticum libellum impressisse, id enim a nobis ipsi severe est vetitum, sed vix unum atque alterum libellum theologicum absque parvulum nuda tantum verba scripturae sacrae continentem absque syllogismis et argumentis et absque invectivis in hanc vel aliam religionis opinionem typis in lucem dedisse.

Tota enim eius typographia occupata hucusque fuit circa libellos scholasticales, ut sunt

Donatus, — compendia grammatica, sententiae de moribus — (calendaria) — dicta illustrium virorum, in quorum Catalogo etiam recensentur Apophtegmata Friderici 3. et Maximiliani I praestantissimorum imperatorum et maiorum moderni imperatoris nostri domini clementissimi.“

„Horum autem — folytatja tovább a kérvény — et huius generis librorum editio et tractatio admodum necessaria est in hac civitate Bartphensi, cincta undequaque barbarica natione ruthena“

— és felhossa, hogy a város nem bízhatja magát se külföldi könyvek behozatalára, se idegen emberekre, mikor politikai vagy egyéb vonatkozásban felmerülő ügyeit kell elintéznie. Ezért kell nyomdának és iskolának lennie a városban.¹

A szintén 1579 elejéről származó előterjesztésben felsorolt és általánosságban érintett kiadványok közül SZABÓ KÁROLY mindössze kettőt ismer. Az egyik KULCSÁR GYÖRGY *Postilla*-ja (I. 150.), a másik GOGREFF MENTO: *Glaube Bekenntnis und Lehre*-je (II. 150.), ha ugyan ez a kettő az előterjesztés megtételekor már megjelent. GUTGESELL iskolakönyv-kiadványai közül HELMBOLDUS L. „*Monosticha veteris et novi testamenti*“ című műve (II. 298.) ismerhető fel a jelentés ama

¹ Országos Levéltár. Kam. Benignae resolutiones, 1579. febr. 16.

szavaiban, hogy egyes kiadványai tisztán szentírási idézeteket sorakoztatnak egymás mellé, — ez a keltezetlen munka tehát 1578-ban jelenhetett meg.

A többi első kiadványait eddig cím szerint sem ismertük.

Maguk a művek természetesen nem ismeretlenek, mert valószínűleg kivétel nélkül utánn nyomások s eredetiség gyanújával legfeljebb az utolsó illethető.

DONATUSnak pl. három kolozsvári kiadása ismeretes 1579 előtt (II. 56, 95, 312), a „*Sententiae de moribus*“ az lehet, amit HONTERUS adott ki Brassóban, 1539-ben (II. 18, 19.), a grammatikai kompendiumok pedig alighanem MELANCHTON latin (és görög) grammatikai munkái (II. 71, 305, 389—306.), de egyik lehet HONTERUS JÁNOS *Compendium Grammatices Latinae*-ja (II. 12, 103, 140.) és KÁROLI PÉTER *Grammatica Graeca*-ja (II. 109.) vagy WAGNER BÁLINT *Compendium Grammatices Graecae*-je (II. 119.) is.

A többi kiadványai egyelőre ismeretlenek. Sem a naptáraiból nem maradt példány,² sem a „*Dicta illustrorum virorum*“²-ról nem tudjuk egyelőre, miféle könyv lehetett, mert későbbi kiadásával nem találkozunk.

A város bölcsen hallgat arról, hogy GUTGESELL DÁVID evangélikus könyveket is nyomtat s inkább segítségére siet azzal, hogy szigorúan ellenőrzi a kiadványait, ami azt mutatja, hogy kialakult szokás alapján a cenzúrának két hatósága van: az egyik a város, illetve általában a helyi hatóság, a másik az uralkodó.

Másrészről tanulságos ez a beadvány abból a szempontból, hogy milyen könyvek voltak a XVI. század második felében egy magyar felvidéki város kenyércikkei. Persze, ezek az iskolai vagy mindennapi használatra szánt könyvek megsemmisültek. GUTGESELL DÁVID hat itt említett kiadványából a RMK. csak egyet ismer s két más olyat jegyez fel, amelyet a jegyzék csak általánosságban említ.

SZIMONIDESZ LAJOS.

Ungarische Oekonomische Zeitung — a legrégebb magyar gazdasági szaklap. Az egyik régi, pesti hírlap, a *Neuer Kurier* tartotta fenn híradásaiban az *Ungarische Oekonomische Zeitung* nevét és

² Annyit azonban EMBER PÁL egyháztörténetéből tudunk róla, hogy ez lehetett SLOVACIUS PÉTER krakkói akadémiai asztrológusnak a kassai délkörre kiszámított gregoriánus-kalendárium, aminek a behozatala ellen a reformátusok tíz éven át hadakoztak s még az 1591. február 10-én tartott nagykárolyi zsinaton is nyilatkozatot adtak ki ellene. (EMBER PÁL): *Historia ecclesiae ref. in Hungaria et Transylvania*, ed. ADOLPHUS LAMPE, 1728, 331—332. l.)

ennek alapján TRÓCSÁNYI ZOLTÁN egy ízben már megkísérelte ezt a régi szakfolyóiratunkat felkutatni.¹ Fáradozása nem járt sikerrel, mert mindezideig nem került elő belőle egyetlenegy példány sem. Utóbb DEZSÉNYI BÉLA foglalkozott vele s ő már feltételezte, hogy az *Oekonomische Zeitung* „még magyar nyelvű is lehetne“;² de mivel a *Neuer Kurier* jelentésén kívül más bizonyíték nem támogatta a feltevését, legújabbán megjelent hírlapi bibliográfiájában az *Oekonomische Zeitungot* a kétes, hiteles adatokat nélkülöző hírlapok közé sorozta.³ Ezen sorok írója egy ízben már foglalkozott a kérdéssel s akkor megállapította, hogy 1789 július közepén valóban megjelent egy szám az *Oekonomische Zeitungból*, de ezt a *Neuer Kurier* hamarosan megszünt mellékletének tartotta.⁴

Most a levéltárból előkerült ennek a gazdasági újságnak az engedélyokirata, s ennek alapján véglegesen el lehet dönteni a kérdést.⁵ Eszerint SZABÓ SÁNDOR 1787. február 4-én kérvénnyel fordult az uralkodóhoz és benne kizárólagos privilégiumot kért egy gazdasági magyar újság — a német nyelvű kérvényben: *Oekonomische Ungarische Zeitung* — Pozsonyban való szerkesztésére és kiadására. Kérelmét kellőképpen megindokolta. Előadta, hogy a magyar mezőgazdaság az ország nem kis kárára nagyon hátramaradott, tehát hasznos szolgáltatokat tehetne egy olyan újság, amely gyakorlati tanácsokat és kísérleteket közölne, amint azt a külföldi lapok teszik. Mivel pedig a „tulajdonképeni magyar teszi az ország lakosságának legnagyobb részét“,⁶ túlnyomólag földműveléssel foglalkozik s a leggazdagabb földek birtokában áll, tehát elsősorban őt kell gazdaságilag kiművelni; ez pedig csak úgy lehet eredményes, ha az oktatást anyanyelvén kapja. A továbbiakban a felvilágosodásra, a kor csodás erejű jelszavára hivatkozik SZABÓ SÁNDOR: „A legmagasabb hely kívánsága úgyis abban áll — írja —, hogy a felvilágosodás és a tudomány minden felé elterjedjen“ s a gazdasági oktatás már csak azért is kívánatos lenne, „mert ezáltal a magyar eddigi lustaságából (Trägheit), amelyben bizonyára

¹ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Ki látta az Ungrische Oekonomische Zeitungot? MKSzle, 1939. 312. l.

² DEZSÉNYI BÉLA: Legrégibb hírlapjaink életrajzához. MKSzle, 1940. 359. l.

³ DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. Budapest, 1941. 57. l.

⁴ KÓSA JÁNOS: A Neuer Kurier története. MKSzle, 1941. 156. l.

⁵ Helyt. tan. Rev. libr. 1787, f. 2., p. 19—20 az Országos Levéltárban.

⁶ „Der eigentliche Ungar macht den meisten Theil des Landes-Bewohner Ungarns aus“, mondja s érdekesen világítja meg vele a magyarok ébredő nemzetiségi tudatát.

csak a tudatlanság bűnös, el lehetne vonni és szorgalomra, buzgóságra lehetne serkenteni a házi és mezei gazdaságban“. Mindaz, ami idegen nyelven jelenik meg, holt anyag a magyarnak; mivel pedig nincs magyar gazdasági újság s a hírlapoknak versenyt nem támasztana, tehát semmi olyan szempontot nem lehet felhozni, ami az engedély kiadását megátolhatná.

A magyar kancellária is meghajolt SZABÓ SÁNDOR érvelése előtt és még 1787. február havában megadta az engedélyt a magyarnyelvű gazdasági újság kiadására. A szerkesztőnek, az engedély kézhezvétele után, még bizonyára egy s más nehézséget kellett legyőznie, ezért jelent meg lapja több mint két év múlva, csupán 1789 közepén; de az ilyen lassúság a régi hírlapoknál nem volt éppen szokatlan dolog. Úgy látszik, hogy a gazdasági újság az első számon túl nem jutott.⁷

Az *Ungarische Oekonomische Zeitung* tehát magyar nyelven jelent meg s benne a legelső magyar gazdasági szaklapot tisztelhetjük. Hiszen PETHE FERENCNEK a *Magyar Újságja (Gazdaságot Tzélzó Újságja)*, amit SZILY KÁLMÁN óta az első magyar gazdasági folyóiratnak tartanak, csupán 1796-ban indult, igaz, hogy hosszabb ideig élt, mint SZABÓ kezdeményezése.

SZABÓ SÁNDORRÓL, a szerkesztőről semmit sem árul el az engedélyokirat. SZINNYEI azonban annyit felemlít róla, hogy mint fiatalember, közreműködött PETHE *Magyar Újságjának*, tehát az időrendben második magyar gazdasági szakfolyóiratnak a megteremtésében.⁸

A magyar hírlapok között és a magyar cím alatt keresve, remélhetőleg még előkerül az *Ungarische Oekonomische Zeitung*, az első magyar gazdasági lap.*

KÓSA JÁNOS.

Hírlapjaink példányszáma száz évvel ezelőtt. Sem a multben, sem a jelenben nem könnyű a hírlapok példányszámának megállapítása. Régebben, amikor még fukar kézzel osztogatott kiváltság volt az újság kiadási joga, a kiadók arra hivatkoztak, hogy kevesen veszik a lapot: így akarták meghiúsítani egy-egy konkurrens újság

⁷ Neuer Kurier, 1789, 648. és 708. l. Említett tanulmányomban (MKSzle, 1941. 156. l.) azt hittem, hogy a gazdasági újság szerkesztője SZACSVAY SÁNDOR, a Magyar Kurír szerkesztője volt. A fentebbiek alapján nyilvánvaló, hogy a Neuer Kuriernak a „pozsonyi magyar szerkesztőről“ szóló híre nem SZACSVAYra, hanem SZABÓ SÁNDORra vonatkozik.

⁸ SZINNYEI (Magyar írók, XIII. 266—7. l.) a Magyar Kurírra hivatkozva közli ezt, de a Magyar Kurír 1796-i folyamában nem találtuk említve SZABÓ SÁNDOR nevét. A továbbiakban SZINNYEI egyik régebben megjelent cikkére utal (Vasárnapi Újság, 1862, 391—2. és 404—5. l.), ahol azonban SZABÓ SÁNDOR neve nem fordul elő.

engedélyezését. Amióta a korlátok leomlottak az új lapalapítások előtt, az ellenkező irányba fordult a kiadók igyekezete: minél több olvasó kimutatása a cél most már, mert ez a bizonyítéka a lap elterjedtségének és ez vonzza az új olvasókat, főleg pedig a hirdetőket. Hogy a hirdetők megfelelő tájékoztatást nyerjenek a lap elterjedése s így közvetve hirdetéseinek értéke felől, némely országban (például Svájcban) állandó önkéntes ellenőrzésnek vetik alá magukat az újságok példányszámukat illetőleg. Nálunk a postán szállított újságok száma szolgálhat a példányszámstatisztika alapjául; persze ebből manapság éppen a legelterjedtebb fővárosi lapok közönségére nehéz volna következtetni, mert a fővárosban a kiadóhivatalok saját küldönceik útján gondoskodnak a lap szétosztásáról, nem is szólva arról, hogy a példányok legtekintélyesebb részét a rikkancs juttatja el percek alatt a nagyvárosi utcák olvasótömegéhez.

Már száz évvel ezelőtt is a fővárosiak tették ki az újságok olvasóközönségének tekintélyes részét. Tudjuk például, hogy a rosszul szerkesztett *Nemzeti Ujságból* 1848. március 16-án néhány óra alatt 700 példányt adtak el Pesten, mert ez a lap közölte elsőnek a forradalom híreit, meg a nemzet 12 pontba foglalt kívánságait; néhány héttel később pedig megindult az első „körúti” lap, a *Márczius Tizenötödike*. De ebben az időben az élénk megyei élet tekintélyes vidéki olvasótábort is biztosított minden újságnak s így nem érdektelen megtudnunk, hogy míg 1842 novemberében 9551 példányban küldték szét a lapokat a pesti postán, addig 1848 augusztusában már naponta 15.000 lappéldány került a postára, míg ugyanazon év decemberében 19.478 példányt szállított a posta vidékre.¹ 1848 novemberében írja a *Kossuth Hírlapja*:² „A pesti postán következő mennyiségű példányok küldetnek szét a budapesti hírlapokból: A Pesti Hírlapból 2554, a Nemzetiből 795, a Pester Zeitungból 2811, a Radikál Lapból 255, a Divatlap és Nemzetörből 395, az Életképekből 431, a Dongóból 82, a Magyar Gazdából 130, a Márczius Tizenötödikéből 733, Munkások Ujságából 738, a Magyar Népbarátból 2710, a Tót Népbarátból 534, az Oláh Népbarátból 596, a Német Népbarátból 80, az Oppositionból 275, az Orvosi Tárból 170, a Protestáns Lapból 316, a Reformból 87, a Religió és Nevelésből 911, a Szerb Néplapból 275, az Ungarból 696, a Katholikus Néplapból 1399, a Kossuth Hírlapjából 4214. Összesen 21.487.”

De hozzátesszi forrásunk, hogy ebben a számban nincsenek benne azon példányok, amelyek „a két városban széthordatnak”, „mivel

¹ FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 141. l.

² 122. sz. Id. FIRTINGER, u. o.

ebből minden szerkesztőség titkot csinál". A *Kossuth Hírlapjából* — saját állítása szerint — 763 példányt adnak el naponta Pesten és Budán. „Ezt összeadva a postán szétküldeni szokottak számával, van összesen 4977 előfizetők. Ehhez adva a tiszteletpéldányokat, lapunkból naponként 5153 küldetik szét.“ Nem ismeri a *Kossuth Hírlapja* a Budán megjelenő lapok postai adatait: a cikkíró hallomása szerint a *Közlönynek* 3000, a *Figyelmezőnek* 400 előfizetője van, az *Ofner Zeitung*éit pedig nem lehet tudni.

A szabadságharc sajtójának legjellemzőbb és legvirágzóbb idejéről ad képet ez az összeállítás. Egyébként, mint ismeretes, a magyar lapok összes száma 1848-ban és 1849-ben 86 volt, az 1847-ben fennállott 33-mal szemben; volt továbbá 71 német, 9 tót, 7 szerb, 3 horvát, 5 román lap. Érdekes ez adatok mellé állítani a *Hasznos Mulatságok* 1840-i évfolyamának értesülését,³ amely szerint ebben az évben Pesten és Budán mindössze 2—2 hírlap jelent meg, a magyarnyelvű folyóiratok összes száma pedig 3 volt. Az összmonarchia politikai hírlapjainak száma a tudósítás szerint 36, amelyek közül 2 Bécsben, 2 Pesten, 2 Budán, 2 Pozsonyban, 2 Velencében, 2 Prágában, 2 Lembergben, 2 Zágrábban, 1 Kolozsvárott, 1 Brassóban, 1 Koronában (?), 1 Innsbruckban, 1 Brünben, 1 Graetzben (!), 1 Klagenfurtban, 1 Laibachban, 1 Linzben, 1 Salzburgban, 1 Troppauban, 1 Comóban, 1 Cremonában, 1 Milanóban, 1 Mantauban, 1 Páviában, 1 Veronában, 1 Zárában, 1 Triestben és 1 Roveredóban (!) jelent meg. Ezek közül 16 német, 11 olasz, 5 magyar, 1 lengyel, 1 cseh, 1 „illyr“, 1 oláh. E statisztika szerint a mindössze 4 hírlapból⁴ álló pest-budai politikai sajtó a birodalom többi városaihoz képest nem állt éppen kedvezőtlen helyen. „Nem politikai journal“ ugyanakkor 45 német, 38 olasz, 4 cseh, 3 magyar, 3 lengyel, 1 francia, 1 latin és 1 szerb volt az osztrák-magyar birodalomban. Megjelent 27 folyóirat Milanóban, 24 Bécsben, 11 Prágában, 9 Pesten, 4 Velencében, 4 Lembergben, 3 Triestben, 2 Brünben, 2 Laibachban, 1 Budán, 1 Graetzben, 1 Klagenfurtban, 1 Innsbruckban, 1 Linzben, 1 Salzburgban, 1 Páduában, 1 Veronában, 1 Tridentben, 1 Páviában, összesen 96. — Ha e statisztika mindössze 3 magyar folyóiratról tud, ahhoz meg kell jegyeznünk, hogy a hírlapok mellékleteit (Társalkodó, Századunk, Hasznos Mulatságok) nyilván sem a hírlapok, sem a folyóiratok közé nem sorolja s így számadataikat is figyelmen kívül hagyja. A magyar és a német folyóiratok viszonylagos száma azonban helyesen mutatja a német

³ Folyóiratok száma az ausztriai birodalomban. 1840. január 29. 9. sz.

⁴ E négy hírlap kétségkívül a Jelenkor, a Nemzeti Ujság, a Sürgöny és a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung.

divat- és irodalmi lapok még egyre tartó túlsúlyát a magyarnyelvűek fölött.

A hírlapstatisztikák általában — a bevezetőben vázolt nehézségek miatt — viszonylagos értékűek. Ha a megjelent újságok és azok példányainak száma nem is állapítható meg belőlük kétséget kizáró módon, egy-egy lap viszonylagos elterjedésére, vagy egy-egy város fejlettebb hírlapkulturájára következtethetünk belőlük. Egy-egy hírlap olvasóinak száma alig lesz valaha is pontosan megállapítható, de a hírlapolvasó közönségről, valamint a kor sajtóviszonyairól eléggé megbízható képet ad a különböző helyekről nyert számadatok egybevetése.

Így a negyvenes évekre vonatkozó néhány statisztikai adatunk is akkor lesz megfelelően értékelhető, ha melléjük állítjuk az ugyanebben az időben megjelenő párizsi lapok statisztikáját, amelyet szintén a Hasznos Mulatságok⁵ közöl.

Ez összeállítás szerint a Moniteur 2000, a Journal des Débats 9000, a Constitutionnel 7000, a Courrier Français 4500, a Commerce 2500, a Journal de Paris 1500, a Journal Général 1500, a Presse 14.000, a Siècle 23.600, a Temps 4500, a Quotidienne 5000, a France 2000, az Univers 1000, a Gazette de France 7000, a Messager 2000, a Nouvelliste 2000—3000, a Charivari 1500, a Corsaire 1000 példányt ad ki naponta. A „nagy hírlapok“ napi 90.000 példánya közül 80.000 az „oppositio“ eszméit hirdeti...

Az osztrák-magyar viszonyokkal szembeállítva a párizsi lapok statisztikája nemcsak a fejlettebb sajtókultúrát, hanem a korlátok közé nem szorított hírlapkiadás szabad s néha talán túlzottnak látszó vállalkozó kedvét is mutatja. Valóban Ausztria és Magyarország sajtója csak a XIX. század második felében éri utól — legalább is a számadatok tükrében — a nyugati országok sajtóját.

DEZSÉNYI BÉLA.

Régi papirosok és kötések restaurálása. Az Országos Széchényi Könyvtárban már közel másfél éve folynak rendszeres régi könyv- és könyvkötésrestaurálási munkálatok.

Az ezirányú munkálatok kezdetekor különösen a régi nyomtatványok részben megcsönkult vagy tönkrement lapjainak a restaurálási módszereit tanulmányoztam különböző csonka könyvlapokon. Később azután fokozatosan a régi könyvkötések restaurálását és korhű kötések tervezését és kötését is a munkaprogrammba vettük.

A fentemlített munkálatok tökéletes elvégzéséhez azonban jól felszerelt, minden szükséges eszközzel rendelkező laboratóriumra van szükség. Különböző műszerekre, vegyszerekre, fűrésztűtlakra, pré-

⁵ 1840 ápr. 8. 29. sz.

sekre, stb. Ilyen laboratóriummal az Országos Széchényi Könyvtár nem rendelkezik, de remény van rá, hogy majd sor kerül egy ilyen laboratórium felszerelésére. Addig is az eddig beszerzett műszerekkel és vegyszerekkel, valamint a házi könyvkötészet kevésbé alkalmas felszerelésével restaurálunk, hogy az így szerzett tapasztalatokat majd a létesítendő laboratórium berendezésénél figyelembevegyük.

A könyvek restaurálásánál mindig szem előtt tartjuk azt az általános könyvtári irányelvet, hogy régi könyvet (kötést, könyvlapok csonkultságát) restauráljunk a legtökéletesebben, ahogy csak lehet, de sohasem úgy, hogy ne lehessen megállapítani, mi a restaurált rész a könyvön, mert a mai technikai eszközökkel teljesen észrevehetetlen pótlásokat és restaurálásokat is lehet végezni. Különösen szövegrészt vagy rajzokat ne pótoljunk, vagy rajzoljunk a restaurált részen.

A restauráláson mindig meg lehessen látni, hogy a kötésnek vagy a lapoknak melyik része kiegészítés, továbbá a restaurálás évét, a restaurátor nevét apró betűkkel lehetőleg a könyv első táblájának a belső oldalára alul jegyezzük be, ezen bejegyzéssel a könyv történetére vonatkozólag a későbbi kor kutatóinak biztos adatot nyújtunk.

Az eddig restaurált 28 darab kódex és régi könyv közül egy régi magyar könyv restaurálását ismertetem, melynek korhű, de új kötése is a restaurálás alkalmával készült.

A csonka könyvlapok restaurálásának az egyik módja, ha a könyvlapok elég jó állapotban vannak és nem nagyon foltosak, piszkosak, hanem csak szúrágta sarkok vagy kisebb részek hiányzanak, vagy az ívhajtásnál vannak elszakadva, az úgynevezett száraz módszer.

Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében lévő App. 1597, 1602. jelzetű, TEMESVÁRI PELBÁRT: *Sermones és Stellarium* című régi magyar nyomtatványa lapokra szakadva, csonka sarkokkal és egyéb hiányokkal került a kezembe restaurálás végett. A lapok nagy részén sarkok vagy egyéb részek hiányoztak, de a papirosanyag maga elég jó állapotban volt. Az így különálló lapokból aztán restaurálással leveleket, majd íveket csináltam, mégpedig úgy, hogy a csonka könyvlapokhoz megfelelő színű és hasonló minőségű papírból a hiányzó részeket kipótoltam a következőképen. A csonka részek széleit éles késsel leorvasztottam, a hiányzó részeknek megfelelő papírdarabokat vágtam, úgy, hogy minden oldalon a hiányzó résznél körülbelül 2 cm-rel nagyobbak voltak. A könyv lapjain a leorvasztott rész szélét keskenyen fínom fehér keményítőcsirizzel bekentem és az új, pótlásra kiszabott papírrészeket ráragasztottam; természetesen ezek a részek nagyobbak voltak, mint a hiányzó részek. Mikor a ragasztás megszáradt, akkor a felesleges nagyobb új papírrészt a

ragasztás mellett nagyon vigyázva letéptem és utána éles késsel le-sorvasztottam, majd finom csiszolópapírral símára csiszoltam. Ezt a műveletet csak megfelelő gyakorlattal és kézügyességgel rendelkező restaurátor tudja tökéletesen elvégezni, mert egy elhibázott vágás és már tönkrement az eddig restaurált rész és újra kezdhethetjük, most már sokkal nehezebb körülmények közt a restaurálást. Az így restaurált lapokat bádoglemezek közé két napra igen erős nyomás alatt présbe tettem. A lapokon lévő szúrágásokat, ha nagyobb számban voltak egymás mellett, a fenti módszer szerint tüntettem el, ha pedig egyes szúrágások voltak, akkor finom papirosport (papirosörletet) keményítősirizzel összekevertem és ezzel a keverékkel töltöttem ki a szúrágásokat.

A présből kikerült levelek (mert a szakadt lapokat ilyen módon dolgoztam össze levelekké) úgy mutattak, mintha a kipótolt új részek hozzá lettek volna az eredeti laprészhez forrasztva.

A restaurált íveket préselés után valódi bordára fűztem, orom-hímzéssel elláttam, mint ahogy azt a XVI. század elején csinálták és az így elkészített és restaurált könyvet egészbőrkötéshez készítettem elő. Mikor már a könyv így készen volt, akkor természetes színű kecskebőrt szép régies, sötétbarna színre festettem, majd szabályos, a XVI. századi könyvkötés technikájával készült, valódi bordás egészbőrkötetést készítettem a könyv számára. A kötés elkészülte után a Todoroszku-gyűjteményből ránkmaradt fonatos vésetekből a könyv táblájára vaknyomásos díszítőmintát terveztem.

A fonatos mintájú, négyszögletes alakú vésetből a könyv első és hátsó táblájára a szélén köröskörül egy sor dísz került, az első táblán 3 cm-rel beljebb egy újabb sor dísz került köröskörül az előbbi vésetből; az e tükrön belül lévő térséget ugyanolyan fonatos rajzú, de trapézalakú vésettel töltöttem ki. A könyv hátsó táblájának közepére pedig egy nagyobb, trapézalakú, ugyanilyen fonatos vésetű dísz került. A könyv gerincére a szerző neve és a mű címe került, szintén vaknyomással.

Általában, ha valamilyen díszesebb régi bőrkötetést tervezünk, vagy készítenek, előre kell tanulmányoznunk a megfelelő korból ránkmaradt könyvkötések díszítéseit, mert csak megfelelő előtanulmányok után vállalkozhatunk ilyen munkára. A középkor végéről és az újkor elejéről elég sok művészi könyvkötés, vagy könyvkötéstörredék maradt korunkra.

Amint vázoltam, a tönkrement értékes nyomtatványokat és kéziratokat korszerűen restaurálva, ízléses és korhű technikával készült kötéssel ellátva, tökéletesen megmenthetjük a jövő számára.

SASVÁRI DEZSŐ.

Könyvkötések árai a múlt század elején. Egy JANKOVICH MIKLÓS gyűjteményéből származó kéziratból került elő NEDŐTZY ANDRÁS budai könyvkötő ártáblája. Erről a kis papírszeletről meg tudjuk állapítani a JANKOVICH-gyűjtemény kötéseinek készítőjét, NEDŐTZYt pedig sok fennmaradt kitűnő munkája igazolja.

Egy egész pergament in-4° 3 forint 45 krajcár, in-8° 2 f., in-12° 1 f. 45 kr. Fél-pergament in-2° 3 f. 45 kr., negyedré 2 f. 30, s így tovább 1 f. 40 kr., 54 kr. Egész juhbőrbe kötve 5, 3, illetve 2 forint volt, in-12°-t azonban csak pergamentbe kötötték. Fél-juhbőr 3 f. 30 kr., 2 f. 30 kr., illetve 1 f. 45 kr. volt.

Fínomak és ízlésesek JANKOVICH zöld bőrkötései. Egy kötet in-2° 6 forintba, in-4° 4 forintba került; más alakúra NEDŐTZY nem tett ajánlatot. Viszont juhbőr in natura csak in-8° formátumban készült 1 f. 30 kr-ért.

Nagyon szépek a disznóbőrkötések, préselt díszítéssel. A JANKOVICH-könyvtárban találunk ilyen kötésű fóliókat és quartokat, de NEDŐTZY csak a fóliók árát adja meg: 10 forint. Ez volt a legdrágább kötés.

Igen drága volt az egész borjúbőr, ebbe csak nyolcadréteket kötöttek 3 forintért, ez a legdrágább in-8° kötés. Az árlap kelte: die 15a April. 1810.

SÁRKÁNY OSZKÁR.

A békés-bánati református egyházmegye Baráti Könyvtára. A *Magyar Könyvszemle* előző számában egy régi református egyházmegyei könyvtárról számoltunk be, a beregiről.¹ Most egy olyanról közlünk rövid ismertetést, amely még egyéves sincs: a *békés-bánati református egyházmegye Baráti Könyvtáráról*.²

A *Baráti Könyvtár* 1941 januárjában alakult meg egy egyházmegyei segédlelkész-konferencia alkalmával. A Könyvtár létesítésének gondolata az egyházmegye gyülekezeteit állandóan látogató missziói lelkésztől, SERES ZOLTÁNTól indult ki, aki azt tapasztalta, hogy még a legelevenebb érdeklődésű fiatal lelképászorok és segédlelkészek is úgyszólván el vannak zárva a legaktuálisabb teológiai, társadalmi és irodalmi problémák megismerésétől. Falujukból nehezen mozdulhatnak ki és — főleg a segédlelkészeknél — anyagi helyzetük is nagyon szűk korlátokat szab érdeklődésüknek. De mindezt nem számítva is, a maguk falusi elszigeteltségében élő fiatal lelkészeknek a tájékozódás

¹ *A beregi református egyházmegye könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1941. III. füzet.*

² *A Baráti Könyvtár alakítására és működésére vonatkozó adatokért ezúton mondok köszönetet SERES ZOLTÁN egyházmegyei missziói lelkésznek.*

is nehéz a mai szellemi élet rengetegében. Szükségesnek látszott tehát, hogy az egyetemesebb egyházi és nemzeti problémák felismerésére és megismerésére valamilyen szellemi közösség létesíttessék. Ezt legjobban egy egyházmegyei *Baráti Könyvtár* szervezésével vélték elérhetőnek.

A *Baráti Könyvtár* nyolc taggal alakult meg: egy gyülekezeti lelkész, öt segédlelkész, egy ügyvéd-főgondnok és mint a Könyvtár vezetője, az egyházmegyei missziói lelkész. A tagok abban állapodtak meg, hogy egyrészt *egyetemes keresztyén* problémákat, másrészt *magyar népi* kérdéseket tárgyaló könyveket szereznek be: tehát olyan műveket, amelyek a falusi lelkipásztoroknak segítséget nyújtanak a magyar nép körében végzett *pásztori* munkájukban.

A *Baráti Könyvtár* központja Szegeden van, SERES ZOLTÁN missziói lelkészénél. Ő őrzi a meglévő könyveket és a tagok ajánlatára vagy az ő javaslatának elfogadása alapján ő szerzi be az újakat. A könyvek a beszerzés sorrendjében kötetenként kurrens számat kapnak; ez a számuk állandó és igénylésnél csak a könyv számára kell hivatkozni.

Minden, a *Baráti Könyvtárral* kapcsolatos kérdésről *körlevelekben* értesíti a vezető a tagokat. Az első ilyen körlevél tíz pontban foglalta össze a *Baráti Könyvtár* szabályait. Ezek a következők:

1. Tagdíj havi 2 P. Fizetendő csekklapon, legkésőbb minden hó 4-ig.
2. Egyszerre a tag egy kötet könyvet kap olvasásra és azt két hétig tarthatja magánál.
3. Minden tag a hó 14-ig körlevélben megkapja a könyvek címét. A könyv a körlevélben feltüntetett sorszám szerint igényelhető.
4. A könyvigénylés a befizetési lapon jelentendő be, vagy levelezőlapon, de legkésőbb a hó 7-ig.
5. Könyvet az igénylés sorrendjében kap a tag, ezért ajánlatos legalább két cím bejelentése.
6. A tag köteles a nála lévő könyvet minden hó 15-én és 1-én továbbítani a körlevélben megadott címre. A portókötséget a küldő viseli.
7. Aki a tagdíjat idejében be nem küldi, vagy a könyvet határidőre nem továbbítja, fizet 50 fillér bírságot. A bírság felszólítás nélkül a legközelebbi tagdíjjal együtt fizetendő.
8. A tag, ha két hónappal hátralékban van, kilépettnek tekintik.
9. 1942-től minden év végén sorsolás útján legalább egy könyvet kap minden tag.
10. Vigyázz a könyvre! Gondosan csomagolj, mert a Tiéd is.

A tíz pont világosan beszél.

A körlevél tartalmazta a pontokon kívül a könyvállomány felsorolását — *tizenkét* kötet volt akkor — és az egyes könyvek továbbküldésének rendjét. A második körlevél (1941. III. 12.) már *huszon-*

négy kötet címét sorolja fel, mint amelyekből a tagok választhatnak, a harmadik pedig (1941. V. 15.) *harmincét*. Ez utóbbi, tekintettel a rendelkezésre álló könyvek bőségére, módosítja a *Baráti Könyvtár* eddigi kölcsönzési rendjét, mégpedig úgy, hogy a könyv kölcsönzési ideje korlátlanra válik és mindenki egyszerre két, esetleg három kötetet is tarthat magánál. Továbbküldés helyett mindenki a szegedi központból kapja a kívánt könyvet vagy könyveket és oda küldi is vissza őket. Új könyvet akkor kaphat a tag, ha a nála lévőt beküldte; mindig annyi újat kaphat, ahányat beküldött. A könyv beküldésével egyidejűleg közlendő a cserébe kívánt könyv száma, vagy a könyv címlapjához elhelyezett cédulán, vagy levelezőlapon.

A beszerzett harminc kötet jegyzékén végigtekintve, az eredetileg kitűzött célnak megfelelő műveket találjuk. *A világ magyar reformátusságának létkérdései*, MAKKAI SÁNDOR: *A magyar reformátusság egyházi élete*, MAKKAI SÁNDOR: *Magyar nevelés, magyar műveltség*, BARTUCZ LAJOS: *Fajkérdés, fajkutatás*, VERES PÉTER: *Mit ér az ember, ha magyar*, VERES PÉTER: *Az Alföld parasztsága*, KISS LAJOS: *A szegény ember élete*, ERDEI FERENC: *Parasztok*, NÉMETH LÁSZLÓ: *Szekfü Gyula*, NÉMETH LÁSZLÓ: *A minőség forradalma*, KODOLÁNYI JÁNOS: *Suomi títka*, SZABÓ DEZSŐ: *Az egész látóhatár* című munkái vannak meg például.

A *Baráti Könyvtár* adminisztrációja — a vezető közlése szerint — havonként nem vesz többet igénybe néhány óránál. A vezető egy füzetben tartja nyilván a kölcsönzéseket és igényléseket. Az adminisztráció *költségei* is minimálisak: a körlevelek előállítás (írógépi sokszorosítás) és portózása és a könyveknek a központból való kiküldése alkalmával szükséges postai viteldíja jelentik a költségeket. Így azután — ha csak a kezdő nyolc tagot vesszük is — a tagdíjából egy esztendőben 150 pengő körüli összeg fordítható könyvbeszerzésre. Persze, a vezető részéről nem kis lelkesedés és fáradságvállalás, a tagok részéről pedig nagy pontosság szükséges ahhoz, hogy a *Baráti Könyvtár* működése zavartalan és valóban a kitűzött célnak megfelelő legyen.

Bizonyára szaporodni fog e *Baráti Könyvtár* tagjainak száma és más egyházmegyék vagy egyéb hasonló közösségek is utánozni fogják a békés-bánátiak egészséges ötletét, hiszen csekély áldozatért bőséges ellenérték és szép eredmény lehetőségét rejti magában.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Lappangó könyvek. A közkönyvtárak polcain elhelyezett könyvek nem glédába állított könyvsorok, amelyeknek — a szemgyönyörködtetésére — szakadatlan mozdulatlanóságban kell állaniuk. Ellenkezőleg: az a céljuk, rendeltetésük, hogy mennél gyakrabban megbomoljanak, hogy mennél sűrűbben kiemeltessék közülük mennél

több könyv. A könyvek azért vannak számokkal ellátva, hogy a kiszolgáló altiszt a kutató kérésére, minden keresgélés nélkül, nyomban ki tudja húzni a sorból azt a kötetet, amelyre szükség van s használat után vissza tudja tenni a helyére. S ha pontosan tette vissza, a raktárban rend s a felügyelő tisztviselő lelkében nyugalom van. Ha azonban szórakozottságból rossz helyre osztotta be, s például a 152-es számot az 512-es, vagy 215-ös helyre dugta vissza, vagy akár más szaknak ugyanilyen számaira — ami elő szokott fordulni —, a könyv nem található; *lappang*, egy időre „elveszett”. Ezek az esetek nem gyakoriak, de ha előfordulnak, a felügyelő tisztviselőt nyugtalansággal töltik el. Különösen akkor, ha a legleleményesebb nyomozási módszerekkel sem tud a helyéről hiányzó könyvek nyomára akadni.

E sorok írására egy konkrét eset ad alkalmat. Az utolsó két évben az írók egy részének érdeklődése TOLNAI LAJOS felé fordult. Nemcsak könyvei, hanem újságokban megjelent írásai s a szerkesztésében megjelent *Irodalom* című folyóirat felé is. S e nyugtalan sorsú író írásművei egyik nyugtalanság után a másikat okozzák — legalábbis az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában. Rejtélyes és megfejthetetlennek látszó esetek ismétlődnek meg körülöttük.

Egyik legnagyobb élő írónk a mult év folyamán kereste a *Képes Családi Lapok* 1894-es évfolyamát, amelyben TOLNAI LAJOS-ról cikk és arckép jelent meg. A kötet (nagy negyedréta alakú, vaskos kötet) nem volt a helyén. A kutató közölte velünk, hogy néhány héttel **előtt** egy tanár használta a Hírlaptárban ezt a kötetet. Megkezdődött a szokásos házi nyomozás. A Hírlaptár vezetője lámpájával végigjárta a vasraktár emeleiteit, minden sötét zugát, minden egyes negyed-rétű kötet számát megnézve. A keresett kötet nem került elő. Megkérdeztettek az összes tisztviselők és altisztek — valamennyien kutattak, nyomoztak —, de hiába. Egy hónap múlva a regényíró újból jelentkezett. A *Képes Családi Lapok* még mindig nem volt a helyén. Bosszúsan távozott. Másnap a Hírlaptár vezetője újra nekilátott a kutatásnak s a keresett 1894-es kötet, melynek helye az előző napon még üres volt, már a helyén állott. Nyomban értesítette a regényíró, aki azonnal bejött a Hírlaptárba. Az a levél azonban, amelyen a TOLNAI-ról szóló cikk és róla készült arckép volt, ki volt tépve. Barbáru, otrombán, mint a kávéházban, mintha a csonkítónak csak egy pillanat állott volna rendelkezésére, hogy az ellenőrzés éberségét kijátszva, kézzel kiszakítsa a lapot, melyre nyilván a TOLNAI-arckép miatt volt szüksége. Kutatónk bosszúsan vette tudomásul e — valószínűleg pótolhatatlan — veszteséget, de részben megvigasztalódott

azzal, hogy megkapta a TOLNAI LAJOS szerkesztésében megjelent *Irodalom* (1886—1887) című folyóiratot.

A csonkítás, képmellékletek kiszakítása régi bűne a könyvtárlátogatók lelkiismeretlen rétegének. EÖTVÖS KÁROLY írja 1907-ben:

„[Rózsavölgyi] alakját és arcképét mellékletben közölte a „Pesti Divatlap“ egyik 1844-ik évi száma. Ez is eltűnt már a Nemzeti Múzeum példányából.“ (*Pesti Hírlap*, 1907. dec. 12. *Az élet alkonyán* című tárca.)

A könyvtáros is elég gyakran jön rá efféle hiányokra még a múzeumban is. Így például a *Minerva* I. (1922) évfolyamából ki van tépve HORVÁTH JÁNOS cikke: *A Petőfi-kérdés a magyar irodalomban*, — s az *Aurora* 1822-edik évfolyamából KATONA JÓZSEFnek egyetlen, életében megjelent verse: a *Vágyam*. E csonkításokat most, az elmúlt hetekben vették észre a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának tisztviselői. De térjünk vissza a TOLNAI-ügyre.

Fentemlített kutatóknak most újból szüksége volt az *Irodalomra*, melynek helyrajzi száma 152. Az *Irodalom* nem volt a helyén és — hiába volt minden kutatás, nem került elő. Reméljük, a *Képes Családi Lapok* rejtélyének analógiájára fog megoldódni ez a rejtély is, — de csonkítás nélkül.

A Szerkesztő Bizottság elnöksége nem azért adott felhatalmazást és megbízást e könyvtári riport megírására, hogy a *Magyar Könyvszemlét* érdekesebbé tegye, hanem azért, hogy a könyvtárakat figyelmeztesse arra a veszedelemre, amely a könyv-, hírlap-, folyóirat-anyagot időszerű, vagy az irodalmi, tudományos érdeklődés előterébe került kérdések kapcsán fenyegeti. Minden könyvtárnak vannak ugyan efféle tapasztalatai és mindenütt próbálnak védekezni az alkalmi csonkítók ellen, de a könyvtár maga, a könyvtárlátogatók és szakemberek támogatása nélkül tehetetlen a könyvbrigantikkal szemben. Ezért a könyvtárak felkérlik a könyvtárlátogató közönséget is, hogy ha ily irányú törekvéseket, visszaéléseket tapasztal, hozza a könyvtárvezetőség tudomására, amely természetesen nem gyanúsít senkit, de kénytelen gyanakodni és nyomozni a rábizott, akár ideiglenesen lappangó, akár véglegesen eltűnt könyvek után. Azt, hogy valaki megelőzőleg használta az elveszett könyvet, egy könyvtárigazgató sem tekinti gyanúoknak a kutatóval szemben, azt azonban, ha valaki közli a kitépott arckép hasonmását, anélkül, hogy a hivatalos könyvtári fényképezési laboratóriumban fényképet rendelt volna róla, vagy idézi az elveszett könyv (folyóirat) adatait (cikkeit), anélkül, hogy tudná bizonyítani, hogy más köz- vagy magánkönyvtári példányt használt volna, — kénytelen oly nyomnak tekinteni, amelyen haladva, a rejtélyes eltűnést kiderítheti.

A Hírlaptár reméli, hogy e sorok megjelenése után az *Irodalom* nem marad magánkézben, hanem visszakerül a helyére.*

De reméli külföldi új folyóirat-számok visszakerülését is, amelyek mint a *Magyar Könyvszemle* cserepéldányai érkeztek és — eltűntek. Hogy az új folyóiratszámok iránt van érdeklődés a tudósok között, az örvendetes. De azt a mohóságot, amellyel például a *Südostdeutsche Forschungen* legutóbbi számaira lecsapott az érdeklődő, lehetne kissé mérsékelni, legalábbis addig, amíg a katalógus-cédulán nyilvántartásba kerülnek. Helyes a tudományos érdeklődés és dícsérendő, de csak addig, amíg a könyvtár közhasznú munkájának nem megy a rovására.

TR. Z.

A betű, ír, könyv, szavak eredete. BÁRCZI GÉZA cz évben megjelent kitűnő és rég érzett hiányt pótoló művében, a *Magyar szófejtő szótárban* (1941) a *könyv* s a könyvvel kapcsolatos szavak eredetéről a következőket tudjuk meg:

A *betű* szó először a XV. században, a Münchener Kódexben fordul elő, de nyilván régebben is megvolt nyelvünkben, mert a melléknevi származéka, a *Betűs*, mint személynév 1211 táján és 1399-ben előfordul oklevelekben. Valamelyik török nyelvből kerülhetett a magyar nyelvbe, még a honfoglalás előtti időkben. Az újgúrban a magyar *betű* szónak az írásjelentésű *bitig* felel meg. Származéka, a *betűz* a XVII. század közepén, összetétele, a *betűszedő* szintén a XVII. század közepén fordul elő először.

Az *ír* ige először a XV. században, a Jókai-Kódexben fordul elő. Ez is török eredetű, még pedig valamelyik csuvasos jellegű török nyelvből került át hozzánk. A mai csuvas nyelvben megfelelője *sjyr*. Az *írás*, *irat* (festés), *iratos* a XV. században már szintén előfordulnak. Az *iromány* (1780), *irodalom* (1840), *irodalmár* (1873) nyelvújítási szavak.

A *könyv* első előfordulása is a XV. századra esik. Eredetét bizonytalannak mondja, de származhatott valamelyik török nyelvből; az újgúrban a *küin* szó azt jelenti, hogy könyvtekerics, a csuvas *konj* pedig a „szövet mintás része“. A *könyvtár* szó először 1782-ben, a *könyvtárnok* pedig 1787-ben fordul elő.

(CZUCZOR—FOGARASI szótára szerint a könyv gyöke a gömbölyűt vagy göngyöltet jelentő *köny*, lágyabban *göny*, melyből lett: *könyő* (s ebből: *könyű*, *könyv*, mint *enyű*, *enyv*...) E tulajdonságától vette nevét a latin *volumen*... A magyar könyvhöz hangra is ha-

* E cikk már ki volt szedve, amikor az *Irodalom* című folyóiratot a 251-es szám helyén — hol azelőtt hiába nyomoztunk — megtaláltuk.

sonló a sinai *kinán* (libri sectio) és *kinan* (glomerare = göngyölni); de hasonló hozzá a szláv *knich* és *kniga* is.

A *könyv* Cz. F. szerint: 1. több együvé fűzött vagy kötött papír, hártya- vagy pergamenlevelek, akár tisztán, akár beírva, vagy nyomtatva. 2. Azon tartalom, mely valamely könyvben írva vagy nyomtatva van. 3. Valamely írt vagy nyomtatott könyvnek egy-egy osztálya, vagy egyes könyvnek része. 4. A papírgyárakban és kereskedésekben a német „Buch“ utánzásából 24 v. 25 ívet tevő papírcsomag, mit azonban inkább konc-nak nevezünk.

A *nyom* ige ugor eredetű.) (t.)

ISMERTETÉSEK.

1. E. Berkovits, *Miniatori ungheresi nel „Dictionnaire des miniaturistes“*; Corvina 4 (1941). 255—281.

2. — — *Felice Petanzio Ragusino capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*; Corvina 3 (1940). 53—84.

3. — — *La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ferrara ed il rinascimento ungherese*; Corvina 4 (1941). 513—546.

Meg kell emlékeznünk BERKOVITS tanulmányairól, mert elég jelentős megállapításokkal gyarapítják a magyar kódex-kutatást; e mellett az olasz-magyar kultúrkapcsolatok ápolására hivatott kitűnő folyóiratban, a *Corvinában* jelennek meg tanulmányai és így európai publicitásra tesznek szert.

1. B. legjelentősebb tanulmányának tartom épp az európai nyilvánosság szempontjából az első helyen említettet. B. ebben tüzetes kritika tárgyává teszi AESCHLIMANNnak: *Dictionnaire des miniaturistes du moyen âge et de la renaissance dans les différentes contrées de l'Europe* (Milano, 1940) című művét. Mivel a külföld felé középkori miniatura-festészetünket, könyvkultúránkat az ilyen mű ismerteti meg, fontos a vele való leszámolás. GÁBRIEL ASZTRIK után (MKSzle 1941, 94—96) alaposan végzi el ezt a számonkérő kiigazítást és pótlást a szerző. A másolókat és betűfestőket nem veszi figyelembe, csak a miniátorokat. A következőket tárgyalja: 1. a karthauzi szerzetes, KONRÁD, Menedékszirt perjele a XIV. sz.-ban, 1307—1310 között. 2. Nagy Lajos ideje alatt MEGGYESI MIKLÓST említi, kinek JAKUBOVICH EMIL egykor a képes krónika festését tulajdonította. 3. HENRICUS STEPHANI, csukárdi plébános 1377. 4. MARTINUS OPIFEX, Zsigmond miniatúra, 5. MISKOLCZI LÁSZLÓ missale-író 1394-ben. 6. A XIV. sz. végéről TEMLINUS TAMÁS, 7. NAGYSZOMBATI MIHÁLY pozsonyi kanonok 1403-ban. 8. VÁCI JÁNOS 1423-ban, aki aranyműves céhnek használatára egy liturgikus könyvet szerkesztett és írt: a céh pátronusának B. Eligius és nem Egidiusnak officiumát, miséjét és néhány misét — nem pedig, mint B. mondja, a céh statutumait. 9. Ugyanebből az évből való LIBETBÁNYAI MAGYAR PÉTER két kódexe. 10. KASSAI PÉTER 1425. 11. GOBIL BÁLINT Selmecbányáról (1432) való miniatort megemlíti AESCHLIMANN; B. méltán utasítja vissza az állítást, mintha

külön szlovák miniaturfestészet lett volna. 12. Helyesen igazítja ki AESCHLIMANNT, hogy HALBGEBACHSEN HENRIK nagysinki rektor misc-könyve nem veszett el, hanem megvan a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban.

MÁTYÁS korából való: 13. BLANDIUS, 14. FRANCISCUS DE CASTELLO ITHALICO MEDIOLANO; itt kiigazítja AESCHLIMANNT, hogy a Kálmáncsehi-breviárium nem antikvárius kezén, hanem a Nemzeti Múzeumban van; nem ad azonban bibliografiát, holott éppen külföldön ismerik. JOÓ TIBOR (MKSzle 1939, 183—185). 15. FELICE PETANZIO RAGUSINO, 16. majd GIOVANNI ANTONIO CATTANEO, madoccai apát, kit háromszor említ meg AESCHLIMANN, B. hivatkozik tanulmányára, melyben bebizonyította, hogy a párizsi Cassianus-kódexnek FELICE RAGUSINO a művésze. 17. FRANCESCO DI LORENZO ROSSELLI, kinek budai működéséből nem maradt reánk kódex. 18. JÁNOS diák, 19. VÁCI PÁL domonkosokat helyesen említi AESCHLIMANN is. 20. HAN JÁNOS kanonok az 1480-as években liturgikus kódexeinek miniatúra. 21. FÁNCSY ANTAL 1489.

II. ULÁSZLÓ idejéből felsorolja a következőket: 22. ESZTERGAMI JÁNOS, 23. KÓHALMI MIHÁLY, 24. BLUTFOGEL BOLDIZSÁR besztercei domonkos, 25. LOSSAI PÉTER, 26. HOFFMANN JAKAB. 27. Az olasz származású BARTA és BERNARDO. 28. FILIPECZ JÁNOS váradi püspököt megemlíti, helyesen, mint miniatort is, mert mikor lemondott a püspöki méltóságról, csakugyan másolt és illuminált kódexeket is. 29. F. M. kezdbetűjű pálos, 1513-ban KINIZSINÉ imakönyvének írója.

II. LAJOS korából elsőnek említi 30. az ERDŐDY—BAKÓCZ-kódexek anoním-művészt, ki a zágrábi könyvtár ERDŐDY SIMON és TOPUSZKÓ GYÖRGY misc-könyvét, valamint az esztergomi könyvtár kétkötetes BAKÓCZ-graduáléját illuminálta. A bibliografiát nagyfontosságú művel kell kiegészíteni: KNIEWALD K.: *Misal čazmanskog prepošta Jurja Topusko i zagrebački biskupa Šimuna Erdődy*. (Zagreb, 1940). KNIEWALD JULIUS CLOVIUST jelöli meg művészként. 31. DESIDERIUS Olaszországból jött címerlevélfestő. 32. FÖRGÁCH PÁL pannonhalmi bencés (1516) evangelistarium írója és festője. 33. BESSENYEI MIHÁLY ferences kódex-író és festő. 34. GARAY PÁL domonkos 1532-ben a *Kriza-kódex* festője, AESCHLIMANN is említi. 35. OLÁH MIKLÓS I. K. kezdbetűs illuminátora a *Bakócz-graduale* félbenmaradt miniatúrjeit folytatta. 36. Csak név szerint ismerjük PESTI JÁNOST (Hans priefmalcr von Pescht, † 1525); JÁNOS és JAKAB miniatúrokat. B. szerint JULIUS CLOVIUS, kit AESCHLIMANN is ismer, magyarországi munkája nem maradt fenn; KNIEWALD idevágó megállapításai még vizsgálatra szorulnak.

2. A második helyen álló tanulmányában B. elfogadja a FLORIO BANFI által 1938-ban bizonyított tételt, hogy FELICE RAGUSINO és

FELICE PETANZIO egy és ugyanazon személy. Ismerteti életét ennek a raguzai miniator-művésznek, ki a könyvnyomtatás föltalálásának idején Mátyás udvarában a renaissance könyvdíszítésnek egyik főirányítója volt. 1470—1490 között a könyvtár praefectusa volt; Mátyás halála után diplomáciai kiküldetéseket járt Rodus-szigetén, Franciaországban, Velencében, Spanyolországban, Raguzában, Konstantinápolyban. 1502-ben II. Ulászlónak emlékiratot adott át: „*Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam*“: ez csak húsz évvel halála után jelenhetett meg. Sajnos, nem tudta diplomata minőségében sem pipogya urát, sem Európát meggyőzni arról, hogy a törököt saját földjén kell megtámadni, defenzíva helyett. Nem eléggé méltányolt művészi munkássága emlékeiül B. kimutatja: 1. a *Genealogia Turcarum Imperatorum* (Nemz. Múzeum; c. l. m. ae. 378) kódexét. 2. A nürnbergi „*Historia Turcica*“. 3. FILIPECZ (PRUISZ) JÁNOS nagyváradi püspök pontifikáléja Esztergomban; erre vonatkozó megállapításait magamévá tettem (*Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai*. Pannonhalmi főapátságai főiskola Évkönyve 1941.). 4. A *Trapezuntius-kódex* (c. l. m. ae. 428). 5. A bécsi *Ptolemaeus-kódex*. 6. Legfontosabb, hogy a párizsi *Cassianus-(Corvin)-kódex* művésze gyanánt is FELICE-t, nem pedig a madocsai apátot ismerjük meg.

3. Harmadik tanulmányában B. az olasz közönség részére ismerteti Mátyás király humanista udvarának könyvművészetét, kellően kiemelve VITÉZ JÁNOS és JANUS PANNONIUS szerepét. Az udvari miniátorok közül legtűzetesebben (539—542) FRANCISCUS DE CASTELLO ITHALICO MEDIOLANOT ismerteti, ki formákban és kifejezésmódban ferrarai mintákat követ, egyéni színezésű technikával.

Mindhárom tanulmányban egy technikai dolog hiányát kifogásolom: nagyon ritkán teszi ki, mint annyian mások, a kódexek könyvtárjelzetét Helyesen, még a régi jelzetet is (zárójelben) ki kellene írni; gondolni kell a kezdők nehézségeire és arra, hogy évek múlva mindig nehezebben olvasható a pontatlan jelzésektől hemzsegó tanulmány.

RADÓ POLIKÁRP.

B. dr. Szollás Ella, dr. Droszt Olga, dr. Mokcsay Júlia: *Magyar Könyvészet 1937*. A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosítóvállalatok 1937. évi kötelespéldányszolgáltatása és nyomtatványok (könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1940. 609 l.

Hatalmas kötet fekszik előttem azzal a rendeltetéssel, hogy beszámolót írjak róla szakembereknek. Megvallom, a feladatot nehéznek találtam, mert nem könnyű egy ilyen rendkívül fontos bibliográfiai munka szellemi technikájáról igazságos ítéletet mondani és egyúttal tájékoztatást adni a nemzet egy egészévi irodalmi termelésének

irányairól és színvonaláról. Amikor a kitűzött feladat megoldása érdekében áttanulmányoztam a kötetet, a magyar szellemi termelésnek egy oly hatalmas áradatával találtam szemben magamat, amely világossá tette előttem, hogy annak teljes és kimerítő analízise rendkívüli munkát igényelne és eredménye messze túlhaladná egy könyvismertetés kereteit. A cél csábító ugyan, mert misem volna érdekesebb, mint egy nemzet irodalmi termeléséből annak szellemi élettanához megállapításokat tenni és azokat leszögezni, amihez már maga a címeknek a gyűjteménye is elegendő indítékot ad. Minthogy az elmélyedéshez idő, az eredmények közléséhez elegendő hely nincs, feladatomat kénytelen voltam leszállítani és csupán néhány megjegyzésre, gondolatra szorítkozni, melyek a magyar nemzeti bibliográfia további tökéletesítéséhez egy-két mozaikkal esetleg hozzá fognak járulni. A nemzeti bibliográfia minél tökéletesebb, minél használhatóbb formára való emelése ugyanis nemcsak azért elérendő cél, hogy ezzel bizonyítsuk a nemzet szellemi színvonalának fokát és egyes évek termelésének összehasonlításával ennek a foknak állandó, vagy változó hatások alatt beálló fel- vagy lefelé irányuló ingadozását, hanem azért is, mert a helyesen szerkesztett bibliográfia segítségével erőteljesen támogatjuk az író, a kutató, a tudóst termelőmunkájában. Oly tény ez, mely további bizonyítást nem igényel.

Mindenki tehát, akinek akár egyéni érdeke, akár magasabb nemzeti szempontból szívügye a nemzeti bibliográfia, csak a legnagyobb meglepéssel veheti a kezébe a *Magyar Könyvészet* második kötetét, mint bizonyítékát annak a törekvésnek, hogy hazánk szellemi életének évről-évre megújuló seregszemléjét arra leginkább hivatott szakemberei állítsák össze.

Mindamellett nem mellőzhető néhány megjegyzés a mű szerkesztési technikájáról. Ilyeneket az első kötet bírálója, TRÓCSÁNYI GYÖRGY is felsorolt már a *Magyar Könyvszemle* 1940. évi 3. füzetében közölt bírálatában. Kétségtelen szépséghibául kell újból leszögeznünk, hogy a mű lényege, a könyvjegyzék ezúttal sem került az első helyre. Logikus, hogy a könyvjegyzéket a hírlap- és folyóiratjegyzéknek, ezt pedig a nyomdák jegyzékének kell követnie. Egyébként megállapíthatjuk, hogy ez a két kiegészítő rész ezúttal is igen használható és értékes felvilágosításokat, statisztikai tájékoztatásokat nyújt a maga tárgyáról. Szükségesnek tartom e helyütt kiemelni és hangsúlyozni mindkét cikknek azt a panaszát, amely a kötelempéldányok hiányos beszolgáltatására és a késedelmes adatszolgáltatásra vonatkozik. Oly anomália ez, amelynek minden rendelkezésre álló eszközzel való megszüntetése teszi csak lehetővé a bibliográfiai munkálatok precíz keresztülvitelét, ami a nemzeti kultúrának valóban nagy érdeke.

Mindaddig, míg ez a helyzet fennáll, nem is várható, hogy a nemzeti bibliográfia idejében, a lehető legkisebb késedelemmel készülhessen el. Rendkívül fontos ugyanis, hogy a nemzeti bibliográfia az év lezárása után mihamarabb az érdeklődők rendelkezésére álljon. Ki kell zárunk azt a lehetőséget, hogy 3—4 éves késedelem állhasson be. Korunknak egyik jellemző tulajdonsága ugyanis az élet minden területén mutatkozó tempógyorsulás, ami a szellemi termékek nagyrésznének gyors elévülését is magával hozza. Így a késedelmes közlés a kutató számára a bibliográfiai adatok értékcsökkenését, esetleg teljes elértéktelenedését vonja maga után. Aránylag rövid idő alatt változó irányú problémáink, vagy hirtelen felmerülő új problémák gyors kapcsolást kívánnak nemcsak a publicisztika, hanem a nagyobb elmélyedést, komoly forrástanulmányokat igénylő kvalitásmunka terén is, mert hiszen tudvalévő, hogy ma a kultúrállamokban mindezek elvégzésére központilag irányított munkaszervezetek, munkaközösségek és intézmények működnek a szellemi termelés gyorsítása érdekében. Elsőrendű érdek tehát, hogy az íróknak, tudósoknak, anyaggyűjtőknek olyan könyvészeti segédeszközök álljanak rendelkezésére, amelyek megbízhatóan, kimerítően és a leggyorsabban tájékoztatják a feldolgozandó tárgy irodalmáról. Ez a kíváncsi elsősorban illeti a nemzeti bibliográfiát, amely alapját kell, hogy képezze minden további könyvészeti munkának, így a szakbibliográfiák összeállításának is.

Az említett két kiegészítő részen kívül nagy fontossága volna szerintem a bibliográfia összeállításával egyidejűen elkészíthető könyvtermelési statisztikának is, amely a hivatalosan, tehát legteljesebben összeállított könyvészet adatai alapján készülve módot ad arra, hogy változatos és részletes statisztikai kombinációk segítségével tájékoztasson a könyvtermelés mennyiségi viszonyainak alakulásáról. Ha pedig így lehetővé válna a korábbi évek adataival való összehasonlítás, a változó számok útmutatása alapján képet kaphatunk az érdeklődés irányainak, a nemzet problémáinak változásairól.

Ami magát a mű lényeges részét, a könyvjegyzéket illeti, kétségkívül igen nagy nyeresége ez művelődésünknek, különösen, ha a folyamatban lévő munkálatok révén kitöltődik az 1910 óta fennállott üres és helyreáll a folytonosság. De nemcsak hogy nem szabad megállnunk a megkezdett úton, PETRIK és más bibliográfusok nagy művét nemcsak folytatnunk, de tökéletesítenünk is kell. Ideálisnak azt tartanám, ha az egyszerű betűrendes rendszert odáig fejlesztenők és szerveznők át, hogy a nemzeti bibliográfiában a kutató az őt érdeklő anyagot a legkevesebb idővesztéssel találhassa fel. Erre legalkalmasabb, ha nem is a legkönnyebb, szerintem az ú. n. keresztbibliográfia mód-

szereinek alkalmazása, amelynek legművészebb és legszellemesebb keresztülvitelét a párizsi HACHETTE-cég kiadásában megjelenő bibliográfiai évkönyvben találtam meg. Ez a „Biblio“ címen megjelenő kiadvány a Franciaországban és külföldön bárhol megjelenő francia nyelvű művek katalógusa, lényegében a francia nemzeti bibliográfia. Az általa választott szótár-katalógus forma, amelyet szigorúan tudományos rendszerrel, gondossággal és részletességgel alkalmaztak, valóban az egyedül alkalmas arra, hogy a bibliográfiát a dokumentáció színvonalára emelje és így valósággal tudományos munkává avassa. Anélkül, hogy ennek a kitűnő szakemberek által szerkesztett és a közönségnek a lehető legrövidebb idő alatt rendelkezésre bocsátott műnek a részletezésébe belemennék, csak röviden jelzem, hogy minden egyes mű a következő csoportokban fordul elő: 1. a szerző, valamint a címben szereplő minden egyes név (szerzőtársak, magyarázó, fordító stb.), 2. a cím első értelmes szava és 3. sokféle kombinációban összeállított vezér- vagy rendszavak és fogalmak alatt. Egyesíti a betűrendes szerzői és címkatalógust a szakkatalógussal, amelyhez még a földrajzi katalógus is járul. Mindezt természetesen az utalások nyújtotta könnyítések és a nyomdatechnika lehetőségeinek legbrilliansabb kihasználásával. A betűrendes és a szakkatalógusnak ez a mesteri egyesítése, amely a bibliográfiát az irodalmi alkotások címeit konzerváló művön felül a kutató számára tudományos művé, sőt a szakértőnek valóban érdekes olvasmányává teszi, természetesen nem lehet egyetlen ember munkája, hanem csak szakértők kollektív összeműködésének eredménye.

Az a körülmény, hogy a műben nélkülöznünk kell mind a részletes könyvstatisztikát, mind a tárgyak szerinti csoportosítást, de még a tárgymutatót is, nagyon megnehezíti azt a feladatot, hogy valamilyen képet adjunk az év szellemi termelésének legalább a főirányairól, hogy rávilágítsunk a nemzetet irodalmilag is foglalkoztató problémákra, de egyúttal jelzi azt a nehézséget is, amelyet az egyéni érdeklődőre, kutatóra nézve jelent, aki individuális tárgyára nézve kívánna könyvészeti felvilágosítást nyerni. Ha ezen a tervbevett öt éves ciklusos szakkibliográfia kívánna segíteni, úgy ezzel szemben is fennál a nagy időbeli távolság által előidézett nehézség. Véleményem szerint — ismétlem — csak a kombinált bibliográfia a helyes, amely rövid ciklusok lezárása után jut kézbe és éppúgy használható a szakember, mint a könyvkereskedők számára.

Ennek a nehézségnek ellenére kísérletet teszek arra, hogy röviden jelezzem azokat a tárgyakat, szakokat, amelyek valamilyen tárgyi vagy formai oknál fogva magukra vonják a figyelmet. Itt azonnal rátérhetünk arra a jelenségre, hogy különösen a természet- és főként

az orvostudományi irodalom nagyszámú különlenyomattal van képviselve. Felmerül itt az a kérdés, hogy vajjon helyes-e ezeket ugyanúgy kezelni, mint a nagyobb terjedelmű, egy-, sőt többkötetes munkákat. Anélkül, hogy az érték és terjedelem problémájára kitérnék, a bibliográfia technikája szempontjából helyesebbnek tartanám, ha ezeket tipográfiailag is elkülönítenők, ha már bent kell maradniok. Ezek lényegükben ugyanis inkább a folyóiratirodalom keretébe tartoznak nagyrészen és egy — ugyancsak kívánatos — rendszeres folyóirat bibliográfia kiadása esetén teljesen kikapcsolhatók is volnának, mert ennek keretében a különlenyomat-jelleg is jelezhető volna.

Egyébként tárgyi szempontból, míg a természettudományok általán kevéssé vannak kitéve a kor változó irányú érdeklődésének, addig az orvostudomány — mint e kötetből is megállapítható — különösen szociális, tehát közegészségügyi vonatkozásaiban erősen tért hódít. Egyke, anya- és csecsemővédelem, védőnők, gümőkór és nemibetegségek elleni küzdelem, iskolaegészségügy, néptáplálkozás, egészségügyi közigazgatás, tehát mindaz, ami a nemzettest egészségügyi javítását és védelmét célozza, erősen van képviselve. Ezen a ponton széles érintkezési felülete van az ugyancsak jelentős számban képviselt szociálpolitikával, a népesedéspolitikával, a munkáskérdés részleteivel, társadalombiztosítással stb. A politikai, gazdasági és kulturális problémákkal foglalkozó irodalom terén két vezető szempont emelkedik ki: az egyik a világszerte és így hazánkban is jelentkező válság megállapítása, a másik a javítás, a reform problémája. De széles vonalon jelentkeznek a világnézeti alapokra helyezkedett politikai pártok programjaikkal, már forradalmi átalakulást hirdető propagandairataikkal. Ezek kapcsán több művel látjuk képviselve a faji nacionalizmus és a zsidókérdés problémáját. Többen foglalkoznak a nemzeti hivatástudat elemzésével és hirdetésével. Az átszervezés, az organizáció minél tökéletesebb és hathatós keresztülvétel — nemcsak társadalmi és politikai vonatkozásban — hirdeti számos munka. Az autarkia, az államok egymástól való elzárkózásának mind erősebb előtérbelépésével szükségessé vált az egész gazdasági politika, a termelés átalakítása, a mezőgazdaság és az ipar mind racionálisabb kihasználása, a nemzeti tőkeképződés hathatós előmozdítása. Az ide tartozó szervezeti és ezzel szorosan kapcsolódó tudományos problémákról számos munka tudósít. Ezen a téren erős érintkezési felületek vannak a természettudomány egyes ágaival és a műszaki tudományokkal. Földreform, telepítés és parasztkérdés, mint a nemzettörzs erősítésére irányuló törekvés sok író foglalkoztat, közöttük a nevezetesekké vált agrárszociográfusokat. Jelentős alkotásokkal van képviselve a magyar politikai élet két sarkalatos problémája, az akkor

még a megvalósulás felé meg nem indult revízió és a kisebbségi kérdés, amelyeknek politikai és jogi vonatkozásait több tudományos intézet vizsgálja, eredményeit kiadványaikban közlik. A jogtudomány hírneves művelői számos munkában ismertetik a jogtudomány minden ágát, de középponti probléma ez évben a magyar közjogban beállott változás, a kormányzói jogkör újabb szabályozása, a mentelmi-jog, a választójog; többen foglalkoznak az idegen jogrendszerek ismertetésével. A történelmi tudományoknak csaknem valamennyi ága intenzív művelés alatt áll; feltűnő, de érthető az érdeklődésnek a társadalom- és gazdaságtörténet felé fordulása. Az új és legújabb kor történetével foglalkozó művek, több kisebb magyar történelem idegennyelvű fordítása, történelmünk külpolitikai vonatkozásainak tárgyalásai, több forráskiadás és főként számos helytörténeti munka jellemzi a történelmi irodalmat. Utóbbival párhuzamosan a földrajz, tudományában sok helyrajzi munka, városok és falvak földrajzi leírása, település-földrajz, helynévkutató munka jelent meg, mint eredménye annak a felismerésnek, mennyire fontos az új eredmények létrehozatala szempontjából a részletkutatás. A népben rejlő értékek felkutatásának vágya fellendítette a néprajz tudományát is, amely különösen a zenei folklóre terén hozott figyelemreméltó alkotásokat. A vallásos irodalom jelentékeny eredményei a világnézeti harc kapcsán jelentőssé vált vallásvédő és erkölcsnemesítő iratok. Külön kiemelést érdemelnek az egyetemi intézetek és szemináriumok fiatal és az egyetemek barátai egyesületeinek idősebb tudósai tollából származó kiváló értékű munkák, az elméleti és gyakorlati tudományok minden teréről. Nemzetvédelmi és kultúrpolitikai szempontból öröndetes jelenségként regisztráljuk azt a jelenséget, hogy számos, hazánkat ismertető munka jelent meg idegen nyelven, közöttük jelentékeny azoknak a száma, amelyek a magyar művelődés idegen kapcsolatait tárgyalják. Amidőn megállapíthatjuk, hogy mindezekon kívül alig van olyan tudományos ismeretág, művészet stb., amely nem talált volna magyar művelőre, utolsóul, de nem mint legkevésbé fontosról teszünk említést a szépirodalomról. A szépirodalom ezúttal is a legmagasabb százalékszámot éri el az irodalmi alkotások sorában. Hatása, mint ismeretes, a legnagyobb a tömegekre. Ennek részletes vizsgálata kívül esik e cikk keretein, de nem mellőzhető annak a jelenségnek a leszögezése, hogy ezúttal is nagymértékben vonult fel a ponyva, a filléres irodalom. Pusztító, lélekmérgező hatásának ellen-súlyozása egyik főgondját kell, hogy alkossa irodalmi kultúrpolitikánknak. A bibliográfia természetesen nem térhet ki regisztrálása elől, sőt számon kell tartania burjánzását, az analitikusnak azonban

figyelemmel kell lennie az ellene harcbavitt „nemes“ ponyvára, amelynek több példájával találkozhatunk a nemzeti könyvészetben.

Íme, csak egy rövid és hézagos szemle is megmutatja, hogy nemzeti könyvészetünk néma sorai mögött változó, gondokkal és küzdelmekkel teljes korunknak minő dokumentumait őrizzük meg eljövendő századok számára. Ez a fontos feladat a nemzet szellemi életének le-
rögzítőjét, a bibliográfust kell, hogy kötelezze és lelkesítse a minél tökéletesebb munkára. Az előttünk fekvő munka jó munka, a benne fekvő hatalmas teljesítményt csak köszönettel és hálával fogadjuk, de az a felfogásom, a nemzeti bibliográfia, egy nemzet szellemi alkotásainak beszámolója terén a legjobbat is csak elég jónak ítéelhetjük. Meggyőződésöm azonban, hogy bízva ma már nagyszámú, kitűnően képzett bibliográfusunk és a segítségükre, rendelkezésükre álló szakemberek szaklelkesezésében, remélhetjük, hogy hivatott vezetők mellett hamarosan el fogjuk érni az ezen a téren is be- és kifelé kívánatos optimális teljesítményt.

NIKLAY PÉTER.

Deutsches Wissenschaftliches Institut Budapest. *Katalog der wissenschaftlichen Bibliothek.* I. Stand vom 1. August 1941. Budapest, (1941, Egyetemi ny.) 119 (3) l. 8°.

A budapesti Német Tudományos Intézet féléves fennállása óta összeállította tudományos kézikönyvtárát, amelynek jegyzékét nemrégiben tette közzé. A könyvtár célja a szellemtudományok területén a magyar és német tudományos kutatás kapcsolatainak előmozdítása. Anyagának kiválogatásában is ez a szempont érvényesült. A jegyzék szakok szerint, huszonnégy csoportban s az egyes szakokon belül betűrendben sorolja fel a könyvtár állományát: általános művek (lexikonok, életrajzgyűjtemények, könyvészet), hittudomány (keresztény hitfelekezetek), bölcsélet, lélektan és neveléstudomány, általános politika és társadalomtudomány, fajismeret és örökléstan, néprajz, őstörténet és germán őskor, általános népismeret, világtörténet és történelmi folyóiratok, ókori történet, német történelem a világháborúig, a világháború és a jelenkor története, nemzeti szocializmus, földrajz, nyelvészet, irodalomtudomány, gyűjteményes kiadványok (egyes német írók kritikai kiadásai), szépirodalom (e részt itt nem közlik, ld. a kölcsönkönyvtár külön jegyzékében), művészet, közgazdaság, természettudományok és orvostudomány (csak általános vagy történelmi fel-
dolgozások), jogtudomány, magyarság és Délkelet-Európa.

Egy futó pillantás a szakcsoportokra mindenkit meggyőzhet arról, hogy a könyvtár tágabb értelemben véve a szellemi tudományok kutatóit kívánja szolgálni, s anyagából szándékosan mellőzi a ter-

mészettudományokat, illetőleg ezek közül csak olyan műveket vesz fel, amelyek az előbbi kutatókör munkáját is támogathatják.

Az ügyesen egybeválogatott anyag mindazt magában foglalja, ami egy ilyen jellegű, korszerű kézikönyvtárban nélkülözhetetlen. Különösen az utolsó száz esztendő német tudományos irodalmának klasszikus alkotásaiból hordott össze az Intézet jelentős együttest. A szakcsoportosítás s azon belül pedig a felsorolt legújabb munkák a jelenkori német tudományos kutatás irányvonalára is élénken rávilágítanak. Hirtelenjében talán csak a legutolsó csoport látszik kissé hevenyészve, találmásra összeállítottnak. Egyes kérdések teljes anyagának vagy éppen egy-egy részletkérdésre vonatkozó művek összegyűjtésére nem törekedtek. Ez a könyvtárnak nem is lehetett célja, de az Intézet nem zárkózik el — amennyiben módja van rá —, hogy a kutatók speciális kéréseit teljesítse. Valószínű, hogy az Intézethez leggyakrabban olyan könyvekért fordulnak majd, amelyek más hazai könyvtárban vagy nincsenek meg vagy legalább is nehezen hozzáférhetők. Erre az Intézetnek — ha talán eddig nem vette volna kellőképpen figyelembe — feltétlenül számítani kell. A könyvtár jövő fejlődését is ez fogja megszabni. Lesznek szakok vagy azokon belül egyes ágak, amelyek túlnőnek majd a „kézikönyvtár“ keretein. A Német Tudományos Intézet könyvtára azonban akkor teljesíti igazán hivatását, ha a Magyarországon nehezen megszerezhető munkákkal siet a magyar kutatók segítségére.

Örömmel üdvözljük, hogy erre most kivételesen kedvező alkalm nyílik s a magyar tudományos kutatásnak bővebb lehetősége kínálkozik a német eredmények figyelemmel kísérésére és ezáltal sok tekintetben a német kutatásokat is támogatja, kiegészítheti, vitás kérdésekben a megoldás útját egyengetheti. Az együttműködés mindkét fél számára csak haszonnal járhat.

VARJAS BÉLA.

Jelentés a Hallei Egyetemi Magyar és Délkelet európai Egyházi Kutatóállomás működésének első szakaszáról. 1938. május 15—1940. március 31. Beterjeszti dr. Bucsay Mihály, a Kutatóállomás volt vezetője. Szlováknyelvű kivonattal. Budapest, 1941. 22 lap. (A Középdunai Protestantizmus Könyvtára. A) sorozat, 2. kötet)¹

Az 1938 májusában létrehívott Hallei Egyetemi Magyar és Délkelet európai Egyházi Kutatóállomás (*Forschungsstelle für Kirchen-*

¹ A Jelentés német nyelven az *Ungarische Jahrbücher* 1940. évi 3. füzetében 338—348. lapokon jelent meg ezzel a címmel: *Die Forschungsstelle für Kirchenkunde Südosteuropas, besonders Ungarns, an der Theologischen Fakultät der Universität Halle-Wittenberg.*

kunde Südosteuropas, besonders Ungarns, an der Theologischen Fakultät der Martin Luther Universität Halle—Wittenberg) hivatalosan megállapított feladatai közé 1. a németországi és magyarországi teológiai tudományos munkálkodás közti közvetítés, 2. a délkelet európai, elsősorban magyarországi evangéliumi egyházak multjának és jelenének tudományos kutatása, 3. az egyetemi *Teológiai Szeminárium* megbízásából és annak keretén belül a délkelet európai egyházakkal kapcsolatos előadások tartása, 4. a Halléban tanuló magyar teológusok gondozása tartoznak. E feladat betöltését célzó működés első szakaszáról számol be a Kutatóállomás első vezetőjének, dr. BUCSAY MIHÁLYNAK *Jelentése*.

A *Jelentés* természetesen a működésről való jelentéstétel előtt a Kutatóállomás felállításának előzményeit sorolja fel, egy ilyen intézmény szükségességének indokait adja elő és a Kutatóállomás megszervezéséről számol be. Ezután következik a Kutatóállomás működésének első szakaszáról való tulajdonképeni jelentéstétel. Sorra kerülnek a Kutatóállomás keretében tartott egyetemi előadások, gyakorlatok, a kutatómunka, adatszolgáltatás, a magyar lelkész-növendékek gondozása és a hallei magyar „Baráti Kör“ munkája.

A *Magyar Könyvszemlélet* a *Jelentés* VI. pontja, *A további kutatómunka eszközeinek megteremtése*, érdeklí közélebről. Itt ugyanis a nevezetes KASSAI-féle *Hallei Magyar Könyvtár*ról és a Kutatóállomás kiadványsorozatáról számol be a jelentésttevő. Az előzmények előadása során megtudjuk, hogy már a XVI. és XVII. században volt a wittenbergi magyar diákoknak könyvgyűjteményük. A mai *Hallei Magyar Könyvtár* alapját azonban a magyar exuláns professzor, KASSAI MICHAELIS GYÖRGY vetette meg saját könyvtárának az egyetem magyar hallgatói részére való ajándékozásával. Az akkori (a XVIII. század első harmada) kétezres állomány háromezerre növekedett 1890-re, midőn a könyvek gondozását a *hallei egyetemi könyvtár* vette át. Ma a könyvek az egyetemi könyvtár egyik tisztviselőjének felügyelete alatt állanak, aki ezért a „Hallei Magyar Könyvtár első kusztosza“ címet viseli. A *Hallei Magyar Egylet* tagjai közül kerül ki a *második kusztosz*, ennek azonban a könyvek kezelését illetőleg érdemleges befolyása nincsen.

A könyvállomány felújítása az 1860—61-ben TORKOS és RAPHA-NIDES diákkusztoszok által készített katalógus alapján történt. A TORKOS-féle rendszerezés a könyveket és kéziratokat nyolc tárgyi főcsoportba és ezeken belül alcsoportokba osztotta. A főcsoportok: I. *Teológia* (A) Szentírásmagyarázat, B) Történeti teológia, C) Rendszeres teológia, D) Gyakorlati teológia), II. *Történettudomány*, III. *Nyelvtudomány és szépirodalom* (A) Nyelvtudomány, B) Szépiroda-

lom), IV. Bölcelet és jogtudomány (A) Bölcelet, B) Jogtudomány), V. Természettudomány, VI. Vegyes művek (Kolligátumok), VII. Kéziratok, VIII. Hazai nyelven írt munkák (A) Magyar nyelvűek, B) Szlávnyelvűek). A folióalakú katalógus eredetileg is házi használatra és meglehetősen szakképzettség nélkül készült, úgyhogy végtére is inkább csak leltárnak tekinthető; sőt ebből a szempontból sem kifogástalanul pontos.

A *Hallei Magyar Könyvtár* anyagának katalogizálási munkáját 1900-ban dr. REINHOLD HENRIK első kusztosz kezdte meg és végzett e tekintetben kiváló munkát. A VI. főcsoport anyagának egy részét leszámítva felvette cédulákra az egész állományt két példányban. Egyik abc-rendben állított össze — ezt 1914-ben beolvastották az egyetemi könyvtár betűrendes összkatalógusába —, a másik, helyrajzi számszerinti összeállítás, a könyvállomány mai helyrajzi katalógusa. Az anyagnak különálló betűrendes katalógusa nincs, szakkatalógus pedig még egyáltalában nem készült, használhatósága tehát ezidő szerint meglehetősen korlátozott. BUCSAY működése folyamán több irányban elindította a katalóguskészítési munkát és az anyag feldolgozását. Többek közt készített egy olyan kézi cédulakatalógust, amely tartalmazza a *Hallei Magyar Könyvtár* mindazon darabjainak leírását, amelyek a Kutatóállomás munkájához szükségesek lehetnek. Hasonló szempontból felvették ide a berlini *Magyar Intézet* és a hallei egyetemi könyvtár egyes egyházi vonatkozású nyomtatványai is. BUCSAY-nak a *Hallei Magyar Könyvtár* anyagával kapcsolatban végzett legjelentősebb munkája a régi magyarok számbavétele. Eredményeit külön kötetben publikálta.²

A *Hallei Magyar Könyvtár* könyvállománya a Kutatóállomás felállításáig nem igen gyarapodott, sőt 1921-ben bizonyos mértékben csökkent is. Ekkor ugyanis GRAGGER RÓBERTnek 865 könyvtári, 105 kéziratári és 100 folyóirattári számnak 99 évre a berlini *Magyar Intézet* számára való kikölcsönzését sikerült elérnie. E könyvek tulajdonjogilag természetesen ezután is a *Hallei Magyar Könyvtár*hoz tartoznak.

A Kutatóállomás felállítása után szükségessé vált, hogy az új intézménynek feladatai teljesítéséhez *szakkönyvtár* álljon rendelkezésére. Legcélszerűbbnek az látszott, ha ennek alapjául a *Hallei Magyar Könyvtár*at tekintik. Ezért BUCSAY — bár a *Hallei Magyar Könyvtár* kezelésében mint a Kutatóállomás vezetője, hivatalos szerepet nem

² Régi magyar könyvek a *Hallei Magyar Könyvtárban*. Jegyzéküket összeállította és bevezette dr. BUCSAY MIHÁLY. Budapest, 1941. (A Középdunai Protestantizmus Könyvtára, A. sorozat, 1. kötet.) Ism. a *MKSzle* 1941. évi III. füzetében.

vitt — igen jelentős eredményt mutató könyvbeszerzés-munkájával a *Hallei Magyar Könyvtár* állományát gyarapította. A gyarapodás részben ajándékozás, részben vétel útján történt.

Az ajándékozók között elsősorban a magyarországi két protestáns egyház és a két magyar egyetemi protestáns hittudományi kar, azonkívül néhai CSIKESZ SÁNDOR debreceni egyetemi tanár, a *Hallei Magyar Egylet* és a *Gusztáv Adolf Egylet* lipcsei központja találhatók. Jelentős ajándékot juttatott a berlini *Magyar Intézet* és folyóiratokat az OKBK. Az ajándékozás útján történt gyarapodás mértéke: kb. 550 kötet és 7 kurrens folyóirat.

Vásárlás útján 284 mű került a *Hallei Magyar Könyvtárba* 1116 pengő értékben. A vásárlást a debreceni egyetem hittudományi kara útján a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által adományozott 400 pengő összegű azonnali és 1600 pengő összegű egyszersmindenkori beruházási segély tette lehetővé. A vásárolt könyvek egyrészt szótárak és lexikonok, másrészt peddig „tervszerűen oszlanak meg a Kutatóállomás által ápolt szakterület egyes ágai közt“. Több folyóiratra is előfizetett a Kutatóállomás. A könyvvásárlásoknál és folyóiratmegrendeléseknél az elv az volt, hogy a „nem magyar és nem magyarországi nemzetiségi kiadványok megvásárlására a hallei egyetemi könyvtárt kell felkérni“.

BUCSAY *Jelentése* megemlékezik arról is, hogy a *Hallei Magyar Könyvtár* elhelyezése nem kedvező: félreeső helyen és kettős sorokban állanak a könyvek. Ezen a helyzeten való változtatást, egyrészt megfelelőbb és kényelmesebb elhelyezést, másrészt a gyakrabban használt könyveknek és folyóiratoknak az egyetemi könyvtár olvasótermében való felállítását az egyetemi könyvtár igazgatósága már megígérte és az ígéret beváltását csak a háborús körülmények késleltetik.

Megjegyzi BUCSAY, hogy a Kutatóállomás és a *Hallei Magyar Könyvtár* viszonya hivatalosan nincs tisztázva. Tekintve, hogy a Kutatóállomás az egyetemi könyvtár vezetőségének és tisztviselőinek jóindulatát és segítségét tapasztalta, BUCSAY szerint a jelenlegi helyzeten nem szükséges változtatni. A könyvanyag őrzése jó és biztos kezekben van. „Abban az esetben azonban — írja *Jelentésében* BUCSAY —, ha mód nyílnék a kutatóállomásnak olyan egyetemi intézetté való átalakítására, amelynek állandóbb jellegű vezetősége és megfelelő segédszemélyzete lenne, a *Hallei Magyar Könyvtár*, mint ennek az intézetnek a könyvtára, hasonlíthatatlanul nagyobb fejlődési lehetőségeknek nézne elébe...“

Beszámol BUCSAY a Kutatóállomás keretein belül megindított kettős kiadványsorozatról is. Céljuk, hogy a Kutatóállomás keretében végzett kutatások eredményei publikáltassanak, azonkívül pedig, hogy

a magyar protestáns teológiai irodalom németnyelvű munkák — fordítások és bibliográfiák — révén közelebb kerüljön a német teológusokhoz.

A németnyelvű sorozat címe *Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraum*. Eddig a második kötet jelent meg teljesen (dr. SZABÓ GÉZA dolgozata³ és az első kötetnek két füzete.⁴ Harmadik kötetnek RÉVÉSZ IMRE *Magyar református egyháztörténete* van tervbevéve. A fordítás egy része készen áll is, de a fordító harctéri szolgálata miatt a munka a háború után fog csak elkészülhetni.

A magyar nyelvű sorozatot (*A Középdunai Protestantizmus Könyvtára*) BUCSAY már említett bibliográfiája nyitotta meg.

Rámutat végül BUCSAY *Jelentésében* egy félévenként 2—3 ív terjedelmű *magyar protestáns teológiai könyvszemle* megindításának szükségességére. A kérdés elsősorban természetesen anyagiakon múlik.

BUCSAY *Jelentésének* itt ismertetett pontjai arról tesznek bizonyosságot, hogy a Kutatóállomás élén eltöltött működésének *jelentős része könyvészeti vonatkozású tevékenység volt*. De egyúttal arról is, hogy e tevékenysége egyrészt igen értékes eredményeket mutathat fel, másrészt pedig, hogy utódai számára hasonlóan értékes munkálkodás lehetőségeit készítette elő és indította meg.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Erdélyi Művészeti Kiállítás. Régen volt történelmi természetű emlékanyagunk olyan sikere, mint a Erdélyi Művészeti Kiállításon, amelyet FELVINCZI TAKÁTS ZOLTÁN egyetemi tanár rendezett 1941 őszén, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár helyiségeiben. A közönségsiker elsősorban a kiállítás körülményeinek tulajdonítható; hiszen a visszakerült Észak-Erdély közönsége most láthatott először, hosszú idő óta olyan kiállítást, amely sokrétű anyagával, a művészet és az iparművészet régi és újabbkori emlékein keresztül, felsorakoztatta Erdély történelmi multját. Örvedetes, hogyha tudományos célú bemutatás visszhangra talál a laikusok körében, de minket mégsem ez érdekel, hanem a kiállítás belső értéke és anyagának tudományos jelentősége. És, ha már visszhangról van szó, sokkal inkább figyelniünk kellene arra, milyen indításokat adhatnak a kiállított emlékek az ezutáni kutatásnak, és miként gazdagította a bemutatott anyag eddigi történelmi ismereteinket? Mert egy történelmi kiállítás — hasonlóan, mint valamely korszak műveltségét tárgyaló monográfia —

³ *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg*. Ism. a MKSze 1941. évi II. füzetében.

⁴ *Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn*. Ism. a MKSze 1940. évi III. füzetében.

ugyanakkor, midőn összefoglal, további részletkutatások elvégzésére is ad útmutatást!

Az Erdélyi Művészeti Kiállítás 437 tételt számláló anyagát öt csoportban találta a látogató. Ez az öt csoport egyúttal a tudományos igényű, részletes leírásokat nyújtó kiállításkatalógusnak¹ öt fejezetét jelenti. Az I. csoportban: *ötvösművek és plasztikai alkotások* szerepelnek, a II.-ban: *szövetek, hímzések, szőnyegek*, a III.-ban: *illuminált kéziratok, ikonok*, a IV.-ben: *festmények, rajzok*, és végül az V. csoportban: *bőrmunkák és könyvkötészeti alkotások*. Az így osztályozott anyag, amennyire ez lehetséges volt, igyekezett minél teljesebb és minél többirányú képet nyújtani. Nem elégedett meg azzal, hogy az erdélyi magyarság emlékeit sorakoztassa egymásutánba; a lehetőségek határain belül szerepelteti a szászok és a románok művészeti anyagát is. Sőt a három népet kiegészíti egy negyedik, az erdélyi örmények művészete. Bármilyen gazdag is a kiállítás, bizonyos területeken meg kellett elégednie a részletes bemutatás helyett néhány jelzéssel, egy-egy utalással. Különösen áll ez az utóbb említettekkel kapcsolatban. Hogy csak pár példát soroljunk fel: a szászok legértékesebb emlékei Dél-Erdélyben, Nagyszebenben őriztetnek (a háborús viszonyok következtében elérhetetlen távolság volt ez a rendezőség számára!), a románokéi pedig a bukaresti múzeumokban. De nem kell a szász és a román emlékanyagra hivatkoznunk. Hasonló okok miatt hiányoznak az erdélyi magyar katolicizmus legnagyobb értékei, amelyek viszont Gyulafehérvár műkincsei között tartatnak nyilván.

A kiállítás anyagából e helyen csupán a könyvvel és a könyvvel kapcsolatos emlékekkel foglalkozhatunk, sőt annak is csak egy részével. A Magyar Könyvszemle érdeklődési körébe csak a III. csoportban szereplő *illuminált kéziratok* és az V.-ben összegyűjtött *bőrmunkák*, valamint *könyvművészeti* alkotások tartoznak. Az illuminált kéziratok egytől-egyig örmény emlékek, számbavételük és értékelésük különleges szakismeretet igényelne, amellyel e sorok írója nem rendelkezik. Kénytelenek vagyunk ezért mellőzni ismertetésüket, amit annál nyugodtabban tehetünk, mert FELVINCZI TAKÁTS ZOLTÁN megígérte, hogy az örmény-kódexek tanulmányba foglalt feldolgozását el fogja készíteni folyóiratunk számára. A *bőrmunkák, könyvművészet* című csoport kiállítási tárgyai, ha részletes vizsgálódás alá vennék őket, önálló tanulmányt igényelnének maguk is. A szereplő emlékanyag, bár számra nem nagy — mindössze harminc tételt szám-

¹ Kolozsvár Thj. Szabad Kir. Város — *Erdélyi Művészeti Kiállítás 1941* — Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár. — Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. Kolozsvár. 47 old.

lál —, illusztrációja lehetne Erdély iparművészete egyik ágának szinte teljes történetéhez. Ez az iparművészeti ág nem más, mint a könyvkötőművészet. Csaknem kivétel nélkül könyvkötési táblák kerültek e csoportban kiállításra; nyomtatott könyvek és kéziratok kötése, valamint két bőr-behuzatú, arany- és vörösnomású ékítéssel ellátott tok (az egyik ereklye-, a másik szentségtartó tok) és végül, festett nemesi levelek, köztük egy, bőrrrel bevont fedőlappal, a fedőlapon préselt ékítményekkel. A festett nemesi leveleket kivéve (melyek értékes emlékei Erdély újkori címer- és miniatura-festészetének), mindezek a darabok a könyvkötéstörténet tárgykörébe tartoznak, még a bőr-bevonatú, díszített tokok is. A külföldi kutatás állandóan együttesen tárgyalja az ilyenfajta műveket a könyvkötésekkel, hiszen könyvkötőműhelyekben állítottak elő.

Maga a szoros értelemben vett kötésanyag, úgy a megrendelők igénye, mint a mesterek képességének vonalában, változatos formákat mutat. Találunk közöttük fejedelmi igényeket kielégítő, udvari megrendelésre készített pompázó táblákat, ugyanúgy, mint az egyházaknak szánt komoly kötéseket és kisebb igényű kiadói munkákat. A különféle célra készített könyvtáblák sorában gazdagon váltakoznak a kötésművészet különböző formái. Találkozunk ezüstveretű, ötvöskötéssel, bársonnyal borított táblákkal, aranynyomású bőrkötésekkel, stb., stb. Leggazdagabban képviseltetett a kiállításon a tizenhetedik század második felének könyvkötőművészete, finom bőrkötésekkel, az akkor uralkodó vezető motívummal, az ú. n. *legyező-díszszel*. Ezek a kötéstáblák, bár semmi levéltári adat nem áll egyelőre rendelkezésünkre, kétségtelenül egy és ugyanazon műhely termékeinek tekinthetők. A kötések egységes stílusa azonos mesterre vall, mégpedig egy hosszúéletű, több évtizeden át működött műhely mesterére. A könyvkötőműhely huzamos fennállását a táblák stílusának vizsgálata is igazolhatná, de e feltevést támogatják a kötések tekintélyes részein látható kormeghatározó évszámok. A műhely meghatározása és stílusának vizsgálata messze túllépné megszabott kereteinket. Erre most ugyanúgy nem térhetünk ki, mint ahogy arra sincs terünk, hogy Erdély könyvkötéstörténetének korábbi és későbbi korszakából származó kiállított emlékeket felsorakoztassuk. A felsorolást és a részletes leírást elvégezte helyettünk tökéletesen a nyomtatott katalógus.

Befejezésül azonban egy tizenkilencedik századi keletkezésű kötésről feltétlenül meg kell emlékeznünk külön is. Két szempontból is megérdemli a figyelmet. A kolozsvári „Könyvkötő Ifiú Társaság jegyzőkönyve“ ez, 1808 és 1885 közötti évekről. Fontos történeti forrásértékét nem kell hangsúlyoznunk. Külön figyelmet érdemel kötése is, mely a híres Guttman-műhely szép terméke. TOLNAI GÁBOR.

Zubor István: *Az újság technikája.* Budapest, 1940/1941. Szenkó-kiadás. 160 l. 8r.

ZUBOR ISTVÁN könyve az újságíróképzés segédeszköze akar lenni, „az újság és a nyomdatechnika gyakorlati kézikönyve újságírók számára“ — mondja előszavában — „mert a betű szellemi munkásának meg kell ismerkednie mesterségének technikai oldalával is, ha maradéktalanul meg akar felelni szellemi hivatásának“. Feltárja a szerkesztőségi szervezetet, a hírszolgáltatás útját. Látjuk, hogyan ölt testet a riporterek, hírügynökségek, tudósítók, hivatalos fórumokkal való összeköttetések révén szerzett híranyag a „jól szervezett redakció“ munkatársainak tollán és jut a kézirat a segédszerkesztő, felelős szerkesztő, végül a tördelő-szerkesztőn keresztül a nyomdába, hogy szedés, sokszorosítás után a lap kül- vagy belpolitikai, törvényszéki, közgazdasági, hír-, sport-, színház- stb., stb. rovatát képezze. Megismerkedünk a minél szélesebb körben való terjesztés műhelyével, a lapkiadóhivatallal is.

A könyv másik nagy fejezete „A nyomda“. A nyomdai gépek (szedőgépek, rotációsak) története után a szerző a cikkek kiszedésének egyes állomásait írja le — tördelő szerkesztő, metőr, kézi- és gép-szedők, beosztás, lehúzás, korrektorok, revízió, préselés, sokszorosítás — majd az illusztráció szerepével, a lapstílussal és az újságpapíros-fajtákkal foglalkozik. Az első fejezetet az újságíró-szerző világosan, jól érthetően, könnyen áttekinthető módon írta meg; a nyomdával kapcsolatos megmondásoknál azonban — bár ismeretes hozzáértése: sokszor igazítja maga útba a nyomdai szakmunkásokat — állandóan hiányát érezzük a gyakorlati, az üzemi munkák reális szemléltetésének, melyek e nélkül inkább a szakembernek szólnak.

Az újság előállításának időrendi szempontból csoportosított magyarázatait „Az újságíró nyomdász-lexikonja“ követi, átültetése a közhasználatban uralkodó műszavaknak. A szerző szövegében sűrűn él ezekkel az idegen szavakkal és egyre kényszeríti az olvasót, hogy forgassa a mellékelt lexikont, mely a kézikönyv tanulmányozásának folyamatosságát sajnálatosan megbontja; ezt maga is érzi, mert előszavában mentegetődzik, hogy „célszerűségi szempontból kénytelen a ma uralkodó nyomdai szaknyelvet használni, amiben rengeteg siralmasan rossz kifejezés van“.

ZUBOR ISTVÁN szép kiállítású, jól rendszerezett könyve hasznos segítőtársa lesz nemcsak az újságíró-jelölteknek, de mindenkori tanácsadója a már „beérkezetteknek“ is, ha majd valamely szakmabeli kérdésben bizalommal fordulnak hozzá felvilágosításért.

SZEMZŐ PIROSKA.

Nyelvőrkalauz. III. Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr 51—69. kötetéhez. Budapest, az Országos Néptanulmányi Egyesület kiadása, 1941. 8° 62 [2] l.

A tudományos részletkutatások általában folyóiratokban jelennek meg s különösen a nyelvészeti folyóiratokban számtalan apró adat és adalék lát napvilágot, melyek anyagul szolgálnak nagyobb értekezésekhez és összefoglalásokhoz. Ezek a rendszertelenül közölt adalékok idővel annyira elszaporodnak, hogy mutatók nélkül már nehéz rájuk találni s valóságos kutatómunkát kell végeznie annak, aki fel akarja használni őket. Az évi (kötet) szó- és tárgymutatók megkönnyítik ugyan a kutatást, de idővel, ha a kötetek száma felszaporodik, mégis fáradságos az, mert egy-egy adatért esetleg tíz-húsz kötet mutatóját kell elővenni. Ezért minden összefoglaló szó- és tárgymutatót örömmel fogad a tudományos világ.

A megszűnt *Magyar Nyelvőr* utolsó két évtizedének köteteihez készített tartalomjegyzéket, szó- és tárgymutatót, melynek „sajtó alá rendezését PROHÁSZKA JÁNOS végezte“, nemcsak a nyelvészek, hanem reference-szolgálatos könyvtárosok is haszonnal fogják forgatni.

TR. Z.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A hallei magyar könyvtár régi magyar könyvei. VARJAS BÉLA a Magyar Könyvszemle 1941. évf. 298—300. lapján ismertette „*Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*“ című kiadványomat. Bíráló megjegyzései alkalmasak arra, hogy munkám hitelét csorbítsák, különösen azért, mert a *Magyar Könyvszemlében* láttak napvilágot.

VARJAS szerint, úgy látszik, elkerülte figyelmemet, hogy HELLEBRANT a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetében a lelőhelyek felsorolásában nem törekedett teljességre. Hosszasan fetjegeti, milyen következményekkel jár ez abban az esetben, ha valaki HELLEBRANTra támaszkodva akarja egyes régi magyar nyomtatványok ismert példányainak számát megállapítani és idéz is HELLEBRANTTól több idevonatkozó sort. Miután velem szemben HELLEBRANTOT így tanúul idézte, megállapítja: „Kellő utánjárással valószínűleg egy csomó hallei unikumról kiderülne, hogy nem egyetlen példány.“ Kissé főntebb pedig: „Túlzás BUCSAYNAK az a megállapítása, hogy a könyvtár háromezernél több régi magyar unikumot tartalmaz.“ VARJAS íme nem kisebb bűnököt olvas fejemre, mint hogy magyar nemzeti könyvészeti művet adok ki HELLEBRANT kézikönyvének alapos ismerete nélkül, vagy, amelyik még kevésbé rokonszenves, hogy t. i. megfelelő alap nélkül unikumnak kiáltok ki magam fölfedezte nyomtatványokat.

Ezzel szemben VARJAS eljárásának jellemzésére elégnék tartom, ha könyvem mindössze két oldalnyi „használati utasításából“ idézek néhány sort. Ezt írtam a 16—17. lapon: „HELLEBRANT nem csinált belőle titkot, hogy az ismert példányok számára vonatkozó megjegyzései nem kimerítőek. Az én HELLEBRANTra építő megjelöléseimet is fenntartással kell tehát fogadni. Egyetlen céljukat azonban így is betöltik majd, hogy ráterelik a könyvtár mindenkori kezelőinek figyelmét a különösen ritka nyomtatványokra.“

Amikor valamely régi magyar nyomtatványról gondos, minden közlést szemmel tartó utánjárás után sem találtam semminemű említést, nem tehettem egyebet, mint hogy egyedüli ismert példányként jelöltem meg. VARJAS megfigyelhette volna, hogy nemcsak a *Magyar Könyvszemle* közléseit vettem figyelembe (pl. 660. szám) a *Régi Magyar Könyvtáron*, SZTRIPSZRY pótlásán és ASZTALOS wittenbergi jegyzékén kívül, de átnéztem a *Régi Magyar Könyvtárnak* a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában vezetett, kéziratos pótlásokban bővelkedő példányát is (pl. 677. szám), sőt közöltem

dolgozatom végén azt a néhány megjegyzést is, amit az unikumok kérdésében ZOVÁNYI JENŐ tett.

VARJAS azzal nyitja meg ismertetését, hogy a szerző, kinek művéről ír, nem szakember. Mint mindenki, én sem szeretek személyes kérdésben a nyilvánosság elé állni. VARJASnak ez a megállapítása azonban nemcsak könyvemre borítja a dilettantizmusnak éppen a könyvészetben elviselhetetlen felleget, de kitűnően jellemzi könyvismertető eljárását is. Röviden említhessem meg, hogy a címmásolatok készítésébe a debreceni egyetemi könyvtár gyarkornokaként 1935 első felében, a többi könyvtárosi feladatba ugyancsak féléven át a lipcsei Deutsche Bücherei-ban dr. CORDES vezetése mellett nyertem bevezetést. 1938-tól hallei teendőim ellátásában, mint nyomtatásban megjelent jelentésemből ki is tűnik, főleg könyvészeti munkálatokkal foglalkoztam. Ami az elméleti képzettséget illeti, a könyvészetből 1935 tavaszán mint melléktárgyból „summa cum laude“ szereztem doktori fokozatot. Persze az ismertetőnek nem kell ezt tudni. De akkor ne keltse azt a látszatot sem, mintha biztos tudomása volna az ellenkezőjéről. Ha egyszer az ismertetés elején „nem szakemberként“ mutatja be a szerzőt a *Magyar Könyvszemle* olvasótáborának, hiába írja később, hogy „leírásai nagy gonddal készültek“.

Még írhatnék arról is, mennyire nem ismerte fel VARJAS jegyzékem elrendezésének célszerűségét, mennyire elmulasztott rámutatni pl. arra, hogy szakítottam azzal a tradícióval, amely a respondenst tette meg a disputációk szerzőjének, vagy amely újból leírta a már kielégítően leírt példányokat is. Szót érdemelt volna az a törekvésem is, amely nem csupán cím-, hanem címlapmásolatot kíván nyújtani, ha a tipográfiai lehetőségek korlátain belül is.

BUCSAY MIHÁLY.

Megjelent-e valaha a következő magyar könyv? „GIPCZIC ALBERT VINCE cascantyni predikator munkalta. Nyomtattatott Christus születése utann MDCXII. Szolnoc várban, Dolavera Bandi által.“ (L. Vitkovics Mihály művei II. 185. l. Az Abafi-féle Nemz. Kvt.-ban. Kiadja Szvo-rényi.) A *RMK* I.-ben nincs. SZINNYEI sem tud róla. (bj.)

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának egyes terei új palotában helyezték el. Amint már a *Magyar Könyvszemle* 1939. év 322. és 1940. év 443. lapján hírt adtunk róla, az állam az Országos Széchényi Könyvtár céljaira megvásárolta az Esterházy-u. 26. szám alatti Festetics-palotát, az Esterházy-u. 30. szám alatti Esterházy-palotát és az Esterházy-u. 32. szám alatti Nemzeti Lovarda épületét. E palotákkal kapcsolatban, amelyek közvetlenül a Magyar Nemzeti Múzeum főépülete mögött állanak, különböző elgondolások és tervek alakultak ki, melyek legújabbban a következő formában találtak megoldásra.

A Festetics-palotát, melynek termeiben ez év október 1-ig ideiglenesen a Zeneműtár, Térképtár, Aprónyomtatvány (plakát, gyászjelentés, műsoros meghívók stb.) -gyűjtemény és a Hírlaptár ritkábban keresett beszámozott és a még feldolgozatlan raktáranyaga nyert

ideiglenes elhelyezést, az állam átengedte a most alakult Gróf Teleki Pál Magyar Történettudományi Intézetnek. Az említett táruk október 1-én átköltöztek az Esterházy-palotába s azóta ennek első emeletén — néhány napi megszakítás után — itt folytatják tovább munkájukat. A még lakott helyiségek felszabadulása után a Hírlaptár is ugyancsak költözik át.

Az Esterházy-palotában e táruk gyűjteményük anyagát áttekinthetően és könnyen hozzáférhetően helyezhették el és a kutatók számára tágas, világos olvasótermeket rendezhettek be.

HÓMAN BÁLINT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a Magyar Nemzeti Múzeum elnökének az Országos Széchényi Könyvtár fejlesztése érdekében hozott ezen intézkedései tudományos körökben általános örömet és elismerést keltettek. (T.)

Különszobák a könyvtárban. Az utóbbi időkben egyre gyakrabban merül föl a kívánság könyvtárlátogatók részéről, hogy a könyvtár bocsásson rendelkezésükre — kutatásuk tartamára — különszobát.

Minden könyvtár azon igyekszik, hogy a kutatók számára a nyugodt, csöndes munkalehetőséget biztosítsa, — de mindenkor a könyvtári szabályokban előírt és kötelező ellenőrzés mellett. A kényesebb és idegesebb kutatók kívánsága már csak azért sem teljesíthető, mert minden egyes kutató mellé lehetetlen ellenőrző tisztviselőt ültetni, nem is szólva arról, hogy ha a különszoba-kívánságot egy-két kutatóval szemben egyszer teljesítené a könyvtár, az összes könyvtárlátogatók jelentkeznének különszobáért, mert mindenki szívesebben olvas és ír egyedül, olyan helyen, ahol idegen arcok nem zavarják. Tudomásunk szerint még egyetlen külföldi nyilvános könyvtár sem valósította meg ezt a kényelmet. A kutató-termek professzorok, tudós kutatók számára szükségesek — ezt fölösleges bővebben magyaráznunk —, de ezek sem valósíthatók meg úgy, hogy minden egyes kutatónak „különterme“ legyen. TR. Z.

Egérfészek a Honderűben. A könyv egyik legnagyobb veszedelme, különösen vidéki lakásokban és padlásokon az egér, mely végigrágcsálja sarkait, papirosát, a nélkül, hogy valami haszna lenne belőle. Az ilyen egérrágta könyv undort kelt s rendszerint tűzre kerül. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára Hírlaptára azonban gondosan őriz egy olyan *Honderű*-kötetet, amely valamikor egérfészekül szolgált. Nem e kuriózuma miatt őrizi, hanem azért, mert a *Honderű* (1843. 1—26. I. félév) e kötetében megvannak a képmellékletek, ami — tekintettel az elmúlt évtizedek divatképgyűjtési divatára — elég ritkán fordul elő. Igaz, hogy a képmellékletek, mint a szövegrészek is egyharmadában áldozatul estek az egérfogaknak, de mégis egy egykorú egészvásznonkötésű komplett *Honderű*-kötet

(félév) áll a hírlaptörténész rendelkezésére. Az egér olymódon rága meg e kötetet, hogy a kétségkívül szorosán a fal mellé állított kötetnek a felső sarkánál akkora lyukat rágott magának, amelyen tovább tudott bújni, aztán a kötet közepe felé egyre szélesebbet, hogy családjával együtt kényelmesen el tudjon helyezkedni benne s lefelé is biztosított magának egy kijáratot. Mindenesetre melegebb volt a könyvbe rágott fészek, mint amilyenben addig a fal mélyén lakott.

T. Z.

RÉSUMÉ—INHALTSANGABE.

Gyula Haraszthy: *Die Buchversorgung Siebenbürgens.* September 1940 wurden die infolge des Trianoner Friedensvertrages vom Mutterlande abgetrennten ostungarischen Gebiete und der nördliche Teil Siebenbürgens laut des Wiener Schiedspruchs an Ungarn zurückgegliedert. Da 22 Jahre die rumänische Zensur die Einfuhr rumpfugarischer Druckwerke den beherrschten Gebieten verweigerte, wurde ihre Einschaltung in das ungarische Geistesleben eine dringende Notwendigkeit. Diese Aufgabe musste ohne Verzug gelöst werden, um die in ganz Siebenbürgen verlaubliche allgemeine Sehnsucht nach dem ungarischen Buche tilgen zu können. Damit das Produkt der schönen und wissenschaftlichen Literatur in die rückgekehrten Bibliotheken gelange, richtete Kultusminister Bálint Hóman an die ungarischen Verleger, wissenschaftlichen Gesellschaften, öffentlichen Institute und Publikum einen Aufruf, mit ihren Buchgaben den Bibliotheken Siebenbürgens beizustehen. Zwecks Sammlung und Vermittlung der Bücher, errichtete das Generalinspektorat der Öffentlichen Sammlungen eine besondere Abteilung für Siebenbürgen; mit Organisation und Leitung wurde Iván Pasteiner, Generaldirektor der Budapester Universitäts-Bibliothek und Generalinspektor der Öffentlichen Sammlungen beauftragt. Die Sektion für Siebenbürgen begann ihre Tätigkeit den 15. September 1940 und beendigte dieselbe den 30. Juni 1941; unterdessen wurden 189.028 Bände gesammelt und an Siebenbürgen verschickt. 54.788 Bände waren Geschenke von Verlegern, 86.963 wissenschaftlicher Gesellschaften und öffentlicher Instituten, 47.277 von Privatpersonen. Zahl und Bedarf der zur Versorgung bestimmten Bibliotheken wurden nach ihrer geographischen und kulturellen Situation gerichtet und an Ort und Stelle nachgeforscht, so, dass in jeder Stadt, grösseren Ortschaften diejenigen Bibliotheken in Betracht kamen, welche mit den Lesern besonders verknüpft standen. Auch diese wurden bei der Bücherverteilung vor allen anderen beachtet. Insgesamt wurden 189.028 Bände unter 207 Bibliotheken verteilt. Am meisten erhielt die Stadt Kolozsvár: 48.685 Bände. Die Königl. Ung. Franz Joseph Universität erhielt allein 33.451 Bände. Die geringste Gabe bestand aus 108 Bänden. Zur Sicherung der systematischen Verteilung der eingelaufenen und verschickten Bücher wurden folgende Kataloge angelegt: 1. alphabetischer Gesamtkatalog mit Anmerkung der beschenkten Bibliotheken; 2. je ein alphabetischer Katalog der beschenkten Bibliotheken mit einem Verzeichnis der Buchgeschenke; 3. Namenverzeichnis der Geschenkgeber. Die während 22 Jahre entstandenen Lücken konnten trotz aller Bemühungen nur teilweise ersetzt werden, die Grundlagen wurden aber

doch dazugegeben, Siebenbürgen wieder in das Geistesleben Ungarns einschalten zu können.

Albert Gárdonyi: *Die letzten Jahre des ältesten ungarischen Buchdruckers Andreas Hess.* Verfasser sucht zu beweisen, dass Andreas Hess nach Vollendung seiner in der Hauptstadt Buda im Jahre 1473 gedruckten Ungarischen Chronik in die Dienste seines Mäzens: des Probstes Ladislaus von Kara übertrat und dort bis zum Tode des Probstes (1489) verblieb. Andreas Hess kam nach Ungarn und verfertigte dort seine Ungarische Chronik mit Unterstützung des Ladislaus von Kara, von wem er ein Haus in der Hauptstadt Buda erhielt, wo er auch seine Offizin errichtete. Dieses Haus, worauf auch das Kapitel des Probstes Anspruch erhob, wurde nach dem Tode des Probstes von der Frau des Buchdruckers Hess geerbt, infolgedessen ein langer Prozess entstand, aus dessen Akten der Verfasser seine Beweise genommen hat. Verfasser veröffentlicht auch zwei Urkunden, die eine der Hauptstadt Buda vom 26. April des Jahres 1489, die andere des Pfarrers der Hauptkirche der Stadt vom 21. Mai des Jahres 1492, worin die testamentarischen Verfügungen des Probstes enthalten sind.

Ilona Berkovits: *Das Graner Vladislaus-Graduale.* Der Nachfolger des Königs Matthias Corvinus, Vladislaus II. hatte die Bibliotheca Corvina nicht vermehrt. Der Jagello-König, der weder das Ungarische, noch das Lateinische besass, konnte im Ofner Königshofe, vom italienischen Humanismus durchdrungen, sehr schwer einheimisch werden. Da trachtete er sich eine, seiner geistigen Auffassung verwandte Atmosphäre zu schaffen. Er war nicht nur König der Ungarn und Polen, sondern auch dieser der Böhmen, deshalb wurde die ungarische Hauptstadt zugleich der Mittelpunkt des böhmischen Hofhaltes. Vladislaus II. war von seinen Mitbürgern umgeben und hielt mit jenen selbst in Böhmen eine vertraute und beständige Verbindung aufrecht. Wir besitzen den unumstösslichen Beweis dafür, dass er zwei Ungarn betreffende Werke in Prag verfertigen liess: zu 1497 den Adelbrief für Ladislaus Kubinyi und 1509 einen für Andreas Muronyi Weér, der prächtig ausgestattet ist. Den selben Meister erkennen wir im grossartigen Werke, im wundervoll verzierten Graduale der Graner domkirchlichen Bibliothek, der den Adelbrief für Andreas Muronyi Weér verfertigte. Dass die Hymnen der ungarischen Heiligen enthaltendes Graduale Vladislaus II. angehörte, weiter, dass es dem selben Meister des für Muronyi Weér schön illuminierten Adelbriefes zuzuschreiben ist, beweist sein prunkhafter Einband, dessen Mittelbeslag den böhmischen Löwen, Unterbeschläge den polnischen Adler verewigen. Der Miniator des Adelbriefes und des Graner Graduale ist kein unbekannter Künstler. Entgegengesetzt. Er ist im Anfange des 16. Jahrhunderts einer der bedeutendsten Illuminatoren von Böhmen. Dieser ausgezeichnete Meister und seine zwei Gradualen, vorzufinden in böhmischen Bibliotheken, wurden von K. Chytil ausführlich besprochen (op. c.). Einer der beiden Kodices wurde für die Kirche von Mladoboleslav angefertigt und ist gegenwärtig das Eigentum der Prager Lobkovitz-Bibliothek; der andere, ein Königrätzer (Hradec Králové) Graduale entstand um 1506. Der Prager Kodex bewahrte eine seltene und wert-

volle Angabe, den Künstlernamen: Janicek Zmilely z Pisku. Ausser diesen Kodices wird dem Künstler noch ein Graduale zugeschrieben, das mit der Signatur Mscr. A. III. versehene Graduale der Zittauer Städtischen Bibliothek, welches sein Rezensent Robert Bruck (op. c.) für deutsche Produktion betrachtet. Das Zittauer Graduale ist vom 1512 datiert und kann als das reifste Werk des Janicek Zmilely angesehen werden. Das Graner Graduale ist an Ausstattung sehr reich: es enthielt 16 Marginalverzierungen und 13 Initialminiaturen grossen Formats. Die Gegenstände ihrer Bilder äussern die tiefste Andacht und Frömmigkeit und stehen deshalb mit den Szenen einer Marginalminiature besten Humors und schwelgender Lustigkeit im schärfsten Gegensatz. Die Motive der munteren Szenen, die dörfliche Kirchweihe, zwei einander verprügelnde Bauer, die im Schubkarren fahrende alte Frau sind die Nachahmungen von zwei deutschen Stahlstichen des 15. Jahrhunderts. (Veröffentlichungen dieser Stahlstiche von P. Herre op. c.) Das Motiv der im Schubkarren fahrenden alten Frau verewigte Lucas Cranach der ältere auf seinem Bilde „Der Jungbrunnen“ (Berlin, Staatliche Museen). Nachbildungen deutscher Stiche wiederholen sich oft im Graner Graduale: die Miniaturen spiegeln im grossen allgemeinen einen sonderbaren Einfluss des Wolgemuts. Janicek Zmilely z Pisku war einer der besten böhmischen Miniatoren seiner Zeit. Es ist wohl gar möglich, dass König Vladislaus II. ihm noch andere Aufträge gegeben hatte. Kam er vielleicht auch nach Ofen? Dieser Voraussetzung widerspricht aber die Tatsache, dass er den Adelbrief für Muronyi Weér in Prag illuminierte, weiter, dass in der heimischen Miniaturkunst keine Spur seiner Wirkung aufzufinden ist.

Lajos Szimonidesz: *Die Bücher der zu Galeeren verschleppten ungarischen prot. Prediger.* Die im Massenprozess vom 1674. verurteilte und nach Italien verschleppte Predigergruppe musste einen Teil ihres Unglückes einem in ungarischer Sprache 1673. erschienenen Gebetbuche zuschreiben, da das Gericht auf Anklage des kön. Fiskus sie wegen dem aufreizenden und die Religion des Monarchen beleidigenden Inhalte dieses Gebetbuches zum Tode und Konfiskation ihrer Habe verurteilt hatte. Von dem Buche kennt man zur Zeit kein Exemplar, es könnte aber eines als Anlage des Berichts des damaligen holländischen Botschafters vorfindig sein.

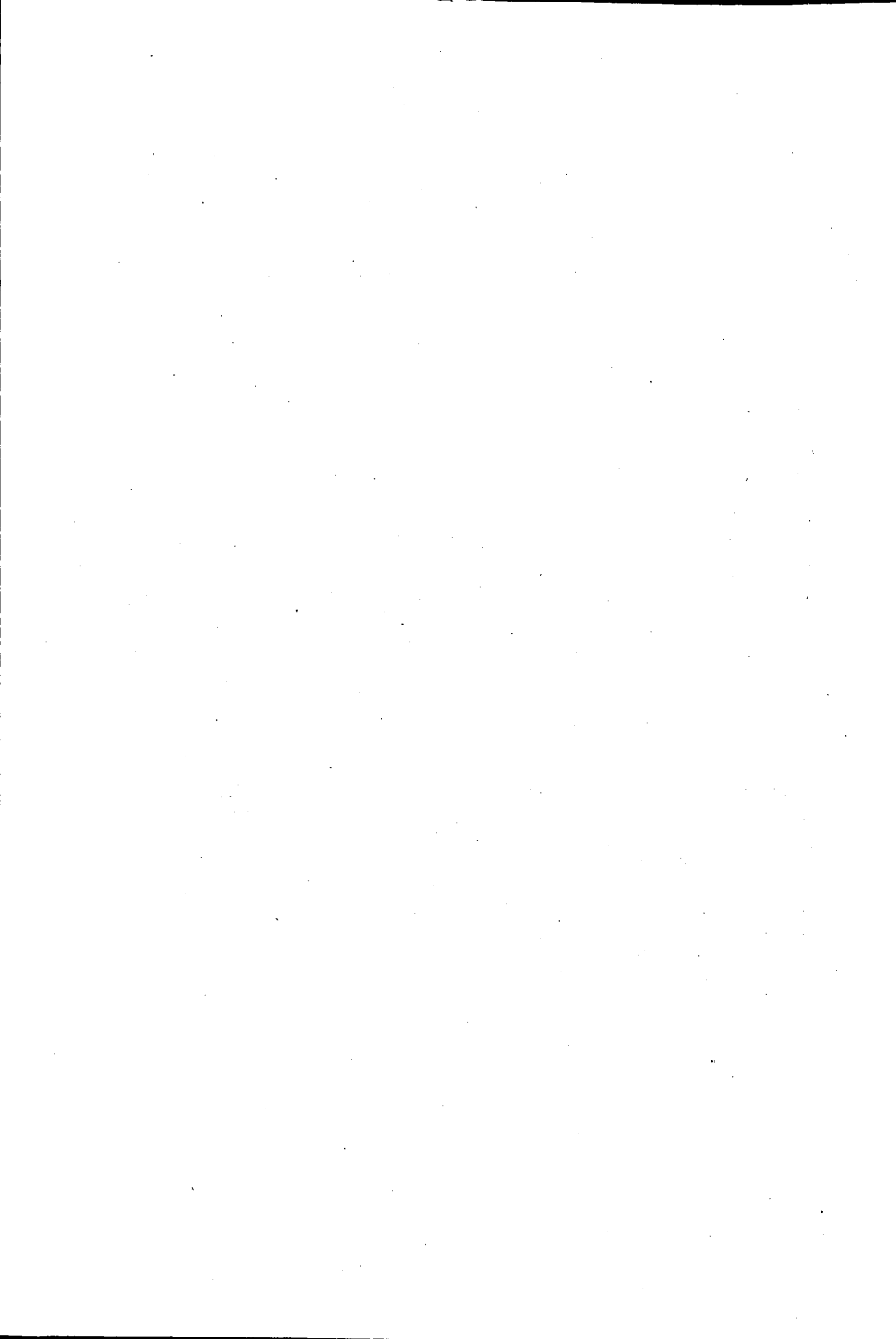
Weiter hatten die Prediger in ihren Gefängnissen neue Testamente in griechischer Sprache und etliche Erbauungsbücher mit sich, von welchen eines in ungarischer Sprache in jener frühen Auflage bisher unbekannt gewesen ist. Den zwei Predigern, welchen die Flucht aus dem Gefängnisse gelang, begegneten in Italien überraschenderweise heimliche Gesinnungsgenossen, die sie mit lutheranisch-theologischen Büchern versahen. Das merkwürdigste Ereignis ihrer Geschichte war aber, dass sie, nachdem sie sich vermessen haben, nach Neapel zu reisen, um sich dort ihre auf Galeeren verschleppten Mitbrüder anzuschauen, zur Besichtigung der vatikanischen Bibliothek nach Rom fuhren. Sie verbrachten einige Stunden in der Bibliothek, wo ihnen eine Predighandschrift Luthers, welche noch damals ein Schaustück der Bibliothek war und nur „Praediga“ genannt wurde, das meiste Interesse abgewann.

Gábor Tolnai: *Zwei Siebenbürger Buchbinder in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts (Michael Szent Györgyi und Compactor Farkas).* Von Siebenbürgen des 18. Jahrhunderts sind bloss drei Buchbindernamen — Paul Pataki, Michael Veszprémi, Johann Hartmann — bekannt und wir besitzen nichts näheres über den in ihrer Werkstatt angefertigten Einbänden. Die vorliegende Abhandlung veröffentlicht Produktion, zwei Buchdeckel und Persönliches von zwei unbekanntem Kompaktoren. Vf. beschäftigt sich chronologisch zuerst mit Michael Szent Györgyi aus Marosvásárhely, der im Jahre 1710 das alte Gesangbuch der reformierten Gemeinde zu Marosvásárhely, das s. n. „alte Graduale“ vom neuen einband. Sein, im alten Stil, d. h. in Grossfolio-Format gehaltener Deckel ist mit schwerer Goldschmiedearbeit wohl geschmückt. Der Buchbinder bearbeitete auf Holzdeckel angebrachtes Ziegenleder, welches er dann vorder- und hinterseits je mit fünf Silberbeschlägen verzierte. Diese Silberbeschläge stammen vom Goldschmiede Jeremias Lakatos, der seinen Namen auf dem Mittelbeschlag verewigte. Über Sein und Wesen des Kompaktors erhalten wir das Nähere von der Eintragung, auf das erste Vorblatt des „alten Graduale“ geschrieben. Kompactor Farkas, der zweite Buchbinder war ein Klausenburger. Wir finden seinen Namen in einer vom Buchdeckel abgetrennten Handschrift, welche zur Restauration eines ungarischen Buches vom 16. Jahrhundert diente. Dieses abgetrennte Manuskript ist eigentlich eine vom Jahre 1737 herstammende Anweisung für den Buchbinder Farkas. Die Instruktion hat so den Namen des Kompaktors, wie jenen des Auftraggebers, des späteren Siebenbürger Kanzlers, Grafen Gabriel Bethlen (Schwiegersohn des Herzogs Khevenhüller, des Oberhofmeisters der Königin Maria Theresia) bewahrt. Weiter gibt die Anweisung Kund von beiden Büchern, die Graf Bethlen mit dem Kompactor Farkas einbinden liess. Gleichzeitig gelang es zweifellos zu beweisen, dass ein altes kostbares, ungarländisches Druckwerk, Eigentum der Bibliothek des Reformierten Kollegiums zu Klausenburg, seinen Einband soeben vom Kompactor Farkas erhielt. Er ist die eigenartige Arbeit des 18. Jahrhunderts: fein, solid, mässig, frei von allen überflüssigen Verzierungen. Die glatten Braunledertafeln sind vorder- und hinterseits ohne Verzierungen. Auf dem Oberdeckel sind das Monogramm des Grafen Bethlen und die Jahreszahl des Einbindens sichtbar. Das richtige künstlerische Verzierungstalent des Buchbinders äussert sich vollkommen am Einbandrücken.

Oszkár Sashegyi: *Zur Geschichte der Zeitschrift Felső-Magyarországi Minerva.* Der ungarische Statthaltereirat erteilte im Jahre 1824 dem Buchdrucker Ellinger in Kassa (Kaschau) die Erlaubnis, eine neue Zeitschrift herauszugeben, unter der Bedingung, dass sie nichts Politisches enthalten dürfe. Diese Bedingung war schwer einzuhalten, zumal der eigentliche Herausgeber und Leiter des Blattes, Gr. Dessewffy, sich zum Ziel setzte, die Zeitschrift zum Organ des erwachenden ungarischen Geistes heranzubilden. Gleich im Jahre 1825 erschien darin eine von Dessewffy verfasste Ode, an Gr. Stephan Széchenyi gerichtet, aus dem Anlasse, dass dieser die ungarische Akademie der Wissenschaften gründete. Die Ode wurde in Wien anstössig gefunden. Man verordnete ihre Kassierung, der Zensor aber erhielt einen

Verweis. An die Stelle der herausgerissenen Blätter wurden neue eingeklebt, mit einem Klagelied trauernder Eltern, einem Gedicht auf der Lerche Tod und einer Betrachtung über die Tugend, die den Menschen allein glücklich machen könne. Zwei Jahre darauf wurde ein Aufsatz von Samuel Terhes beanstandet. Der Verfasser schrieb darin über die Erhaltung der ungarischen Sprache, das brennendste Problem der Generation. Der neue Zensor des Blattes, der diesen Aufsatz zuließ, erhielt gleichfalls einen Verweis und dem Buchdrucker wurde eingeschärft, sich an die Bedingungen, unter welchen die Herausgabe des Blattes bewilligt wurde, genauestens zu halten. Im Jahre 1828 beanstandete man eine „scharfe“ Bemerkung, welche eine Anspielung an die Demolierung der Kathedrale von St. Stephan in Székesfehérvár enthalten sollte. Ferner gefiel eine Betrachtung über die Kriegsführung Napoleons nicht. Ellinger wurde diesmal mitgeteilt, dass ihm nächstens bei der geringsten Übertretung das Recht der Herausgabe des Blattes entzogen wird und er sogar das Recht der Ausübung seines Gewerbes verliert. Im selben Jahr wollte man eine Biographie von Franz Rákóczi I. veröffentlichen. Der schüchtern gewordene Zensor traute sich nicht, sie zuzulassen und unterbreitete sie einer höheren Beurteilung. Hier fand man die Schrift höchst gefährlich und verbot sie. Es hat der Zeitschrift doch nicht die Engherzigkeit der Zensur, sondern die Gleichgültigkeit des Publikums ein unverdientes Ende bereitet.

Joseph Lukács : *Soldaten-Zeitungen bis zur Errichtung der Landwehr* (1705—1868). Vf. gibt eine Übersicht der ungarischen Soldaten-Zeitungen von 1705, Beginn des Franz Rákóczi'schen Militär-Zeitung, *Mercurius Hungaricus* (*Veridicus*), bis 1868. Des *Mercurii Hungarici*, erschienen zwischen 1705 und 1711, sind heute bloss vier gedruckte Nummern bekannt. (Vielleicht verborgen sich die unbekanntenen Exemplare in ausländischen Bibliotheken.) Ende des 18. Jahrhunderts werden die Kriegs- und Anderen Merkwürdigen Geschichten (*Hadi és Más Nevezetes Történetek*) herausgegeben (1789—1791). Während des Freiheitskrieges 1848/49 erscheinen: der *Honvéd*, von dem mehrere, der *Komórner Anzeiger* (*Komáromi Értésítő*), von dem ein komplettes, *Kriegszeitung* (*Hadilap*), von der ein mangelhaftes, *Der Zünder aus Csík* (*Csik Gyutacs*), von welchem kein einziges Exemplar aufbewahrt wurde. Die im J. 1859 herausgegebene illustrierte *Feldtrompete* ist auch verschollen. Zu 1862 verlegte Stephan P. Kápolnay in Genf eine *Militärzeitschrift*, die ebenso nicht auf uns überblieben ist.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abafi-féle Nemzeti Könyvtár 424.
 Ábel Jenő 343, 345.
 Abonyi 281.
 Academia Naturae Curiosorum 297.
 Acsády Ignác 27.
 Adelong, J. Chr. 283.
 Adlerstein, Janotyckh Ritter von 62.
 Admont 101.
 Adrema-címnyomógép 176.
 Ady 328.
 Aeneas Silvius 97.
 Aeschlimann, Erardo: Dictionnaires des miniaturistes du moyen-âge et de la renaissance dans les différentes contrées de l'Europe. Gábrriel Asztrik. 94. — —: 405—406.
 Aesopus 255.
 Afrika 304.
 Ágai Adolf 205.
 Agenda Pontificalis (MR 165) 1—21, 213, 216, 217, 229, 230.
 Ágis tragédiája 23.
 Aix-en Provence 98.
 Akademischer Verlag 195.
 Albrecht herceg 127—128.
 Áldásy Antal 348.
 Alföld 315, 316.
 Ali basa 84.
 Alibaux, Henri 96.
 Állat- és Növénytani Közlemények 297.
 Allgemeine Zeitung 53.
 Álmos herceg 224—227.
 Alting 254.
 Alvarus 285.
 Alvinczi 254.
 Amerika 102, 304.
 Amesius 254.
 Ami des Loix, Le 164.
 Ammon 254.
 Amstelodám 32.
 Amsterdam 29, 284.
 Anarcharsis 189.
 Anaxagoras 189.
 András Sámuel 275.
 András I. 136.
 András, zoborhegyi remete 219.
 Andreas Pannonius 101.
 Angheliescu 317.
 Anglia 83, 254.
 Angyal Dávid 60, 64—66.
 Angyán János 251.
 Antonio Cattaneo, Giovanni 406.
 Apafy Mihály 254, 372.
 Apocalypsis 144.
 Apor Péter báró 37.
 Apostol József 289.
 Apostolo Zeno 185.
 Apponyi 46—58. — gyűjtemény 396.
 Aquinói Szent Tamás 230.
 Arany 282, 328.
 Aranytoll Gárda 71.
 Arduin 3—5.
 Ariosti, Giuseppe. Sántay Mária. 185.
 Ariosti József 185.
 Aristoteles 344.
 Árpád-eposz 110.
 Árvaváralja 347.
 Asztalos István 203.
 Asztalos Miklós 197, 423.
 Átányi Dániel 257—260, 262—263, 265.
 Athenaeum 207.
 Athenaeum Kiadóvállalat 323.
 Augsburg 29.
 Augustinus 268.
 Augustinus, van 255.
 Aurora 402.
 Ausztria 34, 52, 395.
 Averulinus 344.
 Avignon 230.
 Avranches 14, 18.
 Avranches-i János püspök 2, 14—16.
 Ázsia 304.
 B. Eötvös József Kollégium Könyvtár 180.
 Baár—Madas Ref. Leánygimnázium 324.
 Babits Mihály 203.

- Bacsányi 35.
 Bahil Mátyás 167.
 Baireuther Zeitung 155.
 Bakócz-graduale 406.
 Balajthy Mihály 257—258.
 Balassa Bálint 271.
 Balassa Ferenc gróf 127, 128.
 Balássi István 265.
 Balatonfüred 77.
 Balázsfalva 28.
 Ballagi 281.
 Balogh Albin 220, 351.
 Balogh Ferenc 261.
 Balogh Jolán 345.
 Balthasar 139.
 Baltisar 139.
 Bán Imre 245.
 Bánffyhunyadi 316, 326.
 Bánffyhunyadi Ref. Polgári Olvasó-
 kör 318.
 Banfi Florio 295, 345, 406.
 Bányai Ferenc 318.
 Barabás 261.
 Baracska István 39, 44.
 Baraczakay István 39.
 Barada, dr. 216.
 Bárány Ágoston 379.
 Bárány György 32, 251.
 Bárány János 32.
 Baranvai József: A fölszabadult
 Komárom Szabad Királyi Város
 Nyilvános Könyvtárának VIII.
 címjegyzéke. Supka Ervin. 108.
 Baráti Szó 194.
 Bárczi Géza 403.
 Bárd Miklós 203.
 Bari István 258—259, 262.
 Bari Sándor 257.
 Barkaszo 261, 263.
 Baróthi Szabó Dávid 252.
 Barta 406.
 Bártfa 28, 389.
 Bártfai Lénárt 184.
 Bártfai Szabó László 109.
 Barthelemy 267.
 Bartholomaeides László 186.
 Bartók Gábor 261.
 Bartoniek Emma: Codices Latini
 Medii Aevi. Ivánka Endre. 99. —
 132, 137, 286, 347.
 Bartucz Lajos 400.
 Bartzafalvi Szabó Dávid 252.
 Bary Gyula 247.
 Báthori Gábor 251, 267.
 Báthori Miklós 343.
 Batizi-féle egyházmegyei rajzok 258.
 Bátorkeszi István 358.
 Batthyány 227.
 Batthyány András 139.
 Batthyány Boldizsár 132—134,
 136—137, 139—140, 148.
 Batthyány Boldizsár miscskönyvének
 hitelessége. Radó Polikárp. 132.
 Batthyány Gáspár 139.
 Batthyány Menyhért 139.
 Batthyányak 135.
 Batthyány-család 139, 149.
 Batthyány-kódex 137.
 Bauernzeitung 155.
 Bay Ferenc 306.
 Bayeaux, Johannes de 2.
 Bazel 29, 32, 201, 284.
 Becker, F. 94.
 Bécs 29, 36, 60, 62, 64, 106, 122,
 156, 185, 238, 342, 346, 394.
 Bécsi Magyar Mercurius 274—278.
 Beda-Corvinák 344.
 Bedő Ákos 320.
 Bedy Vince 8.
 Beilage von Litteratur und Wissen-
 schaften und Kunstsachen 157.
 Békási Sándor 263.
 Békés-bánáti református egyház-
 megye Baráti Könyvtára, Har-
 sányi András. 398.
 Bél Mátyás 32, 37, 254.
 Béla 219, 224.
 Béla I. 226.
 Béla II. 219.
 Beleth 2.
 Belnay dr. 161.
 Belügyi Közlöny 114.
 Bem 383.
 Bene 263.
 Benedek András 313, 330—331.
 Benedek Elek 328.
 Benedek, zaborhegyi remete 219.
 Benedictionale (MR. 89.) 12, 214,
 216, 228, 229.
 Bensing, Josef 98.
 Beöthy Zsolt 135.
 Berecz Károly 386.
 Bereg 258, 261, 263.
 Beregi Református Egyházmegye
 könyvtára, A Harsányi András.
 245.
 Beregszászi István 359.
 Beregszászi Pál 252, 264.
 Beregszászi Nagy Pál 252, 267.
 Berken 382.
 Berkeszi István 35.
 Berkó István 387—388.

- Berkovits Ilona: Dercsényi Dezső, Korszerű műemlékvédelem Olaszországban. 197. — —: A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása. Kéziratok és miniatúrák. X—XX. század. 293. — 295. — —: Az esztergomi Ulászló-graduale. 342. — 344—345. — —: Miniatori ungheresi nel „Dictionnaire des miniaturistes“; — —: Felice Pentanzio Ragusino capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino; — —: La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Radó Polikárp. 405.
- Berlin 381.
- Berlini Állami Könyvtár 91.
- Berlini Állami Múzeum 351.
- Berlini Collegium Hungaricum 287.
- Berlini Magyar Intézet 298.
- Berlini Technikai Főiskola 93.
- Bernardo 406.
- Berner Zeitung 155.
- Beroaldus Philippus 271.
- Berthold, konstanzi 15.
- Bertók Béla 194, 195.
- Berzeviczy 247, 252.
- Berzsenyi 328.
- Besançon 218.
- Bessenyei György 22, 23.
- Bessenyei Mihály 406.
- Beszterce 28, 314, 316, 318, 326.
- Besztercebánya 28.
- Bethlen Elek 370.
- Bethlen Farkas 368—372.
- Bethlen Gábor gróf 368—371.
- Bethlen János 249.
- Bethlen Kata 26, 357.
- Bethlen Miklós 37.
- Bethlen Olivér gróf 387.
- Bethlen Witringa 369.
- Bétsi Magyar Merkurius 113.
- Betű, ír, könyv, szavak eredete, A (t.) 403.
- Betyár arcképe, D. B. 205.
- Bezerédy 57.
- Bibliothèque Nationale 93.
- Bikfalvi Farkas 382.
- Birnbaum Gusztáv 55, 66.
- Biró Sándor 384—385.
- Bisztray Gyula 204.
- Bitá Dezső 219.
- Bizánc 18.
- Blandius 406.
- Blumauer 275.
- Blutfogel Boldizsár 406.
- Bocajus János műve: Hornus Cometa. 1618. Hajnóczy Iván. 186.
- Bock Mihály 272.
- Bod Péter 37, 167, 247, 252, 257, 258, 267.
- Bod-könyvtár 170.
- Bodleiana 345.
- Boetius 196.
- Bohus László 280.
- Boldog Mór 219.
- Bonfini 343—345, 367, 371.
- Bonfini-kódex 344.
- Bonifác II. pápa 143.
- Bordás Ferenc 98.
- Borosnyai Lukács Zsigmond 37.
- Borosnyai Lukács Simeon 274.
- Boroszló 29, 32, 184, 266.
- Borsod-Miskolci Múzeum 324.
- Bossányi Mihály 39.
- Bossányi Miklós 39.
- Both Ferenc 136, 139—140.
- Both György 140.
- Both Katalin 140.
- Both-család 140.
- Bouchot, Henri 373.
- Bökényi Filep János 273.
- Bömer, Aloys 92.
- Börner 280.
- Bradley, J. 95.
- Brandis, Lukas 202.
- Brassicanus 106.
- Brassó 28, 319, 394.
- Brewer 28, 84.
- Brewnow 104.
- Briquet, C. M. 137.
- Bruck, Róbert 352.
- Bruckenthal-múzeum 406.
- Brüll Emánuel 368.
- Brünn 394.
- Brüsszel 293.
- Bubenka Jónás 186.
- Bubenkius Jonas 186.
- Bucsay, Michael 195.
- Bucsay Mihály 197. — —: A jénai magyar könyvtár. 278. — —: Magyar vonatkozású történeti könyvtár Jénában. 283. — —: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. Varjas Béla. 298. — —: Jelentés a Hallei Egyetemi Magyar és Délkelet-európai Egyházi Kutatóállomás működésének első szakaszáról. Harsányi András. 414. — —: A hallei magyar könyvtár régi magyar könyvei. 423.

- Buda 28, 32, 34, 107, 150, 152, 157, 161, 162, 166, 243, 335, 339, 342, 345—347, 353, 394.
 Budai Ézsaiás 252.
 Budai Hírtár 290.
 Budai Jogkönyv 105.
 Budapest 74, 74, 77, 99, 105, 111, 169, 197, 296, 298, 300, 303—305, 407, 413—414, 421—422.
 Budapest Székesfőváros 324.
 Budapest Székesfőváros Házinyomdája 105.
 Budapest Székesfőváros Iskolái 324.
 Budapesti Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma 324.
 Budapesti Egyetemi Könyvtár 180.
 Budapesti Erzsébet Nőiskola 324.
 Budapesti Híradó 290.
 Budapesti Közlöny 114.
 Budapesti Német Tudományos Intézet 413—414.
 Budapesti R. K. Egyházközségek Tudósítója 75.
 Budapesti Szemle 246, 253.
 Budapesti Szent István Gimnázium 324.
 Buday György 98, 112.
 Buday Károly 268.
 Buddaeus 254.
 Budenses Ephemerides Politico-Statisticæ 290.
 Buder Christian 283.
 Buder-féle gyűjtemény 283.
 Bukarest 317.
 Bulletin de Paris 164.
 Bulletin International de la Société Hongroise de Géographie 73.
 Burgovsky János 280.
 Burgundio 100.
 Burkitt 266.
 Burr, Viktor 91.
 Buzinkai Mihály 249.
 Calderon 25.
 Calixtus, Georg 98.
 Calvin 252, 255, 264, 265.
 Cambridge 98.
 Cantuale Processionum pro Ecclesia Zagrabienſi 10.
 Cantus Catholici (1651) nyomdahelye és szerkesztője, A Hajnóczy Iván 84.
 Carphaneus Péter 361.
 Cartheuser Margit 95.
 Cassel 29, 32.
 Cassianus 344, 406—407.
 Castello Ithalico Mediolano, Franciscus de 406—407.
 Catalogus bibliothecae Hungarorum 278.
 Čechowský János Vitus 178, 179.
 Celtis, Conrad 347.
 Cerroni, Joannes Petrus 185.
 Channing Ellery 252.
 Charivari 395.
 Chartuirg-pontificale 229.
 Chartuirgus 4, 12, 19, 20, 230.
 Chartvich 6.
 Chemiai Folyóirat 297.
 Chorebo, Victorinus de 252, 258.
 Christ, Karl 91.
 Chytil, K. 349, 352.
 Cicero 196, 266.
 Cintio di San Sepolcro 343.
 Clauser Mihály: Két ismeretlen RMK. 190.
 Clemen, Otto 202.
 Clovius, Julius 406.
 Coccejus 254, 265.
 Coetus Ungarorum 195.
 Comaromi, Georgius 264.
 Comenius 179, 186.
 Commerce 395.
 Comó 394.
 Concha Győző 192.
 Constitutionnel 395.
 Cordes 424.
 Corneille 25.
 Cornides-gyűjtemény 174.
 Corsaire 395.
 Corvin-könyvtár 92, 342—343.
 Corvina c. folyóirat 323.
 Corvina-kódex 101, 177, 198, 342—343.
 Coster 97.
 Courier du Bas Rhin 155.
 Courrier Français 395.
 Cranach, Lucas idősb. 351.
 Crellius, Nicolaus 196.
 Cremona 394.
 Crispus, Rannusius 343.
 Cromer-kódex 105.
 Crudy Dániel 40, 42, 45.
 Csaholyi János 196.
 Csanádi János 196.
 Csaplovics János 55.
 Csebi Pogány Ádám 253.
 Csegöly István 255.
 Cseh-német-latinnyelvű imádságos könyv. Danczi Villebald. 178.
 Csehország 216, 347, 349.
 Csejte 357.
 Cséke Áron 264.

- Cserei Mihály 37.
 Csikesz Sándor 32, 417.
 Csiki Gyutacs 385—386.
 Csiksomlyó 28.
 Csikszereda 319, 326, 384—385.
 Csikszeredai Ipartestület Könyvtára 320.
 Csillagászati Lapok 297.
 Csiszár Béla 323.
 Csokonai Vitéz Mihály 110, 252, 275, 276.
 Csoma József 346.
 Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918—1938). Harsányi András. 193.
 Csonkapapi 263.
 Csontos János 134, 343.
 Csorba János 265.
 Csuzi Cseh Jakab 248.
 Csűrös 233.
 Curelouiai Sztanislo 272.
 Cureus 106.
 Curtius Rufus 294.
 Cuspinianus 343.
 Czakó 31.
 Czeglédi 267.
 Czeglédi István 248.
 Czeglédi Péter 358.
 Czéner J. 280.
 Czetter 382.
 Czuczor-Fogarasi-szótár 403.
 Czvittinger Dávid 37.

 D. B.: A betyár arcképe. 205.
 D'Esther, Karl 156, 165.
 Dácia 185.
 Dalbanne, Claude 98.
 Darczi Villebald: Kniewald Gragutin, Zagrebački sakramentarij sv. Margarete (MR 126.) 104. — —: Cseh-német-latinnyelvű imádságos könyv. 178.
 Dankó 12.
 Dankó József 134.
 Dante 323.
 Darholz-család 82.
 Darvas József 203.
 Dathus, Augustinus 285.
 Dávid Ferenc 270—272.
 Dávid király 294.
 Day 98.
 De Rubeis I.
 Deák 57, 387.
 Debrecen 24, 25, 28, 30, 32, 37, 45, 110, 233, 271, 284.
 Debreceni Déry-Múzeum 324.
 Debreceni Egyetemi Könyvtár 180.
 Debreceni Ember Pál 248, 252, 254, 255.
 Debreceni Kalocsa János 248, 267.
 Debreceni Református Könyvtár 95.
 Décsényi Gyula 344.
 Délibáb 323.
 Délkelet-Európa 413.
 Délmagyarország 70.
 Demétei András 167.
 Dercsényi Dezső: Korszerű műemlékvédelem Olaszországban. Berkovits Ilona. 197.
 Derecskei Ambrus 196.
 Dés 314, 316, 318, 326.
 Desiderius 406.
 Dessewffy József gróf 252, 374—375.
 Deutsches Wissenschaftliches Institut Budapest. Katalog der wissenschaftlichen Bibliothek. Varjas Béla. 413.
 Deutschmann 361.
 Dévai-monográfia 247, 252.
 Dévay András 22.
 Dezsényi Béla: Ölofsson Placid, Gróf Széchenyi Ferenc irodalom-pártolása. 109. — 152. — —: A magyar hírlapok példányszáma és közönsége 1805-ig. 190. — —: Magyar hivatalos közlöny százéves terve. 289. — —: A magyar hírlapirodalom első százada. (1705—1805) Szemző Piroška. 300. — 306, 382, 385, 391. — —: Hírlapjaink példányszáma száz évvel ezelőtt. 392.
 Dézsi 286.
 Diárium 323.
 Diarium Europaeum 172.
 Diétai Magyar Múzsza 110.
 Diogenes 189.
 Dionisus Bohemus 216.
 Diószeg 28.
 Diószegi Sámuel 251.
 Ditró 319, 327.
 Divatképek a falon. Tr. Z. 205.
 Divatlap 393.
 Dobos János 251.
 Dobossi 186.
 Dobsa Joánna 268.
 Dóczi András 187.
 Doddridge 252.
 Dold, Alban 202.
 Domenico Fava 97.
 Domokos Márton 24.

- Donarus-töredék 97.
 Dongó 393.
 Dorell József 273.
 Dömös 224—225, 227.
 Dömösi Szent Margit-prépostság 224.
 Dömsödi János 265.
 Dörrer, A. 98.
 Drelincourt 252.
 Drescher 377—379.
 Drexelius Jerémiás 22.
 Drexelius—Dévay 183.
 Dritzehn-per 96.
 Drummond 252.
 Dugonics András 252.
 Duh 12.
 Dukony Mária 330.
 Dulházy Mihály 374, 376.
 Dunántúl 37.
 Durandus 230.
 Dürer 111.
 Dyoniusus Bohemus 216.
 Dyoniusus Boljicinus 216, 217.

 Eckhardt Sándor 192.
 Edvi-Illés Aladár 36.
 Eger 28, 37, 183.
 Egérfészek a Honderűben. Tr. Z. 425.
 Egervári László 332, 341.
 Eggestein 201.
 Egri R. Kat. Kereskedelmi Középiskola 324.
 Egyeduti Gergely 271.
 Egyesült Államok 102.
 Egyetemes Philologiai Közlöny 286.
 Egyetemi Nyomda 162—163, 323.
 Egyiptomi József 147.
 Ehrenhold 171.
 Eichhorn 254.
 Eichler, Ferdinand 202.
 Eitzenberger Ferenc 235.
 Eizenberger-nyomda 241.
 Életképek 205, 393.
 Elie, Hubert 97.
 Ellinger István 374, 377—379.
 Ember Pál 390.
 Emmerling 277.
 Engel, Johann Christian 344—345.
 Engel-nyomda 236, 241.
 Englischer Wahrsager 235.
 Enyed 319.
 Enyedi György 271.
 Enyvvári Jenő 105.
 Eötvös József báró 252, 282.
 Eötvös Károly 402.
 Eperjes 28, 186.
 Eperjessy József 264.

 Ephemerides Budenses 159, 163.
 Ephemerides Positionenses 290.
 Episcopus Rossionensis 217.
 Episcopus Tiniensis 217.
 EPOL 70.
 Erasmus 108, 196, 255.
 Erdei Ferenc 400.
 Erdély 27, 28, 52, 185, 203, 232, 241, 314—315, 317, 325, 331, 372, 385.
 „Erdélyért“ Országos Gyűjtőbizottság 324.
 Erdélyi Hírvivő 190.
 Erdélyi József 203.
 Erdélyi könyvkiadás, Az Haraszty Gyula. 313.
 Erdélyi László 224.
 Erdélyi Múzeum 357.
 Erdélyi Művészeti Kiállítás 364—365. — — Tolnai Gábor. 418.
 Erdődi Bakócz Ferenc 333, 336.
 Erdődy—Bakócz-kódexek 406.
 Erdődy Simon 406.
 Erlanger Zeitung 164.
 Érmihályfalva 315, 326.
 Esterházy-palota 424, 425.
 Esti Újság 323.
 Észak-Erdély 319.
 Eszék 28.
 Esztergami János 406.
 Esztergom 11, 20, 28, 222, 224, 227.
 Esztergomi Benedictionale. Kniewald Károly. 213.
 Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár 348, 353.
 Esztergomi Káptalan Levéltára 338.
 Esztergomi Ulászló-graduale, Az Berkovits Ilona 342.
 Európa 386.
 Eusebius 255, 261.
 Ewald 266.
 Eyck van 294.
 1685. (Ezerhatszáznyolcvanöt) évi löcsei Orbis Pictus képei, Az Hajnóczy Iván. 186.

 Fábán 251.
 Fábán László 283.
 Fabó András 38.
 Fabricius 100.
 Fabritzky 252.
 Falk Miksa 60.
 Faludi Ferenc 24, 31, 168, 169, 174, 273.
 Fancev Franjo 2, 3, 16, 104, 215—217.

- Fáncsi Antal 132, 133, 136, 138, 148, 406.
 Fára József 140.
 Farkas Compactor 363, 368—373.
 Farkas Gyula 287.
 Farkasdi Pál 251.
 Farmoser Sándor 343.
 Fazekas 328.
 Fazekas György 284.
 Fazekas György ifj. 284.
 Fejér István 266.
 Fejérmegyei Napló 76.
 Félegyházi Tamás 272.
 Felső Magyarországi Minerva történetéhez, Sashegyi Oszkár. 374.
 Felsőbánya 315, 326.
 Felsőőri Fülep Gábor 252.
 Felvidék 37, 315, 374.
 Felvinczi Takáts Zoltán 364, 418—419.
 Fényes Elek 252.
 Ferdinánd V. 59.
 Ferenc József I. 59, 387.
 Ferenc király 192.
 Ferenczy József 34, 35, 381—384.
 Fésős András 251.
 Fest János 187.
 Festetics-palota 424.
 Fichte 255.
 Fielding 277.
 Figyelmező 207, 246, 394.
 Filipecz János 345, 406—407.
 Filipecz—Pontificale 346.
 Finta 83.
 Fintai Darholz Kristóf 82, 84.
 Firenze 185.
 Firmus Lauterer Bräumeister 121.
 Firtinger Károly 393.
 Fitz József 97, 115, 200, 336—338.
 Flavius Josephus 255.
 Fögel József 343, 345—347.
 Foglár, Ludwig 55.
 Folyóiratok és napilapok címének egységes rövidítéséről, A Znakovszky Emma. 114.
 Fordítások történetéhez, A Trócsányi Zoltán. 270.
 Forgách Pál 406.
 Fornos 261.
 Forster 277.
 Földi János 252.
 Földrajzi Közlemények 73.
 Fővárosi Könyvtár 105.
 Fővárosi Könyvtár Évkönyve. Harasányi András. 105.
 Frag- und Kundschaftsamt 151.
 Fraknoi Vilmos 109, 335—336, 343.
 France 395.
 Franciaország 14, 18, 21, 34, 407, 410.
 Frankenburg Adolf 205.
 Frankenburg Emlékiratai 207.
 Frankfurt 29, 103.
 Frankl, Gustav August 55.
 Franklin 323.
 Franus, Joannes 349.
 Franz, Ad. 142—146, 148.
 Freudenreich 171.
 Freund der Tugend 126, 130.
 Freys, Ernst 202.
 Fust-per 96.
 Fuxhoffer 219.
 Füredy Ladislaus 266.
 Füssli Rudolf 126—129, 131.
 G. Szabó Kálmán 98.
 Gábriel Asztrik: Aeschlimann, Erardo, Dictionnaires des miniaturistes du moyen-âge et de la renaissance dans les différentes contrées de l'Europe. 94. — 405.
 Gaillard József 161.
 Galatéa 276.
 Galgóczy Péter 355.
 Ganois Vencel 296.
 Gánótzai Antal 273.
 Gánótzai-Horváth 183.
 Garáb 224.
 Garamszentbenedek 225, 227.
 Garas 266.
 Garay Pál 95, 406.
 Gárdonyi 315, 328.
 Gárdonyi Albert 30, 31, 33. — —: A Pressburger Zeitung megindítása 121. — 150, 160. — —: A XVIII. század legkeresettebb könyve. 232. — —: Karai László és Hess András Budán. 332.
 GáspárMargit: A Széchényi-Könyvtár és a nyomdavidág pereskedése. 85. — —: Az Országos Széchényi Könyvtár felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtése. 179.
 Gazdaságot Tzélzó Újság 392.
 Gazette Universale di Firenze 155.
 Gazette de France 395.
 Geier 266.
 Gelbhaar, Gregorius 285.
 Geldner, Ferdinánd 202.
 Geleji Katona István 248, 249, 255, 366.
 Gelényes 263.
 Gellert 254.

- Gemma Frisius 271.
 Gemmeus, Matthias 196.
 Genealogia Turcarum Imperatorum 344, 407.
 Genf 386, 388.
 Genthon István 347.
 Georgicus Szelephén 169.
 Gergely pápa 106.
 Gerhard 359.
 Germantow 96.
 Gesamtkatalog der Wiegendrucke 201.
 Géza I. 223.
 Géza II. 222.
 Gibárti Kesserü Mihály 345.
 Gimes 384.
 Girtanner 277.
 Gisbert, Voetius 254.
 Glatz 252.
 Glatz Eduard 50, 52—54, 59, 61, 62, 65, 67.
 Gobil Bálint 95, 405.
 Goetling, C. W. 279.
 Gogreff Mento 389.
 Goldberger Dávid 280.
 Goldoni 276.
 Gombocz Endre: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. 1841—1941. Noszky Jenő. 296.
 Gombos A. F. 5.
 Goriupp Alisz: Statisztikai adatok az Országos Széchényi-Könyvtár ötévi címfelvétel-sokszorosításáról. 176. — 191.
 Gosztonyi János 343.
 Gotthardi Ferenc 158.
 Gottlieb 34.
 Gottsched 124.
 Gödöllő 243.
 Gönci György 196.
 Gönczi György 249, 258, 262.
 Gönczi József 250.
 Görlitz 103.
 Görög Demeter 192, 382.
 Görömbei Péter 284.
 Göttweig 101, 201.
 Göze 274.
 Gr.: A Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete. 115.
 Gracian Boldizsár 273.
 Graetz 394.
 Gragger Róbert 416.
 Granjon, Robert 98.
 Grassalkovich Antal gróf 243.
 Griesbach 254.
 Gróf Károlyi-levéltár 381.
 Gróf Teleki Pál Magyar Történetkutató Intézet 425.
 Gróf Zichy-levéltár 341.
 Gronovszky Iván: Gutenberg-Jahrbuch 1939. 96. — —: Schriewer, Franz, Büchereistatistik. Methoden, Beispiele, Ergebnisse. 101. — —: Zentralblatt für Bibliothekswesen 1940. 5—6. 200. — —: Sikabonyi Antal, Az 1940. évi külpolitikai érdekű irodalom a m. kir. Külügyminisztérium könyvtárában. 304. — —: Harsányi András—Varga Sándor Frigyes, Tájékoztató a kötelezpéldányszolgáltatásról. 304. — —: A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. III. 305.
 Grotius, Hugo 254.
 Gruter 186.
 Grünwald Béla 191.
 Guide des Bains Hongrois 73.
 Guillery, Etienne 97—98.
 Gulácsy Irén 203.
 Gulyás Pálnak 167. — Trócsányi Zoltán. 206—286, 343.
 Gusztáv Adolf Egylet 417.
 Gút 263.
 Gutenberg 96, 200—201.
 Gutenberg-émlékfüzet 200.
 Gutenberg-évkönyv 96.
 Gutenberg-Jahrbuch 123.
 — — 1939. Gronovszky Iván. 96.
 Gutenberg-múzeum 96.
 Gutenberg-társaság 99.
 Gutgesell Dávid iskolakönyv-kiadványai Bártfán 1579-ig. Szimoni-desz Lajos. 389.
 Gutkeled-Chronik? Tr. Z. 207.
 Guttmann-műhely 420.
 Gvevarai Antal 272.
 Gy. Szabó György 112.
 Gyergyóremete 319, 327.
 Gyergyószentmiklós 319, 326.
 Gyöngyös 74.
 Győr 3—5, 7—9, 12, 19, 20, 34, 202, 234.
 György Aladár 245.
 György Lajos 189, 190, 305, 313, 317.
 Gyulaféhevár 28, 108, 185, 319, 366.
 H.: Frankenburg Emlékiratai. 207.
 Habande, L.—H. 98.
 Habsburg-ház 63.

- Hachette-cég 410.
 Hadi és Más Nevezetes Történetek 22, 1—14, 205, 382, 385.
 Hadi Lap 384—386.
 Hadik 157.
 Hadik Jónás 43.
 Haebler, Konrad 97.
 Hahót 104, 213, 219, 224.
 Hahót-nemzettség 224.
 Hahóti-kódex (MR 126.) 12, 18, 19, 213, 216, 219, 227—229.
 Hain 285.
 Hajek Egon 60.
 Hajnal 76, 194.
 Hajnóczy Iván: A Cantus Catholici (1651) nyomdahelye és szerkesztője. 84. — —: Az 1685. évi löcsei Orbis Pictus képei. 186. — —: Bocatius János műve: Hornus Cometa. 186.
 Halgebachsen Henrik 406.
 Halitzky András 163—164, 166.
 Halle 29, 184, 195, 282, 299, 415.
 Hallei Egyetemi Könyvtár 91.
 Hallei Magyar Egylet 415, 417.
 Hallei Magyar Könyvtár 415—417.
 Hallei magyar könyvtár régi magyar könyvei, A Bucsay Mihály. 423.
 Haller 275.
 Halmágyi István 37.
 Hammel Brüninx 356—357.
 Han János 406.
 Hannauer Lőrinc 162—163.
 Haraszthy Elemér 323.
 Haraszthy Gyula: Az erdélyi könyv-akció 313.
 Hargita 384.
 Három protestáns parókiális egyházi könyvtár a XVII. században. — Szimonidesz Lajos. 38.
 Háromkirály-játéka 13.
 Harrassowitz, Otto 89, 101.
 Harrison F. 95.
 Harsányi András: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. IX. 105. — —: Csomár Zoltán, A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húsz éves története (1918—1938). 193. — —: Szabó Géza, Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg. 1555—1613. 195. — —: Az ungvári művészeti hetek könyvkiállítása. 202. — —: A beregi református egyházmegye könyvtára. 245. — — és Varga Sándor Frigyes: Tájékoztató a kö-
 telepéldányszolgáltatásról. Gro-
 nowsky Iván. 304. — —: A bé-
 kes-bánáti református egyház-
 megye Baráti Könyvtára. 398. —
 —: Bucsay Mihály, Jelentés a
 Hallei Egyetemi Magyar és Dél-
 keleteurópai Egyházi Kutatóállo-
 más működésének első szakaszáról.
 414.
 Harsányi István 32.
 Harsányi Margit 330.
 Harsányi Zsolt 203.
 Hartmann János 363.
 Hartuicus 6.
 Hartvik-féle Szent István-legendá
 101.
 Hartvik-kódex (MR 165) 216.
 Hartvik-legendá 221.
 Hartwick 1, 3—5, 14, 15, 18—21,
 — győri püspök Agenda Pontifi-
 calis-a —. Kniewald Károly 1.
 — 213, 221, 222.
 Hasford 385.
 Hasznos Mulatságok 289, 394.
 Hatvan és Járása Képes Híradója
 76.
 Hazai és Külföldi Tudósítások 33,
 289, 301.
 Heckenast Gusztáv 50, 51, 58, 60,
 63, 64.
 Hegedüs István 343, 345.
 Heidegger, Gotthard 265.
 Heidegger, J. H. 254.
 Heiszler 252.
 Hell Miksa 236, 243.
 Hellebrant 299, 423.
 Helmboldus L. 389.
 Helmeczy István 252.
 Heltai Gáspár 270—272.
 Henszelmann 57.
 Herczeg Ferenc 203.
 Herczegh Elemér 323.
 Herepei Ádám 37.
 Hermannstädter Zeitung 161.
 Heródes 13, 16.
 Herre, Paul 351.
 Hess András 97, 332, 336—338.
 Hess Ignác 236.
 Hessen 190.
 Heti Híradó 76.
 Hetzdorfer Mihály 28.
 Hevesmegyei Gazda 74.
 Hevesy A. 95.
 Hiebl József 30.
 Hieronymus Balbus 106.
 Hildebrand, Joachim 254.

- Hírlapjaink példányszáma száz évvel ezelőtt. Dezsényi Béla. 392.
Hírlapok és folyóiratok homlokírásának megtevesztő adatai, A — Mokcsay Júlia. 69.
Historia ecclesiastica 184.
Historia Turcica 344.
(hj.): Megjelent-e valaha a következő magyar könyv? „Gipczig Albert Vince cascantyni predikator munkalta.“ 424.
Hodik János 39—40.
Hoepli, Ulrico 94.
Hoffhalter Rudolf 271.
Hoffmann Edit 95, 136, 293—295, 343—345, 347, 349.
Hoffmann Jakob 406.
Hohenfurt 101.
Holbein 111, 294.
Holešov 178.
Hollandia 96, 233, 254.
Hollósi András 43.
Holter, Kurt 201.
Homa Gyula, 105.
Hóman Bálint 312—313, 324, 425.
Hóman—Szekfű 369, 383.
Homeros 255.
Honderű 205, 425.
Honművész 205, 207.
Honterus 390.
Honvéd 383—385, 387—388.
Honvédegylet 387.
Honvédegyleti Bizottmány 387.
Horatius 255.
Horthy Miklós 203.
Horvát József 273.
Horváth 285.
Horváth János 135, 287, 402.
Horváth Mihály 281.
Horváth Sándor 348.
Horvátország 28, 216.
Horvátović Don Oljúb 252.
Hradsin 347.
Hubay Ilona 9.
Hufeland Kristóf 253.
Hugo Albert 59—62, 65.
Hungarische Vermischte Nachrichten von Staats und Gelehrten Neuigkeiten 129.
Hunyadi 265.
Hunyadi Ferenc 251, 267.
Hunyadi István 266.
Hupp, Otto 97, 200.
Hurter 100.
Huss (= Hess) 336.
Husung, Max Joseph 98.
Huszár Mihály 72.
Huszi András 252.
Hübner—Fejér 252.
Ilczó Ferenc 43.
Ilgen 264.
Illésházy Antal gróf 165.
Illés János 369.
Illyefalvi István 271.
Illyés András 24, 37, 273.
Illyés Gyula 203.
Illyés István 37.
Imhoff Margit 95.
Innsbruck 394.
Ipolyi 281.
Iris 205.
Irodalom 402—403.
Irodalomtörténet 286.
Irodalomtörténeti Források 199.
Irodalomtörténeti Füzetek 307.
Irodalomtörténeti Közlemények 286.
Ismertető 207.
Isokrates 345.
Ivánka Endre: Bartoniek Emma, Codices latini medii aevi. 99.
Iványi 31.
Jablonsky Dániel 254.
Jacobus de Placentia 230.
Jagello-király 346.
Jagello-könyvtár 345.
Jajcza 139.
Jakab Elek 191.
Jákob pátriárka 147.
Jakubovich Emil 135, 136, 344, 405.
Jankovich Miklós 97, 133, 135, 161, 398.
János dominikánus 94.
Jánossy Dénes 306.
Janus Pannonius 407.
Janusch 94.
Janusch Dyack 94—95.
Jaquin 277.
Járy György 50, 52, 54, 58, 64.
Jász - Nagykun - Szolnok Vármegyei Kereskedők Közgazdasági Lapja 75.
Jég, A. 75.
Jékely Zoltán 314, 330—331.
Jelenkor 207, 394.
Jéna 29, 282.
Jénai magyar könyvtár, A Bucsay Mihály. 278.
Jenei György 266.
Jerney János 136.
Jeruzsálem 18.
Jessenius György 26.

- Jó Pajtás -74.
 Jócsik Lajos 109.
 Johannes 94.
 Johannes de Ungaria 95.
 Johnson, A. J. 98.
 Jókai 315, 321, 328.
 Jókai-Kódex 403.
 Joó Tibor: Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi-Könyvtárban. Tolnai Gábor. 303. — 406.
 Jósika 282.
 Journal de Paris 155, 395.
 Journal der Verhandlungen der dermaligen in Ofen versammelten hohen Stände des Königreichs Hungarn 156.
 Journal des Débats 395.
 Journal des Hommes 164.
 Journal Encyclopédique 130.
 Journal Général 395.
 József I. 233.
 József II. 150, 154, 301.
 József főherceg 165.
 József Nádor Műegyetem 324.
 Jöcher, G. 283.
 Juchhoff, Rudolf 200.
 Julius Aemilius 343.
 Juvenalis 255.
- K. k. privilegierte Ofner und Pester Zeitungs-Expedition, Kundschafts-Amt und allgemeine Schreibstube 162.
 Káldi 274.
 Káldi-bibliafordítás 33.
 Kalinka Joakim 42, 43.
 Kállay Ábrahám 265.
 Kállay Gergely 26.
 Kálmán király 5.
 Kálmáncsehi-breviárum 406.
 Kálmáncseh Domonkos 343, 345.
 Kalmár Demeter 335—336.
 Kalocsa 28, 217, 230.
 Kálvin-nyomda 194.
 Kanisay Ferenc 265.
 Kant 255.
 Kapi 82.
 Káplány Géza 115.
 Kápolnay P. István 386, 388.
 Kaprinai István 37.
 Káptalándomb 8.
 Karai László 332—339.
 Karai László és Hess András Budán. Gárdonyi Albert 332.
 Kardos Tibor: Kozocsa Sándor, A hűség diadaljának első kidolgozása. 199.
- Karintia 144.
 Kármán József 191.
 Károli Péter 390.
 Karoling- és Ottó-kor 92.
 Károly III. 233.
 Károly VI. 185.
 Károlyi András 197.
 Károlyi Gáspár 272, 274, 359.
 Károlyi György gróf 205.
 Károlyi József gróf 276.
 Károlyi-biblia 32, 250.
 Kassa 28, 33, 45, 75, 187, 202, 374, 377.
 Kassai Péter 405.
 Kassai Császár György 196.
 Kassai Michaelis György 197, 298, 415.
 Kassák Lajos 203.
 Kasza 42, 43.
 Katolikus Néplap 393.
 Katona István 37.
 Katona József 328, 402.
 Katonai hírlapok a magyar honvédség felállításáig. Lukács József. 381.
 Kazinczy Ferenc 81, 110, 253, 264, 281—282.
 Kazmeier, August Wilhelm 202.
 Kazy Ferenc 37.
 Kecskemét 242.
 Kecsekeméty Aurél 55, 60.
 Kecskeméti C. János 272, 274.
 Kecskeméti Zsigmond 251.
 Kecskeméti Városi Könyvtár 324.
 Kelemen Móric 115.
 Kelényi B. Ottó 105, 107, 108.
 Keleti Ujság 76.
 Kemény Lajos 187.
 Kémlő 207.
 Kempelen Béla 139, 369.
 Kenedi Géza 383.
 Képes Családi Lapok 73, 401—402.
 Képes Híradója 76.
 Képes Krónika 222, 225.
 Képzőművészeti Főiskola 98.
 Kerecseny 261—262.
 Kerekes Sámuel 382.
 Kerényi 282.
 Keresztes-Kovács 253.
 Keresztesi 253, 264.
 Kereszty István 150, 161.
 Keserői Dajka János 366.
 Keserői Mihály 343.
 Két erdélyi könyvkötő a XVIII. század első felében (Szent Györgyi Mihály és Compactor Farkas). Tolnai Gábor. 363.

- Két ismeretlen RMK. Clauser Mihály. 190.
 Kétházy Pál 338.
 Ketskeméti Mária 250.
 Kevy István 46.
 Kewi István 46.
 Keyser, Paul de 97.
 Kézai 222.
 Kézdivásárhely 319, 326, 385.
 Kézdivásárhelyi Magyar Kaszinó Könyvtára 319, 328.
 Kézdivásárhelyi Matkó István 248.
 Khevenhüller 369.
 Ki írta a Bártfai Lénárt egyháztörténetét? Zoványi Jenő. 184.
 Kinizsiné 406.
 Királyi Márton 266.
 Kis 34.
 Kis Hajnal 76.
 Kis János 110.
 Kis Tükör 194.
 Kis Ujság 73.
 Kisbégány 263.
 Kiski Benedek 84.
 Kisfaludy Károly 281—282.
 Kisfaludy Sándor 281, 282
 Kiss Kálmán 260, 261.
 Kiss Károly 378.
 Kiss Lajos 400.
 Klagenfurt 394.
 Kłanicza Márton 38.
 Klauzál 57.
 Klein János Sámuel 184.
 Klinder Péter 292.
 Knauz Nándor 134, 138, 224.
 Kner-ny. 324.
 Kniewald Dragutin: Zagrebečki sakramentarij sv. Margarete MR 126.
 Danczi Villebald. 104.
 Kniewald Károly: Hartwick győri püspök Agenda pontificalis-a. I. — 2, 3, 9, 11, 12, 16, 18, 104. — : Esztergomi Benedictionale. 213. — 215, 221, 224, 230, 406.
 Koberger, Anton 285.
 Koch Lajos 105, 107.
 Kódexek és régi könyvek restaurálása az Országos Széchényi-Könyvtárban. Sasvári Dezső. 180.
 Kodolányi János 203, 400.
 Koffán Károly 112.
 Kókai-ny. 324.
 Kolbenhayer Soma 280.
 Kollonics Lipót 170, 173, 358.
 Kollonitsch, Graf 168.
 Kolmár József 251.
 Kolos István 266.
 Kolosi Török István 84.
 Kolosvári Péter 265.
 Kolowrat 60, 383.
 Kolozsvár 28, 33, 37, 183, 271, 314, 316, 319, 326—327, 364, 371, 383, 394, 419.
 Kolozsvári Egyetemi Könyvtár 316, 327, 364, 419.
 Kolozsvári Katolikus Lyceum Könyvtára 317.
 Kolozsvári Magyar Kaszinó Könyvtára 318.
 Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára 367, 369.
 Komárom 28, 33, 34, 108, 233, 242, 385.
 Komáromi Csipkés György 32, 248, 249, 250.
 Komáromi Értesítő 385.
 Komáromi Városi Könyvtár 324.
 Kondor Boldizsár 259.
 Konek 252.
 Konhau 95.
 Konstantinápoly 142, 407.
 Kónya 252.
 Kónyi Democritusának ismeretlen kiadása. Kulcsár Adorján. 189.
 Kónyi János 110, 189.
 Kormeghatározó-e az ő, ű, ö, ü, ő ű, ő, ű. Trócsányi Zoltán. 182.
 Korona 394.
 Kósa János: A Neuer Kurier története. 150. — 161. — : Ungarische Oekonomische Zeitung — a legrégebb magyar gazdasági szaklap. 390. — 391.
 Kossuth 51, 57, 59, 60, 63, 289.
 Kossuth Hírlapja 393, 394.
 Kosztolányi Dezső 203.
 Kovachich Márton 169.
 Kovács Albert 252.
 Kovács András 267.
 Kovacsóczy Mihály 290.
 Kovászna 319, 327.
 Kovásznai Péter 265.
 Kováts Mátyás 253.
 Kováts Mihály 253.
 Kováts Sámuel 251.
 Kozma Andor 203.
 Kozma Miklós 203.
 Kozma-család 203.
 Kozocsa Sándor: A húség diadalmának első kidolgozása. Kardos Tibor. 199. — 307.
 Köblös Zoltán 357.
 Köck, J. 144—145.
 Kőhalmi Mihály 406.

- Kölcsey 281—282, 289.
 Kömlei Zsigmond 259.
 Könyves Kálmán 226.
 Könyves Tóth Kálmán 251.
 Könyvkötések árai a múlt század elején. Sárkány Oszkár. 398.
 Könyvtár és a napi politika, A Tr. Z. 113.
 Kőrösi Mihály 267.
 Kőszeg 29, 149.
 Kőszegi Sándor 140.
 Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége 109, 313, 325, 328—331.
 Közlemények 205.
 „Közlöny“ 291, 394.
 Krehnyai Ede 204.
 Kremsmünster 201.
 Kriegsbote 155, 161.
 Kriza-kódex 95, 406.
 Kubinyi Ferenc és Miklós 347.
 Kubinyi László 338, 347.
 Kubinyi-levéltár 347.
 Kulcsár Adorján: Könyi Democritusának ismeretlen kiadása. 189.
 Kulcsár György 389.
 Kultsár István 192, 289.
 Kultsár Istvánné özv. 290.
 Kumlik Emil 169.
 Kundschaftsblatt 155—156.
 Kuny Domokos 157.
 Kühár Flóris 21, 104, 213, 219, 224, 227, 231.
 Különszobák a könyvtárban. Tr. Z. 425.
 Küzdés 71.
 Lack Dénes 217.
 Lactantius Firmianus 268.
 Lácza 251.
 Ladvocat 252.
 Laibach 394.
 Lajos II. 406.
 Lajos herceg 348.
 Lakatos Jeremiás 367.
 Lambach 101.
 Lampe 26, 252, 254—255, 274, 390.
 Lampridius Ceruius 343.
 Landerer Anna 189.
 Landerer János Mihály 232, 235, 242.
 Landerer János Sebestyén 28, 34.
 Landerer Lajos 50, 51, 56, 58, 63, 64.
 Landerer Lipót 235.
 Landerer Mihály 121—131.
 Landerer-család 123, 130.
 Landerer-nyomda 123, 241.
 Langenbach. Alma 96.
 Láni György 358.
 Lappangó könyvek. Tr. Z. 400.
 Lascovius Petrus 249.
 Laskai János 272.
 Lauban 29.
 Laudon 154, 157.
 Lavater János 358.
 Léghajós, A 292.
 Légrády Testvérek 323.
 Lehmann, Ernst Herbert 52.
 Léhoczky Tivadar 245; 253.
 Lehotzky 140.
 Leipzig 89, 101.
 Léka 149.
 Lemberg 394.
 Lengyelország 243.
 Lentz 30.
 Lépes Bálint 183.
 Lepold Antal 220—221, 223—225, 353.
 Leporini Miklós 360.
 Leroquais 1, 95, 143, 145.
 Lessing 255.
 Leusden 268.
 Lewitschnigg, Heinrich Ritter von 55, 66.
 Leyden 29, 32, 266.
 Leyh, Georg 89, 91, 92.
 Libetbányai Magyar Péter 405.
 Lightfoot 254.
 Lilienfeldi Ortilo 138.
 Limborch, Ph. van 254.
 Lindberg, P. 142.
 Linné 277.
 Linz 394.
 Lipcse 29, 32, 184.
 Lipcsei Deutsche Bücherei 424.
 Lipót császár 171, 172, 356.
 Lipótvár 359.
 Lipótvári Kálnai Péter 358.
 Lisznyai Pál 249, 264.
 Liszt Miklós 138.
 Literarischer Anzeiger 163—165.
 Literati Nemes Sámuel 132—137, 139, 149.
 Litteraty Nemes Antal 133.
 London 292.
 London Chronicle 155.
 London Magazin 130.
 Lónyai Lónyai László 264.
 Lopkovitz Bohuszláv 346—347.
 Lopkovitz-könyvtár 349.
 Loredano 276.
 Lorenzo Roselli, Francesco di 406.
 Losonc és Vidéke 292.

- Lossai Péter 406.
 Lossonczy László 333, 338.
 Lőcse 28, 32, 33, 84, 186, 273.
 Lucianus Samosatensis 106.
 Ludvig János 29.
 Ludwig Erzsébet 60.
 Luhn Erzsébet 330.
 Lukács 57.
 Lukács egri prépost 336.
 Lukács József: Katonai hírlapok a magyar honvédség felállításáig. 381.
 Lukahalmosi Nagy György 257—258.
 Lukács J. 345.
 Lukinich Imre 357.
 Luther 195, 361—362.
 Luther-biblia 254.
 Lyceumi-kódex 105.
 Lycius János 39.
 Lyon 218.
- M. Kir. Iparügyi Minisztérium 115.
 M. Kir. Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet 115.
 Mabillon 14, 20.
 Mack József 385.
 Madách 328.
 Madách-levél 198.
 Mádi Sámuel 265.
 Maffei márki 185.
 Magazinó Toscano 130.
 Magdeburg 5.
 Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 324.
 — Bridzsélet 75.
 — Fürdőkalauz 73.
 — Gazda 393.
 — hírlapok példányszáma és közönsége 1805-ig, A Dezsényi Béla. 190.
 — Hírmondó 34, 113, 164, 191, 192, 382.
 — hivatalos közlöny százéves terve. Dezsényi Béla. 289.
 — Ifjúsági Vöröskereszt 324.
 — Irodalmi Ritkaságok 199.
 — Irodalomtörténeti Intézet 189.
 — József 377—378.
 — Könyvészet 1936. 114.
 — Könyvszemle 1940. 114, 206, 245, 398, 402—403, 423—424.
 — Könyvszemle Szerkesztőbizottsága, A 115.
 — Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete 22.
 — Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve, A III.
- Gronowski Iván. 305. — — 313.
 — Kultúrfront 71.
 — Kurir 24, 34, 35, 113, 156, 191, 275, 392.
 — lap Szentpétervárott 1880-ban. Tr. Z. 292.
 — Minerva 245.
 — Musa 24.
 — Museum 35.
 — Művelődéstörténeti Intézet 180.
 — Nemzeti Múzeum 99, 101, 109, 110, 137, 147, 313, 344, 402, 406, 424.
 — — Országos Széchényi-Könyvtárának egyes terei új palotában helyezettek el, A (T.) 424.
 — — Hírlaptára 114, 401, 425.
 — Népbarát 393.
 — Nyelv 286.
 — Nyelvőr 422.
 — Nyomdászat 187.
 — Országgyűlés Képviselőháza 324.
 — Országgyűlési Könyvtár 88.
 — Orvosok Havi Közölnye 73.
 — Protestáns Egyházi és Iskolai Függetlenítő Bizottság 253.
 — Racionalizálási Bizottság 115.
 — Rádió 323.
 — Statisztikai Szemle 327.
 — Szemle 203, 313.
 — Szemle Társaság 323.
 — Távirati Iroda 74, 323.
 — Történelmi Társulat 324.
 — Tudományos Akadémia 88, 109, 324.
 — Tudós Társaság 375.
 — Ujság 22, 23, 392.
 — vonatkozású történeti könyvtár Jénában. Bucsay Mihály. 283.
 Magyarok Története 290.
 Magyarország 11, 18, 20, 27, 28, 30, 34, 52, 60, 61, 63, 70, 98, 117, 237—238, 240, 304, 337, 345, 372, 383—384, 389, 395, 414.
 Magyarország c. napilap 323.
 — időszaki sajtójának könyvésze. 303.
 Magyarországi János (Ungarus) 95.
 Mai Nap 323.
 Mainz 96, 202, 226.
 Majkowski 99.
 Makay András 258.
 Makkai Sándor 400.
 Mályusz Elemér 192.
 Mantua 394.
 Márai Sándor 203.

- Máramarossziget 315, 326.
 Márczius Tizenötödike 393.
 Márczy László 284.
 Margalits Ede 295.
 Margitai János 284.
 Mária Terézia 236, 369.
 Markó Árpád 381, 386.
 Marlin József 59, 60, 62.
 Maros 185.
 Marosvásárhely 28, 37, 319, 321, 326.
 Marosvásárhelyi Ferenc József Köz-
 művelődési Ház Könyvtára 319,
 327.
 Maróthi György 253.
 Marseillei Saint Victor-apátság 95.
 Martialis 255.
 Martinovics 110, 164, 192.
 Márton István 253.
 Masnicius Tóbiás 360—362.
 Massachusetts 98.
 Massanus, Gulielmus 272.
 Mathias Corvinus 97.
 Matkovics, Petar 295.
 Mátray Gábor 133.
 Mátyás király 95, 97, 106, 108,
 336—337, 342—347, 372, 406—
 407.
 Mauksch Bernát 63, 64.
 Medgyesi Pál 248, 249, 267.
 Medve Mihály 183.
 Meggyes 28.
 Meggyesi Miklós 405.
 Megjelent-e valaha a következő ma-
 gyar könyv? „Gipczig Albert
 Vince cascantyni predikator mun-
 kalta.“ (hj.) 424.
 Méhes 30.
 Meisner, B. 254.
 Meissenau 5.
 Melanchton 195, 390.
 Melianus Gnatereth 29, 252.
 Melius Péter 270, 272.
 „Melléklap“ 290—291.
 Melyik Tolnai Jánosnak műve a
 „Novissima tuba“? Zoványi Jenő.
 82.
 Mentelin 201.
 Menyhárt József 98.
 Mercurius Hungaricus 301, 381—382,
 385.
 Messenger 395.
 Mészáros János 376—377.
 Meszes 224.
 Metastasio, Péter 275, 276.
 Metlesich Kálmán 108.
 Metternich 51, 57—60, 383.
 Mezger Márton Kristóf 170.
 Micrologus 14—16, 21, 228.
 Migne Pl. 2, 16, 100, 214.
 Mihálykó János 273.
 Mikes Kelemen 37.
 Mikszáth 315, 328.
 Mikulic püspök 229.
 Milanó 94, 218, 345, 394.
 Milkau, Fritz 89, 91.
 Milkau, Fritz und Leyh, Georg:
 Handbuch der Bibliothekswissen-
 schaft. Varga Sándor Frigyes. 89.
 Milotai Nyilas István 248.
 Mindenes Gyűjtemény 35, 36.
 Minerva 402.
 Minerva Irodalmi és Nyomdai R.-T.
 Kolozsvár 364, 419.
 Miskolczi László 405.
 Miskolczi Mihály 358, 360.
 Missale (MR 133.) 9, 10.
 Missale antiquissimum 1, 3, 9, 12,
 19, 216.
 Missale Poseniense (M mac 216, 122-
 fol) 12.
 Missale speciale 97.
 Mitterspacher 264.
 Mitterwieser, Alois 96.
 Mokcsay Júlia: A hírlapok és folyó-
 iratok homlokírásának meg-
 tévesztő adatai 69.
 Mokry Benjámín 252.
 Moll Jeromos 150—162, 164.
 Molnár 26.
 Molnár Ágnes 330.
 Molnár C. Pál 98, 112.
 Molnár István 257.
 Monatsschrift Ungarischer Medizi-
 ner 73.
 Moniteur 53, 395.
 Móra Ferenc 203, 328.
 Móré Fülöp 343.
 Moreto 25.
 Móricz Zsigmond 203, 328.
 Morin, Germain 3, 19, 104, 213—
 216, 218—221, 223, 226.
 Mosheim 255.
 Mozart 276.
 Msenna 38.
 Munkások Lapja 393.
 Muronyi Weér András 347—348.
 Muronyi Weér-cimereslevél 347—
 349, 352.
 Mussolini 101.
 Müller Jakab 30.
 Münchener-Kódex 403.
 Münsteri Egyetemi Könyvtár 92.

- Műszaki Bibliográfiai Közlemények 115.
Művészeti Hetek 202, 203.
- Nádasdy-ház 174.
Nádudvari Sámuel 266.
Nagonius, Johannes Michael 343.
Nagy Ferenc 379.
Nagy István 46.
Nagy Iván 139, 140, 369.
Nagy Júlia 330.
Nagy Lajos 346, 405.
Nagy Pál 289—292.
Nagy Világ Magyar Szemmel 72.
Nagybánya 314—315, 326.
Nagybányai Polgári Olvasóegylet 316.
Nagybányai Városi Múzeum Könyvtára 315.
Nagyenyed 28.
Nagykállói gimnázium könyvtáráról, A Sárkány Oszkár. 284.
Nagykároly 28, 315, 326, 328.
Nagylucei Orbán 345.
Nagysomkút 315, 326.
Nagyszalonta 316, 326.
Nagyszalontai Áll. Arany János gimnázium 316.
Nagyszalontai Városi Közkönyvtár 328.
Nagyszeben 28.
Nagyszombat 28, 37, 45—46, 84, 169, 183.
Nagyszombati Mihály 405.
Nagyvárad 28, 264, 314, 316, 321, 326.
Nagyvárad Városi Nyilvános Könyvtár 316, 327.
Napoleon 378.
Nápoly 359, 360.
Nardus, Nicolaus 285.
Nedóty András 398.
Német Népbarát 393.
Németalföld 284.
Németh József 324.
Németh László 277, 400.
Németország 142.
Nemzet Szava 73, 78, 79.
Nemzeti 393.
Nemzeti Lovarda 424.
Nemzeti Szocialista Párt 78.
Nemzeti Újság 289—291, 393, 394.
Nemzetőr 393.
Népkönyvtárak: Háromszék, Szatmár, Maros-Torda, Csík, Bihar, Udvarhely, Szolnok-Doboka, Kolozs, Máramaros, Beszterce-Naszód, Szilágy, Kisküküllő, Ugocsa 330.
Népszerű Természettudományi Előadások 298.
Népszerű Természettudományi Könyvtár 298.
Neu gregorianischer Zeit und Welt Kalender 235.
„Neue Zeitung“ 301.
Neuer Courier aus Ungarn, oder die Pester Post Amts Zeitung 162.
Neuer Kurir aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen 152.
Neuer Kurier története, A Kósa János 150. — 390—391.
Neuman Venceslaus 264.
Neuwieder Zeitung 155—157, 159—160, 165.
Nicetas 17.
Nicolaus de Mirabilibus 345.
Nider 201.
Niklay Péter: Szollás Ella—Droszt Olga—Mokcsay Júlia, Magyar Könyvészet 1937. 407.
Nilles, N. 144, 148.
Nógrádi Mátyás 249, 264.
Noszky Jenő: Gombocz Endre, A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. 1841—1941. 296.
Notizie del Mondo 155.
Nouvelliste 395.
Nova Posonensia 382.
Nürnbergi Szent Katalin-kolostor 95.
Nyáradszereda 319, 327.
Nyelvőr 286.
Nyelvőrkalauz. III. Tr. Z. 422.
Nyiregyháza 202.
- Óbuda 222.
Ochtina 186.
Ocsvay Ferenc 383.
Odenwaldi Fürstenau Ev. Gyülekezet Könyvtára 190.
Oesterley 100.
Ofner Historisches Haus und Wirtschaftskalender auf das Jahr 1790. 157—158.
Ofner Stadtrecht 105.
Ofner und Pester Frag- und Kundenschaftblatt oder Sammlung von nützlichen Dingen und Nachrichten 156.
Ofner und Pester Ober Post Amts Zeitung des neuen Kuriers aus Ungarn 161.
Ofner Zeitung 106, 394.

- Ohly, Kurt 201.
 Okolicsányi Pál 249.
 Oktató Levelek 388.
 Oláh Miklós 295, 406.
 Oláh Népbarát 393.
 Olaszország 198, 362.
 Olgyai Viktor 98.
 Olmützi Ágoston 347.
 Olofsson Placid: Gróf Széchenyi Ferenc irodalompartólása. Dezsényi Béla. 109.
 Opifex, Martinus 405.
 Opposition 393.
 Opusculum epigrammaton 1494. 106.
 Orczy Lőrinc 25.
 Ordo 3.
 Orlichius Israel 39.
 Ormpruszt Kristóf 272.
 Országgyűlési Könyvtár 180.
 Országos Hirdetések 290.
 Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 109, 177, 288.
 Országos Közegészségügyi Egyesület 324.
 Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára 86, 88, 180.
 Országos Levéltár 347.
 Országos Magyar Sajtókamara 324.
 Országos Stefánia Szövetség 324.
 Országos Széchenyi-Könyvtár 85—87, 115, 132, 133, 176, 179, 180, 190, 206, 286, 293—295, 300, 303—305, 324, 330, 345, 348, 385, 395, 396, 401, 402, 407, 423—425.
 Országos Széchenyi-Könyvtár felvidéki és kárpátaljai könyvgyűjtése, Az Gáspár Margit. 179.
 Országos Szépművészeti Múzeum 344.
 Ortenburg 5.
 Orvosi Tár 393.
 Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága 324.
 Osiander 254.
 Osterwald 252.
 Osterwald Friedrich János 24, 26, 284.
 Öszövetség 144.
 Otrókoci Főris Ferenc 249, 359—360.
 Ovidius 255, 267, 276.
 Oztrozith Judith 42.
 Ödön—Bartók 253.
 Öreg gradual 364—366, 372.
 Összefogás 194.
 Österreichischer Beobachter 290.
 Ötvös Márton 333—336, 339.
 P. Thewrewk Árpád 189.
 Padányi Biró Márton 183.
 Pais Dezső 135.
 Pál scriptor 345.
 Palcsics János 174.
 Páldy Lenke 330.
 Pálházi Göncz Miklós 273.
 Pálinkás Géza 149.
 Palladis 323.
 Pálóczi Horváth Ádám 110.
 Pankotai Ferenc 272.
 Pannonhalma 4, 109, 223.
 Pantheon 323.
 Pápa 45.
 Pápai Páriz Imre 360.
 Pápay Sámuel 382.
 Parádi Erzsébet 318.
 Pareus Dávid 254, 265.
 Páriz-Pápai 252—254.
 Párizs 142, 143, 218, 292.
 Partium 316.
 Pasteiner Iván 107, 109, 115, 313—314, 323.
 Pataki József 183.
 Pataki Pál 363.
 Patzkó Ágoston 232, 236, 241.
 Patzkó-nyomda 236, 241.
 Pauler Gyula 5.
 Paulini Sámuel 43.
 Paulovics Géza 330.
 Paulovitz Mihály 360.
 Pávia 394.
 Payr Sándor 29, 30.
 Pázmány Péter 23, 31, 183, 248.
 — — Tudományegyetem Statisztikai Szemináriuma 324.
 — — Tudományegyetemi Könyvtár 330.
 Peake, Cyrus H. 96.
 Pécs 37, 202.
 Pécsi Tudományegyetem Jogi Kara 324.
 Pécsi Zrínyi Miklós Honvéd-Középiskolai Nevelőintézet 324.
 Péczy József 253, 283.
 Peer-kódex 135.
 Pelei Tamás 107, 108.
 Pénzügyminisztérium 324.
 Pergő Képek 74.
 Peringer Keresztély 169, 173.
 Perkinsus, Guilielmus 272.
 Perlaky József 30.
 Perliczky János 297.
 Pest 28, 33, 34, 50, 107, 150—152, 155, 157—159, 162, 166, 243, 258, 288, 301, 394.

- Pest (c. estílap) 323.
 Pest-Ofner Kundschafts- und Auctionsblatt 69.
 Pest-Ofner Zeitung 68.
 Pester Intelligenzblatt 150.
 Pester Kurier 162.
 Pester Lloyd 323.
 Pester Morgenblatt 62, 65.
 Pester Wochenblatt 67.
 Pester Zeitung története, A Szemző Pirokska. 50. — — 290—291, 393.
 Pesther Tageblatt 52.
 Pesti Divatlap 205, 402.
 Pesti Hirlap 52, 121, 323, 393, 402.
 Pesti János 406.
 Pesti Napló 387.
 Pesti Ujság 73, 78, 79.
 Petancius Ragusanus, Felix 295, 344, 406—407.
 Pethe Ferenc 392.
 Petőfi 328.
 Petőfi-kérdés, A 402.
 Petrik 32, 33, 286, 409.
 Petró Mihály 267.
 Petróczy Pál 42.
 Petróczy-könyvtártörödéek 45.
 Petrus Lombardus 284.
 Pézseli József 253, 255.
 Pézseli József 35, 36.
 Pfanner 258.
 Philadelphia 96.
 Philadelphus Mór 280.
 Pichler Aloys 125, 191.
 Pictet 284.
 Pictetus 267.
 Piliske 224.
 Pintér Jenő 22, 59. — Tr. Z. 81. — 135, 286, 287.
 Pirker 30.
 Piscator 254, 268.
 Piseki Zmily János 349, 352—353
 Pitroff 240.
 Placentia-i Jakab 230.
 Planche 373.
 Plautus 255.
 Pohárnok Zoltán 112.
 Polenzig József 157.
 Pomey 264.
 Pomponius Laetus 97.
 Pongrácz Imre 357.
 Pontificale (MR 163) 230.
 Pozsony 28, 29, 32—34, 110, 121, 122, 127, 138, 151, 169, 171, 182, 190, 242, 354, 376, 394.
 Pozsonyi evangélikus lelkészek könyvtárai az 1670-es években, A Szimonidesz Lajos 167.
 Pöllau 149.
 Pölöske 224.
 Prága 104, 346—348, 389, 394.
 Pragay András 272.
 Pray György 37.
 Pray-kódex 12, 15, 18, 19, 21, 101, 104, 228.
 Predeck, Albert 93.
 Pressburger Kirchen- und Schul-Verlust 168.
 Pressburger Zeitung megindítása, A Gárdonyi Albert. 121. — — 155—156, 191, 382.
 Presse 395.
 Priestersperger József 160.
 Privatus Veridicus 253.
 Prohászka 203.
 Prohászka János 422.
 Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 261.
 Protestáns gályarabok könyvei, A Szimonidesz Lajos 354.
 Protestáns Lap 393.
 Psalterium (1459) 97.
 Ptolemaeus-kódex 407.
 Public Library 93, 102.
 Puchó 28.
 Pukánszky Béla 60, 98, 161.
 Püspöky Dániel 280.
 Quotidienne 395.
 Racine 25.
 Ráday 35.
 Ráday Pál 26, 182.
 Radikál Lap 393.
 Radó Polikárp 12, 18. — —: Battyány Boldizsár misekönyvének hitelessége 132. — 141, 178. — —: E. Berkovits, Miniatori ungheresi nel „Dictionnaire des miniaturistes“ — —, Felice Petanzio Ragusino capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino; — —, La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ferrara ed il rinascimento ungherese. 405.
 Radocsay László 77.
 Radon-biblia 230.
 Raguza 407.
 Ragyóci Péter 84.
 Raichle, Walter 191.
 Rajzolatok 207.
 Rákóczi 60, 254, 283, 301, 381, 386.
 Rákóczi Ferenc I. 379—380.
 Rákóczi György I. 366—367.
 Rambach 255.
 Ranzanus 336.

- Raphanides 415.
 Raszt Miklós 46.
 Rát Mátyás 191.
 Rath, Erich von 201.
 Ravasz László 203.
 Rebellen, Die 381.
 Rechey István 46.
 Rédey Tivadar 303, 306.
 Reform 393.
 Református Egyház és Iskola 194.
 Református Egyházi Értesítő 74.
 Református Élet 194.
 Református Irodalmi Társaság 194.
 Református Leány 194.
 Református Sion 194.
 Református Világszemle 194.
 Regélő 205, 207.
 Regensburg 9.
 Régi magyar könyvek a hallei ma-
 gyar könyvtárban. Ld. Bucsay Mi-
 hály.
 Régi Magyar Könyvtár 300.
 Régi papirosok és kötések restaurá-
 lása. Sasvári Dezső. 395.
 Reinhard V. Franz 254.
 Reinhold Henrik 416.
 Reiser Antal 170—172.
 Reiser János György 170, 171.
 Reiser-testvérek 171.
 „Relatiók“ 301.
 Relationes Historicae 106.
 Religió és Nevelés 393.
 Renker, Armin 96.
 Révai-Kiadóvállalat 324.
 Révai-Lexikon 321.
 Révai Miklós 110.
 Révész Imre 246, 251—253.
 Réz Henrik 151, 155, 164—165.
 Ricavi, Isnard 95.
 Riedjes 15.
 Rimaszombati Szabó István 263.
 Rinteln 184.
 Rittinghausen, Wilhelm 96.
 Rituale Romano—Zagrabiense 1, 2.
 Ritus-kongregáció 1.
 Robertson 277.
 Rodericus Alfonsius 24, 273.
 Rodericus de Zamora 100.
 Rodus-szigete 407.
 Romhányi Károly 363, 372.
 Rosaeus 249.
 Rosenmüller 254.
 Roterodami Rézmán 276.
 Rouen 14.
 Rouiere, P. de la 268.
 Roveredó 394.
 Royer János Pál 28.
 Royer-nyomda 236, 241.
 Rózsa Miklós 55.
 Rózsa Sándor 205.
 Rózsavölgyi 402.
 Rozsnyói Híradó 73.
 Rozsnyói Hírlap 73.
 Rösslerné 57, 59.
 Rudolf császár 389.
 Rué Károly Frantz 275.
 Rumi, Karl Georg 191.
 Ruppel A. 96.
 Ruppel, Berthold 200—201.
 Rusch 201.
 Sacramentarium (MR 126.) 12, 213,
 219, 223, 226, 229.
 Sajnovics János 31, 37.
 Sakac S. J. 3.
 Salzburg 28, 226, 394.
 Samarjai 254.
 Sámbock János 206.
 Sambucus 367.
 Samorjai 248.
 Sándor Lipót nádor 192.
 Sántay Mária: Ariosti, Giuseppe 185.
 Sárkány Dávid 37.
 Sárkány Oszkár: A nagyállói gim-
 názium könyvtáráról. 284. — —:
 A vidéki kutató és a könyvtár.
 285. — —: Könyvkötések árai a
 mult század elején. 398.
 Sárosi Gyula 283.
 Sárospatak 28, 45, 174, 261, 264.
 Sárospataki Füzetek 246, 253, 358—
 359.
 Sartorius (Szabó) János 32.
 Sárvár és Vidéke 71.
 Sárvár Őrszeme 72.
 Sárvár Vidék 71.
 Sárvár Vidéke 71.
 Sárvári Mi Ujság 72.
 Sárvári Őrszem 72.
 Sárvári Ujság 72.
 Sárvári Dezső 107.
 Sárvíz 134.
 Sashegyi Oszkár: A Felső Magyar-
 országi Minerva történetéhez. 374.
 Sasku Károly 264.
 Sasvári Dezső: Kódexek és régi
 könyvek restaurálása az Országos
 Széchényi Könyvtárban. 180. — —:
 Régi papirosok és kötések restau-
 rálása. 395.
 Sbornik 179.
 Schäffer Dávid 190.
 Schedius Lajos 163—166.
 Schellenberg János 347.
 Schickmayer Jakab 150, 155, 161,
 162, 165.

- Schier, Xystus 144.
 Schlechta János 347.
 Schlitter 236.
 Schmidt Anna Krisztina 170.
 Schmidt Dániel 170.
 Schmidt—Reiser-féle könyvtár 49,
 171, 175.
 Schmitt Miklós 31.
 Schottenloher, Karl 98, 201.
 Schönberg György 336.
 Schöpflin 201.
 Schriewer, Franz: Büchereistatistik.
 Methoden, Beispiele, Ergebnisse.
 Gronovszky Iván 101. — 102, 103.
 Schröckh János Mátyás 254, 262.
 Schröer Károly Gyula 64, 66, 67.
 Schulte, Alfred 96.
 Schulting, C. 145.
 Schücking, Levin 55.
 Schwandtner 31.
 Schwartzner 252.
 Schwarz Ede 63.
 Schwenckfeld-bibliográfia 98.
 Schwenckfeld, Kaspar 98.
 Schwenke 200.
 Sebestyén Gyula 135—137, 140.
 Sednitzky 56.
 Seiz János Keresztély 62.
 Sélyei Balog István 248, 267.
 Sélyei István 358—359.
 Selmecbánya 28, 405.
 Seneca 255.
 Sepsiszentgyörgy 319, 321, 326.
 Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó-kol-
 légium Könyvtára 320.
 Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti
 Múzeum 319, 327.
 Seregély Emma 105.
 Seres Zoltán 398—399.
 Seuler 28.
 Seyler József Antal 107.
 Shakespeare 25.
 Siderius 26.
 Siebenbürger Bote 191.
 Siebmacher 365.
 Siecle 395.
 Sikabonyi Antal: Az 1940. évi kül-
 politikai érdekű irodalom a m. kir.
 Külgügyminisztérium könyvtárában.
 Gronowsky Iván. 304.
 Sikanéder 276.
 Silius Italicus 97.
 Simó Mózsza 385.
 Simonides János 359—362.
 Sinai Miklós 252, 258.
 Singer és Wolfner 323.
 Sinkó Károly 112.
 Sinzendorff Lajos 234.
 Skerlec Ferenc 238.
 Skopekné 160—161.
 Sleidanus, Johannes 255, 262, 265.
 Slovacius Péter 272, 390.
 „Sodalitas Litteraria Danubiana“
 347.
 Soltész János 314.
 Somogyi Ferenc 264.
 Somogyvár 224.
 Somosy János 253.
 Somy Imre 267.
 Soós Ferenc 250.
 Sophokles 196.
 Sopron 28, 234, 383.
 Soproni Szemle 74.
 Sörös 224, 345.
 Spajzer Ferenc 182.
 Spanheim 254, 265.
 Spanhemius-könyvtár 265.
 Spanyolország 34, 407.
 Speiser Ferenc 233—234, 241.
 Speiser Keresztély 234—235, 240,
 242.
 Speiserék 243.
 Spiegel, Der 205.
 Spilenberg Pál 159.
 Spirr Hirschel Sámuel 158.
 Sporthorgász 74, 77, 79.
 Sprengel 277.
 Stádium 323.
 Stájerország 144.
 Stapfer 274.
 Statisztikai adatok az Országos Szé-
 chényi-Könyvtár ötévi címfelvéte-
 l-sokszorosításáról. Goriupp Alisz,
 176.
 Stephani, Henricus 405.
 Stiberius 347.
 Stifter, Adalbert 53, 55, 66.
 Stiria 149.
 Stollreither, Eugen 200.
 Stöckel 184.
 Streibig Antal József 29, 34.
 Streibig Gergely 234.
 Streibig József 234.
 Streibig-nyomda 241.
 Struve, Gottlieb 283.
 Stuttgart 96.
 Supka Ervin: Baranyay József, A föl-
 szabadult Komárom Szabad Ki-
 rályi Város Közkönyvtárának
 VIII. címjegyzéke. 108.
 Surányi Miklós 203.
 Sutorius Bálint 171.
 Südsostdeutsche Forschungen 403.
 Sürgöny 394.
 Sütő Kálmán 257—258.
 Svájc 284.

- Swift 25, 277.
 Sylvester 23, 252.
 Sylvester János 270, 272.
 Sylvester-ny. 324.
- Szabad Szó 77.
 Szabady Béla 5, 7.
 Szabó Dezső 328, 400.
 Szabó Géza: Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg. 1555—1613. Harsányi András. 195. — 197, 418.
 Szabó István 263.
 Szabó Károly 84, 186, 190, 249—251, 285, 286, 299, 357, 359—360, 367, 381, 389.
 Szabó Sándor 391—392.
 Szabó-Hellebrant 299—300.
 Szabolcsi Örszem 74.
 Szacs vay Sándor 34, 156, 392.
 Szakkönyvészeti Dolgozatok az Országos Széchényi-Könyvtárból 307.
 Szakolca 28.
 Szalády Antal 383—387.
 Szalay László, 381.
 Szalontai István 262.
 Szamosújvár 316, 326.
 Szamosújvári Széki Ref. Egyházmegye Bethlen-Könyvtára 318.
 Szarvas 154.
 Szász Béla 105.
 Szászrégen 316, 318, 326.
 Szathmár-Németi Mihály 248, 249—250, 267.
 Szatmári György 343.
 Szatmárnémeti 314—315, 321, 326.
 Szatmárnémeti Kölcsey-Kör Könyvtára 327.
 Századok 286.
 Századunk 394.
 Szeben 28, 33.
 Széchényi Ferenc 109, 110.
 Széchényi István 253, 284, 375, 380.
 Széchényi Viktor, gróf 109.
 Széchényi-Könyvtár és a nyomdavidék pereskedése, A Gáspár Margit. 85.
 Széchy Dénes 221.
 Szeged 34, 185.
 Szegedi Kis István 249.
 Szegedy 31.
 Székely István 270, 272.
 Székely László gróf 37.
 Székelyföld 314, 319.
 Székelykeresztúr 319, 326.
 Székelykeresztúri Kaszinó „Orbán Balázs“ Könyvtára 320.
 Székelyudvarhely 319, 326.
 Székelyudvarhelyi Kereskedő Társulat 320.
 Székelyudvarhelyi Polgári Onképző-Egylet Könyvtára 320.
 Szeker Joákim 267.
 Székesfehérvár 76, 134, 202, 222.
 Székes-Fejér-megye 134.
 Szekfű Gyula 400.
 Széles András 250, 255, 260—263, 265—268.
 Szelepcsényi György 172.
 Szelepcsényi-kódex 18, 19, 227—228.
 Szellesy Miklós 46.
 Szemző Piroska: A Pester Zeitung története. 50. — 55, 291. — —: Dezsényi Béla, A magyar hírlapirodalom első százada (1705—1805). 300. — 330. — —: Zubor István, Az újság technikája. 421.
 Szenci Csene Péter 251.
 Szenczi Molnár Albert, 98, 247—248, 273.
 Szent Egyed-apátság 213.
 Szent Egyed-kolostor 104.
 Szent Gergely pápa 350.
 Szent Györgyi Mihály 363—364, 367, 371—372.
 Szent Ipoly-monostor 219.
 Szent István Akadémia 324.
 Szent István-Társulat 323.
 Szent Margit-kolostor 104, 219, 223, 224, 226.
 Szent Margit-szakramentárium (MR 126.) 18, 19.
 Szentgotthárd 72.
 Szentgotthárd Élete 72.
 Szentgotthárdi Élet 72.
 Szentháromság 147—148.
 Szentjóni István 265.
 Szentpétervár 292.
 Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása. Kéziratok és miniatúrák. X—XX. század. Berkovits Ilona. 293.
 Szerb Néplap 393.
 Szerelőipar 74.
 Szeretet 194.
 Szeretet kiskönyvtára 194.
 Szeretet-naptár 194.
 Szernye 258, 263.
 Szigethi István 266.
 Szigeti L. R. 100.
 Szikszai Benjámín 253.
 Szikszai György 253.
 Szikszai István 265.
 Szilágysomlyó 316, 326.
 Szilágysomlyói Áll. Gimnázium Könyvtára 317.

- Szily János 149.
 Szily Kálmán 392.
 Szimonidesz Lajos: Három protes-
 tans parókhialis egyházi könyvtár
 a XVII. században. 38. — —:
 A pozsonyi evangélikus lelkészek
 könyvtárai az 1670-es években.
 167. — —: A protestáns gálya-
 rabok könyvei. 354. — 382. — —:
 Gutgesell Dávid iskolakönyv-kiad-
 ványai Bártfán 1579-ig. 389.
 Színházi Ujság 75.
 Szinnyei 55, 60, 62—64, 135, 150,
 190, 191, 261, 286, 384—386, 392,
 424.
 Szinnyei Ferenc 324.
 Szláv Philológiai Intézet 180.
 Szoboszlai Pap István 251, 253.
 Szokolyai István 273.
 Szollányi Imre 265.
 Szollás Ella—Droszt Olga—Mokcsay
 Julia: Magyar Könyvészet 1937.
 Niklay Péter. 407.
 Szombathely 71.
 Szombathi 252.
 Szöllősy Benedek 84.
 Szőnyi N. István 247, 253.
 Sztárai Mihály 271.
 Sztripszky Hiador 190, 423.
 Szucsányi László 265.
 Szücs 252.
 Szüreti Takács István 196.
 (t.): A betű, ír, könyvszavak eredete.
 403.
 (T.): A Magyar Nemzeti Múzeum
 Országos Széchényi-Könyvtárának
 egyes tárai új palotába helyez-
 tetek el. 424.
 T. Szatmári János 265.
 Takáts Ádám 251.
 Tangóharmonika 77.
 Tanyavilág Képes Híradója 76.
 Tapolcai Furdóújság 75.
 Tariczky Erzsébet 330.
 Tárnok Alajos 139.
 Tárogató 386.
 Tarpai Tamás 267.
 Társalkodó 205, 394.
 Tasnád 315, 326.
 Tasso 276.
 Technológiai Könyvtár Barátainak
 Egyesülete, A Gr. 115.
 Telegdi Pap Sámuel 28.
 Teleki Mihály 254.
 Teleki Pál gróf 324.
 Teleki Sámuel gróf 276.
 Teleki-Téka 328.
 Temesvár 28.
 Temesvári Pelbárt 396.
 Temlinus Tamás 405.
 Temps 395.
 Terentius 275.
 Terentius Varro 255, 266.
 Terhes Sámuel 377.
 Természettudományi Közlöny 297.
 Természettudományi Társulat Köz-
 lönye 297.
 Tertullianus 255, 262.
 Tessedik Sámuel 154.
 Tesseni Wenczel 273.
 Testnevelési Főiskola Könyvtára 180.
 Thaly Kálmán 381—382.
 Thegez Miklós 333.
 Thelky János 333.
 Theokritus 276.
 Thiel, Rudolf 96, 200.
 Thieme, V. 94.
 Thiers 146.
 Thirring Lajos 327.
 Thököli-féle irodalom 283.
 Thuróczy László 37.
 Thuróczy-krónika 97.
 Thury-kiadás 197.
 Thurzó Zsigmond 343.
 Till, Salomon van 255.
 Times 53.
 Timon 252.
 Timon Sámuel 37.
 Timótheus-kommentár 255.
 Tisza 185.
 Tiszabecs 261.
 Titius Dávid 171, 190.
 XVIII. (Tizennyolcadik) század leg-
 keresettebb könyve, A Gárdonyi
 Albert. 232.
 XVIII. (Tizennyolcadik) század ma-
 gyar könyveinek olvasóközönsége
 és példányszáma, A — Trócsányi
 Zoltán 22.
 Tkalcic I. K. 1, 229.
 Tóbiás, bibliai 143.
 Todorozsku-gyűjtemény 180.
 Tófeus Mihály 248.
 Tokai Nagy Lajos 284.
 Toldi 328.
 Toldi András 332—335, 338.
 Toldi Andrásné, Borbála asszony
 332—336, 338.
 Toldi János 334.
 Toldy Ferenc 84, 132, 136.
 Tolnai Gábor: Joó Tibor, Magyar
 nyelvű filozófiai kéziratok a Szé-
 chényi-Könyvtárban. 303. — —:
 Két erdélyi könyvkötő a XVIII.
 század első felében. (Szent Györgyi

- Mihály és Compactor Farkas.) 363.
 — 372. — —: Erdélyi Művészeti
 Kiállítás. 418.
 Tolnai János 82—84.
 Tolnai Lajos 401—402.
 Tolnai Balog János 82, 83.
 Tolnai Dali János 83, 84.
 Tomka-Szászky 267.
 Tompa Mihály 251.
 Topuszko György 406.
 Torkos 415.
 Tormássy Lajos 283.
 Tormay Cecil 203.
 Tót Népbárát 393.
 Tótfalu 186.
 Tótfalusi 254.
 Tóth Ervin 98.
 Tóth Ferenc 252, 267.
 Tóth László 344.
 Tóth Tihamér 203.
 Tóthfalusi Kiss Miklós 232, 233.
 Tököly 60.
 Töltési István 28.
 Töltéssy István 233—234.
 Török István 369.
 Törökszentmiklósi Friss Ujság 76.
 Történeti Tár 286.
 Tr. Z.: Pintér Jenő (1881—1940).
 81. — —: A könyvtár és a napi
 politika. 113. — —: Divatképek a
 falon. 205. — —: Gutkeled-Chro-
 nik? 207. — —: Magyar lap Szent-
 pétervárott 1880-ban. 292. — —:
 Lappangó könyvek. 400. — —:
 Nyelvörkalauz. III. 422. — —:
 Különszobák a könyvtárban. 425.
 — —: Egérfészek a Honderűben.
 425.
 Tragurinus, Andronicus Matheus
 343.
 Transcius 179.
 Trapezuntius-kódex 407.
 Trattner Mátyás 34, 35, 151—152,
 154, 158—160, 163.
 Trefort 57.
 Triest 394.
 Triodion 147.
 Trócsányi György 408.
 Trócsányi Zoltán: A XVIII. század
 magyar könyveinek olvasóközön-
 sége és példányszáma. 22, — 75,
 76, 156. — —: Kormeghatározó-e
 az ő, ű, ö, ü, ő, ű, ő, ű. 182. — —:
 Gulyás Pálnak 206. — —: A for-
 dítások történetéhez. 270. — 382,
 391.
 Troppau 394.
 Tschabuschnigg 55.
 Tséri Verestói György 37.
 Tudományos Gyűjtemény 374.
 Tudományos Hadász, A 383.
 Tudományos Társulatok és Intézmé-
 nyek Országos Szövetsége 322.
 Tudósítások 207.
 Turista és Utazási Könyvtár 77.
 Turóczi-Trostler József 83.
 Turretinus, Fr. 254, 266.
 Tübingeni Egyetemi Könyvtár 89,
 91.
 Uj Honvéd 388.
 Uj Magyarország 323.
 Ujfalvi Imre 196.
 Újszövetség 144.
 Újvárosi Sámuel 265.
 Újvidék 28.
 Ulászló II. 139, 342—349, 353,
 406—407.
 Ulm 202.
 Ulysse Chevalier 15.
 Ungar, Der 56, 393.
 Ungarische Jahrbücher 414.
 Ungarische Nachrichten 68.
 Ungarische Oekonomische Zeitung
 156. — — a legrégebb magyar gaz-
 dasági szaklap. Kósa János. 390.
 Ungarische Staats- und Gelehrte
 Nachrichten 150, 161.
 Ungarischer Bäddeführer 73.
 Ungvár 193, 202.
 Ungvári János 196.
 Ungvári művészeti hetek könyvkiál-
 lítása, Az Harsányi András. 202.
 Univers 395.
 Universal Magazin 129—130.
 Uránia 191.
 Uranius Nathanael 29.
 Utikalandok 77.
 Útmutató 194.
 Útmutató Felvidéki Prédikátor 194.
 Útravaló 77.
 Utrecht 29, 32, 284.
 Úrményi József 239.
 V. Kállay István 265.
 Vác 28, 33, 34.
 Váci Élet 75.
 Váci János 405.
 Váci Pál 406.
 Váczi András 83.
 Vajna Adám 280.
 Vajthó László 199.
 Vak Béla, 224, 225.
 Valjavec, Fritz 18, 19, 125—126,
 130.

- Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 324.
 Vályi András 165.
 Vár 76.
 Váradi Gergely 196.
 Váradi János 46.
 Váradi Mihály 196.
 Váradi Péter 343.
 Várady József 263, 265.
 Váraljai Lőrinc 248, 249.
 Várallyai Márton 265.
 Varga István 263.
 Varga János 263.
 Varga Nándor Lajos 99. — —: A fametszet. Varga Sándor Frigyes III.
 Varga Sándor Frigyes: Milkau, Fritz und Leyh, Georg, Handbuch der Bibliothekswissenschaft, 89. — —: Varga Nándor Lajos, A fametszet. III. — — és Harsányi András: Tájékoztató a kötelezpéldányszolgáltatásról. Gronowski Iván. 304.
 Vári 261.
 Vári Ferenc 264.
 Varjas Béla: Bucsay Mihály, Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. 298. — —: Deutsches Wissenschaftliches Institut Budapest. Katalog der wissenschaftlichen Bibliothek. 413. — 423—424.
 Varjas János 284.
 Varjas—Fazekas-könyvtár 284.
 Varju Elemér 5, 9.
 Varsó 271.
 Vasárnapi Ujság 205, 282, 381, 392.
 Vasvármegyei Múzeum 324.
 Vaticanium Sibillinum 235.
 Vayer Lajos 206.
 Vedelius Miklós 272, 359.
 Végh Benjámín 257, 265.
 Végh Gyula 363, 372.
 Veimüllerné 34.
 Vekerdi Nagy Mihály 261.
 Velence 359, 394, 407.
 Velledits Lajos 136.
 Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 57, 58, 166, 394.
 Veres Péter 400.
 Verestói Györgyné 250.
 Verona 394.
 Vértessy Miklós 330—331.
 Vesselényi Ferenc 274.
 Veszprémi Mihály 363.
 Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár 324.
 Vétsey József 251.
 Vidéki kutató és a könyvtár, A Sárkány Oszkár. 285.
 Világosvári Bohus István 286.
 Viliers, Gilbertus de 253.
 Villegas Alfonsus 273.
 Virág József 383.
 Vitae Sanctorum 95.
 Vitéz János 106, 343, 407.
 Vitézek Lapja 76.
 Vitkovics Mihály 424.
 Vitringa, Campegius 254.
 Volks-Tribune 61, 62.
 Voltaire 161.
 Vorstius, Joris 93, 202.
 Vossische Zeitung 191.
 Vozduhoplavatel 292.
 Vörös Ferenc 30.
 Vörösmarty Mihály 199, 281—282, 328.
 Vrhovac 1.
 Vukassich Fülöp 155.
 Wagner Bálint 390.
 Waldapfel József 163.
 Wallaszky 124, 129, 252, 267.
 Walter, somogyvári apát 224.
 Wanckelios János 272.
 Weber Bálint 167.
 Wegener, Hans 95.
 Wehmer, Carl 200.
 Weill, Georges 191.
 Weingand és Köpff-cég 30.
 Weiss Soma 280.
 Wells, Gabriel 294.
 Weltz György 359.
 Wendel, Carl 91.
 Werbőczy 248, 302.
 Werfer Károly 386.
 Weszprémi 252.
 Widmann 277.
 Widmansstetter-nyomda 202.
 Wiegleb 277.
 Wiener Diarium 122, 124, 127, 128, 130.
 Wiener Zeitung 154, 164.
 Wienerisches Diarium 106, 301, 381.
 Wildeberg 29.
 Wilini Sándor 270.
 Wilson, Louis R. 102.
 Windisch Károly 124—127, 129—130.
 Winkler-kódex, 135.
 Winship, George Parker 98.
 Witsius, Hermann 255.
 Wittenberg 195—197, 415.
 Witzmann Gyula, 305, 306.
 Wochenblatt 126, 129, 130.

- Wochentlich Zweimal Neu Ankom-
 mender Mercurius 130, 382.
 Wolgemut 351.
 Wrenkh Ede 6.
 Wurzbach, C. 144.
 Zágoni Károly 260, 263, 267.
 Zágráb 3—5, 11, 12, 20, 28, 104,
 151, 213, 217, 223, 229, 230, 394.
 Zainer, Johannes 202.
 Zákonyi Mihály 220, 351.
 Zala vármegye 140.
 Zalán futása 199.
 Zalán Menyhért 221.
 Zára 394.
 Zedler, Gottfried 97.
 Zeitvertreiber 126.
 Zentrablatt für Bibliothekswesen 1940.
 5—6. Gronovszky Iván. 200.
 Zepper 255.
 Zerdahelyi Veronika 139.
 Zerrenner 254.
 Zilah 316, 326.
 Zilahi Magyar Kaszinó 316.
 Zilahi Ref. Nőszövetség és Leány-
 kör Könyvtára 318.
 Zilahi Wesselényi Kollégium 318.
 Zilahy Lajos 203.
 Zittai Városi Könyvtár 352.
 Znakovszky Emma: A folyóiratok
 és napilapok címének egységes rö-
 vidítéséről, A 114.
 Zoan Antonio Catteneo 345.
 Zolnai Gyula 134, 136.
 Zoltai Lajos 25—27, 32.
 Zólyom 28.
 Zólyomi Pesina Boldizsár 273.
 Zoványi György 249, 265.
 Zoványi Jenő 40. — —: Melyik
 Tolnai Jánosnak műve a „Novis-
 sima tuba“? 82. — —: Ki írta a
 Bártfai Lénárt egyháztörténetét?
 184. — 261, 424.
 Zrínyi 328.
 Zuber Marianne 164.
 Zubor István: Az újság technikája.
 Szemző Piroska. 421.
 Zsibó 316, 326.
 Zsoldos 281.
 Zsoldos János 253.
 Zsolna 28.

TARTALOM.

	Lap
Haraszthy Gyula : Az erdélyi könyvakció	313
Gárdonyi Albert : Karai László és Hess András Budán	332
Berkovits Ilona : Az esztergomi Ulászló-graduále	342
Szimonidesz Lajos : A protestáns gályarabok könyvei	354
Tolnai Gábor : Két erdélyi könyvkötő a XVIII. század első felében (Szent Györgyi Mihály és Compactor Farkas)	363
Sashegyi Oszkár : A Felső-Magyarországi Minerva történetéhez	376
Lukács József : Katonai hírlapok a magyar honvédség felállításáig	381
Kisebb közlemények : SZIMONIDESZ LAJOS: Gutgesell Dávid iskola- könyvkiadványai Bártfán 1579-ig. — KÓSA JÁNOS: Ungarische Oeko- nomische Zeitung — a legrégebb magyar gazdasági szaklap. — DEZSÉNYI BÉLA: Hírlapjaink példányszáma száz évvel ezelőtt. — SASVÁRI DEZSŐ: Régi papirosok és kötések restaurálása. — SÁRKÁNY OSZKÁR: Könyvkötések árai a múlt század elején. — HARSÁNYI ANDRÁS: A békés-bánáti ref. egyházmegye Baráti Könyvtára. — TR. Z.: Lappangó könyvek. — (T.): A betű, ír, könyv, szavak eredete	389
Ismertetések : E. BERKOVITS: 1. Miniatori ungheresi nel Dictionnaire des miniaturistes. 2. Felice Petanzio Ragusino capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino. 3. La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ferrara ed il rinascimento ungherese. (Ism.: RADÓ POLIKÁRP.) — SZOLLÁS—DROSZT—MOKCSAY: Magyar Könyvészet 1937. (Ism.: NIKLAY PÉTER.) — Deutsches wissenschaftliches Insti- tut Budapest: Katalog der wissenschaftlichen Bibliothek. (Ism.: VARJAS BÉLA.) — BUCSAY MIHÁLY: Jelentés. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS.) .. Erdélyi Művészeti Kiállítás. (Ism.: TOLNAI GÁBOR.) — ZUBOR ISTVÁN: Az újság technikája. (Ism.: SZEMZŐ PIROSKA.) — Nyelvőrkalauz. (Ism.: TR. Z.)	405
Levélszekrény : BUCSAY MIHÁLY: A hallei magyar könyvtár régi ma- gyar könyvei. — (H.): Megjelent-e valaha a következő magyar könyv? — (T.): Az Orsz. Széchényi Könyvtár. — TR. Z.: Külön- szobák a könyvtárban. TR. Z.: Egérfészek a Honderűben	423
Résumé — Inhaltsangabe	427
Név- és tárgymutató	433

GANZ ÉS TÁRSA

VILLAMOSSÁGI, GÉP-, WAGGON- ÉS HAJÓGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

BUDAPEST X, KŐBÁNYAI-ÚT 31

ALAPÍTÁSI ÉV: 1844

SÜRGÖNYCÍM: GANZCOM BUDAPEST

Ganz—Vajda-féle könyvtárak

Könyvtáraink a modern könyvtárak összes előnyeit egyesítik magukban.

A polcok az oldallemezek alsó részén kiugró lemezek segítségével az oszlopok fogain nyugszanak, míg az oldallemezek felső részén kampószerűen kiképzett bevederek a polcok vezetését biztosítják.

Főelőnyük, hogy a polcok magassági helyzetben 15—15 mm-ként a könyvek kirakása nélkül teljes biztonsággal beállíthatók.

A szerkezet nagy előnye, hogy a polcok biztos vezetésűek, azok a rajta lévő könyvekkel együtt igen könnyen kiemelhetők s akár más állványon is újból elhelyezhetők, ami a könyvek leporolásánál nagy előny.

A vasállványok különösen raktárrendszerű könyvtárak építkezésénél alkalmazhatók igen célszerűen, amennyiben a fogazott oszlopok egyszersmind a mennyezetet is tartják. A közbeneső födémekek ilyenkor dróttüvegéből (kb. 15 mm vastag) készülnek és miután az ezeket hordó tartók csak minden oszlopnál alkalmaztatnak, ezek magassága a könyvpolcok elhelyezésénél helyet nem von el. — Rendes oszloptávolság kb. 1—1 m.

A polcok háromféle alakban készülnek és pedig:

1. Az alsó fix pontok mélysége 35—42 cm.

A mozgatható polcok mélysége:

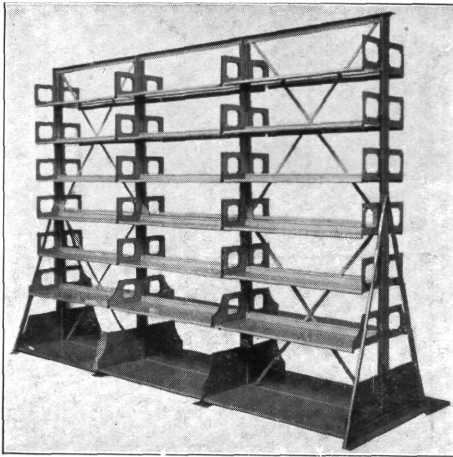
2. A nagyobb könyvek részére 31 cm.

3. A közép- és kislakú könyvek részére

21,5 cm.

Nagyobb rendelésnél ettől eltérő mérettel is gyártatnak.

Eddig kb. 3 és fél millió kötet részére készítettünk vasállványokat.

*Könnyű! Tartós! Egyszerű!
Olcso! Könnyen felállítható,
szétszedhető, rendezhető!*

K é t o l d a l ú á l l v á n y

Eddig készített nagyobb berendezések:

Budapesten:

	Kötet számára
Országos Levéltár	1,000.000
M. kir. Iparművészeti Múzeum könyvt. . . kb.	32.000
M. kir. Statisztikai Hivatal könyvt. „	25.000
Keresk. és Iparkamara könyvt. „	40.000
Székesfővárosi könyvtár	400.000
Kegyes Tanítórend könyvt. „	90.000
Székesfőv. pedagógiai könyvt. „	75.000
Herceg Eszterházy levéltár könyvt. „	10.000
Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvt. „	300.000
Népegészségügyi Múzeum könyvt. „	40.000
M. kir. Techn. és Anyagvizsg. Int. könyvt. „	40.000
Nemzeti Múzeum zoológiai oszt. könyvt. . . „	45.000
Műegyetem közgazd. szem. könyvt. . . „	10.000
Cisztercita rend főgimnáziuma könyvt. . . „	4 000
Kir. M. Pázmány Péter Tud.-egyetem . . „	200.000

Debrecenben:

Tisza István Tud.-egyetem	„ 400.000
---------------------------------	-----------

Továbbá: Békésgyulán, Csornán, Debrecenben, Komáromban, Miskolcon, Nagykanizsán, Pécsen, Szegeden, Aradon, Brassóban, Lőcsén, Sarajevóban. Szatmárnémetin, Székelyudvarhelyen.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

Szemző Piroska:

A „Pester Zeitung”. Egy XIX. századbeli kormánylap története.

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XIII.)
Budapest, 1941. 8° 40 l., 1 tábla. **Ára 2 pengő.**

Magyar Könyvészet 1937.

A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosítóvállalatok
1937. évi kötelepéldányszolgáltatása és nyomtatványaik
(könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke.
Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár, Budapest, 1940.
8° 612 l. **Ára 20 pengő.**

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. III. 1938—1941

Szerkesztette *Witzmann Gyula dr.* főtítkár.
Budapest, 1941. 8° 76 l. **Ára 5 pengő.**

**Nyomdászok és kiadók számára
nélkülözhetetlen útmutató:**

Harsányi András — Varga Sándor Frigyes:

Tájékoztató a kötelepéldány-szolgáltatásról

Budapest, 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár.
8° 24 l., 2 melléklet. **Ára 1·50 pengő.**

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

III. kötet. Berényi János—Bredeczky Sámuel.
Budapest, 1941. 8° 1272 hasáb. **Ára 50 pengő.**

Bartoniék Emma:

Codices Latini medii aevi

(Catalogus Bibl. Mus. Nat. Hung. XII.)
Budapest, 1940. 4° XVII. 527 lap. **Ára 50 pengő.**

Dezsényi Béla:

A magyar hirlapirodalom első százada. (1705—1805.)

(Magyarország időszaki sajtójának könyvészete I.)
Budapest, 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár.
8° 68 l. **Ára 5 pengő.**

Áldásy Antal:

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei.

7. kötet. Sajtó alá rendezte *Dr. Czobor Alfréd.*
(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke
II. 7.) Budapest, 1941. Kiadja Dr. Áldásy József. 8° XII,
58o l.